

קדושתאות הדותהו לכ"ד משמרות הכהונה, ולשונן

מחקר לשם מילוי חלקי של הדרישות לקבלת תואר "דוקטור לפילוסופיה"

מאת

יעקב עציון

הוגש לסינאט אוניברסיטת בן גוריון בנגב

1.3.2017

ג' באדר תשע"ז

באר שבע

קדושתאות הדותהו לכ"ד משמרות הכהונה, ולשונן

מחקר לשם מילוי חלקי של הדרישות לקבלת תואר "דוקטור לפילוסופיה"

מאת

יעקב עציון

הוגש לסינאט אוניברסיטת בן גוריון בנגב

אישור המנחה

אישור דיקן בית הספר ללימודי מחקר מתקדמים ע"ש קרייטמן _____

1.3.2017

ג' באדר תשע"ז

באר שבע

העבודה נעשתה בהדרכת

פרופ' יוסף יהלום, האוניברסיטה העברית

פרופ' דניאל סיון, אוניברסיטת בן גוריון בנגב

במחלקה ללשון העברית

בפקולטה למדעי הרוח והחברה

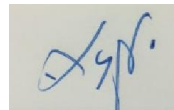
הצהרת תלמיד המחקר עם הגשת עבודת הדוקטור לשיפוט

אני החתום מטה מצהיר/ה בזאת: (אנא סמן):

___√___ חיברתי את חיבורי בעצמי, להוציא עזרת ההדרכה שקיבלתי מאת מנחה/ים.

___√___ החומר המדעי הנכלל בעבודה זו הינו פרי מחקרי מתקופת היותי תלמיד/ת מחקר.

תאריך ג' באדר תשע"ז ___ שם התלמיד/ה ___ יעקב עציון ___

חתימה

בשנת 1927 פרסם פאול קאהלה בספרו "מסורות בני המערב" (Masoreten Des Westens) קטעים מתוך קובץ פיוטים גדול המוקדש לכ"ד משמרות הכהונה, ומנוקד בניקוד ארצישראלי עשיר.

הפיוטים נתפרסמו על פי כתב יד יחיד ומהודר, הכתוב על קלף, שהתגלה בגניזת קהיר. כיום שמורים רוב דפי כתב היד בספריית אוניברסיטת אוקספורד, מיעוטם בספריית אוניברסיטת קמברידג', וקרעי דפים הגיעו גם לאוסף מוסרי ולאוניברסיטת מנצ'סטר.

מתוך עשרים וארבעה הפיוטים שהיו כלולים בקובץ מראשיתו, פרסם קאהלה קטעים מתוך תשעה שנשתמרו בכתב היד שהיה לפניו – מהפיוט למשמר אלישיב, מספר 11 ברשימת משמרות הכהונה שבדברי הימים א פרק כד, ועד הפיוט למשמר פתחיה, מס' 19 ברשימת המשמרות.

לצילום הקטעים הוסיף קאהלה תעתיק עברי ותרגום לגרמנית, בלוויית הערות פירוש מעטות. בביקורת שהתפרסמה על ספרו של קאהלה, העירו חוקרים שניתן לזהות את חתימת הפייטן בקטע קבוע בפיוט, והאקרוסטיכון המתקבל הוא ה-ד-ו-ת-ה-ו.

באותן שנים נמצא בגניזה גם פיוט החתום "חדותא", ורבים זיהו את חדותא עם "הדותהו" בעל פיוטי המשמרות, כשהם מסתמכים על חילופי העיצורים הגרוניים המוכרים בלשון הפייטנים הקדומים. כך למשל כתב י"נ אפשטיין: "אין ספק שהוא הוא הדותה והוא הוא חדותא, ואין אות ה"א באה אלא בשביל הא"ב במקום חיי"ת, מפני שמבטא שתייהן שווה היה".

בשנת 1939 פרסם מ' זולאי קטעים חדשים של כתב היד שנתגלו, ובהם שרידים מהקרובות למשמר מלכיה (החמישי ברשימה) ולמשמר מימין (השישי ברשימה), וכן השלמות לקרובה למשמרות פתחיה והפיצץ. בפרסומו מבדיל זולאי בין חדותא לבין הדותהו, וקובע כי למעלה מכל ספק מדובר בשני פייטנים שונים.

קטע נוסף של כתב היד, השלמה של דף שהיה בידי קאהלה ועליו נכתב פיוט למשמר אלישיב, נמצא בסדרה החדשה של אוסף טיילור-שכטר בקמברידג', וטרם פורסם בדפוס. זיהוי נוסף של חלק קטן מכתב היד היה לפני כחצי שנה בלבד, בספריית אוניברסיטת מנצ'סטר. כל שיש בידינו בשלב זה הוא צילום מיקרופילם של שני דפים דבוקים, ובהם מופיע סוף הפיוט למשמר הקוץ (השביעי) וראשית הפיוט למשמר אביה (השמיני), אך לצערנו ניתן לקרוא רק מילים בודדות. נעשתה פנייה לספרייה באנגליה בבקשה לקבל צילומים טובים יותר של הקטע, אך לעת עתה לא נתקבלה תשובה של ממש.

בשנת 1984 הכניס עצמו ע' פליישר תחת עובי הקורה, ופרסם מאמר נרחב תחת השם "הדותה-הדותהו-חדותא, פולמוס ושברו" (תרביץ נג, תשמ"ד, עמ' 71-96). במאמרו הוא סוקר את שנכתב עד כה בסוגיה, מכריע נחרצות כעמדת זולאי שיש להבדיל בין הדותהו לחדותא, ומסתייע בפיוט חדש שמצא בגניזה, מסוג שבעתא לשבת, החתום "...ותהו חזק" (שתי המחרוזות הראשונות, המכוונות כנגד שתי הברכות הראשונות של תפילת העמידה, חסרות בכתב היד). לדבריו אין ספק שמחבר הפיוט הוא הדותהו, ולפיכך יש לבסס את הקביעה שהדותהו וחדותא הם שני פייטנים שונים, ומחבר פיוטי המשמרות הוא אפוא בעל השבעתא.

מלבד פיוטי המשמרות והשבעתא לא ידוע על יצירות אחרות החתומות בשם הדותהו (לעניין מהות השם - ייתכן שמקורו במילה חֲדָה, תוך חילוף העיצורים הגרוניים חי"ת וה"א).

פליישר קובע כי יש למקם את יצירתו של הדותהו כבת דורם של פיוטי ר' שמעון בירבי מגס – לאחר יניי וקודם ר' אלעזר הקליר, בראשיתה של תקופת הפייטנות הקלאסית. להשערה זו יש להוסיף שכתב היד שבו מועתקות קרובות המשמרות, המנוקד כאמור בניקוד ארצישראלי (זהו הקובץ הגדול ביותר של טקסטים שבהם ניקוד ארצישראלי רציף), תוארך על ידי זולאי כבן המאה השמינית-תשיעית, והוא אפוא מן הקדומים שנמצאו בגניזה. כן יצוין שמעתיק פיוטי הדותהו העתיק גם פיוטים משל יניי ומשל יוסי בן יוסי, ולא מצאנוהו מעתיק פיוטים משל הקליר (לעתים נוספו אלו בשולי הדפים, בכתיבה מאוחרת).

ר' אלעזר בירבי קליר פעל ככל הנראה במחצית הראשונה של המאה השביעית למניינם. על פי פליישר, נראה שנוולד בסביבות שנת 570 לספירה, ונפטר זמן מועט אחרי הכיבוש הערבי, בסביבות שנת 640.

אף הדותהו אינו מזכיר את הערבים בפיוטיו, וכשהוא מתייחס לאויבי ישראל הוא מפנה את חיצו החדים למלכות אדום, שזוהתה בפיוט עם השלטון הביזנטי הנוצרי (ראו בפרט בפיוטים למשמר חזיר ולמשמר הפיצץ. יצוין גם כי בקדושתא למשמר פתחיה מתייחס הפייטן לשם המקום אכלה ערב, אך בקטעי הפיוט שבידינו, למצער, אין הוא רומז לערבים כלל. נראה כי אם היה נכתב הפיוט לאחר הכיבוש הערבי, הפייטן לא היה 'מחמיץ הזדמנות' להתייחס אליו בלשונו).

על סמך פיוטים אחרים ועל סמך רמזים שונים בספרות חז"ל, העריכו בעבר חוקרים כי הייתה קיימת ברייתא קדומה שבה נרשמו שמות עשרים וארבעה משמרות הכהונה לצד עשרים וארבעה מקומות יישוב בגליל. הערכה זו נתמכת גם על ידי הממצא הארכיאולוגי: בכמה בתי כנסת עתיקים נמצאו שברי כתובות שבהן הופיעה רשימת המשמרות. כתובות אלו מלמדות על שימור זכרם של משמרות הכהונה, ואולי אף על הזכרתם הקבועה בסדרי התפילה.

בקטע שנשתמר בגניזת קהיר ומתוארך לשנת 1034 אף מופיעה עדות ישירה לאזכור המשמרות מדי שבת, כשכל שבת מיוחסת למשמר אחד ממשמרות הכהונה. נראה שפיוטי הדותהו נועדו אף הם להיאמר בשבתות, אולי על פי סדר דומה לזה שמשתיקף בקטע הגניזה הנזכר.

חוקרים נחלקו בשאלת ערכה של רשימת המשמרות והיישובים. יש המייחסים לה תוקף היסטורי, וסבורים שהיישוב הנזכר לצד כל משמר הוא היישוב שבו התגוררה משפחת הכהנים המיוחסת לאותו משמר, ויש הסבורים שמדובר בהצמדה מלאכותית וספרותית של שתי רשימות - ואין אפוא קשר של ממש בין כל משמר לבין היישוב שרשום לצידו.

מכל מקום, אין ספק שפיוטי הדותהו נבנו על בסיס הרשימה הנזכרת. כל פיוט מוקדש למשמר כהונה מסוים, ולשון הפיוט חוזרת שוב ושוב על משחקי לשון סביב שם המשמר, סביב שם היישוב המיוחס לו ולעתים סביב מספרו ברשימת המשמרות.

התוכן העיקרי של הפיוטים הוא פנייה חוזרת ונשנית בתפילה לה' שישב את המשמר לעבודתו במקדש, ובאופן רחב יותר – תפילה לניצחון על האויבים, לבניין ירושלים ולגאולה שלמה. הפייטן נסמך רבות על פסוקי המקרא, ובחלקים האחרונים של הפיוטים, שבהם הכתיבה חופשית יותר – גם על מדרשי חז"ל, אך כולם משובצים

בהקשר הכולל של תפילה לגאולה ולבניין המקדש, כשבמוקד כל פיוט עומד משמר הכהונה – והפייטן מתפלל שישוב לעבוד את עבודתו במקדש.

בעבודה זו הוהדרו הפיוטים למשמרות הכהונה ונכתב להם ביאור, וכן הובאה השבעתא המיוחסת להדותהו. במבוא לעבודה השתדלתי להתייחס למבנה הפיוטים ביחס למבנה המוכר של יצירות דומות מאותה תקופה, לתכנים של כל פיוט ופיוט, וללשונו הייחודית של הפייטן.

כמו כן השתדלתי לאתר דפים נוספים שכתב מעתיק קדושתאות הדותהו – דפים שהשתייכו כנראה לאותו מחזור וכוללים פיוטים למועדים שונים. כתב ידו של המעתיק הוא ייחודי למדי, ולכן ניתן לקבוע ברמה גבוהה של ודאות אילו דפים יצאו מתחת ידו. רשימה של דפי הגניזה המשויכים למחזור זה באה בפרק השלישי של המבוא. גם כתב ידו של מעתיק השבעתא הוא ייחודי למדי, ובמקרה זה אף ניתן לדעת את זהותו ואת זמנו (שמו: סעדיה החזן בירבי צדקה, והוא פעל בסוף המאה ה-11 ובתחילת המאה ה-12 במצרים). בנספח לעבודה ערכתי רשימה של עשרות דפים שנמצאו בגניזה ושנכתבו בכתב ידו, חלקם תעודות כגון כתובות או עדויות בית דין, וחלקם העתקות פיוטים קדומים.

קו לשוני המייחד את פיוטי הדותהו הוא חילוף רב בין העיצורים הגרוניים בחריזות הפיוטים. אף שהוא שומר על כללי חריזה מוקפדים כמעט בכל חלקי הפיוט, אין הוא נמנע מחריזה של עיצורים כמו ח' ו-ע', כמו למשל בדוגמה הבאה מתוך הפיוט למשמר יקים:

מוגג עם לב יקרע / מגן איתן אֶזרח.

חילופי עיצורים בחריזה מוכרים לנו אף ביצירתם של פייטנים אחרים בני תקופתו, אך אצל הדותהו ישנם חילופים לעתים אף באקרוסטיכון – וזוהי תופעה שכמעט אינה מוכרת בפיוט הקדום. כך למשל נאמר בפיוט למשמר אלישיב:

חטאתם תימחה כֶּעב / היטיב לאֶלישיב מול יודעיו

הצלעית הראשונה פותחת באות ח', ואף הצלעית השנייה אמורה לפתוח באותה אות על פי מבנה הפיוט, אך הפייטן נקט מילה הפותחת בה"א – כנראה בשל העבודה ששני העיצורים נֶהְגּוּ בפיו בצורה דומה למדי (ואולי השפיעה גם הקרבה הגראפית בצורתן של שתי האותיות).

בעבודה השתדלתי לסקור את החילופים הרבים שבפיוטים, למיין אותם ולתאר אותם.

עובדה לשונית נוספת שניתן ללמוד מן הפיוטים שלפנינו נוגעת להגיית הפתח הגנוב. בניקוד הארצישראלי של הפיוטים – וכאמור זהו הקובץ הרציף הגדול ביותר המנוקד בניקוד זה - אין ולו מקרה אחד של סימון הפתח הגנוב, והיו שרצו ללמוד מכך שתנועת עזר זו לא נהגתה בפועל בפי מחבר הפיוטים (וכפי המוכר לנו ממסורות לשון אחרות, למשל בהגיית המשנה אצל בני תימן). ברם, מחריזות פיוטי המשמרות ניתן ללמוד שאף שהפתח אינו מסומן – הוא נהגה בפי מחבר הפיוטים.

כך למשל ניתן להסביר את החריזה בקטע הבא, מתוך הפיוט למשמר חופה:

חופף בצדק הַלּוֹךְ וְנִסְוֵעַ / חיל בָּם עיור ופִּסִּיחַ

(ופירושו: הגן על ישראל בזכותו של אברהם אבינו)

אף אם נתעלם מחילוף העיצורים שבין הח' וה-ע', אם לא היה הוגה הפייטן את תנועת העזר לפני העיצור הסופי הוא לא יכול היה לחרוז את המילים זו בזו. וישנן דוגמאות נוספות להגיית תנועת העזר לפני העיצורים הגרוניים ח' ו-ע'.

בתחום אוצר המילים, בעבודה נסקרות צורות מחודשות שנקט הפייטן ביחס לקודמיו. ישנם מקרים שבהם השתמש הפייטן בבניין פועלי חדש, ולפניו לא תועדו שימושים כאלו, וישנם מקרים שבהם חידש הפייטן צורה חדשה. כך למשל בפיוט למשמר אלישיב מופיע הטור:

טַרְבַּזְרָד וְסָרְיָג לְתַכְנֵנוּ לְהַשִּׁיבָה.

על פי מאגרי המילון ההיסטורי של האקדמיה ללשון העברית, המילה טרב אינה מתועדת בשום מקום אחר וזו ההופעה היחידה שלה במאגרים. ככל הנראה, פירושה של מילה זו הוא 'עֲלָה', ומדובר בצורה חלופית למילה 'טָרָף' תוך חילוף עיצורים. הטור עצמו רומז כנראה למדרש שלפיו עתידים עצי בית המקדש לפרוח ולהוציא עלים וענפים (בהסתמך על הפסוק מתהילים צב: "שתולים בבית ה', בחצרות אלהינו יפריחו"). מילים נוספות המתועדות כנראה לראשונה בלשונו של הדותהו הן **זַחְלָה**, **יֶאֱסוֹן**, **אוֹבְקָת**, **קְצוּמִים**, **תְּרַמִּימִינוּ**, **תְּשׁוּר**, **שֶׁבֶץ**, ועוד. בעבודה השתדלתי לבאר את המילים הללו ולאתר את מקורותיהן.

עניין לשוני נוסף הבולט בפיוטים, מתחום התחביר, הוא השימוש בצורות סמיכות. הפייטנים לא פעם השתמשו במבנה הנקרא 'סמיכות הפוכה', ובו הסומך והנסמך מחליפים את מקומותיהם בצירוף. כך למשל, הפייטן נוקט בפיוט למשמר בלגה את הצירוף "בושם ערוגה", שיסודו בשיר השירים ה יג: "לְחֵן פְּעֻרֹגַת הַבְּשָׁם". לשם חריזה בשם המשמר, בלגה, הפך הפייטן את סדר הרכיבים בצירוף הסמיכות. בעבודה הצעתי שהפייטנים הורו לעצמם היתר להשתמש בדרך זו בשל העובדה שישנם בתנ"ך צירופי סמיכות רבים שבהם הנסמך והסומך הם שמות נרדפים, למשל "חלמיש צור". בצירופים אלו ניתן כמובן להחליף את סדר הרכיבים, ואכן מצאנו במקרא גם את הצירוף ההפוך: "צור החלמיש". ייתכן שבשל היפוכי הסמיכות הללו הורו הפייטנים היתר לעצמם להפוך בעת הצורך, לשם חרוז או האקרוסטיכון, גם צירופים שבהם הנסמך והסומך אינם נרדפים.

לשון הפייטן לא פעם קשה להבנה, ולעתים נראה שאף שניתן לזהות את המקורות שעליהם התבסס – קשה להלום ולבאר את משמען המדויק של מילותיו. אני מקווה שלפחות בחלק מהמקרים הצלחתי לכוון לכוונתו, ולהצטרף בכך לתפילתו, שלא נס לחה.

תוכן העניינים

1. הפייטן – זהותו, זמנו ומקומו
 - 1.1 גילוי הפיוטים ופרסומם
 - 1.2 הדותה או הדותהו
 - 1.3 זמנו של הפייטן
2. שימור זכר משמרות הכהונה
 - 2.1 משמרות ושבחות
 - 2.2 ברייתא דכ"ד משמרות
 - 2.3 כתובות והכרזות
 - 2.4 פיוטי המשמרות
- 2.5 ערכה ההיסטורי של ברייתת כ"ד משמרות
3. כתב היד של פיוטי המשמרות
 - 3.1 שגיאות העתקה בפיוטי המשמרות
 4. מבנה קדושתאות המשמרות
 - 4.1 הקדושתא הקלאסית
 - 4.2 מבנה הקדושתאות של הדותהו
 - 4.3 רמיזות לברכות
 5. ענייני תכנים בקדושתאות
 - 5.1 תכנים כלליים
 - 5.2 תכנים למשמרותיהם
 - 5.2.1 משמר מלכיה בית לחם
 - 5.2.2 משמר מימין יודפת
 - 5.2.3 משמר אלישיב כהן קנה
 - 5.2.4 משמר יקים פשחור צפת
 - 5.2.5 משמר חופה בית מעון
 - 5.2.6 משמר ישבאב חוצפית שוחין
 - 5.2.7 משמר בלגה מערייה
 - 5.2.8 משמר אימר יבנית

5.2.9 משמר חזיר ממליח

5.2.10 משמר הפיצץ נצרת

5.2.11 משמר פתחיה אכלה ערב

6. דרכי שירה – סגנון וצורה

6.1 עיבוד פסוקי מקרא

6.1.1 שינוי המדברים

6.1.2 שינוי הזמנים

6.1.3 שינוי במספר

6.1.4 קטיעת פסוקים

6.1.5 השפעת פסוקים קרובים

6.1.6 איחוד פסוקים

6.2 משקל

6.2.1 המשקל בפיוט הקלאסי

6.2.2 משקל קדושתאות המשמרות

6.3 החריזה

6.3.1 דרכי החריזה

6.3.2 השימוש בעיצור נוסף בחריזה

7. ענייני לשון

7.1 רובדי לשון

7.2 צורות ראשוניות

7.3 שימוש בבניינים מחודשים

7.4 צורות סמיכות

7.5 חילופי עיצורים באקרוסטיכון, בחריזה ובכתיב

7.5.1 חילופי בי"ת-וי"ו

7.5.2 חילופי אל"ף-עין

7.5.3 חילופי ה"א-חי"ת

7.5.4 חילופי בי"ת-פ"א

7.5.5 חילופי חי"ת-עי"ן

- 7.5.6 חילופי חי"ת-אל"ף
- 7.5.7 חילופי מ"ם-נו"ן
- 7.5.8 חילופי זי"ן-סמ"ך
- 7.5.9 חילופי גימ"ל-קו"ף
- 7.5.10 היאלמות עיצורים גרוניים
- 7.5.11 חילופים בכתב
- 7.5.12 התערערות העיצורים הגרוניים

8. המהדורה

- 8.1 משמר מלכיה
- 8.2 משמר מימין
- 8.3 משמר הקוץ
- 8.4 משמר אביה
- 8.5 משמר אלישיב
- 8.6 משמר יקים
- 8.7 משמר חופה
- 8.8 משמר ישבאב
- 8.9 משמר בלגה
- 8.10 משמר אימר
- 8.11 משמר חזיר
- 8.12 משמר הפיצץ
- 8.13 משמר פתחיה
- 8.14 שבעתא לשבת

9. ביבליוגרפיה

- 10. נספח – העתקות בגניזה בכתב ידו של סעדיה בירבי צדקה // תצלומים
- 11. תקציר אנגלי

1. הפייטן, זהותו ומקומו

1.1 גילוי הפיוטים ופרסומם

בשנת 1927 פרסם פאול קאהלה בספרו "מסורות בני המערב" (Masoreten Des Westens) קטעים מתוך קובץ פיוטים גדול המוקדש לכ"ד משמרות הכהונה, ומנוקד בניקוד ארצישראלי.¹

הפיוטים נתפרסמו על פי כתב יד יחיד, הכתוב על קלף, שהתגלה בגניזת קהיר. כיום שמורים רוב דפי כתב היד בספריית אוניברסיטת אוקספורד, מיעוטם בספריית אוניברסיטת קמברידג', וקרעי דפים הגיעו גם לאוסף מוסרי ולאוניברסיטת מנצ'סטר.

מתוך כ"ד הפיוטים שהיו כלולים בקובץ מראשיתו, פרסם קאהלה קטעים מתוך תשעה שנשתמרו בכתב היד שהיה לפניו – מהפיוט למשמר אלישיב, מס' 11 ברשימת המשמרות שבדברי הימים א פרק כד, ועד הפיוט למשמר פתחיה, מס' 19 ברשימת המשמרות.

לצילום הקטעים הוסיף קאהלה (בסיוע ד"ר יי רבין) תעתיק עברי ותרגום לגרמנית, בלויית הערות פירוש.

בביקורת שפרסם על ספרו של קאהלה ד"ר א' שפנייר, ציין שפנייר שניתן לזהות את חתימת הפייטן בקטעי ד' של הקדושתאות, והאקרוסטיכון המתקבל הוא ה-ד-ו-ת-ה-ו.²

באותן שנים נמצא בגניזה פיוט החתום "חדותא", ורבים זיהו את חדותא עם "הדותהו" בעל פיוטי המשמרות, כשהם מסתמכים על חילופי העיצורים הגרוניים המוכרים בלשון הפייטנים הקדומים.³

בשנת 1939 פרסם מ' זולאי במאמרו "לתולדות הפיוט בארץ ישראל" קטעים חדשים של כתב היד שנתגלו, ובהם שרידים מהקרובות למשמר מלכיה (החמישי ברשימה) ולמשמר מימין (השישי

¹ כבר בשנת תרפ"ד (1924) הזכיר פרופ' ש' קליין במאמרו 'ברייתא של כ"ד משמרות' (ראה להלן הע' 18) את הפיוטים הללו, והוא מכנה אותם "פיוטים ארוכים לשבתות המשמרות עם ניקוד ארץ ישראלי עתיק" (בהערה הוא כותב: "חושב אני שהפיוטים האלה עוד יותר עתיקים מאותם של יני"). הוא מספר כי בדעתו היה להוציאם לאור על פי הפוטוגרפיות שבידו (מן הקטעים שבספריית אוניברסיטת אוקספורד), אך פרופ' קאהלה הודיעו שהוא מתכוון להוציאם יחד עם ד"ר י' רבין ועל כן משך ידו מהוצאתם. אזכור ראשון של הפיוטים ושל ניקודם הארץ ישראלי מופיע כבר בספר הדקדוק של באואר וליאנדר שיצא לאור ב-1922.

² אמנם, בקדושתא למשמר ישבאב לא מופיע האקרוסטיכון האמור, ונראה שהשתבשו סדר הטורים ופתיחתם. ראה לקמן בעמ' 220.

³ כך למשל כתב י"נ אפשטיין (אפשטיין, חדותא): "אין ספק שהוא הוא הדותה והוא הוא חדותא, ואין אות ה"א באה אלא בשביל הא"ב במקום ח"ת, מפני שמבטא שתיהן שווה היה".

ברשימה), וכן השלמות לקרובות למשמרות פתחיה והפיצץ. בפרסומו מבדיל זולאי בין חדותא להדותהו, וקובע כי למעלה מכל ספק מדובר בשני פייטנים שונים.

קטע נוסף של כתב היד, השלמה של דף שהיה בידי קאהלה ועליו נכתב פיוט למשמר אלישיב, נמצא בסדרה החדשה של אוסף טיילור שכטר בקמברידג' וטרם פורסם בדפוס.⁴

גילוי אחרון של חלק קטן מכתב היד, באופן מפתיע, היה בשנת 2016 בספריית אוניברסיטת מנצ'סטר. כל שיש בידינו בשלב זה הוא צילום אחד של שני דפים דבוקים, ובהם מופיע סוף הפיוט למשמר אביה וראשית הפיוט למשמר הקוף. לצערנו ניתן לקרוא בצילום רק מילים בודדות. נעשתה פנייה לספרייה באנגליה בבקשה לקבל צילומים נוספים של הקטע, אך לעת עתה לא נתקבלה תשובה של ממש.

1.2 הדותה או הדותהו

בשנת תשמ"ד הכניס עצמו ע' פליישר תחת עובי הקורה, ופרסם מאמר נרחב תחת השם "הדותה – הדותהו – חדותא, פולמוס ושברו".⁵ במאמרו הוא סוקר את שנכתב בסוגיה, מכריע נחרצות כעמדת זולאי שיש להבדיל בין הדותהו לחדותא, ומסתייע בפיוט חדש שנמצא, שבעתא לשבת, החתום "...ותהו חזק" (שתי המחרוזות הראשונות, המכוונות כנגד שתי הברכות הראשונות של תפילת העמידה, חסרות בכתב היד). לדבריו אין ספק שמחבר הפיוט הוא הדותהו, ולפיכך יש לבסס את הקביעה שהדותהו לעצמו וחדותא לעצמו, ומחבר פיוטי המשמרות הוא אפוא בעל השבעתא.

פליישר נסמך על חתימות האקרוסטיכון השונות בקביעות, והוא מוסיף: "גם אילו מצאנו את קדושתאות המשמרות של הדותה [כך במקור] ואת פיוטי חדותא חתומים באותו שם ממש, עדיין צריכים היינו להחליט ששני פייטנים בעלי שם זהה לפנינו", בשל הבדלי המבנה והסגנון הבולטים בפיוטים עצמם.

מלבד פיוטי המשמרות והשבעתא הנזכרת לא ידוע על יצירות אחרות החתומות בשם הדותהו.⁶

1.3 זמנו של הפייטן

⁴ ראה יהלום, ניקוד, עמ' 25.

⁵ תרביץ נג (תשמ"ד), עמ' 71–96. להלן: פליישר, הדותהו.

⁶ לעניין ניקודו והגייתו של השם – אין בידינו מידע של ממש. בספרו 'שירים חדשים מן הגניזה' הקדיש ח' שירמן דיון קצר לעניין חדותא-הדותה (עמ' 13–14). הוא נוטה שם שלא לקבל את החלוקה בין שני האישים – אך מציג רשימה של הפיוטים החתומים הדותה ורשימה של החתומים חדותא. את השם חדותא הוא מנקד מכל הַדוּתָא. וראה גם את ההצעות שהובאו באנציקלופדיה יודאיקה בערך Haduta (also known as Hedvata) Ben Avraham. בין חוקרי זמנו יש הקוראים הַדוּתָהוּ ויש הַדוּתָהוּ. ייתכן שמקור השם במילה הַדוּתָהוּ, תוך חילוף העיצורים הגרונים ח"ת וה"א.

בחינת מאמרו משער פליישר כי יש למקם את יצירתו של הדותהו כבת דורם של פיוטי ר' שמעון בירבי מגס – לאחר יניי וקודם ר' אלעזר הקליר, בראשיתה של הפייטנות הקלאסית. לאור לשונה של השבעתא ומאפייניה הוא כותב כי "חזקת קדמותו המופלגת של ר' הדותהו מתקפחת אפוא מעתה [= עם גילוי השבעתא], אם כי לא הרבה, אבל חזקת זרותו נשארת בעינה, ואף יוצאת מאוששת ביתר שאת".⁷

להשערה זו יש להוסיף שכתב היד שבו מועתקות קרובות המשמרות, המנוקד בניקוד ארצישראלי עשיר, תוארך על ידי זולאי כבן המאה השמינית-תשיעית, והוא מן הקדומים שנמצאו בגניזה.⁸ כן יצוין שמצאנו שמעתיק קדושתאות הדותהו העתיק גם פיוטים משל יניי ומשל יוסי בן יוסי, ולא מצאנוהו מעתיק פיוטים משל הקליר (לעתים נוספו אלו בשולי הדפים בכתיבה מאוחרת. ראה לקמן הע' 129).

ר' אלעזר בירבי קליר פעל ככל הנראה במחצית הראשונה של המאה השביעית למניינם.⁹ אף לגבי זמנו של שמעון בירבי מגס – מהדיר פיוטיו י' יהלום משער כי "נושא השם היווני מגס שייך עדיין לתקופה הביזנטית, ואפילו ראה את הכובש הערבי – בוודאי לא עמד על מלוא המשמעות של כיבושו. שכן אויבי ישראל שאת שמם מזכיר שמעון בפיוטיו הם האויבים המסורתיים של קדמוני הפייטנים, היינו האדומים הביזאנטיים".¹⁰

אף הדותהו אינו מזכיר את הערבים בפיוטיו והוא ממקד את חיצי במלכות אדום, שזוהתה בפיוט עם השלטון הביזנטי הנוצרי (ראה בפרט בפיוטים למשמר חזיר ולמשמר הפיצץ). בולטת העבודה

⁷ לדבריו "אי אפשר בשום אופן להקדים את הדותהו ליניי" (עמ' 91). בתחילת מאמרו מביא פליישר כי בין פיוטיו של חדותא צוין התאריך שבו עמד, 833 לספ"ג, וזהו תאריך "שאינו בא בחשבון בשום אופן לגבי הדותהו, שפיוטיו בוודאי קדומים יותר".

⁸ כך מעיד חנוך ילון: "לדעת ד"א מ' זולאי, במכתבו אליי, כתב יד זה, פיוטי כ"ד משמרות, אינו מאוחר למאה השמינית ולכל המאוחר ראשית המאה התשיעית" (ילון, מבוא, עמ' 14 הע' 13). ילון מתייחס לפיוטים אגב נימוקו מדוע ניקד את כינוי הגוף לזכר במשנה על דרך לשון חכמים, וראה לקמן בהע' 324.

⁹ ראה פליישר, לפתרון שאלת זמנו, עמ' 406: "לא נטעה אפוא אם נאמר שנולד בסביבות שנת 570, ונפטר זמן מועט אחרי הכיבוש הערבי, אולי בשנת 640". פליישר מבסס את קביעתו על סילוק קלירי שממנו עולה לשיטתו שהקליר היה עד לפלישה הפרסית לארץ בשנת 614, וכן לכיבושה הביזנטי בידי הרקליוס בשנת 629. אך ראה את הסתייגותו של י' יהלום מראיה זו: יהלום, חילופי מלכויות, הע' 21. וראה אליצור, הקליר לראש השנה, עמ' 1. לדבריה שם גם אם לא נקבל את ראיותיו של פליישר, הטענות עוד בירור - מכלל יצירתו של הקליר עולה כי פעל ברוב ימיו תחת השלטון הביזנטי, ורק בשולי יצירתו מופיעות התייחסויות לכיבוש המוסלמי, שהתרחש בשנות השלושים של המאה השביעית. יש לציין שאף פליישר מביא את הראיה מהסילוק כתמיכה להשערה המקובלת העולה מכלל יצירתו וממקמת אותו באותה התקופה.

¹⁰ ראה יהלום, שמעון בר מגס, עמ' 12.

כי הוא מזכיר את שם המקום אכלה ערב, מקום מושבו של משמר פתחיה, ונמנע מלהזכיר את הערבים כאויבים.¹¹

2. שימור זכר משמרות הכהונה

בספר דברי הימים (כד ו) מובא תיאור הגורל שנועד לקבוע את סדר עבודתם של משמרות הכהונה במקדש בימי דוד המלך:¹²

"וַיִּכְתְּבֵם שְׁמֵינָה בֶן נְתַנְאֵל הַסּוֹפֵר מִן הַלְוִי לְפָנֵי הַמֶּלֶךְ וְהַשָּׂרִים... וַיֵּצֵא הַגּוֹרֵל הָרִאשׁוֹן לַיהוֹרִיב לַיָּדְעָה הַשְּׁנִי. לְחָרֵם הַשְּׁלִישִׁי לְשָׁעָרִים הָרְבִיעִי. לְמִלְכָּה הַחֲמִישִׁי לְמִיָּמֵן הַשְּׁשִׁי. לְהַקּוֹץ הַשְּׁבִיעִי לְאַבְיָה הַשְּׁמִינִי. לְשִׁשֹׁעַ הַתְּשַׁעִי לְשִׁכְנָיָהוּ הָעֲשָׂרִי. לְאַלְיָשִׁיב עֲשֵׂתִי עֶשֶׂר לְיָקִים שְׁנַיִם עֶשֶׂר. לְחַפָּה שְׁלֹשָׁה עֶשֶׂר לְיִשְׁבָּאב אַרְבָּעָה עֶשֶׂר. לְבִלְגָה חֲמִשָּׁה עֶשֶׂר לְאַמֵּר שֵׁשָׁה עֶשֶׂר. לְחַזִּיר שִׁבְעָה עֶשֶׂר לְהַפְצֵץ שְׁמוֹנָה עֶשֶׂר. לְפִתְחָיָה תִשְׁעָה עֶשֶׂר לִיחֻזְקָאֵל הָעֲשָׂרִים. לְיָכִין אֶחָד וְעֲשָׂרִים לְגִמּוֹל שְׁנַיִם וְעֲשָׂרִים. לְדָלְיָהוּ שְׁלֹשָׁה וְעֲשָׂרִים לְמַעֲזָיָהוּ אַרְבָּעָה וְעֲשָׂרִים.

אֵלֶּה פְּקֻדֹתָם לְעִבְדֹתָם לְבוֹא לְבֵית ה' כְּמִשְׁפָּטָם בְּיַד אֶהֱרֹן אֲבִיהֶם כְּאֲשֶׁר צִוָּהוּ ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל."

2.1 משמרות ושבחות

במשנה מתואר כי החלפת משמרות הכהונה נעשתה מדי שבוע, ביום השבת,¹³ וכך סיכם הרמב"ם במשנה תורה את העולה מהמקורות התלמודיים: "משה רבינו חלק הכהנים לח' משמרות, ארבעה

¹¹ אמנם חלקים גדולים מן הפיוט למשמר פתחיה אינם בידינו, אך נראה כי לו היה חי הפיוטן בזמן כיבוש הערבים היו הדברים באים לביטוי גם בחלקים שבידינו. המקום היחיד שבו הוא מזכיר את שם המקום אכלה ערב בקטעים שבידינו הוא בטור שבו הוא קורא לאיבודה של מלכות אדום, המכונה 'אכלה ומדקה' על פי דניאל ז: "אכלה ערב תסיק דליקה. אבידה לתת אכלה ומדקה". אכלה ערב כאן הוא כינוי למשמר פתחיה.

¹² במקרא מכונים המשמרות "מחלקות" (צורת רבים של מחלוקת, למשל בדברי הימים כח יג: "וּלְמַחְלָקוֹת הַכֹּהֲנִים וְהַלְוִיִּם"), וכן "משמרות" (למשל בנחמיה יג ל: "וְיִטְהַרְתִּים מִכָּל נֶכֶר וְאֶעֱמִידָה מִשְׁמְרוֹת לְכֹהֲנִים וְלְלוִיִּם אִישׁ בְּמִלְאָכְתּוֹ"). צורת היחיד היא 'משמרת', וכלשון הכתוב: "וַיִּפְּלוּ גוֹרְלוֹת מִשְׁמֶרֶת לְעֵמֶת כְּקִטְן כְּגֹדֹל מִבֵּין עַם תְּלִמִּיד" (דברי הימים א כה ח), ומתועדת גם המילה 'משמר' ביחס לעבודת הלויים (ראה נחמיה יב כד: "וְרִאשֵׁי הַלְוִיִּם... מִשְׁמֶר לְעֵמֶת מִשְׁמֶר"). במשנה נעשה שימוש בשם 'משמר' ביחס למשמרות הכהונה (לדוגמה: "משמר שזמנו קבוע היה נוטל עשר חלות" (סוכה ה ח). בפיוטי הדותהו מופיעים 'משמר' לצד 'משמרת', אך בנוסחאות חתימה הקבועות בקדושתא הוא נוקט 'משמר' ("לעולם תערץ במשמר יקים", למשל). יוער כי בקדושתא למשמר בלגה מכנה הפיוטן פעמיים את המשמרות בלשון מחלקות (וראה שם בביאור את הקשר האפשרי לדברי המשנה על כך ש"בלגה לעולם חולקת בדרום"): "מחלקות השומרים תעשה. מחלקת בדרום תנשא"; ובסילוק: "תארש לך לעולם למשמרות כולם... ולמחלקות ביפניי היכלם".

¹³ ההתייחסות לעבודת המשמרות במקדש ולסדרה מרוכזת בעיקר בסוף מסכת סוכה, במשנה (סוכה ה, ו-ח), בתוספתא (סוכה ד, טו-כח) ובתלמודים (בבלי, סוכה נה ע"ב – נו ע"ב; ירושלמי, סוכה נה ע"ד). וראה אצל כהנא, הכהנים, עמ' 9 ואילך.

מאלעזר וארבעה מאיתמר, וכן היו עד שמואל הנביא; ובימי שמואל חלקם הוא ודוד המלך לארבעה ועשרים משמר, ועל כל משמר ומשמר ראש אחד ממונה, ועולין לירושלים לעבודה משמר לכל שבת, ומיום השבת ליום השבת הן מתחלפין משמר יוצא והאחר שהוא אחריו נכנס, עד שיגמרו וחוזרין חלילה" (הלכות כלי המקדש פ"ד ה"ג).

כיוון שהחילוף התבצע מדי שבת בשבתו, ניתן היה להתייחס לסדר המשמרות גם כעין צֵין תאריך, ובדומה למקובל היום בחוגים מסורתיים לציין את ימי השבוע על פי הפרשות הנקראות בבתי הכנסת בשבתות.

ואכן, במגילות קומראן ידוע על לוחות שהשתמשו בשמות המשמרות כמציינים את שבועות השנה. כך למשל נכתב באחד הלוחות: "ב-3 באביה הפסח ב-1 בשכניה הנף העומר".¹⁴ כלומר, ביום השלישי לשבוע של משמר אביה חל הפסח, באחד לשבוע של משמר שכניה מתקיים הנף העומר.

כמו כן, בתלמוד הירושלמי במסכת שקלים מובא כי על החותם ששימש לקבלת הנסכים במקדש היה כתוב שם היום שבו ניתן, וכן שם המשמר לציון השבוע ("שם משמר היה כתוב עליו"; שקלים ה ה). בהמשך הסוגיה אף נקרא שם המשמר "שם שבת", כלומר - השבוע נקרא על שם המשמר ששימש בו בעבודה. יצוין כי לאחרונה התגלה בחפירה סמוך לכותל המערבי חותם זעיר, ועל פי הצעתו של פרופ' שלמה נאה ייתכן שיש בו עדות ממשית לנוהג לציין את השבוע על פי שם המשמר ששימש בעבודה.¹⁵

2.2 ברייתא דכ"ד משמרות

גם לאחר החורבן הוסיף זכר המשמרות להלך בעם.¹⁶ ציטוט חלקי המופיע בתלמוד הירושלמי במסכת תענית מלמד לכאורה על קיומה של ברייתא שבה נרשמו שמות המשמרות ומקומות מגוריהם לאחר החורבן, וכן כינויים של המשמרות.

¹⁴ ראה ש' טלמון ו' קנוהל, קומראן, עמ' 505–521. הציטוט הוא מהמגילה שסימנה 4Q320.

¹⁵ ראה נאה, מסורת ופרשנות, עמ' 18 ואילך. על פי הצעתו של נאה, על החותם הזעיר שנמצא נכתב "דכ' א [או ג] ליה". כלומר, דכר (איל בארמית), א או ג למשמר יהויריב. כוונת הדברים היא שיש לתת לבעל החותם נסך לקרבן איל, והוא ניתן ביום א או יום ג לשבוע של משמר יהויריב. לדבריו, "לפי פירוש זה התגלית הארכיאולוגית היא עדות חיה למנהל המקדשי כפי שתואר במשנה, וכן לשימוש מקדשי במשמרות הכהונה לסימון שבועות השנה, בדומה לנוהג בלוחות השנה מקומראן" (עמ' 21). אמנם, הוא חוזר ומדגיש שאין הדברים חורגים מגדר השערה כל עוד לא ימצאו ממצאים נוספים. ראה תמונה של החותם בנספח.

¹⁶ התוספתא במסכת תעניות (פ"ב ה"ג) מלמדת: "אנשי משמר ואנשי מעמד אסורין לספר ולכבס, בין משחרב הבית ובין עד שלא חרב הבית. ר' יוסה או' משחרב הבית מותרין מפני שאבל הוא להם". לכאורה עולה מכך שאף לאחר החורבן נשמר סדר המשמרות, ובן משמר מסוים אמור היה לדעת אימתי זמן משמרו. וראה ליברמן, תוספתא כפשוטה, חלק ה' (סדר מועד), עמ' 1079–1080. וכן ראה בבלי תענית יז ע"א: "כל כהן שמכיר משמרתו ומשמרת בית אב שלו, ויודע שבתו אבותיו קבועין שם - אסור לשתות יין כל אותו היום... אינו

כך מובא במסכת תענית פרק ד הלכה ה :

"אמר רבי לוי: יהויריב גברה מירון קרתה. מסרביי - מסר בייתא לשנאייא. אמר רבי ברכיה: יהויריב - יה הריב עם בניו על שמרו וסרבו בו. ידעיה עמוק ציפורים - ידע יה עיצה עמוקה שבלים והגלם לציפורין".

את הלשון "יהויריב גברה מירון קרתה" יש להבין: יהויריב – שם האיש (גברה), מירון – שם העיר (קרתה). השם עמוק מופיע ברשימת הכהנים אשר עלו עם זרובבל בן שאלתיאל בסמיכות לידעיה: "סלו עמוק חלקיה ידעיה" (נחמיה יב ז), והוא מהווה כנראה צמצום ומיקוד של משמרת ידעיה. ייתכן שהמילה הקשה מסרביי, שנדרשה על ידי ר' לוי, קשורה לשם שרביה, המופיע בנחמיה שם בין שמות הלויים העולים.¹⁷

במקורות אחרים נזכר השם "משמרות" כמציינ את שמה של ברייתא ידועה שהכילה את רשימת המשמרות ומקומותיהם. כך נמצא באיכה רבה ב ב: "שלוש עיירות במשמרות היו, כבול ושיחין ומגדלה, ושלושתן חרבו. כבול מפני המחלוקת, שיחין מפני כשפין, מגדלה מפני הזנות".

מקור נוסף הוא במסכת סופרים כא ט: "תני: מה עשה יעקב אבינו כשהביאו בפניו את הכתונת בדם? לא האמין להם כל עיקר. מנין, דכתיב 'וימאן להתנחם'... ועדיין לא נתברר כל עיקר שהוא חי, אלא מן המשמרות: 'אלישיב כהן קנה' שקנהו פוטיפר וכו'". כלומר, כביכול התברר ליעקב אבינו בוודאות שיוסף חי לאחר שעיינ ב"משמרות", היינו בברייתא המביאה את רשימת המשמרות ומקומותם, ובה נכתב "אלישיב כהן קנה". כמו בציטוט המובא מן התלמוד הירושלמי, גם כאן נדרשת לשון הברייתא כמין חומר – האל ישיב את מי שקנהו כהן מצרים, פוטיפר.

על סמך פיוטי הקינות של ר' אלעזר בירבי קליר המזכירים את המשמרות (ראה להלן עמ' 13) ועל פי מקורות נוספים – ובהם פיוטי הדותהו שטרס נדפסו - שחזר בשנת תרפ"ד שמואל קליין את

מכיר משמרתו ומשמרת בית אב שלו, ויודע שבתי אבותיו קבועין שם - אסור לשתות יין כל השנה". וראה את דברי הסתייגותה של ד' טריפון (טריפון, המשמרות, עמ' 86 הע' 57).

¹⁷. לשון הדרשה "מסר ביתא לשנאייא" שאובה אולי מלשון תרגום יונתן לנבואת ישעיהו (כד א): "הנה ה' בוקק הארץ ובוֹלְקָה" – "הא ה' מביז ית ארעא ומסר ליה לסנאה". לניקודו של השם מסרביי ראה פליישר, סיני סד. השם **עמוק** שנוסף למשמרת ידעיה הוא שם של אחד הכהנים שעלו עם זרובבל מבבל. ראה נחמיה יב ז: "סלו עמוק חלקיה ידעיה אלה ראשי הכהנים ואחיהם בימי ישוע" (ונראה שבשגגה ניתן ב'מאגרים' הערך שם מקום למילה עמוק בהקשר זה). גם השם **עדו** שהצטרף למשמר אביה (ראה להלן) נזכר באותו הפרק בין הכהנים, ואף **פשחור** שהצטרף למשמר יקים נזכר ברשימות הכהנים בנחמיה יא יב. וראה תוספתא תעניות פ"ב ה"א: "ארבע משמרות עלו מן הגולה ידעיה חרים פשחור ואמר, עמדו נביאים שבירושלם ועשאו עשרים וארבע משמרות ובללום והטילום לתוך קלפי... וכך התנו עמהן הנביאים שאפלו יהויריב עולה מן הגולה לא יהא אחד מכם נדחה מפניו אלא יעשה טפילה לו". ידעיה חרים ואימר נזכרים ברשימת המשמרות בדברי הימים, אך פשחור אינו כלול בהם, וכנראה השמות שנוספו למשמרות קשורות לחלוקה המחודשת של המשמרות בזמן שיבת ציון.

הנוסח המשוער של הברייתא, ובשנים מאוחרות יותר עדכן את רשימתו לפי מקורות נוספים שנמצאו:¹⁸

משמר יהויריב מסרביי מירון

משמר ידיעיה עמוק ציפורים

משמר חרים מפשטה

משמר שערים עייתלו

משמר מלכיה בית לחם 5

משמר מימין יודפת

משמר הקוץ עיילבו

משמר אביה עידו כפר עוזיאל

משמר ישוע נשרף ארבל

משמר שכניה חבורת כבול (עבדיה?) 10

משמר אלישיב כהן קנה

משמר יקים פשחור צפת

משמר חופה בית מעון

משמר ישבאב חוצפית שוחים

משמר בלגה מערייה 15

משמר אימר יבנית

¹⁸ הפרסום הראשון הוא במאמר 'ברייתא של כ"ד משמרות', בחוברת השנייה של הסדרה מחקרים ארצישראליים, וינה תרפ"ד. נוסח מעודכן פורסם בספר הישוב, שיצא לאור בתרצ"ט, וכן בספר הגליל שיצא לאור מעזבונו בשנת 1945, ובמהדורה שנייה בשנת 1967. ט' כהנא ערך בירור מקיף סביב מקומות התיישבותם של משמרות הכהונה והציע נוסח מתוקן של רשימת המשמרות. הנוסח המובא כאן הוא על פי הצעתו (כהנא, הכהנים).

הראשון שהעלה את השערת קיומה של ברייתא המרכזת את רשימת המשמרות ומקומותיהם היה ש"י רפפורט בכרם חמד, כרך ו (1841). לדעתו הופיעה הרשימה יחד עם רשימות מספריות נוספות בברייתא של מ"ט מדות דר' נתן. י"ט צונץ תמך בהשערה זו, ואף הראה שבספר אבן העזר לראב"ן הופיעה הכותרת: "פירוש כ"ד משמרות וכנוייהן". אף שהפירוש עצמו חסר, נראה שלפני ראב"ן עמדה רשימה של כ"ד המשמרות וכינוייהם שזקקה ביאור. ואכן, קליין הוציא לאור על פי כתבי יד פירוש קדום לרשימת המשמרות, והוא מציע שאולי זהו הפירוש שנזכר בספרו של הראב"ן. ראה קליין, גיאוגרפיה של הגליל, עמ' 102-108.

משמר חזיר ממליח	
משמר הפצץ נצרת	
משמר פתחיה אכלה ערב	
משמר יחזקאל מגדל נוניה	20
משמר יכין כפר יוחנה	
משמר גמול בית חוביה	
משמר דליה גנתון צלמין	
משמר מעזיה חמת אריח וכפרניה	

2.3 כתובות והכרזות

מלבד העדויות שבפיוטים ובמקורות חז"ל, נמצאו כמה שברי כתובות מבתי כנסת שבהן הופיעה רשימת המשמרות. עד כה נמצאו שברי כתובות באשקלון,¹⁹ בקיסריה²⁰ ואולי גם בנצרת,²¹ ומחוץ לארץ ישראל במסגד עתיק בכפר בית אל-חאציר בתימן.²² שבר הכתובת שבתומן הוא הארוך ביותר ששרד, ומופיעים בו אחד עשר מבין כ"ד המשמרות.

כתובות אלו, שכנראה הוצבו על קירות בתי כנסת, מלמדות על שמירת זכר משמרות הכהונה ואולי אף על הזכרתן בסדרי התפילה.²³

¹⁹ ראה א"ל סוקניק, 'שלוש כתובות יהודיות עתיקות מארץ ישראל', מאסף ציון א (תרפ"ו), עמ' 16-17.

²⁰ ראה אבי יונה, כתובת.

²¹ ראה ח' אשל, 'שבר כתובת של כ"ד משמרות הכהנים מנצרת?', תרביץ סא (תשנ"ב), עמ' 159-162. אשל מציין שנמצאה גם כתובת משמרות ברחוב, אך טרם פורסמה. ראה הערה 7 בעמ' 160 שם.

²² ראה דיגן, 'כתובת מתימן על כ"ד משמרות הכהנים', תרביץ מ"ב (תשל"ג), עמ' 302-303, וכן אורבך, משמרות, עמ' 304-309. דיגן משער שהעמוד שעליו נחקקה הכתובת הובא למסגד מבית הכנסת בעיר תנעם. אורבך מציין שבכמה מקומות בתימן נתקל יעקב ספיר במשפחות כהנים שסלסלו בעצמן והתייחסו על משמרות ידועים. בשבאן פגש ספיר "איש יקר חכם וירא השם רבי יעיש נ"י איש טוב ומיטיב ירא ה' מכובד הכהן לבית אלמיהורי והמשפחה מתייחסת לכהנים הראשיים משמרת יהויריב" (עמ' 308). וראה אצל ד' טריפון, המשמרות, עמ' 85 הע' 56.

²³ ש' קליין הציע שאולי בכל שבת כיסו את שמות המשמרות והותירו גלוי את שם המשמר של אותה שבת, בדומה למקובל בבתי כנסיות בימינו בלוחות פרשת שבוע. השערה זו אינה מתאימה לכתובת שנגלתה בתימן, שבה לא מוקדשת שורה לכל משמר. ראה הערתו של קליין במאסף ציון א (תרפ"ו), עמ' 20.

בקטע שנשתמר בגניזת קהיר אף מופיעה עדות ישירה לאזכור המשמרות מדי שבת. כך מובא בקטע, המוכתר בכותרת "משמרות":

היום שבת קדש שבת קודש ליי היום

אי זו היא המשמרת כ"ך וכ"ך משמרת כ"ך וכ"ך

הרחמן ישיב את המשמרות למקומה מהרה בימינו אמך²⁴

כמה שנים משנברא העולם ועד עכשיו ארבעת אלפים ושבע מאות ותשעין וארבע משנברא העולם ועד עכשיו

כמה שנים משחרב בית המקדש ועד עכשיו תשע מאות ושישים ושבע משחרב בית המקדש ועד עכשיו

הרחמן יבנה ביתו והיכלו ואמרו אמך.

מהכרזה זו, שהתאריך הנקוב בה הוא שנת ד' תשצ"ד (1034), עולה שעד תקופה מאוחרת עדיין נשמר המנהג להזכיר את משמרות הכהונה בשבתות.²⁵

א"א אורבך מציין שבכתבי יד של משניות מסכת שבת שנמצאו בגניזה לעתים מופיע ליד שם הפרק שמו של אחד ממשמרות הכהונה, ולדבריו יש בכך הוכחה "שהיו מקומות שבהם נהגו ללמוד כל שבת ושבת פרק ממסכת שבת ולהזכיר לפני לימודו את המשמר של אותה השבת".²⁶

²⁴ הקטע נמצא על ידי מ' זולאי והוא שמור באוקספורד (כרך f.36 דף 89a). ייתכן שהמילים "כך וכך" במופיע הראשון מכוונת למספרו הסידורי של המשמר, ואילו במופיע השני הן מציינות את שם המשמר. ע' פליישר הציע להפך, שהשם קודם למספר: "כגון: איזו היא משמרת יהויריב, משמרת ראשונה". ראה פליישר, חדשות, עמ' 284, הע' 26. פחות מסתברת לענ"ד הצעתו של ש' אברמסון שהזכרה באה בצורת שאלה ותשובה: "איזו היא המשמרת, כך וכך? והתשובה: משמרת כך וכך!". ראה במאמרו 'קרובות לחתן', תרביץ ט"ו (תש"ד), עמ' 54, הערה 14.

²⁵ ראה זולאי, לתולדות הפיוט, עמ' 112 ואילך. ובלשונו שם: "חשובה לאין ערוך התעודה הבאה המפיצה אור בהיר... ומראה לנו שעוד בשנת דתשצ"ד נהגו בקצת קהילות להכריז בכל שבת על משמרו ולהתפלל לשיבתו על כנו". אמנם, ע' פליישר מציין שלכאורה מדובר במנהג שלא נפוץ יתר על המידה שהרי אין חבר לכתב יד זה בגניזה. בנוסף, באותו כתב יד (בדף 82a) נכתב: "יצאתי מבית המקדש ראש חודש אייר בשני ימים בו הרחמן ישיביני בשלום. יצאתי מבית המק' בחודש אייר בשבעה ימים בו הרחמן יחזירני בישלם", ופליישר תוהה: "שמא מייצגים שני הטקסטים מנהגות אכסקלוסיביים של אבלי ציון?". ראה פליישר, שבעות חדשות, הע' 5. נראה שבית המקדש הוא כינוי לירושלים, בהשפעת הערבית.

2.4 פיוטי המשמרות

במאמר שפרסם ש' קליין בשנת תרפ"ד על שמותיהם ומקומותיהם של כ"ד המשמרות הוא התייחס לשלושה מקורות פיוטיים המזכירים את שמות המשמרות: קינותיו של ר' אלעזר בירבי קליר "איכה ישבה תבצלת השרון", "זכור איכה" והמשכה "שבת סורו", ו"הלילו הה" - שלושתן קינות שנקלטו במחזורי אירופה המערבית - ושני מקורות מן הגניזה: זולת שפרסם הוא עצמו בכתב העת ישורון²⁷ ופיוטי הדותהו שטרם נדפסו בשעתו.

בשנת תש"ד השלים ש' אברמסון את פיוט הזולת שפרסם קליין וזיהה את מחברו – ר' ראובן הכהן.²⁸

במשך השנים שחלפו מאז פורסמו פיוטים לא מעטים המיוסדים על שמות המשמרות. מ' זולאי פרסם בתרצ"ט את "משמרות דר' פינחס" – קטעי פיוט לברכת עושה השלום המבוססים על שמות המשמרות, כינוייהם ומקומותיהם.²⁹

בשנת תשי"א פרסם זולאי כנספח למאמרו 'פיוטים חדשים לר' חדותא' פתיחת שבעתא המוקדשת למשמר שכניה, ופותחת "אתה הוא שוכן עד". כתב היד שבו מועתקת השבעתא מכיל את הפיוטים לשלוש הברכות הראשונות וטרם נמצא המשכו של הפיוט.³⁰

זולאי מעיר על פיוט זה: "קו אופייני אחד משותף לשבעתא זו ולקרובותיו של 'הדותה' הקדמון, שבשתייהן מרובים הלשונות הנופלים על לשון שמו של המשמר (במקרה שלנו, לשונות משורש שכן), ולפיכך אין זה מן הנמנע שכאן לפנינו שקיע ממחזור של שבעתות לכ"ד משמרות הכהונה לאותו פייטן שחיבר את הקרובות". להשערה זו של זולאי ניתן להוסיף כי פייטן השבעתא חורז בפיוט לברכה הראשונה "עד" עם "אחד", ואף תכונה זו מתאימה להדותהו בעל הקדושתאות.

²⁶ אורבך, משמרות, עמ' 309. אמנם, ייתכן לסייג ולטעון שכיוון שמסכת שבת מונה כ"ד פרקים היו שנהגו לסדרם לפי כ"ד משמרות הכהונה ואין בכך רמז למנהג הקדום של הזכרת המשמרות בשבתות. ובדרך אגב יש לציין שבאחד מכתבי היד שמזכיר אורבך (אוקספורד 2667.2) נראה ששמות המשמרות נוספו במאוחר והם אינם חלק מכתב היד המקורי. עוד יש להוסיף שלכתב היד השני שמזכיר אורבך, ט"ש E2.35, יש לצרף את הקטעים ט"ש ס"נ 78.33 וכן ט"ש ס"נ 78.200 (נראה שמעתיק כתב היד הזה טעה וכתב ליד כותרת הפרק הרביעי "ש"ע ודמם" במקום שם המשמר "שערים").

²⁷ שנת תר"פ-תרפ"א, חלק עברי, עמ' צ'.

²⁸ ראה במאמרו המוזכר לעיל, הערה 24.

²⁹ זולאי, לתולדות הפיוט, עמ' קלח-קמו. הפיוטים נדפסו על פי כתב יד יחיד והם נקטעים באמצע הפיוט הכ"א, למשמר יכין.

³⁰ ראה שבעתא למשמר שכניה, נספח, תרביץ כב (תשי"א), עמ' 42. כתב היד שמור באוסף אדלר ומספרו 2194.5. זולאי מעיר שעמוד ב' לא צולם והוא אינו יודע מה יש בו. מהצילומים המופיעים באתר פרידברג עולה כי העמוד השני ריק.

בשנת תשכ"ז התייחס לראשונה ע' פליישר לעניין המשמרות בפיוטים.³¹ הוא ציטט את הערתו של זולאי על קדושתאות הדותהו ש"יש בהן משום חטיבה לעצמה שאין דוגמתה בספרות הפיוט; עד כה לא נמצא פייטן שני שחיבר קרובות לזכר המשמרות, אף אין לגלות בפיוטיו כל סימן ודאי להשפעת מיישרין של מי שקדם לו. יתר כל כן: אפילו העתק שני של פיוטיו לא נמצא עד כאן, ומקור כולם בהעתק אחד ויחיד שנתקטע ונתפזר במקומות שונים"³² – ועל כך העיר ש"לאמתו של דבר מצויים בידינו עוד כמה קטעי קרובות לזכר משמרות הכהונה, הם נתגלו ונדפסו בידי זולאי עצמו ונתחברו בידי הפייטן הארץ ישראלי הקדום ר' פינחס הכהן בירבי יעקב". כוונת פליישר לקטעי עושה השלום שהדפיס זולאי, שהנם לכאורה קטעי שבעתות או קטעי פיוטי י"ח.³³ כמו כן מציין פליישר את קטע השבעתא למשמר שכניה שפרסם זולאי.

בנוסף, פרסם פליישר במאמרו זה שבעתות שלמות שהקדיש ר' פינחס למשמרות הכהונה, שבעתא לכל משמר. כשפרסם זולאי את קטעי עושה השלום של ר' פינחס, הוא תהה: "האין להסיק מכאן שבימי ר' פינחס כבר קהה ודהה זכר המשמרות עד שלא היה בו עוד לעורר את הפייטנים לחיבור קרובות, ורק בכוח ההרגל והמנהג הוסיפו לחבר לזכרם פיוטים קצרים? דבר זה יעיד על כל פנים על תקופה ארוכה החוצצת בין הדותה לפינחס".³⁴

בפרסומו למעשה משיב פליישר לשאלה זו בשלילה, ומוכיח שאף בימי פינחס עדיין נכתבו קרובות שהוקדשו כולן למשמרות הכהונה. אמנם מדובר בשבעתות ולא בקדושתאות כאצל הדותהו, אך

³¹ פליישר, שבעתות חדשות.

³² זולאי כתב זאת במאמרו המצוין בהערה לעיל. תכלית הדברים שם היא להציג את ההבדל החד שבין הדותהו בעל פיוטי המשמרות לבין חדותא, שפיוטיו "אין בהם כל קו אופייני מיוחד ואין נבדלים במאומה מפיוטי האסכולה הקלירית; יתר על כן, הם מראים השפעת מיישרין של פיוטי בן קליר עצמו".

³³ ראה דיון בייעודם אצל אליצור, פיוטי רבי פינחס, עמ' 62. היא מצדדת בהשערותו של פליישר (שירת הקודש, עמ' 260), ולפיה פיוטי עושה השלום נועדו לתפילת ערבית ושבעתות המשמרות של פינחס (ראה להלן) למוסף, ומעירה כי אין הכרח לומר ששני הסוגים נועדו להיאמר באותה שבת וייתכן שהם יועדו למנהגים שונים (במקום או בזמן) של אזכור המשמרות. ואכן, פליישר עצמו מסכם את דיונו המאוחר יותר בטענה ש"סביר לומר ששתי הסדרות מייצגות שני מנהגים ששימשו שניהם בימי ר' פינחס, אבל בבתי כנסיות שונים או בתקופות שונות של פעילותו היוצרת" (פליישר, חדשות, עמ' 261-262). במאמרו זה תומך פליישר דווקא באפשרות שקטעי עושה השלום נועדו לתפילת מוסף, כשהוא נסמך על מילת הקבע "אנא" הפותחת את הפיוטים, ומכוונת לדעתו לתפילה "אנא רחום רחם עלינו ברחמיך הרבים, מהרה השב שכינתך לציון וסדרי עבודתך לירושלים עירך" – הקשורה לברכת הכהנים.

³⁴ זולאי, לתולדות הפיוט, עמ' קלז.

מכל מקום יש כאן עדות לכך שאף בימיו של פינחס³⁵ היו קהילות שבהן יוחדו פיוטים שלמים למשמרות הכהונה, משמר מדי שבת.³⁶

מתוך כ"ד השבעות למשמרות פרסם פליישר 11 פיוטים, ממשמר הקוץ (השביעי) ועד משמר חזיר (השבעה עשר). כעבור שבע שנים פרסם שבעתא נוספת שנמצאה בגניזה, למשמר יהויריב,³⁷ ובשנת תשל"ז פרסם שבעתות נוספות מאותו מחזור, למשמר השני עד השישי, וכן השבעה עשר עד העשרים ושניים.³⁸

מלבד פיוטי פינחס פרסם פליישר כמה פיוטי משמרות. במאמרו בסיני בתשכ"ז הדפיס מחצית שבעתא לשבת, מן אמצע המחרוזת לברכה הרביעית (פתיחתה: "רצה אימר יבנית להאדירך בבנין ארמוני"), ובה נכללו כנראה כלל משמרות הכהונה תוך שימוש במשחקי לשון וצליל.³⁹ חתימת בתייה של השבעתא מעלה את האקרוסטיכון "...רך חזק יחי". פליישר משער ששם הפייטן הוא מבורך.⁴⁰

בנוסף פרסם פליישר שם קינה שמחברה אינו ידוע לנו, המביאה את שמות המשמרות שניים שניים, וכנגדם שניים משמות בני ישמעאל וקטורה (פתיחתה: "איך אפסו משמרות מקטירי

³⁵ על פי פליישר פינחס פעל בסוף המאה השמינית, "והיה אל נכון נציגה האחרון של הפייטנות הארץ ישראלית הקלסית" (פליישר, חדשות, עמ' 259). ש' אליצור מקדימה במעט את פעילותו למחצית השנייה של המאה השמינית, בין השאר על פי אזכור "צום הרעש" בפיוטיו. רעש האדמה שבעטיו נקבע הצום התרחש כנראה בשנת 748 למנינם. ראה אליצור, פיוטי ר' פינחס, עמ' 9.

³⁶ כלשונו של פליישר שם: "העובדה... שעוד נהגו גם בימיו [של פינחס] להקדיש קרובות שלמות לזכר המשמרות מוכחת למעלה מכל ספק מכוח הפיוטים הנדפסים להלן".

³⁷ לעניין המשמרות בפיוטים, נספח למאמר 'קומפוזיציות קליריות לתשעה באב', HUCA מה (תשל"ד), חלק עברי, 34-35.

³⁸ פליישר, חדשות. כל פיוטי המשמרות של ר' פינחס הכהן הוהדרו מחדש במהדורתה של ש' אליצור. ראה אליצור, פיוטי רבי פינחס, עמ' 584-640.

³⁹ למשל בטור 5-6: "כבוד משמר חזיר תחזירו למרום הרים, כהני הפיצץ נצרת תפצם וכאישון ננצרים". בדרך אגב יש להעיר כי במאגרי המילון ההיסטורי נותחה המילה תפצם על פי הניקוד בכתב היד כהפעיל של השורש פו"ץ, אך לכאורה סביר יותר שמדובר כאן בבניין קל של השורש פצ"ה ועניינו הצלה והגנה (תהלים קמד י: "הַנֹּתֵן תְּשׁוּעָה לְמַלְכִים הַפּוֹצֵה אֶת דָּוִד עַבְדּוֹ מִחֶרֶב רָעָה", ועוד), בדומה למילה ננצרים. עוד יש לציין כי בטור 18 נדפס "יחד כל משמרות הכהנים לשוב באריאל" אך נראה שבכתב היד נכתב "לשרת באריאל" (וכן הותקן במילון ההיסטורי). על דרך משחקי הלשון מעיר פליישר: "נראה שמנהג זה, שראשון שנהג בו הדותה היה, נעשה קבע בפיוטי המשמרות".

⁴⁰ פליישר, שבעתות חדשות, עמ' 53-54.

קטורה, ובאו תחתיהם בני הגר וקטורה. איך גלו יהויריב וידעיה מהדר, ובאו תחתיהם בני נביות וקדרי".⁴¹

הזכרנו לעיל את קינותיו של ר' אלעזר בירבי קליר ששימשו יסוד לחקירותיו של ש' קליין על שמות המשמרות ומקומותם. במאמר שפרסם ע' פליישר בשנת תשכ"ח הוא דן במבנה הסבוך של הפיוטים, ומצרף להם קרובת י"ח הפותחת "אהלי איכה בשלי הוועם" ובה מצוינים משמרות הכהונה, לצד שמות החודשים, המזלות, כינויי שבטים משבטי ישראל ושמות משמרות הלוויה.⁴²

בחלק השני של מאמרו פרסם פליישר קטע מתוך קדושתא קלירית נוספת לתשעה באב, הפותח "אני הגבר אשר ברעות הג" ומזכיר בכל מחרוזת את אחד ממשמרות הכהונה בשמו המקראי.⁴³

בנוסף פרסם קינה אנונימית לתשעה באב ששרדה באופן מקוטע, והיא מזכירה בכל סטרופה שם משמר ממשמרות הכהונה. הסטרופה השנייה של הפיוט, הראשונה המצויה בידינו, פותחת ככל הנראה "בכה תבכה ידעיה".⁴⁴ מלבד המשמרות, נזכרים בפיוט גם שמות שערי ירושלים והמקדש, וכן שמות הכהנים הגדולים החל מאלעזר בן אהרן על פי הרשימה שבדברי הימים א ה פסוק ל ואילך.

באותו מאמר הביא פליישר גם קטע מקרובת י"ח ל"ז בתמוז המביאה בסטרופות המשניות שבחטיבותיה שם של אחד ממשמרות הכהונה לצד שם שבט. פתיחת הקרובה: "והיה אויב מתגבר וחולש דרוכות". רק שש חטיבות שרדו בכתב היד, ולפיכך נזכרים המשמרות יהויריב עד מימין בלבד. אקרוסטיכון הפיוט מעלה את האותיות "עלעזר ב" ופליישר משער שהכותב הוא ר' אלעזר בירבי קליר על אף זרות החתימה: "המבנה, הסגנון ואוצר המילים בפיוט הם קליריים במובהק. את הפליאה שבכתיב השם אין בידי ליישב".⁴⁵

⁴¹ שם, עמ' 55-56.

⁴² פליישר, לעניין המשמרות. הוא מציין שהזכרת משמרות הלוויה "עניין מופלא הוא וראוי להבלטה מיוחדת". מלבד פיוט זה של הקליר ידוע פיוט יחיד שהעלה את זכר משמרות הלוויה, הקינה "אני ניתקתי מוסרת" לרב סעדיה גאון (נדפסה בסידור רס"ג, עמ' 414-416). פליישר מפנה לעובדה שבעוד שמות משמרות הלוויה נמסרים כצורתם, שמות משמרות הכהונה "נרמזים ברמזים דקים מאוד ולפעמים אף מתעים", והדבר יכול ללמד על "מידת הפופולריות של שמות המשמרות ושל כינויהם בקהל המתפללים". בדומה למשמרות הכהונה, אף שמות המזלות והשבטים, המוכרים לציבור, נרמזים ברמזים דקים.

⁴³ שם, עמ' 144-151.

⁴⁴ שם עמ' 151-154. המילים אינן מופיעות בכתב היד אך כל סטרופה מתחילה בפתיחת פסוק מתוך איכה א ומיד אחריה שם ממשמרות הכהונה על פי הסדר.

⁴⁵ שם, עמ' 155-158. פליישר שולל את האפשרות שהנוסח השתבש שכן האות ע' חוזרת פעמיים בסטרופה המשנית במקומות שבהם חותם הפייטן את שמו. אמנם, במאמר מאוחר יותר בסיני סד (ראה להלן) עמ' 176 ציין פליישר שפיוט זה הינו ל"פייטן בשם אלעזר", ומשמע שהסתייג מייחוסו לקלירי.

פיוט אחרון שמביא פליישר שבו בא זכר המשמרות הוא הקינה "איכה אהלי ידידות ומשכני אהב" של ר' יוסף אבן אביתור. בקינה זו שיבץ הפייטן את שמות המשמרות לא על פי סדרם שברשימת דברי הימים אלא על פי סדר אלפביתי. בחמש הסטרופות הראשונות נזדמנו לו שמות משמרות הפותחים באות שבה פותחים טורי הסטרופה, וכך יכול היה לפייט "אניית אימר נשמעה בעלות הלהב, איכה יועם זהב", ובסטרופות הבאות "בכיית בלגה וכו'", "געית גמול וכו'", "דויית דליה וכו'", "המית הפצץ וכו'". לסטרופה הבאה כבר לא נמצא שם משמר הפותח באות ו"ו, ומכאן ואילך מסודרים המשמרות על פי סדר אלפביתי (ללא התחשבות באות השנייה שבשם המשמר): הקוץ, חזיר, חרים, חופה וכו'.⁴⁶

פליישר שב ונוקק לעניין המשמרות בפיוט במאמר שפרסם בסיני סד (תשכ"ט). לאחר שהוא סוקר בקצרה את פיוטי המשמרות שהוכרו הוא כותב: "תמוהה היתה עד כה היעדרותו של יניי, ראשון פייטנינו הארץ ישראלים שחטיבות נכבדות מיצירתם נתקיימו בידינו, מרשימת הפייטנים שהזקיקו יצירתם לעניין המשמרות".⁴⁷ בהמשך דבריו הוא מביא פיוט השלמה לקרובת י"ד המועתק בכתב יד מן הגניזה. פיוט ההשלמה, המחזיק ארבע חטיבות, חתום "יניי חזן"⁴⁸ וכולל פזמון הפותח "כל משמרות ישמחו לי" ומסיים בטור המעביר לחתימת הברכה. למשל, "כל משמרות ישמחו לי, ובזיבחי רצון תרצה לי" לפני חתימת ברכת העבודה.

פליישר מציין בהסתייגות כי ייתכן שיניי חזן הוא פייטן אחר מיניי הידוע, אך מסכם את דיונו בקביעה כי "קרוב אפוא לוודאי שהפיוט שלנו מלפני יניי הקדמון יצא".

שמות המשמרות עצמם אמנם אינם מופיעים בפיוטו של יניי חזן, אך מילות הקבע שבפתיחת החטיבות יש בהן עניין רב. מילים אלו, המקדימות את האקרוסטיכון, מצטרפות למשפט "כל משמרות הכהנים עשרים וארבעה". פליישר כותב כי מילות קבע כעין אלו "מצטרפות לעולם לפסוקי מקרא... והנה המילים שהעלינו מראשי החטיבות דלעיל אינן מצויות במקרא וגם לא בשום מקור אחר שידוע לנו כיום".⁴⁹

אי לכך, הוא משער כי משפט זה אינו אלא סיום הברייתא של כ"ד משמרות, שכללה את שמות המשמרות, כינוייהם ומקומות התיישבותם והייתה ככל הנראה מוכרת למתפללים כעולה

⁴⁶ שם עמ' 159–162. העתקת הפיוט מגיעה עד הסטרופה שראשי טוריה פותחים באות ק.

⁴⁷ סיני סד (תשכ"ט) עמ' 177.

⁴⁸ כך בשתי החטיבות הראשונות. החטיבה השלישית כנראה חסרה שני טורים ולכן החתימה בה חסרה, ואף החטיבה הרביעית כנראה נוסחה נשתבש.

⁴⁹ בהערה הוא מציין (עמ' 182) כי ידוע לו רק על קרובה אחת שחטיבותיה פותחות במילים שאינן מן המקרא, והיא קרובה המיוסדת על התפילה "כל נדרים וחרמות", ואולי יועדה לערב ראש השנה או לערב יום הכיפורים.

מהרמזים לה בפיוטים.⁵⁰ המאמר נחתם בכך שמדובר בהשערה בלבד, "אבל היא נראית קרובה מאוד, ואפשר שתעודות שתתגלינה בעתיד עוד תשמשנה לה אישוש".⁵¹

ואכן, במאמר נוסף שכתב פליישר על פיוטי המשמרות, בשנת תשל"ז,⁵² הוא חוזר לעסוק בפיוט ההשלמה של ינאי חזן ומביא חלק מתוך קרובת הי"ד שאותה נועד פיוט ההשלמה לחתום. פיוט זה מכיל גם הוא פזמונות סיום המעבירות לברכה – אך נוסחן הוא "כל משמרות יבכו לי וכו'". חטיבות הברכות הראשונות בנויות על בסיס שמות המשמרות. הטור הרביעי שלהן בא בסגנון קבוע: "לכן תבכה משמר פלוני", ולפי שם המשמר נקבעת החריזה של הסטרופה כולה. כך למשל בחטיבה השלוש עשרה: "לכן תבכה משמר חופה, תמיד על כל כבוד חופה וכו'".

ככל הנראה לאחר החטיבה המכוונת כנגד ברכת בונה ירושלים התיר לעצמו הפייטן ינאי לעבור ממטבע קינה למטבע נחמה, ופייט "כל משמרות ישמחו לי" וכו'.⁵³

בנוסף, חזר פליישר לשבעתא לשבת שפרסם בתשכ"ז, וכתב שבעיון נוסף גם במחרוזת הסיום שלה צפון רמז לנוסח "כל משמרות הכהנים עשרים וארבעה", ששימש אולי בברייתא דכ"ד משמרות. במחרוזת הסיום של השבעתא מובא: "יחד כל משמרות הכהנים לשרת באריאל, זקוקים עשרים

⁵⁰ וכלשונו: "סגנונו החגיגי של המשפט נראה מעמידו ראוי באופן מיוחד לסימונו של טקסט קדום, שעניינו בסדרי העבודה בבית המקדש". ראה עמ' 183 שם. ואולי ניתן להציע שזהו דווקא נוסח הפתיחה של הברייתא, המקדים את פירוט שמות המשמרות. והשווה לנוסח הפתיחה של משניות פרק ה באבות המרכז רשימות מספריות: "עשרה נסים נעשו לאבותינו בבית המקדש: לא הפילה אשה וכו'" (משנה ה); "עשרה דברים נבראו בערב שבת בין השמשות ואלו הן וכו'" (משנה ו), ועוד.

⁵¹ שם עמוד 184. ייתכן שאישוש להשערה זו נמצא גם בנוסח הפזמונות הפותח "כל משמרות ישמחו לי" (א) "כל משמרות יבכו לי", (כדלהלן), וכך יוסבר התחביר החריג שבנוסח זה (ואמנם בחלק מן המחרוזות נכתב [או הושלם בצד הגיליון] "כל משמרות הכהנים וכו'").

⁵² פליישר, חדשות. במאמר זה גם הושלמו, כפי שהוזכר, שבעתות המשמרות של ר' פינחס.

⁵³ הוא מביא כי מקובל היה לכרוך קינה ונחמה בקרובות לתשעה באב. ראה פליישר, לעניין המשמרות, עמ' 32 הערה 6. בהקשר למבנה הפיוט ככלל, הוא מציע כי רשימת המשמרות שהגיעה בקרובת הי"ד רק עד משמר ישבאב הושלמה בפיוט "סילה וגם הוגה" (הוזכר לעיל על פי סטרופת הפתיחה שלו "הילילו הוה ליום"), הכולל עשר סטרופות כנגד עשרת המשמרות הנותרים, מבלגה ועד מעזיה, וטור החיתום של הסטרופות שבו מקביל לטור שבו נזכרו המשמרות בקרובת הי"ד שנתגלתה – "לכן תבכה משמר בלגה" וכן על זו הדרך. הפיוט "סילה וגם הוגה" נדפס על ידי גולדשמידט, קינות, עמ' 146–147.

וארבע במתנותם לימוד יקותיאל"י (כלומר: לימד משה בתורתו כי זכאים הם הכהנים לעשרים וארבע מתנות), וניתן לראות בלשונות המודגשים רמז לנוסח שבא במילות הקבע בפיוט יניי חזן.⁵⁴ הוזכר לעיל כי בשנת תשל"ד פרסם פליישר את השבעתא למשמר יהויריב של ר' פינחס הכהן.⁵⁵ בנוסף, הובאה באותו מאמר תחילת קדושתא לשבת (שרד רק פיוט המגן) המזכירה את עניין המשמרות ומיוחסת בכתב היד ל'מסאפר החזן'.⁵⁶ בקדושתא זו נחתמת כל סטרופה בשם של אחד המשמרות. במגן נזכרים יהויריב, ידעיה וחרים – וככל הנראה כללה הקדושתא כולה את שמות כל המשמרות – כפי המוכר מפיוטים אחרים.⁵⁷ קטע נוסף המביא את שמות המשמרות מביא פליישר מתוך פיוט מי כמוכה לר' יהושע בר כלפה.⁵⁸ כתב היד שלפנינו פותח באות כ' ומביא ברצף את שמות המשמרות כולם על פי שמותיהם במקרא.⁵⁹ בחלק מן הטורים ניכרים משחקי הלשון סביב שמות המשמרות,⁶⁰ וייתכן שהדבר נובע מהמסורת הפייטנית להביא בפיוטי המשמרות גיווני לשון סביב שמות המשמרות.

⁵⁴ בנוסף ציין כי בטורים הבאים של הסטרופה – "כן הרחמן ישיבם בזכות עֵבֶר פְּנוּאֵל / המשמרות למקומם יחדש בימינו כחזיונות דניאל" – יש רמז לנוסח ההכרזה שכתב עליה זולאי (ראה לעיל בעמ' 12): "הרחמן ישיב את המשמרות למקומה מהרה בימינו".

⁵⁵ בנספח 'לעניין המשמרות בפיוטים', לאחר המאמר 'קומפוזיציות קליריות לתשעה באב', HUCA מה (תשל"ד), חלק עברי, 34–39.

⁵⁶ פתיחתה: "אות נופש מראש השתיק ריב". פליישר מביא בשם ש"ד גויטיין כי מסאפר החזן ידוע ממקורות גניזה נוספים. שמו המלא הוא מסאפר בן יוסף החזן הבבלי והוא התגורר בתחילה באלכסנדריה. הוא נזכר בין השאר בתעודה שבה מצוינים כנראה בני פוסטאט באמצע המאה ה"א.

⁵⁷ כך הוא בקרובות המשמרות של הקליר לתשעה באב, וכן בשבעתא שפורסמה על ידי פליישר בנספח למאמרו בסיני סא.

⁵⁸ ש' אליצור קובעת בספרה המאגד את פיוטי ר' יהושע שהפייטן פעל בפוסטאט, ו"זמנו הוא בסביבות שנת 1,000". ראה אליצור, יהושע בר כלפה, עמ' 17. לגבי סוג הפיוט, אליצור מציעה מספק כי מדובר בפיוט מתוך יוצר לשבת שקלים.

⁵⁹ הפיוט נדפס לראשונה על ידי פליישר ב-HUCA מה, עמ' 37–39, ובשנית אצל אליצור, שם, עמ' 198–200. פליישר מעיר שאת שם המשמר השני, ידעיה, השמיט הפייטן משום מה – אך מסתבר שהתכוון הפייטן לצאת ידי חובת אזכור שמו בהזכרת יהודיע הנזכר בטור הקודם ליהויריב, וכדברי אליצור שם. היא מעירה: "הקדמתו [של ידעיה] ליהויריב אינה מקובלת, אך אפשר שהיא נסמכת על המסורת שבתוספתא תעניות ב א שיהויריב טפל לידעיה". אמנם בתוספתא שם מובא שארבעת המשמרות שעלו מן הגולה, ידעיה, חרים, פשחור ואמר, יקדמו ליהויריב – אך ייתכן שהפייטן הסתפק בהזזת יהויריב ממקומו הראשון כדי לבטא את הדבר. לחילוף בין ידעיה ליהודיע, ראה בירושלמי בבא קמא פ"ט ה": "יוליק את הכסף מבני ידעיה אצל בני יהויריב ויקריבו בני

במאמרו 'חדשות בנושא המשמרות בפיוטים', שנכתב בשנת תשל"ז, מסכם פליישר את מצאי הפיוטים שנוקקים לעניין משמרות הכהונה ומחלק אותם לשני חלקים עיקריים:⁶¹

"בצורה חדה וברורה ניתן להבחין בחומר הפיוטי הרב הזה בשני גושי טקסטים. ברוב פיוטי המשמרות אין הנושא בא אלא לשם קישוט בלבד. מנהג קדום הוא אצל פייטנים שיהיו משלבים בחיבוריהם בדרך אגב הזכרתו של נושא מורכב מסוים על ידי הבאת מרכיביו לפי סדרם בזה אחר זה. רבים, כמפורסם, הפיוטים המזכירים לצורכי נוי בזה אחר זה את שבטי ישראל, את חודשי השנה, את המזלות ואת אבני החושן... רוב פיוטי המשמרות הידועים לנו כאלה הם, ויש בהם עדות עקיפה על שיעור בקיאותם של מתפללים קדומים בשמות המשמרות, בכינוייהם ובמקומותיהם..."

ואולם, יש בין פיוטי המשמרות גם כאלה, והם המיעוט, שנכתבו באמת ובתמים לזכר המשמרות ולצורך זה בלבד... קרוב להניח שרק בקהילות שבהן הייתה למשפחות כהנים רוב מכריע או השפעה מכרעת ניתן היה להקדיש חלק נכבד מפיוטי השבתות... לעניין המשמרות בלבד."

בתוך החטיבה השנייה שמזכיר פליישר, פיוטים שהוקדשו כל כולם לעניין המשמרות ולא מזכירים אותם אגב אורחא, עומדות כמובן קדושתאותיו של הדותהו, המיוסדות על שמות המשמרות וכינוייהם, וכל כולן תפילה חוזרת ונשנית להשבתם לעבודתם במקום הקודש.⁶²

2.5 ערכה ההיסטורי של ברייתת כ"ד משמרות

בהקדמתו לפרסום החלקים הנוספים של קרובות הדותהו,⁶³ כתב זולאי כי פיוטיו ספוגים הם לגמרי ב"אוריא דארץ ישראל עד שאינם מניחים אף צל של ספק בדבר מולדתם האמיתית".

יתר על כן, סבור זולאי, "פייטן זה יושב בתוך קהילות של כוהנים היודעים ומכירים כל אחד את משמרו ומצפים יום יום שייבנה בית המקדש וישובו למשמרתם".

יהודיע את האשם ויתכפר להן". במהדורת האקדמיה ללשון של הירושלמי תוקנה המילה "יהודיע" ל"הויריב". וראה לעיל הערה 17.

⁶⁰ למשל: "ניצוח ישבאב ירצה אב זעם להסירה, שירת בלגה מבלגת ישראל אויב להחפירה, וכו'". אליצור מצינת כי ר' יהושע אינו מרבה בפיוטי במשחקי צליל כעין אלו, ולפיכך יש ייחוד בסגנונו זה בפיוט המשמרות. ראה עמ' 111-112 במהדורתה.

⁶¹ פליישר, חדשות, עמ' 257.

⁶² בניסוחו של פליישר: "בולטת בייחודה, כמפורסם, סדרת כ"ד הקדושתאות של הדותהו. פיוטי סדרה זו נמצאו עד עכשיו בהעתקה אחת בלבד, קדומה מאוד, ששרידיה נדפסו לפני הרבה שנים. הטקסטים לא יצאו עדיין לאור במהדורה מרוכזת, מדעית, ומשמעויותיהם לחקר הפייטנות הקדומה טרם מוצו".

⁶³ זולאי, לתולדות הפיוט, עמ' 112.

כך למשל, את הטור "קוראי שובנו תשיב / קוראי קהילות אלישיב" שבפיוט ה' בקדושתא למשמר אלישיב מפרש זולאי: "אלה הכהנים הקוראים 'קהילות משמר אלישיב' והקוראים אליך 'שובנו' – נא תשיב אותם למשמרתם".⁶⁴

הנחתו של זולאי מתבססת על מחקריו של פרופ' שמואל קליין, שסבר כי רשימת כ"ד משמרות הכהונה ומקומות התיישבותם משקפת מציאות היסטורית ממשית. לשיטתו, לאחר חורבן בית שני עברו קהילות הכהנים מיהודה לגליל, וכל משמר התיישב ביישוב המיוחס לו ברשימה.

חוקרים אחרים שעסקו בכך קיבלו עקרונית את ניתוחו של קליין, אך איחרו את זמן המעבר של הכהנים לגליל לאחר מרד בר כוכבא.⁶⁵ התיישבות משמרות הכהנים באופן מסודר בערים נפרדות הוסברה ברצונם לשמור על הטהרה, וכן בציפיתם לחידוש העבודה במקדש לכשייבנה מהרה. כך למשל כותב ט' כהנא: "הכהנים אף הם נאלצו לנדוד [לאחר נפילת ביתר] ונתיישבו למשפחותיהם ולמשמרותיהם בכפרים ובמושבים חדשים. הם אף טיפחו את מסורת ייחוסם בהקפדה, שלא תשתכח מלבם, כדי שתהא האפשרות בידם להיזהר בדיני טהרת הכהונה".⁶⁶

⁶⁴ בהערה שם כתב: "במאות הראשונות שלאחר החורבן נתרכזו הכהנים במקומות מסוימים והיו ערים בארץ ישראל שרוב תושביהן היו כהנים", והפנה לספרו של פרופ' קליין (ראה לעיל, הע' 18). ראה גם את דבריו בתרביץ כ"ב עמ' 30: "[הפיוטים] לא נועדו אלא בשביל אותן קהילות בא"י שבהן היו הכהנים מרכזים, ועם ביטולן של הקהילות נעלמו הפיוטים ובטל המנהג של אמירת קרובות לזכר המשמרות". אף פליישר סבור כי אמירת פיוטי המשמרות נפוצה הייתה בעיקר בין קהילות כוהנים. כך כתב לגבי פיוטי ר' פינחס (פליישר, שבעתות חדשות, עמ' לב): "עדיין קיימות היו בימיו, בגליל, קהילות של כהנים, או לכל הפחות בתי כנסת מיוחדים של כהנים". אמנם, נראה שלדעת פליישר אין לקשר בין העובדה שהכהנים נשאו את זכר המשמרות לבין ייחוסם למשמרות מסוימים שעדיין נמצאים במקומות מסוימים, כעולה מדברי זולאי (ובניגוד למשתמע מהבאת דברי פליישר על ידי ליבנר, ההיסטוריה היישובית, עמ' 396, וכן: ליבנר, יישובי המשמרות, הערה 3). וראה את הסתייגותו של ט' כהנא מדברי פליישר וזולאי בסיום מאמרו (כהנא, הכהנים, עמ' 28-29). לדבריו ייתכן שבתחילה נאמרו הפיוטים דווקא בקהילות הכהנים, אך בהמשך התפשטו בכלל בתי הכנסת, כפי שמעידות תפוצת הפיוטים וכן כתובות בתי הכנסת שנמצאו באתרים מרוחקים מן הגליל, כערי החוף וכו'.⁶⁵

⁶⁵ ראה אבי יונה, כתובת, עמ' 27. יש הסבורים שמעבר הכהנים היה בזמן פולמוס קיטוס ומרד התפוצות, בשנים 115-117 לספירה.

⁶⁶ כהנא, הכהנים, עמ' 14. וראה שם מקורות לכך שהקפידו הכהנים על דיני הטהרה אף מאות שנים לאחר החורבן. כן ראה את דבריו בעמ' 15 שם: "הכהנים שמרו לא רק על ייחוסם וזכר השתייכותם למשמרותיהם, כי אם אף על סדר משמרותיהם וקיוו כי מהרה ייבנה המקדש וישובו לעבודתם". הוא נסמך על התוספתא בתענית פ"ב (ראה לעיל הערה 16). כהנא אף מעיר כי סביר להניח שהשלטון הרומי ראה בעין יפה את מעבר הכהנים לגליל ואת התרחקותם מירושלים וממקום המקדש.

לפי תפיסה זו, רשימת המשמרות ומקומותם הוכנה על פי המציאות שהכירו מחבריה ושיקפה את מפת התיישבות הכהנים בגליל בתקופות שלאחר החורבן.⁶⁷

ברם, מאוחר יותר קמו מערערים על ההנחה שהרשימה מתארת מציאות כהויתתה. ד' טריפון סוקרת את המקורות שהביא קליין לקיומה של ברייתת המשמרות, ומגיעה למסקנה ש"לא ניתן להטרים את רשימת המשמרות ומקומות התיישבותם קודם לסוף המאה השלישית".⁶⁸

לדבריה הכתובות שבהן נשאר שרידים מן הרשימה מתוארכות החל מסוף המאה השלישית ואילך,⁶⁹ ולתאריך זה יש לייחס אף את הדרשה המובאת בירושלמי על משמרות יהויריב וידיעה, המבוססת לכאורה על השורות הראשונות של הרשימה: "יהויריב גברה מירון קרתה... ידע יה עצה עמוקה שבלבם והגלם לציפורין".⁷⁰

⁶⁷ לדברי כהנא נערכה הרשימה בסוף תקופת התנאים, בסוף המאה השנייה או בתחילת המאה השלישית למנינים, "כאשר סידרו את ההלכות ומסורות היסטוריות רבות". לטעמו הדבר מוכח מכך שמקומות היישוב שברשימה הם גליליים כולם, בעוד לפני מרד בר כוכבא ישבו הכהנים גם ביהודה (ראה קליין, מאמרים שונים לחקירת ארץ ישראל, וינה תרפ"ד, עמ' 24 ואילך). ההתיישבות המרוכזת באזור הגליל התחתון, ובפרט סביב בקעת בית נטופה, מוסברת בפוריות האזור, וכן בעובדה שבמלחמת החורבן חרבו יישובים רבים באזור זה ולפיכך יכלו להיקלט בו הכהנים שבאו מיהודה (כהנא, הכהנים, עמ' 15. ספראי, הכהנים לגליל, עמ' 290), וראה את הסתייגותו של ליבנר, הקובע על פי הסקר הארכיאולוגי שביצע כי "הגליל לא נפגע באופן קשה במרד החורבן, וככל שניתן לשפוט, לא נפגע כלל במרד בר כוכבא" (ליבנר, ההיסטוריה היישובית, עמ' 398).

⁶⁸ טריפון, המשמרות. הציטוט בעמ' 82.

⁶⁹ הכתובות שנמצאו בארץ תוארכו על ידי אבי יונה (אבי יונה, כתובת, עמ' 26 והערה 15) לסוף המאה השלישית או לתחילת המאה הרביעית. הכתובת מתיימן תוארכה למאה החמישית, או אף לראשית ימי האסלאם. ראה אצל דיגן (לעיל הע' 22), עמ' 303. ראה גם את הסתייגותו של ליבנר מן התיארוך של אבי יונה: "ספק רב אם אפשר לתאריך כתובות מעין אלו על פי שיקולים פליאוגרפיים שכן ייתכן שהם משקפים רק את רמת מיומנותו של האמן שחקק אותם" (ליבנר, יישובי המשמרות, הערה 2). ובדומה ראה אצל אשל (לעיל הע' 21), עמ' 161.

⁷⁰ טריפון מביאה את גרסת הגניזה: "ואגלם כצפרין" (גינצבורג, שרידי הירושלמי, עמ' 184), ולדבריה "גרסת הירושלמי מן הגניזה, שהיא הגרסה הקדומה ביותר שהגיעה לידינו, אינה מזכירה את ציפורי כלל, ולכן ספק אם היתה קיימת בירושלמי הקדום גרסה הקושרת את משמר ידיעה עם ציפורי" – אך לכאורה אף אם נקבל את גרסת הגניזה "ואגלם כצפרין", כלומר הגלה אותם כציפורים, הרי מדובר בדרשה של הנוסחה "ידיעה עמוק ציפורים" (המופיעה כך גם בנוסח הגניזה), ואותה יש להסביר כפי שנאמר לגבי יהויריב ומירון – יהויריב גברא, ומירון קרתא (שהרי גם השם מירון נדרש, מלשון מרי) – וציפורים הוא שם העיר. ואכן, נראה שיש להעדיף את נוסח הגניזה, שדווקא מוציא ממשמעו את נוסח רשימת המשמרות ומקומותיהם, ודורש אותו על החורבן ככלל. וראה גם את לשון הקליר בקינה "איכה ישבה חבצלת השרון": "ונדו כצפרים כוהני ציפורים" (גולדשמידט, קינות, עמ' מח. והלשון מבוססת אמנם על משלי כו ב; כז ח).

את שאר המקורות במדרשים שבהם נרמזת רשימת המשמרות מסווגת טריפון כמאוחרים, וממילא לדבריה ייתכן שהם הושפעו מהפיוטים שהשתמשו ברשימת המשמרות, וכבר נפוצו בזמנם, והם אינם מעידים על מסורת עצמאית.⁷¹

היא מסכימה שהדרשה בירושלמי מלמדת על מסורת קדומה יותר, "שקשה ואולי אף בלתי אפשרי" לקבוע את זמנה אל נכון,⁷² אך אף אם נקבע את המסורת המקשרת את משמרת יהויריב למירון ואת משמרת ידעיה לציפורי כקדומה מאוד – לדבריה "עדיין אין בכך משום הוכחה לקיומה של רשימת המשמרות המלאה, כל שכן לעתיקותה".⁷³

מחוסר המקורות לכך שאכן ישבו כהנים, ובפרט בני משמרות מסוימים, במקומות המצוינים ברשימה – מסיקה טריפון שלא מדובר בתיאור מציאותי של מקומות התיישבות הכהנים על פי משמרותיהם, אלא בייחוס סמלי של מקומות בגליל לרשימת המשמרות שבדברי הימים.⁷⁴

אף את עצם הטענה על הגירת כהנים גדולה מיהודה לגליל לאחר המרידות היא דוחה, וטוענת שהדבר עומד בסתירה למקורות המצויים בידינו על התיישבות הכהנים בגליל. רק מאוחר יותר, מאמצע המאה השלישית ואילך, מתרבות העדויות על נוכחות הכהנים בגליל, ובפרט בחוגי

⁷¹ למשל הפנייה "אחינו בני ידעיה" לבני ציפורי המובאת בקהלת רבה (ז יא) חסרה במקבילה בירושלמי (כלאים ט), וכן אזכור "אלישיב קנה" במסכת סופרים ו"ישוע בן נשרף הכהן בארבאל" בסדר עולם זוטא. את הגרסה "שלוש עיירות במשמרות היו: כבול, שיחין ומגדלה..." במדרש איכה רבה (ב, ב) היא דוחה על פי הדפוס הראשון וחלק מכתבי היד, וסבורה שהמילה "במשמרות" היא תוספת מעתיק מאוחרת. ראה בעמ' 80–81 במאמרה.

⁷² אמנם היא מסייגת: "דומה שהעדויות הקיימות אינן מצדיקות את קביעתן [של המסורות] דווקא לתקופה שאחרי המרידות, כלומר כ-150 שנה קודם לדרשות".

⁷³ היא אף משערת שאולי אפשר לראות בשתי מסורות אלה את 'המקור הקדום' שממנו צמחה הרשימה המלאה של שאר המשמרות ומקומותיהם..

⁷⁴ ובלשונו: "לפנינו רשימה בעלת אופי פטריסטי מקומי: חיבור שנתחבר בידי אנשי הגליל, אולי כהנים, שייחסו לכל משמר יישוב מסוים שישבו בו, קרוב לוודאי, גם כוהנים, ובכך חילקו את הגליל לעשרים וארבעה המעמדות לעתיד לבוא, כשישבו המשמרות לשרת בבית המקדש" (עמ' 84). בהמשך היא מציעה שהכהנים ביישובים שברשימה שייכו את עצמם, או שיוכו על ידי אחרים, למשמרות המסורתיות, "שייכות שאינה בהכרח היסטורית" (עמ' 86). ואכן, כ"ד משמרות הכהונה בימי בית שני נקראו בשמם של המשמרות המזכירים בדברי הימים, אך על פי התוספתא (תענית פ"א ה"א) השמות ניתנו באופן מלאכותי: "ארבע משמרות עלו מן הגולה: ידעיה, חרים, פשחור ואמר. עמדו נביאים שבירושלם ועשאו עשרים וארבע משמרות, ובללום והטילום לתוך קלפי. בא ידעיה ונטל חמש והוא...". וראה ליוור, הכהונה, עמ' 47–51. לטענת טריפון, ברשימת המשמרות נעשה בעצם בשנית תהליך דומה, של קריאת הכהנים בני התקופה על שם המשמרות המסורתיות.

החכמים – ולדידה "אין ספק שיש קשר הדוק בין נוכחות מוגברת זו של כוהנים בחוגי החכמים בגליל לבין חיבורה של רשימת המשמרות, המתועדת לראשונה באותה תקופה ממש".⁷⁵

היא מסכמת את דבריה בשניים: "א. לא נראה שיש בסיס להנחה שקיימת ברייתא אבודה של רשימת משמרות הכוהנים ליישוביהם בגליל. ב. הרשימה (המשוחזרת) המלאה תואמת את המחצית השנייה של המאה השלישית, שלפי העדויות הקיימות הייתה תקופה של התרחבות כללית של היישוב היהודי בגליל".

ז' ספראי הגיב למאמרה של טריפון וביקש להגן על התפיסה הרואה ברשימת המשמרות תיאור ריאלי של התיישבות הכהנים בגליל.⁷⁶ הוא לא מביא ראיות חדשות לכך שאכן התיישבו הכהנים לאחר מרד בר כוכבא במקומות הנזכרים, אך מעלה את הטענה כי העדות מהירושלמי מהמאה השלישית מלמדת כי בתקופה זו רשימת המשמרות כבר נחשבה כטקסט מקודש הראוי להידרש, ולכן סביר להקדימה לתקופה שאחר המרד.⁷⁷

⁷⁵ אמנם, בעקבות מיעוט המקומות ברשימה שמהם יצאו חכמים (שישה יישובים מתוך עשרים וארבעה), וחסרונה של טבריה, מקומה של הישיבה המרכזית, היא מעלה את האפשרות שיש לחפש את מקורה של הרשימה בחוגי הכוהנים, ולא דווקא בחוגי החכמים (עמ' 91).

ואגב, יש לתמוה במקצת על קביעתה בהערה 89: "לא מצוי במקורות אף אירוע הקשור לכוהן, או לכוהנים, בזיקה ליישוב כלשהו מתוך רשימת יישובי המשמרות", שהרי באותו עמוד היא מתייחסת ל"פנייתו של ר' יוסי ממעוני אל הכוהנים בכנישתא דמעונאי", המובאת בבראשית רבה פ א, וברושלמי סנהדרין פ"ה ב"ו (ושם אמנם מובא שהיה המעשה בבית הכנסת בטבריה), ומעון הוא מקום מושבה של משמר חופה ברשימת המשמרות (אכן, למעשה אין מדובר שם בפנייה ישירה של ר' יוסי לכוהנים, אלא בדרשת-תרגום לפסוק מהושע ה א: "שָׁמְעוּ זֵאת הַכֹּהֲנִים וְהַקְּשִׁיבוּ בֵּית יִשְׂרָאֵל וּבֵּית הַמֶּלֶךְ הַאֲזִינוּ כִּי לָכֵם הַמִּשְׁפָּט", אך עצם ההתייחסות לכוהנים בבית הכנסת של מעון, או על ידי איש מעון, יכולה ללמד על זיקה בין הכהונה למקום). המחברת גם מביאה את המעשה המובא בבראשית רבה פרשה נט על ר' מאיר שהלך לממלא (ממליח, הנזכרת ברשימה כמקום מושבו של משמר חזיר) ופגש שם כהנים מבני עלי (ראה עמ' 82).

עוד יש לציין את ההערה (בעמ' 90) שלפיה על פי התוספתא במסכת תענית פ"ב ה"ב בכל משמר היו ארבעה עד תשעה בתי אב, ולפיכך בכלל כ"ד משמרות הכהונה ישנם כמאתיים בתי אב בסך הכול – "תוצאה שאינה מצביעה על הגירה רבת ממדים (וזאת בהנחה שרשימת המשמרות אמנם משקפת נאמנה את יישובי הכהנים באותה תקופה)".

⁷⁶ ספראי, הכוהנים לגליל.

⁷⁷ הוא מונה שלושה שלבים ב'קידוש' הטקסט: ההיסטורי – תהליך מתמשך של נדידת הכוהנים לגליל; הספרותי – התגבשות רשימת המשמרות ומקומות התיישבותם, והתפרסמותה; הדתי או הליטורגי: הרשימה הופכת לטקסט ליטורגי בעל מטען דתי והופכת מקור לדרשות. ראה בעמ' 288 במאמרו.

מבחינה היסטורית כללית סבור ספראי שניתן להסביר את מעבר הכהנים במאה השנייה, לאחר המלחמה וצמצום מספר היישובים – כך שהכהנים "תפסו נחלות קרקע נטושות של תושבי הגליל שנפגעו". לעומת זאת, קשה לדבריו להבין מדוע נדדו הכהנים לגליל באמצע המאה השלישית, כטענת טריפון.

ספראי גם מרחיב את היריעה, וכותב שהמחלוקת בינו לבין טריפון "קשורה לבעיה בסיסית ונרחבת יותר – שאלת אמינותה של ספרות חז"ל כמקור היסטורי" (עמ' 291). הוא חוזר ומסכם שלטעמו אין סיבה לפקפק בתוקפה ההיסטורי של הרשימה, ולפיכך סביר להניח שאכן באותם עשרים וארבעה יישובים בגליל התגוררו משפחות (חמולות) של כהנים שהתייחסו על המשמרות.⁷⁸

את התפיסה שהרשימה לא מבטאת מצב ריאלי ביטא בחדות גם א' ריינר, במאמר שפרסם בשנת תשנ"ו.⁷⁹ לדבריו, "רשימות אלה, כדרך שהן מופיעות בפיוט הארץ ישראלי, משקפות מיתוס גלילי שזיהה בסביבתו את כל משמרות הכהונה שנמנו בספר דברי הימים, או, מה שנראה סביר יותר, ייחס משפחות כהנים שחיו באותה עת בגליל על משמרות הכהונה המקראיים".⁸⁰

⁷⁸ לדבריו, "אין כל חשיבות לשאלה עד כמה היה ייחוס זה מוצדק". הוא מבסס את טיעונו בין השאר על כך שהמקומות הנזכרים ברשימה אינם סטריאוטיפיים או מקודשים, ואינם נושאים מטען רגשי קדום, ולכן אין לחשוש בהם שהם ספרותיים בעלמא. בסיום דבריו הוא שב ומסכם שאין לפקפק במהימנות הרשימה, אך זאת בתנאי שאין קוראים בה את מה שאין בה: לא נאמר בה שרק בכפרים אלו התיישבו כהנים; לא נאמר בה שכל הכהנים התארגנו במשמרות; ואף לא נאמר שכל תושבי הכפרים המנויים היו כהנים. עם זאת, הוא מצוין את התמיהה העולה מהעובדה שבדור הבית אין ידיעות על כך שהמשמרות התגוררו במרוכז – ולכאורה דווקא בתקופה זו התארגנות זו הייתה נצרכת – ואילו דווקא בדורות מאוחרים יותר התיישבו הכהנים על פי משמרותיהם. לדבריו, אפשר ששמירת מסגרת המשמרות ביטאה בעיקר תקווה לחידוש תפקיד הכהונה – פחות ענתה על צרכים ריאליים. ראה עמ' 292.

⁷⁹ ריינר, בין יהושע לישוע – מסיפור מקראי למיתוס מקומי (פרק בעולמו הדתי של היהודי הגלילי), ציון ס"א (תשנ"ו), עמ' 296–297.

⁸⁰ בהערה 50 שם הוא סומך ידיו על דברי טריפון, ש"הבחינה היטב בחולשותיה של התפיסה המקובלת בדבר הגירת משמרות הכהנים לגליל [במאה השנייה]", ולדבריו הוא עצמו כלל לא רואה בפיוטים רמז להגירה ממשית של הכהנים לגליל: "על פי דרכינו, משקפים המקורות הנזכרים למעלה מיתוס מקומי". הוא אף מוסיף כי ידועים טקסטים המלמדים על מגמה של 'המצאת ייחוס' בגליל בתקופת המשנה והתלמוד, ומפנה לירושלמי תעניות סח ע"א: "מגילת יוחסין מצאו בירושלים וכתוב בה: הלל מן דוד וכו'". ואגב, נראה שקשה מאוד לקבל את השערתו (שם, עמ' 297) שכתובות בתי הכנסת נכתבו על פי הפיוטים, וסביר הרבה יותר להניח שהפיוטים שאבו מרשימה שהייתה מוכרת בזמן חיבורם, כפי שמוכיחות למשל כותרות הקדושתאות של הדותהו (שאינו מוזכר כלל אצל ריינר, כנראה משום שלא הגיע לידינו פיוטו למשמר ישוע המיוחס לארבל, והמחקר שם מתמקד במסורות סביב השם יהושע).

בשנת תשס"ד עסק בהרחבה בסוגיה הארכיאולוגי עי ליבנר⁸¹. כטריפון, גם הוא סבור כי אין לקבל את הגישה הרואה ברשימה עדות המשקפת מהלך היסטורי-גיאוגרפי של התיישבות ממשית של משמרות הכהונה בגליל לאחר החורבן או לאחר מרד בר כוכבא.

הוא מונה כמה סיבות למסקנתו זו (וחלקן חופפות להשגות שהעלתה טריפון):

א. לדבריו, "קשה להשתחרר מן הרושם שמדובר כאן במציאות 'עגולה' מכדי להיות ריאליסטית". אף אם נקבל את הצעת ספראי הממעיטה וטוענת כי רק חלק מכוהני המשמרות התיישבו ביישובים הנזכרים – לא סביר לטעמו שבתקופה שלאחר המרידות (וכלשונו: "בתוך האנדרלמוסיה ששררה לאחר המרד הגדול או מרד בר כוכבא") הגיעו עשרים וארבעה המשמרות והתיישבו ביישובים נפרדים, עד שכל יישוב הפך מזוהה עם המשמר שהתגורר בו.⁸²

ב. מטרת כתיבת הרשימה מן הסתם לא הייתה גיאוגרפית-היסטורית בעלמא, וכפי שמלמדת הצבתה בבתי הכנסת. לטענתו "ברור שהרשימה הייתה מראשיתה בעלת מטען סימבולי-הצהרתי מובהק", והוא דוחה את הטענה שלפיה הרשימה נועדה עבור הכהנים שרצו לשמור את ייחוסם למשמרות המקוריים שבהם כיהנו בימי הבית.⁸³

ג. על פי הסקר הארכיאולוגי שערך, הגליל לא נפגע קשות במרד החורבן ובמרד בר כוכבא, ולכן קשה לומר – כהצעת ספראי – שהכהנים שהגיעו מיהודה לאחר המרד התיישבו בקרקעות נטושות

⁸¹ ראה ליבנר, ההיסטוריה היישובית, עמ' 390 ואילך.

⁸² הוא מפנה לדברי ספראי (ראה לעיל הערה 76) שלפיהם בזמן הבית אין עדויות להתיישבות המשמרות ביישובים נפרדים, וסבור שקשה לשער שדווקא לאחר החורבן או אחד מרד בר כוכבא התחוללה התלכדות שהובילה להתיישבות משותפת.

⁸³ דחיית הטענה נסמכת על העובדה שביישובים הנזכרים ברשימה, מלבד נצרת, לא נמצאו שרידים של הרשימה, ויתרה מכך – ביישובים אלו לא נמצאו עדויות מיוחדות למגורי כהנים בהן, ואף ממקורות חז"ל לא עולה תמונה המקשרת דווקא כהנים ליישובים שברשימה. לטענת ליבנר, אם מטרת הרשימה הייתה לשמור את הייחוס סביר היה שיוזכרו שמות מקומות ביהודה ולא יישובים גליליים, שאליהם הגיעו כפליטים. לחיזוק טענתו זו הוא מוסיף: "קושי זה מתחזק עוד יותר לאור הפיוטים, שכן לא די בזה שאין תפילה לחזרתן של המשמרות ליישובים ביהודה... הרי שלעתים קרובות הפיוטים מבכים את גלותן של המשמרות מיישוביהם בגליל וחוזרת בהם הבקשה לחזרתם למקומם, בגליל". בהערה התומכת בדבריו מצטט ליבנר מתוך קינת הקליר "איכה ישבה חבצלת השרון": "נדדו כצפורים כוהני ציפורים... נדדה מקנה משמרת קנה... ונעה ממעון כהנת בית מעון וכו'". ברם, דומני שבנקודה זו לא דק. כל האזכורים שהביא מכוונים לגלות המשמר, המכונה אמנם בשם מקומו, מבית המקדש דווקא (וכפי שמלמד למשל סיום המחרוזת כנגד משמר יכין, שמושבו בכפר יוחנה: "ומקרת חנה נעה כפר יוחנה" – כלומר, מירושלים גלתה משמרת יכין, המכונה כפר יוחנה) – ואף התפילות לחזרתו מכוונות לירושלים ולא לעירו בגליל. ראה לדוגמה אצל פינחס בפיט עושה השלום למלכה: "הדיר כוהני בירושלים הבנויה... משמרת החמשיית סגב ותשוב לירושלים" (אליצור, פיוטי ר' פינחס, עמ' 628–629), ועוד רבים. וראה להלן בדיון על "חוצות יבנית".

של תושבי הגליל. יתרה מזו, לפחות שבעה עשר מבין עשרים וארבעה היישובים שברשימה מזוהים היטב, וממוקמים, כהגדרת ליבנר, "באזורים הפוריים והנוחים ביותר לרוחב הגליל התחתון, ברצועה שאורכה אינו עולה על עשרים ק"מ". לדידו לא סביר שכוהנים שיגיעו מיהודה יצליחו לקבוע את מושבם באזורים אלו, שהיו מיושבים בצפיפות בתקופות המדוברות.

ד. אם אכן היו מתיישבים המשמרות במקומות המוזכרים ברשימה, קשה להניח שלא היה לכך כל הד במקורות חז"ל. ההתייחסות הישירה היחידה למיקום המשמרות ביישובים אלו היא דברי הירושלמי, שדורשים את מילותיה של פתיחת הרשימה ולא מלמדים על המציאות הריאלית.⁸⁴

גם את הצעתה של טריפון שהכהנים התיישבו בגליל במאה השלישית והרביעית, כחלק מגלי הגירה מן התפוצות לגליל, דוחה ליבנר בטענה שהנתונים הארכיאולוגיים מצביעים דווקא על ירידה חריפה באוכלוסייה היהודית באזור באותה תקופה, ואף העדויות ההיסטוריות מלמדות על הגירה בכיוון ההפוך.

במאמרה כתבה טריפון שייתכן שיימצא במחקר העתידי מכנה משותף כלשהו ליישובים שמופיעים ברשימה, ואכן במאמרו מציע ליבנר מכנה משותף כזה, על בסיס המחקר הארכיאולוגי.⁸⁵

⁸⁴ ליבנר מביא את דברי י' יהלום, פיוט ומציאות, עמ' 116-111, שלפיהם דרשת הירושלמי למעשה מגנה את המשמרות, ולפיכך הוא סבור שאין בעצם הדרשה ראייה לקדמותה של הרשימה ובוודאי שלא לקדושתה, שהרי הדרשן לא נמנע מלמתוח עליה ביקורת. אמנם, ליבנר מסייג זאת בטענה שדווקא תקיפת הרשימה מעידה כי היא הייתה מקודשת בידי חוגים אחרים, ומציין את הצעת יהלום כי הדרשה רומזת למאבק ההנהגה בין החכמים לכוהנים.

ברם, לא בטוח שאכן דרשת הירושלמי מבקשת לגנות את המשמרות ואת הכהנים, וייתכן שהיא עוסקת בחורבן כלל (כזכור, הדרשה משובצת בירושלמי מיד לאחר המסורת על כך שהחורבן חל בעת משמרתו של יהויריב). ליבנר מביא שפירוש דברי ר' לוי "מסר ביתא לשנאייא" הוא "בני משמרת יהויריב מסרו את המקדש לשונאים". אך בהחלט אפשר שהמשפט – דרשת המילה "מסרביי" תוך פירוקה לשניים – מיוחס לה' ולא למשמר יהויריב (וראה בתרגום יונתן לישעיהו כד א: "הַנְּהָה' בּוֹקֵק הָאֶרֶץ וּבֹלְקָהּ": "הא ה' מביז ית ארעא ומסר ליה לסנאה", ושם משם ניטלה הלשון). אף דרשת ר' ברכיה, "יה הריב את בניו על שמרו וסרבו בו", וכן דרשת הנוסח "ידעיה עמוק ציפורים: ידע יה עצה עמוקה שבלבם והגלם כציפרין" – אינן מכוונות בהכרח למשמרות הכהנים המסוימים הללו ויכולות להתפרש על ישראל בכלל ("בניו" הנזכרים בדרשת ר' ברכיה, אולי דרשה של סיומת המילה "מסרביי", שהרי הבית לא נזכר בדרשתו). הנימה השלילית שבדרשות יכולה להתפרש מעצם העובדה שמדובר ברשימה של משמרות הכהונה שתפארתם הייתה בימי הבית ועתה הם מוזכרים בסמיכות למקומות בגליל, הרחק מהמקדש – ולכן מתאימה הדרשה לקישור לחורבן, וכפי שבא אזכור המשמרות רבות בפיוט הקינות לתשעה באב (עוד יצוין כי השם יהויריב והכינוי מסרביי 'מזמינים' דרשה העוסקת בעניין ריב וסירוב, ואולי דרשה זו הטביעה את חותמה על אלו שבאו בעקבותיה).

לדבריו, המשותף לכל היישובים שברשימה הוא העובדה שככל הידוע לנו הם עמדו על תלם כבר בתקופה החשמונאית,⁸⁶ בעוד יישובים מבוססים שנוסדו מאוחר יותר, בתקופה הרומית, לא מופיעים בה.⁸⁷

המסקנה לשיטתו היא שרשימת היישובים נתחברה בגליל, ותפקידה היה לשמר את 'ימי הזוהרי' החשמונאיים – ובשלב שני הוצמדה לה רשימת משמרות הכהונה, שניטלה מדברי הימים.⁸⁸

⁸⁵ י' רוזנסון עסק בהרחבה בזיכרון המשמרות בפיוט על בסיס רשימת המשמרות, ורמז לקיומם של מתחים וניסיונות להבליט מקומות מסוימים 'על חשבון' מקומות אחרים, ולקשר ביניהם לבין משמרות נבחרים (רוזנסון, פרחי אימר). ליבנר הסיק מדבריו שהוא סבור שהרשימה עצמה התבססה על שיקולים כאלו, אך עיקר דבריו של רוזנסון נוגעים למסורות הבאות לביטוי בפיוט ולא לרשימה עצמה. לגביה נראה שהוא סבור שהיא אכן משקפת מציאות ריאלית של התיישבות הכהנים במקומות אלו, אם כי בסגנון 'מרוכך'. הווה אומר, לא מעבר מסודר של הכהנים למקומות שברשימה, אלא התגבשות הדרגתית של המשמרות ביישובים אלו. ראה דבריו בהערה 2, עמ' 103: "מנגנון של התגבשות משמרות הכהונה במקומותיהם, שאיננו פרי של גלות חד פעמית אלא הדרגתית, מתאים מבחינה מסוימת לרוח הדברים במאמרנו". לכן, כך נראה, אין מקום לתמיהת ליבנר ביחס לדבריו, שלפיה היה עליו למצוא הסבר גם לאזכורם של מקומות קטנים ובלתי ידועים בהמשך הרשימה.

⁸⁶ ממצאים ארכיאולוגיים המשייכים את היישובים לשלהי המאה השנייה לפני הספירה, זמן ההשתלטות החשמונאית על הגליל וראשית ההתיישבות היהודית המשמעותית בו, נמצאו בצלמון, בממליח, במגדל, בארבל, בבית מעון, בידפת, במירון, בציפורי, בשיחין ובקנה. ראה עמ' 9 במאמר ליבנר.

⁸⁷ כאלה הם למשל כפר חנניה, פרוד, רביד, משכנה ובפרט טבריה. ראה לעיל את התייחסותה של טריפון להיעדרה של טבריה מן הרשימה, וכן את ציונו של רוזנסון לכך. ראה גם את הערת טריפון על חמת וטבריה, שלעיתים נקראו באותו שם, וראה בירושלמי מגילה פרק א דף ע טור א, ה"א: "חמתה עצמה מוקפת חומה מימות יהושע בן נון". חמת מופיעה ברשימת המשמרות כמקומו של משמר מעזיה, לצד אריח. בימי הביניים נקראה טבריה מעזיה, על שם המשמר. ראה למשל בקולופון של כ"י קהיר, שנרשם על ידי משה בן אשר: "אני משה בן אשר כתבתי זה המחזור שלמקרא... במדינת מעזיה טבריה". ניתן גם להעלות את ההשערה שנמנעו מחברי הרשימה להזכיר את טבריה בשל שמה המעלה על נס את הקיסר הרומי טיבריוס. מכל מקום, לדברי ליבנר אם לא נסביר שרשימת היישובים כוללת דווקא יישובים חשמונאיים – יקשה להסביר את היעדר טבריה, שבמאה השלישית כבר תפסה את מקומה של ציפורי כבירת הגליל, הן מבחינה דמוגרפית והן כמקום שבו יושבת ההנהגה הפוליטית והתורנית. קליין מסביר את היעדרה של טבריה מן הרשימה בסכנה להיטמא, שהרחיקה את הכהנים אל מחוץ לעיר – אל חמת ואריח. ראה אצל קליין, ספר היישוב, עמ' 163 (והערה 19), וכן קליין, ארץ הגליל, עמ' 67: "בטבריה גופה אין התיישבות של כהנים, מפני שחלק מן העיר נבנתה על גבי קברות והיה חשש של טומאת מת ועצם". וראה בתיאור טיהור טבריה בירושלמי שביעית לח ע"ד.

⁸⁸ הוא מפנה גם לרשימה קצרה יותר של ערים מוקפות חומה שבאה במשנת ערכין ט ו וכן בספרא, ובה מוזכרות בגליל ציפורי וידפת, גמלא וגוש חלב, וכן לרשימה נוספת של ערים בגליל הנזכרת בירושלמי ע ע"א. אמנם רשימות אלו נועדו לצרכים הלכתיים, ואילו רשימת היישובים שנשתבצו לצד המשמרות לדבריו נועדה

הרשימה המשולבת נקשרת לטעמו לעיסוק הנרחב במוטיבים כוהניים ובזכר החשמונאים שרווח בגליל בתקופה הביזנטית – ולאור ההצעה הקושרת את רשימת המשמרות להתיישבות החשמונאית, הוא מציע ש"העיסוק הנרחב במוטיבים כוהניים ובזכר החשמונאים לא נולד בתקופה הביזנטית ושורשיו עוד במאה השלישית, אם לא קודם לכן". במילים אחרות, לשיטתו תכלית הרשימה היא לשמר את זיכרון משמרות הכהונה ואת ימי העצמאות החשמונאית, כביטוי הציפייה לגאולה ולחידוש המקדש, וכפי שעולה מהפיוטים המבוססים על הרשימה שנכתבו מאות שנים לאחריה.

ליבנר מוסיף להשערתו נדבך נוסף, הנסמך על הפיוט, ולטעמי בעניין זה אין הדין עמו.

בפיוט "איד נכון לצלעיי", פיוט הרחבה לתוספת "וכנסי פלאיך" שנאמרה בחנוכה ובפורים בארץ ישראל בברכת ההודאה,⁸⁹ מתאר הפייטן, כנראה ר' אלעזר הקליר,⁹⁰ את ניצחון החשמונאים:

צווחה עלתה בבית יה / ועוררו שלהבתיה / כוהני מתתיה

ושע ברחש המוניי / כהיריח ריח שמניי / בנר חשמוניי

קינאו חמישה / להקים דת חמושה / כממים נימשה

רצו עד מודיעית / יוונים שם להבעית / על ניקמת שביעית

שאגו נהמת / וזינבוים בחמת / מעכו עד לבוא חמת

לשמר את זיכרון ההתיישבות בתקופת החשמונאים. כך הוא מתאר בסיכום מאמרו את חיבור רשימת המשמרות עם הרשימה המשוערת של היישובים החשמונאיים: "המכלול התמתי שנתחבר בגליל בתקופה בה פרח העיסוק במוטיבים הקשורים לכהונה ולחשמונאים קשר בין משמרות הכהונה שעבדו במקדש בתקופת הזוהר של ימי בית שני ובין יישובים מקומיים עתיקים המשקפים גם הם תקופת זוהר זו של ניצחונות ועצמאות תחת השלטון החשמונאי". הוא גם מעלה את ההשערה שברשימת היישובים היו יותר מעשרים וארבעה, אך חלקם הושמטו כדי להתאימם למספר המשמרות. לטעמו, העובדה כי משמר מעזיה, המשמר האחרון, מיוחס לשני יישובים שונים מעלה את הרושם שנותרו למסדרי הרשימה שני מקומות והם שיבצום יחד בסיום הרשימה לצד המשמר האחרון.

⁸⁹ כיום נהוג לומר את הנוסח הבבלי המקביל, "על הניסים". נוסח "וכנסי פלאיך" הוא זה: "וכנסי פלאיך ותשועת כהניך שעשית עם אבותנו בימי מתתיה בן יוחנן כהן גדול חשמוני ובניו כשעמדה עליהם מלכות יון הרשעה כן עשה עמנו ה' אלהנו נסים וגבורות ונפלאות בימים האלה ובזמן הזה ונודה לשמך מטיבנו".

⁹⁰ ש' אליצור כותבת שהפיוט כנראה קלירי. ראה אליצור, חנוכה, עמ' 305. פירוש הטורים בקצרה: **ושע ברחש המוניי**: קיבל את תפילת ישראל / **קינאו חמישה** – בני מתתיה / **דת חמושה** – התורה שניתנה בחמישה חומשים / **כממים הומשה** – כשקינאו משה רבנו לאחר חטא העגל. **מודיעית**: מודיעין (ראה חגיגה ג ה) / **ניקמת שביעית**: כעונש על גזרות השבת. **נהמת**: צורת סמיכות במקום נפרד, וכן במילה בחמת תחת בחמה. **מעכו וכו'**: ראה בהמשך. **בת קול וכו'**: ראה בהמשך. **ארבעת ראשי נמר**: מלכות יוון, על פי דניאל ז.ו. **שומר**: ה'.

ושע וכו'

תחת קול בכיה / בת קול נשמע במלכייה / נצחון טלייה באנטוכייה

ארבעת ראשי נמר / ריצצו פרחי אימר / בגזרת שומר

לבשר בחוצות יבנית / כי קיצצה חנית / כל לשון יוונית

ושע וכו'

ש' אליצור ביארה את הקטעים הללו, ולדבריה מדובר בקטע פיוט נדיר בין פיוטי החנוכה הקדומים, בהיותו מביא תיאור פיוטי של מלחמת החשמונאים עצמה.⁹¹

היא מציינת שאזכור משמר אימר כמרוצץ ראשי הנמר (= מלכות יוון) משקף מסורת שהילכה ללא ספק בארץ ישראל במאות השישית והשביעית, ועל פיה הכהנים מנצחי היוונים היו בני משמר אימר – ולא ממשמר יהויריב, כמובא בספר מקבים ובכתבי יוסף בן מתתיהו.⁹²

על מסורת זו העמיד כבר זולאי, ברשימה שהכתירה בשם: "מי היכה את היוונים בימי החשמונאים?", ובה הביא שישה קטעי פיוט שבהם נזכר שם אימר בהקשר ניצחון היוונים.⁹³

ברם, אליצור עצמה מביאה את הסברה שאין כאן מסורת היסטורית של ממש, אלא "מסורת מאוחרת, אולי פרי דרשה לשונית" שקישרה את שם היישוב הסמוך לאימר ברשימת המשמרות, יבנית, למלכות יוון וממילא לניצחון החשמונאים, הכהנים.⁹⁴

ושמא אפשר להרחיק עוד צעד ולטעון שכלל אין מדובר כאן במסורת, אלא בשימוש פייטני בשם המשמר אימר ככינוי לכהנים שניצחו את היוונים וטיהרו את המקדש. נביט מעט בששת קטעי הפיוט שהביא זולאי.

⁹¹ היא מציינת שהתיאור כולל פרטים שאלמלא הופיעו בו לא היינו יכולים לדעתם על פי המקורות שידוע לנו שהיו מוכרים בארץ ישראל בעת ההיא. כך למשל עצם הזכרת שמו של מתתיהו, שמופיע רק במדרשים מאוחרים (למרות שהוא נזכר בתוספת "וכניסי פלאיך" שאותה בא הפיוט לשרת), וכן אזכור חמשת בניו ומקומם.

⁹² מקבים ב א, קדמוניות היהודים יב.

⁹³ ראה זולאי, מפי פייטנים, עמ' פו-פח (הפרסום המקורי: 'הארץ', כ"ז בכסלו תשי"ד). על פי דברי העורכת ש' אליצור בעמ' רלה-רלו, שלושת הקטעים הראשונים הם משל הקליר, הקטע הרביעי הוא משל עלי החבר בן עמרם ממצרים, והקטע החמישי לא ידוע מחברו. קטע זה הוא חלק מתוך סילוק לקדושתת י"ח המובא בכ"י קויפמן 168, ופותח "אמצה מלכות שלישית".

⁹⁴ זולאי מעיר שיתכן שמעיקרא נקרא מקום המשמר "יבנית", על דרך "יבנה", ונשתנה ל"יונית" לזכר הניצחון על היוונים. ראה שם, עמ' פו (לכתיב "יונה" במקום "יבנה" ראה למשל בכ"י קאופמן בראש השנה ב ח). את דברי אליצור ראה אליצור, חנוכה, עמ' 307.

א. נדמו כחיות נמר / גדיותי במענם לגמר (או: לנמר) / ויעורו פרחי אמר / משרתי כלו כבוד אומר / רעצום ותכנו נוף על מכונו / וששו בזאת חנוכה.⁹⁵

ב. הקטע שהובא לעיל מהפיוט 'איד נכון לצלעי': ארבעת ראשי נמר וכו'.

ג. אילת פרחי נמר / לרצף ראש נמר / עלצו בכלו כבוד אומר / זמר והלל לזמר.

ד. אצה ממלכת נמר / בניס בפרך להגמר / גדעוה כהני אמר.

ה. משמר אמר עמד בחזקה / נמר דחקה ונחשתו הדיקה / שמו זאת חנוכה חוקה / עריכת נרות להדליקה.

ו. את מכורי ליונים תפדה / אמרת מאמריך תעדה / בני יונים ביונית תנדא / בני יונה בישעך תחדה.

למעשה, רק חמשת הקטעים הראשונים מקשרים בין משמר אימר לניצחון החשמונאים, שהרי הקטע השישי, מתוך הקדושתא של הדותהו, לא מוסר מידע בלשון עבר אלא מתפלל לניצחון על הגויים תוך שימוש במשחק הלשון יוונית – יוונים, כדרכו.

אף חמשת הקטעים הנזכרים – שלושה הראשונים הם משל הקליר, ובכולם חורז שם משמר אימר עם הנמר, המסמל את מלכות יוון. אף הקטע הרביעי, שאינו של הקליר, משמר את אותה חריזה.

הקטע החמישי אמנם מביא את משמר אימר במיקום חופשי ולכאורה הוא אכן מעיד על מסורת כלשהי המקשרת אותו לניצחון על היוונים – אך יושם לב כי אף הוא מקשר את משמר אימר לנמר (ולנחשת, המסמלת גם היא את יוון, על פי דניאל ב לט). כן ראה בהמשך הסילוק: "שבו מחמת בחנינה, תקפו עלות לקרית חנה" – כשם שהוזכר בפיוט 'איד נכון לצלעי': "וּזַיִנְבוּס בַּחֲמַת / מַעֲכוּ עַד לְבוֹא חֲמַת", וכן פותחת המחרוזת הבאה במילה "פרחים"⁹⁶ - ולפיכך בהחלט אפשר שהיא נכתבה בהשפעת קטעי הפיוט הנזכרים, המתייחסים לפרחי אימר.

ייתכן אפוא בהחלט שאין כאן מסורת היסטורית אלא שימוש חוזר בלשונות פייטנים, שהתבססו על החריזה אימר-נמר, שהסתייעה גם בשם היישוב יוונית. אדרבה - נראה שאם אכן הייתה מסורת של ממש המקשרת את אימר לניצחון על היוונים היא הייתה באה לביטוי בקדושתא של הדותהו, ובפיוט ר' פינחס למשמרות. הדותהו 'לא מחמיץ' הזדמנויות להשתמש במקורות שעמדו לרשותו ושנוגעים למשמר העומד במרכז הפיוט,⁹⁷ ובפיוט לאימר לא נראה שיש רמז למסורת

⁹⁵ מפי פייטנים, עמ' פז. נדפס בהקשרו אצל פליישר, מבנים סטרופיים, הספרות ב (תש"ל), עמ' 228.

⁹⁶ נוסח המחרוזת הוא כדלהלן: "פרחים חתומי שמונה / [צעופי?] בגדים שמונה / קראו הלל במשענה / ריננו אנא " הושיעה נא".

⁹⁷ ראו לדוגמה את ההתייחסיות החוזרות לעניין החלוקה בדרום וסתימת החלון אצל משמר בלגה, וכן לעניין הפתיחה בדברי תורה בשבעים לשון אצל משמר פתחיה. ראו לקמן בעמ' 72.

כלשהי מלבד משחקי הלשון סביב ענייני אמירה, וסביב שם המקום יוונית, המתקשר ליוון ואף ליונה.⁹⁸

נקודה נוספת שאולי נקשרת לאזכור משמר אימר בהקשר זה היא המסורת המובאת בירושלמי לגביו: "רבי זעורה בשם רב חונא: אימר היא היתה קטנה שבמשמרות והיא היתה מוציאה שמונים וחמשה אלף פירחי כהונה".

אליצור הראתה במאמרה הנזכר היאך משתמשים הפייטנים במקורות העומדים לרשותם, ודי להם באזכור שנאמר אגב-אורחא כדי לאמצו ולצרפו למסכת שהם בונים, ואף כאן ניתן להבין שכיוון שפרחי הכהונה נקשרו לאימר, ועוסקים אנו במלחמתם של חמשת בניו של מתתיהו – הרי שניתן לבצע את ההצמדה ולכנותם פרחי אימר (ובפרט כשהדבר מתבקש לחריזה, ומסתייע בשם מקומם ברשימת המשמרות).⁹⁹

על השימוש בתיאור "לבשר בחוצות יבנית כי קיצצה חנית כל לשון יוונית"¹⁰⁰ העירה אליצור כי מדובר ב"העברה אנכרוניסטית מעניינת".

ליבנר, בהתאם להסברו על היווצרות רשימת המשמרות ומקומותיהם, טוען שאין כאן אנכרוניזם אלא עדות ממשית לכך שבתקופה הביזנטית ידעו שהיישובים המופיעים ברשימת המשמרות הם יישובים חשמונאיים: "הפייטן מתאר כיצד חוגגים בחוצות יבנית שבגליל את ניצחון החשמונאים, וברור שלדעתו יושבים שם בני אימר כבר בתקופה החשמונאית".¹⁰¹

⁹⁸ הסילוק למשמר אימר מיוסד על מדרשים הממשילים את ישראל ליונה. ראו לקמן בעמ' 68.

⁹⁹ יצוין גם שפרחי הכהונה נזכרים לא פעם במקורות בהקשרים מלחמתיים. ראה למשל במשנת סנהדרין ט ו: "כהן ששמש בטומאה אין אחיו הכהנים מביאין אותו לבית דין אלא פרחי כהונה מוציאין אותו חוץ לעזרה ומפציעין את מוחו בגזירין", וכן בירושלמי תענית, בסמוך למסורת על שמונים וחמישה אלף פרחי הכהונה של אימר: "אמר רבי יוחנן: שמונים אלף פרחי כהונה בקעו (נ"א: ברחו) לתוך חיילותיו של נבוכד נצר והלכו להן אצל ישמעאלים" [ואמנם מדובר פה במנוסה, אך ללשון בקעו נלווה רושם מלחמתי]. כן ראה בדברי המדרש על הפסוק "וַיָּבֵא אֶחָדָיו עֶזְרָיָהוּ הַכֹּהֵן וְעָמֹו כֹּהֲנִים לְהַ' שְׁמוֹנִים בְּנֵי חֵיל" (דברי הימים ב כו ז) – "וכלם מפרחי כהונה" (מדרש תנחומא, נח סימן יג). כן ראה את לשון בת הקול הנזכרת בירושלמי "נצחון טלייה באנטיוכיא", וכדלהלן.

¹⁰⁰ ראה אצל שוורץ, מקבים ב, עמ' 283, שקישר לשון זו לתיאור קיצוץ לשונו של ניקנור – ולא רק להכרתת הלשון היוונית כפי שכתב יהלום.

¹⁰¹ וראה גם ליבנר, יישובי המשמרות, הערה 22 בעמ' 11. הוא מוסיף שכך יש גם להבין את השורה השנייה בפיוט, שבה חמשת האחים רצו עד מודיעית – כלומר שרצו מן הגליל, מקום מושבם, אל מודיעית. גם אליצור פירשה שהריצה המדוברת היא מן הגליל. ברם, לכאורה נראה שפשוט יותר להבין כי חמשת האחים רצו מירושלים – שהרי המחרוזת הקודמת מסרה: "צווחה עלתה בבית יה / ועוררו שלהבתי / כוהני מתתיה",

ברם, לעניות דעתי נראה שכוונתו של הפייטן באומרו "חוצות יבנית" כלל אינה לכפר יבנית שבגליל, אלא לחוצות ירושלים. נביט שנית על המחרוזת הפותחת באות תי"ו:

"תחת קול בכיה / בת קול נשמע במלכיה / נצחון טלייה באנטוכיאי". כפי שמבארת אליצור, המחרוזת מתבססת על המסורת המובאת בירושלמי (סוטה פרק ט דף כד טור ב): "מעשה שיצאו נערים להלחם באנטוכיא ושמע יוחנן כהן גדול בת קול יוצא מבית קודש הקדשים ואומרת נצחו טלייא דאגחו קרבא באנטוכיא".

בת הקול נשמעה אפוא במקדש, ולכן יש להבין שמלכיה הנזכרת כאן היא כינוי למקדש.¹⁰² הדבר גם מסתבר מהפיוט עצמו, שכן הפתיחה "תחת קול בכיה" מכוונת לתיאור שזכר קודם - "צווחה עלתה בבית יה", היינו שתחת הצווחה והבכי נשמעה בת הקול המעודדת.

בפיוטי המשמרות מחליפים הפייטנים בחופשיות בין שמות המשמרות לשמות מקומותיהם, ולכן כשם ששם המקום הופך להיות כינוי למשמר – כך שם המשמר יכול להפוך לשם מקום המגורים של המשמר, או למקום עבודתו – היינו למקדש. לכן, כשנצרכה לו לפייטן מילת חריזה לשם אנטיוכיא הוא נטל את שם המשמר מלכיה וכינה בו את המקדש.¹⁰³

לטעמי, הוא הדין בתיאור "חוצות יבנית". שם הפועל "לבשר" לכאורה מתייחס לבת הקול הנזכרת (והמחרוזת "רוצצו פרחי אימר" היא אפוא כעין ביאור לדברי בת הקול "נצחון טלייה", היינו הנערים), ועוסק אפוא בירושלים, מקום עבודתה של משמרת אימר-יבנית.¹⁰⁴

ליבנר גם מעיר כי ישנן עדויות נוספות להשתמרות זיכרונות היסטוריים אצל יהודי הגליל במשך תקופות ארוכות, ומביא כדוגמה את העובדה שנפילת יודפת אינה נזכרת בשום מקור ארץ ישראלי לאחר יוספוס, אך מופיעה בפיוט של הקליר.¹⁰⁵

מבית ה' לכאורה יצאו הכהנים (כן יוער שהצורה מודיעית נזכרת במשנה בהקשר של סביבות ירושלים, ראה חגיגה ג ה).

¹⁰² אף כאן מפרש ליבנר: במלכיה – במקום מושבו של משמר מלכיה.

¹⁰³ כן עשה אף בקינת "איכה ישבה חבצלת השרון": "כביטלו שתי הלחם ממלכיה בית לחם".

¹⁰⁴ ואגב, אזכור מלכיה רומז גם הוא לכך שלא הייתה מסורת כלשהי על משמר אימר שעמד במוקד הקרבות, אלא נקט הפייטן שם של אחד מן המשמרות כמתאר את הכהנים כולם (ובצירוף הטעמים הנזכרים). עוד יצוין כי הצירוף חוצות ירושלים מופיע רבות בספר ירמיהו, ובפרט בהקשר השמעת קול (כך למשל בפרק לג י"א: "עוד ישמע במקום הזה... בערי הזה והחצות ירושלים... קול ששון וקול שמחה". אמנם, הלשון "לבשר בחוצות" מיוסדת דווקא על חוצות עיר זרה: שמואל ב א כ: "אל תגידו בגת אל תבשרו בחוצות אשקלון").

¹⁰⁵ ליבנר, יישובי המשמרות, הע' 21, עמ' 11.

הכוונה היא למחרוזת פיוט מתוך קינתו המפורסמת של הקליר "איכה ישבה חבצלת השרון":
"ויצא הדר אום בכסף נחפת / ותמורו אפר על ראשה חיפת / וכבו נרות ומנורה נכפת / כפשעו
בלחם פת נלכדה יודפת".¹⁰⁶

אף כאן, לענ"ד אין בדברים עדות של הקליר לאירוע ההיסטורי של נפילת יודפת שבגליל, אלא
תיאור של חורבן המקדש, המומחש באמצעות לכידת משמר יודפת – וכפי שמעידים טורי הפיוט
המקבילים בחתימת מחרוזות הקינה: "ויצא ונע ממעון אל / כפר עוזיאל"; "ונע ממעון / חופה
בית מעון"; "ומצורת תכנית / יצאה יבנית"; "ומקרת חנה / נעה כפר יוחנה".¹⁰⁷

סוף דבר, דומני שהפייטנים לא התייחסו ליישובים שברשימת המשמרות כיישובים העומדים בפני
עצמם בגליל, אלא ככינויים למשמרות – שיכולים לבוא לצד שם המשמר או להחליפו. בשונה
מדבריו של ליבנר שלפיהם הפייטנים מקוננים על גלות המשמרות מן הגליל ומתפללים לשובם
למקומותיהם בגליל – נראה שהקינה נוגעת לנפילת המשמרות ולחורבן ירושלים, והתפילה העולה
היא לחזור למקום הקודש.¹⁰⁸

3. כתב היד של פיוטי המשמרות

¹⁰⁶ גולדשמידט, קינות, עמ' מז ואילך.

¹⁰⁷ מעון ומעון אל הם כינויים למקדש, וכן צורת תכנית (על פי יחזקאל מג י-יא) וקרית חנה (על פי ישעיהו כט א). דומני שעל פי זה יש להבין גם את יתר הטורים שבסיום המחרוזות: "ונדו כציפורים [מן המקדש] כוהני ציפורים"; "ומעדיה הופשטה חרים מפשטה" [= מתפארתה הופשטה משמרת חרים מפשטה]; "ונע משתלו [ממקומו במקדש] כהן עיתלו"; "כביטלו שתי הלחם. ממלכיה בית לחם" [= ביטלו הקרבת שתי הלחם מן המקדש, מקום העבודה של משמר מלכיה בית לחם]; "ויצא בכבל כבול [מן המקדש] כהן כבול"; ונדה מקינה [ממקומה במקדש, וראה תהלים פד ג-ד, משמרת קנה]; "ואין כוהנים משוחים בחוצפית שוחין" [= במשמר חוצפית שוחין, ובהרחבה: במקדש]; "ואין כהן ממליח בחזיר ממליח" [= אין כהן הממליח את הקרבן במקדש, במשמרת חזיר ממליח]; "ובשערי הארץ נזרת הפצץ נצרת" [= התפזרה וגלתה מן המקדש משמרת הפיצץ נצרת]; "וריח לא ערב מאכלה ערב" [= לא עלה ריח הקטורת ממשמר אכלה ערב שבמקדש]; "ונעה מחנויה מגדל נוניה" [= נעה מחנייתה במקדש משמרת מגדל נוניה]; "ומסתר חבויה גלת בית חביה" [= ומן המקדש, מקום סתרו והגנתו של ה', גלתה משמרת בית חביה. וראה תהלים כז ה, וכן תהלים סא ה]; "ובעון צלמים נלכדה צלמין" [=בחטאי עבודת אלילים נלכדה משמרת צלמין, ויושם לב ללשון נלכדה שאמורה גם ביודפת].

¹⁰⁸ דוגמה לאי ההתייחסות של הפייטנים למקומות בגליל כמקומות גיאוגרפיים של ממש אלא כחומר לדרשה ישנה בפיוט עושה השלום של ר' פינחס למשמר מלכיה: "מלכיה ישובב לה שמח בכפליים / ונולד בבית לחם גלה במעגלים". נולד בבית לחם הוא כינוי לדוד, ואף שדוד נולד בבית לחם שביהודה ולא בבית לחם הגלילית, המופיעה ברשימת המשמרות לצד מלכיה – הדבר לא מפריע לפייטן להשתמש בשם לדרשתו. לדברים בכללם מתאימים דבריו של ע' פליישר: "אין ספרות על זמנית וא-היסטורית יותר מהפייטנות" (פליישר, לפתרון שאלת זמנו, עמ' 405).

כתב היד שבו הועתקו פיוטי המשמרות של הדותהו, ככל הנראה, הוא חלק ממחזור גדול ומהודר שנכתב על קלף, וכלל פיוטים של משוררים קדומים לשבתות מצוינות ולמועדים.

י' יהלום פרסם בשנת תשמ"ז שחזור של קודקס פיוטים גדול שנכתב על קלף ונמצא בגניזה,¹⁰⁹ וקרא לו בשם 'מחזור ארץ ישראל: קודקס הגניזה'. הפייטן שיצירותיו הן הרבות ביותר במחזור הוא ר' שלמה סולימן אלסנג'ארי, בן המאה העשירית, והוא המאוחר ביותר מבין הפייטנים שיצירותיהם כלולות במחזור.

מלבד מחזור זה, איתרו יהלום ובי' לפלר המנוח שלושה מחזורים נוספים שניתן לשייך אליהם דפים רבים שנתפזרו בגניזה.¹¹⁰ המחזור הקדום ביותר כולל פיוטים שנוקדו בניקוד ארץ ישראלי עשיר, ומביא פיוטים משל ינאי ומשל יוסי בן יוסי, ואין בו יצירות מאוחרות יותר. יהלום מכנה אותו בשל כך 'מחזור ינאי'. ככל הנראה, מעתיק כתב היד הזה הוא שהעתיק גם את כתבי היד של קדושתאות המשמרות. לדפים המנוקדים שב'מחזור ינאי' הוספו במאוחר דפים שבהם באים פיוטים בכתב יד אחר, ללא ניקוד ארצישראלי, המוצמדים אל הפיוטים המקוריים שבמחזור. בין הפיוטים הנוספים הללו ישנן יצירות של ר' אלעזר בירבי קליר, ומסתבר שבמשך הזמן 'עדכנו' בני הקהילה את המחזור והוסיפו לו דפים עם היצירות החדשות שטרם נודעו למעתיק הראשון.

ייתכן שפיוטי הדותהו הם חלק ממחזור זה, וייתכן שהם נכתבו על ידי אותו מעתיק ובסגנון דומה אך לא נכללו באותו מחזור. העדות היחידה כמדומה לכך שהדפים נכללו בקובץ גדול יותר הוא סימון האותיות יו בפינה הימנית בכ"י ט"ש H16.2, שבו מופיע סוף הקדושתא להפיצץ ותחילת הקדושתא לפתחיה, ונראה שזהו סימון הקונטרס.

תיאור מפורט של כתבי היד הללו ושל ניקודם כלול בקטלוג קטעי הגניזה המנוקדים ניקוד ארץ ישראלי שערך יהלום.¹¹¹

המחזור הנקרא 'מחזור ינאי' מורכב מכתבי היד הגדולים D ו-E בקטלוג, וכן מכתבי היד הקטנים הממוספרים 19, 22, 31 ו-32. כל כתבי היד הללו נכתבו ביד מעתיק קדושתאות הדותהו, שמסווגות בקטלוג ככ"י B. מבחינת סימני הניקוד הארצישראלי, ישנם הבדלים בין הקטעים השונים וייתכן שהם נוקדו בידי נקדנים שונים, או בתקופות שונות.

הבדל בולט בין חלקי כתב היד נוגע לסוגיית השימוש בסימן אחד או שניים לציון הצירי והסגול. בקדושתאות הדותהו ישנם רק שישה סימני ניקוד – פתח וקמץ (המשמשים בערבוביה ככלל),

¹⁰⁹ יהלום, מחזור ארץ ישראל. וראה גם את בירוורו של פליישר, פיוט ותפילה, וכן את עיונו הנוסף של יהלום, בחזרה למחזור.

¹¹⁰ ראה יהלום, מחזורי ארץ ישראל. נוסח עברי עתיק לראות אור בקרוב בספר לכבוד פרופ' בנימין בר-תקוה.

¹¹¹ ראה יהלום, קטלוג. וראה גם את ביקורתו של יהלום על ספרו של רוול, ניקוד ארצישראלי, בקרית ספר מט (תשל"ד), עמ' 214-222.

חולם, שורוק, חיריק וצירי. הצירי מסומן בשתי נקודות אלכסוניות הפונות ימינה, והוא בא כנגד צירי טברני וסגול טברני, ללא הבחנה.¹¹²

בכתב יד D לעומת זאת כבר מסומן הסימן הנוסף לתנועת e. על פי מחקר שערכו יהלום ובלאו, הסימן הנוסף, נקודתיים הפונות שמאלה, בתחילה בא כנראה במקביל לשווא הנע הטברני, והצירה המשיך להיות מסומן בנקודתיים הפונות ימינה, כמו בפיוטי המשמרות – אך בשלב מאוחר יותר עבר הסימן החדש לסמן את הצירה, והסימן הוותיק יותר בא תחת הסגול. ישנם גם מקרים שבהם ניכר בכתב היד ניסיון תיקון והחלפה של הסימן מנקודתיים הפונות שמאלה לנקודתיים המכוונות ימינה.¹¹³

נסקור כאן קצרות את תוכן הדפים שנכתבו בידי מעתיק קדושתאות הדותהו, ונקודו ניקוד ארצישראלי.

החטיבה המקובצת הגדולה ביותר של דפים בכתב יד זה (מלבד פיוטי המשמרות) באה בכ"י אוקספורד d.55. כתב היד שאנו עוסקים בו מתחיל בדף 4, באמצע פיוט, והדפים הקודמים הכתובים כתב מאוחר יותר משתלבים ישירות בפיוט זה. המחזור נפתח ברהיטים לשירת הים, כנראה משל ר' אלעזר הקליר, הכתובים בצפיפות.¹¹⁴

לאחריהם, בעמ' 2 ב, מופיעה הכותרת "מוסף ויושע" (מוסף לשביעי של פסח, שנקרא יום "ויושע" על שם קריאת היום) ואחריה שבעתא הפותחת "ויביום אורה וגילה". השבעתא נדפסה בין פיוטי יניי על ידי מ' זולאי במדור המסופקים. בסיום השבעתא מופיעות המילים "אתה בחרת אז שרו עם", המציינות לפתיחת פיוט המופיע בשולי דף 4, מתחת כתב היד של מעתיק פיוטי הדותהו. הפיוט מכוון כנגד הברכה האמצעית בשבעתא, ברכת היום, ונדפס בפיוטי יניי.¹¹⁵

¹¹² ישנו רק מקום אחד שבו סומן כנראה סגול – שתי נקודות אלכסוניות הפונות שמאלה – במילה חלב, בשורה 20 בפיוט למשמר אימר, כנראה במקום חטף פתח טברני.

¹¹³ על התפתחות הסימנים השונים ועל השינויים הפונטיים העומדים מאחוריהם ראה אצל יהלום, הניקוד כמשקף מסורת. הצגה שיטתית של דרך הניקוד בפיוטי הדותהו ראה אצל יהלום, ניקוד הקדושתאות, וכן יהלום, קטלוג, עמ' 29-32. על המיון וההתפתחות של כלל שיטות הניקוד הארצישראליות ראה בלאו ויהלום, טיפולוגיה.

¹¹⁴ רהיטים אלו טרם נדפסו. ביאור שלהם מצוי אצלי ואי"ה הוא יראה אור בעתיד. בקטלוג יהלום, כתב היד המנוקד בניקוד ארצישראלי מסומן כ"י D. ראה שם עמ' 35.

¹¹⁵ לדברי זולאי הפיוט (וכן זה הבא אחריו, אידרתה בשילוח) הוא מתקופת "תכנת שבת", וקדום ליניי. הוא מביא את הפיוט מנוקד, ללא ביאור, במהדורתו, בעמ' 366.

בראש עמ' 3 א מופיעה הכותרת "ז' לעצרתה", ותחתיה השבעתא לשבועות "ארץ יראה באין מתום". השבעתא נדפסה על ידי דוידוביץ על פי כתב יד אחר, כשהיא חסרה את הפיוט המורחב לברכת היום.¹¹⁶

אחריה באה הכותרת "קדושתה" ואחריה קדושתא לשבועות הפותחת "אמנה פילשתה". הקדושתא נדפסה בפיוטי יניי על ידי זולאי. ההעתקה הצפופה מסתיימת בתיבה "תשווה", ומשתלבת עם הדף הבא, בכתב יד מעתיק הקדושתאות ובניקוד ארצישראלי, המביא את סיום פיוט ו, ומשלים את הקדושתא. יושם לב לכך שהמעתיק מסדר את הרהיטים בתצורה משולשת, כשמילת הקבע (סיני) נכתבת בקיצור, כך (ראה תמונה בנספח):

אימת אמיצת אור סיני ברדת בחור בהוד סיני גיל גדולת גובה סיני

דיצת דת דיברות ס הוד הדר הר ס ועלה וניתעלה ועד(י) ס¹¹⁷

הפיוט מסתיים בכתב היד במילים "ותשמיענו בציון כהשמעתנו בסיני", ובציון "להיות" הרומז לפסוק הקדושה.¹¹⁸

בשולי הדף, בכתב היד של הדפים הקודמים, מובאת הכותרת "אתה בחרת למוסף ויושע" ואחריה הפיוט הפותח "אז שרו עם" המשלים את השבעתא שבעמוד 2 ב. בסופו המילים "אלהינו אידרתה בש" הרומזות להמשך נוסח הקבע ולפיוט הסיום של ברכת היום בשבעתא. נראה ברור אפוא שכ"י מעתיק הקדושתאות הוא הקדום – וסופר מאוחר השלים את העמודים הראשונים כדי להתאימם לדפי כתב היד שהיה ברשותו.¹¹⁹

עמוד 4 ב פותח בכותרת "ז' דבריי" המקדימה שבעתא לשבת שבה מפטירים "דברי ירמיהו" (ראשונה מתלתא דפורענותא). השבעתא פותחת "דברי איש נביא", ומיוסדת על הפסוק הפותח את ספר ירמיהו: "דְּבַרְי יְרֵמְיָהוּ בֶן חֶלְקִיָהוּ מִן הַכֹּהֲנִים אֲשֶׁר בְּעִנְתוֹת בְּאֶרֶץ בְּנֵימִן" (ירמיהו א א). השבעתא יוחסה על ידי זולאי לייני, ובמאגרים היא יוחסה לו מספק.

¹¹⁶ ראה דוידוביץ, גניזה, עמ' טז-יז (בחלק העברי). זולאי מביא סמך לייחוסה לקליר. ראה הערתו במחקרי יניי, עמ' 324.

¹¹⁷ נראה שהנקדן מחק את ה' וניקד קמץ ופתח במילה ועדף. שמא יש במקרה זה ובמקרים רבים כדוגמתו כדי ללמד שהנקדן אינו הסופר.

¹¹⁸ במאגרים מובא בהמשך פיוט נוסף, הפותח "הר סיני תלשת", מכתב יד אחר.

¹¹⁹ וראה זולאי, מחקרי יניי, עמ' שכג. וכן יהלום, מחזורי ארץ ישראל, הע' 10, המפנה למקרים דומים.

אחריה מובאת הכותרת "קדושתא דברי" ואחריה קדושתא חתומה יניי לשבת 'דברי', הפותחת "אדדה באנח מר". בשולי העמוד, בכ"י ב, הפיוט "אידרתה בשילוח גאולת דביקים", המשלים את הפיוט הרביעי לשבעתא שנזכרה לעיל.¹²⁰

בעמ' 5 ב מובאים הרהיטים של הקדושתא, בכתיבה המבליטה את תבניתם, ואחריהם הסילוק. בתחתית העמוד באה הכותרת "אחר", ואחריה סילוק נוסף הפותח "אזכירה ימים עם ימים" ומשווה בין ימי משה לימי ירמיהו.¹²¹

בהמשך מובאת הכותרת "שבעה שמעו", ואחריה שבעתא לשבת 'שמעו' (שנייה של פורענות) הפותחת "שמעו תוכחת מגולה" ומיוסדת על הפסוק הראשון של ההפטרה "שָׁמְעוּ דְבַר ה' בַּיַּת יַעֲקֹב וְכָל מְשַׁפְּחוֹת בַּיַּת יְשׁוּעָא" (ירמיהו ב ד). השבעתא מיוחסת ליניי ונדפסה על ידי זולאי במהדורת פיוטיו.¹²²

אחריה באה הכותרת "קדושתא שמעו" ותחתיה הקדושתא הפותחת "אומרי בסיני נישמעו", החתומה בפיוט ג "יניי".¹²³ הקדושתא מסתיימת בדף 7 ב בסיום הסילוק.

בהמשך מופיעה הכותרת "שבעתא איכה"¹²⁴ ואחריה השבעתא "איכה אבן מעמסה" לשבת שלישית של פורענות. השבעתא מיוסדת על פתיחת פסוקי איכה א. דף 8 א נפתח בהמשך השבעתא – אך בכתב היד המאוחר, המוכר מהדפים הראשונים של הקובץ, והוא מביא לעתים ניקוד טברני. בהמשך העמוד מופיעה הכותרת "קדושתא א[יכה]" ואחריה הקדושתא "איכה אום עליזה". היא נדפסה בפיוט יניי אף שאין היא חתומה יניי (כנראה בשל העובדה שהיא נסמכת באקרוסטיכון על פתיחת פרקי איכה).

עמ' 9 חוזר לכתב היד של מעתיק הקדושתאות, ומתחיל באמצע פיוט ד בקרובה ליום הכיפורים המיוחסת ליניי.¹²⁵ כתב יד זה הוא המשך ישיר לכתב יד T-S H16.9 השמור בקמברידג', הפותח

¹²⁰ נדפס בפיוט יניי עמ' 366. ויש לתקן שם את המילה "בסוכך" בטור השלישי ל"כסוכך", על פי האקרוסטיכון ועל פי כתב היד.

¹²¹ זולאי מסתפק אם מדובר בסילוק לקרובה אחרת, או שזהו הסילוק של הקרובה "אדדה באנח מר" תחת הסילוק המופיע בגופה. ראה פיוט יניי עמ' רצה, בהערה.

¹²² יש לציין כי הדרך שבה מפיט הפייטן, תוך משחקי לשון חוזרים ונשנים סביב המילים 'דברי' ו'שמעו', מזכירה את דרכו של הדותהו בשימוש בשם המשמר ובכינויי בקדושתאות.

¹²³ יושם לב לכתיב המיוחד של המילה אדון בפתיחת פיוט ד (ראה תמונה בנספח). האל"ף והדל"ת קטועות בשל קדושת השם, וכך נוהג המעתיק אף בשמות ה' השונים ובמילים "קדוש" ו"שם".

¹²⁴ או שמא "שבעה איכה".

¹²⁵ פיוט יניי עמ' 321-328. זולאי מגדיר את הקרובה "ספק שבעתא ספק קדושתא שנטפלו אליה חלקי שבעתא". לדבריו בפיוט ד 2 ו-3 ישנן טביות אצבע של יניי, ויתרם בכלל ספק. על פי פתיחות החלקים

באמצע הווידי "על חטא שחטאנו לך"¹²⁶ בשולי העמוד מופיעות שתי שורות שאולי נועדו להשתלב בווידי לאחר המילה וחנק: "על ניבלות פינו על מראה עינינו על שמיעת אזנינו על ביטוי ... על הרהור לבינו ועל מחשבות ליבנו". העמוד השני מסתיים באמצע הפיוט "אלוה נורא הוד גדלתה מאד מי אל כמוך", לאחר טור האות ו' (ההמשך כאמור בכ"י אוקספורד D55.9, מן האות ז ואילך: "זוהרך עליון בשכן חביון וכו'").

בכ"י T-S H16.8 ישנם חלקי קדושתא לשחרית של ראש השנה החותמת בפיוטי קדושה,¹²⁷ ואחירה הכותרת "מוסף תקיעות" וקדושתא למוסף ראש השנה המסתיימת בפיוטים לפסוקי השופרות ובחתימת הברכה "שומיע קול תרועת עמו ישראל ברחמים בעבור שמו הגדול". אחריה באים שלוש מחרוזות מרובעות כנגד שלוש הברכות האחרונות של מוסף היום, ואחריהן פתיחת שבעתא לערב יום הכיפורים הפותחת "אלמדה אורחות יושר"¹²⁸.

בשולי העמוד מופיע הפיוט (כנראה רהיט) הפותח "אליך נפשי אשא אלוה נושא ונישא", ובא אחר הכותרת "ובכן והאלהים נסה את אברהם"¹²⁹.

לאחר סיום השבעתא בדף 9 בכ"י אוקספורד מופיעה הכותרת "סדר צום" ואחריה הקדושתא "ארץ בזמר סילסלה". זולאי דן בייחוסה ומצדד שהיא ליני. בפיוט ד חתום שמו במחרוזות המתחלפות, ולדעת זולאי נראה שאף שאר חלקי הקרובה יצאו מתחת ידו, "ולכל היותר ייתכן שנתגלגל לתוכה פיוט אחד או שניים משל אחרים"¹³⁰. לפני הקדושתא מובאת הרשות הקצרה: "מסוד חכמים ומלמד חבירים אפתח פי אהלל לצורי".

האחרונים בשבעתא שיער זולאי שהחלקים הראשונים פותחים בראשי הפסוק "אַלְמֶדָה פְּשָׁעִים דְּרָכֶיךָ וְחַטָּאִים אֲלֶיךָ יְשׁוּבוּ" (תהילים נא טו). ואכן, בסיום כ"י ט"ש H16.8 (ראה בהמשך) ישנה שבעתא לערב יום הכיפורים הפותחת במילים אלו, אך נראה שזו יצירה אחרת שכן האקרוסטיכון אינו מתחבר.

¹²⁶ בראש כתב היד מופיע הקיצור "ע ח ש ל ביוועידת זנות וכו'". בקצה העליון נכתבה האות ב', וייתכן שזהו סימון הקונטרס. ברם, יהלום סבור שסימן זה אינו אמין, שכן מדובר בפיוט ליום הכיפורים – בפיוטי ראש השנה במחזור זה בלבד כבר תופסים יותר מקונטרס. ראה יהלום, מחזורי ארץ ישראל, הע' 9. וראה לקמן בהערה 144 אפשרות לסימון הקונטרס הבא.

¹²⁷ נדפסה אצל אדלמן, מחזור, ה-ו.

¹²⁸ פיוטים אלו נדפסו אצל אדלמן, מחזור, ו-יא. כתב יד זה מסומן אצל יהלום, קטלוג, באות E, ונראה בהחלט שזהו כתב היד הממשיך בכ"י ט"ש H16.9 לאחר חיסרון של כמה דפים.

¹²⁹ בסופו בא האקרוסטיכון אלעזר. אם מדובר בפיוט של ר' אלעזר הקליר, ייתכן שהוספתו בשוליים היא עדות לתקופה שבה השתלבו פיוטי הקליר - שפיוטיו אינם מתועדים בכתב ידו של מעתיק פיוטי הדותהו – בתפילה. הפיוט נדפס על ידי אדלמן, מחזור, עמ' יד.

¹³⁰ עמ' שכט. וראה גם במחקרי יניי עמ' 324–325.

בשולי הדף נמשכת ההעתקה של הפיוט "אליך נפשי אשא", והיא נמשכת לאורך העמודים הבאים בשוליים התחתונים. חלק מפיוטי הקדושתא, כגון אלו הפותחים "אשר אימתך באראלי אומץ" וכן "האוחז ביד מידת משפט וכל מאמינים שהוא אל אמונה", מסודרים באופן המבליט את תבניתם. בעמ' 12 א' מובא ציון לברכת האל הקדוש, ואחריו פיוט לברכת היום הפותח "אז עליונים עם תחתונים", ובסופו ציון לנוסח הקבע "אלהינו גלה", וכן רמז לפיוט לא ידוע לברכה זו הפותח "אקוד בתחן". בהמשך מובאת הפתיחה: "אבוא בגבורות ה' אלהים / אזכיר צדקתך לבדך", כנראה רשות לסדר העבודה "אזכיר גבורות" שיובא בהמשך, וכן השורות הבאות: "אתה לבדך מרום לעד נעלה נישגב נישא ונושא / מעמיק מערים מבין ומאזין מגיד ומגדיל אומר ועושה".¹³¹ אחרי פתיחות אלה מובא הציון "אוחילה לאל".¹³²

מדף 12 ב ואילך מובא סדר העבודה "אזכיר גבורות אלוה" ליוסי בר יוסי בחטיבות של עשר עשר שורות, על פי האקרוסטיכון. בשולי עמוד זה באה גם חתימת הפיוט "אליך נפשי אשא". סדר העבודה שלפנינו נקטע בסוף דף 14 ב לאחר חטיבת האות ס'. שני קטעים נוספים של כתב היד מצויים באוסף רילנדס במנצ'סטר (21, 27).

בניקוד סדר העבודה ניכרים כמה ייחודים ביחס ליתר הניקודים שבמחזור זה. ש' שמאלית מסומנת בנקודה בתוך האות (ולעתים גם בסימן הרגיל מעליה);¹³³ לעתים מתלווים לניקוד הארצישראלי סימני ניקוד טברניים;¹³⁴ שווא נע מסומן בצירי, ואף בפתח, ואף בר' הפוכה;¹³⁵ ישנו סימון מיוחד לבגד כפת דגושות;¹³⁶ ויש שימוש מועט בסימני סגול.¹³⁷ וראה אצל בלאו ויהלום, טיפולוגיה, שכתבו שניכר כאן ניסיון של מנקד מאוחר לשנות את סימני הניקוד, ולעדכן את הסימונים למערכת המוכרת לו. כך, המנקד השני ביקש לסמן צירה בנקודתיים הפונות שמאלה,

¹³¹ זולאי כתב במחקרי יניי עמ' 324 ש"רוח יוסי בן יוסי מרחפת על פניו" של הקטע, וציין לכך שהוא מובא אף לפני סדר העבודה "אז בדעת חקר" בכ"י ט"ש H3.4. אך לכאורה חריזתו מעידה על איחורו.

¹³² אף בכ"י ט"ש H3.4 שנזכר בהערה הקודמת מובאת הרשות "אוחילה לאל" קודם פתיחת סדר העבודה.

¹³³ סימון בנקודה בלבד ראה למשל במילים "אמיץ לשאת" בטור הרביעי של האות א'. סימון בנקודה ובר' הפוכה יחד ראה במילה "שש" בטור השביעי באות ח'.

¹³⁴ ראה למשל במילים "גמול גמל" בטור השלישי של האות ל', וכן במילה "לווי" בפתיחת האות ל'.

¹³⁵ סימון בצירי ראה למשל "בתוהו וביסערה" בטור השלישי של האות ב', וזהו הסימון הנפוץ. סימון בר' הפוכה ראה במילה "וחלש" בטור השביעי באות ח'. סימון בפתח ראה במילה "תכונת" בטור האחרון של האות א' (ואולי אלו שתי נקודות שהתחברו. ראה גם במילה "ירננהו" בטור השביעי באות א'). ושם יש כאן רמז לסימן ביניים, שתי נקודות אלכסוניות כצירי אך מסומנות כקו. ראה כך במילים "בנע ונד", "לשופכי דם", "תשובה", בסיום האות ו'. בעמ' 13 א עדויות רבות לסימון קו אלכסוני.

¹³⁶ ראה במילה וניזבח בטור העשירי באות ט.

¹³⁷ למשל במילה "יעשם", טור שני באות ג.

כפי שאנו מכירים בפיוטי המשמרות, ולא בנקודתיים מיימינות כפי שניקד המנקד הראשון, ולכן נוצרו לעתים סימוני כלאיים של סגול הפוך.

כתבי יד נוספים שכנראה מצטרפים למחזור זה הם אלו:

בכ"י ט"ש H6.97 מופיעות רצף סליחות שנאמרו לאחר סדר העבודה. הדף קרוע, וניתן לזהות חלקים מהסליחות "תואר פנים לא שונה",¹³⁸ "אין לנו מזבח לכפר"¹³⁹, "[והנה אנו אתה] כתועים ואין לבקש",¹⁴⁰ "תנות צרות לא נוכל",¹⁴¹ "כי ארבנו זה לזה",¹⁴² "תבעתה ולא הישגחנו".¹⁴³

כתב יד נוסף המצטרף כנראה למחזור זה הוא ט"ש H16.5. בתחילתו מובאים חלקי רהיטים וסילוק מתוך הקדושתא לסוכות "אל במעשיו שמח". החלקים הללו נדפסו בידי אדלמן.¹⁴⁴

לאחריה באה הכותרת "שמונה עשרה]" ואחריה קרובת י"ח לחול המועד סוכות ששרדו ממנה רק קטעים. יושם לב לסימון הכפול – נקודה ור' הפוכה – של ש' שמאלית בלשון "כשח עם עץ".¹⁴⁵

בהמשך מופיע קטע פיוט למוסף ליום שישי של סוכות (הקטע שלפנינו פותח: "שער המים פתח לניסוך יום ששי"), וכן קרובת י"ח להושענא רבה הפותחת "אל נוצר אמונים". שני הפיוטים נדפסו אצל אדלמן רק על פי כתב היד שלפנינו.¹⁴⁶

כתב יד ט"ש H7.7 מחזיק שני דפים ובהם קדושתא לשמיני עצרת החתומה במשלש יניי. הפיוט נדפס במהדורת זולאי. יושם לב לסימון השי שמאלית בנקודה במילים "שים שלומה", ולעומת זאת בסימון ר' הפוכה במילים "ששון ושמחה".¹⁴⁷

¹³⁸ פורסם על ידי הברמן, עתרת רננים, עמ' 76–77.

¹³⁹ שני טורים מן הסליחה נדפסו על ידי יהלום, שפת השיר, עמ' 124 מכתב יד אחר (ט"ש H6.38).

¹⁴⁰ פורסמה על ידי גולדשמידט, מחזור לימים נוראים, א, עמ' 495.

¹⁴¹ יושם לב לדרך הכתיבה של המילה אדון במשפט "עד תשקיף ותירא (!) אדון משמים". הסליחה פורסמה על ידי גולדשמידט, מחזור לימים נוראים, א, עמ' 493.

¹⁴² פורסמה בסידור רס"ג, עמ' 339–340.

¹⁴³ כנראה לא פורסמה. כתב יד זה מסומן במספר 19 אצל יהלום, קטלוג. ראה שם בעמ' 58.

¹⁴⁴ ראה אדלמן, מחזור, עמ' לא-לב. במאגרי המילון ההיסטורי הוספו קטעים נוספים לקדושתא על פי כ"י H7.3. ייתכן שניתן לזהות את האות ג' לסימון קונטרס בקצה מימין, במקום הקרע, אך כלל אין ודאות בכך. אם אכן יש כאן סימון קונטרס, נראה שזהו הקונטרס שבא לאחר הקונטרס שבו מצויים פיוטים ליום הכיפורים. וראה לעיל הע' 126. כתב יד זה ממוספר בקטלוג יהלום במספר 32, ראה שם עמ' 63.

¹⁴⁵ דרך סימון זו באה כאמור גם בהעתקת סדר העבודה "אזכיר גבורות". שח עם עץ הוא אולי שלמה, שעליו נאמר: "וַיִּדְבֹר עַל הָעֵצִים מִן הָאֶרֶץ אֲשֶׁר בְּלִבָּנוֹן וְעַד הָאֲזוֹב אֲשֶׁר יֵצֵא בְּקִיר" (מלכים א ה ג).

¹⁴⁶ אדלמן, מחזור, עמ' ל-לא.

בכ"י ט"ש H16.1 באה קדושת י"ח לחנוכה שנדפסה על ידי אורמן, וכן על ידי רבינוביץ.¹⁴⁸ מלבדה מופיע חלק מקדושתא לשבת חנוכה המפייטת בין השאר את שמות הנשיאים בדרך המזכירה את קישוטי הלשון של הדותהו סביב שמות המשמרות.¹⁴⁹

קרע מדף זה נשמר בסדרה החדשה בקמברידג' וסימנו NS 249.1.¹⁵⁰

בכ"י אדלר 2672.28 מובא חלק מקדושתא לפרשת שקלים. היא נדפסה במדור המסופקים בפיוטי יניי.¹⁵¹ הרהיט "את ראש אהובי דלת ראש אשר לא מקיפים פאת ראש" מסודר באופן המדגיש את תבניתו, כמקובל במחזור זה.

בכ"י אדלר 2020.23 מובא חלק משבעתא לפסח (הקטע שבידינו פותח: "מצרים פחדו, מואבים רעדו" ומביא סיומות מתחלפות: "בחג המצות", "בחג הסוכות"). בסיום גוף השבעתא ניכרת החתימה שמעון.¹⁵² לאחר סיום השבעתא מובאת הכותרת "קדושתא שור או כשב" ואחריה הקדושתא "אימצתה אומץ אהבה" החתומה בפיוט ג יניי.¹⁵³

באוסף רילנדס במנצ'סטר קטע 29 יש השלמה לדף זה, וכן בקטע 18.

3.1 שגיאות העתקה בפיוטי המשמרות

בקדושתאות המשמרות ישנם לא מעט מקרים שבהם נראה שהמעתיק שגה בהעתקתו, או שמא העתיק מטופס שבו התרחשה שגיאה. כמו כן ישנם מקומות בודדים שבהם השאיר המעתיק מקום ריק, וכנראה התכוון להשלים את ההעתקה במועד מאוחר יותר. כך למשל בפיוט למשמר הפיצץ:

פנה והציל עֶמְךָ מִיַּפְגַּע. פְּדוּתֶם תִּשְׁלַח כְּמוֹ רִגְע.
צוֹר אֶהְלֵם בְּלֹא יִקְרָב נִגְע. [צ... .. גע].

¹⁴⁷ בכתב יד מאוחר שרבט אי מי את הפסוק "ויקרא אל מושה וידבר יי אליו" באותיות גדולות בשוליים הימניים של העמוד. כתב יד זה ממוספר 22 אצל יהלום, קטלוג, ראה שם עמ' 59.

¹⁴⁸ רבינוביץ, יניי, כרך ב' עמ' 361–362.

¹⁴⁹ צ"מ רבינוביץ העלה את האפשרות שזהו פיוט ו ליניי. ראה רבינוביץ, יניי, כרך א', מבוא, עמ' יז. כתב יד זה ממוספר אצל יהלום, קטלוג, במספר 31. ראה שם בעמ' 63.

¹⁵⁰ יושם לב לכתוב ואדון בד' קטועה.

¹⁵¹ יושם לב גם כאן לסימון הנקודה וה-ר' ההפוכה לש' שמאלית, במילה "ושיברם ובידך הוא".

¹⁵² נדפסה על ידי רוול, ניקוד ארצישראלי, עמ' 174.

¹⁵³ במאגרי המילון ההיסטורי היא הושלמה מל"י הספרייה הבריטית Q5557 דף 29. יושם לב לכתוב המילה אדון כאופייני למעתיק זה. שני כתבי היד מאוסף אדלר מסומנים אצל יהלום, קטלוג, באות E. ראה שם בעמ' 37-38.

הצלעית האחרונה לא נכתבה כלל, והמעתיק השאיר את מקומה ריק. בדומה לכך נהג בשרשרת הפסוקים למגן בקדושתא למשמר חזיר, שבה הובאו רק שני פסוקים ולא שלושה כמקובל, אך המעתיק השאיר מקום ריק במקום הפסוק שחסר.

במקומות רבים יותר נראה ששגה המעתיק, ונביא כאן כמה דוגמאות (ראה גם בביאור לכל אחד מן הקטעים).

1. בפיוט למשמר בלגה נכתב:

טבעתה קבועה ונהיה. טומאה כי בה לא יהיה

אך נראה שהנוסח המקורי הוא "טבעתה קבועה תהיה", והמעתיק פיצל בשגגה את האות ת' ל-ו' ול-נ.

2. בפיוט למשמר חופה מובא:

[...] [בג]נון והצל. גואלינו פרוס עלינו צל

[ד... ..] לא יתעצב. דורשיהו ועדיו לא ינצל

ברור מן החריזה כי בסיום הצלעית השלישית צריך היה להיכתב **יתעצל** (וראה בביאור שם).

3. בפיוט המגן למשמר בלגה נכתב:

[גו]רלו יוגרל. גיזעו לא יפוגל

דיגלו יסוגל. דביר דפוק במעגל

ברור מן החריזה כי צריך היה להיכתב יורגל, אך בשל המילה גורלו התחלף למעתיק יורגל ביוגרל.

4. בפיוט החתימה למגן במשמר בלגה נכתב:

[דווי] ליבינו עלי עיר. דבירך עת תתאיר

דביר לנו תעיר. [ד... ..] ביר בימי היעיר

הנקדן ניקד את המילה בימי על פי ההבנה שמדובר בצורת רבים של יום, אך נראה ברור שכוונת הפייטן לציין לפסוק "מי העיר ממזרח צדק קראהו לרגלו" (ישעיהו מא ב), הנדרש על אברהם אבינו, שכן מקום זה בפיוט מעביר לחתימת הברכה 'מגן אברהם'.

מלבד מקומות אלו ישנם עוד לא מעט מקומות שבהם נראה כי שגג המעתיק, והערנו על כך בביאור.

4. מבנה קדושתאות המשמרות

מבנה קדושתאות המשמרות של הדותהו חורג במספר מרכיבים ממבנה הקדושתאות המוכר לנו מתקופת הפיוט הקלאסי.¹⁵⁴

נסקור כאן בקצרה את מבנה הקדושתאות של יניי ושל הקלירי, ונסה לעמוד על ההבדלים ביניהן לבין קדושתאותיו של הדותהו.

4.1 הקדושתא הקלאסית

מ' זולאי מציע את תבנית הקדושתאות של יניי בהקדמת מהדורתו לפיוטי יניי (עמ' XIV ואילך):¹⁵⁵

א. פיוט לברכה הראשונה של התפילה, שחתימתה "מגן אברהם", עשוי שלוש מחרוזות מרובעות בסימן א"ב עד למ"ד, ומסיים ברמז לפסוק הראשון של ה'סדר' המובא בלוויית פסוקים אחרים "כעדות וחיזוק לדברי הפיוט".¹⁵⁶ אחרי הפסוקים "חתימה", מחרוזת משולשת או מרובעת הפותחת במה שסיים אחרון הפסוקים שלפניו וחותרת ברמז לברכת "מגן אברהם".¹⁵⁷

ב. פיוט לברכה השנייה, דומה לקודמו, ממשיך את האקרוסטיכון מהאות מ"ם ואילך ומסיים ברמז לפסוק השני של הסדר – המובא לצד פסוקים נוספים, ובסופם מחרוזת חתימה משורשרת הרומזת לברכת "מחיה המתים".

¹⁵⁴ ככלל, לענין סידורה הקדום של הקדושתא והתהוותה, ראה את שכותב פליישר בפרק שהוא מייחד לה בספרו 'שירת הקודש העברית בימי הביניים' (עמ' 138): "כמה וכמה זריות מביכות מאפיינות את בניינה ואת צביונה [של הקדושתא] כבר בפייטנות הקדם קלאסית, וזריות אלה נשאר קבועות בה בכל גלגוליה המרובים. הן חדות למחקר חידות שקשה מאוד לבוא עד חקרן. אמנם, אין ספק שכל תכונות המבנה של הקדושתא היו מותנות ומתואמות בשעתן לצרכים ברורים וגלויים לחלוטין של תפילות הציבור... אלא שאתם מנהגי תפילה... נעלמו ונשתכחו מלב, ועכשיו אין לפנינו אלא שרידי עקבותיהם כפי שקפאו תחתיהם... שחזור המנהגים הקדומים על פי השרידים שלפנינו היא מלאכה קשה ומפוקפקת".

¹⁵⁵ המושגים שבהם משתמש זולאי שונו מעט כאן, על פי המקובל כיום. למשל, במקום 'בית' ננקוט כאן 'מחרוזת' או 'סטרופה'. כמו כן, הסקירה מתייחסת לקדושתאות השבתות, שהן רוב מניין של הקדושתאות שבמהדורה זו.

¹⁵⁶ פליישר כותב כי תפקידה ההיסטורי של שרשרת הפסוקים הוא "אחד מחידות הקדושתא". לדבריו ייתכן שהפייטנים הקדומים רצו להבליט את סופי חטיבות פיוטיהם, ולכן שיבצו בהם פסוקי מקרא שהיו ידועים יותר לציבור וסימנו שהקטע הפייטני בא לסיומו והנה באה חתימת הברכה. את מחרוזות הסיום שלאחר השרשראות מסביר פליישר כהתפתחות מאוחרת, שנוצרה לאחר "שנשכח מן הלב תפקידן הראשון והמקורי [של שרשראות הפסוקים]".

¹⁵⁷ מחרוזת החתימה פותחת בדרך כלל בשרשור מדויק של המילה החותרת את הפסוק האחרון בשרשרת, ולפעמים הפייטן משנה מעט, למשל על ידי החלפת הכינוי. ראה למשל בקדושתא ללך-לך, עמ' יז בפיוטי יניי: "בכל דרכיך דעהו והוא ישר אורחותיך – אורחותינו תכוננו, וליבינו תבוננו וכו'".

ג. פיוט בן ארבעה בתים באקרוסטיכון "יניי", המסיים ברמז לפסוק הראשון של ההפטרה, המובא בלוויית פסוקים אחרים.

ד. פיוט בלי אקרוסטיכון ובלי מבנה קבוע (לרוב שלוש מחרוזות מרובעות), הקרוב בלשונו ובצורתו לסילוק (פיוט ח'). מסתיים בתיבה "קדוש".

ה. פיוט הנקרא בגניזה "עשירייה", עשוי עשר מחרוזות קצרות המקיימות אקרוסטיכון א-י.¹⁵⁸

ו. אחת עשרה מחרוזות מרובעות, המחזיקות אקרוסטיכון א-ת, ומשמשות מעין פתיחה לפיוט ההרחבה שאחריהן – העוסקים בפרטי הסדר המתפייט. זולאי מציין שלעתים יש לקרוא את מחרוזות הפיוט כשמוסיפים להן את מילות הפתיחה שלפניו, הפותחות את הסדר. לדבריו – עד לכאן כל קדושתאותיו של יניי שוות זו לזו, אך בפיוטי הסיום ישנם גיוונים שונים.

ז. אחד עד שלושה פיוטים שבהם "מראה לנו המחבר את כל כוחו בנויי פיוט". פיוטים אלו באים לאחר הכותרת "ובכן" ואחריה קטע פסוק העומד ביסוד הפיוט.

ח. סילוק, הקדמה לקדושה בלשון שוטפת, בדרך כלל ללא אקרוסטיכון ולרוב בחריזה. הסילוק מסתיים תמיד בפסוק הראשון של הקדושה, בלשון "ככתוב וקרא זה אל זה וכו'". אצל יניי הסילוקים משתנים באורכם, ויש בהם המחזיקים שורה אחת בלבד.

ט. נוסח מפויט לקדושה. לדברי זולאי, "בתקופת יניי לא היה עדיין נוסח קבוע של קדושה קיים, והיו הפייטנים מנסחים אותה ומחדשים לבושה מדי שבת בשבת". בפיוטי הקדושה של יניי ישנם ארבעה חלקים, כנגד ארבעת הפסוקים שבה: "קדוש קדוש קדוש" (ישעיהו ו ג), "ברוך כבוד ה' ממקומו" (יחזקאל ג יב), "שמע ישראל" (דברים ו ד) ו"אני ה'... להיות לכם לאלהים" (במדבר טו מא).¹⁵⁹

¹⁵⁸ פליישר מגדיר את התבנית הזו, המביאה אקרוסטיכון קטוע, "משונה מאוד". ניתן להציע שבמקורו נועד פיוט זה להשלים את האקרוסטיכון האלפביתי מהחוליה הראשונה. אם נשער שפיוטי המגן, המחיה והמשלש 'פרנסו' ארבע אותיות כל אחד – תפקיד פיוט ה היה להשלים את האקרוסטיכון לעשר האותיות האחרונות, ואולי זהו מקור העשירייה.

¹⁵⁹ לדעת פליישר, הקדושתאות שכללו פיוטי קדושה, כאלו של יניי, מוקדמות לקדושתאות שנעצרות על סף הקדושה ומעבירות אליה בלבד. לדבריו, "הקדושתא כולה לא באה, על צד האמת, אלא לכבוד הקדושה. הקדושה עצמה אינו דין אפוא שתהא מתפייטת בה במלואה". לדבריו, יחס ההערצה ויראת הכבוד שרחשו הקהילות לקדושה הביא לכך שפסקאות הקבע שבין פסוקי הקדושה נאמרו גם בתפילות המפויטות, ולכן חדלו הפייטנים – כדוגמת הדוטהו – מכתובת תיקון פיוטי לקדושה עצמה. אצל ר' אלעזר הקליר ישנן קדושתאות משני הסוגים. לעניין מבנה פיוטי הקדושה – זולאי מציין כי בכמה קרובות קיים מבנה אחר, פיוט אלפביתי הנחלק לשלושה חלקים כנגד הפסוקים "קדוש", "ממקומו" ו"שמע" – אך ייחוס הקרובות הללו ליניי צריך עיון.

ע' פליישר הציג את מבנה הקדושתא הקלאסית כמחולק לשלוש חוליות. החוליה הראשונה כוללת את פיוטי המגן, המחיה והמשלש, את שרשראות הפסוקים ואת פסקאות החתימה המובילות לחתימת הברכות "מגן אברהם" ו"מחיה המתים".

החוליה השנייה כוללת את פיוטי ד ו-ה, שזכו לעיצובים מגוונים בתקופת הפייטנות הקלאסית. סימן ההיכר של החוליה הוא פסקת הקבע המופיעה בסופה (ופעמים הרבה רק רמוזה על ידי ציון תחילתה: "אל נא לעולם תערץ ולעולם תקדש"), וכן הסיומת קדוש בסוף פיוט ד.¹⁶⁰

פליישר מציע כי חוליה זו נוצרה כתחליף פייטני לפסקאות קבע שנאמרו מיד לאחר המשלש. ייתכן שבקצת קהילות נאמרה התפילה "תתגדל ברוב תפארתך... חי וקיים נורא ומרום וקדוש", ובקהילות אחרת נאמרה התפילה "אל נא לעולם תערץ וכו'", ושני קטעי החוליה השנייה "לא נקבעו בקדושתאות הקדומות אלא כדי ליטול את מקומן של שתי נוסחאות הפתיחה הקבועות הנזכרות".¹⁶¹

החוליה השלישית מכילה את קטעי ההרחבה – פיוט ו' ואחריו רהיט או רהיטים, ואחריהם הסילוק.

נסקור קצרות את הפיוטים השונים שבשלוש החוליות על פי דברי פליישר. דרך כלל המגן והמחיה הם סימטריים, וזהים בתבניתם – בגוף החטיבה, בשרשראות הפסוקים ובמחרוזות הסיום.

גופי הפיוטים עשויים דרך כלל שלוש סטרופות מרובעות. בפיוט המגן בא אקרוסטיכון א-ל, ובמחיה באה השלמתו – מ-ת (האותיות ש' ו-ת' נכפלות). בקדושתאות גדולות יותר יעמיד המגן אקרוסטיכון שלם (א-ת), והמחיה יביא אקרוסטיכון שלם הפוך, בסדר תשר"ק.¹⁶² במעט קדושתאות המגן בנוי על אקרוסטיכון א-ל, והמחיה מביא את האקרוסטיכון מ-צ, כשלכל אות מוקדשות שני טורים.

דרך כלל פיוטי המגן והמחיה אינם מעוטרים בקישוטי תבנית כמילות קבע או סיומות מקראיות, אך בסופם הם מעבירים ללשון הפסוק הראשון שבשרשראות הפסוקים.¹⁶³

¹⁶⁰ הנוסח המלא של פסקת הסיום של החוליה הוא "אל נא לעולם תערץ ולעולם תקדש ולעולמי עולמים תמלוך ותתנשא האל מלך נורא ומרום וקדוש כי אתה הוא מלך מלכי המלכים מלכותו נצח נוראותיו שיחו ספרו עזו פארוהו צבאיו קדשוהו רוממוהו רון שיר שבח תוקף תהלות תפארתו". אף הפיוט הרביעי נפתח פעמים הרבה בתיבות "אל נא".

¹⁶¹ כך יוסבר השימוש בתיבות הפתיחה "אל נא" ובסיום "קדוש" – השאובים מנוסח הפסקה "אל נא לעולם תערץ וכו'".

¹⁶² לדברי פליישר תופעה זו מתועדת אצל ינאי, ובאה בהרבה מקרים אצל הקליר.

¹⁶³ דיון על דרכי ההעברה לפסוקי השרשרת ראה אצל אליצור, המשלש אצל ינאי.

לאחר השרשראות באות מחרוזות סיום המעבירות אל חתימת הברכה. מחרוזות אלו משורשרות לסיום הפסוק האחרון בשרשרת, והן אינן ממשיכות את רצף האקרוסטיכון של גופי המגן והמחיה. מחרוזות הסיום היא סטרופה אחת, בדרך כלל מרובעת. בסוף המחרוזות שבמחיה מוזכר בדרך כלל הטל או הגשם, בצמוד לעניין התחייה המעביר אל החתימה "מחיה המתים".¹⁶⁴

המשלש בקדושתאות רבות דומה בתבניתו למגן ולמחיה, מלבד העובדה שהוא אינו כולל מחרוזות סיום, שהרי ברכת "אתה קדוש" לא נחתמת בסופו אלא רק לאחר פיוטי ההרחבה ואמירת הקדושה. פייטנים שכללו אקרוסטיכון שלם במגן ובמחיה חותמים לעתים במשלש את שמם. כך נהג ינאי, כאמור, וכך נהגו גם ר' שמעון בירבי מגס ור' אלעזר הקליר. במקרה שהאקרוסטיכון טרם הושלם הוא מוצא את השלמתו במשלש – ואילו במקרים שבהם המגן והמחיה נעשו שניהם באקרוסטיכון שלם (ישר והפוך) – המשלש מעמיד אקרוסטיכון שלישי, בדרך כלל בסדר א"ת ב"ש.

שרשרת הפסוקים של המשלש מביאה בסופה את הפסוק "ימלך ה' לעולם אלהיך ציון לדר ודר הללויה" (תהלים קמו א) או את הפסוק "ואתה קדוש יושב תהלות ישראל" (תהלים כב ד), או את שניהם.¹⁶⁵

בדורות מאוחרים יותר, כנראה בשל השאיפה לסימטריה, נוצרו גם 'מחרוזות סיום מדומות' שהשתלבו בין פסוקי השרשרת.¹⁶⁶

פיוט ד הוא בדרך כלל קצר וכתוב במעין פרוזה מחרוזת, ללא אקרוסטיכון ובלי תבנית קבועה, ודומה מבחינה זו לסילוק. הוא נפתח במילות הקבע "אל נא", ומסתיים בתיבה "קדוש".

¹⁶⁴ בקדושתאות שנועדו להיאמר במועדים שאינם קבועים נזכר תמיד הטל ולא הגשם. פליישר כותב (עמ' 143) שהדבר נעשה מתוך הנחה שהקורא ידע להחליף טל בגשם בעת הצורך, ואולי ניתן להציע שאף בחורף הוזכר הטל ולא הוחלף בגשם שהרי הזכרתו מתאימה לכל השנה, ובפרט כשהוא מהווה דימוי לגאולה ולתחייה, כמקובל (שהרי לעתים יש שימוש בפועל כגון "להטליל", ולא סביר שיוחלף ב"להגשים" וכדומה). לעניין מחרוזות הסיום ככלל, פליישר סבור שהן התפתחות מאוחרת, כפי שניכר מ"מעמדן התבנית הרופס".

¹⁶⁵ פליישר מציע כי בקדושתא הקדומה שימשו הפסוקים הללו כפסוקי מעבר לחתימת ברכת אתה קדוש, הכוללים לשונות מעין החתימה – ופסוקי הקדושה נכללו בתוך שרשרת הפסוקים וכלל לא עוטרו בקטעי הרחבה. הצעה זו מתאימה לנאמר לעיל על שרשראות הפסוקים בכלל, ששימשו מסמני סיום ומעבר לחתימה. לדבריו ייתכן שגם במגן ובמחיה היו פסוקי קבע ששימשו למעבר לברכה, אך אלו נשרו לאחר שהתפתחו מחרוזות הסיום.

¹⁶⁶ כדי להעמיד את הסימטריה נחוצה הייתה אמנם מחרוזת סיום מדומה אחת בלבד בסיום השרשרת. פליישר מסביר את ריבוי המחרוזות הללו בשאיפה הפייטנית להרחבה בקטעי סיום – וכיוון שהמשלש מסיים את החוליה הראשונה והעיקרית של הקדושתא, עם הזמן גדל גם מספרן של מחרוזות הסיום המדומות (עמ' 145). לעניין הנטייה להרחבה בקטעי סיום ראה במאמרו עיונים בתהליכי עיצובם התבנית.

אצל ר' שמעון בירבי מגס פיוט ד בנוי על אקרוסטיכון א-ל בחרוז אחיד, ואילו פיוט ה עשוי סטרופות מרובעות ומשלים את האקרוסטיכון. הקליר דרך כלל כותב את פיוטי ד בפרוזה חרוזה, ואת פיוטי ה' במחרוזות מרובעות או דו טוריות ובהן הוא חותם את שמו ולעתים אף את שם אביו. בחלק מקדושתאותיו מסדר הקליר את פיוט ה כקיקלר.¹⁶⁷

פיוט ו אצל ר' שמעון בירבי מגס דומה לזה של יניי - בנוי בסטרופות מרובעות ומחזיק אקרוסטיכון אלפביתי מלא. בקדושתאות הקליר פיוט ו עשוי סטרופות משולשות שאחריהן סטרופות קדוש הנאמרות כרפרין.¹⁶⁸

לאחר פיוט ו באים פיוטי ההרחבה הקרויים בכתבי היד רהיטים, כנראה על שם שנאמרו ברהט ובמרצה. פיוטים אלו משופעים בקישוטי תבנית, כגון מילות קבע, אליטרציות ושרשורים. לעתים ישנו בקדושתא רהיט יחיד, ולעתים באים כמה וכמה רהיטים זה אחרי זה. דרך כלל מופיעה הכותרת "ובכן" בפתח הרהיטים, ולעתים מצטרף אליה פסוק מן הסדר המפויט או כותרת אחרת.

הסילוק בא לאחר הרהיטים, והוא בנוי בדומה לפיוטי ד – דרך כלל בפרוזה חרוזה ללא תבנית קבועה וללא אקרוסטיכון.¹⁶⁹ לפני הסילוק באות בכתבי היד כותרות בנוסח "ובכן ולך תעלה קדושה" או "ובכן ונעריצך אלהינו", ועל פי פליישר נראה כי מנהג זה יסודו בימי הקלירי. אמנם, הוא מציין כי ייתכן שמדובר בתוספת של המעתיקים המאוחרים יותר. הסילוק מסתיים תמיד בעניין אמירת הקדושה בפי המלאכים, ומוביל אל הפסוק "וקרא זה אל זה ואמר: קדוש קדוש קדוש וכו'". הסילוק אצל יניי הוא כאמור קצר למדי, ואצל ר' שמעון בר מגס הוא מתרחב. בקדושתאות הקליר הסילוק מקבל ממדים גדולים מאוד.¹⁷⁰

¹⁶⁷ ראה ש' אליצור, מקומו של הקיקלר, בתוך שירת הקודש, עמ' 513–520. לדבריה אין להתפלא על מיקומו של תבנית הקיקלר בפיוט זה, שכן גם הדותהו מסדר את פיוט ה בסטרופות תלת טוריות, ונראה שמנהג זה יסודו בפייטנות הקדם קלאסית. כך למשל בקדושתא לשבועות "אברות איומה", שמביאה במקום המקביל לפיוט ה פיוט בעל מקצב של שלוש צלעיות דו הטעמתיות – הנקטע לאחר כל שלושה טורים בטור רפריני החותם "קדוש".

¹⁶⁸ בספרו כתב פליישר שפיוטי ו אצל הקליר מעוצבים כקיקלר, אך הראתה ש' אליצור שבמקומות שיש בהם קיקלר הרי הוא מופיע דווקא בפיוט ה', ואילו פיוטי ו הם אמנם תלת-טוריים אך לעולם אין המונח קיקלר מופיע בכתבי היד בראשם. ואכן, כפי שעולה מכתבי היד סטרופות הקדוש נועדו להיאמר בהם לאחר כל מחרוזת ולא לאחר שלוש, כבקיקלר. לדברי אליצור, גם דגם תלת טורי זה מקורו בפייטנות הקדם קלאסית. היא מביאה כדוגמה את הקדושתא "אמת עין רואה" שנדפסה במהדורת פיוטי יניי של זולאי (עמ' נט ואילך) אך ייחוסה לו מסופק (לדברי אליצור: "כנראה אינה שלו"), שפיוט ו שלה עשוי מחרוזות משולשות שאחריהן הקטע הרפריני "לעולם דברך ניצב קדוש". במאגרים היא רשומה כקדושתא שמחברה אינו ידוע.

¹⁶⁹ יוצא מהכלל ר' שמעון בן מגס, שלעתים חתם את שמו ואת שם אביו בסילוק.

¹⁷⁰ ראה אצל ע' פליישר, העיצוב התבניתי.

רוב הקדושתאות הקלאסיות מסתיימות בסילוק, אך כאמור יש בין הפייטנים שחיברו פיוטים אף לפסוקי הקדושה. בדרך כלל מדובר בשלושה פיוטים המעבירים אל שלושת פסוקי הקדושה (מלבד "וקרא זה זה" שקדם לו הסילוק), ובנויים בתבנית דומה. חורגות מכך קדושתאות ינאי, המעמידות פיוט אלפביתי ארוך בפיוט הקדושה השלישי (ט3), ואחריו פסקאות פרוזה מחורזת המעבירות אל הפסוק.

לתיאור היסטורי ותבניתי נוסף של חלקי הקדושתא השונים והתפתחותם בפייטנות הקדומה, ראה יהלום, הפואטיקה הפייטנית, פרקים ה' ו-ו'.

4.2 מבנה הקדושתאות של הדותהו

מבנה קדושתאות המשמרות של הדותהו מתאים ככלל למבנה הכללי שהוצג לעיל, אך במספר פרטים הוא מייצג דגם חריג, שכמעט אין לו חבר בפייטנות הקלאסית.¹⁷¹

אף קדושתאות הדותהו מחולקות לשלוש חוליות – המגן, המחיה והמשלש, על שרשראות הפסוקים ומחרוזות הסיום; פיוט ד ופיוט ה, הפותחים בתיבות "אל נא" ומסתיימים ברמיזה לתפילה "אל נא לעולם תערץ"; והחוליה השלישית – פיוט ו, רהיט וסילוק.

אחד הייחודים הבולטים בקדושתאות הדותהו הוא סידור האקרוסטיכון. גופי המגן, המחיה והמשלש בנויים בתבנית זהה – שלוש מחרוזות מרובעות טורים. המגן מעמיד את האקרוסטיכון א-ו, במחיה האקרוסטיכון הוא ז-ל, והמשלש מקיים את האקרוסטיכון מ-צ (כל אות פותחת שני טורים). כלומר, בניגוד למקובל – רצף האלפבית שהתחיל בפתחת הקדושתא לא מסתיים בחוליה הראשונה.

בפיוט ד, העשוי שמונה טורים בחריזה אחידה, חותם הפייטן את שמו הדותהו בששת הטורים הראשונים (שני הטורים האחרונים אינם מקיימים אקרוסטיכון כלשהו).¹⁷²

רק בפיוט ה, העשוי ארבע מחרוזות תלת טוריות, בא האקרוסטיכון האלפביתי שנפתח במגן לסיומו (ק-ת).¹⁷³

¹⁷¹ ובלשונו של פליישר: "המסגרות החיצוניות של הקומפוזיציות תואמות את חוקת הקדושתא לפרטיה, רק בתוך המסגרות הללו מתארגנים המרכיבים בדרכים משונות, "יחודיות" (פליישר, הדותהו, עמ' 82).

¹⁷² יושם לב שאם היה הפייטן ממשיך את האקרוסטיכון כדרך שנהג בפיוטים הקודמים, היה רצף האלפבית מגיע לסיומו בפיוט ד – והפייטן לא נזקק היה להשלימו בפיוט ה, הבנוי בדרך אחרת – מחרוזות תלת טוריות. ייתכן אפוא שמקור שמונת הטורים שבפיוט ד הוא במסורת שהשלימה את האקרוסטיכון שפתח את הקדושתא. אמנם, אקרוסטיכון כלשהו בפיוט ד הוא חריג. ראה את שכותב פליישר בהערה 28 במאמרו הנזכר: "בקדושתא הסטנדרטית אין אקרוסטיכון בפיוט ד. הוא בא רק אצל ר' שמעון בן מגס (חצי אלפבית, א-ל)". לדבריו, "ארגון יתר זה אצל הדותהו מעיד בלי ספק על איחור מסוים".

¹⁷³ פליישר כותב ש"בשום קדושתא כמעט, לבד מאשר אלו של הדותהו, לא מצאנו אלפבית ראשון של קומפוזיציה עובר אל מעבר למשלש". דוגמה נוספת לתופעה כזו בקדושתא קדומה ניתן למצוא בקדושתא "אמת

פיוט ו בניו 11 מחרוזות מרובעות, כפיוטי ו של ינאי, ומעמיד אקרוסטיכון מלא מא-ת, כשכל אות פותחת שני טורים.

לפיוט ז, הרהיט, קודמת הכותרת "ובכן" והפיוט עצמו מקיים אקרוסטיכון מלא. ניכרת בטורים נטייה לאליטרציות, ולשימוש מרובה במילים הפותחות באות שבה פותח הטור.

לאחר הרהיט בא הסילוק, והוא פותח בשרשור המילה האחרונה של הרהיט. הסילוק עצמו בנוי בפרוזה מחרוזת, ולעתים מסתיים ללא כל חריזה, ובסופו העברה אל אמירת "קדוש קדוש קדוש" בפי המלאכים, כמקובל.

קדושתאות הדותהו מתאימות לקדושתא הקלאסית אף בסיום שרשרת הפסוקים של המשלש בפסוק "ואתה קדוש", בפתחת פיוט ד במילים "אל נא" ובסיום "אל נא לעולם תערץ" לאחר פיוט ה. לאחר נוסחה זו בא תמיד שם המשמר – "אל נא לעולם תערץ במשמר יקים" וכדומה.

ייחוד נוסף בקדושתאות המשמרות הוא פתיחת טורי מחרוזות הסיום של המגן והמחיה באותיות קבועות. מחרוזת הסיום פותחת, כמקובל בקדושתאות הקלאסיות, בשרשור המילה האחרונה שבפסוק המסיים את שרשרת הפסוקים – אך בניגוד למקובל פותח הפייטן את שלושת הטורים הנוספים בשתי האותיות הראשונות של המילה הפותחת את המחרוזת. לדברי פליישר, מנהג זה לא מוכר ביצירות אחרות, ובהן בדרך כלל אין חתימה כלשהי במחרוזות אלו.¹⁷⁴

כך למשל, בקדושתא למשמר מימין פותחת מחרוזת הסיום למגן במילת השרשור "יכרתו", ושני הטורים הבאים פותחים במילים "יכוננו", ו"יכירוך".¹⁷⁵

בקדושתא לאלישיב פותחת מחרוזת הסיום למגן במילת השרשור "חטאתם", ויתר הטורים נפתחים במילים "היטיב", "חטא" ו"הדר חוטר" (לעניין חילוף העיצורים הגרוניים חי"ת וה"א ראה בהמשך בעמ' 133). הטור האחרון נפתח במילה "הדר", ונראה שצירף לה את המילה חוטר כדי להתאים את הפתיחה ליתר הטורים (ונראה שיש ללמוד מכאן שחשובה הייתה לפייטן בעיקר השמעת הצליל החוזר, ולא דווקא ההקפדה הטכנית על פתיחה באותיות זהות).¹⁷⁶

עין רואה" (פיוטי ינאי עמ' נט, וראה לעיל שייחוסה מפוקפק). סידור האקרוסטיכון בה מקביל לזה של הדותהו – א-ו במגן, ז-ל במחיה, מ-צ במשלש – ו-ק-ת בפיוט ה. ראה אצל ש' אליצור, מקומו של הקיקלר, עמ' 517 הערה 15.

¹⁷⁴ לדעתו גם מנהג זה של הדותהו מעיד על איחור מסוים. אצל ר' פינחס הכהן מתועד מקרה אחד שבו חתם במחרוזת הסיום של המגן פינחס ובמחרוזת המחיה הכהן. ראה אצל אליצור, פיוטי ר' פינחס, עמ' 81. וראה בהערה שם שאף אצל הקליר ישנם מספר מקרים כאלו.

¹⁷⁵ הטור הפותח ותחילת הטור הסוגר חסרים בכתב היד.

¹⁷⁶ זו לשון מחרוזת הסיום של המחיה למשמר אלישיב: "בנגב ובכל רוח / בשובבים ייטיב רוח / בטל להשיב רוח / בטות בתחיה.. " כאן הקפיד הפייטן רק על פתיחת הטורים באות בי"ת, אך ניכרת החזרה בטורים האחרונים על צלילי העיצורים טי"ת ושי"ן – "בשובבים ייטיב" / "בטל להשיב" / "בטות". דוגמה נוספת:

כך גם במחרוזת הסיום של המגן למשמר יקים: "מנגינתם תגרע / מגינת לב להם תפרע / מוגג עם לב יקרע / מגן איתן אזרח". הפייטן לא 'נצמד' לשתי האותיות הראשונות של מילת השרשור "מנגינתם" אלא לצליל הבולט, ופותח את יתר הטורים בעיצורים מ"ם וגימ"ל.

4.3 רמיזות לברכות

כאמור לעיל, מחרוזות הסיום מסתיימות תמיד ברמז לשוני לברכה שהן מעבירות אליה. נסקור את רמיזותיו של הדותהו לברכות מגן אברהם ומחיה המתים על פי המחרוזות שהגיעו לידינו: משמר מימין:

מחיה - חי היה לנו מחסה. [חי... ..] כל מעשה.

בביאור הצענו את ההשלמה "חיות בטל כל מעשה".

אלישיב:

מגן – "חטא לקהל [ב.]. הדר חוטר מגן אב".

במחרוזת הסיום למחיה במשמר פתחיה מילת השרשור היא מצרים: "מצרים צאתינו. מודעת יציאתינו. משוך יבאותינו. מיתחית טל תשיק עליצותינו". שאר הטורים אמנם פותחים באות אחת משותפת, אך ניכר הצליל "צד" בהמשך הטורים כולם.

ואגב, במקרים שבהם הפייטן מסתפק בשיתוף אות אחת בפתיחת הטורים, הוא לעתים מקפיד על שיתוף שתי אותיות בשני טורים סמוכים. ראה למשל במחרוזת הסיום למחיה למשמר ישבאב: "[לבנון ת]שרשינו. לבדד תורשינו. להרים קרן ראשינו. [לה]חיות בטל עולם לדורשינו". שני הטורים הראשונים נפתחים באותיות "לב", והאחרונים ב-"לה". דרך אחרת היא שיתוף אות נוספת (מלבד האות הפותחת) בטור הפותח והסוגר, ואת אחרת בשני הטורים האמצעיים. ראה למשל במחרוזת הסיום למגן למשמר פתחיה: "נהוגים יבואו מלכים. נתיב שוקה הולכים, נתון לפתחיה מהלכים. נחלת מגן רדף מלכים". הטורים האמצעיים נפתחים באותיות "נת", ואילו הראשון והאחרון ב"נה" או "נח" (חילוף עיצורים גרוניים).

ניתן להשוות חלוקה זו לחלוקה הפנימית במחרוזות המשתקפת בחריזה, ראה בהמשך, בעמ' 92, ובהע' 285.

עוד יש להעיר בהקשר זה על הכתיב במגן למשמר ישבאב: "[לדור] דור אמונתך לדורשי תכונתך לדגלי ונתך לדורש בעלי מגינתך". המעתיק לא נמנע מכתובת המילה "לדורש" בכתיב מלא, שכן ברור שהנטייה לשיתוף העיצורים הראשונים אינה שייכת לכתיב אלא לצליל הנשמע. כן יושם לב למחרוזת הסיום של המגן למשמר חזיר: "י' עומסיו עזר. עדי אובד אויביו מחזיר. אדום לידליקה מפזיר. אצילי מגן צנה מאזיר". מילת השרשור היא שם ה', הנהגה א-דני, ולכן שני הטורים הבאים פותחים באותיות "אד" או "עד". הטור האחרון, אמנם, נפתח באות אל"ף בלבד. גם במחרוזת הסיום למחיה למשמר אימר מקפיד הפייטן על פתיחה בשתי אותיות אך מוציא מכלל זה את הטור האחרון: "וגואלי ופודי. וגולל אליו נודי. וגומר לטוב בעדי. ומטליל תחי להגביר הודי" (אך צליל העיצור גימ"ל מופיע בהמשך הטור האחרון).

מחיה – "בטל להשיב רוח. בטות בתחי?ה? [..וח]"

יקים :

מגן - מוגג עם לב יקר?ע?. מגן איתן אזרח.

מחיה - אבן בעלי [אסופות].?עבו?ר בטל תחייה ל?י?פות.

חופה :

מחיה - בצל טלך תייפינו. בצוותך להחיות עפעפינו.

ישבאב :

מגן - לדגלי יונתך. לידרוש בעלי מגינתך.

מחיה - להרים קרן ראשינו. [לה]חיות בטל עולם לדורשינו.

בלגה :

מגן - דביר לנו תעיר. [ד... ..]ביר בימי היעיר.

הצירוף "מי העיר" הוא רמיזה לאברהם, וצריך עיון היאך נרמזה ההגנה בראשית הטור. על פי כתב היד יש מקום למילה אחת לפני זו המסתיימת ב-"ביר", ולכאורה צריך הטור לפתוח באותיות "דב" או באות ד למצער.

מחיה - תטליל בעבורינו. תחיינו תעמידנו

אימר –

מגן : בו לעד נחסה. בו חייל נעשה. בוחר באנשי מעשה. בוטח חוק יראה לו השה.

הטור האחרון רומז לאברהם, שאמר "אלהים יראה לו השה", וראה בביאור את ההצעה שהמילה "בוטח" כאן מקבילה ל"מגן". מלבד זאת, ראשית המחרוזת – "בו לעד נחסה" – נקשרת לעניין הגנת ה' על עמו.

מחיה - וגומר לטוב בעדי. ומטליל תחי להגביר הודי.

חזיר :

מגן - אדום לידליקה מפזיר. אצילי מגן צנה מאזיר.

מחיה - יען כי בבוא קיצם. יעמוד בטל תחיה יקיצם.

כלומר, יעמוד ה' ובטל תחיה יקיצם מתרדמתם.

הפיצץ :

מגן :

מפאריך חייל יעשו. מיפקדם כי בו יחסו.

לא נזכרת כאן לשון הגנה במפורש, אך נראה שהשורש חס"ה משמש כאן בהקשר הגנת ה' על עמו. במקראות לא פעם בא השורש לצד תיאור הגנת ה'. ראה שמואל ב כב ג: "אַלְהֵי צוּרֵי אֶחָסָה בּוֹ מְגַנֵּי וְקָרָן יִשְׁעֵי", וכן שם פסוק לא: "מִגֵּן הוּא לְכָל הַחַסִּים בּוֹ".

מחיה: [וחמנים.. לים.. וח...]. ארץ תעלים.

וחי אדיר באלים. [וח...]. פעלים.

בביאור הצענו להשלים בטור השני "וחטאים מארץ תעלים", ואולי בטור האחרון נכתב מעין הנוסח: "וחיה בטל כל מפעלים".

פתחיה:

מגן - נתון לפתחייה מהלכים. נחלת מגן רדף מלכים.

מחיה - משוך ציבאותינו. מיתחיית טל תשיק עליצותינו.

ניתן לסכם ולומר שבמחרוזות הסיום למחיה מקפיד הפייטן להזכיר הן את השורש ח"ה והן את עניין הטל (כך הוא בכל המחרוזות שהגיעו אלינו בשלמותן), ולרוב יחד – בצירופים כגון "טל תחיה", "להטליל תחיי" וכדומה.

במחרוזות הסיום למגן הפייטן בדרך כלל רומז הן לאברהם והן לעניין ההגנה, אך לעתים מסתפק באזכור הגנת ה' באופן כללי, ואף לא באמצעות השורש גנ"ן.

5. ענייני תכנים בקדושתאות

5.1 תכנים כלליים

בניגוד לקדושתאות המוכרות המיועדות לשבתות, פָּאָלוּ של ינאי או של ר' שמעון בר מגס, בקדושתאותיו של הדותהו אין הרחבות מדרשיות הקשורות לסדר שנקרא בבית הכנסת באותה שבת או לעניין אחר, והפיוטים כולם עניינם תפילה לבניית המקדש ולהחזרת המשמר שבו עוסק הפיוט למכוננו ולעבודתנו, תוך שימוש חוזר ונשנה בשם המשמר, במקומו, ולעתים אף במספרו ובכינוריו כפי שהם מופיעים בברייתא דכ"ד משמרות.

חורג מעט משאר חלקי הפיוט הוא פיוט ז', שבו הטורים ארוכים יותר ובו נתון הפייטן דרוך ללשונו לעתים תוך רמיזה למדרשים, אך גם פיוט זה – תוכנו יהיה בקשה ישירה מה' לבניין

המקדש ולגאולת ישראל, או תיאור בלשון עתיד של ישראל בגאולתם. במיעוט המקרים יש בו תיאורים בלשון עבר או הווה.¹⁷⁷

ביתר חלקי הקרובה בולטת מאוד לשון הציווי (או עתיד במשמע ציווי) המופנית כלפי מעלה.¹⁷⁸ לשם ההמחשה, מוצגים בזאת הפעלים הללו בקדושתא למשמר יקים, המשמר השנים עשר (מודגשים הפעלים מן השורש קו"ם, העולים למניין ארבעים):

מגן:

מפיד יקום, תקום... להושיע, קום גרש, דברך יקום, דשנינו, הקימי, הכין, ותהיה עוזר, ותידע

חתימת המגן:

תגרע, תפרע, מוגג

מחיה: הקימה, זקוף ליקום קומה, למנוחתך קומה, חלוש, תקומם, יקימם, יערימם, תקים... להקים, לענות

חתימת המחיה: תקים, תישפות, בטל תחייה לייפות.

משלש (לפנינו אך שרידים): פקוד, תקים

פיוט ד: הקימה, בנחותך, והקם, תשפוך, תן, ותתנחם, ותקים, ותושיע.

פיוט ה: קומם, תקים, רומם וקומם, שאג, שית, וקומם, תקום, תרחם, תקום (תקים?), תאמר

פיוט ו: תקים, אשורם... להקים, לעשות גוים ניתקים, ביטה, יוקם, ירוקם, דלות למענו, הקים, תיקר, ועטרינו, זרח, וקומה והרוס, קומה, ברקמך, בהקימך, ישרת, תקים, כתור ישועה, קומם, ניראָה, שית, נטע להקים, שים, ענף ישאו, יקרא מגור, חגור, סגור, אגור, קומם, שמור שבועתך להקים, שעשעינו, תחזק, תיתקע

¹⁷⁷ יצוין גם כי לעתים הפייטן מצייר את הגאולה העתידה מנקודת הראות של ה' ומדבר כביכול בשמו. כך למשל בפיוט ז למלכיה (ראה כאן בהמשך). וראה לעניין זה את דברי פליישר על קדושתאות הדותהו ועל השבעתא שכתב: "קדושתאות המשמרות של הדותהו, אין בהן מאומה מלבד הזכרה למשמרות ותפילה להשבת עבודתם. בעיקרון יוצאים אפוא תוכני הקדושתאות והשבעתא לעניין אחד, הוא עניין הגאולה בהתמקדות מעוצמת מאוד – באשר הקדושתאות מבקשות שתבוא, והשבעתא מתארת את פרטי בואה". בהמשך מציין פליישר כי בשבעתא יש דיבור כביכול בשם ה': "מופלאה ביותר היא מן הבחינה הזאת פתיחת החטיבה הרביעית שדברי הנבואה מתנסחים בה בגוף ראשון יחיד, כלומר מפי ה' עצמו כביכול" (פליישר, הדותהו). כאמור, אף בקדושתאות המשמרות יש מקומות כאלו.

¹⁷⁸ לעתים משתמש הפייטן גם בצורת המקור בהוראה זו, לאחר פועל עזר או בלעדיו. כך למשל בפיוט ב למשמר יקים: "לענות ממעמקים" בהוראת "ענה ממעמקים".

פיוט ז': ברוב הטורים הפייטן מתאר בלשון עבר את דאגתו וקרבתו של ה' לישראל, ובטורי הסיום (הפותחים בש' ובת') הוא חוזר אל דרך הפנייה: שוב וצפה בה רחבת עוללים ויונקים, תאסוף חסידי משמרות וסוכת נופלת תקים.

בפיוט ח, הסילוק, שוב באים ברצף פעלי בקשה: תקים, תיתלה, תרעה, תביאם, תצניפם, תכפירם, תנחילם, תעטם, תלביש, קומה והניחך, קיים, שמור, כקיימך, יקום.

אף הפיוט הנוסף היחיד שידוע לנו כי יצא מתחת ידי הדותהו, שבעתא לשבת, עוסק בצורה מובלטת בגאולה העתידה – והוא מצטרף אפוא לחזות העולה מקדושתאות הדותהו החוזרות ללא הרף על בקשת ישראל לגאולה.

כן יש לציין כי בולטים בפיוטים אזכורים של ענייני כהונה ועבודת המקדש, שהרי לא עוסקים אנו בתפילה כללית לבניין המקדש אלא בתפילה להשבת משמרות הכהונה לעבודתם. כך, מוצאים אנו למשל את הלשונויות הבאות:

"ילמד חופה סולת לרוס" בפיוט למשמר חופה (על פי יחזקאל מו יד: "וּמְנַחָה תַעֲשֶׂה עָלָיו בַּבֶּקֶר בַּבֶּקֶר שְׁשִׁית הָאֵיפָה וְשֶׁמֶן שְׁלִישִׁית הָהֵיךְ לָרֶס אֶת הַסֶּלֶת").

"... אחד עשר תלמד" בפיוט למשמר אלישיב, וכוונתו כנראה לאחד עשר סממני הקטורת.

התייחסויות נוספות לקטורת באות בפיוט למשמר בלגה: "עורר ערי מקטרי מפטמי פיטומי בושם ערוגה", וכן: "יפיח קטורה יושר לנוטירה".

כן נזכרות בפיוט למשמר חופה ההשתחויות שבמקדש: "שור משמרת שלוש עשרה, שעה השתחויות שלוש עשרה", והוא על פי משנת מידות פ"ב מ"ג: "ושלש עשרה פרצות היו שם שפרצום מלכי יון חזרו וגדרום וגזרו כנגדם שלש עשרה השתחויות".

בפיוט למשמר חזיר בוחר הפייטן לשם החרוז אף את עבודת הנפת הנזיר כסמל לעבודת המקדש כולה: "למשמרו אותו תחזיר, להניף כמאז תנופת נזיר".

וכן מיד אחר כך: "מנחת קרבן תמלח במלח... כאז ילמדו בלשכת המלח".

אשר לתכנים של כל קדושתא וקדושתא – הפייטן מתבסס כאמור על שם המשמר, מקומו וכינויו כפי שבאו ברשימת המשמרות, ומשלב את הלשונויות הללו כמילות מפתח בפיוטו.¹⁷⁹ לעתים עושה הפייטן שימוש במונחים מקבילים לשם המשמר או בפעלים המשויכים לאותו שדה סמנטי.

סגנון דומה אנו מוצאים בפיוטי יניי לשבתות "שמעו" ו"דברי", שתי השבתות הראשונות שבהן נקראות הפטרות הפורענות. אף בהן נוטל הפייטן את השם שניתן לשבת ומעמידו במרכז הפיוט,

¹⁷⁹ כזכור כבר בתלמוד הירושלמי נדרשו שמות המשמרות כפי שנדרשים מקראות במדרשי ההגדה, על ידי פירוקם למרכיבים וקישורם יחד, ונראה שכתוצאה מכך הפכה דרך זו למסורת בפייטנות המשמרות. ראה לעיל עמ' 9, וכן הערה 60.

כשורשו משמש מילת מפתח חוזרת.¹⁸⁰ מדרשי שמות מפורשים אנו מוצאים גם בחלק מקדושתא לחנוכה הדורש את שמות הנשיאים, ומועתק בכתב ידו של מעתיק פיוטי המשמרות.¹⁸¹

נסקור כאן את הקדושתאות השונות על פי נושאייהן ועל פי מילות המפתח שבוחר בהן הפייטן. אמצעי חשוב בהקשר זה הוא בדיקת שרשראות הפסוקים המובאות בפיוטים, שנבחרו לא פעם על בסיס מילות המפתח הללו.

5.2 תכנים למשמרותיהם

5.2.1 משמר מְלִכְיָה – בית לחם :

לצערנו מפיוט זה שרדו רק סיום פיוט ו, הרהיט והסילוק. אין לפנינו שרשראות פסוקים של ממש, כְּאלו שאחרי המגן, המחיה והמשלש. עם זאת, בסוף הסילוק באים שיבוצים של שברי פסוקים היכולים ללמדנו, כמדומה, על הפסוקים שהופיעו בחלקים הראשונים של הקדושתא.

הפסוקים הנזכרים הם אלו :

מי לא יִרְאֶה מְלִיךְ הַגּוֹיִם כִּי לֵךְ יֵאָתֶה כִּי בְּכָל חֲכָמֵי הַגּוֹיִם וּבְכָל מְלָכֹתֶם מֵאִין כְּמוֹךָ (ירמיהו י ז); "וְהוּא מְהַשְׁנֵא עֲדָנֵיָא וְזִמְנֵיָא מְהַעֲדָה מְלָכִין וּמְהַקִּים מְלָכִין... " (דניאל ב כא); "[מְלִיךְ אֱלֹהִים עַל גּוֹיִם] אֱלֹהִים יֵשֵׁב עַל כְּסֵא קִדְשׁוֹ" (תהלים מז ט).

מקום המשמר בית לחם נזכר פעם אחת בטורים שלפנינו, ככינוי למשמר מלכיה: "קְנָה לְבֵית לַחֵם", אך הציר המרכזי בפיוט הוא השורש מל"ך, המופיע בתכיפות רבה בטורים שבידינו. דומה שהפייטן השתדל לכלול את השורש מל"ך בכל טור וטור.

הנה לדוגמה כמה טורים רצופים מפיוט ז', המתאר את הגאולה העתידה לבוא בטורים החורזים עם סיומת הקניין לרבים לנוכחת, על דרך נבואת ישעיהו "וְהָיוּ מְלָכִים אֲמֹנִיף וְשָׂרֹתֵיהֶם מִיִּנְקֵתֵיף אֲפִים אֲרָץ יִשְׁתַּחֲוּוּ לָךְ וְעַפְרָ רְגְלֵיךָ יִלְחַכּוּ" (מט כג).¹⁸²

¹⁸⁰ כאמור לעיל, פיוטי ינ"י לשבתות אלו מועתקים בכתב ידו של מעתיק פיוטי הדותהו ובניקוד ארצישראלי, וסביר שהשתייכו לאותו מחזור. ראה לעיל עמ' 34 ואילך. כך לדוגמה פייט ינ"י בסילוק לשבת 'דברי': "ותדבר דברך הטוב. להמיר כל דיבור רע בטוב. ותמור דברים רעים. ידובר לנו דברים טובים" וכו'.

¹⁸¹ ט"ש H16.1, והשלמתו. ראה למשל את ההתייחסות לשם פגעיאל: "עשתי עשר אשר שליט שבטו פגעיאל. שווע היפגיע לאל"; וכן לאחירע בן עינן: "'אחירע, אהוב אח וריע... בן עינן, תלה עיניו, ומעננו דר ענן יחנן".

¹⁸² הטור הראשון של פיוט ז מבוסס על פסוק זה, וזו לשונו: "אילי מרומים אבירי בשן ומלכים יהיו אמניך". בחלק זה של הפיוט התיר הפייטן לעצמו לחרוז רק בצורן הדקדוקי: "מבלי לכלול בחרז עיצור נוסף.

ישם לב גם לעובדה שמתוך שבחר לו הפייטן פסוקי נבואה להתבסס עליהם, הוא נושא את חזונו כמדבר בשם ה': "בהביאי בניך, דרוש אדרוש דמיך וכו'". באות ז הוא מזכיר כי הדברים נאמרים בשם ה': "זאת אמר מלך ישראל", וממשיך בגוף ראשון: "טבח גדול אתן במלכי צפון" – אך חוזר מיד להתייחסות לה' בגוף שלישי: "יום

המלוך אמלוך בהדרי קודש לעינייך

ומלך לא ימ... וויעודיך

זאת אמר מלך ישראל מלכים ילחכו ע[פר רגלייך]

... סביב על חומותיך

טבח גדול אתן במלכי צפון מחנייך

יום מלכינו מלך עולם ימלוך עלייך.

מתוך ששת הטורים המובאים כאן, בחמשת השלמים יחסית שבהם נזכר השורש מל"ך, ולעתים יותר מפעם אחת (9 פעמים בטורים המצוטטים).

המלכות בפיוט מתייחסת הן לישראל ("רני בת מלכים"), "מ[לכות] ביקרות כסאות יהוא מיניקותיך") והן לה' ("יום מלכינו מלך עולם ימלוך עלייך") וסביב חזון זה נבנה הפיוט כולו.

5.2.2 משמר מְיָמִין – יודפת

משמר מימין הוא המשמר השישי ברשימת המשמרות שבדברי הימים. מקום מושבו על פי ברייתא דכ"ד משמרות הוא העיר יודפת.

הקדושתא למשמר זה הגיעה אלינו באופן חלקי. בשרידיים שבידנו אין התייחסות למקום המשמר או למספרו, והעניין החוזר הוא המילה "ימין", וכן המונחים הקרובים "יד" ו"זרוע" הבאים במקראות בצמידות ובהקבלה לימין. כך למשל נאמר בישעיהו מח יג: "אֶף יָדֵי יְסֻדָּה אֶרֶץ וַיְמִינֵי טַפְחָה שְׂמִימִים", ובישעיהו סב ח: "נִשְׁבַּע ה' בְּיָמֵינוּ וּבְזְרוּעַ עֲזָוִי".¹⁸³

הפסוקים המובאים בשרשראות הפסוקים הם אלו:

לאחר המגן:

"לְדָוִד מְזִמּוֹר נֶאֱמַר ה' לֹאדָנִי שֵׁב לְיָמֵינִי עַד אֲשִׁית אֲיָבִיד הַדָּם לְרַגְלִיךָ" (תהלים קי א)

"וַתִּתֶּן לִי מִגֵּן יִשְׁעָךָ וַיְמִינְךָ תִסְעֵדָנִי וְעִנְתָךָ תִרְבֵּנִי" (תהלים יח לו)¹⁸⁴

"תַּעֲזֹז יָדְךָ עַל צָרֶיךָ וְכָל אֲיָבִיד יִכְרֹתוּ" (מיכה ה ח).¹⁸⁵

מלכינו מלך עולם ימלוך עלייך". וראה לעיל בהערה 177 התייחסות לדברי פליישר על שבעת הדותהו בהקשר זה.

¹⁸³ וימין, זרוע ויד יחדיו: "לך זרוע עם גבורה תעז ידך תרום ימינך" (תהלים פט יד).

¹⁸⁴ נראה שנבחר הפסוק לשרשרת זו גם בשל אזכור המגן. בפסוק המקביל בשמואל ב כב לו לא נזכרת הימין: "וַתִּתֶּן לִי מִגֵּן יִשְׁעָךָ וְעִנְתָךָ תִרְבֵּנִי".

לאחר המחיה :

"יְמִינֶךָ ה' נֶאֱדָרִי בְכַח יְמִינֶךָ ה' תִּרְעַץ אֹיֵב" (שמות טו ו)

"תִּמְצָא יָדְךָ לְכָל אִיבֶיךָ יְמִינֶךָ תִּמְצָא שְׂנְאֵיךָ" (תהלים כא ט)

"יְמִין ה' רֹמְמָה יְמִין ה' עֲשֵׂה חֵיל" (תהלים קיח טז).

לאחר המשלש :

"מְזִמּוֹר שִׁירוֹ לְה' שִׁיר תְּדַשׁ כִּי נִפְלְאוֹת עֲשֵׂה הוֹשִׁיעָה לוֹ יְמִינוֹ וְזָרַע קִדְשׁוֹ" (תהלים צח א)

"לְמַעַן יִחְלְצוּן יְדִידֶיךָ הוֹשִׁיעָה יְמִינֶךָ וְעַנְנֵי" (תהלים קח ז)

כיתר הפיוטים, עיקר תוכן הפיוט הוא תפילה וקריאה לה' שישב המשמר למכוננו. אזכורי הימין מיוחסים לה', שיושיענו בימינו, שיחשוף זרועו ויגונן עלינו בידו – תוך הסתמכות על דימויים הנזכרים במקרא.

כך למשל קורא הפייטן: "גונננו וסוככינו בימינך", "חסוף זרועך", שא ימינך וזרועך", "רם הושיעה לך ימינך" ועוד.

יצוין עוד כי נראה שהפייטן דרך כלל משתדל לחרוז בשם המשמר. כאן באה לביטוי התופעה בפיוט ד'. אף שרק שני טורים ממנו ניתנים לקריאה, ניתן ללמוד מהם על חריזת הקטע.

5.2.3 משמר אלישיב כהן קנה

משמר אלישיב הוא המשמר האחד עשר ברשימת המשמרות שבדברי הימים. בברייתא דכ"ד משמרות מצטרף לשמו הכינוי כהן קנה, היינו משמר הכהנים המתגורר בעיר קנה שבגליל.¹⁸⁶

הקדושתא מיוסדת כולה על לשונות תשובה. הכינוי כהן קנה מוזכר שלוש פעמים ככינוי למשמר, אך בחלקים שלפנינו אין שימושי לשון בשורש קנה כפי שניתן היה לצפות.¹⁸⁷ מספרו של המשמר, אחד עשר, נזכר פעם אחת בטור שרק חלקו הגיע לפנינו: "... אחד עשר תלמד".¹⁸⁸

¹⁸⁵ כך נוסח הפסוק בכתב היד. בנוסח המסורה: "תִּרְם יְדְךָ עַל צָרֶיךָ וכו'". ב-BHS לא מובאת עדות לנוסח קזה שבכתב היד. נראה שיש כאן שגגת קולמוס המושפעת מלשון הפסוק בתהלים פט יד: "לֶךָ זָרוּעַ עִם גְּבוּרָה תִּעַז יְדְךָ תִּרְוֶם יְמִינֶךָ", המביא יחדיו יד וימין.

¹⁸⁶ לצירוף הסמיכות כהן קנה השווה בקדושתא למשמר יקים: "כהן יקים תקום".

¹⁸⁷ בשלוש הפעמים מופיע הצירוף כהן קנה יחד, ובפעם השלישית אף עם השם אלישיב – כשם המלא שבברייתת המשמרות: "טהור כוהן קנה תעמד", "קרב כוהן קנה להר...", "אלישיב כוהן קנה להתחשיבה".

אלו שרשראות הפסוקים שנטל לו הפייטן :

לאחר המגן –

"וְהוּא רְחוּם יְכַפֵּר עוֹן וְלֹא יִשְׁחִית וְהִרְבָּה לְהַשִּׁיב אֶפֶס וְלֹא יַעִיר כָּל חַמְתּוֹ" (תהלים עח לח)

"כֹּה אָמַר ה' הֲנִי שֵׁב שְׁבוֹת אֶהְיֶה יַעֲקֹב וּמִשְׁפָּנְתֶּיךָ אֲרַחֵם וּנְבִנְתָה עִיר עַל תִּלְהָה וְאֲרַמּוֹן עַל מִשְׁפָּטוֹ
יָשֵׁב" (ירמיהו ל יח)

"יָשׁוּב יִרְחַמֵנוּ יְכַבֵּשׁ עֲוֹנֵתֵינוּ וְתִשְׁלִיךְ בְּמַצְלוֹת יָם כָּל חַטְאוֹתֵיכֶם" (מיכה ז יט)

לאחר המחיה :

"שׁוֹבָה ה' עַד מָתֵי וְהִנַּחֵם עַל עֲבֹדֶיךָ" (תהלים צ יג)

"שׁוּבוּ בְּנֵי שׁוֹבְבִים אֲרַפֶּה מִשׁוֹבְתֵיכֶם הֲנִנוּ אֲתֵנוּ לָךְ כִּי אֲתָה ה' אֱלֹהֵינוּ" (ירמיהו ג כב)

"שׁוֹבָה ה' אֶת שְׁבִיתֵנוּ כְּאֶפְיָקִים בְּנִגְב" (תהלים קכו ד).¹⁸⁹

לאחר המשלש :

"שׁוּבוּנוּ אֱלֹהֵי יִשְׁעֵנוּ וְהִפְרֵ כַּעֲסֶךָ עִמָּנוּ" (תהלים פה ה)

"אֲרַפֶּה מִשׁוֹבְתֶם אֶהְבֵּם נִדְבָה כִּי שָׁב אֶפֶי מִמָּנוּ" (הושע יד ה)

"הַשִּׁיבֵנוּ ה' אֱלֹהֵי וְנִשׁוּבָה חֲדָשׁ יִמִּינוּ כְּקִדְשׁ" (איכה ה כא).

הבקשה החוזרת את הפיוט היא קריאה לה' שישב את שבות ישראל ואת שבות משמר אלישיב. מלבד שרשראות הפסוקים, הפייטן משלב בטורי הפיוט עצמו ציטוטי נבואות הנאמרים בשם ה' וקורא לה' לאומרם: "שובי שובי שולמית' תבשר", "ושובבתי ישראל לנויהו' יהי קשובי", "פנו אלי והיושעו' מפיד נקשיבה", "גאול [ואמור]: אני שב שבות אהליכם", ועוד.

מדרשי חז"ל מדגישים את ההדדיות שבתשובה - תשובת ישראל לקונם מול תשובתו של ה', או השבת עמו אליו.¹⁹⁰ כך למשל מובא במדרש איכה רבה: "השיבנו ה' אליך ונשובה', אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה: רבשי"ע שלך הוא, השיבנו. אמר להם: שלכם הוא, שנאמר 'שובו אלי ואשובה'".

מדרש שם של שם העיר קנה מופיע בהוספה למסכת סופרים ביחס ליוסף: "ועדיין לא נתברר כל עיקר שהוא חי אלא מן המשמרת: 'אלישיב כהן אלקנה' [צ"ל: קנה], שקנהו פוטיפר, ויוסף הורד מצרימה ויקנהו פוטיפר". כלומר, האל ישיב (על פי לשון הפסוק "להשיבו אל אביו", בראשית לז כב) את מי שקנהו הכהן, היינו פוטיפר כהן און (על פי בראשית מא מה: "פוטי פרע כהן אן"). ראה לעיל בעמ' 9.

¹⁸⁸ ראה בביאור את ההצעה שמדובר ב"א סממני הקטורת.

¹⁸⁹ הנוסח המובא בכתב היד מתאים לנוסח הקרי שבפסוק: "שביתנו" ולא "שבותנו".

¹⁹⁰ השורש שו"ב מופיע בהקשר לפעולת ה' הן בבניין קל והן בהפעיל: "שבת' לירושלם בְּרַחֲמִים" (זכריה א טז); "אָשִׁיב אֶת שְׁבוֹתֶם" (ירמיהו לב מד).

אליכם נאם ה', אמרה לפניו: רבשיע, שלך הוא שנא' שובנו אלהי ישענו'. לכך נאמר 'השיבנו ה' אליך ונשובה'".

גם בפיוט למשמר אלישיב מודגשת התשובה הכפולה – תשובת ישראל מול תשובת ה'. כך למשל בפיוט ד, הבא מיד לאחר ציטוט הפסוק הנזכר מסיום איכה:

השיבנו אליך ונשובה / דרוש עדות החשובה / ואמרת "שובה משובה"

תשובב בת השובבה / האומרת "לכו ונשובה"...

מול הציטוט המושם בפי ה' – "שובה משובה" (ירמיהו ג יב: "שׁוּבָה מְשׁוּבָה יִשְׂרָאֵל נָאָם ה'"), מובא גם ציטוט אמירתם של ישראל: "לכו ונשובה" (הושע ו א: "לְכוּ וְנָשׁוּבָה אֶל ה'").

נראה שגם בחריזות הפיוטים השתדל הפייטן לחרוז בעיצורי השורש שו"ב. כך למשל פיוט ז חרוז בחרז "בה" ולפניו בא בקביעות העיצור ש. כן נזכר שם המשמר אלישיב בחרוזה בטור האות ק בפיוט ה: "קוראי שובינו תשיב / קוראי קהילות אלישיב".

לצד האזכורים הרבים של השורש שו"ב נזכיר גם את שימושי הלשון (המעטים) בשורשים יש"ב ונש"ב. בסיום הסילוק מכונה ה' "יושב תהילות ישראל", ונראה שבחר הפייטן כינוי זה בשל קרבתו לשם אלישיב.¹⁹¹ בדומה, בסילוק כתב הפייטן: "מארבע רוח תשיב, צפונית כעת תשיב... ולבא תשיב רוח ארגסטיס וכו'", וכוונתו – מארבע רוחות תשיב את פזורי ישראל, ורוח צפונית תשיב ותסיע.

5.2.4 משמר יקים פשחור צפת

משמר יקים הוא המשמר השנים עשר ברשימת המשמרות שבדברי הימים. בברייתא דכ"ד משמרות מובא לצידו הכינוי פשחור צפת.¹⁹²

הפסוקים המובאים בשרשראות הפסוקים הם אלו -

לאחר המגן:

"אֲתָה יְדַעְתָּ שְׁבִיתִי וְקוּמִי בְּנִתָּה לְרַעִי מֶרְחוֹק" (תהלים קלט ב)

"קָמְתִי אֲנִי לְפָתַח לְדוּדֵי וְיָדֵי נְטָפוּ מוֹר וְאַצְבָּעֵתִי מוֹר עֲבָר עַל כְּפֹת הַמְּנַעֲוִל" (שיר השירים ה ה)

"שְׁבִיתֶם וְקִמְתֶם הַבֵּיטָה אֲנִי מִנְגִּינְתֶם" (איכה ג סג).

לאחר המחיה:

¹⁹¹ אמנם, אין שימוש רב בשורש יש"ב שכן על לשונות אלו מיוסדת הקדושתא למשמר הארבע עשרה, ישבאב.

¹⁹² פשחור הוא שם נוסף של המשמר, ראה בבלי תענית כז ע"א: "תנו רבנן: ארבעה משמרות עלו מן הגולה ואלו הן: ידעיה חרים פשחור ואימר", וזאת על פי שמות הכהנים העולים בעזרא ב לט.

"מִקִּים דָּבַר עֲבָדוֹ וַעֲצַת מְלֹאכָיו יִשְׁלִים הָאֵמֶר לִירוּשָׁלַם תּוֹשֵׁב וְלַעֲרֵי יְהוּדָה תִּבְנֶינָה וְחֲרָבוֹתֶיהָ אֶקוּמִם" (ישעיהו מד כו)

"וַיִּקָּם ה' אֶת דְּבָרוֹ אֲשֶׁר דָּבַר וְאֶקוּם תַּחַת דְּוִיד אָבִי וְאֲשַׁב עַל כְּסֵא יִשְׂרָאֵל כְּאֲשֶׁר דָּבַר יְקֹנֵק וְאֶבְנֶה הַבַּיִת לְשֵׁם ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל" (דברי הימים ב ו י) ¹⁹³

"מִקִּימִי מַעְפָּר דָּל מְאֻשְׁפֶת יָרִים אֶבְיוֹן" (תהלים קיג ז)

– לאחר המשלש –

"יָבֵשׁ חֲצִיר נִבֵּל צִיץ וְדָבַר אֱלֹהֵינוּ יָקוּם לְעוֹלָם" (ישעיהו מ ח)

"לְעוֹלָם ה' דְּבָרָךְ נִצָּב בְּשָׁמַיִם" (תהלים קיט פט) ¹⁹⁴

הפיוט כולו סובב סביב השורש קו"ם. חוזרים בתכיפות פעלים הקוראים לה' לקום ולהושיע את ישראל ("גיבור קום"), להקים את מקומו ("יחי מקומך הקימה") ולקום את ירושלים ואת משמר יקים ("וקום חרבות ירושלים"; "יקים במשמרו תקומם"). כן מיוחסת הקימה לישראל עצמם ("ותידע שיבתי וקומי"). ¹⁹⁵

הפועל להקים, בבניין הפעיל, מופיע הן בהקשר הקמה ממשית והן בהקשר הקמת דברים, וכפי שבא הדבר לביטוי בפסוקי המקרא שבשרשראות.

בקדושתא נזכרים גם כמה שמות עצם מן השורש קום, כיקום, קומה ומקום, וחוזרת הבקשה מה' שילחם באויבי עמו הנקראים קמים ("שפוך על קמינו חמתך").

כינויו ומקומו של המשמר, פשחור צפת, נזכר כצירוף כבול המחליף את שם המשמר: "פשחור צפת תשועה חגור", ¹⁹⁶ ועל פי דרכו - הפייטן אף משתמש בכינוי המקראי שניתן לפשחור בן אמר הכהן על ידי ירמיהו: "וַיֹּאמֶר אֵלָיו יְרֵמְיָהוּ לֹא פִשְׁחֹר קָרָא ה' שְׁמֶךָ כִּי אִם מְגוֹר מְסָבִיב". כך,

¹⁹³ הפסוק מופיע גם במלכים א ח כ. ההבדלים היחידים הם בכתיב: ואקום (דבה"י) מול "ואקם" (מלכים); "דויד" (דבה"י) מול "דוד" (מלכים). אמנם לא פעם נוסח הפסוקים בהעתקה אינו זהה לנוסח המסורה, אך כאן העדפנו לצטט מדבה"י בשל הכתיב המלא "דויד" (המילה "ואקום" חסרה בהעתקה).

¹⁹⁴ זהו הפסוק היחיד שבו לא נזכר השורש קו"ם אלא מקבילו הסמנטי יצ"ב. למעשה הפסוק השני בשרשרת מובא כאסמכתא לחיזוק הפסוק הראשון, שכן תוכנם זהה (ויש מעין שרשור בין שני הפסוקים: "יקום לעולם" – "לעולם ה'...").

¹⁹⁵ גם בפסוק המצוטט מספר דברי הימים חוזר פעמיים השורש קו"ם – בפעם הראשונה הוא מיוחס לה' ("ויקם ה' את דברו") ובפעם השנייה לשלמה, בונה המקדש ("ואקום תחת דויד אבי"). אף בפסוק מישעיהו מד חוזר פעמיים השורש קו"ם – "מיקים דבר עבדו... וחרבותיה אקומם".

¹⁹⁶ והשווה ללשון פינחס בפיוט עושה השלום למשמר יקים: "יקים פשחור צפת ראש לכהניו יתהלך". ראה אליצור, פיוטי ר' פינחס, עמ' 634.

הפייטן פונה לה' ומבקש: "מגור] מסביב שית מריעים", וכן בהמשך בטור הפותח בפ' – "יקרא מגור / פשחור צפת תשועה חגור".

מלבד זאת נראה שהוא משתמש גם בפעלים מן השורש צפ"ה בהשראת השם צפת – "צפותך אותם כולם צדיקים"; "שוב וצפה בה רחבת עוללים [ויונקים]".

מספרו של המשמר מוזכר גם הוא אגב תפילה לבניין המקדש: "[העומד] על שנים עשר בקר / הקים ונפש יקים תיקר". העומד על שנים עשר בקר הוא הים שעשה שלמה, כנאמר: "עֲמַד עַל שְׁנֵי עֶשֶׂר בָּקָר, שְׁלֹשָׁה פְּנִים צְפוּנָה וכו'".

אף אוצר הדימויים שבפיוט נבחר בהשראת הבקשה אחר לשונות הקשורות לקימה. כך מוזכר פינחס בן אלעזר הכהן, שנאמר בו "ויקם מתוך העדה" (במדבר כה ז), ובזכותו מבקש הפייטן: "... ומתוך העדה קם / דלות למענו יום נקם". בדומה, נחתם פיוט ו בבקשה "תיתקע יתד לאליקים" על פי ישעיהו כב כ-כג: "וְקָרָאתִי לְעַבְדִּי לְאֱלִיָּקִים בְּן חֶלְקִיהוּ... וְתִקְעֵתוּ יְתֵד בְּמָקוֹם נְאֻמִּי". הפייטן משתמש כאן בשמו של אליקים כמטונימיה למשמר יקים ולישראל בכלל – ובחר בשם זה, כמדומה, בשל צליל השם הנקשר מיידית ליקים.

הדגמנו לעיל את החזרה התכופה ביותר של לשונות הבקשה בקדושתאות באמצעות הצגת הפעלים החוזרים בקדושתא זו, ובפרט הפעלים מן השורש קו"ם. להשלמת התמונה – אם נמנה את כלל המופעים של השורש קו"ם בקדושתא, אף שלא בלשונות בקשה ואף בשמות העצם, נגיע למספר ¹⁹⁷.88

ראוי לציון פיוט ז בקדושתא שבו מתייחס הפייטן בלשון עבר לגאולת מצרים ולמתן תורה, תוך הסתמכות על מדרשי חז"ל, ורק בסופו הוא שב לדרך המלך של התפילה לגאולה: "שוב וצפה בא רחבת עוללים ויונקים, תאסוף חסידי משמרות וסוכת נופלת תקים".

אף החרזים שבפיוט מבליטים את השימוש התכוף בלשונות קימה: חריזה ב-קום, ק + מי (פיוט א); ק + מה, קים (פיוט ב); קים, קם, ק + מים, קים (פיוט ו); קים (פיוט ז כולו).¹⁹⁸

5.2.5 משמר חופה בית מעון

משמר חופה הוא המשמר השלושה עשר ברשימת המשמרות בדברי הימים. המקום המובא בסמיכות למשמר זה בברייתת המשמרות הוא בית מעון שבגליל.

¹⁹⁷ ללא שרשראות הפסוקים, אך כולל אזכורי השם יקים עצמו. לפי הפירוט הבא: פיוט א – 13; פיוט ב – 17; פיוט ג – 6 (שרדו רק חלקים); פיוט ד – 6; פיוט ה – 12; פיוט ו – 25; פיוט ז – 3; פיוט ח – 6. יש להניח כי בחלקי הפיוט שלא הגיעו לידינו ישנם מופעים נוספים.

¹⁹⁸ ראה לעניין זאת את דברי אליצור, על מבנה הקיקלר, הע' 37.

אלו הם הפסוקים המובאים בשרשראות שבקדושתא :

לאחר המגן -

"וְהוּא כְּחֶתֶן יֵצֵא מִחֶפְתּוֹ יָשִׁישׁ כְּגִבּוֹר לְרוּץ אֲרֻחַ" (תהלים יט ו)

"מִיַּעֲנֶה אֱלֹהֵי קֶדֶם וּמִתַּחַת זְרַעַת עוֹלָם וַיִּגְרֶשׁ מִפְּנֵיךָ אוֹיֵב וַיֹּאמֶר הַשְּׂמֵד" (דברים לג כז)

"וַיִּבְרָא ה' עַל כָּל מְכוֹן הַר צִיּוֹן וְעַל מִקְרָאָהּ עָנָן יוֹמָם וְעָשָׁן וְנִגְהָ אֵשׁ לְהִבָּה לְלִלָה כִּי עַל כָּל כְּבוֹד

חֶפְהָ" (ישעיהו ד ה)

לאחר המחיה -

"תִּפְלָה לְמֹשֶׁה אִישׁ הָאֱלֹהִים אֲדֹנָי מַעוֹן אֲתָה הָיִיתָ לָנוּ בְּדֹר וָדֹר" (תהלים צ א).

"ה' אֶהְבֵּתִי מַעוֹן בֵּיתְךָ וּמְקוֹם מִשְׁכַּן כְּבוֹדְךָ" (תהלים כו ח)

"וַיְהִי בְשֵׁלֶם סִכּוֹ וּמַעוֹנֹתָיו בְּצִיּוֹן" (תהלים עו ג)

לאחר המשלש :

"וְאֲתָה תִּנְבֵּא אֲלֵיהֶם אֵת כָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וְאֲמַרְתָּ אֲלֵיהֶם ה' מִמְרוֹם יְשָׁעוֹ וּמַמְעוֹן קִדְּשׁוּ יַתָּן

קוֹלוֹ שָׁאֵג וְשָׁאֵג עַל גֹּהוֹ הַיָּדָד כְּדֹרְכֵים יַעֲנֶה אֵל כָּל יִשְׁבֵי הָאָרֶץ" (ירמיהו כה ל)

"הַשְּׂקִיפָה מִמַּעוֹן קִדְּשְׁךָ מִן הַשָּׁמַיִם וּבִרְדָּךְ אֵת עַמְּךָ אֵת יִשְׂרָאֵל וְאֵת הָאֲדָמָה אֲשֶׁר נָתַתָּה לָנוּ כְּאֲשֶׁר

נִשְׁבַּעְתָּ לְאַבְתְּיָנוּ אֲרָץ זָבַת חֶלֶב וְדָבָשׁ" (דברים כו טו).

מילות המפתח של הקדושתא הן חופה, שם המשמר, וכן מעון – על פי שם היישוב בית מעון.

המילה חופה מופיעה בשלושה פסוקים במקרא (מלבד שם המשמר המופיע פעם יחידה). אחד

מהם בא בהקשר פורענות,¹⁹⁹ ולפיכך הוא אינו נכלל בשרשראות שבפיוט, ואילו שני הנותרים

מופיעים בשרשראות.

ששת הפסוקים האחרים נבחרו בשל הימצאותה בהם של המילה מעון – ובכולם המעון הוא

מקומו של הקב"ה, בין בשמים ובין בארץ ("ממעון קדשך מן השמים"; "ויהי בשלם סוכו ומעונתו

בציון"). אף החופה בפסוק מישעיהו נזכרת בהקשר הר ציון לעתיד לבוא, והפייטן משתמש בשם

זה ככינוי למקדש.²⁰⁰ כיוון שהקדושתאות כולן מוקדשות לתפילה לבניין הבית ולהשבת העבודה,

טבעי שהפייטן ייסד את פיוטו על לשונות אלו.

מלבד אזכורים מפורשים של שם העצם חופה ושל פעלים מן השורש חפ"ף,²⁰¹ נעשה שימוש גם

בשורשים המשתייכים לאותו שדה סמנטי, כגון גנין, צל"ל וסכ"ך,²⁰² והבקשה החוזרת היא שה'

¹⁹⁹ "אֶסְפוּ עִם קִדְּשׁוֹ קֶהֱל קִבְּצוּ זִקְנִים אֶסְפוּ עוֹלָלִים וַיִּנְקִי שְׂדֵים יֵצֵא חֶתֶן מִחֶדְרוֹ וְכֹלָה מִחֶפְתָּהּ". וראה בפסוק

העוקב: "בֵּין הָאוֹלָם וְלִמְזַבְחֵם יִבְכוּ הַכֹּהֲנִים מִשְׁרְתֵי ה' וְכו'" (יזאל ב טז-יז).

²⁰⁰ שני הכינויים אף מצטרפים יחד בלשונם כתיאור למקדש: "שוהם לעטר חופת מעונך".

²⁰¹ כך למשל בפתיחת הפיוט: "אברתך עלינו תחופיף".

שמרנו ויכניסנו בסתר כנפיו – הן כביטוי כללי לשמירה והגנה והן כתפילה לשיבת ישראל למקדש שבו שורה שכינת ה'.

מספרו הסידורי של המשמר חוזר הן ככינוי למשמרת חופה והן כאזכור של עבודת המקדש בשני טורים סמוכים בפיוט ו: "שור משמרת שלוש עשרה / שעה השתחויות שלוש עשרה", ופעם נוספת בסיום פיוט ז ביחס ל"ג חומותיה של ירושלים: "קיריית מלך רב שלוש עשרה מוקפה". בפעם רביעית נזכר המספר בסוף הסילוק, בהקשר לייפוייה של כנסת ישראל: "ענן לחופתה / בשלוש עשרה לייפותה"²⁰³.

ראוי לציון פיוט ז, המציב בסיום הטור הראשון שלו את שם המשמר חופה, ולפיכך חורז בחרז "פה". הפייטן מרחיב בפיוט זה בעקבות מדרשי חז"ל בשבחה של ירושלים שלעתיד לבוא, בלשון הווה ("מייקבי המלך ועד ים האחרון מרחיפה, נטויות חומותיה ובעננים מנופיה") – אך משלב תיאורים בלשון עתיד: "ילכו לאורה, יבואו לנירה", וחותרם בפנייה מפורשת לה': "שם תצמיח קרן בן שמן עד סופה / תעלה משמרתה ותהא לה ליתרופה".

5.2.6 משמר ישבאב חוצפית שוחין

משמר ישבאב הוא המשמר הארבעה עשר ברשימת המשמרות שבדברי הימים, ובברייתא דכ"ד משמרות הוא נזכר לצד מקומות מושבו חוצפית ושוחין.²⁰⁴

אלו הפסוקים המשובצים בשרשראות שבקדושתא:

– במגן –

"וְאֵתָהּ ה' לְעוֹלָם תִּשָּׁב וְזָכַרְךָ לְדֹר וָדֹר" (תהלים קב יג)

"וְה' לְעוֹלָם יִשָּׁב כּוֹנֵן לְמִשְׁפַּט כְּסָאוֹ" (תהלים ט ח)

"וַיְהוֹדֶה לְעוֹלָם תִּשָּׁב וִירוּשָׁלַם לְדֹר וָדֹר" (יואל ד כ)

– במחיה –

"הִמָּה הַיּוֹצְרִים וַיִּשְׁבִּי נְטָעִים וַיְגַדְרָה עִם הַמְּלָךְ בְּמִלְאֲכָתוֹ יִשְׁבוּ שָׁם" (דבה"א ד כג)

"יִשְׁבוּ יִשְׁבִּי בְּצֵלוֹ יַחֲיוּ דָגָן וַיִּפְרְחוּ כִּגְפָן זָכְרוּ כִּיִּין לְבָנוֹן" (הושע יד ח)

²⁰² כך לדוגמה בטור השלישי במגן: "גשנו בצלך לשב, גוננינו וחופפינו", וכן בפיוט ו: "צילך יסוכינו כדבירתך".

²⁰³ בביאור הפיוט הצענו שיש כאן רמיזה ל"ג מיני היופי הנזכרים ביחזקאל ט"ז, או ל"ג הנפות שבהן היו משתמשים בהכנת המנחות במקדש.

²⁰⁴ נראה שמדובר בשני מקומות שונים, ראה למשל בטור "שוחין וחוצפית על משמרותם". וראה אצל קליין, ספר היישוב, עמ' 163: "לא בעיר שוחים היה מושבם, אלא בחוצפת שעל יד שוחים התישבו". לדבריו שם הכהנים התרחקו לא פעם ממקומות היישוב כדי לשמור על טהרתם.

"וְשִׁפְלֵת מֵאֶרֶץ תְּדַבְּרִי וּמַעֲפָר תִּשָּׁח אֶמְרֵתֶךָ וְהָיָה כְּאוֹב מֵאֶרֶץ קוֹלֶךָ וּמַעֲפָר אֶמְרֵתֶךָ תִּצְפָּצֵף" (ישעיהו כט ד)²⁰⁵

"כִּי שָׁחָה לְעֶפְרַיִם נִפְשָׁנוּ דְבַקָּה לְאֶרֶץ בְּטַגְנוּ" (תהלים מד כו).

שלושת הפסוקים הראשונים נבחרו בשל לשון הישיבה המופיעה בהם, ובשלושתם בא השורש יש"ב בבניין קל ובעתיד, כצורה שבשם ישבאב.

גם בשני הפסוקים שבמחיה מופיעים לשונות ישיבה,²⁰⁶ אך בפסוקים שבמשלש מופיע דווקא יסוד הלקוח משם מקום המשמר, שוחין.

ככלל, הפיוט סובב סביב לשונות ישיבה, בהשראת שם המשמר. לצד הישיבה מופיעות גם מעט לשונות תשובה. הישיבה מיוחסת רבות למשמר ישבאב, בתפילה שישוב וישב על מכוננו – אך גם לה', כלשון הפסוק הראשון בשרשרת: "ואתה ה' לעולם תשב".²⁰⁷

השם חוצפית שוחין משמש, כמקובל, כינוי הבא תחת שם המשמר,²⁰⁸ אך מלבד זאת הפייטן עושה שימוש בשורשים הקרובים לחצ"ף (למשל בפיוט ה: "שובב צופה עומד במצפה / שיפעת חצפית שוחין מצפה"),²⁰⁹ ובשורש שח"ה (כבסיום המשלש: "פרוס חצפית שוחין למשחה / ... יעמדו בהר המשחה / צמת צרים כרו שוחה / צפה אמרת מעפר שחה"). מלבד זאת, בולט הכינוי "משוחים" לכהנים החוזר שלוש פעמים בקדושתא, כנראה בהשראת השם שוחין.²¹⁰

²⁰⁵ בכתב היד נכתב בשגגה "כאוב מארץ טרפך", כהימשכות אחר לשון הכתוב בנחום ב יד: "וְהִכְרַתִּי מֵאֶרֶץ טְרַפְךָ".

²⁰⁶ באופן חריג בקדושתא זו ישנם רק שני פסוקים בשרשרת שלאחר המחיה. בפסוק הראשון מופיע פעמיים השורש יש"ב, ובפסוק השני מופיע השורש יש"ב בסמיכות לשו"ב. אף בפיוט מופיעות מילים רבות מן השורש שו"ב לצד יש"ב.

²⁰⁷ שני הפסוקים שבשרשרת הראשונה מתייחסים לישיבת ה', והפסוק השלישי לישיבת ישראל (ובכולם מופיע הצירוף ישיבה לעולם, היינו לנצח). בעוד בפסוקים הכוונה היא לקיום נצחי, נראה שהפייטן משתמש בישיבה במובנה המוחשי יותר – השראת השכינה במקדש, מקום מושבו, כלשון הפסוק: "כִּי בָחַר ה' בְּצִיּוֹן אֹהֶל לְמוֹשֵׁב לוֹ".

²⁰⁸ למשל בטורים אלו: "יעלו משוחים / זרע חצפית שוחין"; "חצפית שוחין גדולות תרב".

²⁰⁹ וראה לקמן את השימוש ביסוד "מר" בקדושתא למשמר אימר.

²¹⁰ בתחילת המחיה: "יעלו משוחים", בטור האות י במחיה: "משוחיו קרא מקרא", ובפיוט ד: "יעלו משוחיו".

מספרו של המשמר נזכר במסגרת כינוי הרומז לעבודת המקדש: "משתחווים עד ארבע עשרה תשור".²¹¹

החריזה הרצופה בפיוט ז' חורזת ביסוד – שָׁב, וכמובן רבים מהטורים עושים שימוש בשורש יש"ב. יש לציין גם את היסוד אב הנזכר ככינוי לאברהם בתחילת המגן ("בצדק אב היתייפית"), ובא אף בפנייה לה' בסילוק: "אבינו אתה בישבאב רחמינו וכאב רוממינו".

5.2.7 משמר בלגה מערייה

משמר בלגה הוא המשמר החמישה עשר ברשימת המשמרות שבדברי הימים, ובברייתא דכ"ד משמרות הוא בא לצד העיר מערייה.

הפסוקים הבאים בשרשראות הם אלו:

– במגן –

"הַמְבַלֵּג שָׁד עַל עַז וְשָׁד עַל מְבַצֵּר יְבוּא" (עמוס ה ט)

"מִשְׁכִּיל לְדָוִד בְּהִיטוֹ בַּמַּעֲרָה תִפְלָה" (תהלים קמב א)

"מִבְּלִיגִיתִי עָלֵי יָגוֹן עָלֵי לְבִי דָנִי" (ירמיהו ח יח).

– במחיה –

"הַשֵּׁע מִמְּנֵי וְאַבְלִיגָה בְּטָרִם אֶלֶף וְאַיִנְנִי" (תהלים לט י)

"הֲלֹא מָעַט יָמֵי וְחָדָל וְשִׁית מִמְּנֵי וְאַבְלִיגָה מָעַט" (איוב י כ).

"וְתִשְׁאַנֵּי אֶל רוּחַ תִּרְפִּיבְנֵי וְתִמְגְּגֵי תוֹשִׁיָה" (איוב ל כב).

– במשלש –

"עַד יַעֲרָה עָלֵינוּ רוּחַ מְמָרוֹם וְהָיָה מִדְּבַר לְכַרְמֶל וְהַכְרַמֶּל לַיַּעַר יִחְשָׁב" (ישעיהו לב טו)²¹².

שלושה פסוקים נבחרו בשל השורש בלי"ג המופיע בהם.²¹³ עוד שני פסוקים נבחרו בשל קרבתם לשם מקום המשמר, מערייה. הפסוק הנוסף, השלישי בשרשרת למחיה, אינו מכיל את היסוד בלי"ג

²¹¹ על פי המובא בסיפא במשנת שקלים פ"ו מ"א: "שלוש עשרה השתחוויות היו במקדש. של בית רבן גמליאל ושל בית רבי חנניה סגן הכהנים היו משתחווין ארבע עשרה". מספר השתחוויות נזכר גם בקדושתא למשמר חופה.

²¹² מלבד הקדושתא למשמר חזיר, זהו המקום היחיד שבו ישנו פסוק יחיד במשלש (ובקדושתא לחזיר הושלם הפסוק בכתביה מאוחרת, כך שאולי היה פסוק נוסף במקור). וראה לקמן בעמ' 88 התייחסות למשקל החריג בפיוט לבלגה, וייתכן שגם השימוש בפסוק יחיד במיקום זה קשור לתופעה.

וגם אין בו קרבה למערייה. נראה שבחר בו הפייטן בשל המילה "תמוגגני" שנתפסה כבעלת קרבה צלילית לשם בלגה.²¹⁴

הפועל "מבליג" תורגם על ידי יונתן מלשון הגברה והתחזקות,²¹⁵ ונראה שעל פי מובן זה השתמש הפייטן בשורש זה בקדושתא שלפנינו. מלבד זאת בולטת ההתייחסות לתחיית המתים, כנראה בשל הקשר למערה הנתפסת כמקום קבורה.²¹⁶

מלבד אזכורי המערות, מקום המשמר מערייה נזכר גם ככינוי למשמר עצמו. כך למשל בסיום המשלש: "צבא מערייה חפרה (= הַפְּרָה) / צור ורוח יערה".

המספר חמש עשרה נזכר בסיום פיוט ו, ביחס לחמש עשרה המעלות שבמקדש שעליהן היו מושרים שירי המעלות: "שית לחמש עשרה מעלות / שיר חדש עליהם להעלות"; והקדושתא כולה פותחת בהתייחסות לשיר המעלות בעקבות כך: "אדר מעלות שיר / אז לבלגה תקשיר".

עניין נוסף שעליו מסתמכת הקדושתא הוא המסורת המובאת במשנה בסיום מסכת סוכה: "בילגה לעולם חולקת בדרום וטבעתה קבועה וחלונה סתומה" (פ"ה מ"ח). בתוספתא מובאת הסיבה לקנס זה: "מפני מרים בת בלגה שנשתמדה, הלכה ונשאת לסרדיוט אחד ממלכי יון וכשנכנסו גוים להיכל באתה וטפחה על גגו של מזבח. אמרה לו: לוקס לוקס, אתה החרבת ממונן של ישראל ולא עמדת להם בעת צרתם. ויש אומי מפני עיכוב משמרות נכנס ישבאב ושימש תחתיה".

הפייטן רומז בכמה מקומות לקנס זה שהושת על משמר בלגה. הוא משתמש בו ככינוי למשמר, ומתפלל לשוב המשמר לעבוד כבראשונה.²¹⁷ כך למשל נאמר: "ראה חולקת בדרום", "מחלקת בדרום תנשא", ועוד. מעניין ההיפוך שנוקט הפייטן כשהוא מתאר את העונשים שהוטלו על המשמר אך הופך את משמעותם לחיוב. כך למשל בסיום פיוט ה: "תשור לגאול את יתומה...

²¹³ בסך הכול ישנם ארבעה מופעים של השורש בל"ג במקרא (מלבד השמות בלגה ובלגי. ראה נחמיה י ט). הפסוק שלא הופיע הוא באיוב ט כז: "אם אָמְרִי אֶשְׁקָחָה שִׁיחִי אֶעֱזְבָה פְּנֵי וְאֶבְלִיגָה". קשה לדעת מדוע לא השתמש בו הפייטן והעדיף להביא לחמו מרחוק. אמנם הפסוק אמור בהקשר שלילי, אך גם הפסוקים הנכללים בשרשראות לכאורה לקוחים מהקשר דומה.

²¹⁴ כנראה בשל קרבת הצליל בין העיצורים השוטפים מ' ו-ל' ובשל הבולטות של הג'. ואולי גם יש קשר בין הרוח הפותחת את הפסוק לבין הרוח המופיעה בפסוק שבמשלש: "עד יערה עלינו רוח מימרום". כן יש לציין שעניין תחיית המתים נזכר רבות בקדושתא זו, ואולי לכן רצה הפייטן לחתום השרשרת בפסוק המזכיר את עניין הרוח הקשורה לתחייה (ראה יחזקאל לז ה ועוד).

²¹⁵ עמוס ה ט: "המבליג שד על עז" – "דַּמְגַּבְר חֲלָשִׁין עַל תְּקִיפִין".

²¹⁶ כך פותח פיוט ו: "את ישיני מערות / אז תעורר בתפארות", וראה גם בפיוט ז: "קמי במערה העירה", ועוד.

²¹⁷ נראה שאת הטורים "גורלו יוגרל (צ"ל: יורגל) / גיזעו לא יפוגל" שבמגן יש להבין לאור עניין זה, כתפילה שלא ייפסל ויידחה עוד המשמר.

תהיה חלונה סתומה". נראה שכוונתו שפרצותיה ייסתמו ותשוב לעבוד – אך הוא מזכיר דווקא את הקנס שהושת עליה – סתימת החלון שבו הניחו בני המשמר את סכיניהם.

בדומה נאמר בפיוט ו: "טבעתה קבועה תהיה. טומאה כי בה לא יהיה". קביעת הטבעת, שבמקורה היא קנס ועונש,²¹⁸ משמשת בלשון הפייטן כתפילה להעמדתה היציבה והקבועה של המשמרת על מקומה. וכן בהמשך: "קבועה תהיה טבעתה / קדושת עולם לתתה".

5.2.8 משמר אימר יבנית

משמר אימר הוא המשמר השישה עשר ברשימת המשמרות שבדברי הימים, ומקום מושבו על פי ברייתא דכ"ד משמרות הוא יבנית. נראה שהפייטן התייחס לכתוב יוונית – המתועד בכתב היד שלפנינו ובמקורות אחרים.²¹⁹

אלו הפסוקים המופיעים בשרשראות שבקדושתא:

במגן -

"אמרות ה' אמרות טהרות כסף צרוף בעליל לארץ מזקק שבעתים" (תהלים יב ז)

"כל אמרת אלוה צרופה מגן הוא לחסים בו" (משלי ל ה)

"האל תמים דרכו אמרת ה' צרופה מגן הוא לכל החסים בו" (שמואל ב כב לא)²²⁰

במחיה –

"יערף כמטר לקחי תזל פטל אמרתי פשערים עלי דשא וכרביבים עלי עשב" (דברים לב ב)

"לקחי כערוגת הבשם מגדלות מרקחים שפתותיו שושנים נטפות מור עבר" (שיר השירים ה יג).

"יהיו לרצון אמרי פי והגיון לבי לפניך ה' צורי וגאלי" (תהלים יט טו)

במשלש –

"בראש המיות תקרא בפתחי שערים בעיר אמריה תאמר" (משלי א כא)

"להודיעך קשט אמרי אמת להשיב אמרים אמת לשלחידך" (משלי כב כא).

²¹⁸ כך מבאר רש"י את קביעת הטבעת: "עשרים וארבעה טבעות היו בעזרה במקום בית המטבחים, כנגד עשרים וארבעה משמרות, והיו נתונות באבני רצפה, והטבעת פתוחה מצד אחד והופכה למעלה, ומכניס צואר הבהמה לתוכה, וחוזר והופך פתחה לתוך הרצפה. וטבעת של בילגה קבועה ואינה נהפכת, כדי שתשתמש בשל אחרים - וגנאי הוא לה" (בבלי סוכה נו ע"א).

²¹⁹ וראה לעיל הדיון על "חוצות יבנית", עמ' 32.

²²⁰ וכן ללא הבדל בתהלים יח לא. וראה גם משלי ל ה: "כל אמרת אלוה צרופה מגן הוא לחסים בו".

שבעה פסוקים מתוך השמונה המובאים כוללים את השורש אמ"ר, ובפרט את הצורה "אמרה" או "אמרי" שבה מתקיים החירק וישנה קרבה גדולה יותר לשם המשמר אימר.²²¹

יוצא דופן הוא הפסוק השני בשרשרת למחיה, שאינו כולל מילה מהשורש אמ"ר אלא את המילה "מור", ונראה שיש בכך ללמדנו על תפיסתו הלשונית של הפייטן שזיהתה את יסוד המילה אמר בשני העיצורים מ"ר. אמנם, "המור העובר" נזכר בפסוק כנוסף מן השפתיים, ואולי גם בשל כך התיר לעצמו הפייטן לכלול פסוק זה בין פסוקי האמירה.²²²

הפיוט עצמו הולך וסובב סביב לשונות אמירה, המיוחסות הן לה' והן לישראל. ה' מכונה "השולח אימרתו להורות", והפייטן פונה אליו בבקשה: "ותאמר והיה אדום ירישה" – ואף לישראל (ולמשמר אימר בפרט) מיוחסת האמירה: "מאמיריך בכל מאמר / מלכותך בס נאמר / נגינות אימר יאמר".²²³

השימוש בשורש אמ"ר מאפשר לפייטן לצטט לא פעם לשונות דיבור ישיר. כך למשל בפיוט ו: "זכור אימרת 'אנכי מגן'", ובפיוט ה: "קלע אומרת 'אני ואפסי'".

עניין נוסף שעליו מתבסס הפייטן בקדושתא זו הוא שם המשמר יבנית. שם זה מופיע במקורות גם בכתבי יוונית – ולכן הוא מאזכר בפיוטו את היוונים, ואף את היונה.²²⁴

כך, בפיוט המחיה מתפלל הפייטן "יוונים בבשתם יחפירו", ואת תחילת פיוט ו הוא מקדיש לעניין ההרחקה מן היוונים: "את מכורי ליוונים תיפדה / אימרת מאמיריך תעדה / בני יוונים ביוונית תנדא / בני יונה בו ישעך תחדה".²²⁵ לצד כינוי המשמר על פי שם מקומו – "בני יוונים ביוונית תנדא", היינו הרחק את בני היוונים בזכות משמר אימר, המתגורר ביוונית - משמש שם המקום כמקור למדרש לשונו.

²²¹ בפסוק השביעי בשרשרת אמנם לא מופיעה צורת הסמיכות אלא צורת הרבים "אמריה תאמר". שני פסוקים בשרשרת למגן מזכירים גם את המילה מגן עצמה לצד האמרה ולפיכך טבעי שייבחרו למיקומם זה.

²²² ואכן דרשו חז"ל את הפסוק כמתייחס לדיבור. כך למשל בבבלי שבת פח ע"ב: "לחיו כערוגת הבשם" - כל דבור ודבור שיצא מפי הקדוש ברוך הוא נתמלא כל העולם כולו בשמים. וכיון שמדיבור ראשון נתמלא דיבור שני להיכן הלך, הוציא הקדוש ברוך הוא הרוח מאוצרותיו, והיה מעביר ראשון ראשון, שנאמר 'שפתותיו שושנים נוטפות מור עבר', אל תקרי שושנים אלא שושנים". אמנם, לא מצאתי קישור מדרשי ישיר בין "מור" ללשון אמירה.

²²³ ההדדיות שבין ה' לישראל בלשונות אלו יסודה כבר בתורה: "אֵת ה' הֶאֱמַרְתָּ הַיּוֹם לְהָיִית לָךְ לְאֱלֹהִים... וְהָאֱמִירְךָ הַיּוֹם לְהָיִית לוֹ לְעַם סְגֻלָּה" (דברים כו יז-יח).

²²⁴ הפייטן חוזר בחופשיות את העיצורים ב"ת ו-ו". כך למשל במגן לקדושתא זו – "גוזר אמיר ומציבו. גוי אשר האמירו מצוו". ראה בהמשך בפרק על חילופי העיצורים.

²²⁵ י' יהלום שיער שקדושתא זו נועדה להיאמר בימי החנוכה ולפיכך יש בה התמקדות ביוונים. ראה במאמר "לבשר בחוצות יבנית כי קיצצה חנית כל לשון יוונית", הארץ, 15.12.06.

פיוטי ז' וח החותמים את הפיוט מוקדשים בעקבות השם יוונית לדימוי ישראל ליונה. בפיוט ז' הפייטן מתאר בלשון עבר את יחס ה' לכנסת ישראל תוך דימויה החוזר ליונה: "אפרים כיונה פותה אחריד משכתה / בארץ צייה וצלמוות אותה הימשכתה" – ורק בטור הסיום הוא עובר ללשון עתיד, כבקדושתאות הקודמות, וחותרם את הפיוט בתפילה שתחזור היונה למקומה: "ת... איבר כנשר ותעל למדור אשר שאלתה".

גם בסילוק נמשכת ההמשלה ליונה, בעקבות מדרשי חז"ל,²²⁶ ואף חלק זה מסתיים במעבר ללשון עתיד ולפנייה לה': "עמים ילכו לאורה תאמר, ותאביר איבר כעננים...".

5.2.9 משמר חזיר ממליח

משמר חזיר הוא המשמר השבעה עשר ברשימת המשמרות שבדברי הימים. בברייתא דכ"ד משמרות מובא לצדו שם מקומו ממליח.

אלו הפסוקים המובאים בשרשראות בקדושתא:

במגן -

"שוחט השור מכה איש זובח השֶׁה עֶרְף כָּלֵב מַעֲלָה מִנְחָה דָם חֲזִיר מִזְכִּיר לְבָנָה מְבָרָךְ אֲנִי גַם הִמָּה בָּחַרוּ בְּדַרְכֵיהֶם וּבִשְׁקוּצֵיהֶם נִפְשָׁם חִפְצָה" (ישעיהו סו ג).²²⁷

"המתקדשים והמטהרים אֶל הגנות אחר אחת בתוך אכלי בֶּשֶׂר הַחֲזִיר וְהַשֶּׁקֶץ וְהַעֲכָבֵר יִחַדּוּ וְסָפוּ נְאֻם ה' (ישעיהו סו יז)

במחיה -

"וַיִּירָאוּ הַמַּלְחִים וַיִּזְעְקוּ אִישׁ אֶל אֱלֹהָיו וַיִּטְלוּ אֶת הַכִּלִּים אֲשֶׁר בָּאֲנִיָּה אֶל הַיָּם לְהַקֵּל מַעֲלֵיהֶם וַיֹּנֶה יָרֵד אֶל יַרְכְּתֵי הַסְּפִינָה וַיִּשְׁכַּב וַיָּרֵד" (יונה א ה)

"וַיָּרְדוּ מֵאֲנִיּוֹתֵיהֶם כָּל תַּנְפְּשֵׁי מְשׁוּט מַלְחִים כָּל חֲבֵלֵי הַיָּם אֶל הָאָרֶץ עֲמַדוֹ" (יחזקאל כז כט).

במשלש -

"הקטפים מליח עלי שיח ושרש רתמים לחמם" (איוב לד).

שני הפסוקים הראשונים, הלקוחים מאותו פרק, נבחרו בשל אזכורי החזיר שבהם. שלושת הפסוקים האחרים נבחרו בשל אזכורי השורש מל"ח, על פי מקום המשמר ממליח.²²⁸

²²⁶ ראה בביאור, וראויה לציון ההליכה הצמודה בעקבות המדרש שאינה אופיינית לקדושתאות המשמרות.

²²⁷ המעתיק השאיר שורה ריקה לאחר פסוק זה, כנראה במקום פסוק נוסף שאמור להיותוסף על השניים שבשרשרת.

הטורים הפותחים את המגן – "אום משולת חזיר / אבד במשמר חיזיר" – משקפים את התוכן העיקרי שסביבו נסב הפיוט: תפילה לאיבוד הגויים ובפרט לתבוסת אדום, המשול לחזיר, ולהחזרת משמר חזיר וישראל בכלל למקומם ולשלטונם.

יש לתת את הדעת גם לפסוקים שמצויים בין שני הפסוקים שבשרשרת למגן, מישעיהו סו.²²⁹ שני הפסוקים הקודמים לפסוק השני שבשרשרת, הפותח "המתקדשים והמטהרים", מנבאים: "כִּי הִנֵּה ה' בָּאֵשׁ יָבֹא וְכִסְפוֹהָ מִרְכָּבָתָיו לְהָשִׁיב בְּחֶמְהָ אֶפֶס וְגַעַרְתוּ בְּלִהְבֵי אֵשׁ. כִּי בָאֵשׁ ה' נִשְׁפָּט וּבְחָרְבוֹ אֶת כָּל בָּשָׂר וְרַבּוּ חֲלָלֵי ה'" (ישעיהו סו טו-טז). נבואה זו עומדת ביסוד הפיוט, החוזר כמה פעמים על משפט הגויים באש לעתיד לבוא, ובפרט בסילוק: "ותאכלם אש, ויבואו באש, ותלהיטים, אש וישפטו באש וכו'".

שם המקום ממליח משמש כינוי למשמר, הן בסמיכות לשם חזיר והן בנפרד. בתחילת המחיה נאמר "חיזיר ממליח נירגש", וכן בהמשך הקדושתא, ולקראת סוף המחיה נזכר המקום לבדו: "כלה לעשות נאלחים, כוהני ממליח מכחש נחים".

אף המלח ששימש בעבודת הקודש מוזכר כמה פעמים בהשראת השם ממליח. בפיוט ו ישנה סטרופה מרובעת שכל טוריה חורזים בצורה מלח: "מ[נחת] קרבן תמלח במלח / מכהנים להיות להם ברית מלח / ... כאז ילמדו בלישכת המלח / ניחוח ערוך ולא תשבית מלח".

פיוט ז מרבה בתיאור הגויים, בהשראת הפסוקים שהובאו בשרשרת למגן. בשניהם נזכר החזיר לצד השורש שק"ץ, והפייטן בחר לחרוז את כל טורי הפיוט על פי הצירוף "אוכלי רמסים ושקצים" שבטור הראשון. הטורים כולם מתארים בלשון הווה את הגויים אוכלי השרצים, הפריצים והמנאצים, הלוחצים ועין לנגדנו קורצים, ובשני הטורים האחרונים 'מתכנס' הפיוט לבקשה מה' בעקבות כל זאת: "שלח במ מגל וגרה במ קוצעים / תביאם לבור שאון ולטיט היוון ובגפרית ובמלח יהוא מתרחצים".²³⁰

מספרו הסידורי של המשמר נזכר ככינוי לו בסיום פיוט ו: "שבעה עשר יעלה וישמור / שיבטי ישורון בעדם יגמור".

5.2.10 משמר הפיצץ נצרת

²²⁸ יש לציין כי אף שמצאנו במדרשי חז"ל צורות חלופיות של שם העיר שמעידות על טשטוש העיצור הגרוני ח', בקדושתא השם ממליח בא תמיד בצורתו זו, ואף בלשונות הקשורים אליו אין סימני התערערות.

²²⁹ כשבא הפייטן לתכנן את מלאכתו, יש להניח כי בתחילה הוא בוחר את הפסוקים שישוּבּצו בשרשראות, ומן הסתם הוא מעיין במקורם – ולכן סביר להניח שאוצר הדימויים שבפיוט מושפע מן המקראות שמהם נלקחו הפסוקים.

²³⁰ כאן מקשר הפייטן יחדיו רמיזות לשם המשמר חזיר ולשם מקומו ממליח.

משמר הפיצץ הוא המשמר השמונה עשר ברשימת המשמרות שבדברי הימים. בברייתא דכ"ד משמרות הוא בא לצד שם העיר נצרת.

אלו הפסוקים המובאים בשרשראות שבקדושתא:

– במגן –

"וַיְהִי בְּנִסְעֵי הָאָרֶץ וַיֵּאמֶר מִשָּׁה קוֹמָה ה' וַיִּפְצְאוּ אֹיְבֵיךָ וַיִּנְסוּ מִשְׁנֵאֲיֶיךָ מִפְּנֵיךָ" (במדבר י לה).

"עֲלֶה מִפִּיךָ עַל פְּנֵיךָ נְצוּר מִצְרָה צַפֵּה דָרְךָ חֲזַק מִתְּנִים אִמְץ כַּח מְאֹד" (נחום ב ב)

"יָקוּם אֱלֹהִים יִפּוּצוּ אוֹיְבֵיךָ וַיִּנְסוּ מִשְׁנֵאֲיוֹ מִפְּנֵיךָ" (תהלים פח ב)

– במחיה –

"עָמַד וַיִּמְדַּד אֶרֶץ רְאָה וַיִּתֵּר גּוֹיִם וַיִּתְפַּצְצוּ הַרְרֵי עַד שָׁחוּ גְבְעוֹת עוֹלָם הִלִּיכוֹת עוֹלָם לוי" (חבקוק ג ו).

"מִפֶּיךָ אֲתָה לִי כְּלִי מִלְחָמָה וְנִפְצַתִּי בְּךָ גּוֹיִם וְהִשְׁחַתִּי בְּךָ מִמְּלָכוֹת" (ירמיהו נא כ)

"לָכֵן בָּזֹאת יִכְפַּר עֲוֹן יַעֲקֹב וְזֶה כֹּל פְּרִי הַסֵּר חֲטָאתוֹ בְּשׁוּמוֹ כֹּל אֲבִי מִזִּבְחַת פְּאֲבָנֵי גֵר מִנְפֻצוֹת לֹא יִקְמוּ אֲשָׁרִים וְחִמְנִים" (ישעיהו כז ט).

– במשלש –

"כִּי יֵשׁ יוֹם קָרָאוּ נְצָרִים בְּהַר אֶפְרַיִם קוֹמוּ וְנַעֲלֶה צִיּוֹן אֵל ה' אֱלֹהֵינוּ" (ירמיהו לא ו)

"וַיֵּאמֶר נִקַּל מִהֵיִתֵּד לִי עֶבֶד לְהַקִּים אֶת שְׁבִטֵי יַעֲקֹב וְנִצְוֵי יִשְׂרָאֵל לְהַשִּׁיב וְנִתְתִּיד לְאוֹר גּוֹיִם לְהִיֹּת יִשׁוּעָתִי עַד קֶצֶה הָאָרֶץ" (ישעיהו מט ו).

ששת הפסוקים הראשונים כוללים את היסוד פ"ץ שבשורשים פו"ץ, פצ"ץ ונפ"ץ, בהשראת שם המשמר הפיצץ. שני הפסוקים האחרונים מאזכרים את שם מקום מושבו של המשמר, נצרת – וכוללים את הביטויים "נוצרים" ו"נצורי ישראל". הפסוק השני בשרשרת למגן כולל את שני היסודות: "מפיץ... נצור מצרה".

הפייטן עושה שימוש רב בשורשים הנזכרים, ומתפלל על השבת נפוצי ישראל למקומם – ומאידך גיסא על הפצת האויבים וניפוצם. כך למשל טור האות ק בפיוט ה: "קומה ויפוצו אויביך / קרב הפיצץ לרחוביך / קבוץ נפוצות בני אהוביך". ובלשון דומה בטור האות ק' בפיוט ו: "קמינו יפוצו מפניך / קפץ וקבץ נפוצות בניך".

מקום המשמר נצרת מוזכר הן ככינוי תחת שם המשמר, והפייטן אף גוזר ממנו שימושי לשון המשתלבים בפיוט. בטור האות ע' בפיוט ו מובא: "עמים תנפץ במכת נגעים / על הנצרת תחדש רגעים". השם נצרת כאן עומד תחת המשמר, המייצג את ישראל אל מול העמים. לעומת אזכור

ישיר זה הפייטן מבקש כי יגיע במהרה היום שבו תתקיים הנבואה "כי יש יום קראו נוצרים וכו'":
"צעוק יום 'וקראו נוצרים'".²³¹

מול הנוצרים מבשרי הגאולה עומדים גם הנצרים, הנוצרים בלשוננו, תלמידי ישו איש נצרת – ועליהם מבקש הפייטן: "נצרים ומינים בימנת כוסם תרבץ", היינו תשלם להם כגמולם וכמידתם.²³² ייתכן שבשל הקשר לנוצרים (כפי שהם נקראים בלשוננו כיום) משופעת הקדושתא כולה בתפילות עזות מבע לנפילת הגויים ואיבודם. כך למשל פותח פיוט ז, המפייט את הפורענות שתושפת על ראש הגויים לעתיד לבוא:²³³

"אור יום הבא אמתיי יתערטיל וינץ / בגוים יבער ויבהל וילהט ותנץ / גחלת להבות ורוח זלעפות עליהם יפץ... העת ישתלח בהם שנון חיץ / וברק רב מיגערת יצא ומרכבותם יפוציץ".

ציון כי הזכרה ישירה של הנוצרים בפיוט הקדום היא נדירה למדי, ואולי אף ייחודית לפייטננו. ראה בעניין זה אצל מינץ מנור, נוצרים ונצרות בפיוט, עמ' 44.

5.2.11 משמר פתחיה אכלה ערב

משמר פתחיה הוא המשמר התשע עשרה ברשימת המשמרות שבדברי הימים. לצד שמו מובא בברייתא דכ"ד משמרות שם מקומו אכלה ערב.²³⁴

²³¹ על פי מפרשי ימי הביניים, הנוצרים שבפסוק הם השומרים בראשי המגדלים המכרזים דבריהם בקול. רש"י שם: "צופים בראשי מגדלים גבוהים להכריז קול נשמע למרחוק"; רד"ק: "יש יום שעתידי לבא שיקראו נצרים והם הצופים שיהיו עומדים שם לקרא ליושבי הכפרים". וראה מלכים ב יח ח: "מִמְגִּדֵּל נּוֹצְרִים עַד עִיר מְבָצָר". במילון בן יהודה מובא כי הנוצרים הם שומרי השדה, כנראה בהשראת סוף הפסוק המקדים: "נְטֹעוּ נְטָעִים וְחַלְלוּ".

אזכור הנוצרים בפיוט בא בסיום המשלש, כהעברה לפסוק. בנוסף נזכרת המילה בטור האות כ בפיוט ו, אך רוב הטור נתעלם מאיתנו.

²³² הנוסח הקדום של ברכת המינים בארץ ישראל כלל את הנצרים והמינים יחדיו. ראה אצל ארליך, תפילת העמידה, עמ' 166 ואילך. אף בכתבי יד רבים של נוסח בבל נזכרים הנצרים והמינים, אך בחלק מכתבי היד של נוסח בבל לא נזכרים הנצרים, ולדברי ארליך הדבר קשור מן הסתם למציאות הפחות מרכזית של הנצרות בבבל". הניקוד של המילה נצרים בפיוט הוא בתנועת a אחר ה'נ', על פי שם העיר נצרת. אף בקטעי הגניזה שהביא ארליך נכתב נצרים ללא ו' ברוב הגדול של כתבי היד.

²³³ באופן חריג התיר הפייטן לעצמו לחרוז בסימות – צ' ('חריזת שור וחמור') ולא בשני עיצורים כמקובל, וראה בהמשך בפרק על החריזה. ואף בשבעתא של ר' פינחס למשמר זה באה אותה תופעה: "נטה עליהם חנית וחץ, סמיח משמר הפצץ". ראה אליצור, פיוט ר' פינחס, עמ' 616.

²³⁴ על פי קליין אכלה ערב הוא פרבר הסמוך לעיר ערב. ראה קליין, ספר היישוב, עמ' 163–164. קליין הציע שהלשון אכלה קשורה לכך שהמקום 'אוכל' מתחום העיר, והעלה השערה שאולי "יש פה מלה בלתי ידועה לנו לעת עתה שהוראתה כמו מכלה (= מכלא), מקום דיר לצאן".

אלו הפסוקים המובאים בשרשראות שבקדושתא :

– במגן –

”פִּתְחוּ שְׁעָרִים וְיָבֵא גוֹי צְדִיק שֹׁמֵר אֱמֻנִים” (ישעיהו כו ב)

”שָׂאוּ שְׁעָרִים רְאֵיכֶם וְהִנֵּשְׂאוּ פִּתְחֵי עוֹלָם וְיָבֹא מֶלֶךְ הַכְּבוֹד” (תהלים כד ז)

”וּפִתְחוּ שְׁעָרֵיךָ תְּמִיד יוֹמָם וְלַיְלָה לֹא יִסְגְּרוּ לְהָבִיא אֶלְיָיךְ חֵיל גּוֹיִם וּמִלְכֵיהֶם נְהוּגִים” (ישעיהו ס יא)

– במחיה –

”פִּתַח דְּבָרֶיךָ יְאִיר מִבֵּין פְּתִיִּים”²³⁵ (תהלים קיט קל)

”פִּוֹתַח אֶת יְדָי וּמִשְׁבִּיעַ לְכָל חַי רְצוֹן” (תהלים קמה טו)

”וְנִתְּתִי לָהּ אֶת כְּרַמֶּיהָ מִשֶּׁם וְאֶת עַמְק עֶכּוֹר לְפִתְחֵי תִקְוָה וְעִנְתָהּ שָׁמָּה פִּימִי נְעוּרֶיהָ וְכִיּוֹם גְּלַתָּהּ מֵאֲרָץ מִצְרַיִם” (הושע ב יז).

– במשלש –

”אֲשֶׁרֵי אָדָם שָׁמַע לִי לְשִׁקֵּד עַל דְּלֹתַי יוֹם יוֹם לְשֹׁמֵר מְזוֹזֹת פִּתְחֵי” (משלי ח לד)

”בְּרֵאשׁ הַמֵּיּוֹת תִּקְרָא בְּפִתְחֵי שְׁעָרִים בְּעִיר אֲמָרֶיהָ תֹאמַר” (משלי א כא).

בכל הפסוקים מופיע השורש פת"ח, על פי שם המשמר פתחיה. כצפוי, הפייטן משתמש בלשונות פתח בתפילה לפתיחת שערי ירושלים ולהחזרת משמר פתחיה לעבודתו. כך למשל בטור האות כ' במחיה: "כפתחך את שערי העיר / כעס וחמה לא תעיר". וכן בטור האות ר' שבפיוט ה': "רומם כל הפתחים / רבתי להיות פתוחים / ראש ישאו לשומר פתיים".²³⁶

מלבד שימוש זה בשורש פת"ח, הפייטן מתבסס על האמור במשנת שקלים על אחד מממוני המקדש בשם פתחיה: "פתחיה על הקנין. פתחיה זה מרדכי, למה נקרא שמו פתחיה שהיה פותח בדברים ודורשן ויודע שבעים לשון".²³⁷

כיוון שנזדמן לו לפייטן מדרש שם מפורש של אחד משמות המשמרות, ובפרט בהקשר עבודת המקדש, נראה שהוא 'קופץ על המציאה' ומתבסס על מדרש זה בפיוטו.

²³⁵ בנוסח שבכתב היד: "מבין פתאים" (וכן נוסח המסורה בתהלים קטז ו). וראה בלשון הפייטן עצמו: "לשומר פתיים".

²³⁶ לענין החריזה בעיצורים הגרוניים, ראה בהמשך, בפרק על החריזה.

²³⁷ שקלים פ"ה מ"א. לשאלת האותנטיות של השמות או היותם שמות גנריים, ראה במקורות שמביא נאה, מסורת ופרשנות, עמ' 5 הע' 1. המילים "פתחיה זהו מרדכי" הוספו במאוחר בכתב יד קאופמן.

למשל, הטור הראשון במגן פותח כך: "אפתח על שפיים נהרות / אות פתחי נידה להורות". הפייטן כאן דובר בשם ה' ומצטט את נבואת ישעיהו "אֶפְתַּח עַל שְׁפִיִּים נְהָרוֹת וּבְתוֹךְ בְּקָעוֹת מַעֲיָנוֹת" (מא יח), ועובר מפתחה ממשית למושג ההלכתי פתחי נידה. נראה שכוונתו היא - אשיב את פתחיה למקומו, וישוב לתפקידו במקדש. אמנם נאמר שפתחיה ממונה היה על הקניין, היינו על מכר הציפורים לקרבנות, אך במשנה באבות (ג יח) נאמר: "רבי אליעזר בן חסמא אומר קנין ופתחי נדה הן הן גופי הלכות", ולכן הפייטן 'דורש סמוכין' ומצרף את פתחי הנידה לעניין הקניין המקושר לפתחיה.

גם ביתר חלקי הקדושתא חוזר עניין לימוד התורה לעם, שהיה תפקיד כללי של הכהנים אך מתקשר בפרט למשמר פתחיה לאור המדרש הנזכר וראה בביאור למשמר ישבאב, עמ' 217.

כך למשל בסיום המחיה, בטור האות ל: "לכן פתחייה אזנינו יאיר / ללמדינו חוק פתח יאיר".²³⁸ פיוט ד לא הגיע עדינו בשלמותו – אך מהחלקים שנותרו כולה כי גם הוא עוסק בעניין לימוד התורה וידיעת הלשון: "... דורש מכל עברים... וידע לשון מובחרים וכו'".

כינוי המשמר, אכלה ערב, מופיע לפנינו רק פעם אחת, בראש פיוט ו, ככינוי הבא תחת שם המשמר: "אכלה ערב תסיק דליקה / אבידה לתת אכלה ומדקה". כלומר, משמר פתחייה, המכונה אכלה ערב, יצית אש שבה תאבד מלכות אדום, המשולה לחיה הרביעית שבחזון דניאל, שעליה נאמר "אֶכְלָה וּמַדְקָה" (ז ז).

יש להניח כי אם היינו רואים את פיוטי ו, ז ו-ח בשלמותם היינו נפגשים ברמזים נוספים למקום המשמר, שכן לרוב רמיזות אלו מופיעות בחלקים האחרונים של הקדושתא.

6. דרכי שירה

6.1 עיבוד פסוקי מקרא

כאמור לעיל, הפייטן סומך דבריו רבות על לשון המקרא. נעמוד על מספר דרכים שבהן הוא מעבד פסוקי מקרא לפיוט.²³⁹

6.1.1 שינוי המדברים

דרך רגילה היא ליטול פסוק מן הנבואה האמור בלשון נוכח (או נוכחת) לישראל, בשם ה' – והפייטן מציגו בלשון מדברים, בשם העם, כתיאור עתידי וכתפילה להגשמת דבר ה'.

²³⁸ אזנינו יאיר פירושו יפתח אזנינו לשמוע לו, על פי ישעיהו נ ד: "יעיר לי אֶזְן לְשִׁמְעַת פְּלִמּוּדִים", תוך חילוף העיצורים הגרוניים.

²³⁹ על דרכם של פייטנים שונים בעיבוד פסוקים ושילובם כתפילה, ראה יהלום, כוחם של מקראות.

כך לדוגמה בסילוק למשמר אלישיב: "ואז ניראה ונינהר ויפחד וירחב ליבינו" – עיבוד מדויק לפסוק בישיבה ס ה: "אז תראי ונהרת ופחד ורחב לבבך".

בדרך דומה נוהג הפייטן גם בטור הבא: "בשובך בשובה ונחת ובהשקט ובביטחה תהיה בך גברתינו" – על פי ישעיהו ל טו: "כי כה אמר אדני ה' קדוש ישראל בשובה ונחת תושעון בהשקט ובביטחה תהיה גבורתכם" (והוסיף הפייטן את המילה "בך" כדי לחזק את קישור הגבורה לה', על דרך האמור בירמיהו ט כב: "ואל יתהלל הגבור בגבורתו", ובדברי הימים א כט יא: "לך ה' הגדלה והגבורה והתפארת").

דרך קרובה היא פנייה לה' תוך הפיכת דבריו הוא, בלשון מדבר, לבקשה המופנית בלשון נוכח. למשל, כך מביא הפייטן בפיוט ו למשמר ישבאב: "הכין לישבאב מעוניך / ויהיה שם לבך ועניך / ותחון את מאמיניך". הצירוף "ויהיה שם לבך ועניך" מיוסד על דברי ה' לשלמה במענה לתפילתו עם חנוכת הבית (מלכים א ט ג): "והיו עיני ולבי שם כל הימים". כאמור, הפייטן מבקש כאן מה' לקיים את דבריו, תוך שהוא מפנה את הפסוק אליו בלשון נוכח.²⁴⁰

בדומה נוקט הפייטן בתחילת פיוט ו למשמר חזיר: "אוכלי בשר החזיר תסיף. אהבת ממליח תכסיף". הצלעית הראשונה של הטור, שבה מתפלל הפייטן על איבודם של הגויים, אוכלי בשר החזיר, בנויה על לשון ישעיהו (סו יז): "אוכלי בשר החזיר והשקץ והעכבר יחדו יספו נאם ה'" – והפייטן הופך את דבר ה' לקריאה אליו לעשות כן, בהטותו את הפועל מצורת גוף שלישי לנוכח – "תסיף תחת יסופו".

לעתים נוטל הפייטן את הפסוק כצורתו – אך משנה את כיוון פנייתו ובכך בעצם משנה את משמעו. כך לדוגמה פותח פיוט ד למשמר הפיצץ:

"הפץ עברות אפך. דלה את דלתות חופך". הלשון "הפץ עברות אפך" נטולה מאיוב מ יא: "הפץ עברות אפך וראה כל גאה והשפילהו" – אך בעוד במקרא היא אמורה אל איוב, במענה ה' המוכיחו ושואלו "ואם זרוע קאל לך ובקול קמהו תרעם" (שם ט) – הפייטן מפנה את הלשון כלפי מעלה ומתפלל לה' שיסיר ויפזר את חרון אפו מישראל, ויבנה את דלתות ההיכל.

6.1.2 שינוי הזמנים

דרך עיבוד נפוצה נוספת היא שינוי הזמן שבמקרא מעבר לעתיד, תוך הפיכת האמור במקרא לתפילה ובקשה. דרך משל, משורר תהלים אומר: "אתה גדת שבת יקומי בנתה לרעי מרחוק" (תהלים קלט ב), והפייטן הופך הלשון ללשון עתיד: "ותהנה עוזר את יקומי. ותידע שיבתי וקו[מי]" (פיוט המגן למשמר יקים). במקרה זה הפסוק הנזכר מצוטט במלואו בשרשרת הפסוקים שלאחר המגן, ובדרך כלל המילים האחרונות המעבירות אל הפסוק רומזות לו או מתבססות עליו.

²⁴⁰ וראה לעיל בדיון על תוכני הפיוטים את ההתייחסות לדיבור של הפייטן בשם ה' בגוף ראשון (הע' 177 ו-182).

כך גם בסיום המחיה למשמר חופה: "כֹּהֵן כֹּהֲנֵי בֵּית מְעוֹן... / לְהַצִּילֵנוּ מֵאֲנַחַת וּמֵאוֹן / לָנוּ תִּהְיֶה לְמַעוֹן". הסיום "לנו תהיה למעון" מבוסס על האמור בתהלים צ א: "אֲדַבְּרֵי מַעוֹן אֶתְּהָ הָיִיתָ לָנוּ בְּדָר וָדָר", תוך הפיכת הפועל "היית" ללשון עתיד, "תהיה". אף כאן הפסוק הנזכר פותח את שרשרת הפסוקים.

באותו אופן גם מעבד הפייטן פסוק האמור בלשון בינוני ללשון עתיד, מתיאור לבקשה. כך למשל מסתיים המגן למשמר בלגה: "הוֹנוּ יוֹעֵז / הַדּוֹר עִם נוֹעֵז / וּתְכִיר בּוֹעֵז / וּתְבַלִּיג שׁוֹד עַל עֵז". הצלעית האחרונה מיוסדת על הפסוק הפותח את השרשרת: "הַמְבַּלִּיג שׁוֹד עַל עֵז" (עמוס ה ט). הפייטן משנה את הזמנים מבינוני לעתיד, כתפילה, קודם שהוא מביא את הפסוק עצמו.

לעתים אף משנה הפייטן את הזמנים בדרך הפוכה, מעתיד לעבר. כך למשל בסיום המשלש למשמר ישבאב: "צִמַּת צָרִים כָּרוּ שׁוֹחָה / צָפָה אִמְרַת מַעֲפָר שְׁחָה". המילים "אמרת מעפר שחה" מיוסדות על הכתוב בישעיהו כט ד: "וְשִׁפְלֹתַי מֵאֲרָץ תִּדְבְּרֵי וּמַעֲפָר תִּישַׁח אִימְרַתֵּךְ", אך כאן שונה הפועל מעתיד לעבר, תוך הסבתו מהתייחסות לאמרה לכנסת ישראל, השחה עד עפר (וכמובא בפסוק השני בשרשרת, לאחר הפסוק הנזכר: "כִּי שְׁחָה לְעֶפְרַיִם נִפְשֵׁינוּ דְבַקָּה לְאֲרָץ בְּטָנִינוּ"; תהלים מד כו).

6.1.3 שינוי במספר

שינוי פשוט יותר של הפסוק הוא הפיכת שם העצם לצורת רבים, לשם חרזיה או מסיבה אחרת. כך למשל בפיוט ו למשמר הפיצץ: "ח... כל הפִּרְצוֹת. הַמְסַעֵף פּוֹרָה בְּמַעֲרָצוֹת". הכינוי לה' "המסעף פורה במערצות" מיוסד על לשון ישעיהו (י לג): "הִנֵּה הָאֲדוֹן ה' צָבָאוֹת מְסַעֵף פְּאֲרָה בְּמַעֲרָצָה וְרָמִי הַקּוֹמָה גְדוּעִים וְהַגְּבִהִים יִשְׁפְּלוּ". הפייטן נטל את הכינוי מן הפסוק, בהתאם לנושא הכללי של הפיוט למשמר הפיצץ המזכיר רבות את הפגיעה באויבים ואת הפצתם, אך נקט את צורת הרבים "במערצות" תחת "במערצה" לשם חרזיה.

6.1.4 קטיעת פסוקים

דרך נוספת החביבה על הפייטן היא ציטוט חלקי פסוק, ונתינתם בפי העם המתפללים או בפי ה'. כך למשל מסתיים המחיה למשמר יקים: "כוהן יקים תקים. כהונת משמרתם להקים / לענות ממעמקים. לאומרי דבר עבדו מ[קים]".

אומרי "דבר עבדו מקים" הם ישראל, המצטטים כביכול את לשון ישעיהו בנבואתו (מד כו): "מִקִּים דָּבָר עֲבָדוּ וַעֲצַת מְלֹאכְיוֹ שְׁלִים, הָאֵמֶר לִירוּשָׁלַם תּוֹשֵׁב וְלַעֲרִי הַחוּדָה תִּבְנֶינָה וְחַרְבוֹתֶיהָ אֲקוּמִם" (הפסוק הפותח את שרשרת הפסוקים).²⁴¹ שינוי סדר המילים בפסוק נועד לשם חרזיה בתיבה מקים, הרומזת לשמו של המשמר.

²⁴¹ אותו פסוק מעובד גם בסילוק למשמר יקים, תוך שינוי הבניין של השורש קו"ם מהפעיל לפיעל, ותוך הפיכת התיאור בבינוני (ובעתיד שמשמעו הווה, בצורה "שלים") לפנייה לה': "קְיִימְךָ דָּבָר עֲבָדְךָ, וַעֲצַת מְלֹאכְיִךָ תִּשְׁלִים כְּמִימֵי קִדְמִי".

דרך פשוטה נוספת היא הפיכת סדר המילים בפסוק לשם החריזה. כך למשל נוקט הפייטן בתארו את ירושלים בפיוט ז למשמר חופה: "סָף רָעַל כְּסוּחָהּ וּבְאֵשׁ שְׁרוּפָהּ", על פי הלשון בתהלים פ יז: "שָׂרְפָה בְּאֵשׁ כְּסוּחָהּ מִגְעַרַת פְּנִיךָ יֵאָבְדוּ". לעתים אף הופך הפייטן את סדר המילים בניגוד לכללי התחביר, כדי להתאים את לשונו לתבנית הפיוט.

דרך אחרת היא קטיעת פסוקים, גם לא לפי חלוקתם המקורית, תוך הנחה שהקורא המכיר את המקרא ישלים בעצמו את ההמשך. כך למשל נהג הפייטן בהמשך פיוט ז' למשמר חופה: "פִּינֵת יִקְרַת פִּיִּתְחִי שְׁעָרֶיהָ מְחוּזָקָה וְלֹא רָפָא / צִיּוֹן יִרְכָּתִי עַד פְּנֵה צוּפָה". המילים "ציון ירכתי" מתבססות על תיאור ירושלים בתהלים מח ג: "יִפֶּה נוֹף מְשׁוֹשׁ כָּל הָאָרֶץ הִר צִיּוֹן יִרְכָּתִי צְפוֹן קְרִיַת מְלֶךְ רָב". הפייטן מצטט את שתי המילים כסדרן בפסוק, אך הוא למעשה קוטע שני צירופי סמיכות, "הר ציון" ו"ירכתי צפון", ויוצר (לשם האקרוסטיכון) צירוף סמיכות הפוכה חדש – "ציון ירכתי" תחת "ירכתי ציון". גם בהמשך הטור כנראה ישנה תופעה כזו – הצירוף "עד פנה צופה" רומז כנראה לפסוק בשיר השירים ז ה: "אֶפְסֶה כְּמִגְדַּל הַלְּבָנוֹן צוּפָה פְּנֵי דְמָשֶׁק", ולמדרשו בדברי חז"ל, שעתידים שערי ירושלים להתפשט עד דמשק (ראו בביאור). הקורא השומע את הצירוף "עד פנה צופה" אמור אפוא להשלים את הסמיכות הקטועה ולמלאה – "עד פני דמשק", על פי הפועל המופיע בסוף הטור (ואף שמינו השתנה מזכר לנקבה לשם החריזה).

לעתים משמיט הפייטן כינויי קניין הנזכרים במקרא וכך ביכולתו לשלב ציטוטים באופן חופשי יותר ולשנות את תפקידם התחבירי. כך למשל נהג בפיוט המגן למשמר ישבאב: "דָּגְלוּ יוֹכֵן לְעַד / דָּגוּל בְּזֹאת מְנוּחָה עֲדֵי עַד". הכינוי "זאת מנוחה עדי עד" משמש תחליף למקדש, על פי לשון תהלים קלב יד: "זֹאת מְנוּחָתִי עֲדֵי עַד פֶּה אֲשֶׁב כִּי אֲנִיֶּהָ". הפסוק בתהלים מושם בפי הקב"ה (הפסוק המקדים לו: "כִּי בָחַר ה' בְּצִיּוֹן אֲנֹהּ לְמוֹשָׁב לּוֹ"), אך הפייטן השמיט את כינוי הקניין למילה מנוחה, וכך היא יכולה להתפרש גם כמקום מנוחה לישראל (וראה דרשת ר' שמעון בבבלי זבחים קיט ע"א: "כי לא באתם עד עתה אל המנוחה ואל הנחלה" [דברים יב ט]... ר' שמעון אומר: מנוחה - זו ירושלים, נחלה - זו שילה").

6.1.5 השפעת פסוקים קרובים

לעתים הפייטן עושה שימוש בפסוק שעליו הוא מתבסס בדרך נסתרת, ובוחר את מילותיו על פי מילים דומות המצויות בפסוק או בסביבתו.²⁴²

כך למשל בפיוט ו למשמר בלגה כותב הפייטן: "גִּיל תִּרְגִּיל לִשׁוֹן עֵילְגִים / גְּרוֹן נִצְחוֹת לֵהוּת הוֹגִים". הכוונה היא לכאורה תפילה לכך שהלשון העילגת תורגל לומר דברי גיל ושמחה, ותהגה

²⁴² הצגה עשירה של דרך פייטנית זו (וכן של אלו המוצגות כאן להלן) ראה אצל מירסקי, הפיוט, במאמר "המליצה של יוסי בן-יוסי" (עמ' 219-283). כך דברי החתימה שלו, המיוחדים לסגולת הפייטן: "אם הוא צריך לומר דבר בשיר מיד כל המקרא מתרעש לפניו, ופרשיות פרשיות נקבצות ובאות אליו, ומביאות לו דיבורים ומליצות וקולות ונסדרים דבר דבר על אופניו ועל מקומו במשטר השיר" (עמ' 283).

שירות בעוז בגרונה. הצירוף "לשון עלגים" לקוח מלשון ישעיהו (לב ד): "ולשון עלגים תמהר לְדַבֵּר צְחוֹת". נראה שהפייטן נטל את המילה "צחות", ובהשראתה כתב "נצחות", במשמע נגינה וניצוח (ראה למשל בירושלמי מגילה פ"א ה"ט: "בעשרה לשונות של שבח נאמר ספר תילים, באישור, בניצוח, בניגון, בשיר וכו'"). הניצוח נזכר גם בהקשר לעבודת המקדש. ראה דברי הימים א טו כא.²⁴³

דוגמה נוספת: במשלש למשמר פתחיה נאמר: "נתיב ארחותם. [נחם] במישור להורותם". במילון ההיסטורי הושלמה המילה החסרה "נחם", לשון נחייה והובלה, וכך מסתבר לפי שהשורש נח"ה בא בסמיכות למילה מישור במקרא שלוש פעמים (תהלים כז יא, סז ה, קמג י; בנוסף, הטור הקודם נסתיים במילה לניחותם, ופעמים הרבה משתמש הפייטן בסמיכות בפעלים משורשים קרובים). בפרט נראה כי הטור כולו נסמך על הפסוק בתהלים כז: "הורני ה' דרךך ונחני בארח מישור". הבקשה "נחם במישור" נסמכת על לשון הפסוק "ונחני באורח מישור", והמילה "באורח" מתארכת בצלעית הראשונה, בצירוף סמיכות הנרדפים "נתיב ארחותם" (המילה "נתיב" באה כאן תחת "דרך" שבפסוק בשל האקרוסטיכון). המילה החותמת את הטור, "להורותם", לקוחה מפתיחת הפסוק, מלשון הציווי "הורני". בכך למעשה נקט הפייטן כמעט את כל מילות הפסוק, אך בסדר אחר ובהעברה ללשון נסתרים תחת מדבר, כבתהילים.

" (1) הורני ה' (2) דרךך (3) ונחני (4) בארח (5) מישור"

"(2) נתיב (4) ארחותם (3) [נחם] (5) במישור (1) להורותם"

לעתים, הקישור לפסוק העומד ברקע לשון הפיוט הוא הנותן לנו מפתח להבנה נכונה של הדברים. כך למשל לשון פתיחת פיוט ו למשמר חופה:

[אלוה] בעדינו הסד. אף ועברה אז יחסיד

[בית] מעון נסד ינסד. בגורלו רויה ימסד

נראה שהטור השני מתבסס על לשון הכתוב בתהלים כג ה: "תערך לפני שלחן נגד צררי, דשנת בשמן ראשי כוסי רנה" (וראה גם את לשון ירמיהו ביחס לכהנים, שבה באים יחד הרוויה והדשן: "ורויתי נפש הכהנים דשן ועמי את טובי ישבעו"). המילה רוויה מופיעה במקרא פעמיים בלבד, בתהלים כג ובתהלים סו יב: "ותוציאנו לרויה". נראה שהמילה "בגורלו" שבפיוט עומדת כנגד כוסי שבפסוק, שהרי כוס וגורל הם מונחים נרדפים במקרא (ראה תהלים טז ה: "ה' מנת חלקי וכוסי אפה תומיד גורלי"). וראה רד"ק שם: "והמנה והחלק והכוס והגורל - אחד, אלא שכפל העניין במלות שונות לחזק הדבר כמנהג הלשון", ואם כן "בגורלו רויה ימסד" פירושו שבכוסו (כדימוי לגורלו, לחלקו) יינתן יין לרוייה - (ימסד פירושו ימזוג, ראה למשל משלי ט ב: "טבחה טבחה מסכה יינה אף ערכה שלחנה"; ולשון עריכת שולחן נזכרת גם בפסוק הנזכר בתהלים כג).

²⁴³ לחלופין, אפשר שאכן הנוסח המקורי היה "גרן צחות", ונכפלה הנו".

לאור זאת נראה שיש להבין שאף הצלעית הראשונה בטור – "בית מעון נסך ינסך" – מיוסדת על הפסוק "דשנת בשמן ראשי", וכוונתה שמשמר חופה, המכונה על שם מקומו ברשימת המשמרות בית מעון, משוח יימשח בשמן ויעלה לגדולה. וראה מדרש תהלים (בובר) מזמור כג: "דשנת בשמן ראשי, במלך המשיח, שמשוח בשמן המשחה".

כך, בזכות המילה רוויה המשמשת מעין 'קוד' המציין לפסוק בתהלים, יכול להתפרש טור הפיוט לאשורו.

6.1.6 איחוד פסוקים

דרך נוספת שיש בה עניין היא איחוד שני פסוקים יחד. כך למשל נוקט הפייטן בפיוט ו למשמר אימר: "פותחי לך לשון אימרי אמת / פקוד כי בפייהם לשוב אימרי אמת". לשונות 'פתיחה' ו'לשון' מזדמנים יחד בכמה מקראות (למשל בתהלים קט ב: "פי פי רשע ופי מרמה עלי פתחו דברו אתי לשון שקר"), אך נראה שכאן מיוסדים הדברים על לשון אליהוא באיוב לג ב-ג: "הנה נא פתחתי פי דברה לשוני בחפי. ישר לבי אמרי ודעת שפתי ברור מללי", המזכירה 'פתיחה' ו'לשון', וכן 'אמרי' (מילה החוזרת רבות בקדושתא המוקדשת למשמר אימר). ברם, הצירוף "אימרי אמת" לקוח ממשלי כב כא: "להודיעך קשט אמרי אמת להשיב אמרים אמת לשלחידך", וכן שם הפועל "לשוב" המבוסס על הלשון "להשיב אמרים אמת" (ויושם לב לכך שהפייטן התיר לעצמו להשתמש בצירוף "אימרי אמת" פעמיים, כנראה בשל העובדה שהוא נזכר פעמיים בפסוק). ובכן, המילה "אמרי" משמשת כעין מכנה משותף לשני הפסוקים, ודרכה הוא עובר מפיוט פסוק אחד לשימוש בלשון חברו.

דוגמה נוספת לכך היא לשון הפייטן בפיוט ו למשמר חזיר: "החזיר אשר פרסה מפריס. הרוס שיניו באש תגריס". הצלעית השנייה מיוסדת על הפסוק בתהלים (נח ז): "אלהים הרס שיניו בפימו מלתעות כפירים נתץ ה'", אך גם על פסוק אחר במקרא המזכיר את השיניים בהקשר פורענות: "ויגרס כחצץ שני הכפישני באפר". השיניים משמשות כאן אפוא מעין מכנה משותף בין שני הפסוקים, המשמשים יסוד לתפילת הפייטן לפורענות העם המשול לחזיר (אזכור האש חוזר רבות בפיוט למשמר חזיר בעקבות פסוקי הנבואה, ואולי כאן קישר הפייטן את האש להגרסת השיניים בשל האפר הנזכר בפסוק, ואף שעל פי פשט כנראה עניינו כאן עפר, כמקביל לחצץ).

בדומה לכך, בפיוט ו למשמר חופה נכתב:

מפקד מעונה אלהי קדם. מתחת זרועות אחר וקדם

נא תיזכור את הררי קדם. נצור עדתך קנית קדם

הטור הראשון מיוסד על הפסוק בדברים לג כז: "מענה אלהי קדם ומתחת זרעת עולם". במקום המילה עולם שבסיום הפסוק שיבץ הפייטן את הצירוף "אחר וקדם", השאוב מתהלים קלט ה: "אחר וקדם צרתני ותשת עלי כפכה". יצוין כי אף בדברים לג טו מופיעה הקבלה בין "קדם" ל"עולם": "ומראש הררי קדם וממגד גבעות עולם"; אך מהשימוש בצירוף "אחר וקדם" נראה שהפייטן מבין את המילה עולם בהקשר הגיאוגרפי, כמשמעה בלשון חכמים – ולא במובנה המקראי, במשמע נצח הזמן. וראה במדרש בראשית רבה (וילנא) פרשת בראשית פרשה ח: "רבי

יהושע בר נחמיה ורבי יהודה בר סימון בשם רבי אלעזר אמר מלא כל העולם בראו. מן המזרח למערב מנין שנאמר 'אחור וקדם'". וראה בישיעהו ט יא שימוש במונחים אחור וקדם בהקשר גיאוגרפי: "אַרְם מְקַדָּם וּפְלִשְׁתִּים מְאַחֵר" (ובתרגום: "ארם ממדנחא ופלשתאי ממערבאי").

לעתים אף מתבסס הפייטן על שלושה פסוקים ובונה עליהם את הציור שבטור. כך למשל בפיוט ז למשמר חזיר: "עוברים (ו) [ע]בירות ועובדים בימערות פריצים... צאן אובדות בלא היות לה רועה מפצים".

את הציור "צאן אובדות" נטל הפייטן מירמיהו נ ו: "צאן אבדות היו עמי רעים התעו"; את הציור "בלא היות לה רועה" ממלכים א כב יז: "רְאִיתִי אֶת כָּל יִשְׂרָאֵל נִפְצִים אֶל הַהָרִים כְּצֹאן אֲשֶׁר אֵין לָהֶם רֹעֶה" – ואת הפועל מפצים, המתייחס לגויים המצרים לישראל, מירמיהו כג א: "הוֹי רְעִים מְאֻבָּדִים וּמְפֻצִים אֶת צֹאן מְרֻעֵתִי נֶאֱמַר ה'" (זאת בניגוד לפסוק זה ולפסוק המובא לעיל מירמיהו פרק נ, המאשימים את רועי ישראל, היינו מנהיגיהם, בהפצת העם). כך, שלושה פסוקים המזכירים צאן משמשים אבני בניין לפייטן הבונה את טורו.

דרך נוספת היא כיווץ פסוק. בתחילת המחיה למשמר פתחיה נאמר: "חון יחון כל מיפעל. [חי] מוריד שאול ויעל". הצלעית השנייה מיוסדת על האמור בתפילת חנה (שמואל א ב ו): "ה' ממית ומחיה מוריד שאול ויעל". הכינוי "חיי" מקובל בפייטנות לשם ה' (כנראה בשל הציור "אל חיי", ראה למשל בתהלים מב ג: "צִמְאָה נַפְשִׁי לְאֱלֹהִים לְאֵל חַי", וראה גם איוב כז ב), אך כאן הביאו הפייטן כמעין תחליף ותמצות של הצלעית הראשונה שבפסוק – "חיי" תחת "ה' ממית ומחיה" – לשם פתיחת הצלעית באות חיי"ת, כנדרש.

גם הטור הבא בפיוט למשמר פתחיה מציג דרך מעניינת בעיבוד הפסוקים ובהתאמתם לתבנית הפיוט. הפייטן כותב: "טוב יפתח לנו אוצר. טעם פתחיה לא יועצר", וכוונתו – ה' יפתח לנו את אוצרו הטוב, ודברי תורתו של פתחיה לא ייפסקו. הצלעית הראשונה מבוססת על לשון הברכה בדברים כח יב: "יִפְתַּח ה' לָךְ אֶת אוֹצְרוֹ הַטּוֹב אֶת הַשְּׂמִים", אך הפייטן נוטל את המילה טוב המשמשת בפסוק לוואי לאוצר, ומציבה ככינוי לה' (למשל על פי תהלים קמה ט: "טוב ה' לכלי") בהתאם לאקרוסטיכון (יש להניח גם כי הקורא "יפתח לנו אוצר" משלים בתודעתו מיידית את ההמשך על פי הפסוק – "את אוצרו הטוב", וכך נשמרת כוונת הפסוק אף שהמילה טוב הועברה ממקומה).

6.2 המשקל

6.2.1 המשקל בפיוט הקלאסי

בקובץ מחקרי יניי שפרסם זולאי הוא מתייחס לסימני ההיכר של פיוטי יניי מבחינת סגנונם ולשונם. הסימן הראשון שהוא מונה הוא "ריתמוס משתנה, המתגלה באחדים מפיוטיו כמעט בכל בית". זולאי מבאר שכוונתו היא לטורים הנקראים בנשימה אחת, כנגד טורים הנחלקים לשניים, שיש בהם מעין חתך העוצר את הקורא.

לדבריו, "לרוב יש כאן חרוז ביניים המהווה את נקודת החתך, כד שכנגד טור ארוך יבואו שנים קצרים וכנגדם שוב טור ארוך, אבל בלי שיטה שתעיד על כונה תחילה".

הוא מדגים את אמצעי הסגנון הזה בין השאר בפיוט הבא:

אברם ושרה בהבטחה חסו

בכל נפש אשר בחרן עשו

ביוצר כל גלו / ומארצם גלו

כי שכר נפשות / אתנן נפשות.²⁴⁴

זולאי אינו מוצא דרך קיצוב מיוחדת בטורי יניי מלבד זו המצוינת, שהיא כללית למדי.²⁴⁵ הוא אף מציין כדרך אגב דברים שנאמרו בתעודה מהמאה העשירית על שירתו של יניי, שבה "המשקלים מתקיימים לעתים אך מתקצרים לעתים" (בתרגום מערבית).²⁴⁶

ברם, באותה תעודה הוגדרו שיריו של יניי וכן שיריו של ר' אלעזר הקליר כשירים שקולים ממש. כותב תעודה זו אף מביא כדוגמה את פיוטי הגשם והטל של ר' אלעזר, ומכך משמע שאינו מתייחס ל"משקל התיבות" – היינו דרך שקילה המקצה לכל טור מספר מילים קבוע.²⁴⁷

במאמר שהקדיש עי' פליישר לדרכי השקילה של שירת הקודש הקדומה הוא טוען שככלל – שיטת השקילה שנהגה בתקופה הקדם-קלאסית, בפיוטי יוסי בן יוסי וביצירותיהם של שאר פייטנים

²⁴⁴ ידיעות המכון לחקר השירה העברית כרך ב' עמ' 236. הפיוט מסומן V במהדורת פיוטי יניי.

²⁴⁵ וכהגדרת פליישר: "חוקרים דגולים שעסקו בפייטנות יניי לא מצאו בה קיצוב כלל". ראה פליישר, דרכי השקילה (המאמר נדפס מחדש תוך עריכה ועדכון כנספח לספר שירת הקודש העברית בימי הביניים, ירושלים תשס"ח). כך הוא לדבריו גם ביחס לאלה "שטיפלו ביצירתם של הפייטנים הקדומים מאוד, כגון הדותה ושמעון בן מגס" (עמ' 72).

²⁴⁶ כך הניסוח אצל פליישר במאמרו על השקילה. לדבריו התעודה – המגדירה את סוגי הספרות העברית על פי צורותיהם המתחלפות - יצאה מבית מדרשו של ר' סעדיה גאון, אך אין הוכחה לשייכותה לספר האגרון שלמהדורתו צורפה בידי נ' אלוני (עמ' 386 ואילך).

²⁴⁷ משקל התיבות הוא זה המאפיין למשל את הסליחה הקדומה "אנשי אמונה אבדו / באים בכוח מעשיהם / גבורים לעמוד בפרץ / דוחים את הגזרות" וכו'. על משקל זה – ששימש אף בתקופה הקלאסית ובין השאר אף בפיוטיו של ר' אלעזר הקליר - ראה פליישר, שירת הקודש, עמ' 82-85, וכן בעמ' 125. ראה גם אצל שירמן, השירה העברית בספרד, עמ' 719: "הפייטנים שקדמו לו [= לדונש בן לברט] מהם שערכו את שיריהם דרך חירות גמורה, בלא כל שיעבוד למידה של אורך הטור ושל צורת המקצב, ומהם שהחזיקו בדרך השירה המקראית והקפידו על כך שמספר ההברות המוטעמות יהיה שווה בכל טוריו של השיר, ופעמים נהגו כך גם במספר המילים". הוא מדגים את השימוש במשקל התיבות בתפילה הקדומה "עלינו לשבח" – "עלינו לשבח לאדון הכל / לתת גדולה ליוצר בראשית / שלא עשנו כגוויי הארצות / ולא שמנו כמשפחות האדמה".

קדומים, ולפיה נשמר סך קבוע של הטעמות בכל טור, נשמרה בקפדנות אף ביצירתם של הפייטנים הקדומים בתקופה הקלאסית, על אף השימוש בחרוז. אמנם, יש לעמוד על דרכי צירוף התיבות שנהגו בהן הפייטנים בבואם לשקול את יצירותיהם.

ראשית, כמקובל בתקופה הקדם-קלאסית, המילים הבאות פחשבו השקילה הן מילים כבדות הטעמה, תוך התייחסות אפשרית לצירופי סמיכות כמילה אחת, והתעלמות ממילות קישור ויחס.²⁴⁸

כך למשל נהג יוסי בן יוסי בפתחת סדר העבודה אתה כוננת:

אתה כוננת / עולם ברב-חסד / ובו יתנהג / עד קץ-הימין

אשר לא-ימוט / מעון יצורים / ולא ימעד / מכבד-פשע וחטאים.²⁴⁹

מלבד דרך צירוף זו מונה פליישר עוד כמה מסלולי חיבור של מילים לשם חשבון ההטעמות:

א. צירוף פעלים אל משלימיהם הישירים. למשל, "אערוך-שוע ולא-אפטר / בניב המפטר"²⁵⁰ – בטור שבו שתי הטעמות בצלעית. הפועל אערוך ומושאו שוע נמנים כיחידה אחת, כדרך שטעמי המקרא מצרפים לא פעם צמדים כעין אלה ונותנים בהם הטעמה אחת: "וַתִּגְזַר-אוֹמֶר" (איוב כב כח), "יִשְׁמַר-עִיר" (תהלים קכז א) ועוד.

ב. צירוף נושא ונשוא. פליישר מדגים דרך זו באמצעות טורי המשך משבעת הגשם הקלירית: "דוד-יפתח משמים. בשפכי-לו-לב כמים", והוא מביא אסמכתאות מטעמי המקרא המחברים לעתים מבנים כאלו כגון "יזלו מים" (תהלים קמז יח) או "ויען ה'" (איוב לח א).²⁵¹

ג. צירוף מילים נרדפות. כך הן בשם (בתחן-ופלל) והן בפועל (יזם-ואצר).²⁵² גם לדרך זו סימוכין בטעמי המקרא: "טוב וישר" (תהלים כה ח), "לכו חזו" (שם מו ט).

²⁴⁸ פליישר מביא בשם א' אלדר כי ייתכן שבשל דרך שקילה זו בחרו הפייטנים לא פעם בצירופי הסמיכות המופסקים על דרך "גמולי מחלב עתיקי משדים" (ישעיהו כח ט), וכך יכלו להתייחס לשני רכיבי הצירוף כיחידת הטעמה אחת. וראה בהמשך בעמ' 133.

²⁴⁹ ראה מירסקי, יוסי בן יוסי, עמ' 178. ראה גם את דיונו על המשקל מן השירה שלאחר המקרא ועד השירה הספרדית בעמ' 50–56. אפשר לחלופין גם לסמן מכבד פשע-וחטאים כשהמילה כובד מהווה נסמך לפשע ולחטאים גם יחד.

²⁵⁰ שבעתת הגשם של הקליר, גולדשמידט-פרנקל, מחזור סוכות, עמ' 405.

²⁵¹ אולי יש לצרף לדבריו את העובדה כי המילה דוד היא חד הברתית ולפיכך יקל עליה להצטרף לנשואה. ראה לקמן במאמרו עמ' 77.

²⁵² שתי הדוגמאות מתוך שבעתת הגשם הנזכרת. בנוסף מוער כי ניתן לצרף לדרך זו צירופי לשון כ"תהום אל תהום" הזכרים במקרא להטעמה אחת. למדור זה יש לצרף כמדומה גם צירופי מקור מוחלט ופועל, החוזרים לא פעם בקדושתאות המשמרות.

ד. כינויים יכולים להיחשב ליחידת הטעמה אחת, שכן הם נקראים במשיכה אחת וכך הם מובנים אל נכון. כך למשל: "רוגשים. ונושאים. קול. לאדיר-קולו-על-המים" בטור שבו ארבע הטעמות,²⁵³ או "הבטחת הארץ למלוט-כבשן-אש".²⁵⁴

ה. מספרים יכולים להיחשב כיחידה אחת לעניין ההטעמה אף אם הם מחזיקים מספר תיבות. כך למשל בטור "העביר תשע-מאות-ושבעים-וארבעה דורות כבשטף מים" הדורש ארבע הטעמות.²⁵⁵

ו. לעתים חורגים הפייטנים במכוון ממשקל הטורים כשהם מביאים רשימה או רצף פעולות, או בצטטם דיבור ישיר. למשל: "שוה קול-הודו כקול ריבוי מים / תכן וכל ומד וגזר ודלה מים".²⁵⁶ וכן בקדושתא לפרשת פרה: "בדבור אמר-אל-הכהנים שנא עז פניו / שב ויערך זאת לפניו והאיר עיניו".²⁵⁷

ז. דרך צירוף אחרונה שמזכיר פליישר נוגעת למילים חד הברתיות, שלעתים נכרכות יחד עם חברותיהן ולא זוכות להטעמה בעצמן.²⁵⁸

6.2.2 משקל קדושתאות המשמרות

בקדושתאות המשמרות של הדותהו שקולים, ככלל, כל הפיוטים מלבד פיוט ז ופיוט ח במשקל של שלוש הטעמות כבדות בטור. בפיוט החמישי יש נטייה לשימוש בארבע מילים, אך גם בו ניתן לזהות באמצעות דרכי הצירוף הנזכרות שלוש הטעמות קבועות המבריחות את כל טורי הפיוט.²⁵⁹ בפיוטי החתימה של המגן והמחיה יש נטייה להתקצרות.²⁶⁰

נדגים את השקילה הרגילה באמצעות המגן בקדושתא למשמר יקים:

אימרת עתה אקום / אלוה מפניך יקום

²⁵³ שבעתת הגשם שם.

²⁵⁴ פיוטי יניי נא. ואמנם במקרה זה זהו גם צירוף סמיכות.

²⁵⁵ באותה שבעתת גשם.

²⁵⁶ שם. ואולי יש לחלק "תכן וכל, ומד וגזר, ודלה מים".

²⁵⁷ ראה סדר עבודת ישראל, עמ' 692.

²⁵⁸ ראה הטעמתו של פליישר בעניין זה: "ככל שירה טובה, גם הפייטנות הקדומה שאפה אל הביטוי המרכז והמתומצת... לפיכך נמנעו הפייטנים לעתים להפיל הטעמה כבדה על מילה חד הברתית גם כשזו הייתה חשובה ונכבדת כשלעצמה".

²⁵⁹ המסקנה האפשרית היא שאף אם עמדו לפני הפייטנים דרכים לצרף מילים להטעמות לצורך המשקל – עדיין ראו הם הבדל בין טורים שמחזיקים שלוש מילים, או שמבליעים מילות קישור ומילים קצרות, לבין טורים בני ארבע מילים הזוכים לשלוש הטעמות.

²⁶⁰ השווה למקובל בפיוטי ר' פינחס. ראה במבוא למהדורת פיוטיו, אליצור, פיוטי ר' פינחס, עמ' 165.

במשמר יקים תקום / בניך להושיע בכל-יקום

גוים הקמים עלינו / גיבור קום גרש-מעלינו²⁶¹

דברך יקום עלינו / דשנינו וזר לא-יבלענו

הדרת קודש הקימי / הכן יקום במקומי

ותהיה עוזר את-יקומי / ותידע שיבתי וקומי.

נדגים קצרות את השימוש בדרכי הצירוף שזכרו לעיל:²⁶²

א. צירוף פועל ומושא :

[פתח] נותנים שם. מלח לקרבן / פתח. ונקריב מלח. על כל קרבן.²⁶³

הצירוף נותנים שם מלח לקרבן הוא מעין כינוי ללשכת המלח, ולכן הוא יכול היה להיחשב גם כיחידת הטעמה אחת. מכל מקום, נראה שהמילים ונקריב מלח (המיוסדות על הפסוק "עַל כָּל קֶרֶבְנְךָ תִּקְרִיב מִלַּח", ויקרא ב יג) זוכות כאן להטעמה אחת בהיותן פועל ומשלימו.

וכן :

העם לקושש-קש נפוצו / העת ליטע יחפוצו.²⁶⁴

המילים לקושש קש נחשבות כיחידת הטעמה אחת, ותורמת לכך קרבתן הצלילית.

ב. צירוף מילים נרדפות

שש לעשות לדומה שריפה / סליף החזיר בסער וסופה

המילים הנרדפות סער וסופה (ראה למשל עמוס א יד: "בְּיָוִם מְלַחֵמָה בְּסֶעַר בְּיָוִם סוּפָה") נחשבות כיחידת הטעמה אחת.²⁶⁵

²⁶¹ לחלופין ניתן לחלק כך: "גיבור קום-גרש מעלינו" תוך ראיית קום וגרש כפעלים נרדפים, אך נראה עדיף להפריד ביניהם בשל מילת היחס המצורפת לכינוי "מעלינו" המשלימה את הפועל גרש דווקא.

²⁶² לעניין בכללו השווה את דברי אליצור במהדורתה לפיוטי ר' פינחס: "מספר ההטעמות המקובל בטור פייטני אחד נע בין שלוש לארבע... השיטה גמישה מאוד ומאפשרת תנועה חופשית למדי של צירופי מילים; לא תמיד ניתן לקבוע בפסקנות מה הדפוס המשקלי הבסיסי של טקסט נתון" (שם, עמ' 164). וראה גם בדבריה בעמוד 165, הערה 11: יש להדגיש שבכל מקרה הפעלת הכללים היא בגדר רשות. צירוף של סמיכות ארוכה בת ארבע תיבות (או כינוי בן ארבע תיבות) עשוי להיחשב כהטעמה אחת, כשתיים ואפילו כשלוש או כארבע, על פי רצון הפייטן".

²⁶³ פיוט ו למשמר חזיר.

²⁶⁴ פיוט א למשמר הפיצץ.

ג. צירוף כינויים

חופף בצדק הלוך ונסוע / חיל במ עיור ופסיה.

"הלוך ונסוע" הוא כאן כינוי לאברהם (על פי בראשית יב ט: "ויסע אברהם הלוך ונסוע הנגבה") והוא נשקל כיחידה אחת.²⁶⁶

ד. צירוף מספרים

שור משמרת שלוש-עשרה / שעה השתחויות שלוש-עשרה.²⁶⁷

וכן:

משתחיים עד-ארבעה-עשר תשור / מקדש תכין-להם אשור.²⁶⁸

המספר ארבעה עשר עומד כאן כנגד ארבע עשרה השתחויות שבמקדש שזכרו במשנה (שקלים ו א), והוא שקול כיחידת הטעמה אחת.

ה. ציטוט דיבור ישיר:

שא עוד-אושיבך באוהלים / שוש לניטיו כנחלים.²⁶⁹

שא פירושו אמור, והכוונה היא לנבואה הנזכרת בהושע יב י: "עד אושיבך באוהלים כימי מועדי". המילים עוד-אושיבך נמנות יחד כיחידת הטעמה לפי שהן ציטוט ישיר.²⁷⁰

וכן:

[..] ברחמיך תשוב / ושובבתי-ישראל-לנויהו יהי קשוב.²⁷¹

המילים ושובבתי ישראל לנויהו הן ציטוט של דברי ה' (על פי ירמיהו נ יט: "ושבבתי את ישראל אל נויהו"), והפייטן מתפלל שישראל ישמע את ההכרזה הזו. מבחינת המשקל נראה ששלושתן נחשבות כיחידת הטעמה אחת.²⁷²

²⁶⁵ גם בטור הראשון יש לכאורה לצרף את הפעלים "שש לעשות" ולהתייחס אליהם כיחידת הטעמה אחת.

²⁶⁶ פיוט ו למשמר חופה. נראה שעיוור ופיסח נשקלים גם הם כאחד בשל היותם כנרדפים.

²⁶⁷ סוף פיוט ו למשמר חופה.

²⁶⁸ פיוט ו למשמר ישבאב.

²⁶⁹ פיוט ו למשמר ישבאב.

²⁷⁰ הפייטן יכול לצרף את כל המילים המצוטטות כיחידת הטעמה, וכן את חלקן. ואמנם, במקרה זה גם אם לא מדובר בדיבור ישיר המילה הקצרה "עוד" יכולה להסתפח לחברתה.

²⁷¹ פיוט ו למשמר אלישיב.

פיוטי ז' בקדושתאות שקולים בארבע הטעמות לטור, וטוריהם מונים דרך כלל בין ארבע לשבע מילים. במקרים חריגים ישנן בטורים שלוש מילים ובאחת מהן יש למנות שתי הטעמות.²⁷³

נדגים את המשקל הרווח בקטע מפיוט ז' למשמר יקים :

גואל הנהגתה דלות ממעמקים / דלת-ראש ודגליך ראות משחקים

היו משוטטים וסובבים בשווקים / והשכם והערב עליך מתרפקים

זעתה וניתרוממתה בעוזך משחקים / חולת אהבה חלות לפרקים

טובים שילחתה מתרוצצים כברקים / יקושים ותועים אסור בזיקים.

הטורים שהובאו בנויים כולם מארבע תיבות, מלבד טור האות ד, שבו יש להתייחס לצירוף דלת-ראש כבעל הטעמה אחת – הן בשל היותו צירוף סמיכות הן בשל היותו כינוי.

אמנם, בשל משחקי הצליל המועצמים ברהיטים והחזרה התכופה על צורות דומות לעתים קשה לעמוד על השקילה המדויקת שבטורים.²⁷⁴

כך למשל ברהיט למשמר הפיצץ :

מישמרותינו כבתחילה בינתיבות-שלום נריץ / נצרים ומינים בימנת-כוסם תרביץ

סגניך שריך סנסניך סביבך תרביץ / עולליך עמוסיך עדריך עמיד בשבץ

פרחיק פדוייך פוקדיך פותחי פתחיק קביץ.²⁷⁵

שני הטורים הראשונים נשקלים בארבע הטעמות כדין (בהתחשב בצירופי הסמיכות כבעלי הטעמה אחת), אך בהמשך עובר הפייטן לחזרה תכופה של כינויים שחורגים במכוון מההטעמה השגורה.

ראוי לציון מיוחד משקלה של הקדושתא למשמר בלגה, המשמר החמישה עשר. בפיוטי המגן והמחיה בחר הפייטן לבנות טורים של שתי הטעמות במקום שלוש כביתר הקדושתאות.

אלו טורי הסיום של המחיה :

²⁷² על פי המקום בכתב היד נראה שבתחילת הטור חסרה מילה אחת בלבד. ומכל מקום הפייטן 'דחס' את לשון הפסוק כדי שלא יתארך טורו יתר על המידה.

²⁷³ לעניין שתי הטעמות במילה אחת ראה מירסקי, יוסי בן יוסי, עמ' 50, הע' 129. מירסקי מביא שם כי לעולם אין מדובר בתיבה הפחותה משלוש הברות. דוגמאות בפיוטי ז' בקדושתאות הדותהו מזדמנות בטור ב בקדושתא למשמר יקים – "אמנה כזכרך זירותה שבועה-להקים / ברית כרתך לנאנקים".

²⁷⁴ לעניין השקילה ברהיטים בכלל ראה את הערת פליישר במאמרו הנזכר. הוא מביא כי על אף שביצירות רבות הרהיטים והסילוקים כלל אינם יצוקים במשקל – אצל ר' שמעון בר מגס למשל הם נשקלים כיתר חלקי הקדושתאות.

²⁷⁵ ויושם לב אף לחזרה על אות האקרוסטיכון כמעט בכל מילות הטור.

יפיח קטורה / יושר לנוטירה

... כתר סוגה / כושרות הפוגה

להסיר לעוגה / למאמר אבליגה.

המילים כתר סוגה כנראה משמשות כינוי לישראל (על פי "סוּגָה בְּשׁוֹשְׁנִים", שיר השירים ז ג), ולכן יש לשוקלן כבעלות הטעמה אחת.

פליישר העלה השערה שלפיה הדבר קשור לקנס שהוטל על משמר בלגה, וראה לעיל בעמ' 66 בהע' 212.

פיוטי ד' וה' בקדושתא זו שקולים כביתר הקדושתאות – אך ברהיט, פיוט ז, ניכרת אריכות חריגה, כמו רצה הפייטן 'לפצות' ולהשלים את שחיסר בחלקים הראשונים של הפיוט.

הנה חלק מטורי הרהיט:

כלה מכולה כלולה ומכוללה ופושטת צוארה להרגה

לא שכחה ולא שכחה ולא שיכחה ועליך בכל יום נהרגה...

סלסל סיגני שרי סיומי סודרי סודר שושנים סוגה

עורר ערי מקטרי מפטמי פיטומי בושם ערוגה...

קמי במערה העירה המהירה להסרר הסררה לשוערה ועימם נחוגה.

תופעה זו מצויה גם ברהיטים אחרים, ויש לשער שהקרבה לסילוק הבנוי לרוב במשקל פרוז גרמה לכך, אך במשמר בלגה הדבר בולט כבר מתחילת הרהיט – בעוד בפיוטי המשמרות האחרים ניכרת נטייה לשמור על המשקל הקבוע אף ברהיטים.

6.3 החריזה

6.3.1 דרכי החריזה

פיוטי הדותהו כולם חרוזים, כמקובל בפייטנות הארצישראלית הקדומה מימי ינאי ואילך.

בכל חלקי הקדושתא נחרזים הטורים בהקפדה, מלבד הסילוק שתחילתו בדרך כלל הריחי פרוזה מחורזת, ובסופו אין חריזה כלל. במגן, במחיה ובמשלש חורז הדותהו מחרוזות מרובעות, הנחלקות לשני טורים ששתי צלעיותיהם פותחות באותה אות.

למשל, כך היא פתיחת המגן למשמר יקים:

אימרת עתה אקום. א-לוה מפיד יקום

במשמר יקים תקום. בניך להושיע בכל יקום.²⁷⁶

גם מחרוזות הסיום של המגן והמחיה הן מרובעות, והן פותחות באות שבה פותחת מילת השרשור (פעמים הרבה מבקש הפייטן לפתוח את צלעיות המחרוזת אף בשתי האותיות הראשונות של מילת השרשור, או בצלילן).

בפיוט ד ישנה חריזה אחידה בכל טורי הפיוט (בין שמונה לעשרה. ששת הראשונים מקיימים את האקרוסטיכון הדותהו).²⁷⁷

פיוט ה' עשוי ארבע מחרוזות משולשות (השלמת אקרוסטיכון האל"ף-בי"ת מהאות קו"ף עד תי"ו), ובפיוט ו חוזר הפייטן למחרוזות מרובעות. פיוט ז מעמיד אקרוסטיכון שלישי מאל"ף עד תי"ו ולכל אורכו חריזה אחידה.

דרך כלל משתדל הפייטן לא להסתפק בזכות של הברת החרז כולה (בין אם מדובר בהברה פתוחה ובין אם בהברה סגורה), ומוסיף עיצור נוסף המשותף למילים החוזרות, ואף שהוא מרוחק מהברת החרז ובינו לבניה עיצורים נוספים ותנועות מתחלפות. אמנם, כשמדובר בהברת חרז סגורה הכוללת שני עיצורים השייכים לשורש המילה – נראה שהפייטן מסתפק בכך.²⁷⁸

כך למשל, בסיום פיוט ה' למשמר יקים חורז הפייטן: "תקום תְּרַחֵם צִיּוֹן בְּרַחֲמִים. תקום יְקִים בְּשַׁעְרֵי מְרוֹמִים. תֵּאמֶר שְׁבִתִּי לִירוּשָׁלַם בְּרַחֲמִים".

הברת החרז "מים" כוללת את צורן הרבים "ים", ולכן ייטה הפייטן לכלול עיצור נוסף במילת החרזה (רחמים / מרומים / רחמים).

לעומת זאת, בתחילת פיוט ו' באותה קדושתא נקט הפייטן:

²⁷⁶ לא פעם בוחר הפייטן הברות חרז המתאימות לשם המשמר או לשורשים הקשורים בשמו או בשם מקומו, ועמם הוא בונה את משחקי הלשון שעומדים במרכז הקדושתאות. ראה לעניין זה את דבריה של אליצור במבוא לפיוטי פינחס: "תשומת הלב היתרה של פייטנים קדומים לעיצורם השורשיים המשתתפים בחרז נובעת ככל הנראה מנטייה למשחקי מילים משוכללים, אשר אפשר שהם שהולידו את החרוז העברי" (אליצור, פיוטי ר' פינחס, עמ' 167. וראה בהערות 19-20 שם), וכן את הערתה במאמר על מבנה הקיקלר, שבה היא מדגימה מפיוטי הקליר, יניי והדותהו את נטייתם לחרוז בשורשים הקשורים לנושא העומד בתשתית הפיוט (אליצור, על מבנה הקיקלר, עמ' 150 הע' 36). ולעניין קרוב בתקופה מאוחרת יותר, ראה מירסקי, משמעות החרוז בשירת ספרד, לשוננו לג עמ' 150–195. כן ראה את דבריו של יהלום, תיאוריה ומעשה.

²⁷⁷ יוצא מכלל זה פיוט ד בקדושתא למשמר ישבאב, שכהגדרת זולאי "ספק נסתרס ספק נשתבש".

²⁷⁸ על נורמת חריזה זו, המכונה 'החרוז הקלירי' או החרוז המופסק, ראה אצל הרושובסקי, חריזה, עמ' 738–742. וראו את דבריה של אליצור על ההקפדה החלקית על נורמה זו אצל הקליר (אליצור, פיוטי ר' פינחס, עמ' 167), וכן את הסתייגותו העקרונית של יהלום מהגישה הפורמלית מדי: "עצם הקונצפציה המבודדת את הנורמה של החרז מגורמי השיר האחרים בעייתית. אווירה, הלך רוח וטון אינם משניים כפי שהתפיסה הסטרוקטורליסטית של הרושובסקי מבקשת להציגם" (יהלום, פיוט ומציאות, עמ' 142).

ג.ל. מקדש כמאז יוקם. גיל ומשוש יקים ירוקם.

[ד.]. מתוך העדה קם. דלות למענו יום נקם.

כאן הברת החרז "קם" כוללת שני עיצורים מן השורש, ולכן אין צורך להוסיף עליה עיצורים נוספים במילות החרזה.²⁷⁹

יש להעיר כי סיומות שם העצם, כגון במילה "יגון", "רזון" או "ששון", נחשבות לעניין זה כחלק מן המילה וניתן אפוא לחרוז בהברת החרז עצמה.

כך ניתן להסביר את החרזה בסטרופות הבאות, מן המשלש למשמר בלגה:

.. אנחת יגון. מבליגות עלי יגון

נא כהפילך דגון. נצר ניתעב שית ליגון

שים לבלגה ששון. סלול בל יאסון

עלות למגדל חסון. עמים שית לרזון.²⁸⁰

יש להוציא מן הכלל שזכרנו את פיוטי ז, שבהם מבריחה חריזה אחידה את עשרים ושניים הטורים המעמידים אקרוסטיכון מאל"ף ועד תי"ו. במקרה זה יסתפק לעתים הפייטן בהברת חרוז זה, ואף אם אחד מעיצוריה אינו שורשי.²⁸¹ וראה להלן את התייחסות לפיוט ז למשמר הפיצץ, שבו מופרת אף נורמת החרזה הבסיסית – זהות הברת החרז.

²⁷⁹ מעניינת החרזה בשני הטורים הקודמים לטורים שצוטטו: "אומרי קומה הושיענו תקים. אשורם על סלע להקים. בשמך לעשות גוים ניתקים. ביטה בחוק דברים עתיקים". בטור הראשון, בשתי הצלעיות הברת החרזה "קים" כוללת שני עיצורים מן השורש, ואכן אין עיצור נוסף על הברה זו במילות החרזה; ואילו בשתי הצלעיות שבטור הבא, שבהן הברת החרז כוללת את צורן הרבים והמ"ם אינה שורשית, כלל הפייטן את העיצור תי"ו כעיצור נוסף (המופיע גם במילת החרזה בצלעית הראשונה, אמנם כצורן דקדוקי).

עוד ראה בפיוט ה למשמר חופה "קום?" [בנה את חופך / קום ממעון את המשופך / קדש חפה במשחת פך]. במילים "פך" ו"המשופך" עיצורי ההברה פך שורשיים, ואף שבמילה חופך העיצור כ"ף הוא צורן דקדוקי אין בכך כדי לפגום בחרזה. לחלופין, ניתן להתייחס לשתי המילים "במשחת פך", שלהן עיצורים משותפים עם מילות החרזה הקודמת (חי"ת כנגד "חופך" ושי"ן כנגד "המשופך"). וראה בהמשך את התייחסות להעשרת החרזה בעיצור סמוך למילה החוזרת.

²⁸⁰ וראה גם בפיוט ו למשמר חזיר: "גרש לץ ויצא מדון. געה והפיל הר הזדון. דבר יהיה העם נדון. דעו כי יש לישראל אדון". לעניין החרזה של "זון" ו"סון" ראה לקמן בפרק על חילופי העיצורים.

²⁸¹ כמובן, אם החרז שבחר מאפשר שימוש בעיצורים משותפים יעדיף הפייטן להעשיר את חרוזיו. כך נהג למשל בפיוט ז למשמר אלישיב, החוזר בחרז "בה". הפייטן מקפיד להעשיר את החרזה בכל הטורים בעיצור שי"ן: "אי מה גדלה ועמקה למאד המחשבה / במחשבות שלום מקדם חשובה" וכו'. כן הוא גם בפיוט ז' למשמר

כך למשל נחרז בפיוט ז' למשמר יקים :

היו משוטטים וסובבים בשוקים / והשכם והערב עליך מתרפקים / זעתה וניתרוממה בעונך
משחקים / חולת אהבה חלות ליפרקים.

הפייטן מסתפק בחרז "יקים" – המבוסס כמובן על שם המשמר יקים²⁸² - ולא מקפיד על שיתוף
עיצור נוסף בחריזה.

כאמור לעיל, העיצור הנוסף להברת החרז יכול להיות מרוחק ממנה. דוגמה לדבר בפיוט ד'
למשמר יקים, שבו חותם הפייטן את שמו בראשי המחרוזות.²⁸³

הקיימה למנוחתך. דגל (בכתב היד: רגל) יקים ב:נ? חותך. ?ו?הקם לגוי קדוש עם נחלתך. תשפוך על
קמינו חמתך. המקום פעלתה תן לאומתך. ותתנחם עליו [..]תך. ותקים זאת נחמתך. ותשיע
איומתך. קדוש.

מלבד סיומת הנוכח "תך", הפייטן כולל במילות החרז הראשונות את העיצור חי"ת, לעתים
בסמיכות להברת החרז ולעתים כשבינו לבניה מופיעים עיצורים נוספים. בשתי מילות חרז לא
מופיע העיצור חי"ת, אך בא העיצור הגרוני אל"ף, המתחלף לעתים עם חי"ת (ראה בהמשך).
בנוסף, לעתים מתחלף בתוך מחרוזת העיצור הנוסף, תוך שימוש במילת 'מכנה משותף' הכוללת
את שני העיצורים. למשל לפנינו – המילה "חמתך" כוללת את העיצור חי"ת ואת העיצור מ"ם
מלבד הסיומת "תך", ולכן ניתן לחרוז בה הן את המילה "נחלתך" (בשיתוף העיצור חי"ת) והן את
המילה "לאומתך".²⁸⁴

אימר, החורז בהברה "תה", וכולל בכל טוריו את העיצור שי"ן ("אפרים כינה פותה אחרך משכתה / בארץ צייה
וצלמוות אותה הימשכתה" וכו').

²⁸² גם בפיוט ז' למשמר חופה מילת החרז היא שם המשמר עצמו, ואף בפיוט זה אין הקפדה על עיצור נוסף
להברת החריזה "פה" (אמנם, העיצור חי"ת שבמילה חופה יכול להתחלף בעיצורים גרוניים נוספים ואף להיות
מושקף). אף בפיוט ז' למשמר בלגה שם המשמר הוא תיבת החריזה, והברת החרז היא אפוא "גה" ותו לא.
בפיוט ז' למשמר חזיר הברת החרז היא "צים". בטורים הראשונים חורז הפייטן מילים מהשורש שק"ץ, ואף
בטורים בהמשך הפיוט ניכרת נטייה לשילוב העיצור קו"ף במילות החרז – אך בטורים רבים החריזה היא
בהברה "צים" ותו לא. בדומה לפיוט ז', אף בפיוט ד' החריזה היא אחידה, ואכן בפיוט ד' למשמר הפיצץ הפייטן
מקל ומסתפק בהברת החריזה "פך" ללא עיצור נוסף: "הפץ עברות אפך. דלה את דלתות חופך. וכוונן מעונך
המשופך... אבל לששון יוהפך. בכונך חקוקת כפך. ונברך ניפך". אמנם, במילים "המשופך" ו"יוהפך" העיצורים
הם שורשיים, ואולי לכן הסתפק הפייטן בחרז זה אף שברוב המילים שבמחרוזת הברה זו מכילה את כינוי
הנוכח לזכר. וראה בעניין זה את דיונה של ש' אליצור בפיוט המשמרות של פינחס, שאף הם חוזרים לעתים
בשם המשמר (אליצור, פיוט ר' פינחס, עמ' 168).

²⁸³ נראה שבמאגרי המילון ההיסטורי ניתנו הצעות השלמה שאינן מדויקות במחרוזת זו.

²⁸⁴ לעניין זה ראה אליצור, פיוט ר' פינחס, עמ' 172.

כך למשל ניתן להסביר את החריזה בפיוט המגן למשמר בלגה :

[ז... .. לקת. זבול דרום מחלקת

חדוותך חובקת. חותם טוב אובקת.

מילת החריזה בצלעית הראשונה היא כנראה מבולקת, ומילות החריזה האחרות חולקות איתה את העיצורים למ"ד (מחלקת) ובי"ת (חובקת, אובקת). לחלופין, ניתן להתייחס לעיצור אל"ף שבמילה אובקת כחילוף של העיצור הגרוני חי"ת, וראה בביאור את הסבר הפועל במשמע חובקת.

כמו כן, ניכרת נטייה לחלק את החריזה האחידה שבסטרופה לשתי חריזות משנה בטורים. הברת החרז עצמה משותפת לכל ארבע הצלעיות שבסטרופה (במקרה זה: "קת"), והעיצור הנוסף המעשיר את החריזה משותף לכל טור וטור (למ"ד בטור הראשון, בי"ת בטור השני).²⁸⁵

נבחן עתה את החריזה בפיוט ד למשמר אימר, שבראשי טוריו מופיע האקרוסטיכון ה-ד-ו-ת-ה-ו.

האומרים ימהר יחישה. דחה ולעזרינו חושה. ותיגזר אומר ויקם לך נרחישה. תולדות אימר דרושה. היות שומר אבן הראשה. ותמחה חטאת חרושה. ותאמר והיה אדום ירישה. ותשא קדושה היות במורשה. קדוש.

הטורים כולם חורזים בהברה "שה", אך העיצור הנוסף מתחלף. המילה נרחישה כוללת את העיצור חי"ת שיכיהן' עד כה כעיצור הנוסף, וכן את העיצור רי"ש שמופיע ביתר מילות החריזה עד לסוף הפיוט.²⁸⁶

²⁸⁵ וראה לעיל בהע' 279 חלוקה דומה בין שני הטורים. וכן הוא במחרוזת הסיום של המגן למשמר הפיצץ: "מפניו שונאיו ינוסו. מפתם מקרבם יכניסו / מפאריך חייל יעשו. מיפקדם כי בו יחסו". בכל טור שתי הצלעיות חולקות עיצור משותף מלבד הברת החרז (נו"ן בטור הראשון, והעיצורים הגרוניים המתחלפים חי"ת ועי"ן בטור השני).

²⁸⁶ והנה דוגמה נוספת לשימוש בעיצורים נוספים מתחלפים, מתוך המחיה למשמר חזיר: "כלה לעשות נאלחים. כוהני ממליח מכחש נחים / למען ויראו המלחים. לעד מורה אלהים". המילה "נאלחים" חולקת נו"ן עם מילת החריזה "נחים", ולמ"ד עם שתי מילות החריזה שבצלעיות האחרונות (לחילוף בין ה"א לחי"ת במילה "אלהים" ראה בהמשך). ועוד, מפיוט ו למשמר הפיצץ: "... אבנים מנופצות. זיר לראש פינה נירבצות ... כל הפרצות. המסעף פורה במערצות". העיצור פ"א משותף לשלוש מילות החריזה הראשונות (אם נתייחס לבי"ת שבמילה "נרבצות" כחלופה פונטית לפ"א), והמילה מערצות מקושרת לחברתה בצלעית שלפניה, ובזו שלפני פניה, באמצעות העיצור הנוסף רי"ש.

כך אף בפתיחת המשלש למשמר פתחיה: "מפותחים פיתוחי חותם. משוך פתחיה לינחותם. נתיב ארחותם. נחם במישור להורותם". ניתן להתייחס לה"א שבמילה להורותם כתחליף לעיצור חי"ת שביתר מילות החריזה, אך אפשר גם לראות את המילה "ארחותם" כמילת גישור' המכילה את העיצור המקשר חי"ת לצד העיצור המקשר רי"ש המופיע גם במילה "להורותם".

העיצור הנוסף לא חייב להיות עיצור שורשי, והוא יכול להיות גם צורן דקדוקי. כך למשל פותח פיוט ו למשמר אימר :

את מכורי ליוונים תיפדה. אימרת מאמריך תעדה

בני יוונים ביוונית תנדא. בני יונה בו ישעך תחדה.

מלבד הברת החרז "דה", נראה שהעיצור הנוסף המברית את ארבע מילות החריזה הוא תי"ו, אף שהוא מסמן את הפנייה לנוכח ואינו מן השורש.

העיצור הנוסף יכול להיות גם במילה סמוכה למילת החריזה, כפי שמודגם במחרוזת הבאה, מן המגן למשמר חזיר :

טבח גדול יש לו. טיבחה לאדום באש לו.

ישים במשמרו מושלו. יהי על החזיר הימשילו.

העיצור שי"ן חוזר בכל חריזות המחרוזת, ואף שהוא בא במילה סמוכה בשתי הצלעיות הראשונות (לעניין ההבדל בין שני הטורים, ראה לעיל הע' 284).

החריג היחיד מנורמת החריזה המינימלית הנדרשת (החורזת 'שור' עם 'מישור' ו'חמור' עם 'מור') באה בפיוט ז למשמר הפיצץ. הפייטן משתמש בשם המשמר עצמו כמילת חריזה, וחורז אמנם מספר טורים בהברה "צץ": "ומרכבותם יפוצץ. זחלת אף וחימה על ראשם תפוצץ. חלות בס חרון חרבות משמר הפיצץ", אך ביתר טורי הפיוט הוא 'מוריד את הרף' וחורז אף בהברות אחרות המסתיימות בעיצור צד"י: "קמיד מקניך מקניאך קול נותנים עליי תמריץ. ריעיד רוחמיד מרחי[מיד]... [מרחיבך תאמץ. שומרי משמרת הקודש בשימור לב יתעלץ".²⁸⁷

הרשובסקי, שניסח את כללי החריזה בתקופת הפיוט הקדום, קבע בין השאר כי נורמת החריזה לא אפשרה לחרוז במילה זהה.²⁸⁸ ברם, כבר הראו חוקרים כי למעשה כלל לא נמנעו הפייטנים הקודמים מלעשות כן, ואף הדותהו חורז לא פעם במילה זהה בסופי הטורים.²⁸⁹

ובתחילת פיוט ה' לפתחיה: "אכלה-ערב תסיק דליקה. אבידה לתת אכלה ומדקה. בפתחך חוקה לפיתחי עלוקה. בהם תפיל אום החלוקה". המילה דליקה חולקת עיצור משותף עם המילה הארמית "מדקה", וכן עם שתי מילות החריזה שבטור השני, המוסיפות את העיצור למ"ד להברת החרז "קה".

²⁸⁷ ניכר אמנם שהפייטן מבקש לחרוז טורים סמוכים בהברות זהות, כדוגמת פרץ / פרץ / מארץ / נריץ, או תרביץ / תרביץ / בשבץ / קבץ, ועוד.

²⁸⁸ הרשובסקי, חריזה, עמ' 721 ואילך.

²⁸⁹ ראו פליישר, עליית החרוז, עמ' 231: "החריזה במילה זהה אינה מקובלת בשום תרבות שירה בעולם, אבל בשירה הפייטנית היא נחשבת לגיטימית לחלוטין גם מאוחר יותר [מהתקופה שבה חרזו רק במילים זהות, כפיוטי התקיעה של יוסי בן יוסי], בקונטקסטים מחורזים לגמרי". לדבריו רק האסכולה הספרדית הוציאה שיטה זו אל מחוץ לחוק, ואף היא רק בשירת החול. בדומה לזה מביאה ש' אליצור במבוא לפיוטי פינחס שחריזה

כך למשל חרז בפיוט למשמר אלישיב :

זה שער התשובה. זקוף לבעלי תשובה.

ובמחרוזות מרובעות בפיוט למשמר חופה :

תמלא כבוד. מעון כולו אומר כבוד.

נתון לחופה ניזר כבוד. נעימות על כל כבוד.

וכן :

מפקד מעונה אי קדם. מתחת זרועות אחור וקדם.

נא תיזכור את הררי קדם. נצור עדתך קנית קדם.

בפיוט למשמר אלישיב אף חורז הפייטן שתי מחרוזות סמוכות באותה מילת חרז :

[פ]וקדינו בדרך הטוב. [פ... ..] טוב.

[צ... ..] יינו ת?שובה בל[בב] ?טוב. [צ... ..] תמנע טוב.

[ק]רב כוהן [קנ]ה להר [..טוב]. [ק... ..] טוב.

[..] בהנה מה טוב. רנן קירבת אלהים לי טוב.

נסקור כעת את חלקי הפיוט כסדרם ונעמוד על חריזתם.

6.3.1 השימוש בעיצור נוסף בחריזה

בקדושתא למשמר מלכיה שרד רק סופו של פיוט ו, ובשתי מילות החריזה שלפנינו החריזה כוללת שני עיצורי שורש.

פיוט ז חורז בסיומת הרבים לנוכחת (-:יָ). מילת החריזה הראשונה היא "אמנייד" והאחרונה "שמנייד". ניכרת נטייה לכלול את העיצור נו"ן במילת החריזה, אך אין הקפדה על כך. מבין 18 מילות חריזה הניתנות לקריאה (או להשלמה) רק בשמונה באה נו"ן נוסף על סיומת החריזה הקבועה.

במילה זהה מקובלת אצל הקלירי וממשיכיו, ו"דומה שרק עם חדירת הפואטיקה הערבית לפיוט העברי ניכרת הסתייגות ממנה" (אליצור, פיוטי ר' פינחס, עמ' 173). יצוין עוד כי א' מירסקי ציין את החריזה הקבועה במילים חוזרות כשלב ראשון של החריזה בפייטנות, שממנו התפתחו יתר דגמי החריזה (ראה מירסקי, תחילתו של חרוז, בתוך: הפיוט, עמ' 302–314. וכן ראה בפרק 'צמיחת החרוז', מירסקי, כתיבות, עמ' 107). ראה בעניין זה גם אצל פליישר, עליית החרוז, עמ' 232 ואילך, וכן את תיאורו ההיסטורי של יהלום, מתקבולת לחרוז, עמ' 277–309.

נראה שככלל החשיבו הפייטנים את הדיפתונג "קֶזֶךְ" כחרז כשר – ואף פייטנים המקפידים על הוספת עיצור שורשי לעתים נמנעים מכך במקרים כעין אלו. כך למשל חרז ינני: "עוד ננעים בכפלים / פורס עליי צל כנפים",²⁹⁰ ור' פינחס חרז ירושלים / כפלים / אפים / פעמים.²⁹¹

אף אצל הקליר חוזרת החרזיה בדיפתונג. ראה למשל בשבעת טל שלו: "מים קדושים יצאו מירכתי בית / טל מנוחה צחצח משמיר ושית / ותברך ותפריח גפן ותאינה ורימון וזית" (אף ר' יוסף בן אביתור נקט את אותן מילות חריזה בפיט הושענות: "אל נא פצה שנה זו משמיר ושית / וברך עץ שמן ועץ זית").²⁹²

בקדושתא למשמר מימין, חריזת המגן וסטרופת הסיום שלו מקפידות על עיצור שורשי נוסף להברת החרז (למצער במילות החרזיה שהגיעו עדינו). בפיט המחיה חרז הפייטן:

טסנו לערוך הגיון. טעם שנות ימין עליון

[י... .. יון]. [י..]ור בית העליון.

לכאורה אין כאן הוספת עיצור להברת החרז, אך אולי יכולים העיצורים הגרוניים ה"א ועי"ן עשויים לבוא זה כנגד זה.²⁹³

הוא הדין במחרוזת הסיום של המחיה:

[ח..] ליך באבךך נושא. חי הנה לנו מחסה

[ח... .. שה.. ח.. כל מעשה.

המילים מעשה ומחסה חוזרות כדן, תוך החלפת העיצור הנוסף הגרוני, והמילה נושא מצטרפת להן, תוך השתקת העיצור הקודם.

במחרוזת הבאה, הפותחת את המשלש, מסתפק הפייטן בחרז "זה" ואינו מוסיף במילת החרז עיצור משותף (אלא אם נאמר שוב שהעיצור ה"א יכול להיות מושתק וממילא הוא אינו דורש עיצור זהה לו לפני הברת החרז).

[מ... .. ז].ה. משמר מה נרָא המקום הזה.

נא טהורים עליו תזה. [נ... ..] ניבזה.²⁹⁴

²⁹⁰ זולאי, פיוטי ינני עמ' רעד טור כב.

²⁹¹ אליצור, פיוטי ר' פינחס, עמ' 175. וכסיכומה: "לעתים קרובות אין ר' פינחס מוסיף על הסיומת –ים ודומותיה כל עיצור שורשי".

²⁹² ראה גם אצל שמידמן, ברכות המזון, עמ' 344, ודוגמאות נוספות במבוא שם, בעמ' 168.

²⁹³ אף שלא מצאנו חילוף ישיר בין עיצורים אלו, ישנם מקרים שהפייטן חוזר תוך השתקתם. לדוגמה: "כבוד / הוד", או "קוצעים / מתרחצים", ולכן אפשר שהם יכולים גם לבוא זה כנגד זה, ובפרט כשמדובר בעיצור הנוסף להברת החרז.

אמנם, בולט הצליל של האות נו"ן במחרוזת, גם אם לא במילות החרז עצמן. נראה אפוא שהחרזה העשירה נתפסה כחלק ממשחקי הצליל הכוללים שבפיוט, ולא נעשתה על פי כללים נוקשים אלא בדרך טבעית.

בפיוט המשלש לאלישיב נאמר כך :

משובותינו תירפא. מש[... ..פ].ה.

נתון לאלישיב בחופה. ניזר לראש נחפה.

שתי הצלעיות האחרונות חורזות כדין. בצלעית הראשונה חסר העיצור ח, ואולי גם כאן יש לפתור את הבעיה באמצעות תירוץ השתקת הגרוניות. ניתן גם להסביר שהסיומת "פה" לא נתפסה כסיומת דקדוקית כיוון שהיא חלק משם המשמר ולכן די לחרוז בה.²⁹⁵

בסיום פיוט ה' נכתב :

תשוב ברחמים לשער הפונה. תבנה עירך ומשם תענ[ה]. תשוב אם עד שדי תיבנה.

גם כאן לפי ההגדרות הפורמליות חסר העיצור הנוסף, אך יושם לב לעיצור הגרוני עי"ן במילה "תענה", וכן לקרבת העיצורים בין בי"ת לפ"ה, וכן לעיצור עי"ן המופיע בכל הצלעיות בסמיכות לחרז.

בפיוט ו' לאלישיב נכתב :

[ג..] שזו?בו ונשובה אליכם. גאול אני שב שבות אהליכם.

[ד... ..ח]ייליכם. דיץ לדיץ במלולליכם.

סיומת הקניין לנוכחים "כס" אמנם כוללת שני עיצורים, אך ניכר כי הפייטן מבקש להוסיף עליהם עיצור נוסף (למ"ד במקרה זה), ואף שמדובר בעיצור שורשי יחיד.

ככלל, מובן שקשה לנסח כלל המתבסס על תפיסת השורשים המאוחרת שהתעצבה בספרד ולנסות להתאים לו את דרכם של הפייטנים הקדומים, שתפיסתם הלשונית הייתה שונה.²⁹⁶

²⁹⁴ ייתכן שבמקרה שבו בחר הפייטן מילה קצרה לחרזה, כגון "זה", הוא הסתפק בחרז זה בשאר מילות החרזה ולא תר אחר עיצור נוסף.

²⁹⁵ והשווה לחרזת פיוט ז למשמר זה, וכן את החרזה בשם המקום חצפית. כן ראה בפיוט ד למשמר בלגה, החורז בלגה / וענוגה.

²⁹⁶ בהמשך פיוט ו' לאלישיב חורז הפייטן: [...] בתך תורינו. זכינו ברחץ וטהרנו / [...] א?ת חטאת נעורינו. חתום בתשובה פ(י)אירינו. אף כאן מיתוסף עיצור משותף לסיומת הדקדוקית "ינו", וניתן אף להתייחס לעיצורים הגרוניים הקדומים לרי"ש בשלוש הצלעיות כמשותפים. וראה לעיל בעמ' 68 את הבאת הפסוק הכולל את היסוד "מר" בין הפסוקים העוסקים בעניין אמירה למשמר אימר.

עם זאת, כשמזדמנת לפייטן האפשרות נראה שהוא מבכר להעשיר את החרז בעיצורים נוספים על החרז בסיומת הדקדוקית. כך לדוגמה הוא נוקט בהמשך פיוט ו למשמר אלישיב, שבו הוא מוסיף עיצור משותף על שתי הברות החרז (וכולל שני עיצורי שורש):

[ממשובת] פתאים תצילינו. משוכתך לא תעצילינו.

[נ...ב תשובה? ת?...] אצילינו. נהגינו ולא יסור צילינו.²⁹⁷

דוגמה נוספת לחריזה עשירה באה בפיוט ו' למשמר ישבאב:

שוחין וחצפית על משמרתם. שית וחזיק את מישענתם

תמלא לעמד מישאלותם. תכרך טנא מישאלותם

מלבד הברת החרז בכינוי הקניין לנסתרים "תם" פותחות כל מילות החרזה בהברה "מש", וכך ארבעה עיצורים משותפים להן (ואף שכלול בהן עיצור שורשי יחיד).

בפיוט ו למשמר חופה נאמר:

[ה... ..] ?כ:עפות. הדר חוגרינו תועפות

[ו... ..] ?היו פות. וחזק ידדים רפות

שתי הצלעיות הראשונות חורזות כדין, בתוספת עיצור על הברת החרז, אך בשתי הצלעיות האחרונות אין חרוז נוסף (אמנם, העיצור עי"ן שבטור הראשון יכולה להיות מושתק, ראה לעיל). לחלופין, ניתן לטעון שבפעלי ל"ה נתפסה התנועה הסופית כחלק מהשורש, ולפיכך לא הורגש צורך בהעשרת החרז בעיצור נוסף.

²⁹⁷ כך הוא נוהג גם בפיוט המגן למשמר יקים: גוים הקמים עלינו. גיבור קום גרש מעלינו. דכרך יקום עלינו. דשנינו וזר לא יבלענו. העיצורים עי"ן ולמ"ד מצטרפים לסיומת המדברים, גם אם בסדר שונה. ראה גם במחרוזת הסיום למחיה למשמר ישבאב: "[לכנון] תשרישנו. לךד תורישנו. להרים קרן ראשינו. [לה] חיות בטל עולם לדורשינו". הפייטן מוסיף את העיצור רי"ש על הברות החרז "שינו". בדומה חורז הפייטן בפיוט ו' באותה קדושתא: "השב אפרך מהמוניך. הכין לישבאב מעוניך. ויהי שם לך ועיניך. ותחון את מאמיניך".

בנוסף להברת החרז "ניך" (שכנראה נהגתה ללא תנועה סופית) מופיעים העיצורים ה"א, עי"ן ואל"ף, המתחלפים ביניהם, במילות החרזה (וכן משותפת מ"ם בשלוש מילים מתוך הארבע). אם כללי החרזה היו נוקשים ומוקפדים ייתכן שהיה אפשר להסיק ממנה על דרך ההגייה של סיומת הרבים לנוכח, האם כוללת היא הברה אחת או שתיים – אך נראה שהגמישות שבדרכי החרזה לא מאפשרת להסיק מסקנות ודאיות ממנה. אמנם, שמא יש סיוע מסוים לסברה שהכינוי נאמר ללא תנועה סופית מכך שהפייטן תמיד מוסיף עיצור שורשי שני כשבאה חריזה כזו.

הקדושתא למשמר ישבאב נפתחת בטורים אלו :

[א...א] חֲצִפִּית. אֲשֶׁרוּ וּמִשְׁמָרוּ צִיפִּית.

בְּצִדְקָא בִּיתֵיפִית. [ב...] לְקַח מַה יְפִית.

הברת החרז "פית" אמנם אינה מכילה שני עיצורים שורשיים, אך ניתן לשער שכיוון שחצפית הוא שם מקום, והסיומת "ית" לא נתפסת בו כסיומת דקדוקית, הסתפק הפייטן בחריזה בהברה "פית" ללא תוספת עיצור נוסף. מכל מקום, שוב ניכרת הנטייה לחלק בין טורי הסטרופה ולהוסיף להברת החרז המשותפת עיצור נוסף ייחודי לכל טור.²⁹⁸

(אפשרות נוספת היא לומר שהאות יו"ד שבאה בשתי הצלעיות האחרונות כעיצור משמשת בתפקיד העיצור הנוסף, אף שבשתי הצלעיות הראשונות היא מופיעה כאם קריאה. ניתן להעלות את הסברה שכיוון שהיא נכתבת תמיד כחלק משם המקום, היא נתפסה כשוות ערך' לעיצורי השם).

פיוט ד למשמר ישבאב חורז בשם המשמר ישבאב, והוא מופיע פעמיים כצורתו כמילת החרזיה. כל מילות החרזיה הנוספות כוללות את העיצור שי"ן מלבד ההברה "אב", ויוצאת מכלל זה רק צלעית הסיום של הפיוט: "לשמור ביתך שוכן עד ורוכב עב". גם כאן ניתן להסביר שכשחורזים במילה קצרה, שכולה היא הברת החרז, אין צורך להוסיף עליה עיצור נוסף.²⁹⁹

פיוט המגן למשמר אימר פותח כך :

אמרת אלוה צרופה. אמת לשומריה תרופה.

במשמר אימר רצות תנופה. [ב...]ים שית לחנפה.

שתי הצלעיות הראשונות חורזות בעיצור נוסף על הברת החרז "פה", וכך גם שתי הצלעיות האחרונות, אך העיצור הנוסף שונה בין טור לטור (רי"ש בטור הראשון ונו"ן בטור השני). אפשר ששיתוף החרז נעשה כאן בדרך מדורגת. המילה "תרופה" והמילה "תנופה" חולקות שתייהן את

²⁹⁸ אפשרות נוספת היא לומר שהאות יו"ד שבאה בשתי הצלעיות האחרונות כעיצור משמשת בתפקיד העיצור הנוסף, אף שבשתי הצלעיות הראשונות היא מופיעה כאם קריאה. ניתן להעלות את הסברה שכיוון שהיא נכתבת תמיד כחלק משם המקום, היא נתפסה כשוות ערך' לעיצורי השם.

²⁹⁹ הסבר חלופי, רחוק יותר, הוא לכלול בחשבון את העיצור שי"ן שבתחילת צירוף שני הכינויים המקבילים הנקראים יחד: "שוכן עד ורוכב עב".

העיצור תי"ו (וכן את התנועה u לפני הברת החרז), ואילו המילה "תנופה" חולקת עיצור משותף כאמור עם המילה "לחנפה"³⁰⁰.

7. ענייני לשון

7.1 רובדי לשון

ככלל, אוצר המילים שבפיוטים מיוסד על לשון המקרא. הפייטן לא הוקיר רגליו משימוש בלשון חז"ל ואף ממעט מילים השאלות מלשונות זרות, אך רוב מניינן ובניינן של המילים שנקט הן מילות מקרא, או הטיות קרובות שלהן (אמנם, לעתים הוא יוצק – כשאר הפייטנים – משמעות חדשה אל מילות המקרא, וכלהלך).

פעמים הרבה אף משבץ הפייטן קטעי פסוקים כצורתם – כהעברה אל שרשרות הפסוקים ואף במקומות אחרים שאין בהם אילוצי תבנית.

כדי לקבל רושם על היחס שבין מקורות לשונו, ננתח כאן את הקדושתא למשמר חופה מבחינת אוצר מילותיה, לפי חלקי הפיוט השונים.

כך לשון פיוט המגן :

אברתך עלינו תחופיף. על בת ציון דך תנופיף

בביתך בחרתי הי?סת?נופיף]. בבית מעון שירך נתופף

גשנו בצילך לשב. גוננינו וחופפינו וני?ת?ח?שב]

דביר חופתך ת[יי]שב. דת משמר חופה תיחשב

היום תרענין כיפת[ו]. הדר למלאת חופתו

ותאסוף חרפתו. ונאיר כיוצא חתן מחופתו

40 המילים שבפיוט כולן מקראיות. אמנם, מצד צורתן – ראויות לציון שתי עובדות : צורת המקור "לשב", על דרך לשון חז"ל, לשם החרוזה, תחת לשבת המקראית (הציון עצמו לקוח מלשון המקרא : "בצלו חמדתי וישבתי", שיר השירים ב ג); ובאותה צלעית : צורת הפועל הפייטנית גשנו, בנטייה על דרך פועלי ע"ו, לצורך האקרוסטיכון.³⁰¹

³⁰⁰ וראה תופעה דומה במחרוזת הסיום של המחיה למשמר חזיר – העיצור הנוסף משתנה בין טור לטור, והתנועה לפני הברת החרז יכולה להיות אמצעי קישור בין הטורים (ואמנם, שמא כלל אין להתייחס לתנועות, ואין מניעה להחליף את העיצור הנוסף בין הטורים. וראה אליצור, פיוטי ר' פינחס, עמ' 172-173).

³⁰¹ על דרך זו בפייטנות, ובפרט על השימוש ב"גש" כצורת עבר בבניין קל, ראה אצל יהלום, שפת השיר, עמ' 77.

מלבד שני מקרים אלו, המילים כולן מקראיות ונוטות על דרך המקרא.

נסקור כעת את המשלש :

[מ..] תמלא כבוד. מעון כולו אומר כבוד

נתון לחופה ניזר כבוד. [נ]עימות על כל כבוד

סגן חופה ישיש. סלסל סוד שוש אשיש

[ע..] שפחות להרסיס. עוצם ההרים עסיס

פאר חופה במקדשך. [פ..]ד ושם יקדישך

צא לפדות צאן קדשך. צרח ושאוג ממעון קדשך

43 מילים לפנינו. מלבד צורת המקור להרסיס, הגזורה מן השם המקראי רסיסים (עמוס ו יא, שיר השירים ה ב; בשני המופעים המילה בצורת רבים), כל המילים הן מאוצר לשון המקרא.³⁰²

נבחן כעת את פיוט ד :

[השקי]פה ממעון קדשך. דרוש חופת נוה קדשך

ובנה כמו רמים מקדשך. [תשוב?] להיכל קדשך

היראות אל הר קדשך. ותושיע את צאן קדשך

[...] חופה במקדשך. להעריצך ולהקדישך קדוש

27 מילים מחזיק הקטע, לפני מילת הסיום קדוש, וכולן על טהרת לשון המקרא.

לא הבאנו כאן את סטרופות הסיום הקצרות של המגן והמחיה, וכן את פיוט המחיה עצמו, שכן לא מעט מילים חסרות בכתב היד – אך גם בהם משתקפת אותה תופעה :

מתוך 47 מילים שניתן לקראן – 46 הן מקראיות. המילה היחידה שאינה מופיעה במקרא היא חלופה צורנית פייטנית למילה חופה, הבאה בצירוף "תכונן חופינו". במאגרי מילון ההיסטורי ניתנה לצורה זו הערך חף, וזהו המופע הראשון שלו מתוך 15 היקרויות בפייטנות. עוד פעמיים משתמש הדוטהו בצורה זו. בפיוט ה למשמר חופה : "בנה את חופך / קומם ממעון את המשופך", ובלשון דומה בקדושתא למשמר הפיצץ : "דלה את דלתות חופך / וכונן מעונך המשופך". מכל מקום, נראה שמבחינת הפייטן לא מדובר ביצירת ערך לקסיקלי חדש, אלא בגיוון הנטייה –

³⁰² פועל מן השורש רסס בא במקרא פעם יחידה בצורה "לרס" – צורה המתועדת גם היא בקדושתא למשמר חופה - אך הצורה להרסיס על דרך השלמים גזורה משם העצם רסיס, ומשמרת את ההברה "סיס" שבו. הדיון כאן נוגע לאוצר המילים ולבנייני הפועל ולא לשינויי דקדוק או הגייה כגון "שאוג" תחת "שאג" בצורת הציווי וכדומה.

במקום להטות את המילה חופה כנקבה בקיום התי"ו, הוא מטה אותה על דרך לשון זכר. מילה נוספת בצורה ייחודית היא "אנחת" בצורת נסמך אף שהיא באה במעמד תחבירי של נפרד, אך גם כאן המילה ודאי כלולה באוצר לשון המקרא.

נסקור עתה את פיוט ה:

[ק..] בְּנֵה אֶת חוֹפֵךְ	קוֹמֵם מִמְעוֹן אֶת הַמְשׁוֹפֵךְ	קִדְשׁ חֲפָה בְּמִשְׁחַת פֶּךְ
[ר..] אֶת הַרְיִסוֹת חוֹפָה.	רוֹדְפֵיהוּ בְּמִשְׁמֵר חוֹפָה	רִיצְפַת אֶבֶן יְקָרָה מְיוֹפָה
[ש...] אֶת שׁוֹמְמוֹת מְעוֹנֵךְ	שְׂאֹג תִּשְׂאֵג מִמְעוֹנֵךְ	שׁוֹהֵם לְעֵטֵר חוֹפַת מְעוֹנֵךְ
[ת..] חוֹפְתֵךְ כְּבוֹד	תַּעֲטְרֵנוּ הַדֶּר וְהוֹד	תּוֹשִׁיעֵינוּ נוֹרָא הוֹד

39 מילים לפנינו. במילון ההיסטורי ניתן לצורה "במשחת", על פי ניקודה בכתב היד, הערך המחודש "מִשְׁחָה", במשקל בְּרָכָה, אך נראה שיש להעדיף את הצורה המקראית "בְּמִשְׁחַת". לאור זאת, כל המילים שבפיוט הן מקראיות – ויוצאת מהכלל רק צורת הפועל "מיופה", בינוני של בניין פֿעֵל – שאין לו תיעוד במקרא. ברם, במקרא בא השורש בבניין פיעל (פעם יחידה: "בכסף ובוזהב ייפהו", ירמיהו י ד) – ולפיכך ניתן להתייחס לבניין פועל כקיים בכוח בלשון המקרא גם אם לא בפועל.³⁰³

אם נסכם את הממצא עד לסיום פיוט ה', שבו השלים הפייטן את האקרוסטיכון הראשון, יעלו בידינו הנתונים הבאים: מתוך 196 מילים שקריאתן ודאית, או קרובה לוודאית – כולן שורשן מקראי, ורק במקרה אחד נעשה שימוש בפועל בבניין שלא מתועד במקרא (להרסיס) וחודש בפייטנות. הווה אומר, מדובר בשיעור של כ-0.5% של צורות שאינן מקראיות.³⁰⁴ בחלקי הפיוט הבאים, שלשונם מרווחת יותר, ישנן יותר צורות שאינן מקראיות במובהק – אך עדיין שיעורן נמוך מאוד.

בפיוט ו' 139 מילים שקריאתן ברורה. מתוכן רק 5 אינן מקראיות – הצורות **ימסך**, **יתעצל**, **כדבירתך**, **רנו**, **ניכתור**. המילים כולן שורשן מקראי, אך צורתן מחודשת.³⁰⁵

השורש מסך מצוי במקרא רק בבניין קל, ובפיוט הוא בא כנראה בבניין נפעל (במילון ההיסטורי נותח הפועל כצורת הפעיל בעתיד, אך ראה בביאור שנראה להעדיף את הניתוח כצורת נפעל. מכל מקום, שני הבניינים אינם במקרא, ואף אינם מתועדים בלשון חז"ל).³⁰⁶

³⁰³ השימוש בבניין פועל מתועד בלשון הירושלמי. למשל: "כח בית דין מיופה" (בבא בתרא פ"ח ה"ה). על ריבוי השימוש בבניינים הסבילים בפייטנות הקדומה ראה יהלום, שפת השיר, 50-66.

³⁰⁴ אם נגרע גם את הצורות "לישב", "גשנו" ו"חופך" ממצבת מילות המקרא יעמוד השיעור על כ-2% בלבד.

³⁰⁵ לשיטות מיון שונות ומורכבות של רובדי הלשון בעברית – ראו צרפתי, ניתוח אוצר המילים, עמ' 311 ואילך, וכן אצל רשף, הזמר העברי, עמ' 207 ואילך.

הפועל יתעצל³⁰⁷ בבניין התפעל מקורו בלשון חז"ל (למשל בלשון משנת תמיד ב ב: "מימיו לא נתעצל כהן מלהוציא את הדשן"). במקרא מופיע השורש עצל לרוב בצורת בינוני פעל, עצל (14 פעמים, כולן בספר משלי), ופעם אחת בבניין נפעל (שופטים יח ט: "אל תעצלו ללכת"). בקדושתא למשמר אלישיב משתמש הפייטן גם בבניין הפעיל משורש זה: "משובתך אל תעצילינו".

שם הפעולה "דבירתך" אינו מתועד בלשון המקרא, בלשון חז"ל ובלשון הפייטנים שקדמו לפייטנו. ייתכן שבשימוש בצורה זו בצלעית "צילך יסוככנו כדבירתך" הוא רומז גם לדביר, הנזכר לא אחת בהקשר לכנפי הכרובים הסוככות על הארון (ראה למשל מלכים א ח ו: "אל דביר הפית אל קדש הקדשים אל תחת כנפי הכרובים").

הצורה רנן אינה במקרא, אך היא רגילה בפייטנות מראשיתה כצורה חלופית לרנה המקראית. כבר בנוסח ברכת נישואין מן הגניזה נמצא הנוסח "אשר ברא ששון ושמחה... גילה ורנן" (אמנם, כתב היד, ט"ש H18.32, אינו מנוקד וייתכן שיש לקרוא "ורנן" על פי לשון הפסוק בישעיהו לה ב: "פרח תפרח ותגל אף גילת ורנן". במילון ההיסטורי ניתן הערך רנן. בכתב היד המנוקד של סידור רס"ג (אוקספורד 1096, דף 82) מופיע נוסח דומה של הברכה, ובו מנוקד בפירוש בסגול.

גם הפועל נכתור בבניין קל הוא מחידושי הפייטנות הקדומה. במקרא פעלים משורש זה באים רק בבניין פעיל ובבניין הפעיל, והפייטנים החלו להשתמש אף בבניין קל בהוראת נתינת כתר – ובהרחבה: עיטור, נתינת שבח. בקדושתא קדומה למתן תורה מתועדת צורת בינוני פעול ("כתורות כבודות"), ואצל ייני ישנו שימוש גם בשם הפעולה כתירה: "כתירתך כלולה". הזדהותו משתמש מספר פעמים בשורש זה בבניין קל. ראה למשל בקדושתא למשמר יקים: "כתור ישועה לעם האמירך".

היחס בין המילים המחודשות למקראיות בפיוט זה עומד אפוא על 5:139, כ-3.6 אחוזים - מעט יותר משיעור המילים שאינן מקראיות בחלקי הפיוט הראשונים.

בפיוט ז נמשכת המגמה הנזכרת, אף שעדיין שיעור המילים שאינן מקראיות הוא נמוך ביותר. מתוך 122 המילים שניתנות לקריאה בחלק זה ישנן ארבע מילים שאינן מקראיות: **טכסה**, **טטף** (שתיהן בטור הפותח באות ט'), **מחוזקה**, **מוקפה**. שתיים מתוכן בנויות משורשים מחודשים, ואילו שתיים הן פעלים בבניינים שלא מופיעים במקרא (אמנם, צורות הפעיל שלהם מופיעות ולכן ניתן להתייחס אף לצורות הסבילות כקיימות בכוח).

השורש טכ"ס (או טק"ס) שמקורו ביוונית מופיע בתרגום אונקלוס במשמע הכנה וסדר (למשל: "ויאסר יוסף מרכבתו" – "וטקיס יוסף רתיכוהי", בראשית מו כט). בלשון חז"ל הוא

³⁰⁶ כנודע, ביחס לשורש זה (בין השאר) נאמרו דבריו של ר' יוחנן על ההבדל בין לשון מקרא ללשון חכמים, כמובא בבבלי עבודה זרה נח ע"ב: "יין שמסכו עובד כוכבים מהו? אמר ליה: ואימא מזגו! אמר ליה אנא כדכתיב קאמינא: טבחה טבחה מסכה ינה. אמר לו: לשון תורה לעצמה, לשון חכמים לעצמו".

³⁰⁷ בכתב היד נכתב בשגגה "יתעצב", אולי בהשפעת הלשון המקראית "ויתעצב אל לבו" (בראשית ו ו).

מתועד מעט,³⁰⁸ ובפייטנות הוא רווח ביותר. כך למשל בפי ינאי: "בטיפוח ערבות, בטיכוס שחקים".³⁰⁹ מסתבר שרצונו של הפייטן להרבות במילים הפותחות ב-ט מביא אותו להרחיק לצורות חריגות.

המילה טטף היא כנראה צורה מקוצרת ומחודשת לטוטפת שבמקרא. בלשון חכמים נזכרת הטוטפת לא רק בהקשר למצוות תפילין אלא גם כתכשיט (משנת שבת ו א: "לא תצא אשה... לא בטוטפת"), והצורה טטף כנראה מכוונת לתכשיט זה (ראה בהמשך הפיוט: "יופי יפ[נפה]"). במאגרי המילון ההיסטורי זו ההיקרות היחידה של שם זה.

שם הפועל "לטופפה" נותח במילון ההיסטורי כצורה יחידאית של השורש טפ"ף הגזור מן הטוטפת, ופירושה לעטרה בטוטפת, אך ראה הצעתנו בביאור שלפיה יש כאן שימוש בשורש טפ"ף שבמקרא בהוראת הליכה והתקשטות.

שני הפעלים הבאים שאינם במקרא הם צורות סביל בבינוני: מחוזקה ומוקפה. השורש חז"ק בא במקרא רבות בבניין פיעל, ונראה שצורת פועל שבפיוט גזורה ישירות מן הפסוק בתהילים המכוון לירושלים: "כִּי חִזַּק בְּרִיחֵי שְׁעָרָיו" (תהלים קמז יג). בניין פועל של שורש זה (ובהקשר דומה) מתועד כבר בספר בן סירא בקטע מן הגניזה: "אשר בדורו נפקד הבית, ובימיו חזק היכל".

הצורה מוקפה, בבניין הופעל, גם היא מחודשת. במקרא השורש נק"ף בא בבנינים קל (פעם יחידה) והפעיל (16 היקרויות) בלבד.³¹⁰ בלשון חז"ל מופיעה פעמים רבות צורת הופעל, בעיקר בבינוני. לדוגמה: "כרכים המוקפים חומה מימות יהושע בן נון", משנת מגילה א א.

בפיוט ח ניכר שיעור גדול יותר של מילים שאינן מקראיות.

לִיתְרוּפָה תְּהַפֹּךְ מְרִירָתָה וְתַצְלַח לְמַלְכוּתָה

וְתִהְיֶה אֲרִירָתָה שְׂאִירִיתָה

וְתִקְוֶה לְאַחֲרִיתָה בִּירִייה חֲדָשָׁה בְּרוּתָה

לְיוֹם חִירוֹן[תָה] ... לְקַרְאָתָה

עָנֹן לְחֻפְתָּה בְּשְׁלוֹשׁ עֶשְׂרֵה לְיִיפּוּתָה

לְטַהֲרָה בָּהּ מְנִיפֵי תִנְפְּתָה וְעֵים שׁוֹמְרֵי מִשְׁמֶרֶתָה

נְרִיעַ עֵים בְּנֵי אֱלֹהִים וְ... מְעוֹנָה קָדָם

מבין 32 המילים שלפנינו ארבע אינן מקראיות: מרירתה, ארירתה, בירייה, חירותה.

³⁰⁸ צורות פועל לא מתועדות במאגרי המילון ההיסטורי. לשם טקס, ראה למשל בתוספתא סנהדרין פ"ח ה"ב: "שלוש שורות של תלמידי חכמי יושבים לפנייהם, גדולה בראשונה ושניים בשנייה ושלישיים בשלישית, מיכן ואילך לא היה שם טקס אלא כל הקודם את חבירו לתוך ארבע אמות זכה".

³⁰⁹ בפיוט "אשר אימתך" ליום הכיפורים. ראה גולדשמידט, מחזור לימים הנוראים, חלק ב, עמ' 374-376.

³¹⁰ הצורות בבניין פיעל שבפסוקים "ונקף סבכי היער" (ישעיהו י לד); "ואחר עורי נקפו זאת" (איוב יט כו), מנותחות במילונים כגזרות משורש הומונימי נפרד.

הצורה מרירתה אינה מופיעה במקרא, והמופע הראשון של שם פעולה מהשורש מר"ר בבניין קל נרשם במילון ההיסטורי בהיקרות זו. אמנם, הצורה המופשטת מרירות היא מקראית: "וְאֵתָהּ בְּן אֶדָם הָאֵנַח בְּשֶׁבֶרֶן מְתַנֵּים וּבְמִרְרוֹת" (יחזקאל כא יא. פעם יחידה במקרא). שימוש דומה בצורה מרירה בהקשר למים ראה בלשון הפייטן אמתי: "מתיקת נוזלים מיד נהפכה למרירה, ולא יכלו לשתות מים ממרה".

גם הצורה ארירתה אינה שאובה ישירות מלשון המקרא. בלשון חכמים מופיע שם הפעולה ארירה במשמע קללה. כך מובא למשל בירושלמי חגיגה פ"ב ה"א: "אמר הקב"ה איני בורא את עולמי אלא בבי"ת, שלא יהו כל באי העולם אומרין היאך העולם יכול לעמוד ונברא בלשון ארירה, אלא הריני בורא אותו בבי"ת בלשון ברכה ואולי יעמוד".

המילה בירייה היא צורה חז"לית לשם הפעולה המקראי בריאה (במדבר טו ל: "וְאִם בְּרִיָּאָה וּבְרָא ה'"). היקרות יחידה במקרא). השווה למשל לנוסח כ"ק במשנת מכות ג ב: "אף חיטה אחת כבירייתה" (בכ"ק נשמר הבדל בניקוד בין ברייה במשמע יצור, המנוקדת בשווא תחת ה'ב', ובין ברייה – שם פעולה, בריאה, שנוקדה בחיריק). אמנם במקרא מופיעה הצורה "ברייה" תחת "בריאה", נקבה של "בריאה" (יחזקאל לד כ: "וְשִׁפְטִי בֵּין שְׁהַ בְּרִיָּה וּבֵין שְׁהַ רְזָה"), אך לא כשם פעולה כבלשון חז"ל.³¹¹

המילה "חירותה" מקורה בארמית ובלשון חכמים.³¹² בתרגום אונקלוס "חירו" הוא תרגום של חפשה ושל דרור ("וקראתם דרור בארץ" – "ותקרון חירותא בארעא"; ויקרא כה י), וכבר במטבעות בר כוכבא מתועדת החירות בעברית: "לחרות ירושלם".³¹³ בלשון חכמים היא רגילה. ראה למשל בנוסח הברכה שבמשנה (פסחים י ה): "הוציאנו מעבדות לחירות מיגון לשמחה ומאבל ליום טוב".

סוף דבר, ניתן לראות שככל שהפייטן נותן דרור ללשונו ומתבטא בסגנון פחות הדוק ודחוס, כך מתרבה שיעורן של מילים שאינן מקראיות בפיוט. בחלקים הראשונים של הקדושתא, שלשון מתומצתת יותר, והן סמוכות על שרשראות הפסוקים שבסופן, הקישור ללשון המקרא אמיץ ביותר.

7.2 צורות ראשוניות

³¹¹ דיון על משקל קטיה בלשון חכמים ראה אצל י' קוטשר, 'כתב יד קאופמן – אב טקסט', ספר חנוך ילון, עמ' 272–276.

³¹² במקרא מופיע שם העצם (ברבים בלבד) חורים, במשמעות אנשים חשובים. על פי ריב"ג מקור השם בשורש חו"ר שעניינו צבע לבן, ולדבריו גדולי הארץ ושריה קרויים לבנים, והביא לכך סמך מערבית. ברם, במילונים נותחה הצורה מן השורש חרר שעניינו חופש, ואף לשורש זה יש סמך בערבית. ראה בהערת בן יהודה במילון בערך ב. חר, עמ' 1728.

³¹³ ראה משורר, מטבעות, עמ' 272.

בקדושתאות המשמרות מופיעות צורות לשוניות מחודשות שלא תועדו קודם זמנו של הדותהו, ונסקור כאן את השימוש בהן. יש כמובן לסייג ולומר כי הדיון מבוסס ככלל על הממצאים במאגרי מפעל המילון ההיסטורי, שכמובן אינם ממצים את כל הצורות שהילכו בעבר, ולכן אין לקבוע מסמרות ולומר שהדותהו הוא שחידש את הצורות – אלא שבעדויות שלפנינו הצורות מזדמנות לראשונה בפיוטיו. התייחסנו כאן אף לצורות שמתועדות גם בפיוטי ינאי, שכן קשה לדעת מי מהפייטנים קדם לחברו.

אויה

בפתיחת פיוט ו בקדושתא למשמר ישבאב מובא: "אהלי יעקב תשיב שבותם / אַוּיַת אהלי אדום להשבתם". הערך אַוּיַת מתועד גם בקרובת י"ח לחנוכה המיוחסת לינאי, ומועתקת בכתב ידו של מעתיק פיוטי הדותהו: "חנכת אווית בירת גילתך / חדש דירת היכל ותיקותך" (ויושם לב לאקרוסטיכון שבראשי המילים לאחר מילות הקבע "חנכת", "חדש").³¹⁴ השם אַוּיַת מן השורש או"י, שעניינו רצון ותשוקה, גזור כנראה מן הפסוקים המדברים בבחירת ירושלים בתהלים קלב יג-יד: "כִּי בָחַר ה' בְּצִיּוֹן אֲנֶה לְמוֹשָׁב לּוֹ. זֹאת מְנוּחָתִי עַד פֶּה אֲשַׁב כִּי אֲנִי־הָ". "אווית בירת גילתך" פירושו אפוא "מקדשך שרצית ושמחת בו". גם בפיוט הדותהו באה המילה אוויה במקום שבו נדרשת בו א' ובצורת סמיכות, ופירושה נראה: ברצונך ("אווית אהלי אדום להשבתם – ברצונך להשבת את אוהלי אדום"). אצל ינאי באה המילה גם שלא בהקשר למקדש: "ראשון הוא לאמץ אויות".

אנחת

בקדושתא למשמר חופה נכתב: "להצילנו מאנחת ומאון, לנו תהיה למעון". הפייטן נקט כאן את הצורה אנחת תחת אנחה, אף שאינה באה במעמד נסמך (והשווה ללשונו בקדושתא למשמר בלגה: "אנחת יגון"). ברם, נראה שאין כאן צורה מחודשת אלא ייחוד תחבירי של שימוש בצורת הנסמך ללא סומך, על דרך "גילת ורנן" שבמקרא.³¹⁵

דבירה

בקדושתא למשמר חופה נכתב: "צילך יסוככנו כְּדַבְּרֶיךָ, צא ליישענו כגבורתך". שם הפעולה בבניין קל בשורש דב"ר לא מתועד במאגרי המילון ההיסטורי קודם להדותהו, ואף לאחריו ישנן שתי מובאות בלבד, מיהודה ומשמואל השלישי (נוסח שנמחק בכתב היד). ייתכן שנבחרה על ידי הפייטן הצורה דבירה גם בשל הדמיון למילה דביר, המקום שבו סוככות כנפי הכרובים ושורה שכינתו של מקום.³¹⁶

דרב

³¹⁴ ראה לעיל הע' 148.

³¹⁵ ראה למשל מכלול טו ע"ב; וכן גומפרץ, מבטאי שפתנו עמ' 260.

³¹⁶ וראה לעיל בעמ' 102.

בתחילת פיוט ז' למשמר ישבאב נכתב: "העולם נגדך ולפניך אם ישב / ודרב ודורותיו במאמר תיישב". לא מצאתי פירוש מניח את הדעת למילה דרב. במילון ההיסטורי זהו המופע היחיד של ערך זה. השורש דר"ב מופיע במקרא רק במילים "דרבן" ו"דרבנות" (שמואל א יג כא; קהלת יב יא), שעניינן המסמר שבראש מלמד הבקר (רד"ק בשמואל שם: "הדרבן הוא מחט המלמד"), ואף במילון ההיסטורי אין ערכים הגוזרים משורש זה, מלבד דרבן, דרבון (יחיד של דרבנות) ודרב. ניתן להעלות את הסברה שיש כאן שיבוש, ובמקור נכתב "ודריו ודורותיו" והעיצורים י"ו הוחלפו לבי"ת ונוקדו כצורה סגולית. וראה בביאור.

זחלת

בפיוט ז' למשמר הפיצץ נאמר:

"העת ישתלח בהם שנון חיץ. וברק רב מיגערת יצא ומרכבותם יפוצץ. זחלת אף וחימה על ראשם תפוצץ".

המילה זחלה אינה מופיעה במקרא ואינה מתועדת במאגרי המילון ההיסטורי קודם לשימוש זה. מובנה ככל הנראה: אימה ופחד. לשון הפלת אימה באה במקרא כמה פעמים בתיאור הכאת ה' את אויביו. ראה למשל בשמות טו טז: "תפל עליהם אימתה ופחד בגדל זרועך וידמו פאבון", וכן בשמות כג כז: "את אימתי אשלח לפניך ואתי את כל העם אשר תבא בהם".

ככל הנראה הפייטן יצר את שם העצם מן השורש זח"ל, שעניינו פחד ויראה, במשקל נקבי, בדומה למילה אימה.³¹⁷

מלבד שימושו של הפייטן, מופיעה המילה זחלה פעמיים ב'מאגרים'. ביוצר לרב סעדיה גאון: "שלאנן הושביתי ונחה מדרבן זחלתך",³¹⁸ וכן אצל ר' יוסף בן אביתור ביוצר ליום הכיפורים: "יום מזחלתך חרוד חרדתי במרץ".³¹⁹

לחנפה

בפתיחת הקדושתא למשמר אימר נכתב: "במשמר אימר רצות תנופה / ... שית לחנפה". במילון ההיסטורי ניתן הערך השמני חנפה לצורה "לחנפה", ומובנו על פי ההקשר: "להשחתה", ומדובר

³¹⁷ ושם גם סייע לכך הדמיון הצלילי בין המילה "חימה" ל"אימה", ובפרט בהתחשב בטשטוש ההגייה של העיצורים הגרוניים. לשורש זח"ל במשמעות זו ראה איוב לב ו: "על כן זחלתי ואיך מחות דעי אתכם". וראה בביאור את ההתייחסות לשורש דח"ל בארמית - המקביל לזח"ל, צורתו העתיקה בארמית - ולשימושו בתרגום בהקשרי אף וחימה, כבפיוט.

³¹⁸ נראה שכוונתו: חלה על הארץ אימתך (הדרבן כדימוי לחפץ חד ופוצע).

³¹⁹ כנראה לא נדפס. יושם לב שאצל אביתור פירוש המילה זחלתך הוא אימתך, היינו האימה ממך, בעוד אצל רס"ג זהו כינוי לפעולותיו מעוררות האימה של הקב"ה, כבפיוטנו.

כנראה באיחול לאויבי ישראל, בניגוד למשמר אימר שיירצו תנופתם ועבודתם. זו ההיקרות היחידה במאגר לערך זה.

ברם, נראה שאין הכרח לומר שיש כאן ערך חדש, וניתן להסביר את הצורה כמקור מוארך בבניין פיעל (והשווה לצורות ליישיבה, לזוויגה שבפיוטי המשמרות),³²⁰ במשמעות קרובה (במקרא אין היקרות של בניין פיעל בשורש זה, אך הצורה הקרובה בצליל חֲנִיף, צורת בינוני פועל, רווחת. בלשון חז"ל יש שימוש בבניין פיעל במשמעות מקבילה להפעיל שבמקרא. ראה למשל במכילתא דר' ישמעאל, שירה, א: "אלא הכל מחנפין לוי", ובנוסח מכילתא דרשב"י: "אלא שמחנפין לוי").

לחלופין, אפשר שכלל לא כיוון הפייטן לשורש חנ"ף, אלא לצורה "להנפה", שם פעולה של השורש נו"ף בבניין הפעיל, על פי האמור בישעיהו ל כח: "וְרוּחוֹ כְּנֶחֱל שׁוֹטֵף עַד צְנָאֵר יִחַצֵּה לְהִנְפֵה גוֹיִם בְּנֶפֶת שְׂנֵא". וראה בתרגום יונתן שם שפירש לשון הרג: "...תקיפין יקטיל לארמא עממיא ברמות ריקנו".³²¹

ואולי רמז הפייטן למדרש חז"ל על שמה של ירושלים, יפה נוף: "ר' לוי אמר: נאה היא לעצמה, שהיא מניפה לאומות העולם, שנאמר 'להנפה גוים בנפת שוא ורסן מתעה על לחיי עמים'" (כלומר, שומרת יופייה לעצמה, ומניפה ומבריחה את הגויים). וראה שם בהמשך שנדרש השם "יפה נוף" גם ביחס לעבודת ההנפה שבמקדש: "דבר אחר: יפה נוף. בהניפתה, שנאמר והניף אהרן וגו', והניף את העומר" (תנחומא פקודי סימן ח).

והשווה ללשון הקליר בקינה "אביה מלך אז בצלע האלף":³²² "יהויכין מלך שילם שלשה בצניפה, שבתה בימיו דת הצרופה, שת אריאל לחנפה, שורר בלב והלך בחנופה". במילון ההיסטורי נותחה הצורה לחנפה ככתיב חריג של צורת המקור "להנפה", למרות שנראה שניתן להבין שחילל את בית המקדש וחינפו.³²³

חף

בקדושתא למשמר חופה נכתב: "בציון תכונן חופיניו", וכן "בנה את חופך. קומם ממעון את המשופך". אף בקדושתא למשמר הפיצץ בא נוסח דומה: "דלה את דלתות חופך. וכוון מעונך המשופך". במקום החופה המקראית נקט הפייטן צורת זכר בהשמטת תי"ו הנקבה (חופך במקום

³²⁰ וראה ייבין, לשון הפיוט, עמ' 111.

³²¹ וראה בהמשך בפרק על חילופי העיצורים דוגמאות לחילופי כתיב בין העיצורים הגרוניים.

³²² טרם פורסמה בדפוס, מופיעה בכתבי יד של מחזור בנוסח בני רומא.

³²³ במילון ההיסטורי אף סומנו בסימני קריאה שתי האותיות רר שבצורה שורר, והיא נותחה כבניין פֶּעַל של השורש שד"ד. ברם, נראה שלשון הפייטן מבוססת על האמור "בְּשָׂרָוֹת לְבִי אֶלֶף" (דברים כט יח), ואין אפוא צורך לתקן.

חופתך), כשם שיצרו הפייטנים את הצורות שאג משאגה, ורנן מרננה.³²⁴ מלבד פיוטי הדותהו, מתועדת המילה חף אף ביצירת הקליר, למשל בקינה: "בשמחה יכוון מקום מחמד חופו".

טף

בפיוט ז למשמר חופה, בטור האות ט', מובא: "טבור טבעה טכסה טיף לטופפה". הצורה הסגולית טף היא יחידאית במאגרי המילון ההיסטורי, וכנראה נגזרה מהצורה המקראית טוטפות (מופיעה במקרא שלוש פעמים, ברבים בלבד, ובהקבלה לאות. בתרגום אונקלוס הטוטפות מיתרגמות "תפילין". בתרגום ניאופיטי שני המופעים בספר דברים מיתרגמים כבאונקלוס, אך בשמות יג טז: "דוכרן טב"). בפיוטנו טף הוא כנראה כינוי לתכשיט, על פי טוטפת שבלשון חז"ל (משנת שבת ו א: "לא תצא אשה... לא בטוטפת").

נראה אפוא שטף היא צורת זכר מקוצרת מן הטוטפת שבמקרא, והשווה לצורות חף ותחי.

לטופפה

במאגרים נותחה הצורה לטופפה כגזורה מהשורש טפ"ף שעניינו לענוד טוטפת, וזו הצורה היחידה המיוחסת לשורש זה במאגר. ברם, שמא ניתן לשייך את הצורה לשורש טפ"ף המקראי, המופיע בישיעיהו בהקשר הליכה שיש בה התקשטות ("הלוך וְטָפַף תִּלְכְּנָה וּבְרַגְלֵיהֶם תִּעַבְסָנָה", ישעיהו ג טז).³²⁵

טרב

בפיוט ז למשמר אלישיב נכתב:

טַרְבִּי זָרַד וְסָרִיג לְתַכְנֵנוּ לְהַשִּׁיבָה. יִפְּלוּ וְתוֹאֲרוּ וְהוֹדוּ [...] לִיתְשׁוּבָה.

המילה טרב מופיעה פעם יחידה במאגרי המילון ההיסטורי, בפיוטנו. השורש טר"ב עצמו מתועד מספר פעמים במקורות חז"ל, ומשמעותו הוצאת טרפים (עלים) ופריחה.³²⁶ בדפוסים דרך כלל שונו צורות משורש זה, כגון "מטרבת", ל"מרטבת". כך למשל מובא בויקרא רבה פרשת אחרי מות פרשה כג: "כשושנה בין החוחים, מה שושנה זו כל זמן שהשרב עליה היא כמושה, עבר עליה צל היא **מרטבת** והולכת, כך ישראל כל זמן שצלו של עשו קיים כביכול ישראל כמושין, עבר צילו

³²⁴ וראה לעיל בעמ' 100 ואגב, מטורים אלו ניתן ללמוד שהכינוי החבור לזכר נהגה על דרך לשון חז"ל, שכן הפייטן חורז חופך עם משופך, כינוי עם כ"ף שורשית בשווא (כמובן, עדות זו מלמדת לא רק על המעתיק, שאף פעם לא סימן תנועה סופית בכינויים לנוכח, אלא אף על לשון הפייטן עצמו). וראה לעיל הע' 8.

³²⁵ וראה לעיל בעמ' 103.

³²⁶ לשימוש ב'טרף' לצד חלקי הצמח האחרים ראה ביחזקאל יז בהמשלת ישראל לגפן: "וַתַּעַשׂ בְּיָדַי וַתִּשְׁלַח פְּאֲרוֹת... אֶל שְׂדֵה טוֹב אֶל מַיִם רַבִּים הִיא שְׁתוּלָה לְעֵשׂוֹת עֲנָף וְלִשְׂאֵת פְּרִי לְהִיּוֹת לְגִפְּן אֲדָרְתָּ... כָּל טְרָפֵי צִמְחָה תִּיבֶשׂ" (פס' ו-ט).

של עשו הן **מרטיבין** והולכין, הה"ד אהיה כטל לישראל יפרח כשושנה (הושע יד, ו).³²⁷ ברם, נראה שצורות אלו הן שינוי מאוחר של הפעלים מטרבת ומטריבין,³²⁸ שעניינם כאמור הוצאת טרפים וצמיחה. ראו למשל בנוסח הנדפס של התנחומא פרשת תרומה סימן יא: "ארזין ששלח חירם לשלמה, הריחו בחיי העולם והרטיבו". ואילו בקטע הגניזה ט"ש C 2 130 הנוסח הוא: "הריחו בחיי העולם והרטיבו". נראית אפוא דעתו של אברמסון, רב נסים גאון, עמ' 325 הע' 9, שכל השימושים בבניין הפעיל בשורש רט"ב במשמעות פריחה ולבלוב מקורן באי ההכרה של השורש רט"ב במשמעות זו ובתיקונים מאוחרים.

פיוטנו, שבו באה המילה טרב במקום האות טי"ת באקרוסטיכון, מהווה אם כן עדות איתנה לשימוש בשורש זה במקורותינו.

יאסון

³²⁷ מהדורת מרגליות, עמ' תקלד.

³²⁸ ראה את הערת ר"ש ליברמן לויקרא רבה, עמ' תתעז. כן ראה סוקולוף, העברית, עמ' 31, המביא את חילוף הנוסח מכתב יד: "למה נקרא שמה לז: כל מי שנכנס לשם היטריף [נ"א: הרטיב] מצוות ומעשין טובין כלז", וראה בהערה 30 שם. כן ראה אצל א' טל, התרגומים, עמ' 175. כן ראה קדרי, שני קטעי גניזה, עמ' 9 והע' 40. עדות מעניינת לשימוש בשם העצם טר"ב אצל הגאונים מובאת בתשובת ר' נסים גאון שתורגמה על ידי אברמסון (ראה אברמסון, רב נסים גאון, עמ' 324–326): "ואולם מה שראית בחיבורי קצת הראשים ותשובותיהם שאמרו לא יתר טרביה, ואחר אמר וחכמתו טרבה, ונסתפקו עליך לשונות אלו ורצית שאודיעך עיקרם ופירושם. דע שאני מזה שנים מרובות ראיתי כתוב בכתב יד אדוני הרב הקדוש אבי ז"ל על כתאב אלמצתואת לבן אשר נשמתו עדן: 'מניין הטרבים'. שתי אלו התיבות לא יותר ולא ידעתי פירוש זה. ואימצתי עצמי לדעת זאת וחקרתי בדברי רבותינו ז"ל כדי שאמצא להם דומה לזה. ומצאתי בהגדה דתלים שאמרו בלשון הזה: 'למנצח על שושנים. זה הוא שאמר הכתוב כשושנה בין החוחים, אמ' ר' אחא אמ' הקב"ה לישראל: הטרבו מעשיכם כשושנה הזו'. והתבוננתי בזה ובחנתי את הלשון הזה וגזרתו ונתבאר לי שהוא עלי השושנה גופה, וכבר ספרו לנו שבעיר באגה ייצא בשושנה שלוש מאות עלים ויותר... ורצה ה' יתעלה מאתנו שנשתדל במעשים טובים ונוסיף בעשיית המצוות ונשתדל כשושנה הזו שהיא מרובה בעלים. ועיקר הלשון הזה לקוח מן הלשון הארמי, כי תרגום 'ויתפרו עלה תאנה' – 'וחטיטו להון טרפא תינין'; 'הנה עלה זית טרף בפיה' – 'הא טרף זיתא'. וכיוצא בזה הרבה. ונתברר לנו שתרגום עלה – טרפא, וכמו שנאמר גם כן בתרגום 'קול עלה נדף' – 'קל טרפא דשקיף'. ומצאנו בעברי ובארמי שהבי"ת נחלפת בפ"א. בעברי: במאמר נשפת ברוחך, ויאמר ישב רוחו יזלו מים... ובארמי הרי הוא מרובה בשימושם, אמרם ברזלא פרזלא... ובלשון המשנה: הבקר-הפקר. בן בבי על הפקיע – ובהן היו מבקיעין, ויש אומרים: מפקיעין... וכגון אלו יהיה טרפא-טרבא. ויהא מה שכתב אדוני אבי עליו השלום 'מניין הטרבים', רצה בו 'מניין הדפים'... ואמרו: לא יתר טרביה, רצה בו: לא יבול עליו".

לשימוש ב'עלה' בהוראת דף-ספר ראה במילון בן יהודה עמ' 4488 (מופיעה שם מובאה מדברי ר' מנחם בן זרח, המאה ה-14), והוא כנראה על פי *ورقة* בערבית.

בפיוט המשלש למשמר בלגה נכתב: "שים לבלגה ששון, סלול בל יאסון". נראה שהצורה יאסון היא פועל גזור שם מן השם אסון, המופיע במקרא חמש פעמים (רק בספרים בראשית ושמות).³²⁹ במאגרי המילון ההיסטורי רשומים רק שני מופעים של פועל מן השורש אס"ן – בבניין קל בפיוטו,³³⁰ ובבניין פיעל ביוצר לפרשת לך לך מאת שמואל השלישי: "גלות לפי שהיא מאסנת ומרוששת וממעטת הכבוד לידול". יש לציין כי הצורה יאסון בעתיד דומה בצלילה לצירוף שבמקרא "יהיה אסון" (שמות כא כב, ואף שם בהקשר שלילה – "ולא יהיה אסון").

מרירתה

בסילוק של הקדושתא למשמר חופה נאמר: "ליתרופה תהפוך מרינתה, ותצלח למלכותה, ותהפוך ארירתה". במקרא מופיעה הצורה המופשטת מרירות פעם יחידה ("ויארתה בן אדם האנח בשברון מתנים ובמרירות", יחזקאל כא יא), אך כאן נקט הפייטן צורת שם פעולה בבניין קל של השורש מרר, כנראה בשל ההשוואה לצורה ארירתה שבהמשך. במאגרי המילון ההיסטורי זהו המופע הראשון של שם הפעולה הנזכר. שני לו שימוש של הפייטן אמתי, אף הוא בהקשר מתיקות מים וריפויים: "מתיקות נוזלים מיד נהפכה למרירה, ולא יכלו לשתות מים ממרה".

משאב

בדומה למילה שאב או שאב, אף הצורה משאב היא מחודשת. בקדושתא לישבאב נאמר: "הדר ישועה למעיני מישאב, ומים בששון נישאב". נראה שמדובר בצורה שמנית, על משקל משמר ומקטב, ומעיני מישאב הם מעיינות מים שניתן לשאוב מהם, על פי ישעיהו יב ג: "ושאבתם מים בפשון ממעיני השועה". אף פינחס חרו בשבעתא המוקדשת לישבאב בצורה משאב, במשמע מים: "רצינו בצדק תאב וניסך משאב" (כלומר, רצה אותנו בזכות צדקת דוד, שהתאוה למים וניסכם לה). כן מתועד שימוש בצורה זו אצל הקליר, ובפייטנות המאוחרת יותר אצל ר' יוסף בן אביתור ויהושע בר כלפה.

משחה

בקדושתא למשמר חופה נכתב: "קדש חופה במשחת פך". במילון ההיסטורי ניתן לצורה "במשחת" הערך משחה, על משקל ברכה, ועניינו מקביל לשם הפעולה משיחה, נתינת שמן להקדשה. זו הצורה היחידה המשויכת לערך זה במאגר. ברם, נראה לכאורה סביר יותר להציע שנתכוון הפייטן לערך משחה, (ראה למשל שמות ל כה: "שמן משחת קדש"), ו"משחת פך" עניינו

³²⁹ במילונים המקראיים נגזרת המילה אסון מן השורש אס"ה, על משקל חזון, ונמצא לכך סמך בערבית. וראה בספר השרשים לריב"ג, בשורש אס"ן (עמ' 41): "יתכן בהקשה שנשים המלה הזאת נחת העין על דמיון ששון או שנשים אותה נחת הלמד על דמיון 'במשמניו רזון', אך בעבור שלא היתה לנו ראייה על זה מן הגזרה ראינו שנשאר בו הנון שרש ושלא נוציאנה בלי ראייה... וכיון שהדבר כן יהיה אסון על דמיון 'מחתת רזון' (משלי יד כח), אשר הוא מ'האזינו רוזנים' (שופטים ה ג)".

³³⁰ וראה אליצור, פעלים דנומינטיביים בפיוט, עמ' 372.

"בשמן המשחה", על פי פד השמן הנזכר במקרא (למשל בשמואל א י א), ובהשפעת הצורה הארמית לשמן. וראה בביאור.

משציפת

בסוף פיוט ה לישבאב מובא: "...ת / תושיע מקצף משציפת". על פי הניקוד משציפת היא צורת הפעיל בינוני מהשורש שצף. במקרא בא השורש שצף פעם יחידה בישעיהו נד ח: "בְּרַגְעַ קָטָן עֲזַבְתִּיךָ וּבְרַחֲמִים גְּדֹלִים אֶקְבָּצֶךָ. בְּשֹׁצֵף קָצָף הִסְתַּרְתִּי פָּנֵי רַגְעַ מִמֶּךָ וּבְחֶסֶד עוֹלָם רַחַמְתִּיךָ אָמַר גְּאֻלְךָ הִי". יונתן תרגם את המילים בשצף קצף: "בשעא זעירא", ולפי דבריו נראה ששצף פירושו זמן קצר ושני הפסוקים כפלו מילותיהם.³³¹ כך פירש גם דונש. לעומתו, פירש מנחם מעניין חרי אף וכעס, אולי על פי הדמיון והסמיכות לקצף.³³² מכל מקום, הפייטנים השתמשו בשצף כמקביל לקצף. ראה למשל אצל ינאי: "שיצפך וקיצפך / וחינך בעד זעמד וזעפך". מן השם שֶׁצָף גזרו הפייטנים גם פעלים.³³³ ר' שמעון בן מגס מפייט בבניין קל: "שֶׁצָפְתָם בקצף ונהפכו ואינם", ואצל הקליר מצאנו: "אפו שֶׁצָפָם ונשללו ונשבּו". בבניין הפעיל, ההיקרות היחידה שנרשמה היא בפיוטנו, משציפת, ככינוי למלכות הרשעה המכעיסה את ה'.³³⁴

שימוש בבניין פיעל נרשם אצל ר' יוסף בן אביתור, בקדושתא לשחרית יום הכיפורים: "שצפתה שוטנין בכליון מהומות" (טרם נדפס, כ"י וסטמינסטר III 25).

נפיץ

בפיוט המחיה למשמר הפיצץ נאמר: "טמאים [בה]פיצץ. טירה דלה בחפצך / יוקשים בינפיצך. יקר הפיצץ? [...]".

המילה "יוקשים" מופיעה פעם יחידה במקרא בתהלים קכד ז: "נִפְּשָׁנוּ כְּפֹר נִמְלָטָה מִפֶּחַ יוֹקְשִׁים", ובפיוט היא משמשת כינוי לאויבים הטומנים פח ומלכודת לישראל, כהקבלה לטמאים הנזכרים בטור הקודם. במילון ההיסטורי ניתן הערך נפיץ לצורה "בינפיצך", על פי הניקוד במסירה, ומשמעות הערך הוא לכאורה כעין שם הפעולה הפצה ("בינפיצך – בעת הפצתך"). מלבד מובאה זו מתועד הערך במקום אחד בלבד במאגרי המילון ההיסטורי, בקדושתא לקליר ("ספוני פנינו נפיציו"), אך המקור שם מסופק ומקוטע. אף בפיוטנו, אפשר שכיוון הפייטן לצורת מקור

³³¹ כך בלשון רד"ק: "זה הפסוק כענין הפסוק הראשון אלא שכפל הענין במלות שונות לחזק הענין". והביא בשם אביו ששצף קצף פירושו "במעט קצף".

³³² אף על פי תרגום השבעים השצף עניינו כעס. במילון בן יהודה: "כמו שסוף, גזירה בחרב וכדומה". ובהערה שם כתב טור סיני שנראה שהשורשים שצ"ף ושס"ף הם בעיקרם שורש אחד וננקט כאן שצף בשל הדמיון לקצף. במילון קדרי ביאר: "זרם חזק, שטף".

³³³ במאגרי המילון ההיסטורי מופיעה היקרות ראשונה של פועל בבניין פיעל מהשורש שצ"ף בספרא: "כול ישצפנו", אך נראה שמדובר בשיבוש.

³³⁴ השימוש בשורש זה מושפע כנראה מצלילי שם מקום משמר ישבאב, חוצפית שוחין.

של פיעל, "בנפצד", בדומה למקור בבניין הפעיל בטור הקודם, "בהפיצד", והוספה בשגגה יו"ד לאחר הבי"ת.

אם אכן כך, אין עדות של ממש לשימוש בשם העצם נפיץ בפיוטנו, ושמה בעברית בכלל.

סגל

בפיוט ו בקדושתא למשמר בלגה מובא: "סידר חלונות אטומות תפרש, סיגלינו פן יוורש".

השורש סג"ל מופיע במקרא רק בשם העצם סָגְלָה, שפירושו כנראה אוצר, דבר מה יקר (ישנן שמונה היקרויות במקרא, חמש מתוכן ככינוי לישראל, כבשמות יט ה: "וְהֵייתֶם לִי סָגְלָה מִכָּל הָעַמִּים").³³⁵

גם בלשון חכמים המילה סגולה משמשת במשמע אוצר. כך למשל במכילתא בחדש ב: "מה סגולה של אדם חביב עליו – כך תהו חביבין לי". ובפרט ייחודה לדרך לשמירת הכסף לעתיד, מעין 'אפיק השקעה'. ראה למשל במסכת בבא בתרא נב ע"א: "קבל מן הקטן [פיקדון] - יעשה לו סגולה... מאי סגולה? רב חסדא אמר: ספר תורה; רבה בר רב הונא אמר: דיקלא דאכל מיניה תמרי".

אף הפייטנים השתמשו בצורה סגולה במשמע אוצר ורכוש – בצד הכינוי לישראל בעקבות לשון המקרא. כך פייט ינני בקדושתא לשבועות: "לא תגנוב סגולה לא לך, כי שלך לא לך, ולזאת מה לך" (כלומר – אף ממונד אינו שלך, ומה לך ליטול את של חברך). וכן הוא בקדושתא של ינני בעניין הנחלת הארץ לישראל, שבה סגולה פירושה נחלה: "אחוזת עממים האחזתה לנעימים / סגולת עבדים החזרתה לאדונים".

במקביל לשימוש במילה סגולה יצרו הפייטנים את הצורה הזכרית סָגְלָה באותה משמעות. המקור הראשון הרשום במאגרי המילון ההיסטורי לצורה זו הוא פיוטנו, ובו משמש הסגל במשמעו המקורי, אוצר ורכוש. את הייחול "סיגלינו פן יוורש" יש להבין אפוא "אוצרנו פן יתמעט". במקביל, שימש המונח כינוי לישראל, כצורה המקבילה והרווחת סגולה. כך למשל פייט הקליר: "יוקשים כניתעו זו במעשה העגל, רבים עלצו ופצו אין ישועתה לסגלי".³³⁶

³³⁵ במילונים ציינו את המילים האכדיות sugullu שפירושה עדר ו-sikiltu שפירושה רכוש. ראה למשל במילון קדרי בערך סָגְלָה.

³³⁶ במילון ההיסטורי נקבעו שני ערכים שונים – סגל במובן אוצר וסגל במובן צוות, חָבַר. ברם, נראה שאין הכרח בחלוקה זו, שכן השימוש בסגל ככינוי לקבוצה כנראה מבוסס על הכינוי סגולה שניתן לישראל במקרא. כך למשל ניתן הערך סגל (חבר, צוות) בלשון ינני: "סגל בני אלים / עוז שמו מסלולים" – בעוד ניתן להבין שסגל כאן עניינו סגולה, בחירה, ייחוד (סגל בני אלים – בני אלים הנעלים ומיוחדים לה). וכדרך שכתב הקליר: "מי יעלה עוז עילויך, ואתה ראש לשרפי סגל" (וכאן ניתן במילון ההיסטורי הערך סגל שעניינו סגולה, אוצר). נראה שהשימוש בעברית החדשה במונח "סגל" במובן "צוות, חבר עובדים" נגזר מלשון ר' שמעון בר יצחק בקרובה לראש השנה: "שולחתי במלאכות סגל חבורה / שומרי אמונתך ומיחדך במורא". המונח "סגל חבורה" הוא

שלוש פעמים בא הערך סלול בפיוטי המשמרות, ובשלושתם במקום שנדרשת בו האות סמ"ך לאקרוסטיכון. בקדושתא לישבאב נאמר: "סלול משמרו ישוב, ששון ושמחה בו חשוב", ובקדושתא לבלגה: "שים לבלגה ששון, סלול בל יאסון". נראה שסלול הוא צורה פייטנית למילים המקראיות מסילה ומסלול. אצל ינאי מצאנו סמיכות נרדפים בין סלול ומסילה: "סלול מסילה תנו נא הילך". הלשון משמשת גם בפיוטי הקליר ופינחס. ראוי לציון שימוש של פינחס בשבעתא למשמר יכון, המקביל לשימוש שבפיוטי הדותרו (וגם במקום שנדרשת בו סמ"ך): "סלול ישר ליכון כפר יוחנה" (במהדורת אליצור נוקדה המילה כשם פעולה בבניין פיעל, סלול, ובאותה משמעות, וראה במבוא למהדורה, בעמ' 183, אך בכתב היד שממנו הותקן הפיוט, שמעתיקו נוהג לכתוב בכתוב מלא, נכתב סלול).

קצומים

בקדושתא לישבאב נאמר: "קצומים ישבו ברחובות עירך / קדושת ישבאב כי שם יוערך".³³⁷ מן ההקשר עולה שהמילה קצומים משמשת כינוי לישראל או לבני משמר ישבאב (כנראה נסמך הפייטן על לשון הנבואה: "כֹּה אָמַר ה' צְבָאוֹת עַד יִשְׁבּוּ זְקֵנִים וְזִקְנוֹת בְּרַחֲבוֹת יְרוּשָׁלַם" (זכריה ח ד), אך גיזרון המילה אינו מבורר. השורש קצ"ם אינו מתועד במקורות אחרים, ובמאגרי המילון ההיסטורי זהו מופע יחיד שלו. בשנת תרפ"ט, מעט לאחר פרסום הפיוטים, הציע ח' ילון להגיה ולקרוא "קצובים", ככינוי למשמרות, על פי שיר השירים רבה פרשה ד: "שניך כעדר הקצובות, מילין קצובין, כ"ד משמרות כהונה וכ"ד משמרות לויה" (ילון, בעלי מסרת שבמערב, עמ' 191). ברם, כעבור שנים כתב: "לא נחה דעתי בפירוש זה, שהוא מכוח תיקון בטקסט, והייתי מעיין בתיבה זו וחוזר ומעיין", והציע לפרש על פי התרגום הסורי-ארצישראלי שנקט "לא תקצומון" תחת "לא תתגדדו" (דבי יד, א)³³⁸ ש"קצומים" הוא לשון קיבוץ.³³⁹ ואמנם, ההצעה הראשונה

סמיכות הפוכה תחת "חבורת סגל", ופירושו חבורת סגולה – כינוי לישראל, עם סגולה, ובפרט בני הקהילה העומדים מאחורי שליחם הנושא תפילה בשמם.

המונח "סגל חבורה" שימש כמליצה בפי סופרי ההשכלה והתחייה לתיאור חבורה מיוחדת, או צוות שהתגבש למטרה מסוימת (כך למשל אצל ביאליק: "מקומם של שלשת הסורים, סגל החבורה, על-יד שולחני, נפקד אף הוא" [איש הספון, בתוך: ח"נ ביאליק: סיפורים, ספריית "דביר לעם", הוצאת דביר, תשכ"ה]). לימים נזדהתה המילה סגל עם שכנתה לצירוף הסמיכות (חבורה) והפכה לחלופה לחבר עובדים במקום מסוים, כדוגמת סגל עובדי בית החולים, סגל המרצים.

³³⁷ אף מטור זה ניתן ללמוד כי הכינוי החבור לחבור נהגה אצל הפייטן על דרך לשון חז"ל, עי"ך, וכפי שמעידה החריזה עם יוערך.

³³⁸ מ' גושן וח' שירון, המקרא בתרגום סורי ארצישראלי, א, ירושלים תשל"ג, עמ' 47. ובדומה בסירו-הקספלה: "תקצומון" (A. Voobus, The Pentateuch in the version of Syrohexapla, Louvain 1975, P. 169).

³³⁹ ראה ילון, פרקי לשון, עמ' 87.

נראית רחוקה מדרכו של פייטנו, המסתמך דרך כלל על לשונות מקראיים ולא על רמזים המבוססים על מדרשי חז"ל.

לפי פירוש ילון קצומים פירושו "מקובצים", והוא נסמך על פירוש חז"ל לאיסור לא תתגודדו – "לא תעשו אגודות אגודות" (למשל בבבלי יבמות יד ע"א).³⁴⁰ ברם, ד' טלשיר דחה את הבנת ילון שקצ"ם בתרגום עניינו קיבוץ, וכתב ש"עם שהדבר אפשרי אינו נראה", שכן "הסורי אינו מכיר קצ"ם אלא במשמעות של קיסוס וניבוי (למשל, 'תעוננו' שבויקרא יט כו מתורגם בפשיטתא 'תקצמוני'), וכן לו הייתה כאן משמעות של היאספות הייתה צפויה הצורה 'תתקצמוני'. בהמשך מציע טלשיר לפרש את "תקצמוני" שבתרגום מלשון חיתוך הגוף, וכלשון תרגומים מקבילים: "לא תחרטוני",³⁴¹ וראה לעניין זה במלכים א יח כח: "וַיִּתְגַּדְדוּ כְּמִשְׁפָּטָם בְּחַרְבוֹת וּבְרַמְחִים עַד שְׁפָף דָּם עֲלֵיהֶם".

לאור דבריו של טלשיר, שמא אפשר להציע כי התיבה "קצומים" שבפיוט אכן מתבססת על התרגום ל"לא תתגודדו", אך מובנה כאן הוא "אבלים", שהרי ההתגודדות היא סימן מובהק לאבל, והיא נזכרת במקרא בהקשר לפעולות שנעשות אחרי מות. כך נאמר בירמיהו טז ו: "וַיִּמְתּוּ גְדֵלִים וְקִטְנִים בְּאֶרֶץ הַזֹּאת לֹא יִקְבְּרוּ וְלֹא יִסְפְּדוּ לָהֶם וְלֹא יִתְגַּדְדוּ וְלֹא יִקְרָח לָהֶם". וביחס לאבל על החורבן, ירמיהו מא ה: "וַיָּבֵאוּ אֲנָשִׁים מִשְׁכָּם מִשְׁלוֹ וּמִשְׁמֶרֶן שְׂמֹנִים אִישׁ מִגְּלַחֵי זָקֵן וּקְרָעֵי בְגָדִים וּמְתַגַּדְדִים וּמְנַחֵה וּלְבוֹנָה בְּגָדָם לְהַבִּיא בֵּית ה'".³⁴²

התואר אבלים משמש כינוי לישראל בפיוטים בהקשרי הציפייה לבניין ירושלים, על פי פסוקי המקרא. ראה למשל ביואל א ביחס לכהנים: "אֲבָלוּ הַכֹּהֲנִים מִשְׁרְתֵי ה'... חָגְרוּ וְסִפְדוּ הַכֹּהֲנִים הִילִילוּ מִשְׁרְתֵי מִזְבֵּחַ בָּאוּ לִינוּ בְּשִׁקִּים מִשְׁרְתֵי אֱלֹהֵי כִי נִמְנַע מִבֵּית אֱלֹהֵיכֶם מִנְחָה וְנִסְדָּ. קִדְּשׁוּ צוּם קְרָאוּ עֲצָרָה אִסְפוּ זְקֵנִים כָּל יִשְׂרָאֵל הָאֶרֶץ בֵּית ה' אֱלֹהֵיכֶם וְזָעְקוּ אֶל ה'". וכן באיכה א ד: "יְדַרְכֵי צִיּוֹן אֲבָלוֹת מִבְּלֵי בְּאֵי מוֹעֵד כָּל שְׁעָרֶיהָ שׁוּמְמִין כְּהִנִּיחָה נְאֻנְחִים".³⁴³

³⁴⁰ ואמנם בדרשת חז"ל מודגש הפיצול לאגודות אגודות – אך המשמעות הראשונית של אגודה היא קיבוץ יחד. ראה בהערות ד' טלשיר במאמרו הנזכר בהערה הבאה: "חלק גדול של שמות קיבוץ מציינים במקורם קיטוע וחיתוך, שהרי אפשר לתפוס קבוצה של אנשים מצד אחד כאוסף וקיבוץ של פרטים ומאידך כחלק, קטע, מכלל הפרטים". וראה שם בדוגמאות שהביא מהעברית הדבורה: מפלגה, פלוגה, מחלקה ועוד.

³⁴¹ ד' טלשיר, "תתערדון" בפשיטתא – התרגומים והמדרשים לדברים יד א זיקתם לפרשת קורח', תרביץ מ"ט, תש"ם, עמ' 87. אמנם, טלשיר מוסיף שביאור ילון לפיוט, קצומים – מאוגדים, מקובצים, "מתקבל על הלב", שכן ניתן להבין שמלכתחילה משמעו של קצ"ם הוא חיתוך ועבר לציין גם עניין היאספות, כשורש גד"ד עצמו.

³⁴² ובלשון דומה נאמר בנחמה (ירמיהו פרק יז כה-כו): "וּבָאוּ בְּשַׁעֲרֵי הָעִיר הַזֹּאת מְלָכִים וְשָׂרִים... וּבָאוּ מִעָרֵי יְהוּדָה וּמִסְבִּיבוֹת יְרוּשָׁלַם וּמֵאֶרֶץ בְּנֵימִן וּמִן הַשְּׁפֵלָה וּמִן הָהָר וּמִן הַנֶּגֶב מְבָאִים עוֹלָה וְזָבַח וּמְנַחָה וּלְבוֹנָה וּמְבָאֵי תוֹדָה בֵּית ה'".

³⁴³ כן ראה ישעיהו סא ב-ג: "...לְנַחַם כָּל אֲבָלִים. לְשׁוֹם לְאֲבְלֵי צִיּוֹן לְתֵת לָהֶם פָּאֵר תַּחַת אֶפְרָא..."

בהשראת פסוקים אלה פייט למשל הקליר: "אבלים הם עימה ינוחמו, וברחמיך חנון יוחננו וירוחמו", ובהחלט אפשר שלזאת כיוון פייטנו כשכינה את אבלי ציון קצומים, ופייט את נבואת זכריה "עַד יִשְׁבוּ זְקֵנִים וְזָקֵנוֹת בְּרַחֲבוֹת יְרוּשָׁלַם",³⁴⁴ כניגוד לדרכי ציון (=רחובות ירושלים) האבלות והשוממות.

שאב

בקדושתא למשמר ישבאב מובא: "דפוק אגמי שאַב. ויעלו משוחיו עם ישבאב". במילון ההיסטורי ניתן, על פי ניקוד כתב היד שבו השייך לא מנוקדת, הערך השמני שְׂאָב, וזו ההיקרות הראשונה שלו. לחלופין, ייתכן שיש לקרוא כאן צורה סגולית – שְׂאָב, שכן הניקוד כידוע לא מופיע בסדירות מוחלטת.³⁴⁵

כך או כך, שתי הצורות אינן מתועדות קודם להדותהו. במקרא השורש שא"ב מופיע 20 פעמים – 19 מהן בצורות פועל בבניין קל, וכן מתועדת צורה שמנית אחת, בפסוק "מְקוֹל מְחַצְצִים בֵּין מְשֻׁאָבִים שֶׁם יִתְנוּ צְדָקוֹת ה' (שופטים ה יא).³⁴⁶

השימוש בצורה שאב מתועד גם אצל ר' יוסף בן ניסן, אצל הקליר ואצל ר' פינחס. בפיוט טל של ריב"נ נקט הצירוף "בית שאב" ובמאגרים ניתן הערך שְׂאָב, אך בכתב היד של המסירה אין ניקוד. בפיוטי פינחס באה הצורה פעמיים בשבעתא למשמר ישבאב – שכל טוריה מסתיימים בחרז אב. במהדורת אליצור נוקדה הצורה בשני המקרים שְׂאָב. במילון ההיסטורי ניתן הערך שְׂאָב, על פי הניקוד בכתב יד וינה, ריינר 110.

בפיוטי הקליר ניתן לעתים הערך שְׂאָב ולעתים שְׂאָב, אף שבכתבי היד שעליהם התבסס הניתוח אין ניקוד.³⁴⁷

במילון ההיסטורי חודש גם הערך שְׂאָבָה, שבצלעית "מהרינו לישאוב ממעיני שאַבָה" בקדושתא לאלשיב להדותהו. דיון מפורט על צורתה של המילה ומקורה ערך מ"צ פוקס, אגב עניינו במקור

³⁴⁴ לשון ישיבה נזכרת תכופות אצל אבלי, ושמה כיוון כאן לרמיזה להיפוך הישיבה משיבת אבל לישיבת שמחה ורוגע ברחובות ירושלים. ראה בנחמיה א ד: "וַיְהִי כְשֶׁמְעִי אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה יִשְׁבַּתִי וְאָבְנָה וְאֶתְאָבְלָה", וכן באיכה ב י: "יִשְׁבוּ לְאֶרֶץ יְדְמוּ זְקֵנֵי בֵת צִיּוֹן הָעֵלְיוּ עֶפְרָיִם עַל רֵאשֵׁם". וכך טבעו חכמים בנוסח הברכה לתשעה באב: "נחם ה' אלהינו את אבלי ציון ואת אבלי ירושלים ואת העיר האבלה והחרבה והשוממה מאין יושב... והיא יושבת וראשה חפוי...".

³⁴⁵ ראו יהלום, ניקוד הקדושתאות, עמ' 33.

³⁴⁶ על פי מילון קדרי, משאב הוא "מתקן להשקיית בעלי חיים". ובתרגום יונתן שם: "גובין בית שקיא דמיא". ופירש רד"ק שם: "מקול יורה החצים לא היו יכולין לשאוב מים ועתה יתנו שם צדקות ה'".

³⁴⁷ כך גם לגבי סדר העבודה של נחמיה בכ"י אוקספורד e.37 7 א', שם ניתן הערך שאב בביתו "יעלו בשאב מים" אף שאין ניקוד בכתב היד. ראה קצומטה, פיוטי נחמיה, עמ' 162, ובביאור שם.

הצירוף 'שמחת בית השואבה' שרבו בו הנוסחים והפירושים, והוא מתייחס אף לעולה מהניקוד הארצישראלי שלפנינו.³⁴⁸ מלבד הצורה הנזכרת אצל הדותהו, אין היקרויות נוספות לערך זה.

שבץ

בפיוט ז למשמר הפיצץ נכתב: "סגניך שריך סגניך סביך תרביץ / עוללך עמוסך עדרך עמי: ד בשבץ".

על פי ההקשר נראה ש"עמיד בשבץ" פירושו הביאם ושבצם במקומם, כאבני החן המשובצות בבגדי הכהונה. פועל מהשורש שב"ץ מופיע פעמיים בלבד במקרא, בפרשת בגדי הכהונה – לגבי אבני החושן ולגבי כתונת התשבץ (שמות כח כ, בבינוני: "מְשַׁבְּצִים זָהָב יִהְיוּ בְּמְלוֹאֲתָם"; שם לט: "וְשַׁבְּצָת הַכֶּתֶנֶת יִשֵּׁי").

הצורה שְׁבָץ אינה מתועדת במאגרי המילון ההיסטורי קודם לפיוטי הדותהו. מלבדה רשומה היקרות נוספת בפיוט "בימים ההם" של הקליר: "שבץ יהי בתשעים ומאה אלף" – אך נראה ששם הכוונה ללשון הרג במלחמה, על פי שמואל ב א ט: "וַיֹּאמֶר אֵלֵי עֶמֶד נָא עָלֵי וּמְתַנֵּי כִּי אֶחָזְנִי הַשְּׁבָץ כִּי עוֹד נִפְשֵׁי בֵי" (היקרות יחידה במקרא).³⁴⁹

המופע הנוסף של הערך שבץ הוא בפיוט יוצר אנונימי בצירוף "כתונת שבץ", המקביל לכאורה ל"כתונת תשבץ" שבמקרא.

אף בפיוט משמרות לרבי פינחס נעשה שימוש בשורש שבץ בהקשר לחזרת הכהנים לעבודתם במקדש, וללבישת בגדי הכהונה. ראה בשבעתא למשמר אביה עידו: "שבטי שחורה בהרדיו / שיבוץ מלבוש בהעדו" (אליצור, פיוטי ר' פינחס, עמ' 598).

תחי

צורה פייטנית מקוצרת למילה תחייה, בדרך כלל באה בחתימת ברכת מחיה המתים ובסמיכות לטל או לגשם. אצל הדותהו באה בחתימת המחיה בקדושתא למשמר אימר: "ומטליל תחי

³⁴⁸ פוקס, שמחת בית השואבה, עמ' 184. ודרך אגב, הוא כנראה התייחס בשגגה לסימן הפתח מעל הבי"ת כסימן רפה, וכן לא דייק בלומדו מן החרוזה שהבי"ת צריכה להיות רפויה. ראה שם הע' 64. לדעתו הניקוד מעיד על הצורה שְׁבָבָה, שְׁבָבָה או שמא שְׁבָבָה, וכן לא מן הנמנע שהנקדן קרא שוֹבָבָה. הוא נוטה למסקנה שבארץ ישראל נוסח המילה היה שאבה (וכפי שמתועד בפיוט המשמרות), ובכתיב מלא שואבה, ואילו בבבל התפתח הכתיב המלא שואבה (עמ' 189). אמנם, הוא מסייג שהפייטן לא מתייחס ישירות לצרף "בית השואבה", ולכן אולי מדובר בצורה ייחודית לו (הע' 184).

³⁴⁹ ואכן במהדורות הדפוס נוקדה המילה כך – שְׁבָץ ('אבן שמואל, מדרשי גאולה, עמ' 116). הערך שְׁבָץ ניתן ב'מאגרים' על פי הניקוד במסירה, אך כאמור נראה שיש שגגה בדבר שכן המילה גזורה משורש אחר ואינה קשורה לשיבוץ.

להגביר הודי". והשווה ללשון יניי: "מטליל תחי ברוחות נישבות", "בגשם תחי ארץ תזמר" (צורה זו נפוצה אצל יניי - 25 מובאות במאגרים). במאגרי המילון ההיסטורי נרשמו קודם להדותהו שני מופעים אנונימיים המתוארכים לשנת 550, ואף הם בחתימת המחיה – "בגשם תחי יחיינו", "יעורר רדומינו בטללי תחי".

תְּרַמִּינּוּ

בסילוק למשמר ישבאב נאמר: "כי אבינו אתה בישבאב רחמינו, וכאב רוממינו, אל תְּרַמִּינּוּ, לגוי אחר אל תדמינו". במילון ההיסטורי נותחה המילה תְּרַמִּינּוּ כצורת הפעיל של השורש רמ"ם במשמעות השלכה (צורה חריגה של השורש רמ"י). אם אכן מתייחסים לשורש זה כשורש בפני עצמו – זו הצורה היחידה המשויכת לו במאגרי המילון ההיסטורי. המשפט עצמו יובן כך – כאב רוממינו, היינו הגביהנו, ואל תשליכנו ארצה, על דרך הפסוק (תהלים נא יג): "אַל תִּשְׁלִיכֵנִי מִלְּפָנֶיךָ וְרוּחַ קִדְשְׁךָ אֶל תִּקַּח מִמֶּנִּי".³⁵⁰ ייתכן שבשל השפעת הצורה "תשליכנו" מגזרת השלמים יצר הפייטן הכפלה של העיצור השני ונקט "תרמינו" (וכן בהשפעת הצורה רוממינו). ניתן גם להציע להבין את הצורה תְּרַמִּינּוּ מלשון רמייה, על דרך האמור בשמואל א טו כט: "יִצַח יִשְׂרָאֵל לֹא יִשְׁקֶר וְלֹא יִנְחָם", והיינו אל תפר בריתך איתנו (או: אל תחליפנו באחר, אל תמירנו),³⁵¹ אך נראה להעדיף את האפשרות הראשונה, שכן לשון רמייה היא חריפה והיא אינה מופיעה במקרא ביחס לה'.

תְּשׁוּרָה

בסיום המשלש בקדושתא למשמר מימין נכתב: "פנה למימין אשורו... צקון לחש תשורו / צחות שיר חדש שירו". המילה המחודשת תְּשׁוּרָה גזורה מהמילה המקראית תשורה, המופיעה פעם יחידה במקרא בשמואל א ט ז: "הִלָּחֵם אֶזְלָם מִכְּלִינּוּ וַתִּשְׁוֹרָה אֵין לְהַבִּיא לְאִישׁ הָאֱלֹהִים".³⁵²

הפייטנים השתמשו במילה תשורה בהוראת מנחה (ובהרחבה: תפילה), ואף גזרו את הצורה הזכרית המקבילה תְּשׁוּרָה (לצד הצורה הסגולית תְּשׁוּרָה).³⁵³ השימוש הראשון בערך תְּשׁוּרָה מתועד

³⁵⁰ כבר מתקופה מוקדמת נהגו לומר בתפילה את הפסוק בלשון רבים. ראה גולדשמידט, סידור רב עמרם גאון, עמ' נח, על דרך נוסח תפילת הקבע בברכת רפואה: "רפאנו ה' ונרפא הושיענו וניוושעה" על פי ירמיהו יז יד: "רְפָאֵנִי ה' וְאַרְפָּא הוֹשִׁיעֵנִי וְאַנְשֵׁעָה". וראה יהלום, כוחם של מקראות, עמ' 143.

³⁵¹ ללשון שקר אצל ברית ראה תהלים מד יח: "כָּל זֹאת בְּאֵתְנוּ וְלֹא שָׁכַחְנוּךָ וְלֹא שָׁקְרָנוּ בְּבְרִיתְךָ".

³⁵² יונתן תרגם תחת תשורה: "מדעם דכשר", ונראה שהבין שתשורה גזורה מלשון יושר (באונקלוס וביונתן השורש כש"ר בא רבות תחת יש"ר. ראה למשל בדברים כא ט וביהושע ט כו). לעומת זאת מנחם בן סרוק גזרו מלשון שו"ר שעניינו ראייה: "ותשורה אין להביא – מחיר הראיה אשר יביאון אל הרואה" (מחברת מנחם, עמ' 180). וכתב רש"י שנראין דברי מנחם, וכן מקובל במילוני המקרא. ויצוין כי פייטנים השתמשו בשורש תש"ר אף במשמעות יושר. כך למשל ברהיט קדום ליום הכיפורים: "היתשיר צעד מעגליו, וכפר על קהל סגוליו".

³⁵³ צורה זו אומצה על ידי האקדמיה ללשון העברית בשנת 1981 תחת 'טיפ' האנגלית.

בפיוטנו, בהוראת תפילה, מתנת המתפלל, בצירוף הסמיכות "צקון לחש תשורו". גם הקליר נקט לשון זו בקדושתא לפסח: "שור בעד שור לתשור היסבתה, ועל כל תשורה תשורו סיגבתה".³⁵⁴

7.3 שימוש בבניינים חדשים

אובקת

בפיוט המחיה למשמר בלגה נאמר: "חדוותך חובקת, חותם טוב אובקת". השורש אב"ק מופיע במקרא תשע פעמים: שש פעמים בא שם העצם אָבַק, פעם אחת מופיעה הצורה הנקבית אַבְקָה ("אַבְקַת רוכל", שיה"ש ג ו), ופעמיים בא השורש בפועל, בבניין נפעל, בפרשת מאבק יעקב והאיש בבראשית לב כה-כו: "וַיִּנְתֵּר יַעֲקֹב לְבָדּוֹ וַיֵּאבֶּק אִישׁ עִמּוֹ... וַתִּקַּע פֶּף יָרֵךְ יַעֲקֹב בְּהַאֲבָקוֹ עִמּוֹ". חוקרים ופרשנים נחלקו בשאלת הגיזרון של הפועל "ויאבק". על פי מנחם בן סרוק היאבקות קשורה לאבק העולה מרגלי הניצים: "ויאבק איש עמו פתרונו ויתעפר איש עמו, נשתקשקו שניהם עד עלות אבק ועפר לשמים מרוב תוקפם, חגם ונענועם".³⁵⁵

רש"י בפירושו מביא את דעת מנחם, אך מציע פירוש אחר: "ולי נראה שהוא לשון ויתקשר, ולשון ארמי הוא, בתר דאביקו ביה, ואבק ליה מיבק, לשון עניבה, שכן דרך שנים שמתעצמים להפיל איש את רעהו שחובקו ואובקו בזרועותיו". על פי רש"י נאבק פירושו נחבק, והוא מביא לפירושו סמך מן הארמית שבתלמוד (ראה למשל סנהדרין סג ע"ב: "בתר דאביקו ביה". וברש"י לתלמוד: "אחר שנתקשרו בהן מעצמן, תקפה חיבתן עליהן").³⁵⁶

כדעת רש"י סבור גם רמב"ן בפירושו, המוסיף כי ייתכן שיש כאן התערערות של העיצור הגרוני ח': "כי החי"ת תכבד בלשונם והקלו אותה לאליף, ופעמים רבים יבליעו החי"ת... ואפשר שיהיה ויאבק ויחבק, כמו ויחבקהו (להלן לג ד), כי אולי כן הלשון. ומצינו ברודים אמוצים (זכריה ו ג), כמו חמוצים...".

³⁵⁴ הקליר אף השתמש בפועל "לתשור", בקדושתא זו ובמקומות אחרים, ואף בבניין הפעיל (לדוגמה: "להתשירו משלו והכל בידו"), וכמוהו גם פייטנים אחרים בני התקופה.

³⁵⁵ מחברת מנחם, עמ' 14. כך פירש גם ראב"ע על אתר: "מגזרת אבק, עד שעלה אבק ביניהם", וכן פירש רד"ק. והשווה ללשון משנת אבות א ד: "יהי ביתך בית ועד לחכמים והוי מתאבק בעפר רגליהם".

³⁵⁶ סמך לשני הפירושים מובא בדברי ר' יהושע בן לוי בבבלי חולין צא ע"א: "ריב"ל אמר, אמר קרא: בהאבקו עמו - כאדם שחובק את חברו, וידו מגעת לכף ימינו של חברו... ורבנן, האי בהאבקו עמו מאי דרשי ביה? מבעי ליה לכאידך דר' יהושע בן לוי, דאמר ר' יהושע ב"ל: מלמד שהעלו אבק מרגלותם עד כסא הכבוד, כתיב הכא בהאבקו עמו, וכתוב התם וענן אבק רגליו".

הפייטן מאמץ ככל הנראה את ההבנה הזו ומדמה את האביקה לחביקה, ובלשונו "חותם טוב אובקת" פירושו מצמידה אליה ואוחזת בחזקה את התורה, המכונה חותם טוב.³⁵⁷

ואכן, מלשונם של פייטני ארץ ישראל הקדומים עולה כי כך הבינו הם את הלשון ויאבק – וניתן לקשר זאת להיגוי הגרוניות שהיה מקובל בניהם, כעולה מחריזתם המחליפה לא פעם עיצורים גרוניים.³⁵⁸

ראה למשל אצל ינאי, בקדושתא המפייטת את פסוקי חזרתו של יעקב ארצה מחרן: "סגולתו שלימה בחיקו, כצדיק שמח בחלקו, עזור מלהב אש אשר אבקו, ומאדמוני אשר דיבקו וחיבקו בענקו לחונקו". במילון ההיסטורי נותחה הצורה אבקו כצורת קל בעבר (בתוספת כינוי חבר) של השורש אב"ק שעניינו מאבק ומלחמה,³⁵⁹ אך לכאורה נראה שהפירוש חיבקו מתאים יותר לתמונה שמצייר ינאי. וכן הוא בפסקת נחמה בקינה קילירית: "ויצאתם כעגלי מרבק, באבקת רוכל להתאבק, משפחה במשפחה להידבק, בימין רומימה להתחבק, עם גדודים ואראלים **להיאבק**, לנטלם לנשאם אותם בצורם להדבק". אף כאן מובן שאין מדובר על מאבק מלחמתי ושלילי אלא על היצמדות וחביקה.³⁶⁰

מכל מקום, שימוש בבניין קל בשורש אב"ק איננו מתועד קודם לינאי ולפייטננו.³⁶¹

גדשה

השורש גדי"ש מופיע במקרא רק בשם העצם גָדִישׁ. בלשון חכמים הוא מופיע אף בפועל, בעיקר בבניינים קל והפעיל (פסחים ד ח: "וקוצרים וגודשים לפני העומר"; בבא קמא ו ג: "המגדיש לתוך שדה חברו שלא ברשות"). בפיוט למשמר אימר נאמר: "גבורות ונוראות ואמורים ליבה גְדִשְׁתָּה". על פי הניקוד הארצישראלי הפועל בא בבניין קל, אך יד מאוחרת כנראה סימנה בסימניי

³⁵⁷ ראה בביאור הצעה לאפשרות פירוש אחרת – טוב אובקת כחותם, היינו אוחזת את התורה המכונה טוב כחותם.

³⁵⁸ ראה לקמן בפרק על חילופי העיצורים.

³⁵⁹ במילון ההיסטורי הופרד השורש אב"ק לשלושה שורשים שונים – מלשון אָבֶק ועפר, מלשון מאבק ומלשון חיבוק. ואגב, בבניין קל המשויך לשורש הקשור לְאָבֶק מובא הפועל "אבקו" מתוך הקינה הקילירית שבה נכתב: "אבקו בקינות בכל שנה שלוחי", ובהערה מוסבר שאבקו עניינו התפלשו בעפר. לצד פירוש זה ניתן להציע שאבקו כאן עניינו דבקו, על דרך הארמית, ושיעור הדברים – התמידו אבותי באמירת הקינות מדי שנה.

³⁶⁰ הפועל להתאבק בבניין התפעל ודאי מוסבר מלשון התעפרות באבק, וכלשון משנת אבות המובאת לעיל. וראה גם בנוסח לפיוט אהבה ליום הכיפורים מן הגניזה (כ"י אנטונין 1021): "כי באהבת עולם אהבתה המונם / לחשקם לנשקם לדבקם לאבקם לחבקם".

³⁶¹ יוער גם כי השימוש בפועל "אובקת" מושפע אולי מאזכור הקטרת הקטורת בפיוט בסמיכות, ומלשון שיר השירים "אבקת רוכל" שנדרשה על הקטורת. וראה מדרש זוטא לשיר השירים פרשה ג: "מכל אבקת רוכל" זה יעקב, כמה שנאמר 'ויאבק איש עמו'".

טברניים שיש לקרוא בבניין פיעל: "גְּדַשְׁתָּהּ".³⁶² על פי ניקוד זה – זהו המופע הראשון המתועד של בניין פיעל בשורש זה. מאוחר יותר משתמש בצורה זו גם ר' אלעזר הקליר. ראה ברהיט ליום הכיפורים: "שלג וברד בגידושם משוררים".

המכרה

בסילוק למשמר בלגה נאמר "היכירה והוכרה ונימכרה והמכרה ונימכרה ועונגה".³⁶³ השימוש בבניין הופעל בשורש זה מתועד לראשונה בפיוטנו. במקרא משמש השורש מכ"ר רק בבניינים קל, נפעל והתפעל, ואף בלשון חכמים לא נרשם שימוש בבניינים הפעיל והופעל. בלשון הפייטנים נרשמו ב'מאגרים' שני מופעים בלבד של בניין הופעל – בפיוטנו ובקדושתא לשבת חנוכה של הקליר: "בן מכיר, בן אשר הומכר ואחים לא המכיר".³⁶⁴

הנשפת

בפיוט למשמר אימר נאמר: "זעומים רוח הינשפתה". השורש נש"ף מופיע במקרא בפועל רק בבניין קל.³⁶⁵ בבניין הפעיל הוא מתועד לראשונה אצל הדותהו, ומאוחר יותר נוקטו אף ר' סעדיה גאון, בצורת ציווי: "ביעותיו על צרי הנשף".³⁶⁶

התחמרך

בסילוק למשמר יקים נאמר: "קיים מאמרך מאז אמרך / שמור כהתחמרך". פעלים מן השורש חמ"ר באים במקרא בבניין קל ובבניין פעלעל ("חמרמו מעיי").³⁶⁷ בתהלים מו ד נאמר: "יִהְיֶמוּ יִחְמְרוּ מִיָּמִיו יִרְעְשׁוּ הָרִים בְּגִאֲוָתוֹ סֶלְה", ונראה שאף הפייטן כיוון למשמע של רעש וסער, ומובן הבקשה: קיים הבטחתך לנו אף בעת כעסך ורוגזך. את השורש חמ"ר במשמע זה פירשו מלשון

³⁶² ראה בביאור שהצענו שיש כאן חילוף לשורש המקביל מ"ל א, ואולי לכן נבחרה צורת פיעל – כהקבלה לפועל הגורם מילא.

³⁶³ נראה שבשגגה נכתב פעמיים "ונימכרה".

³⁶⁴ גם השימוש בבניין הפעיל אינו רווח כלל. מלבד מובאה זו רשום שימוש אחד נוסף של הקליר, ומובאה אחת מר' יוסף בירבי ניסן. נראה שנקט הקליר כאן צורת הפעיל בשל הדמיון לשם "מכיר".

³⁶⁵ פעם אחת בשירת הים, בשמות טו י: "נִשְׁפָּת בְּרוּחָךְ כְּפִמוּ יָם", ופעם נוספת בישעיהו מ כד: "וְגַם נִשְׁפָּ בְּהֶם יִבְשׁוּ".

³⁶⁶ אמנם, השורש הקרוב נש"ב (ראה בישעיהו מ ז את הלשון הקרובה לזו המצוטטת בהערה הקודמת מהמשך הפרק: "יבש חציר ובל ציץ כי רוח ה' נשבה בו") מתועד במקרא אף בבניין הפעיל. ראה למשל בתהלים קמז יח: "שִׁלַּח דְּבָרוֹ וַיִּמְסָם יֵשֶׁב רוּחוֹ וַיִּזְלוּ מַיִם" (וכן בבראשית טו יא).

³⁶⁷ איכה ב יא. צורה זו מופיעה שלוש פעמים במקרא, באיכה ובאיוב, ורק ביחס למעיים. בלשון חכמים מופיעה צורה מקבילה בנפעל: "נפלה לאור ונחמרו בני מעיה" (חולין ג ג).

תסיסה, על פי *כַּמֵּר* בערבית, ולחלופין על פי *חַמֵּר* - מלשון אודם.³⁶⁸ שני המשמעיים מתאימים לתיאור כעס וחרון אף. מכל מקום, במאגרי המילון ההיסטורי זהו מופע יחיד של השורש חמ"ר בבניין התפעל.

חכומה

בסילוק לקדושתא למשמר אימר נכתב: "... ומחותמה כחמה, ואני חומה, חכומה מיום ניתחכמה". השורש חכ"ם בבניין קל בא כבר במקרא, אך צורת בינוני פעול לא מופיעה בו, ואף בכל מאגרי המילון ההיסטורי זו הצורה היחידה המתועדת עד כה (כנראה בשל השימוש בצורה השמנית הרווחת חֲכָם).

יונעל

בפיוט ו למשמר פתחיה נאמר :

"[זה] הַשְּׁעָר לֹא יוֹנַעַל. זְקוּף פִּתְחֵייה בְּיוֹשְׁבֵי מְעַל

חוֹן יְחוֹן כֹּל מִיפְעַל. [חיל] מוֹרִיד שְׂאוֹל וַיַּעַל.

הצורה יונעל בבניין הופעל במובן סגירת שער מתועדת לראשונה במאגרי המילון ההיסטורי בפיוט זה. במקרא בא פועל מן השורש נע"ל שמונה פעמים, שש מהן במובן סגירה (כולן בבניין קל) ופעמיים במובן נעילת נעל, בבניין קל ובהפעיל (במילון קדרי נקבע ערך זה כערך בפני עצמו – פועל הגזור משם העצם נַעַל. במילון בן יהודה לא נקבע ערך נפרד לשתי ההוראות, הקשורות שתיהן לעניין סגירה וקשירה).

מלבד שימושו של הדותהו בצורה זו – אנו מוצאים שימוש בבניין הופעל בהקשר נעילת דלת אף אצל הקליר בקינה לתשעה באב: "עיני ראתה בחייל שועל, עד פי חנניה מסודו הונעל", וכן בקדושת נעילה ליהודה: "פתח טרם יונעל, צדק למחכיך תפעל".

יושקד

בפיוט ד בקדושתא למשמר חזיר נאמר: "... יופקד / דלתותיך לשמור יושקד". הדברים מבוססים על האמור במשלי ח לד: "אַשְׁרֵי אָדָם שִׁמְעַ לִי לְשִׁקֵּד עַל דְּלֹתַי יוֹם יוֹם לְשִׁמֹּר מְזוּזוֹת פִּתְחֵי". במקרא, השורש שק"ד בפועל בא רק בבניין קל.³⁶⁹

³⁶⁸ ראה במילון קדרי בהערה לערך חמר א. והשווה לדברי ראב"ע באיוב טז טז: "חמרמרו - בלשון קדר התאדמו ברוב החום או הוא מן יהמו יחמרו מימיו".

³⁶⁹ וכן בבינוני מבניין פועל, בתיאור מנורת המשכן, למשל "שְׁלֶשָׁה גְבַעִים מְשֻׁקְדִים" (שמות כה לג) – אך שם הוא מעניין עץ השקד.

השימוש בבניין הופעל בשורש שק"ד – כנראה בשל הצורה יופקד, הנסמכת על צורות שבמקרא - מתועד לראשונה בפיוט זה. בהמשך רשומה צורה כזו גם אצל הקליר, בקדושתא לראש השנה: "זאת כהתבשרה השקדה / חלות פני צח שקדה"³⁷⁰.

ימסך:

פיוט ו למשמר חופה נפתח כך:

[אלוה] בעדינו הסך. אף ועברה אז יחסיד. [בית מ]עון נסך ינסך. בגורלו רוויה ימסך.

הצורה ימסך משמעה ימזוג, ייתן. במקרא בא פועל מן השורש מס"ך חמש פעמים (בבניין קל), ארבע פעמים בהקשר מזיגת נוזלים ופעם אחת כלשון מושאלת - ישעיהו יט יד: "ה' מְסַךְ בְּקַרְבָּה רוח עוֹעִים וְהִתְעוּ אֶת מְצַרִּים בְּכָל מַעֲשֵׂהוּ". העדות הראשונה לבניין הפעיל במאגרי המילון ההיסטורי היא בפיוטנו. נמצא שימוש בבניין הפעיל גם אצל הקליר בקדושתא לשבועות: "איש יין וחלב הימסיכו", וכן בקדושתא לשבועות של יוחנן הכהן: "עוז נבואה להמסיכו" (שתי המובאות מתייחסות למשה רבנו).

בביאור הצעתי שברקע הטור עומד הפסוק מתהלים כג ה: "תַעֲרֹךְ לְפָנַי שֶׁלַחַן נֶגְדַ צַרְרֵי דְשִׁנְתַּ בְשָׁמֹן לְאִשֵּׁי פֹסֵי רְוָה", וכן הועלתה האפשרות שצריך היה לנקד את התיבה ימסך בבניין נפעל – ימסך, כשני הפעלים הקודמים בטור.³⁷¹ אף אם נקבל הצעה זו תהא הצורה ימסך עדות ראשונה לשימוש בבניין נפעל במקורותינו. מלבדה ישנה עדות מסופקת אצל הקליר בפיוט לשמיני עצרת – "והתאנים דבש כמים נמשכים ... ונהרות ונחלות מהם נסמכים". במילון ההיסטורי סומנה המילה נסמכים כמילה מוטעית, שמקורה ב"נמסכים", היינו נמזגים – אך שמא ניתן ליישב בדוחק את הצורה שבכתב היד (נסמכים – נשענים עליהם, יוצאים מהם). העדות הבאה לצורת נפעל באה באגרת בן מאיר לבבל המתוארכת לשנת 922: "רוח עועים נמסכה, שנאמר 'ה' מסך בקרבה רוח עועים".

יפקיחי

במחיה למשמר אימר מובא: "כתב אמריך יפקיחי / ... / להיתרגלי במגדלות מרקחי". ביאור הצלעית "כתב אמריך יפקיחי" הוא לכאורה "תורתך תפתח את עיניי". במקרא השורש פק"ח בא רק בבניינים קל ונפעל.³⁷² במאגרי המילון ההיסטורי מופיעים ארבעה מקומות שבהם בא השורש

³⁷⁰ גולדשמידט, מחזור לימים הנוראים א עמ' 75. אמנם, במילון ההיסטורי ניתנו לפועל הושקדה שני ערכים – מלשון שקידה (כביאור גולדשמידט: "הושגחה"), וכן מלשון עץ השקד, כנראה במובן פריחה והבשלה (ולענ"ד פחות נראה).

³⁷¹ שימוש בבניין נפעל סביר יותר גם לאור העובדה שבמקרא יש רק פעלים בבניין קל, והגזירה מבניין קל לנפעל בסביל היא אוטומטית. ראה למשל בלשון איגרת בן מאיר המובאת בסמוך.

³⁷² בכל מופעיו הוא מתייחס לפתיחת עיניים, מלבד בישעיהו מב כ, שם הוא מתייחס לפתיחת אוזן: "רְאוֹת רְבוֹת וְלֹא תִשְׁמַר פְּקוּחַ אָזְנִים וְלֹא יִשְׁמַע".

בבניין הפעיל. הראשון שבהם הוא פיוט המשמרות. השימושים הנוספים בבניין הפעיל הם במדרשי היכלות מאוחרים, ובפיוט אנונימי המתוארך לאחר שנת 800.³⁷³

להסרר

בסילוק למשמר בלגה נאמר: "קמי במערה העירה המהירה להסרר הסררה לשוערה ועימם נחוגה". ועניין הטור כנראה – את ישני חברון תעיר ותביאם מהרה לשוב ולהנהיג את ישראל, ואיתם נחוג.

הצורה סררה נכתבת בסמ"ך תדיר במקורות חז"ל. כך הוא למשל בארבע הפעמים שבהן באה המילה בכ"י קאופמן למשנה.³⁷⁴ על פי הכתיב, המילה להסרר היא לכאורה צורת מקור של בניין הפעיל הנוטה על דרך השלמים. ברם, על פי הניקוד יש לכאורה לפצל את המילה לשתיים ולקרוא "לה סרר", וכן הותקן במאגרי המילון ההיסטורי.³⁷⁵ מכל מקום, השימוש בבניין הפעיל בשורש זה מתועד לראשונה בפיוטנו (לפחות בכתיב). ב'מאגרי' מובאת עוד עדות יחידה לשימוש בשורש זה בבניין הפעיל, שלא על דרך השלמים, בפיוט אנונימי המתוארך לאחר שנת 1,100.³⁷⁶

גם אם נקבל את הצעת התיקון על פי הניקוד ונקרא "סרר", כציווי בבניין פיעל, מדובר בצורה מחודשת וזו העדות הראשונה לה ב'מאגרי'. מלבדה רשומה עוד צורה פועלית יחידה אצל יוני בקדושתא לפרשת תולדות ("תולדות שר וסורר, שר לשרר וסורר לשרך", ואפשר שיש להעדיף שם צורה שמנית סגולית [שָׁרַר, שָׁרַךְ], על פי הטורים הסמוכים [למשל, "תולדות נקי ומנובל, נקי לשירות ומנובל לשיחות", וכן "תולדות עוז ועז, עוז לעוז ועז לעזאזלי"]. ב'מאגרי' ניתנו שתי האפשרויות).

לפלץ

³⁷³ בקטעי היכלות, עמ' 372, מובא: "ולהפקיח את עיניך שהן כעירות במשנה, ולהאיר ... כיליותיך ... אטומות", ואולי נקט צורת הפעיל בשל השפעת הפועל הסמוך "ולהאיר".

³⁷⁴ וכן הוא בכ"י ותיקן 31 לספרא. ראה למשל בפרשת בהר ב: "אינו שב לסררה שהיה בה". וראה בירמיהו ו כח: "גַּלְמֵ סַרְרִים", ותרגומו: "כל רברביון מרדין" (והשווה לתרגומו להושע ט טו: "כל שריהם סררים" – "דכל רברביון מרדין". וכן הוא בישעיהו א כג: "שריך סוררים" – "רברבך מרדין"). וכן בדברי הימים א טו כב: "וכנניהו שר הלויים במשא יסר במשא כי מבין הוא".

³⁷⁵ אמנם, דרך כלל סימן הניקוד של התנועה שלאחר הלמ"ד מסומן מעל האות ולא אחריה כביתר האותיות (והשווה בשורה שתחת המילה "להסרר", במילה "לך" שבה הקמץ מעל ללמ"ד), ולכן שמא לא התכוון הנקדן לפיצול המילים אלא סימן פעמיים בשגגה את סימן הקמץ.

³⁷⁶ אמנם מובאת גם עדות מפיוט לרב האי גאון: "קרבות צבור ואמורים יצא ועשה / ומוסף ומנחת ערב והשיר במשא" – אך הצורה והשיר לכאורה צריכה להיות מנותחת מהשורש שו"ר, כשם שנותחה במאגרי הצורה "אשיר" שבשירו של לוי אבן אלטבאן: "חרפתך מהרה אסיר / אעלה לך ארוכה // עליך משיחך אשיר / ומסכה נוסכה". והוא על פי הצורה המקראית שבהושע ח ד: "הם המליכו ולא ממני, השירו ולא ידעתי".

בפיוט ו בקדושתא למשמר אימר נאמר: "המון המאמיר תחלץ / הושיעם מכל לץ. ופלס אימר אמרים לפלץ / ולב דורשי אמריד תעלץ". השורש פל"ץ בא במקרא כפועל בבניין התפעל בלבד, ומשמעו לשון רעד וזעזוע: "הַמְרָגִיז אֶרְךָ מִמְקוֹמָהּ וְעַמּוּדֶיהָ תִּפְלָצוּן" (איוב ט ו). מלבד מופע זה באים במקרא השמות "פלצות", "תפלצת" ו"מפלצת", בהקשרי פחד וחטא (למשל - ישעיהו כא ד; ירמיהו מט טז; מלכים א טו יג). השימוש בבניין פיעל בשורש זה מתועד לראשונה בפיוטנו, ונראה שכוונתו שיזעזע וישבר אימר את אמרי הלץ.³⁷⁷ מאוחר יותר בא הפועל גם בפיוטי הקליר, ועוד. ראה למשל בקדושתא משלו לשבתות הפורענות: "כמעט פיצפצני כעקרב בדריסה / יום פילצני כאויב ואשר זמם עשה".

מוטרחה

בקדושתא למשמר בלגה מובא: "טרוחה מוטרחה מיטרוחים נמוגה / יושבים חושבים יועצים קוצים להרגה". השורש טר"ח בא במקרא שלוש פעמים בלבד, פעמיים בשם טרח,³⁷⁸ ופעם בפועל בבניין הפעיל (איוב לו א): "אַף בָּרִי יִטְרִיחַ עָב יִפִּיץ עֵנָן אֲוֵרוֹ". על פי ההקשר במקרא ועל פי השימוש בלשון חכמים פירשוהו מלשון משא ועומס, ובהרחבה – צער וייסורים.³⁷⁹

שימוש בבניין הופעל לא מתועד במקורות חז"ל, אלא בלשון הפייטנים. עדות ראשונה היא בפיוט הדותהו, ופירוש המילה מוטרחה הריהו אפוא "מושלכת, סובלת". ובדומה מצאנו גם בשבעתא לטל ולשבת המיוחסת לקליר: "אפריון נחם ומכונות אריאל ירווחו / עמודיו נצח השקט ועוד בל יוטרחו".³⁸⁰

נרגש

בעברית המקרא בא השורש רג"ש בפועל פעם יחידה, בבניין קל: "לָמָּה רָגַשׁוּ גוֹיִם וּלְאֻמִּים יִהְיוּ רִיק" (תהלים ב א).³⁸¹ בפיוט המחיה למשמר חזיר נאמר: "זה משמר ניגש / זבח באדום לעשות

³⁷⁷ בביאור העלינו גם אפשרות שהכוונה היא להפצת דברי תורתו – אך השימוש בשורש פל"ץ בפיוט נעשה תמיד בהקשרים שליליים וסביר להניח שאף כאן כן.

³⁷⁸ למשל דברים א יב: "איכה אשא לבדי טרחכם ומשאכם וריבכם".

³⁷⁹ ראה אצל ילון, פרקי לשון, עמ' 412, את דיונו ואת המובאות שהביא ללשונות טורח במשמעות כאב וחולי, וכן במשמע זריקה והשלכה – וכך ביאר את שימוש הפייטנים בצורה יטריח בהקשר הגשם, למשל בלשון הקליר: "יטריח לפלג מפלג גשם". ונראה שאפשר לקשר בין המשמעים, ולפרש שמטריח פירושו מעמיס – הן את עצמו על אחרים (ירושלמי ביכורים פ"ג ה"ג: "מנין לזקן שלא יטריח") והן כפועל יוצא הזוקק מושא כבפיוט הקליר.

³⁸⁰ וראה בפיוט תקיעות שלו: "פח אם הוטרח, פרחיו למרח, פלולו יצרח, בעדם יזכור". ויש לפרשו: "מלכודת אם הושלכה ללכוד את בניו". וראה אצל ילון שם.

³⁸¹ בארמית שבדניאל מופיע השורש שלוש פעמים נוספות, בבניין הפעל, ובמשמעות קרובה (התכנסות, התאספות סוערת) ראה למשל בדניאל ו ז: "אַדְיִן סְרְכִיא וְאַחְשַׁדְרַפְנִיא אֶלְן הַרְגְּשׁוּ עַל מְלָכָא".

נפגש // חיזיר ממלח נִירְגֶשׁ / חזות לעשות בית קש". במאגרי המילון ההיסטורי מובאה זו רשומה כעדות השנייה לשימוש בבניין נפעל בשורש רג"ש, והעדות הראשונה היא במגילת ההודיות: "ועלי קהלת רשעים תתרגש, ויהמו כנחשולי ימים בהרגש גליהם רפש וטיט יגרושו".³⁸²

הצורה 'בהרגש' נותחה כמקור של נפעל, אך נראה שניתן להבינה כמקור של הפעיל (והשווה למשל ללשון חכמים שבבבלי יומא כד ב: תלמוד בבלי מסכת יומא דף כד עמוד ב: "למה מפיסין וחוזרין ומפיסין, אמר רבי יוחנן: כדי להרגיש כל העזרה"), ואם כן לשון הדותהו היא המקור הראשון לשימוש בבניין נפעל בשורש (ומשמעו כאן כנראה: מיהר, נחלץ ממקומו). מכל מקום, מאוחר יותר הוסיפו הפייטנים להשתמש בצורה זו, וכך למשל פייט הקליר בקדושתא לראש השנה שחל בשבת: "חסד ואמת היום נפגשו / צדק ושלוש יחד נרגשו".

שילתה

במקרא מופיע השורש של"ל 14 פעמים בצורות פועליות – 14 בבניין קל, ושתיים בבניין התפעל.³⁸³ השימוש הראשון בבניין פיעל, במובן הענקת שלל, מתועד בקדושתא למשמר יקים: "נחלות להנחיל שילתה להם".³⁸⁴

מלבד שימוש זה של הדותהו רשומים שני שימושים בלבד במאגרי המילון ההיסטורי, בפיוטי ר' אלעזר הקליר.

תחרש

בקדושתא למשמר בלגה נאמר: "עת תשור כי אני דורש / עוזרינו ועוד לא תַחַרְשִׁי".³⁸⁵ הצירוף "אל תחרש" חוזר במקרא כמה פעמים, אך השורש חר"ש בא בו בבניין קל, ומשמעו "אל תשקוט", "אל תדום" (כך למשל בתהלים פג ב: "אַלְהֵיִם אֶל דְּמִי לָךְ אֶל תַּחַרְשׁ וְאֶל תִּשְׁקֹט אֲלֵי"). בפיוטנו

³⁸² הדברים קרובים ללשון שבישעיהו נז כ: "וְהִרְשָׁעִים כַּיָּם נִגְרַשׁ כִּי הִשְׁקֵט לֹא יוֹכֵל וְיִגְרָשׁוּ מִיָּמִיו רֶפֶשׁ וְטִיט". וללשון רג"ש בהקשר המייתי ים (מלבד הקרבה לשורש גר"ש) ראה גם בתרגום יונתן לישעיהו יז יב: "הוֹי הַמֶּן עַמִּים רַבִּים כְּהַמֹּת יָמִים יְהִיִּי וְשִׂאֹן לְאֲמִים כְּשִׂאֹן מַיִם כְּבִירִים יִשְׂאֹן" – "...ואתרגושת מלכון דכאתרגושת מיין תקיפין מתרגשין".

³⁸³ ברות ב טז נאמר: "שֶׁל תִּשְׁלוּ לָהּ מִן הַצְּבָתִים וְעֵצְבָתָם". ישנם מילונים מקראיים שבהם הפעלים "של תשלו" מנותחים כגזורים משורש נפרד ולא מלשון שָׁלַל. וראו בפירושו ראב"ע שם: "מגזרת שלל", וכן כתב רד"ק בספר השרשים שלו: "כלומר, השמיטו לה שבלים מן הצבתיים".

³⁸⁴ אמנם, ראה בביאור שייתכן שבמקור נקראה המילה שילתה בש' שמאלית, והוצבה בראש הטור שאמור להיפתח בסמ"ך.

³⁸⁵ בביאור הצענו שבתחילה נכתב "כי אין דורש", על פי מלכים ב יב כו.

מנוקד הפועל תחרש כצורת נפעל, כנדרש על פי החריזה, והמשמע הוא כנראה "אל תתעלם", "אל תהא כחירש" (כלומר, אין הפועל מתייחס לאי דיבור, אלא לאי שמיעה).³⁸⁶

במאגרי המילון ההיסטורי זו העדות הראשונה לשימוש בבניין זה במשמעות זו. במסכת כלה רבתי, המתוארכת לפני שנת 600 ב'מאגרים', נאמר: "הוא מספר בשעה שהיה לו לחרוש, לפיכך נחרש און זרעו", אך שם נושא המשפט הוא האון ואילו בפיוט הפנייה ממוענת לה' עצמו.³⁸⁷ ולעניין עצמו השווה איכה ג נו: "קולי שְׁמַעְתָּ אֶל תַּעֲלֹם אֶזְנִי לְרוֹחֹתַי לְשׁוֹעֲתַי".

תיכתור

השורש כת"ר מופיע במקרא 9 פעמים – שלוש היקרויות שמניות, כְּתָר (רק בצירוף הסמיכות כתר מלכות, ורק במגילת אסתר), ושש היקרויות פועליות – בבניינים פיעל והפעיל. שימוש בבניין קל מתועד לראשונה בצורת בינוני פעול בקדושתא קדומה לשבעות: "ישרות יקרות, כתורות כבודות" – ובצורה זו השתמשו הפייטנים לרוב (רק בפיוט ר' אלעזר הקליר מתועדת צורה זו למעלה מעשר פעמים).

אשר לצורות אחרות בבניין קל – התייעוד הראשון שלהן הוא בפיוט הדותהו. כך למשל הוא מפייט בקדושתא למשמר יקים: "כתור ישועה לעם האמירך". נראה שהשימוש המופשט בשורש כת"ר מושפע מהשורש המקביל עט"ר. עטרת במקרא היא כתר, וכשם שבמקרא הפועל 'לעטר' משמש בהקשרי ברכה והענקת שפע (ראה למשל תהלים ח ו: "וְיִכְבֹּד וְיִתְעַרְוּ"), כך גזרו הפייטנים את הפועל 'לכתור' במשמעות זו.³⁸⁸ בנוסף השתמשו הפייטנים בפועל זה במשמעות המלכת הקב"ה ואמירת שבחו. כך הדותהו בקדושתא למשמר חופה: "רנן לפניך נעתור / רצינו רוממותיך ניכתור", וכך פייט הקליר (הייחוס מסופק) ברהיט לימים הנוראים: "המכתירים בכבוד וכותרים 'ה' אלהינו".

תיתפוגגה

³⁸⁶ במילון קדרי בוארו מספר פסוקים שבהם באה צורת הפעיל במשמעות "לא שמע" ולא "לא דיבר" – כך למשל "ויהי כמחריש" בשמואל א' י כז, וכן "למה תביט בוגדים, תחריש בבלע רשע צדיק ממנו". ברם, נראה שניתן להבין מובאות אלו כלשון אי דיבור, וכפי שترגם יונתן בשמואל: "והוה כשתיק" (והכ"ף תתפרש לא ככ"ף הדמיון אלא ככ"ף האימות, על דרך "וַיְהִי הָעָם כְּמִתְאַנְנִים רַע בְּאָזְנֵי ה'", במדבר יא א. וראה רד"ק לשמואל א ט יג. ובדרך אגב יש להעיר שבמילון קדרי עצמו בערך 'כ-' הובאה הדוגמה "ויהי כמחריש" בסעיף כ"ף האימות). ואמנם מי שמחריש ולא מגיב לדבר מה עושה עצמו כאילו לא שמעו.

³⁸⁷ בכתב יד קאופמן למשנת יבמות יד א נכתב בתחילה "מפני מה האשה שנחרשה" והוספה ת' בין השיטין: "נתחרשה", אך נראה שהנוסח הראשון מקורו בטעות ותו לא, שהרי ברישא של המשנה נכתב ברורות: "אבל פיקח שנשא פיקחת ונתחרשה".

³⁸⁸ הן השורש עט"ר והן השורש כת"ר משמשים במקרא גם בהוראת הקפה ורדיפה. ראה שופטים כ מג: "כְּתָרוּ אֶת בְּנֵימֵן הַרְדִּיפֹהוּ", וכן שמואל א כג כו: "וְיִשְׁאוּל וְאַנְשֵׁי עֵטְרִים אֶל דָּוִד וְאֶל אַנְשֵׁי לְתַפְשָׁם".

בסילוק לקדושתא למשמר בלגה נאמר: "פתח מערות מעריה... עלותיה בס תיתפוגגה". במהדורת קאהלה הושלמה המילה החסרה "תעלותיה"³⁸⁹, ובהערה הובאה הצעת אפשטיין ש"תיתפוגגה" הוא חילוף של "תיתמוגגה", לשון המסה וזרימה, והפנה לפסוקים בעמוס (ט יג): "וְהִטִּיפוּ הַהָרִים עָסִיס וְכָל הַגְּבָעוֹת תִּתְמוּגְגָה" (ובתהלים (סה יא): "תִּלְמִיחַ רוּחַ נַחַת גְּדוּדֵיהָ בְּרִבְבֵי תִמְגְגָה"). ברם, נראה שאין כאן צורך לתיקון וניתן ליישב את הנוסח "תיתפוגגה", על פי מובן הפועל בארמית ארץ ישראלית, לשון שעשוע והתרפקות. ראה פסיקתא דרב כהנא (מנדלבוים) פסקא ט: "אם יהיו חטאיכם כשנים, תמהו אומות העולם זו תשובה זו תוכחת, לא אתא אלא למתפוגגה עם בנוי". והשווה ללשון פינחס בפיוט תקיעות: "זה אלהינו בו נתפוגג / זכי לבב מכל שוגג" (אליצור, פיוטי ר' פינחס, עמ' 399, וראה בביאור שם. והעניין מיוסד על האמור בישעיהו כה ט: "זֶה ה' קוֹיֵנוּ לוֹ נְגִילָה וְנִשְׁמָחָה בִּישׁוּעָתוֹ").

אף כאן, ייתכן שכוונתו שישתעשע ה' לעתיד עם ישני חברון שיקומו לתחייה (והשווה למדרש חז"ל בבבלי תענית לא א: "עתיד הקדוש ברוך הוא לעשות מחול לצדיקים, והוא יושב ביניהם בגן עדן, וכל אחד ואחד מראה באצבעו, שנאמר 'ואמר ביום ההוא הנה אלהינו זה קוינו לו'").

מכל מקום, זהו השימוש הראשון הרשום ב'מאגרים' בבניין התפעל בשורש פו"ג.³⁹⁰ מלבד מובאה זו והמובאה מפיוטי פינחס שנזכרה לעיל (וכאמור נראה ששתיהן קרובות במשמען), מופיעה צורה זו אף פעם יחידה אצל הקליר ופעם בפיוט לשמואל השלישי – אך נראה שאצלם הכוונה ללשון חולשה, על דרך האמור בתהלים לח ט: "נְפֹגוּתֵי וְנִדְפֵיתֵי עַד מְאֹד".³⁹¹

תעצילינו

בקדושתא למשמר אלישיב נאמר: "ממשובת פתאים תצילינו / משובתך לא תעצילינו". במילון ההיסטורי נותחה הצורה משובתך מלשון משובה וחטא, אך נראה שפשוט יותר להבין את המ"ם כאות שימוש, ושיעור הצלעית – מתשובה אליך לא תעצילינו, לא תגרום לנו להתעצל. במקרא בא השורש עצ"ל פעם יחידה בצורה פועלית בבניין נפעל (שופטים יח ט): "אַל תַּעְצֵלוּ לְלָקֶת לְבַא לְרִשְׁתָּ אֶת הָאֲרָץ".³⁹² על פי הרשום במילון ההיסטורי – השימוש בבניין הפעיל מתועד לראשונה אצל הדותהו. בסך הכול מתועדים במאגר שלושה שימושים כאלו – והנוספים הם משל רס"ג ומשל דוד בן חזקיה הנשיא. אף בשני מקרים אלו צורה זו חורזת עם הפועל להציל.

תצניפם

³⁸⁹ הצעה זו נרשמה אף בנוסח המותקן במילון ההיסטורי, על אף שאינה מוכרחת (ניתן לקרוא למשל: מעלותיה, יעלותיה). במהדורת קאהלה אף הוצעה המילה "פלג" לפני תעלותיה (וראה תהלים סה י), אך נראה שאין מקום לשיבוץ מילה נוספת בכתב היד.

³⁹⁰ במקרא ישנם ארבעה פעלים מן השורש, שלושה בבניין קל ואחד בנפעל.

³⁹¹ אצל הקליר: "שושנה סוגה, מצמא מתפוגגה"; אצל השלישי: "כלתה רוחי בבית האסור ואתפוגג".

³⁹² מלבד היקרות זו בא השורש במקרא עוד 14 פעמים – כולן בצורת בינוני פֻעַל, עֲצַל, וכולן בספר משלי.

במקרא בא השורש צנ"ף רק בבניין קל (למשל בויקרא טז ד: "וּבְמִצְוֹתַי בְּדַעַתְךָ"),³⁹³ והפייטנים הוסיפו עליו שימוש בבניין הפעיל, בהוראת הלביש צניף ומצנפת, ובהרחבה – עיטר והשפיע. הפעם הראשונה שבה מתועד שימוש זה במאגרי המילון ההיסטורי היא בשבעתא קדומה לטל (מועתקת בכתוב חריג): "לארץ היעתר, וניטועיה עאשר / ומצניפך בכתר ישועה בסיר". ההיקרות הבאה היא בפיוטי המשמרות, בסילוק למשמר יקים: "תקים דברך, תתלה דבירך, תרעה עדרך... תצניפם הדרך" (והשווה בהמשך: "תעטם רדידך"). גם יני השתמש בבניין זה בפיוטו, בהוראה דומה לזו שצוינה לעיל בפועל 'לכתור' – להמליך, לעטר, לשבח: "ונרנ רינונד, ונקרא קידושך, ונצניף צדקך".

(תצפירם)

בהמשך הסילוק למשמר יקים נכתב "תכפירם כתרך, תנחילם מדורך, תעטם רדידך". ניתן להבין שתכפירם הוא לשון כיסוי, על דרך האמור למשל בבראשית ו יד: "וְכִפְרָת אֶתָּה מִפֵּיט וּמְחוּץ בְּכַפְרִי"³⁹⁴ – אך לשון זו פחות מתאימה לכתר, וסביר יותר התיקון שהוצע במאגרים ולפיו הנוסח המקורי הוא תצפירם, לשון צפירה, ואולי בעקבות הכ"ף הפותחת את המילה כתר נכתב בשגגה "תכפירם". אם אכן כך – השימוש בבניין הפעיל בשורש צפ"ר מתועד לראשונה בפיוטנו, והוראתו תעטר, תענוד – על פי השם צפירה שבישעיהו כח ה: "בַּיּוֹם הַהוּא יִהְיֶה ה' צָבָאוֹת לְעֵטְרַת צְבִי וְלְצִפִּירַת תְּפִאָרָה לְשָׂאֵר עַמּוֹ" (ותרגומו אצל יונתן: "לכליל דחודא ולכתר דתשבחא"). שימוש מאוחר יותר המתועד במאגרי המילון ההיסטורי הוא בפיוט קידוש ירחים לחודש אב לר' פינחס: "מקודש החודש מילואו להשפיר / נחם מאליו ותפארה תצפיר". במקרא בא פועל מהשורש צפ"ר פעם יחידה בבניין קל בשופטים ז ג: "מִי יָרָא וְחָרַד יֵשֵׁב וְיִצְפֹּר מֵהַר הַגִּלְעָד".³⁹⁵

תקשיר

בפתיחת הקדושתא למשמר בלגה נאמר: "אדר מעלות שיר / אז לבלגה תקשיר". השורש קש"ר בא במקרא בבניינים קל, נפעל, פיעל, פועל והתפעל – אך לא בבניין הפעיל. במאגרי המילון

³⁹³ מלבד היקרות זו מופיע הפועל רק בישעיהו כב יח: "צִנּוֹף יִצְנָפֶךָ צִנְפָּה כְּדוֹר אֶל אֶרֶץ רַחֲבַת יְדִים". ישנם מילונים מקראיים שהפרידו בין השורש שבפסוק זה לשורש המצנפת, והבינו שכאן מדובר מלשון גלגול, אך נראה לכאורה שיש לקבל את דברי המפרשים שקירבו בין המשמעים לפי שהמצנפת עשויה כריכות כריכות.

³⁹⁴ ותרגומו באונקלוס: "ותחפי יתה מגיו ומברא בכופרא". בניין הפעיל לא בא במקרא בשורש זה. לזיקה בין המשמע כיפר – כיסה לבין כיפר – סלח, מחל, ראה במילון קדרי בערכו.

³⁹⁵ רד"ק בפירושו מעלה שתי אפשרויות לביאור המילה 'ויצפר': "ישכים בבקר, מתרגמינ בקר צפרא, או פי' יסבב, כלומר יסוב מהר הגלעד וישוב לו, וכן נקראת המצנפת צפירה לפי שסובבים אותה על הראש". אף במחקר נשמעות שתי הדעות הללו, ראה במילון קדרי בהערה לערך צפר. מכל מקום, על פי צפר הארמי גזר הקליר צורת הפעיל במשמע השכים בבוקר, ראה בפיוט שלו לברכת המזון: "בונני בין אור לחשך הצפירי והרמישי".

ההיסטורי זו העדות הראשונה לשימוש בבנין זה, ומשמעו דומה לזה של בנין פיעל במקרא (ישעיהו מט יח): "כִּי כָל־מַעֲדֵי תִלְבָּשִׁי וְתִקְשְׁרִים כַּפְלָה", לשון ענידה ולבישה וחיבור.³⁹⁶ צורות דומות באות בלשון הקליר, כך למשל בקדושתא לשבתות הנחמה: "אמרתי ענייה להעשיר / בה אהבה להקשיר / גיל תגיל להשיר".

תמריץ

בפיוט ז למשמר הפיצץ נאמר:

"קִמְיָךְ מִקְנִיךְ מִקְנִיִּיךְ קוֹל נוֹתְנִים עָלַי תִּמְרִיץ. רִיעִיךְ רוֹחֲמִיךְ מִרְחִימִיךְ [...] מִרְחִיבִיךְ תִּאֲמָץ". הפועל תמריץ מתייחס לכאורה לאויבים ("קמך, מקניך, מקניאך"), המכונים "קול נותנים עליי" על פי ירמיהו ד טז: "הִזְכִּירוּ לַגּוֹיִם הַנֶּה הַשְּׂמִיעוּ עַל יְרוּשָׁלַם נְצָרִים בָּאִים מֵאֶרֶץ הַמִּרְחָק וַיִּתְּנוּ עַל עָרֵי יְהוּדָה קוֹלָם"³⁹⁷ – ומשמעותו תחלישם, תקללם. במקרא השורש מר"ץ נזכר ארבע פעמים, ועל פי המקובל משמעותו קשורה לחולי ולחולשה, בדומה לשורש מר"צ' בערבית ומר"ע בארמית (ראה למשל במילון קדרי בערכו: "גיזרונו מ-מרצ' – חלה בלשונות השמיות השונות"). כך, "קללה נמרצת" (מלכים א ב ח) פירושה קללה המביאה לידי חולשה, ולא קללה חזקה (כפירוש רד"ק שם) או מפורשת (רש"י שם; ותרגום יונתן: "ליטן מרירן").³⁹⁸

ברם, השורש נתפס גם במובן חוזק, בפרט בהקשר של דיבור, אולי בשל הפסוק מאיוב ו כה: "מה נמרצו אמרי ישר ומה יוכיח הוכח מכם" (וראה בלשון אבן ג'נאח בספר השרשים: "עניינו ההגעה בדבר עד תכלית יהיה מה שיהיה טוב או רע". ויש שקישרוהו לשורש מלי"ץ, על פי הלשון הדומה בתהלים קיט קג: "מה נמלצו לחפי אמרתך מדבש לפיי"), ובמובן זה השתמשו בו הפייטנים. ראה למשל אצל הקליר בקדושתא ליום הכיפורים: "להעריך להקדיש בעריצה, קדוש קדוש קדוש להמריצה". וכך אף בפייטנות הספרדית. ראה למשל בפיוט נשמת לר' משה אבן ג'יקטילה: "נשמת משכימי בבוקר למלל גבורות. תמריץ. שבח לצור עזרה בצרות".

במילון ההיסטורי נקבעו שני שורשים שונים – מרץ במובן תקיפות ועוז, ומרץ במובן חולשה וחולי. המובאה הראשונה לצורת הפעיל במובן חולשה וחולי היא בפיוטנו (הניקוד מאפשר גם

³⁹⁶ והשווה למובא ברשימת קישוטי הנשים בישעיהו ג כ: "הפארים והצעדות והקשרים", וכן בירמיהו ב לב: "התשכח בתולה עדיה פלה קשריה".

³⁹⁷ לחלופין, אפשר להבין שהפועל תמריץ מתייחס לקול שנותנים האויבים – והפייטן מבקש שייחלש קולם. וללשון ראה גם ירמיהו יב ח: "נתנה עלי בקולה על כן שנאתיה".

³⁹⁸ גם במגילות קומראן נראה שמשמע השורש מר"ץ קשור לחולי ולייסורים. ראה במגילת ההודיות: "משברים וחבלי מרץ במולדיהם... בכור הריה והרית אפעה לחבל נמרץ ומשברי שחת" (ויש לתמוה לכאורה על הניתוח במילון ההיסטורי ששייך את שם העצם מרץ לשורש מרץ במובן חולשה וחולי, ואילו את צורת הבינוני נמרץ לשורש מרץ שעניינו חוזק ועוז. הלשון חבל נמרץ נטול ממיכה ב' י: "קומו ולכו כי לא זאת המנוחה בעבור טמאה תחבל וחקל נמרץ" [במילון קדרי בואר – חבלה קשה, המביאה לידי חולשה]).

לקרוא את הצורה בבניין פיעל – תִּמְרִיץ, אך בניין הפעיל מתועד במקרא [איוב טז ג] ובעקבותיו במקורות מאוחרים יותר, ואילו לצורות בבניין פיעל לא נרשם תיעוד כלשהו). אפשר גם שהפועל "תִּמְרִיץ" נתפס כשווה ערך לפועל "תקלל", על פי הצירוף שבמקרא "קללה נמרצת".

7.4 צורות סמיכות

בכמה סוגי צירופי סמיכות המקובלים בפייטנות הקלאסית עושה הדותהו שימוש בפיוטיו. לעתים התירו לעצמם הפייטנים להפוך את סדר האיברים בצירופי הסמיכות, כדי להיענות לדרישות האקרוסטיכון והחרוז או לשם העשרת הסגנון.³⁹⁹ התופעה מוכרת בפיוטי הקליר,⁴⁰⁰ בפיוטי פינחס⁴⁰¹ ועוד. אצל הדותהו מצאנו שני מקרים שבהם לכאורה הפך הפייטן סומך ונסמך:

בפיוט ז למשמר חופה מפליג הפייטן בשבח ירושלים לעתיד ואומר:

פינת יקרת פיתחי שעריה מחוזקה ולא רפא. ציון ירכתי עד פנה צופה

הצירוף "ציון ירכתי" שאוב מתהלים מח ג: "יִפְּה נוֹף מְשׁוֹשׁ כָּל הָאָרֶץ הִר צִיּוֹן יִרְכְּתִי צְפוֹן קִרְיַת מִלְּךָ רָבִי".⁴⁰² בפסוק המילה "ציון" היא סומך בצירוף "הר ציון" ו"ירכתי" היא נסמך בצירוף

³⁹⁹ ראה אצל פליישר, שירת הקודש, עמ' 271: "התירו הפייטנים לעצמם בחקי התחביר, עתים כדי לצאת ידי חובת האקרוסטיכונים... אך לעתים גם כדי להגביר בכונת מכוון את שיעור הסתימות של הטקסט הפייטני". פליישר שם מעיר כי מילות המשפט השירי לא תמיד באות לפי סדרן ההגיוי, ו"אפילו צירופי מילים שקשורות ביחס של סמיכות יש שמתהפכים בידיהם והסומך מוקדם בהם לנסמך". ברם, ראה בהמשך שאולי בצירופי הסמיכות התירו לעצמם הפייטנים להפוך את הסדר יותר מאשר בצירופים תחביריים אחרים. ראה למשל את הערתה של אליצור, פיוטי פינחס, עמ' 191 על החלפת סדר תואר ושם בפיוטי ר' פינחס (למשל בצורה "בְּמֵלֶא פֶּלֶג" במקום "בְּפֶלֶג מְלֵא").

⁴⁰⁰ כך למשל נקט בקדושתא לראש השנה: "בשופר אפתנו בברך כריעה". לשם החרוז נשארה הצורה כריעה בצורת הנפרד שלה, אף שיסוד הצירוף בפיוט "כריעת ברך" – אך במקומות אחרים לא נמנע הפייטן מלהשאיר את המילה המסיימת את הצירוף בצורת הנסמך שלה, אף שהיא באה במקום הסומך. ראה אצל רנד, דקדוק הפיוט, עמ' 454–456.

⁴⁰¹ ראה דוגמאות אצל אליצור, פיוטי ר' פינחס, עמ' 191–192. ויושם לב לצורות "בושם ערוגה" ו"בושם ערוגת" תחת "ערוגת הבושם" שבמקרא (שיר השירים ה יג). ר' פינחס מביא את הצירוף "בושם ערוגה" בשבעתא למשמר בלגה, שטוריה חורזים בשם המשמר, וכן בפיוט עושה השלום למשמר זה (החורז אף הוא במחרוזתו הראשונה בשם בלגה) – ואף אצל הדותהו מצאנו את הצורה "בושם ערוגה" (פעמיים) בקדושתא למשמר בלגה (וראה להלן). אף הקליר נוקט צורה זו בשבעתא לטל ושבתי, וכן יהושע הכהן.

"ירכתי צפון", אך כאן לכאורה קטע הפייטן את שני הצירופים ויצר צירוף חדש ומהופך - "ציון ירכתי" תחת "ירכתי ציון" – אף שלמעשה הביא את שתי המילים כסדרן בפסוק.⁴⁰³ הטור אמור לפתוח באות צד"י, וייתכן שהעדיף הפייטן להביא את שם העיר ציון ולא לפתוח במילה צפון.

כן מופיע פעמיים בקדושתא למשמר בלגה הצירוף "בושם ערוגה", שיסודו בלשון המקראית "לְחִינּוּ פְּעֻרוֹת הַבֹּשֶׂם" (שיר השירים ה יג, וראה גם שם ו ב). בשני המקרים נקט הפייטן צורה זו כדי לחרוז בשם המשמר בלגה. אמנם, בעוד במופע הראשון של הצירוף נראה שכוונתו לכינוי לכנסת ישראל,⁴⁰⁴ במובאה השנייה ייתכן שהוא מכוון לכינוי לקטורת, ואם כך גרעין הסמיכות הוא הבושם, המוצב בעמדת הנסמך כדין (במקרה זה נוצר אמנם הצירוף כהיפוך הסמיכות שבמקרא, אך מוקד המשמע משתנה מן הערוגה אל הבושם, הגדל בערוגה).

ייתכן שמקור ההיתר שנהגו הפייטנים בהופכם את איברי הסמיכות נובע מצירופי הסמיכות המביאים יחד זוגות מילים נרדפות. התופעה מתועדת במקרא במקרים רבים, ואף הפייטנים בנו צירופי נרדפים רבים.⁴⁰⁵ בצירופי סמיכויות נרדפים ניתן להחליף בין שני האיברים ללא שינוי משמע, ואולי בשל כך לא ראו הפייטנים מניעה להחליף לעתים את מקומות הסומך והנסמך אף בצירופי סמיכות אחרים.

צירוף סמיכות הדומה לסמיכות הנרדפים בפיוטי הדותהו בא בסיום פיוט ו למשמר ישבאב:

תמלא לעמך מישאלותם. תברך טנא מישארותם.

הצירוף "טנא מישארותם" מיוסד על לשון המקרא בברכות שבפרשת כי תבוא: "בְּרוּךְ טַנְאָךָ וּמְשַׁאֲרֶתְךָ". הטנא והמשארת אמנם אינם נרדפים של ממש (בתרגום אונקלוס: "סֶלֶף וְאַצוּתְךָ"), אך שניהם שייכים לאותו שדה סמנטי וצירוף הסמיכות המקשרם יחד בנוי כסמיכות הנרדפים.

⁴⁰² וראה גם בטור הבא בפיוט, הפותח באות ק ונסמך גם הוא על אותו פסוק: "קִרְיֵית מְלֶךְ רַב שְׁלוֹשׁ עֶשְׂרֵה מוֹקְפָה".

⁴⁰³ המונח "ירכתי" מופיע ביחס למקדש שלמה וכן ביחס לבניין המשכן. ראה מלכים א ו טז, ושמות כו כב, ונראה שבשימוש הפייטני כבר לא נזקקו למשמעותו (לשון ירך, מרגלות), והוא שימש כינוי תחליף לעיר. אפשרות אחרת להבין את הצירוף היא על דרך הסמיכות הקטועה – ייתכן שכוונת הפייטן הייתה לצירוף "ירכתי צפון" והוא השמיט את הסומך, מתוך ציפיה שהקורא ישלימו בעצמו (או שמא שגגת מעתיק כאן). ראה לקמן דוגמאות נוספות לסמיכות כזו. הצירוף "ירכתי צפון" ככינוי לעיר מתועד בפייטנות.

⁴⁰⁴ ראה בירושלמי ברכות פ"ב ה"ה: "דודי ירד לגנו לערוגת הבושם" ... דודי זה הקב"ה, ירד לגנו זה העולם, לערוגת הבושם אילו ישראל".

⁴⁰⁵ לתופעה במקרא ראה למשל את צירוף הנרדפים צור וחלמיש. שתי המילים באות בהקבלה בתהלים קיד ח: "הַהֶפְכִי הַצּוֹר אֶגֶם מִיָּם חֲלָמִישׁ לְמַעַיְנוּ מִיָּם", ובשתי צורות סמיכות - "הַמוֹצִיא לְךָ מִיָּם מַצּוֹר הַחֲלָמִישׁ" (דברים ח טו); "וַיִּנְקֵהוּ דָבֶשׁ מִסֶּלַע וְשָׁמֶן מִחֲלָמִישׁ צוֹר" (דברים לב יג). דוגמאות נוספות רבות ראה אצל אבישור, סמיכויות הנרדפים.

דרך סמיכות נוספת שהפייטן עושה בה שימוש היא הקדמת שם עצם מופשט לשם עצם מוחשי במקום לצרף לו תואר.⁴⁰⁶ כך למשל נוקט הדותהו בפיוט ו למשמר ישבאב :

טפינו מרחוק ישב. טהרת מקדשך תשב.

הנסמך בצירוף "טהרת מקדשך" הוא הרכיב "טהרת", אך מובן הצירוף עצמו הוא "מקדשך הטהור", ועליו חלה בקשת ההשבה. פעם נוספת משתמש הפייטן בפתרון זה, ואף בהקדמת שם עצם מופשט לצירוף סמיכות קיים, כשנזקק לפתיחה באות טי"ת בפיוט ו למשמר חופה :

טהרת ענני כבוד תיפרוס. טירת קמך בגאונך תהרוס

"טהרת ענני כבוד" הוא ביטוי לענני הכבוד הטהורים, והם הגרעין המהותי של הצירוף, אף שהם במעמד הסומך.

יסוד התופעה כבר במקרא, בצירופים כדוגמת "גודל לבב" (ישעיהו ט ח: "וַיִּדְעוּ הָעַם כִּלְוֵי אֶפְרַיִם וַיֹּשִׁיבוּ שְׁמֵרוֹן בְּגִדְלָהּ וּבְגִדְלָהּ לִבָּב לְאִמְרֵי"), "גודל חסד" (במדבר יד יט: "סֶלַח נָא לְעַוְנוֹת הָעָם הַזֶּה כְּגִדְלָהּ חֶסֶדְךָ וְכַאֲשֶׁר נִשְׁאַתָּה לְעַם הַזֶּה מִמִּצְרַיִם וְעַד הַנְּהִי"), "טוב לבב" (דברים כח מז: "תַּחַת אֲשֶׁר לֹא עֲבַדְתָּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ בְּשִׂמְחָה וּבְטוֹב לִבָּב מֵרַב כְּלִי"),⁴⁰⁷ "טוב צוואר" (הושע י יא: "וְאֶפְרַיִם עֲגָלָה מִלְמַדָּה אֶהְבֵּתִי לְדוֹשׁ וְאֲנִי עֲבַרְתִּי עַל טוֹב צְוֹאֲרָה"), "רוגז קול" (איוב לו ב: "שָׁמְעוּ שְׁמוֹעַ בְּרִגְזוֹ קִלּוֹ וְהִגָּה מִפִּי יִצְאִי"),⁴⁰⁸ "רוב בניס" (אסתר ה יא: "וַיִּסְפָּר לְהֶם הַמֶּן אֶת כְּבוֹד עֲשָׂרוֹ וְרַב בְּנֵיֹו"), "עז אפוי" (תהלים צ יא: "מִי יוֹדֵעַ עַז אֶפֶד וּכְיִרְאֵתְךָ עֲבַרְתְּךָ")⁴⁰⁹ ועוד.

וכבר במקרא ניתן למצוא חילופים בין שתי צורות אפשריות של צירופי סמיכות כעין אלו: "וַיִּסְפָּר לְהֶם הַמֶּן אֶת כְּבוֹד עֲשָׂרוֹ" (אסתר ה יא) לעומת "בְּהִרְאֵתוֹ אֶת עֲשָׂרָה כְּבוֹד מַלְכוּתוֹ וְאֶת יְקָר תְּפָאֲרָתוֹ גְּדוּלְתוֹ" (אסתר א ד); וראה גם דניאל יא ו: "וְלֹא תַעֲצֹר כּוֹחַ הַזְּרוּעַ" לעומת ישעיהו מד יב: "וַיִּפְעֲלֵהוּ בְּזְרוּעַ כְּחוֹיִ".⁴¹⁰

⁴⁰⁶ ראה אזכור של התופעה, לצד דרכי סמיכות אחרות, אצל פליישר, רב הא"י, עמ' 673; אליצור, פיוטי ר' פינחס, עמ' 192; שמידמן, ברכות מזון, 198-200. ניתוח מפורט של הסמיכויות בפיוט הקדום והתפתחותן ראה אצל יהלום, שפת השיר, 97-108 (בפרק: "סמיכות השגב והתואר המופשט").

⁴⁰⁷ והשווה לתבנית של שם עצם ותואר בקהלת ט ז: "לֶךְ אֶכַל בְּשִׂמְחָה לְחֶמֶךְ וְשִׂתָּה כְּלֵב טוֹב יִינֶךְ".

⁴⁰⁸ והשווה שם ד: "אֶחָרָיו יִשְׂאֵג קוֹל יְרַעַם בְּקוֹל גְּאוֹנוֹ". הצירופים "רגז קולו" ו"קול גאונו" בנויים הפוך מבחינת מרכיביהם אך משמעם כמדומה זהה.

⁴⁰⁹ והשווה ללשון בראשית מט ז: "אָרוּר אָפֶם כִּי עַז וְעֲבַרְתֶּם כִּי קִשְׁתֶּה". וראה את השמות "אף" ו"עז" זה לצד זה: עזרא ח כב: "וְעַזוֹ וְאָפוֹ עַל כָּל עֲזָבָיו". המילה עוז מופיעה רבות גם במעמד הסומך בצירופים במקרא. ראה למשל "גאון עזכם" (יחזקאל כד כא), "מטרות עזו" (איוב לו ו).

⁴¹⁰ וראה גם ישעיהו י יג: "כִּי אָמַר בְּכַח יְדֵי עֲשִׂיתִי וּבְחֶמְתִּי כִּי נִבְנוֹתִי".

אכן, לעתים קשה לקבוע מסמרות בנוגע לצירופים אלו, ולומר היכן נמצא גרעין הצירוף. דרך משל, בלשון התורה על עבודת ה' "טוב לבב" – ניתן להבין את הביטוי כתחליף לצורה השגורה "לב טוב", אך ניתן גם להתייחס ל"טוב" כגרעין אמיתי של הצירוף, והלב הוא רק לוואי לו. לעומת זאת, נראה שהפייטנים השתמשו במודע בצורות אלו כתחליף לצירופי שם עצם ותואר. כך למשל נקט פייטן קדום בפיוט ליום הכיפורים על סולם יעקב: "גובה סולם היצבתה, רם עליו ניצבת". גרעין הצירוף "גובה סולם", הפותח את טור האות גימ"ל באקרוסטיכון, ודאי נעוץ בסולם, והוא המהווה את המושא העיקרי לפועל "היצבתה". שם העצם המופשט 'גובה' בא אך לתיאור הסולם, וכך יש להבין אף את הביטוי שבפיוטנו "טהרת מקדשך" – מקדשך הטהור.⁴¹¹

סוג סמיכות נוסף החביב על הפייטנים הוא הסמיכות המופסקת, היינו צורת סמיכות הנקטעת באמצעה במילת יחס.

גם שורשיו של מבנה זה נעוצים במקרא, בעיקר בלשון השירה. ראה למשל בישעיהו ה יא: "הוי משְׁכִימֵי בְּבֶקֶר שְׂכָר יְרֻדְפוּ מְאַחֲרֵי בְנֶשֶׁף יֵין וְיִדְלִקֶם".⁴¹² גזניוס מנה כ-40 דוגמאות לכך במקרא, וב-20 מתוכן הנסמך הוא צורת בינוני. בפיוט הקדום צורות אלו רווחות למדי.⁴¹³

יהלום העמיד על כך שהשימוש בסמיכות המופסקת מאפשר לפייטן לשמור על הצימוד השמני ויחד עם זאת לגוון את משמעו באמצעות מילת היחס החוצצת. הוא מדגים זאת באמצעות לשון ינני בפיוט לפסח: "זעם נגוף שתה לעובדי לבהמה / חמלת רפוא שתה בעובדי בבהמה". "עובדי לבהמה" הם כמובן הגויים, ו"עובדי בבהמה" הם ישראל העובדים את בוראם בזבח.

אצל הדותהו מצאנו כמה דוגמאות לסמיכות זו, ובכולן הנסמך הוא בינוני. ברוב המקרים מדובר על כינוי לישראל, בעקבות המצוי במקרא.⁴¹⁴

ראה למשל בקדושתא למשמר אימר:

אֶת מְכוּרֵי לַיְיִוִּנִים תִּפְדֶּה. אֵימֶרֶת מְאַמְרִיךְ תַּעֲדֶה.

⁴¹¹ שמות עצם נפוצים בפייטנות במעמד נסמך בהקשר זה הם יופי, נוי (נואי), חוסן, טהרה, טוב, תוקף, נועם.

⁴¹² והשווה לסמיכות הקלאסית הבאה בתהלים ביחס לאותם פעלים (אמנם לפני צורות מקור): "שְׁאֵל לָכֶם מְשָׁכִימֵי קוֹם מְאַחֲרֵי שְׁבֶת אֶקְלֵי לָחֶם הָעֶצְבִּים כֵּן יֵתֵן לַיְדִידוֹ שְׁנָא" (קכז ב). יש שהחשיבו אף צורות כמו "שמחת בקציר" (ישעיהו ט ב) כסמיכות מופסקת, אך ייתכן שמדובר כאן בצורת נפרד קדומה המסתיימת בת"ו (וראה דברי רד"ק שם: "והת"ו במקום ה"א כמו כשמחה, וכן 'אם אתן שנת לעיני' [תהלים קלב ד], 'שפעת אני ראה' [מלכים ב ט יז], והדומים". לעניין זה ראה אצל אליצור, אלעזר בירבי קילר, עמ' 110.

⁴¹³ ראה מירקין, הבחינה הדקדוקית, וכן אצל יהלום, שפת השיר, עמ' 121-117. בלשון חכמים צורות סמיכות מופסקת נדירות. ראה אצל יהלום שם, עמ' 117 הערה 19. על פי הצעתו, ברקע ריבוי השימוש בפיוט בצורות בינוני בסמיכות מופסקת עומדת היוונית, וכפי שמלמדת גם הסורית (ראה שם עמ' 119: "לעזר רב לנו הלשון הסורית... בה נתרוחו מבנים של סמיכות מופסקת בעקבות מבנים מקבילים ביוונית").

⁴¹⁴ השווה גם לשמידמן, ברכות המזון, עמ' 194.

ימכורי ליוונים' הם ישראל, על פי יואל ד ו: "וּבְנֵי יְהוּדָה וּבְנֵי יְרוּשָׁלַם מְכַרְתֶּם לְבְנֵי הַיִּנְנִים לְמַעַן הִרְחִיקֶם מֵעַל גְּבוּלָם".

בדומה נכתב בסילוק למשמר חזיר:

וישפטו באש. מואסי בתורת אש.

כאן צירוף הסמיכות מכוון לאויבי ישראל המואסים בתורה שנמשלה לאש.

אף בשבעתא מצאנו צירוף כזה, המקביל לצירוף המזדמן בקדושתאות המשמרות.

בתיאור אחרית הימים מוסר הפייטן:

וְהָיָה בְּסוֹף הַיָּמִים יִתְגַּרְהַ מְלֶךְ בַּמֶּלֶךְ

הַסּוֹס יִשְׁקַע בְּדָם כּוֹרְעֵי לְמוֹלֶךְ

ובפיוט למשמר ישבאב נאמר:

להביא ישבאב בצבים. להכניע כורעי לאצבים.⁴¹⁵

הלשון "כורעי ל-" ככינוי לעובדי עבודה זרה מתועדת כבר בקדושתא קדומה שפרסם פליישר: "יושבי קברות, כורעי לעצמות", והלשון מבוססת על לשון מלכים א יט יח: "כָּל הַבְּרָכִים אֲשֶׁר לֹא כָרְעוּ לְבַעַל". גם אצל הקליר מצאנו שימוש דומה: "איך השמיעונו כורעי לבל" וכו'.

צירופי סמיכות מופסקת נוספים שמזדמנים בפיוט הדותהו הם אלו: "באי לצורים", "קמי במערה", "פותחי לך לשון".

לעתים אף מסתפק הפייטן בהבאת הנסמך לבדו, כנראה מתוך ציפייה שהקורא ישלים במחשבתו את הסומך המוכר. דוגמה בולטת לכך היא חריזתו בפיוט למשמר חופה:

תרפא גפן נהפכה לסורי. תוציא ממסגר אסורי.

הצורה "סורי" מוכרת מן הפסוק "וְאֵיךְ נִהְפְּכֶתָ לִי סוּרֵי הַגֶּן נְכַרְיָה" (ירמיהו ב כא), והמילה "אסורי" מתועדת בכתוב בבראשית לט כ (הקרי: אסירי. הצורה אסירי מזדמנת בשלושה מקומות נוספים במקרא). בשני המקומות המילה באה כנסמך – אך בפיוט היא מחליפה למעשה את צורת הרבים הפרודה (סורים, אסורים) לשם החריזה (בשני הטורים הנוספים בסטרופה מילת החרז היא "שלוש-עשרה").

גם בלי קשר לחריזה נוקט הפייטן צורות נסמך ברבים מבלי להביא את הסומך. ראה בפיוט למשמר אלישיב:

מהרינו לישאוב ממעיניי שאבה. [נ]הרי נחלי בפניך להשאבה.

⁴¹⁵ בכתב היד נכתב "לא צבים", אך על פי הניקוד יש לקרוא "לאצבים", והוא חילוף של "לעצבים". וראה בביאור.

הלשון "נהרי נחלי" שאובה מאיוב כ יז: "נְהַרֵי נַחְלֵי דְבַשׁ וְחֶמְאָה", וכן היא באה כאמור ללא הסומך כלשון רבים פרודה.

ש' אליצור דנה בצורות מעין אלה במבואה למהדורת פיוטיו של ר' אלעזר בירבי קילר, שהרבה להשתמש בצורות כעין אלו בחריזה (למשל: קדוּשִׁי – חמוּשִׁי – מְשֶׁה),⁴¹⁶ והיא מציינת שהתופעה מוכרת כבר מהפייטנות הארצישראלית בראשיתה. היא מביאה את הדוגמה הנזכרת מהדורות, וכן דוגמאות מפיוטי ר' יוסף בירבי ניסן, הקליר ועוד. היא דוחה את ההשערה שהריבוי הרגיל בארמית הבבלית (למשל מלְכִי במקום מלְכִין) השפיע על הפייטנים הקדומים, בני ארץ ישראל, ומציעה שאין כאן אלא גלגול של צורת ריבוי עברית ארכאית, המצויה במקומות אחדים במקרא (למשל: חלוּנֵי שקופים אטומים, מל"א ו ד). כאמור, להצעה זו יש להוסיף את העובדה שלכל הפחות אצל הדורות השימוש הוא בצורות נסמך המוכרות מצירופי סמיכות, ולכן הן יכולות להתפרש הן כצורות רבים והן כתחילת צירוף סמיכות מוכר המושלם בתודעת הקורא.⁴¹⁷

וראה גם עצירה לאחר מילת יחס נסמכת בפיוט למשמר אימר: "צוהר עיניה כיונים מבעד הושבתה", על פי שיר השירים ד א: "עֵינֶיךָ יוֹנִים מִבְּעַד לְצִמְתֶּךָ"

7.5 חילופי עיצורים באקרוסטיכון, בחריזה ובכתיב

תופעה ידועה בפייטנות הארצישראלית הקדומה היא היטשטשות העיצורים הגרוניים, המאפשרת חריזה של ה' ו-ח', א' ו-ע' ועוד. בפיוטיו של הדורות התופעה רווחת באופן בולט, ובייחוד ראוי לציון העובדה החריגה כי הפייטן מתיר לעצמו להחליף עיצורים קרובי-הגייה באקרוסטיכון, וכדלהלן.⁴¹⁸

מלבד חילופי העיצורים הגרוניים ישנם חילופים גם בעיצורים קרובים אחרים, כמו העיצורים השניניים ז' / צ' / ס' או העיצורים השפתיים ב' / פ' / ו'.

⁴¹⁶ ראה אליצור, ר' אלעזר בירבי קילר, עמ' 107–110.

⁴¹⁷ וראה שם בעמ' 109 דוגמאות לקטיעה מכוונת של פייטנים בסיומות מקראיות, למשל "ובא לציון גואל ולשבי" אצל ר' אלעזר בירבי קילר, ואצל רס"ג: "ויקהל משה את כל עדת".

⁴¹⁸ ראה פליישר, הדורות, הע' 10, המציין כי החוקרים זיהו את חדותא ואת הדותהו בהסתמכם על טשטוש הגרוניות באותה תקופה, ותמה עליהם על שלא הביאו ראיה מהפייטנים עצמם הגדושים בחילופים כאלו. וראה גם את דבריה של אליצור על המגבלות בלימוד דרכי ההגייה מחרוזי הפיוטים (אליצור, חריזה והגייה, עמ' 323–324).

נציג כאן תחילה את החילופים השונים העולים מן האקרוסטיכון ומן החריזה, הן בעיצור המסיים והן בעיצור שלפניו, שכן על פי רוב חורז הדותהו בחריזה עשירה המשתפת שני עיצורי שורש;⁴¹⁹ ולאחר מכן נסקור את התופעה בכללותה.

החילופים יסודרו מן הכבד אל הקל, על פי הדירוג הבא: חילוף באקרוסטיכון, חילוף בהברה החורזת, חילוף בעיצור הנוסף להברת החרוז, חילוף בין שני טורים בסטרופה החורזת בחרוז אחיד.

7.5.1 חילופי בי"ת-וי"ו

א. חילופים באקרוסטיכון

1. בפיוט המחיה למשמר מימין נאמר:

ותאמר אעשה למעני למעני. בחוקקך שב לימיני.

המילה "בחוקקך" צריכה על פי האקרוסטיכון לפתוח בוי"ו, אך הפייטן מתיר לעצמו לפתוח את הצלעית בבי"ת. נראה שלפי שהעיצורים מתחלפים לעתים בחריזה, בשל קרבתם הפונטית, תפסם הפייטן כבני חלופה אף בפתיחת השורות.⁴²⁰

ב. חילופים בחריזה

1. בסטרופת הסיום של המגן למשמר אלישיב נאמר:

חטאתם תימחה כעב. היטיב לאלישיב מול יודעיו.

בנוסף לחילוף זה, הנוגע לעיצור המסיים את הברת החרוז, מצאנו גם חילופים בעיצור הפותח את הברת החרוז.

2. בפיוט ו' למשמר אלישיב נאמר:

[ס]כר תשובות באיש אוון. סלק מקרבנו לב אבן

עזרינו מעמל ואבן. עטור ע[... ..] ?היביט און.

מלבד החילוף בחריזה, בצלעית השלישית מתועד גם חילוף בכתוב: "מעמל ואבן" תחת "מעמל ואוון" (וראה תהלים צ י: "וְהַקֶּבֶץ עָמַל וְאָוֶן", ועוד).⁴²¹

⁴¹⁹ ראה לעיל בפרק על החריזה, בעמ' 89.

⁴²⁰ אמנם, בניגוד לחילופי החריזה, שבהם הבי"ת נהגית ברפיון, בצורה "בחוקקך" הבי"ת לכאורה דגושה ורחוקה במבטאה מן הו"ו – אך נראה שכיוון שניתנה רשות להחליף לא חילקו הפייטנים בין המצבים השונים (וכפי שלא נמנעו כלל מלחרוז בי"ת רפה עם בי"ת דגושה. ראה למשל חריזת פ"א רפה ודגושה בפיוט למשמר חופה: "עד אנה לחרפה... העיר רבתי עם היפה"). עוד יש להעיר שבפיוט עצמו יכול להתיישב, גם אם בדוחק, נוסח הפותח בוי"ו, "וחוקקך", ולפיכך אין לשלול לגמרי אפשרות של שגגת מסירה או העתקה.

3. בפיוט המגן למשמר אימר נאמר :

"גוזר אמיר ומציבו. גוי אשר האמירו מצוויו".⁴²²

4. בסילוק למשמר חזיר נאמר :

"שקצים רמסים מיתאוויים. עם בם לא מיתערבים. ונתנו ערבים. לקיים עליהם מצוות חוקים ומשפטים".⁴²³

בסילוק אמנם אין חריזה סדורה, אך ניכר כי כאן התכוון הפייטן לחרוז, ועשה זאת תוך החלפת העיצורים ב"ו ו-וי"ו, כדרכו.⁴²⁴

חילוף פונטי נוסף בעיצורים אלו ניתן לראות בחתימת המגן למשמר בלגה. מילת השרשור היא "דווי", אך המילים בצלעיות הבאות פותחות בעיצורים "דב" :

דווי ליבינו עלי עיר. דבירך עת תתאיר. דביר לנו תעיר. [...] דביר בימי היעיר.

7.5.2 חילופי אל"ף-עי"ן

א. חילופים באקרוסטיכון

1. בפתח הקדושתא למשמר חופה נאמר :

אברתך עלינו תחופיף. על בת ציון ידך תנופיף

בביתך בחרתי הי?סת?נופף]. בבית מעון שירך נתופף

הצלעית השנייה פותחת באות עי"ן תחת אל"ף. ייתכן שאכן כך מלכתחילה כתב הפייטן, ויש כאן עדות נוספת לחילוף עיצורים באקרוסטיכון, אך אפשר שמלכתחילה נכתב "אל בת ציון", והמילה "אל" הוחלפה ל"על" בשלב מאוחר יותר. הצלעית מיוסדת על הפסוק בישעיהו י לב: "עוד היום בָּנָב לְעַמֵּד לְנֶפֶשׁ יְדוּ הַר בַּת צִיּוֹן גִּבְעַת רְוַשְׁלָם", ובפסוק זה חסרה מילת היחס המצטרפת לפעולת ההנפה. אמנם, בישעיהו יא טו נאמר: "וְהִנֵּי יְדוּ עַל הַנְּהָר", וכן ראה בזכריה ב יג: "כִּי הִנְנִי מְנִיף

⁴²¹ חילופי כתיב נוספים ראה לקמן, עמ' 147.

⁴²² טור ההמשך חורז בסיומת "בו" וכולל את העיצור צד"י בחריזה מופסקת: "[ד.]ג אימר לשמור חצבו. דרש אימרתו ולא העציבו".

⁴²³ נראה שנשמטה כאן המילה "טובים", המשלימה את החריזה, על פי נחמיה ט יג: "מְשֻׁפְּטִים יְשָׁרִים וְתוֹרוֹת אֶמֶת חֻקִּים וּמִצְוֹת טוֹבִים".

⁴²⁴ אם אכן מיתוספת המילה "טובים" כנזכר בהערה הקודמת, יש בסילוק שלושה סבבים של ארבע חריזות: "רם-רם-רם", "עים-עים-עים", "וויים-ביים-ביים". ואף את רצף הסיומות "אש" שבפתיחת הסילוק ניתן לסדר בארבעה טורים המתחלקים לצלעיות המסתיימות ב"אש" (מלבד הפתיחה: "מתרחצים באש יהוא").

אֶת נְדִי עֲלֵיהֶם" (ואף בישעיהו יט טז ובאיוב לא כא נזכרת 'הנפת יד על – 'י). ברם, במלכים ב ה יא נזכרת הנפת יד בהקשר חיובי (ריפוא צרעת), ושם נוקט המקרא דווקא "אל": "וְעִמְד וְקָרָא בְשֵׁם ה' אֱלֹהָיו וְהִנִּיף יָדוֹ אֶל הַמָּקוֹם וְאָסַף הַמָּצָרְעִי".⁴²⁵

לאור זאת, ייתכן שבמקור נפתחה הצלעית באל"ף, כדון, ובהמשך שונתה תחילתה לעי"ן, על פי רוב המובאות שבמקרא ועל דרך הארמית.

2. בסטרופת הסיום של המחיה למשמר חזיר נאמר:

יִי עוֹמְסִיו עוֹזֵר. עֲדִי אוֹבֵד אוֹיְבִיו מַחְזִיר.

אָדוּם לִידְלִיקָה מַפְזִיר. אֲצִילִי מִגֵּן צָנָה מֵאֲזִיר.

שיטתו של הפייטן היא פתיחה של ארבע הצלעיות באותיות מילת השרשור שסיימה את הפסוק האחרון שבשרשרת. המילה כאן היא שם ה', שנהגה "אָ-דְנִי". המילה אָדוּם בצלעית השלישית אכן פותחת באותיות אלו, אך הצלעית השנייה פותחת "עֲדִי אוֹבֵד", ומשקפת את ההיתר שנהג הפייטן להחליף בין העיצורים. הצלעית האחרונה אמנם פותחת באל"ף, אך האות שאחריה היא צ"די.⁴²⁶ יש להעיר כי כיוון שכאן עוסקים אנו בַּשֵּׁם הַנִּקְרָא שֶׁלֹּא כִּכְתִּיבְתוּ – אולי מראש לא ראה הפייטן צורך לפתוח באות מסוימת אלא בשיווי צליל, ולכן החליף בחופשיות בין ההגיים הקרובים. בנוסף, לא מדובר כאן באקרוסטיכון מקובל, אלא בחידוש תבניתי שאינו מוכר לנו מיצירות אחרות.⁴²⁷

ב. חילוף בחריזה

1. בפיוט ו למשמר יקים נכתב:

[מגור] מסָבִיב שִׁית מַרְיָעִים. מֵאֵד מִי יָקוּם לִי עֵיִם? מַרְיָעִים.

[... ..] ה מוֹפֵת מוֹרָאִים. נִטָּע לְהַקִּים בְּאַחִים וְרַעִים.

2. בפיוט המחיה למשמר חופה מובא:

⁴²⁵ בתרגום יונתן שם מובאת מילת היחס "על": "וירים ידיה על אתר בית מחתא". ואף בפסוק בישעיהו י נוקט יונתן "על": "ומיתי בידיה על טור בית מקדשא דבציון ועל עזרתא דבירושלם". וראה במלכים ב יח כז, בדברי רבשקה המדבר עברית ולא ארמית (שתי מילות היחס מופיעות זו לצד זו): "וַיֹּאמֶר אֲלֵיהֶם רַב שָׁקָה הֲעַל אֲדִנְיָךְ וְאֲלֵיךְ שְׁלַחְנִי אֲדִנְיָ לְדַבֵּר אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה" (וראה אצל בנודיד, לשון מקרא ולשון חכמים, כרך א' עמ' 31-30). ובתרגום שם מזדהות שתי המילים: "העל רבונך ועלך". וראה גם בויקרא יד ז: "ושלח את הצפור החיה... אל פני השדה", ואילו בפסוק נג: "ושלח את הצפור החיה... על פני השדה" (ובתרגום שם בשני המקרים "על אפי חקלא"). והשווה גם ללשון בתקיעות דבי רב: "אתה נגלית... על עם קדשך", בניגוד ללשון המקרא הנוקטת "להיגלות אל". ראה שמואל א ב כז: "הנגלה נגליתי אל בית אביך" – ובתרגום: "אתגליתי על בית אבונך".

⁴²⁶ וראה לקמן את החילוף בחתימת המגן למשמר בלגה.

⁴²⁷ ראה לעיל בעמ' 50.

כּוֹנֵן כּוֹהֲנֵי בֵּית מְעוֹן [כ... ..] הָאוֹן
לְהַצִּילֵנוּ מֵאֲנַחַת וּמֵאוֹן לָנוּ תִּהְיֶה לְמַעוֹן

פעמיים מחליף כאן הפייטן בין "און" ל"עון", ללא חלוקה בין הטורים.
3. בפיוט ו למשמר חופה נאמר :

עֲזָרֵנוּ נוֹתֵן כּוֹחַ לְעֵפָּה. עֲנִידֵנוּ אוֹר זוֹרֵיחַ וּשׁוֹאֵף.⁴²⁸

4. במחרוזת הסיום של המגן למשמר בלגה נאמר :

[דווי] ליבינו עלי עיר. דבירך עת תתאיר.

דביר לנו תעיר. [דבירך?!] דביר בימי היעיר.

בדומה לדוגמה הראשונה לעיל, אף כאן, בטור השני חרזיה סדירה, ואילו בטור הראשון מתועד חילוף.

5. בפיוט ה למשמר בלגה נכתב :

קוּמִם קְרָא חֲזוֹן וּנְבוּאָה. קוּמִם מְזוּזוֹת רְבוּעָה.⁴²⁹

6. בסיום המגן למשמר חזיר נכתב :

הַחֲזִיר וּמְשׁוּלוֹ תְּבַאֵשׁ. הָאֶרֶץ לְקוֹל נִפְלוֹ תִרְעֵשׁ.⁴³⁰

7. לקראת סיום פיוט ו למשמר חזיר נאמר :

לְהֵם דְּבַר כְּמֵאז. קַהֵל מִמְּלִיחַ עֲשׂוֹת נוֹעֵז.

[ר... ..] עַל לְשׁוֹנִם יוֹעֵז. רוּמָה כִּי נִכּוֹן כְּסֵאֵךְ מֵאז.⁴³¹

הסטרופה פותחת וסוגרת בחרז "אז", ובאמצעה חורזת פעמיים בחרז המקביל "עז".

8. במשלש למשמר הפיצץ נאמר :

נְפּוּצוֹת אֲשׁוּב יָד רוֹעֵץ. נִצְרַת יִקְבֹּץ [נ... ..] כְּנִיעַ [נ]יֵאָץ.⁴³²

9. בסוף פיוט ה' למשמר הפיצץ נכתב, בחרזיה משולשת :

⁴²⁸ הטור הקודם מביא פעמיים את החרז "חף-": "שִׁים כְּפָךְ עֲלִינוּ וְרַחֵף. סִגְנִים לְבָל יִלְכוּ יַחֲף". וראה להלן.

⁴²⁹ והוא על פי נבואת יחזקאל מא כא: "הִהִיכַל מְזוּזוֹת רְבֻעָה וּפְנֵי הַקִּדָּשׁ הַמְרָאָה כְּמְרָאָה".

⁴³⁰ גם בשתי הצלעיות המשלימות את הסטרופה יש חילוף בין עיצורים גרוניים: "ותבעירה תחיש. ויבוש[חט] שור ומכה איש", וראה להלן.

⁴³¹ קאהלה הציע להשלים "רננות על לשונם יועז", ובביאור הצענו להשלים 'רוממות', על פי תהלים קמט ו: "רוממות אל בגרונם וחרב פיפיות בידם".

⁴³² שתי הצלעיות הקודמות בסטרופה מסתיימות בחרז "חף-": "מפץ וחרב וחץ. מוסיף על גוי לוחץ".

תפיץ ענן אורך להאיר. תועפות להפיץ תתאיר. תלמיד ורב יעבד צעיר.

כמו כן מתועדים חילופים בעיצור הנוסף להברת החרז. כך למשל בפיוט ה למשמר הפיץ נאמר :

ראה ונפץ כל רועצינו. רעוץ והפיץ כל לוחצינו. ריבה ריב את מנאצינו.

במקרה זה הצלעיות חורזות בשתי ההברות "צינו", אך נראה שהפייטן מבקש לכלול בחריזה עיצור שורשי נוסף על העיצור צד"י, אך העיצור הנוסף מתחלף בחופשיות בעיצורים גרוניים אחרים (רועצינו-לוחצינו-מנאצינו).

ג. חריזה מתחלפת בין טורים בסטרופה :

1. בפיוט ו למשמר אימר נאמר :

[מ... ..] ?ד? לבאר. מושעות בימאירך תפאר.

[נ... ..] ?עייקש מהם תבער. ניטעיהם מארץ תנער.

כאן נשמרה החריזה הבסיסית של הסטרופה, אך כל טור קיבל חריזה משלו, תוך חילוף העיצורים הגרוניים הקרובים.⁴³³

2. בדומה, בסיום המחיה למשמר פתחיה נאמר :

כפתחך את שערי העיר. כעס וחימה לא תעיר

לכן פתחיה אזנינו יאיר. ללמדינו חוק פתח יאיר.

אף כאן חרז הפייטן "עיר" ו"איר", ושמר על חריזה אחידה בכל טור.

7.5.3 חילופי ה"א-חי"ת

א. חילופים באקרוסטיכון

1. בסטרופת הסיום של המחיה למשמר אלישיב נאמר :

חטאתם תימחה כעב. היטיב לאלישיב מול יודעיו.

חטא לקהל [ב..]. הדר חוטר מגן אב.

הפייטן פותח את סטרופות הסיום בשרשור המילה האחרונה בשרשרת הפסוקים, ושאר הצלעיות דרך כלל פותחות בשתי האותיות הפותחות את המילה. הפתיחה "הדר" בצלעית הרביעית מסופקת, שכן רגליים לדבר שהמילה חוטר אמורה לפתוח את הצלעית, אך שתי הצלעיות הראשונות מעידות על חילוף ה"א וחי"ת באקרוסטיכון.

2. בפיוט המחיה למשמר חופה, בטור האמור לפתוח באות חי"ת, נאמר :

[ז... ..] ד טוב אבקת שמים

⁴³³ וראה דרך זו לעיל בפרק על החריזה, הע' 285.

הפיחי גְּנִי בַשְּׁמַיִם. [ח... ..] מים

נראה ברור כי אין כאן שגגת העתקה אלא שיבוץ לכתחילה של המילה הפיחי במקום שבו דרושה פתיחה באות חי"ת (והדברים מיוסדים על שיר השירים ד טז: "הפיחי גְּנִי יָזְלוּ בְּשָׁמַיִם").

3. במחיה למשמר הפיצץ נאמר:

זרח וחפץ נחמדים. זרים לעשות נדים.

הפיצץ במיפקדים. חייליו היות מ[.דים].

אף כאן יש שימוש של הפייטן בה"א תחת חי"ת. ובאותה מילה, הפיצץ,⁴³⁴ השתמש הפייטן בפיוט ד' במקום שדרושה בו האות ה"א, בחתימת השם הדותהו: "הפיצץ תושיב על סיפך, ואבל לששון יוהפך".

4. בפיוט ו למשמר הפיצץ, בטור שצלעיותיו אמורות לפתוח באות חי"ת, נאמר:

[ח... ..] ל כל הכְּרָצוֹת. הַמְסַעֵף פּוֹרָה בְּמַעְרָצוֹת.⁴³⁵

יושם לב כי בכל המקרים ההחלפה היא חד סטרית – שימוש במילה הפותחת בה"א במקום שדרושה בו האות חי"ת.

ב. חילופים בחריזה:

1. בפתחת פיוט ו למשמר אלישיב נאמר:

[... ..] בּוֹגְדֵינוּ תִנְתַּח. בְּטָא אֲנִי אַחִישְׁנָה בעיתה.⁴³⁶

2. בסיום המחיה למשמר חזיר נאמר:

למען ויראו המלחים. לעד מורה אלהים.⁴³⁷

7.5.4 חילופי בי"ת-פ"א

1. בפיוט ו למשמר חזיר נאמר:

[... ..] ה בחוק יעלת חן תתפיס. יגונה בחיזיר ממליח תכבס.⁴³⁸

⁴³⁴ כך הוא שם המשמר ברשימה שבדברי הימים א כד טו: "לְחִזִּיר שְׂבָעָה עֶשֶׂר לְהַפְצֵץ שְׂמוֹנָה עֶשֶׂר". בכל המקומות שבהם הוא נזכר בפיוט הוא תמיד בא עם ה"א בתחילתו. כך בפיוטי הדותהו ובכל פיוטי המשמרות הידועים לנו.

⁴³⁵ 'המסעף פורה במערצות' הוא כינוי לה' על פי ישעיהו י לג: "הִנֵּה הָאָדוֹן ה' צָבָאוֹת מְסַעֵף פְּאֶרְה בְּמַעְרָצָה".

⁴³⁶ הפייטן נסמך על לשון ישעיהו ס כב: "אֲנִי ה' בְּעֵתָה אַחִישְׁנָה", ויש לשים לב לכך שהה"א מופקת. ראה לעניין זה גם את הדיון במילה "פירחה" בהמשך, בעמ' 148.

⁴³⁷ לכתיב מורה תחת מורא ראה בהמשך, בעמ' 147. שתי הצלעיות הקודמות בסטרופה חוזרות בסיומת "חים": "כלה לעשות נאלחים. כוהני ממליח מכחש נחים".

ב. חריזה מתחלפת בין טורים בסטרופה

1. בפיוט ו למשמר אימר נאמר :

טועמי אמריך תיטיב. טוב כי אתה שש להיטיב.

[...] מילתך תטיף. יטפו עסיס ובד תעטיף].⁴³⁹

הפייטן החליף את החריזה בין הטורים ושינה את העיצור המסיים. ויושם לב גם לשימוש הנוסף באותם עיצורים בכל טור, שלא במקום החרז ("טוב" בטור הראשון, "יטפו" בטור השני).

בנוסף לחילוף בעיצור המסיים, מצאנו גם חילופים בין טורים בעיצור הפותח את הברת החרז.

2. בפיוט ו למשמר ישבאב נאמר :

כל עם לישעך מצפים. כותרם כנופת צופים

להביא ישבאב בצבים. להכניע כורעי לאצבים.⁴⁴⁰

3. בפתחת המגן למשמר הפיצץ נאמר :

אז לך חפוץ. אום אשר בחוץ נפוץ

בעדי קרא קיבוץ. בביתך עשותו [ו...].⁴⁴¹

ונראה שכן הוא אף בהמשך המגן למשמר הפיצץ :

גורל הפיצץ מנופץ. גדול עד שתחפץ.

דיגלו במשמרו ירבץ. דייץ ו[...].

7.5.5 חילופי חיי"ת-עיי"ן

א. חילופים בחריזה :

מתועדים שני מקרים של חילוף בעיצור המסיים את הברת החרז.

1. בסטרופת הסיום של המגן למשמר יקים נאמר :

מוגג עם לב יקרע. מגן איתן אֶזרח.⁴⁴²

⁴³⁸ שתי הצלעיות הקודמות בסטרופה חוזרות בחרז "פס": [טו]מאת כשפיה רבים תחפס. טיבחה כי ברצי כסף תיתרפס".

⁴³⁹ בביאור הצענו לתקן "ובר תעטיף", על פי תהלים סה יד: "לְבָשׁוּ כְרִים הַצֵּאן וְעִמְקִים יַעֲטֹפוּ בָר".

⁴⁴⁰ על חילוף הכתיב בעיצורים הגרוניים ראה לקמן. וראה גם כאן את המילה "נופת" סמוך לחרז "פים", ולעומתה את המילים "להביא ישבאב" לצד החרז "בים".

⁴⁴¹ בביאור הצענו להשלים את הטור במילה "ריבוץ", על פי נבואת יחזקאל (לד יג-יג): "וְקִבְצָתִים מִן הָאֲרָצוֹת... וְבָהָרִי מְרוֹם יִשְׂרָאֵל יְהִי נֹהֵם שֵׁם תְּרַבְצָנָה בְּנֵה טוֹב".

2. ובפיוט ו למשמר חופה מובא :

חופף בצדק הלודך ונסוע. חיל בם עינר ופסח.⁴⁴³

במקרים אחרים ישנו חילוף בעיצור הפותח את הברת החרז.

3. בסיום המחיה למשמר ישבאב נאמר :

לתוד משכנות מבטחים. להשריש יושבי נטעים.⁴⁴⁴

חילוף בעיצור הנוסף להברת החרז מתועד בפיוט ה למשמר הפיצץ :

ראה ונפץ כל רועצינו. רעוץ והפיץ כל לוחצינו. ריבה ריב את מנאצינו.

נראה שהפייטן לא הסתפק בסיומת המשותפת "צינו" והעשיר אותה בעיצור נוסף, אך לא נמנע מהחלפתו בעיצורים גרוניים קרובים.

ב. חריזה מתחלפת בין טורים בסטרופה

1. בפיוט ו למשמר חופה חורז הפייטן בחרז "חף" בשתי הצלעיות הראשונות של הסטרופה, ובשתיים האחרונות חורז בחרזים "עף" וכן "אף".

שים כפך עלינו ורחף. סגנים לבל ולכו יחף

עזינו נתן כוח ליעף. ענדינו אור זורח ושואף.⁴⁴⁵

2. במשלש למשמר הפיצץ נאמר :

מפץ וחרב וחף. מוסיף על גוי לוחף.

נפוצות אשוב יד רועץ. נצרת יקבץ [... ..]! כניע? [נ]יאף.⁴⁴⁶

⁴⁴² בתחילת הסטרופה הועתק: "מנגינתם תגדע. מגינת לב להם תפרע", וכנראה צ"ל "מנגינתם תגרע".

⁴⁴³ אי אפשר לקרוא את טור האות זי"ן בשל קרע הדף, אך ניתן להבחין בסיומת "סוח" בצלעית הראשונה. מכל מקום, מלבד חילוף העיצורים המסיימים, החריזה מלמדת על הגיית הפתח הגנוב, אף שבאופן שיטתי הוא אינו מסומן בניקוד הארצישראלי. בשל כך יכול הפייטן לחרוז "פֶּחַח" עם "סוח", תוך התעלמות מהתנועה הקודמת לפתח הגנוב (וראה אליצור, פיוט ר' פינחס, עמ' 175). וראה גם במשלש למשמר חזיר: "צפה במשמר ממליח. צוערים קטוב מלוח".

⁴⁴⁴ ובטור הקודם נחרז כדין בחרז "עים": "כונ כל מטעים. [כ..] להיות נטועים".

⁴⁴⁵ כיוון שחילוף ח"ת ואל"ף נדיר יותר – סיווגנו את החילוף שלפנינו כחילוף בין ח"ת לעי"ן, ובשלב שני בין עי"ן לאל"ף. בפיוטים כולם לא מצאנו חילוף חריזה בחי"ת ובאל"ף, אלא בסטרופה שבה ישנו גם חילוף לעי"ן, ולמעשה ניתן להתייחס לעי"ן כעיצור מגשר המתחלף בחי"ת ובאל"ף, ואף מאפשר להם להתחלף זה בזה בסביבתו.

7.5.6 חילופי חי"ת-אל"ף

ישנו מקרה אחד שבו החליף הפייטן בין העיצורים, בעיצור הפותחת את הברת החרז.

1. בסיום המגן למשמר חזיר נאמר :

החזיר ומשוליו תבאיש. הארץ לקול ניפלו תרעיש.

ותבעירה תחיש. ויבוש ש[וחט] שור ומכה איש.

בטור האחרון הפייטן חרז "חיש" עם "איש", אך חריזה זו באה בסטרופה שבטור הראשון שלה הברת החרז היא "עיש".

בדומה, בפיוט ה' למשמר הפיצץ מצאנו חילוף בין חי"ת ואל"ף בעיצור הנוסף להברות החרז, אך גם במקרה זה הדבר נעשה בטור שבו ישנו חילוף נוסף בין עי"ן לחי"ת.

ראה ונפץ כל רועצינו. רעוץ והפיץ כל לוחצינו. ריבה ריב את מנאצינו.

וכן הוא בפתחת המשלש למשמר ישבאב :

[מ.. ת]חון ותענה. מחוצפית שוחין מענה

נא און לא יאונה. [נ.. יש]באב במחנה.⁴⁴⁷

הפייטן לא מסתפק בהברת החרז "נה", והוא מבקש לשתף עיצור נוסף במילות החרזה. בטור הראשון העיצור הנוסף הוא עי"ן, ובטור השני ישנו חילוף בין אל"ף לחי"ת. אף כאן חילוף העיצורים נעשה בסביבת העיצור עי"ן המתחלף גם הוא.

מלבד מקרים אלו לא מצאנו בפיוטים חילוף ברור בין העיצורים חי"ת ואל"ף.

7.5.7 חילופי מ"ם-נו"ן

חילוף מסוג זה מצאנו רק בעיצור המסיים את הברת החרז, ונראה שאין כאן רק חילוף פונטי אלא גם השפעה של החילוף המורפולוגי הנפוץ בסיומת הרבים במקורות חז"ל על פי הארמית.

1. בפתחת המחיה למשמר ישבאב נאמר :

[זבו]?ל? יעלו משוחים. זרע חצפית שוחין.⁴⁴⁸

⁴⁴⁶ אף כאן העדפנו לסווג את החילוף שבין הטורים כחילוף בין חי"ת לעי"ן, ולהתייחס לחילוף שבין הצלעיות האחרונות בפני עצמו.

⁴⁴⁷ קאהלה הציע את ההשלמה "נצור ישבאב במחנה". בביאור הצענו גם את האפשרות – הרחוקה – שיש להשלים בציווי "נבא", על פי הצירוף "מתנבאים במחנה" במדבר יא כז.

⁴⁴⁸ בכל מופעיו בפיוטי המשמרות מופיע שם המקום שוחין בכתב זה, אך במקורות חז"ל לעתים הוא בא בצורה "שיחים". ראה בבראשית רבה פרשה יב פסקה ה: "דרש ר' נחמיה איש שוחים" (כך בכתב יד וטיקן 60

2. בסיום המחיה למשמר אלישיב מובא :

כ[.]. [ה. תרח]ס]. כיתרו תשובת ליווית חן.

לימודים לכוהניו לַחִים. לקח ?שובה? והנח]ס].⁴⁴⁹

7.5.8 חילופי זי"ן-סמ"ך

חילוף זה מזדמן פעם אחת בפיוטים, בעיצור הפותח את הברת החרז :

במשלש למשמר בלגה מובא :

עלות למגדל חסון. עמים שית לרזון.⁴⁵⁰

7.5.9 חילופי גימ"ל-קו"ף

אף חילוף זה מתועד פעם יחידה, ובעיצור הפותח את הברת החרז.

בפתיחת המחיה למשמר חזיר נכתב :

חיזיר ממלח נירגש. חזות לעשות בית קש.⁴⁵¹

7.5.10 היאלמות עיצורים גרוניים

מלבד חילופים בחריזה בין העיצורים הגרוניים, לעתים מתיר לעצמו הפייטן להתעלם מהעיצור הגרוני הפותח את הברת החרז, כנראה בשל הגייתו המעורערת.

1. היאלמות ה"א

בפיוט ה' למשמר חופה נאמר :

[תמל]א חופתך כבוד. תעטרינו קדר נהוד. תושיעינו נוֹרָא הוד.⁴⁵²

[מתוארך ב'מאגרים' לשנת 950], נוסח היסוד להתקנת המדרש במילון ההיסטורי). צורה רחוקה יותר של השם שיחין, תוך חילוף עיצורים אחר, מופיעה בתוספתא תרומות פ"ז ה"ד: "חבית של שועין", וראה בביאור ר"ש ליברמן בתוספתא כפשוטה, זרעים חלק א, עמ' 415, שהוכיח מכתבי יד אחרים ומהירושלמי שהכוונה היא לשם שיחין.

⁴⁴⁹ ההשלמה 'להנחם' בסוף המחרוזת נראית מוכרחת, כעולה מהפסוק הראשון שבשרשרת, המובא בסמוך: "שׁוֹבָה ה' עַד מְתֵי וְהִנָּחֵם עַל עֲבֹדֶיךָ".

⁴⁵⁰ הטור הקודם חורז בסיומות "סון" ו"שון" (ויושם לב להתאמה שבין האות הפותחת את הצלעית לאות החרז): "שים לבלגה ששון / סלול בל יאסון". עוד יש להעיר שנראה שהפייטן לא מצא פגם בכך שהנו"ן במילה רזון היא תוספת המשקל ולא מן השורש, ובעיניו במקרה כזה די בכך ששני עיצורים זהים (או קרובים) משתתפים בחרז. וראה לעיל בעמ' 90.

⁴⁵¹ בטור הקודם בסטרופה הצלעיות חורזות בחרז "גש": "זה משמר ניגש. זבח באדום לעשות ניפגש".

רואים אנו שאף שהמילה "הוד" באה לבדה בצלעית השנייה ובצלעית השלישית, לא נמנע הפייטן מלחורזה עם המילה "כבוד".

2. היאלמות חי"ת

בפיוט ה' למשמר פתחיה נאמר :

רומם כל הפתחים. רבתי להיות פתוחים. ראש ישאו לשומר פתיים.⁴⁵³

3. היאלמות עי"ן

בסיום פיוט ז למשמר חזיר נכתב :

שלח במ מגל וגרה במ קוצעים. תביאם לבור שאון ולטיט היווין ובגפרית ובמלח יהוא מיתרחצים.⁴⁵⁴

בדומה, בפיוט ה' למשמר אימר נאמר :

שומעי אמריך כי נעימו. שור ושומרי אימר ירומו. שוקדי לישמור [...] ירוחמו.

כאן אין עוסקים אנו בהברת החרז אלא בעיצור הנוסף. מלבד הברת החרז "מו" המשותפת לטור, בצלעית הראשון בא העיצור עי"ן, בצלעית האחרונה בא העיצור חי"ת, ובצלעית האמצעית לא בא עיצור כלל.⁴⁵⁵

⁴⁵² בביאור הצענו להשלים בצלעית הראשונה "תמלא חופתך כבוד", על פי חגי ב ז: "וּמְלֵאֲתִי אֶת הַבַּיִת הַזֶּה כְּבוֹד".

⁴⁵³ המילה פתאים מופיעה במקרא בשני כתיבים, "פתאים" ו"פתיים" (ראה תהלים קטז ו: "שִׁמְרֵ פְתָאִים ה'"; תהלים קיט קל: "פִּתַח דְּבָרֶיךָ יְאִיר מַבֵּין פְּתִיִּים"), אך גם כשהיא כתובה האל"ף לא נקראת כעיצור.

⁴⁵⁴ החרזה האחידה בכל הפיוט היא בחרז "צים". המילה "מתרחצים" עצמה קטועה במקום זה, אך השרשור שבתחילת הסילוק מאשר את הקריאה.

⁴⁵⁵ אפשרות אחרת, רחוקה יותר, היא להניח שיש אפשרות של החלפת העיצור הנוסף. כלומר, המילים "נעימו" ו"ירוחמו" משותפות בשל העיצור הגרוני שבהן – ואילו המילה "ירומו" משותפת למילה "ירוחמו" כשהעיצור ר"ש מחברן. ראה פירוט של אפשרות מעין זו אצל אליצור, פיוט ר' פינחס, עמ' 172. וכהגדרתה: "תיבה אחת חורזת בשניים מעיצוריה עם כל אחד מאיברי החרוז שבמחרוזת, אך לא עם כולם באותם שני עיצורים". היא מדגימה זאת למשל ברצף המילים החורזות – בהגבילו / בהבדילו / המגדילו / גבולו, כשהמילה "המגדילו" משמשת מעין 'מכנה משותף' הכולל את עיצורי החרז.

נסכם את העולה מהדוגמאות שהובאו. חילופי אותיות באקרוסטיכון מצאנו בשלושה מקרים: עי"ן תחת אל"ף (פעמיים), בי"ת תחת וי"ו (פעם אחת), וכן ה"א תחת חי"ת (ארבע היקרויות). אמנם, לשלושת החילופים הראשונים ניתן למצוא הסבר שיוציא אותם מרשימת החילופים הוודאיים (גם אם בדוחק), ואילו את החלפת ה"א והחי"ת יש לראות בוודאי כתופעה המאפיינת את דרכו של הפייטן.

חילופי אותיות בעיצורי הברת החרז מצאנו בין אל"ף ועי"ן (הרווחים ביותר), אל"ף וחי"ת, בי"ת ווי"ו, בי"ת ופ"א, גימ"ל וקו"ף (מקרה יחיד), ה"א וחי"ת, זי"ן וסמ"ך (מקרה יחיד), חי"ת ועי"ן.

יושם לב שלא תועד בפיוטים חילוף בין אל"ף וה"א ובין עי"ן וה"א.

7.5.11 חילופים בכתב

מלבד חילופי הגרוניות בחריזה, המעידים על דרכו של הפייטן, ישנם לא מעט חילופי אותיות בכתב בהעתקת פיוטי המשמרות. כמובן, קשה להכריע אם החילופים הם פרי עטו של הפייטן או של המעתיק, אך נראה שיש לשים לב לעובדה זו שכן כך ניתן לפרש באופן אחר חלק מהצורות, וכדלהלן.

בפיוט ז למשמר חופה: "בְּאֲבְנֵי בֹחַן וְאֶקְדַּח נִיתִיפָא" (תחת נתייפה).⁴⁵⁶ ושם בהמשך: "פִּינַת יְקָרַת פִּיתְחֵי שְׁעָרֶיהָ מְחֻזָּקָה וְלֹא רָפְא" (תחת "רפה", במשמעות חלשה).⁴⁵⁷

בפיוט ז למשמר בלגה נאמר: "וחודרת וצוחלת ומצפצפת", ונראה שכוונתו למילה "צוהלת"⁴⁵⁸ ובסילוק למשמר אימר נאמר: "לשמש דומה וברא מדמימה אוהביה מדמה". המילה "וברא" נותחה במאגרי המילון ההיסטורי כפועל בעבר מלשון בריאה, אך נראה סביר יותר שהכוונה היא למילה "ברה" על פי לשון שיר השירים ו י: "יָפָה כְּלָבָנָה בְּרָה פְחֵמָה", ונקט אל"ף תמורת ה"א.⁴⁵⁹

בפיוט ה למשמר הפיצץ נכתב:

"ראה ונפץ כל רועצינו. רעוץ והפיץ כל לוחצינו. ריבה ריב את מנאצינו". במילון ההיסטורי נותחה המילה 'ראה' כציווי בבניין קל מן השורש רא"י, אך נראה שהכוונה המקורית היא "רעה", על פי

⁴⁵⁶ הפיוט כולו חורז בסיומת "פה" בעקבות שם המשמר חופה. והשמיט הפייטן את התי"ו המסמנת את הנקבה (נתייפחה) בשל החריזה (ואולי ראה היתר לעשות כן בשל סיומת ה"א בנקבה בבינוני [מתייפה]). לחלופין, אפשר להסביר בדוחק שהנושא התחבירי שאליו מתייחס הנשוא הפועלי הוא המילה "ראש" שמינה זכר (הטור כולו: "אָבֵן אֲשֶׁר קָרַאתָהּ הָיִיתָ רֹאשׁ לְכָל חוּפָה. בְּאֲבְנֵי בֹחַן וְאֶקְדַּח נִיתִיפָא").

⁴⁵⁷ אף במקרא מתועדים חילופים כאלו. ראה למשל ביחזקאל לא ה: "עַל כֵּן גָּבְהָא קָמְתוּ מִכָּל עֲצֵי הַשָּׁדָה". וכן להפך: ראה ירמיהו ג כב: "שׁוּבוּ בָנִים שׁוֹבְבִים אַרְפֵּה מְשׁוֹבְתֵיכֶם" (הפסוק צוטט במחרוזת הפסוקים בפיוט למשמר אלישיב).

⁴⁵⁸ וראה בביאור את ההצעה שהמילה "וחודרת" מכוונת לחזרה על דברי התורה, מלשון "הדר".

⁴⁵⁹ פירוש רחוק יותר הוא מלשון בר – חוץ, והיינו: את שחוצה לה משתיקה ביופיה.

תהלים ב ט: "תִּרְעַם בְּשֵׁבֶט בְּרִזָּל כְּכֹלֵי יוֹצֵר תִּנְפָצִים" (ותמיכה באפשרות זו עולה גם מפתיחת הצלעית השנייה: "רעוץ"), ולפנינו אפוא חילוף כתיב נוסף.

בפיוט ז למשמר מלכיה נכתב:

"בִּיפִי תַחֲזִי מֶלֶךְ בְּרוּשִׁיךָ" (תחת בראשייך).⁴⁶⁰

בפיוט ד למשמר מימין, שהגיע עדינו באופן קטוע למדי, נכתב: "ופירחה יקום על ימין". המנקד סימן שיש להפיק את הה"א, ועל פי זאת ניתן למילה הערך "פרח" במילון ההיסטורי. אך סביר שהפסוק מיוסד על לשון איוב ל יב: "עַל גְּמִין פְּרַחַח יָקוּמוּ רַגְלֵי שְׁלַחוּ, וַיִּסְלְוּ עָלֵי אֲרָחוֹת אֲיָדָם", והתחלפה אפוא החי"ת בה"א. וראה שם בביאור.

בפיוט ז למשמר אימר נכתב: "בני יוונים ביוונית תנדא. בני יונה בו ישעך תחדה" (תחת "תנדה").⁴⁶¹

בפיוט ו למשמר ישבאב נכתב:

"להביא ישבאב בצבים. להכניע כורעי לא צבים". המעתיק כתב את סיום הטור כשתי מילים: "לא צבים", אך הנקדן ניקדן ככוונת הפייטן – לְאַצְבִּים, כלומר "לעצבים", במובן עבודה זרה.⁴⁶² מכל מקום, לפנינו דוגמה נוספת לחילוף הגרוניים בכתב.

7.5.12 התערערות העיצורים הגרוניים

בחיבורו 'תולדות ר' אלעזר הקליר'⁴⁶³ מביא שי"ר את ביקורתו המפורסמת של ראב"ע על פיוטי הקליר בפירושו לקהלת ה א. בין השאר ביקר ראב"ע את העובדה שהקליר חורז ה' וחי': "...יש בפיוטיו חרוזים עניים ואביונים מחזרים על הפתחים, שחיבר 'הר' עם 'נבחר', אם בעבור היות שניהם מאותיות הגרון אם כן יחבר עמה אל"ף ועי"ן... ואם סבת חבור ה"א עם חי"ת בעבור היות דמותם קרובות במכתב, אם כן יחבר רי"ש עם דל"ת...".

שי"ר מביא דוגמאות נוספות מפיוטי הקליר לחרוזת ה' וחי',⁴⁶⁴ ומביא שיש בכך "קצת ראייה" שהקליר היה אשכנזי – אך בהמשך דבריו הוא מביא ראיות רבות ששיווי העיצורים ה' וחי' הוא

⁴⁶⁰ הכתיב "רוש" תחת "ראש" מופיע לא פעם במגילות ים המלח. ראה קוטשר, מגילת ישעיהו, עמ' 17.

⁴⁶¹ נראה שאין קשר לצורת הכתיב "וידא" שבמלכים ב יז כא: "וַיֵּדַח (כתיב: וידא) יִרְבְּעָם אֶת יִשְׂרָאֵל מֵאַחֲרֵי ה'", אך גם במקרה זה לכאורה לפנינו חילוף עיצורים גרוניים.

⁴⁶² וראה לעיל בעמ' 134, בעניין צורת הסמיכות המופסקת. ואולי ניתן לשער שהמעתיק ראה לפניו את הנוסח "לאצבים", בחילוף העיצורים הגרוניים, ובעת ההעתקה חילק את המילה לשניים לפי שגרת לשונו הרגילה במילה "לא".

⁴⁶³ נדפס לראשונה בביכורי העתים בשנת תק"צ. וראה שי"ר, תולדות, עמ' 208.

⁴⁶⁴ כגון בקדושתא ליום הכיפורים: "וידעיו חמול וחס, ויקשיו לפוערת הס". הוא כותב כי עד עתה לא מצא חריזה של 'הר' ו'נבחר', ואכן במאגרי המילון ההיסטורי לא נמצאה עדות לחריזה כזו של הקליר. שד"ל כותב כי מצא

"ישן נושן", ומפנה לספר מאור עינים לעזריה מן האדומים שכינס מקורות רבים מדרשות חז"ל שמהם עולה כי הוחלפה הה' ב-ח' בדרשותיהם. כך למשל אמר רבי יוסי בר אסיין ב'לשון חכמה' כשביקש תרדין בחרדל: "עשו לי שור משפט בטור מסכן". שור משפט רומז ל'תר-דין', וטור מסכן הוא הר-דל, חרדל, והה' נשוותה אפוא לח' (בבלי עירובין נג ע"ב).

ומפורשים הדברים בתלמוד הירושלמי, בדרשה המוצאת מקור ל"ט אבות המלאכות האסורות בשבת:

"אלה הדברים' (שמות לה א)... ר' חנינא דציפורין בשם ר' אבהו: אל"ף חד למ"ד תלתין ה"א חמשה דבר חד ודבריי תריי, מיכן לארבעים חסר אחת מלאכות שכתוב בתורה. רבנן דקיסרין אמרין: מן אתרה לא חסרה כלום, אל"ף חד למ"ד תלתין ח' תמניא. לא מתמנעין רבנן דרשין בין ה"א לחי"ת".

בעוד הדרשה המובאת משם ר' חנינא מוצאת את הגימטרייה 39 בדוחק, מצירוף "אלה" (36) ו"הדברים" (3), רבנן דקיסרין סבורים שניתן להוציא מהמילה "אלה" עצמה את הגימטרייה 39, שהרי לא נמנעו חכמים מלדרוש את הה' כח'.

ידועים גם דברי הלעג המופיעים בבבלי כלפי בני הגליל שלא דייקו בלשונם: "ההוא בר גלילא דהוה קאזיל ואמר להו: **אמר** למאן, **אמר** למאן? אמרו ליה: גלילאה שוטה, **חמר** למירכב, או **חמר** למישתי, **עמר** למילבש, או **אימר** לאיתכסאה" – לעג שממנו עולה עדות לערעור העיצורים ח', ע' וא'.

שי"ר עצמו סבור שחילופי ה' וח' בדרשות נובעים מכך שעיצורים אלו "היו שוים אצלם גם בכתובה", ונסמך על דברי גזניוס. הוא אף מביא ראיה נוספת מדברי הירושלמי אגב הדיון על הדרשה הידועה שמי' וסי' שבלוחות עמדו בנס: "רבי ירמיה בשם רבי חייה בר בא ור' סימון תריהון אמרין תורת הראשונים לא היה לא ה"א שלהם ולא מ"ם שלהן סתום",⁴⁶⁵ ומשמע שבזמן הדרשן הייתה הה' סתומה ודומה לח'. כך מובא גם בבראשית רבה: "מה ה"א זה סתום מכל צדדיו ופתוח מלמטה, רמז שכל המתים יורדים לשאול".⁴⁶⁶

חריזה קרובה לזו שמזכיר ראב"ע ביוצר ליום א' של שבועות – "נשואי מרחם משחר / נוחלי בקע והר", אך פיוט זה חתום בסופו יהודה, ובמאגרי המילון ההיסטורי הוא מיוחס ליהודה בן מנחם. ש' אליצור מציעה שכוונת ראב"ע הייתה לחריזת "הר" ו"בחר" שבפיוטי ר' שמעון בר יצחק לשבועות: "שמעו ניצבים בתחתית ההר, יוצר אור בעמו יבחר" (הברמן, פיוטי ר' שמעון ב"ר יצחק, עמ' מו) – ונתחלף לו לראב"ע ר' שמעון ב"ר יצחק בקליר. ראה אליצור, חריזה והגייה, עמ' 329. לניתוח נרחב של ביקורת ראב"ע על הקליר ראה יהלום, שפת השיר, עמ' 11-19, וכן שם בנספח, עמ' 185-196.

⁴⁶⁵ תלמוד ירושלמי מסכת מגילה פרק א דף עא טור ג/ה"ט

⁴⁶⁶ פרשת בראשית פרשה יב. מעניין לציין שבנוסח דרשה זו נערכו שינויים ברבות הימים על פי הצורה המוכרת של האות ה. ראה למשל בילקוט שמעוני תהלים רמז תשצד: "ומה ה"א זה פתוח מכל צדדיו ופתוח מלמטה, כך

לגבי ההגייה סבור שי"ר שבני ארץ ישראל היו כולם "עלגים קצת בהברת החי". לדבריו צוין למשל ר' חייא לגנאי במיוחד בעניין זה,⁴⁶⁷ אך התערערות העיצורים הייתה תופעה כללית בארץ ישראל, ולא כך בבבל. הוא מציין גם את שירי השומרונים שבהם יש חילופים רבים באקרוסטיכון בין חי' לעי'.

פרופ' יחזקאל קוטשר התייחס בהרחבה לסוגיית התערערות עיצורי הגרון בגליל ובארץ ישראל בכלל.⁴⁶⁸ הוא מזכיר את היחלשות הגרוניות הבאה לביטוי רב במגילת ישעיהו השלמה שנמצאה בקומראן,⁴⁶⁹ ומבדיל בניתוחיו בין המופיע במקורות בבליים לבין העולה מהמקורות הארצישראליים. כך למשל הוא מביא את דברי הירושלמי בברכות פ"ב ה"ד: "אין מעבירי לפני התיבה לא חיפנין ולא בישנין ולא טיבעונין מפני שהן עושי' היהין חיתין ועיינין אין. אם היה לשונו ערוך מותר",⁴⁷⁰ ומסיק מהם כי בתקופה שאלה הם מתייחסים אמנם חלה התערערות גרוניות – אך לא בכל הגליל וודאי לא בכל ארץ ישראל.

בהמשך דבריו סבור קוטשר כי מעתק החי' לעי' הוא תופעה לעצמה, שאינה קשורה להיחלשות הגרוניות ככלל. הוא מביא את דברי ר' לעזר ברבי שמעון על הפסוק "עֲנֵה עֲנֵה אֶשְׁמְנָה" (יחזקאל כא לב): "שהיו בקיאים בעפרות כנחש. בגלילא צווחין לחויה עויה",⁴⁷¹ ומוכיח דבריו

רמז שכל המתים יורדין לשאול". אמנם, שי"ר מתעלם לכאורה מהמשך המדרש בבראשית רבה – "והחלון הזה שמן הצד רמז לבעלי תשובה", שלכאורה מתייחס להבדל שבין הה' והח'. ואולי סבר שזו תוספת מאוחרת שנוצרה כהתאמה לה' המוכרת, שאם לא כך לא היו נוקטים "סתום מכל צדדיו". ולעניין הקרבה בין ה"א לחי"ת בכתוב ראה גם ספרי דברים פרשת ואתחנן פיסקא לו: "וכתבתם, כתב שלם, מיכן אמרו, כתב לאלפים עינים ולעינים אלפים, לביתים כפים ולכפים ביתים, לגמלים צדים ולצדים גמלים, לדלתים רישים לרישים דלתים, להיהים חיתים לחיתים היהים, לווים יודים ליודים וויים, לזיינים נונים לנונים זיינים, לטיתים פיפים לפיפים טיתים... הרי אלו יגנזו".

⁴⁶⁷ תלמוד בבלי מסכת מגילה דף כד עמוד ב: "אין מורדין לפני התיבה לא אנשי בית שאן, ולא אנשי בית חיפה, ולא אנשי טבעונין, מפני שקורין לאלפין עיינין ולעיינין אלפין. אמר ליה רבי חייא לרבי שמעון בר רבי: אלמלי אתה לוי פסול אתה מן הדוכן. משום דעבי קלך. אתא אמר ליה לאבוה. אמר ליה: זיל אימא ליה: כשאתה מגיע אצל 'לחיתיה לה' (ישעיהו ח ז), לא נמצאת מחרף ומגדף?". וראה אצל ברויאר, העברית בבבלי, עמ' 107, שדווקא ממימרות אלו עולה שהייתה דרך כלל הקפדה על הגרוניות.

⁴⁶⁸ קוטשר, מחקרים בארמית הגלילית, בתוך מחקרים בעברית ובארמית, עמ' 209–226.

⁴⁶⁹ דוגמה בולטת לדבר היא כתיב המילה ישעיהו בראשית המגילה, בפסוק הראשון של הספר: הסופר כתב בתחילה "חזון ישיהו", ומאוחר יותר נוספה ע' מעל השורה.

⁴⁷⁰ מעניינת העובדה שבמקבילה בבבלי מוזכר רק החילוף בין א' ל-ע' – מגילה כד ע"ב: "אין מורדין לפני התיבה לא אנשי בית שאן ולא אנשי בית חיפה ולא אנשי טבעונין מפני שקורין לאלפין עיינין ולעיינין אלפין".

⁴⁷¹ בראשית רבה פרשה נו. והשווה לדרשה המופיעה בבבלי על שם העם החוי (שבת פה ע"א): "חוי - אמר רב פפא: שהיו טועמין את הארץ כחויא".

מדרשות נוספות וכן משמות מקומות בגליל.⁴⁷² לדבריו, "מובן אפוא למה חורזים הפייטנים הארצישראליים ח-ע".⁴⁷³

מסקנת עיונו היא שבראשונה חל מעתק ח-ע בגליל, לכל המאוחר בסוף המאה השנייה, "אולי רק במקומות מעטים, אולי רק בשכבות מסוימות, אולי רק בדיבור מרושל ואולי בכל התנאים האלה ביחד".⁴⁷⁴

אמנם, מן המאה השישית "יש שוב הוכחות ברורות בידינו שחל שינוי גם בהגייתן של הגרוניות האחרות, בעיקר ע"י". קוטשר נסמך על חריזת הפייטנים כקליר וכיניי, וכן על פיוטי הדותהו,⁴⁷⁵ כמו גם על קטעים מקראיים שבהם העיצורים הגרוניים אינם מנוקדים כלל, ויש ללמוד מכך לכאורה שמנקד הקטעים לא הגה עיצורים אלו. גם כתובות שנמצאו באזור הגליל מלמדות על טשטוש הגיית הגרוניות. כך, בכתובת בבית הכנסת בכפר נחום נכתב "תי לא ברכתה" במקום "תהי לה ברכתא",⁴⁷⁶ ואילו בכתובת שנמצאה בבית הכנסת בגוש חלב נכתב "תאה לה ברכתה".⁴⁷⁷

ברם, לדבריו לא מדובר בתופעה המאפיינת את כל המקומות הגליליים אלא רק את חלקם. לאחר סקירה של שמות המקומות בגליל במקורות הוא מסכם כי "עולה למעלה מכל ספק המסקנה כי ברובם המכריע של המקומות הגליליים (ודומה אני אף שאר חלקי א"י) ידעו להגות את הגרוניות. דעתו של קאהלה כי בשעת כיבוש הארץ ע"י הערבים לא ידעו היהודים את מבטאם ולא למדום אלא מפי הערבים... דעה זו מופרכת אפוא לחלוטין".⁴⁷⁸

כדי להסביר איך בכל זאת יש עדויות רבות לחילופי הגרוניות, הן בלשון הפייטנים, הן בדרשות חז"ל והן בהעתקות הנחשבות בנות סמכא, מציע קוטשר כי חלק מהטקסטים עברו תחת ידי

⁴⁷² למשל העיר אנחרת שבנחלת יששכר (יהושע יט יט) מופיעה במדרש בצורה נעורן, ובפי הערבים היא נקראת אלנעורה. וכן חוסיפה נקראת עוספיה. ראה גם אצל קליין, ארץ הגליל, עמ' 135.

⁴⁷³ מחקרים בעברית ובארמית, עמ' 214. קוטשר אף קובע כי "המסקנות שהסיק קאהלה מן המקרים האלה באשר לגרוניות בכלל בטלות אפוא".

⁴⁷⁴ זאת בניגוד לשומרנית, שבה הפכה התופעה לכללית. גם בשומרנית מזהה קוטשר הדרגה בערעור הגרוניות – ראשית מעתק ח-ע ובהמשך חילופים נוספים. ראה בעמ' 214.

⁴⁷⁵ חריזת תפתח – תנתח – בעיתה. קוטשר מציין גם את חילוף השם של הפייטן חדותא והדותה, כפי שציין גם י"נ אפשטיין (תרביץ י"ב, עמ' 78): "אין ספק שהוא הוא הדותה והוא הוא חדותא, ואין אות ה באה אלא בשביל צורך הא"ב במקום ח מפני שמבטא שתיהן, ח' וה', שווה היה". וראה לעיל הע' 3.

⁴⁷⁶ י' נוה, על פסיפס ואבן, עמ' 38–39.

⁴⁷⁷ שם, עמ' 30–31. נוה מציע שם גם את האפשרות כי מדובר בשיכול אותיות ולא בעדות להיחלשות גרוניות.

⁴⁷⁸ מחקרים בעברית ובארמית, עמ' 56. בין השאר הוא מציין כי בסופי מילים העיצורים הגרוניים היו יותר מועדים לנשירה (וכעין העיר ממליח שנקראה ממלא), אך גם עיצורים אחרים בסופי מילים נושרים לא פעם.

אנשים שקיפחו את הגרוניות, וכי אכן התרחשה תערובת בין דיאלקטים ששימרו את הגרוניות ובין כאלו שלא. לגבי חילופי העיצורים בפייטנות הוא מציע כי אין בכך עדות לערעור של ממש בפי הפייטנים, אלא ל"חופש שירה" שהתיר לנצל תופעה לשונית שנוהגת במקומות מסוימים.⁴⁷⁹

את מקור ערעור הגרוניות מזהה קוטשר בהשפעת היוונית על דיבורם של בני ארץ ישראל. לדבריו, "בגלל החיקוי הטבעי לשכבה השלטת – היוונית או המיוונית – ברי כי תושבי המקום השמיים, בשעה שדיברו איתם [= עם נציגי השלטון] אף הם השתדלו שלא להגות את הגרוניות... ומהשפעת דיבורם היווני נפגם כושרה [של שכבת דוברי העברית] להגות את הגרוניות".⁴⁸⁰

נשוב כעת ללשון הפייטנים גופה. זולאי ציין כי בפיוטי ינאי ניתן למצוא שלושה סוגי חרוז: חרוז רגיל, חרוז במילה שלמה ו'חרוז עניי' (על פי הגדרת ראב"ע בפירושו לקהלת ה א), היינו חרוז המסתמך על חילופי מבטא בעיצורים או בתנועות.⁴⁸¹

הוא מדגים את חריזת ינאי המשווה את העיצורים הגרוניים: "שואה ומשואה, תפיל צר לשוחה, ונחיה בגשם ישועה".⁴⁸² וכן: "שימע סרה הישיחו, שינונם ממך היסיעו, תוקף גאה וגאון נשאו".⁴⁸³

גם לחילופי ה' ו' נמצאו דוגמאות: "יקוש טומאה לו אם היחל, בה לא ירבה לצאת יבהל".⁴⁸⁴ אמנם, דוגמאות אלו נוגעות רק לעיצור הפותח את הברת החרוז, בהברה סגורה או בהברה פתוחה, ואין כאן עדות לחריזה בשני עיצורים גרוניים בסיום הברת חרוז סגורה, כדוגמת תקרע – אזרח.

בשבעתא לפסח הפותחת "שיר אשירה נא לידידי" ומפייטת את פסוקי שיר השירים כותב ינאי:

"מה יפו פעמיך. הוגגה

שרך. ובטנך סוגה".

המילה "הוגגה" עומדת במקום שבו דורש האקרוסטיכון מילה הפותחת בה"א, ונראית דעתו של י"נ אפשטיין שהמילה "הוגגה" באה כאן תחת "חוגגה".⁴⁸⁵ ברם, אין כאן עדות ודאית לשימוש בחי

⁴⁷⁹ קוטשר מדגים זאת מלשון משוררים בני ימינו: "כדרך שמתוך שירי ביאליק אין ללמוד כי הגה ש' ימנית כס', לפי מבטא הליטאים, אף על פי שהוא משתמש בדבר בכורח החרוז".

⁴⁸⁰ כסמך להשערה זו הוא מביא את העובדה כי בית שאן וחיפה, הנזכרות כמקומות שתושביהן אינם מקפידים בהגיית הגרוניות, היו ערים שהיה בהן יישוב יווני או מיוון.

⁴⁸¹ מחקרי ינאי, עמ' 245.

⁴⁸² פיוטי ינאי, עמ' 89.

⁴⁸³ שם, עמ' 11.

⁴⁸⁴ שם עמ' 161.

תחת ה' באקרוסטיכון – שכן הכתיב כאן הוא "הוגגה", וייתכן שמדובר בחלופה פונטית של המילה חוגגה.⁴⁸⁶

גם בפיוטיו של ר' פינחס ניכרת החלפת עיצורים גרוניים בחריזה. כך למשל נחרזים ה' וחי (פוסחים / מגבוהים), א' וע' (מלאך / ידעך), א' וחי (ישראל / מייחל) – ובמקרה אחד אף נחרזים חי ויע בעיצור המסיים (להדיח / ופולח / ממליח / צוליע).⁴⁸⁷

חילוף של ה' וחי באקרוסטיכון מתועד בסליחה "אל תערוך דין חונן הכל" המועתקת בכתב יד אנטונין 185 מן הגניזה, ובה מובא בטור האות ה' – "הן חובת כפינו... הלוא אם תכתב... חנון ורחום", ואילו בטור האות ח' נכתב: "חרפנו אויבינו... הם לא ידעו... השב ממנו חרון אף".⁴⁸⁸

מלבד עדות זו, מצאנו חילוף באקרוסטיכון גם בברכת מזון מפויטת לפורים, שבה פתח הפייטן את הטור שדרושה בו ה' באות ח': "חיננה וצמה אוימה, ונתלה על חמישים אמה, זכר מרדכי וישכך חמה, חי החיש אורה ושמחה מכל אומה".⁴⁸⁹

⁴⁸⁵ תרביץ י"ב, עמ' 78. הדברים נסמכים על דרשת חז"ל: "מה יפו פעמיך בנעלים בת נדיב - כמה נאין רגליהן של ישראל בשעה שעולין לרגל" (בבלי חגיגה ג ע"א), ועל פי תהלים מב ה: "עד בית אלהים בקול רנה ותודה המון חוגג". במילון ההיסטורי ניתנו כאן שני ערכים: לשון חגיגה ולשון הגיג.

⁴⁸⁶ אפשטיין שם משווה שימוש זה של ינני לדרכו של הדותהו להחליף באקרוסטיכון בין עיצורים גרוניים, למשל "המסעף פורה במערצות" במקום שנדרשת בו האות ח"ת. אך כאמור אין זו ממש אותה תופעה. כשמשתמש הדותהו במילה "הפיצץ" במקום שנדרשת בו האות ח"ת – נראה שאין מדובר בהגייה חריגה של שם המשמר, אלא בהגמשת כללי האקרוסטיכון (אמנם, על פי ההגייה שכנראה התקרבה או אף השתוותה לעתים).

⁴⁸⁷ על החריזה בפיוטיו ר' פינחס ראה במהדורת אליצור, עמ' 174–176. וראה לעיל את הערת קוטשר על הנטייה להשתקת העיצור הגרוני בסופי מילים. ואולי גם ההיכרות עם הצורות החלופיות לשמה של העיר ממליח תרמה לחריזה הייחודית.

⁴⁸⁸ נדפס בספר מבחר השבעים, עמ' יז-יח. המהדירים סבורים על פי סגנונה שהיא מתקופת יוסי בן יוסי. אקרוסטיכון הפיוט בכתב היד מגיע רק עד האות כ.

⁴⁸⁹ א' שמידמן, ברכות המזון, עמ' 524. וראה שם במבוא, עמ' 165 הע' 658. פיוט זה נדפס לראשונה על ידי א"מ הברמן בחיבורו ברכות מעין שלוש ומעין ארבע, ידיעות המכון לחקר השירה העברית ה (תרצ"ט), עמ' פ, ושם העיר הברמן על חילוף זה: "נראה כי הפייטנים הקדמונים ובעיקר בארץ ישראל השתמשו בשעת הדחק בח' במקום בה' (וגם להיפך) שכן הן ממוצא אחד ושוות הן במבטא והן בצורה... וזהו סוד השם 'חדותא' – 'הדותה'". פליישר (ראה בהערה הבאה) ערער על הנחה זו: "לפי סברה זו צריכים היינו למצוא את התיבה 'חיננה' כתובה 'היננה', כנצרך לאקרוסטיכון" – אך נראה כי הנחת הברמן היא שהפייטנים הרשו לעצמם להתייחס לשתי האותיות כשוות ערך, ולפיכך לא מצאו פגם בהטלת ח' במקום ה', אף שהקפידו על הכתיב ההיסטורי של המילה - וכפי שנהג הדותהו. אמנם, אצלו מצינו כנזכר לעיל רק שימוש במילים הפותחות בה"א במקום שבו נדרשת האות ח"ת, ולא להפך. ובנוסף, ייתכן שמעתיקים שינו את הכתיב המקורי שנקט הפייטן.

בדיונו בחילופי הגרוניות אצל הדותהו כתב פליישר כי "מעולם לא מצאנו אצל הדותהו שהגרוניות יתחלפו בכתב, וגם לא מצאנו אותן מתחלפות לעולם באקרוסטיכון (בכלל אין אותיות מתחלפות באקרוסטיכון בשירה העברית, מלבד שי"ן בסמ"ך). גרוניות המשמשות זו תחת זו באלפביתים מצאנו במקרים בודדים, מעטים מאוד. והיפך מזה המצב, כידוע, בשירת השומרונים. התופעה קשורה בוודאי באופיה המשכילי של שירת הקודש העברית".⁴⁹⁰

ברם, בהערתו זו לא דק. בפיוטי הדותהו, כפי שכבר הביא אפשטיין כאמור, ישנם חילופים באקרוסטיכון, וכפי שהודגם לעיל.

אם נבקש למצוא הסבר לתופעה ייחודית זו אצל הדותהו, אולי יש לומר כי שפע משחקי הצליל שנהג בהם בפיוטיו, המבוססים על קרבת לשון ולא על גזירות מדויקות, הביאו לכך שהורה היתר לעצמו להחליף בין העיצורים הקרובים אף במקומות שלא נהגו בהם חבריו. לכך יש להוסיף את הנורמה שנהגה כנראה בסביבתו והתייחסה לה"א ולח"י"ת למשל כשוות ערך ובנות חילוף (ראה במובהק את דרשת הירושלמי הנזכרת לעיל בעמ' 149 בעניין דרשת הגימטרייה של אותיות אלו).

⁴⁹⁰ פליישר, הדותהו, עמ' 74.

כתב היד: ט"ש H2.2

נדפס: זולאי, לתולדות הפיוט, עמ' קיג

מלכיה החמישי

[ו]

קָנָה לְבֵית לַחֵם [...] . [ק] שָׂרֵם מְ... ..
 50 רוּוִינוּ רֵאשִׁית אֲשֶׁר בְּ... .. רֹצִיץ [...] מִישׁ... ..
 שִׁית לְמַלְכִּיהָ נִתְיַב מִישׁוֹר. שֶׁבֶט מִלְּכוּתְךָ [...] .. שׁוֹר].
 תִּמְלֹךְ בְּשִׁלְחָהּ יָדֶיהָ בְּכִישׁוֹר. תִּשׁ... .. לִיכִי [...] .. שׁוֹר].

[ז]

וּבִכְן.
 אֵילֵי מְרוֹמִים אֲבִירֵי בֶשֶׁן וּמַלְכִים יְהִיֹּ אֲמֹנִךְ.
 בְּדַרְכֵי גֹזִית בִּימְסִילוֹת סִלְוֹת וּבִימְחִילוֹת בִּהְבִּיאִי [בְּנִיךְ].
 55 [גֹּוִיִּים] וּמַלְכֵיהֶם נִהְוֹגִים כִּי גִדְרוֹ גְּנִיךְ.
 דָּרוֹשׁ אֲדַרְוֶשׁ דְּמִיךְ.
 הַמְּלֹךְ אֲמִלֹךְ בְּהַדְרֵי קוֹ' לְעִינֶיךָ.
 וּמֶלֶךְ לֹא יִמְ... .. וּוִיעֹדֶיךָ.
 זֹאת אֲמַר מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל מַלְכִים יִלְחֲכוּ עַ[פֶּר רִגְלֵיךָ].
 60 [ח..] סָבִיב עַל חוּמָּו? תִּיךְ.
 טָבַח גְּדוֹל אֲתָן בְּמַלְכֵי צְפוֹן [...] מַחְנִיךְ.
 יוֹם מַלְכֵינוּ מֶלֶךְ עוֹלָם יִמְלֹךְ עֲלֵיךְ.
 [כ..] הִיֹּת מִימּוֹנֶיךָ.
 לְאוֹרֶךְ יִלְכוּ וּמַלְכִים יִתְאוּ לְ[יִפְיִךְ].
 65 [מַלְכוּת] בִּיקְרוֹת כְּסֹאֹת יְהוָה מִיִּנְקוֹתֶיךָ.
 נָהַר שֶׁלְּזוֹם? [...] סָבִיבֶיךָ.

שָׁרִים וְשָׂרִים סִגְנֵי שָׂרֵי מֶלֶךְ בַּיַּיִךְ].
 [עִינֵיךְ] בְּיַפְיֹוֹ תַחֲזִי מֶלֶךְ בְּרוּשֵׁיךְ.
 פְּנִיךְ יִנְהַרֶּה בָּהּ? מַ? .. יַיִךְ].
 70 צוֹפֵייה הַלִּיכּוֹת תִּצְיֵץ כַּמְבִּין סָק? דָּ? בַבּוֹא עֵיזוֹז בַּחֲזוֹן [רֵיךְ]
 [קוֹל] שְׂמַחָה יִשְׁמַע עוֹד בַּחֲצִירֵיךְ.
 רְנִי בַת מְלָכִים כָּבֵר שֶׁ... יַיִךְ].
 שֵׁם חֹדֶשׁ יִקְרָא לְךָ בַּמְּלָכוֹת יוֹם הַיְנֹוֹת [כִּיךְ].
 תֵּא? וְ? [.. ..] כִּי יָבוֹא לְרִיחַ שְׂמַנֵּיךְ.

[ח]

75 [ש]מְנִיךְ טוֹב [ים ...] מְנָאִים.
 שְׁמֹן הַכִּינֹה וְשֶׁמֶן מְלָכוֹת [ת] לְכֹן [..] שֶׁבֵט מְלָכוֹתְךָ
 וְאֵת מֶלֶךְ עוֹלָם [..] הַמְּלוּכָה. כִּי בְכָל חֲכָמֵי הַגּוֹיִם [..]
 עֵידֵנִי וְזִמְנֵיִיא מֵהַעֲדָן [..] מִן עֵלְמָא וְעַד עֵלְמֵי [א] ... מֶלֶךְ]
 הַכְּבוֹד רֵאשׁוֹן וְאַחֲרָיו? [..].
 80 קָרֵב כְּגִיבּוֹר תִּשְׂאָה? וְ? [..] וִירָאוּךְ וִיחֲזוּךְ וִימַלְכּוּךָ [..] יָם
 אֱלֹהִים יֵשֵׁב? עַל כֶּסֶף קִדְשׁוֹ ... וִי אֲמִירוֹךְ וִיתְנֶנּוּ? לְךָ קִדְשׁוֹ? שֶׁ...
 ק'ק'ק' ככ' וקרא].

49 קנה: כנראה: קח לחלקך את משמר מלכיה, שמושבו בבית לחם. ראה ישעיהו יא יא:
 "וְהָיָה בַיּוֹם הַהוּא יוֹסִיף אֶת־דְּנֵי שְׁנֵית יְדוֹ לְקִנּוֹת אֶת שְׂאֵר עַמּוֹ". והשווה: "קנינו ונשמע קול
 התור" בקדושתא לחופה, "קנה וסלח לכל נשארם", בקדושתא לאימר. לחלופין, ייתכן שכוונת
 הפייטן גם לרמז לקנה קטורת, ככינוי לעבודת המקדש. ראה ישעיהו מג כד: "לֹא קָנִיתָ לִּי
 בְּכֶסֶף קָנָה וְחֻלֵּב זָבַחֶיךָ לֹא הָרִיתֵנִי" (השורש רו"י מופיע בטור הבא). והשווה לאזכורים
 אחרים בקדושתאות של עבודת הקודש, כגון "ילמד חופה סולת לרוס" ועוד (ראה בעמ' 54).
קשרם: כנראה – אֲמַצֵּם אֵלֶיךָ, על דרך משלי ו כא: "קִשְׂרָם עַל לִבְךָ".

50 רווינו: כנראה על פי ירמיהו לא יג: "וְרִיתִי נֶפֶשׁ הַכֹּהֲנִים דָּשָׁן וְעַמִּי אֶת טוֹבֵי יִשְׂרָאֵל"
 (במהדורת זולאי ובמאגרי המילון ההיסטורי נכתב רוויני, אך נראה לענ"ד שיש לקרוא רווינו.
 ככלל, לשון פנייה ביחיד נדירה למדי בפיוטי המשמרות, ודרך המלך היא פנייה בלשון רבים

כמדברים או בגוף שלישי). **ראשית:** כנראה כינוי לחלב היבול, החלק המשובח והמדושן שבו. ראה למשל במדבר יח יב: "כל חלב יצהר וכל חלב תירוש ודגן ראשיתם אשר יתנו לה' לך נתתים" (והדברים אמורים לכהנים).

רוציץ: בשני מקומות אחרים בפיוטי המשמרות מופיע הציווי "רוציץ" במובן 'הרץ', הבא מהרה. ראה בקדושתא לאלישיב: "רוציץ אלישיב לשערי ציון", ובקדושתא לבלגה: "רוציץ... רבבות נוסע דרום". ואולי יש להשלים: "המישמרות".

51 שית: שים. **נתיב מישור:** על פי תהלים כז יא: "הורני ה' דרךך ונחני בארץ מישור". וראה בקדושתא למשמר הפיציץ: "משמרותינו כבתחילה בינתיבות שלום נריץ", וכן בקדושתא למשמר פתחיה: "נתיב ארחותם. נחם במישור להורותם".

שבט מלכותך: על פי תהלים מה ז: "כסאך אלהים עולם ועד שבט מישר שבט מלכותך" (ואולי יש להשלים: "שבט מלכותך שבט מישור". כמקובל בפיוט הקדום, הפייטן לא נמנע מחריזה במילה זהה. ראה לעיל בעמ' 91). **52 בשלחה ידיה בכישור:** בכנסת ישראל, על פי משלי לא יט: "ידיה שלחה בכישור וכפיה תמכו פלך" (הניקוד בכתב היד מלמד על צורת בניין קל, ולא על פיעל כבנוסח המסורה).

53 אילי מרומים: כינוי למנהיגי העמים, כדימוי לזכרים הגדולים המובילים את הצאן בהרים. ראה שמות טו טו: "אלופי אדם אילי מואב", וכן יחזקאל לט יח: "בשר גבורים תאכלו ודם נשיאי הארץ תשתו אילים פרים ועתודים פרים מריאי בשן כלם". **אבירי בשן:** ראה תהלים כב יג: "סבבוני פרים רבים אבירי בשן כתרונני" (המילה מרומים היא כנראה הקבלה לבשן. וראה עמוס ד א: "פרות הבשן אשר בהר שמרון", וכן תהלים סח טז: "הר אלהים הר בשן הר גבננים הר בשן". **ומלכים יהיו אמניך:** על פי ישעיהו כט כג: "והיו מלכים אמניך ושרותיהם מיניקתיך".

54 בדרכי... בניך: על פי ישעיהו כט יא-כב: "ושמתי כל הרי לדך ומסלתי ירמון. הנה אלה מרחוק יבאו... והביאו בניך בחצץ". **דרכי גזית:** ללשון ראה איכה ג ט: "גדר דרכי בגזית נתיבתי ענה" (ושם פירוש – חסם דרכי באבני גזית). **ובימחילות:** חז"ל דרשו בכמה מקומות כי מחילות הובילו מחוצה לארץ לארץ, ובארץ פנימה לירושלים. ראה למשל בירושלמי מעשר שני פ"ה ה"ב: "בנות לוד היו לשות עיסתן ועולות ומתפללות [במקדש] ויורדות עד שלא יחמיצו... מחילות היו ונגנזו, הדא היא דכתיב 'גדר דרכי בגזית נתיבתי ענה'". **55 ומלכיהם נהוגים:** ישעיהו ס יא: "להביא אליך חיל גוים ומלכיהם נהוגים" (על פי פסוק זה הושלמה המילה "גוים" בתחילת הטור). **גדרו גניך:** תיקנו פרצותייך, על פי עמוס ט יא: "ביום ההוא אקים את ספת דויד הנפלת וגדרתי את פרציהן". לדימוי ציון לגן ראה למשל ישעיהו נא ג: "כי נחם ה' ציון נחם כל חרבתייה וישם מדברה כעדן וערבתה כגן ה'".

56 דרוש אדרוש דמיך: אנקום נקמתך מהגויים. על פי תהלים ט יג: "כי דרש דמים אותם זכר". וראה גם בראשית ט ה: "ואך את דמכם לנפשותיכם אדרש מיד כל חיה אדרשנו ומיד האדם".

57 המלוך אמלוך: הלשון בנויה על פי בראשית לז ח, "המלך תמלך עלינו", אך נראה שמשמעות ה"א השאלה כאן היא בהוראת אכן, אמת, מלוך אמלוך לעיניך. והשווה לשמואל א ב כז: "פה אמר ה' הנגלה נגליתי אל בית אביך". **בהדרי קו':** ראה תהלים קי ג: "עמך נדבת ביום חילך בהדרי קדש". זולאי העיר כאן: "ספק: בהדרי". בכתב היד נראה ודאי שנכתב "בהדרי", אך ייתכן שבמקור אכן נכתב "בהררי קודש", ככינוי למקדש. גם הצירוף **בהררי קודש** מתועד במקרא (תהלים פז א). לצירוף הדר ומלכות ראה תהלים קמה יב: "גבורתי וכבוד הדר מלכותו", וכן דניאל יא כ: "ועמד על פנו מעביר נוגש הדר מלכות".

58 ויעודיך: כינוסיך. לשימוש בצורה 'ויעוד' בהקשר מלוכה השווה ללשון השבעת המיוחסת להדותה: "והיה בסוף ויעוד מלכות בהערימו", והדברים מיוסדים כנראה על האמור בתהלים ביחס לירושלים (מח ה): "כי הנה המלכים נועדו עברו יחדו", וראה גם ביהושע יא ה: "ויעדו כל המלכים האלה ויבאו ויחנו יחדו אל מי מרום להלחם עם ישראל". **59 זאת... ישראל:** על פי ישעיהו מד ו: "פה אמר ה' מלך ישראל וגאלו". **59 מלכים ילחכו עפר [רגליך]:** על פי ישעיהו מט כג: "והיו מלכים אמנו... אפים ארץ ישתחוו לך ועפר רגליך ילחכו". **60 סביב על חומותיך:** על פי יחזקאל כז יא: "בני ארוד וחילך על חומותיך סביב" (במקרא מופנים הדברים לצור). וענינו: עמים אלו יסייעו לך ויצטרפו לשורותיך. וסביר להניח שהטור החל במילה "חיל" להטיותיה בעקבות פסוק זה.

61 טבח גדול: על פי ישעיהו לד ו: "כי זבח לה' בבצרה וטבח גדול בארץ אדום". וראה גם בקדושתא לחזיר: "טבח גדול בארץ אדום", ובקדושתא להפיצץ: "טבח גדול אשכולתימו תקרץ". **במלכי צפון:** ראה ירמיהו כה כו: "ואת כל מלכי הצפון הקרבים והרחקים". וראה גם בדניאל יא יא: "ויתמרמר מלך הנגב ויצא ונלחם עמו עם מלך הצפון". ואולי בקטע החסר יש התייחסות גם למלכי הדרום, החונים סביב ישראל. **62 מלך עולם:** ראה ירמיהו י: "וה' אלהים אמת הוא אלהים חיים ומלך עולם". **ימלוך עליך:** ראה למשל יחזקאל כ לג: "ביד חזקה ובזרוע נטויה ובחמה שפוכה אמלוך עליכם". **63 מימוניך:** כנראה: משונאיך, המונים את ישראל. על פי ישעיהו מט כו: "והאכלתי את מונך את בשרם". **64 לאורך ילכו:** על פי ישעיהו ס ג: "והלכו גוים לאורך ומלכים לנגה זרחך". **ומלכים יתאוו:** על פי תהלים מה יב: "ויתאו המלך יפך".

65 ביקרות כסאות: ראה תהלים מה י: "בנות מלכים ביקרותיך" (וראה שם ז: "כסאך אלהים עולם ועד"). נראה שיש להבין את הביטוי כסמיכות הפוכה, 'כיסאות יקרות'. צירוף מצוי במקרא הוא 'כסא כבוד', ותרגומו הארמי: "כורסי יקרא", ראה שמואל א' ב ח ועוד). הענין אפוא: מלכות בכסאות כבודן יהיו מניקותיך. **מיניקותיך:** על פי ישעיהו מט כג: "והיו מלכים אמנו וישרותיהם מיניקותיך". **66 נהר שלום:** על פי ישעיהו סו יב: "הנני נטה אליה כננה שלום וכנחל שוטף כבוד גוים". **סביביך:** נראה לשער שבין המילים החסרות נזכרו הגויים, הנזכרים בפסוק מישיעיהו וכן מופיעים רבות במקרא לצד המילה סביב. כך למשל בדברים יז יד: "ואמרת אשימה עלי מלך ככל הגוים אשר סביבתי". **67 סיגני שרי:** ללשון ראה עזרא ט

ב: "יַד הַשָּׁרִים וְהַסְּגָנִים". והשווה ללשון הקדושתא למשמר בלגה: "סלסל סיגני שרי...". **שרי מלך**: לצירוף הסמיכות שר מלך השווה למשל דברי הימים ב כו יא: "עַל יַד חַנְנִיָּהוּ מִשְׁרֵי הַמֶּלֶךְ". **68 בייפיו תחזי מלך**: ראה ישעיהו לג יז: "מֶלֶךְ בְּיַפְיּוֹ תַחֲזִינָה עֵינֶיךָ". **מלך ברושייך**: בראשך, על פי מיכה ב יג: "וַיַּעֲבֹר מִלְכָם לַפְּנֵיהֶם וְהָ בְּרֵאשִׁים" (וראה לעיל שהמלך שמדובר בו הוא ה', "מלך עולם").

69 פנייך ינהרו: על פי ישעיהו ס ה: "אֶז תִּרְאֶי וְנִהַרְתָּ". וראה גם תהלים לד ו: "הִבִּיטוּ אֵלַי וְנִהְרוּ וּפְנֵיהֶם אֶל יַחְפוּרִי". **70 צופייה הליכות**: כינוי לישראל, על פי משלי לא כז: "צוּפֵי־הַלִּיכוֹת בֵּיתָה". **תציץ**: על פי שיר השירים ב ט: "הִנֵּה זֶה עוֹמֵד אַחַר כְּתָלָנוּ מִשְׁגִּיחַ מִן הַחַלְלוֹת מִצִּיץ מִן הַחֲרָפִים". **כמבין סקד**: נראה שבמקור נכתב כמבין סדק, על פי לשון קהלת רבה (וילנא) פרשה א: "כי לא יעשה ה' אלהים דבר כי אם גלה סודו אל עבדיו הנביאים", כיצד ראו, ר' ברכיה אמר כמבין סדקי של פתח" (במילון ההיסטורי ניתן הערך בינוני פועל של הפעיל, על פי הניקוד מבין).

עיוזו: כנראה כינוי לה', על פי תהלים כד ח: "מִי זֶה מֶלֶךְ הַכְּבוֹד ה' עִזּוֹז וְגִבּוֹר". **בחד[ריך]**: ראה בשיר השירים א ד: "הִבִּיאֲנִי הַמֶּלֶךְ חֲדָרָיו", וכן שם ג ד: "אֶחְזָתִיו וְלֹא אֶרְפוּ עַד שְׁהִבִּיאֲתִיו אֶל בֵּית אִמִּי וְאֶל חֲדָר הוֹרְתִי". **71 שמחה ישמע עוד**: ראה ישעיהו ס יח: "לֹא יִשְׁמַע עוֹד חֲמָס בְּאַרְצֶךָ שֶׁד וְשֶׁבֶר בְּגִבּוֹלֶיךָ וְקִרְאֵת יְשׁוּעָה חוֹמַתֶיךָ וְשַׁעֲרֶיךָ תִּהְלָה". וראה ירמיהו לג יא: "עוֹד יִשְׁמַע בְּמִקּוֹם הַזֶּה... קוֹל שִׁשׁוֹן וְקוֹל שְׂמֻחָה". **72 רני**: ראה זכריה ב יד: "רְנִי וְשִׂמְחִי בַת צִיּוֹן", ועוד. **בת מלכים**: ראה תהלים מה יד: "כָּל כְּבוֹדָה בַת מֶלֶךְ פְּנִימָה". וכן במכילתא דרבי ישמעאל בשלח - מסכתא דשירה פרשה ג: "'אלהי אבי וארוממנהו', אני מלכה בת מלכים אהובה בת אהובים קדושה בת קדושים טהורה בת טהורים". שמא ניתן להשלים **"כבר ש[למו ימי אבלירך]"**, על פי ההמשך בישעיהו ס כ: "וְשָׁלְמוּ יְמֵי אֲבִלְךָ".

73 שם... לך: על פי ישעיהו סב ב: "וְקָרָא לְךָ שֵׁם חֲדָשׁ אֲשֶׁר פִּי ה' יִקְבְּנוּ". ונראה שיש להשלים: "חינוכירך", היינו יום מינויך ומשיחתך למלכות. **74 לריח שמניך**: על פי שיר השירים פרק א ג: "לְרִיחַ שְׁמֹנֶיךָ טוֹבִים שְׁמֵן תוֹרֵק שְׁמֶךְ".

75 מנאים: כנראה מִיָּפִים, ואולי נסמך על לשון המדרש בשיר השירים רבה (וילנא) פרשה א: 'לריח שמניך טובים', ר' ינאי בריה דר"ש: כל המצות שעשו לפניך האבות ריחות היו, אבל אנו שמן תורק שמך, מאתים וארבעים וח' מצות עשה, ושלוש מאות וששים וחמש מצות לא תעשה", והמילה מנאים מתייחסת למצוות שעושין ישראל, על פי הדרשה (בבלי שבת קלג ע"ב): "זה אלי ואנוהו' - התנאה לפניו במצות". וללשון הפעיל ראה במסכת ספר תורה פ"ג ה"י: "זה אלי ואנוהו', אנהא לו" (על פי הנוסח שבמאגרים). מצד הניקוד אפשר לנתח גם כבניין פעיל, שלו עדויות (מועטות אמנם) בלשון חז"ל, והוא שומר על זיקה לבניין התפעל שבדרשה על ההתנאות במצוות. **76 שמן הכינה ושמן מלכות**: נראה להציע שיש כאן שיבוש, ובמקור נכתב "שמן כהונה", ראה שיר השירים רבה (וילנא) פרשה א: "לריח שמניך טובים - ר' אחא בשם רבי תנחום ברבי חייא, שני שמנים הם, שמן כהונה ושמן מלכות" (ודרכו של הפייטן להסתמך בפיוט ז ובסילוק על לשונות מדרש. ראה לעיל בעמ' 100 ואילך).

שבט מלכותך: ראה תהילים מה ז-ח: "כִּסְאָךָ אֱלֹהִים עוֹלָם וְעַד שִׁבְט מִיִּשְׂרָאֵל שִׁבְט מְלֻכּוֹתֶיךָ... על פֶּן מִשְׁחָךְ אֱלֹהִים אֱלֹהֶיךָ שָׁמֹן שֶׁשֶׁן מִחֲבֵרֶיךָ". **77 מלך עולם:** ראה לעיל. **כי בכל חכמי וכו':** ירמיהו י ז: "כִּי בְּכָל חֲכָמֵי הַגּוֹיִם וּבְכָל מְלֻכּוֹתֵם מֵאִין כְּמוֹךָ".

78 עידיניא וזימניא וכו': דניאל ב כא: "וְהוּא מְהֻשָּׁנָא עֲדֻנְיָא וְזַמְנְיָא מְהַעֲדָה מְלָכִין וּמְהַקִּים מְלָכִין יְהִי חֲכַמְתָּא לְחַפְיָמִין וּמִנְדָּעָא לְיָדְעֵי בֵּינָה" (ותרגומו: "והוא משנה עתים וזמנים, מסיר מלכים ומקים מלכים, נותן חכמה לחכמים ודעת ליודעי בינה"). **הכבוד:** כנראה יש להשלים "מלך הכבוד", על פי תהלים כד ז-י. **ראשון ואחרון:** כנראה על פי ישעיהו מד ו: "כֹּה אָמַר ה' מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל וְגֹאֲלוֹ ה' צְבָאוֹת אֲנִי רִאשׁוֹן וְאֲנִי אַחֲרוֹן וּמִבְּלַעֲדֵי אֵין אֱלֹהִים".

80 קרב כגיבור: אולי נסמך על האמור בנבואת זכריה זכריה יד ג: "וַיֵּצֵא ה' וְנִלְחַם בַּגּוֹיִם הָהֵם כְּיוֹם הַלְחָמוֹ בְּיוֹם קָרְב" (ובהמשך הנבואה שם [פסוק ט] נאמר: "וְהָיָה ה' לְמֶלֶךְ עַל כָּל הָאָרֶץ בְּיוֹם הַהוּא יְהִי ה' אֶחָד וְשָׁמוֹ אֶחָד").

81 א'ים ישב וכו': תהלים מז ט: "מֶלֶךְ אֱלֹהִים עַל גּוֹיִם אֱלֹהִים יֹשֵׁב עַל כִּסֵּא קֹדֶשׁ".

כתב היד: ט"ש H2.2

נדפס: זולאי, לתולדות הפיוט, עמ' קיד

מימין השישי

[א]

מימין השישי

[א..ור.ח לדרך מ..ור]

[ב..ור. ב.. ... ל]ב טהור.

[... ..ת מ'מין לארמונך. גו]ננינו וסוככינו ב'מיןך.

[ד..נך]. דגול [ת]שמח בימעוןך.

5 המון מ'מין בהמוני. [...].

ותאזמין[ר אע]שה למעני למעני. בחוקך שב לימני.

[ככ' "לדוד מזמור נאם יי לאדני] שב לימני עד אשית אויבך הדום לרגלך" (תהילים קי א)

וּנְ' וּתְתִן [לִי מִגֵּן יִשְׁעֶךָ] וְיִמְיֶנְךָ תִּסְעָדֵנִי וְעֲנֹתְךָ תִּרְבְּנִי (תהילים יח לו)
וּנְ' "תַעֲזֹז (!) לְדָךְ עַל [צָרֶיךָ וְכָל אוֹיְבֶיךָ] כִּכְרַתּוֹ" (מיכה ה ח)

[1א]

יִכְרַתּוּ[סִיךְ]. יְכֹנְנוּ עִם (מ)עֲמֹסִיךְ.
יִכְתִּירוּךָ כָּל מַעֲשֵׂיךָ. [... חוֹס]יךְ. ב'.

[ב]

10 זו... ..[י..נ]. זְמִירוֹת יִשׁוּעָה הַשְּׂמִיעִינוּ.
הַסּוּף זֶרְעֶךָ וְשִׁיעִינוּ. [ח.. ... הוֹשִׁיעִינוּ].
טִסְנֵנִי לְעֶרְוֶךָ הַגִּיּוֹן. טַעַם שְׁנֹת יָמִין עֲלִיּוֹן.
[י..[י..ו].] וְרַב בֵּית הָעֲלִיּוֹן.
כֹּהֲנֵי מִיָּמִין יִלְכוּ נְכוּחַ. [כ..[כוח]
[ל]הֶאֱדִיר לְנֹתָן לִיעִיף כֹּחַ. לַעַד יִמְיֶנְךָ נֶאֱדָרִי בְכוּחַ.

[ככ'] "יִמְיֶנְךָ יְיָ נֶאֱדָרִי בְכוּחַ יִמְיֶנְךָ יְיָ תִרְעֵץ אֲיִיב" (שמות טו ו)
וּנְ' "תִּמְצָא לְדָךְ לְכָל [אוֹיְבֶיךָ יִמְיֶנְךָ תִּמְצָא שְׁנֵאִיךְ" (תהילים יח לו)
וּנְ' "יָמִין יְיָ רִמְיָמָה יָמִין יְיָ עֹשֶׂה חֵיל" (מיכה ה ח)

[ב1]

15 חִי... ..[חִי..סֵה]. [חִי..] לִיךְ בְּאֲבֵרְתְךָ נוֹשָׂא.
חִי הִיָּה לְנוֹ מַחֲסֵה. [חִי.. ...] כָּל מַעֲשֵׂה. ב'.

[ג]

[מ..[ה..]. מְשַׁמֵּר מָה נוֹרָא הַמְקוֹם הַזֶּה.
נֹא טַהוּרִים עֲלִיּוֹ תֹזָה. [נ.. ...] נִיבֹזָה.
שֹׂא יִמְיֶנְךָ וְזֶרְעֶךָ. סֵלָא עֲמִים חֶסֶף זֶרְעֶךָ.

20 [ע..] ענֹת לֹא ימוֹשוּ מִפִּי זָרְעֶךָ.

פִּנָּה לְמִימִין אֲשׁוּרוֹ. [פ..רו].

[צק]וֹן לְהֵשׁ ת[שׁוּרוֹ]. צַחֹת שִׁיר חֹדֶשׁ שִׁירוֹ.

ככ' "מִזְמוֹר [שִׁירוֹ לִי שִׁיר חֹדֶשׁ כִּי נִפְלְאוֹת עָשָׂה] הוֹשִׁיעָה לֹא יִמְיִנּוּ זָרוֹעַ
קְדוֹשׁ" (תהילים צח א)

[ונ' "למען יחלצון ידידיך הושיעה ימ]ינך וענני" (תהילים קח ז)

ואתה ק'. אל נא.

[ד]

[ה..ד.. ...]

וּפִירְחָה לְקֹם עַל יְמִינִי. [ת.. ...].

25 [ה.. ...]. וּלְמִשְׁמְרוֹ י[ע]לָה מִימִינִי.

[...]. מ?מ[רו]ם וקדוש.

פיוט ה

[ק..שך. ק.. ... מק]זשך. קָרַב ויִשְׁמֹר הַר ק[ד]שך.

[ר..נך. ר..נך]. רֵם הוֹשִׁיעָה לְךָ יְמִינֶךָ.

[ש.. ...] שׁוֹבֵינֵנוּ? וּבִמְקוֹלְשֶׁךָ [...].

30 [ת.. ...] תְּשִׁיב מִימִין שׁוֹמֵר ?ת? [..].

[אל נא לע' תע' במשמר מי]מין.

1 [..] ח ידך: שמא נכתב פתח יד או שלח יד (ושמא יש להשלים: "שלח ירך מן החור", על פי שיר השירים ה ד: "דודי שלח ידו מן החור"). לב טהור: ראה תהלים נא יב: "לב טהור ברא לי אלהים ורוח נכון חדש בקרבי". וסביר שלשון בריאה פותחת את הצלעית.

3 ארמונך: למקדש, ראה ירמיהו ל יח: "ונבנתה עיר על תלה וארמון על משפטו ישב". גוננינו וסוכנינו בימינך: הגן עלינו ופרוס עלינו חסותך, על פי הפסוק המובא בשרשרת מתהילים יח לו: "ותתן לי מגן ישעך וימינך תסעדני וענותך תרבני". והשווה ללשון הפייטן בקדושתא למשמר חופה: "גוננינו וחופינו וניתחשב".

4 דגול: כינוי לה', על פי שיר השירים ה': "דודי צח ואדום דגול מרכבה". **בימעון:** במקדשך, ראה למשל תהלים כו ח: "ה' אהבתי מעון ביתך ומקום משכן כבודך". ולענין שמחתו של ה' במקדשו ראה דברי הימים א טז כז: "עז וחדוה במקומו". וראה מדרש תהלים: "כשחרב בית המקדש ניתן קול בכיה ויללה בכל העולם... אמרו לפניו מלאכי השרת, וכי יש לפניך דברים הללו, והא כתיב הוד והדר לפניו עוז וחדוה במקומו, אמר להם וכי בתי אינו חרב, ובניי מסורין בקולרין, ואיני מיצר...".

5 המון מימין: קהל משמר מימין. והשווה ללשונו בקדושתא לאימר: "המון המאמיר תחליץ". אעשה למעני למעני: על פי ישעיהו מח יא: "למעני למעני אעשה פי איך יחל" (וראה שם בפסוק יג: "אף ידי יסדה ארץ וימיני טפחה שמים"). **6 בחוקקך:** באמרך. ויושם לב להחלפת ו' ב-ב' בראש הצלעית (וראה לעיל בפרק על חילפי העיצורים).

שב לימיני: תהלים קי א: "לדוד מזמור נאם ה' לאדני שב לימיני עד אשית איביך הים לרגליך". ותתן: "ותתן לי מגן ישעך וימינך תסעדני וענותך תרבני". תעוז: מיכה ה ח: "תרם ידך על צריך וכל איביך יכרתו". לחילוף תרום-תעוז ראה תהלים פט יד: "לך זרוע עם גבורה תעז ידך תרום ימינך".

7 יכוננו: ישוּבו ויעמדו על מכונם. **עמוסיך:** כינוי לישראל, על פי ישעיהו מז ג: "שמעו אלי בית יעקב וכל שארית בית ישראל העמסים מני בטן הנשאים מני רחם". **8 יכתירוך:** ישבחוך ומליכוך עליהם. **מעשיך:** ברואיך, והשווה: תהלים קמה י: "יודוך ה' כל מעשיך וחסדיך יברכוכה". ובצלעית האחרונה אמור להיזכר עניין הגנת ה', כהעברה לברכת מגן אברהם.

9 זמירות ישועה: לצירוף לשונות זמר וישועה ראה שמות טו ב: "עזי וזמרת יה ויהי לי לישועה". **ישועה השמיענו:** ראה ישעיהו נב ז: "משמיע שלום מבשר טוב משמיע ישועה אמר לציון מלך אלהיך". **10 חסוף זרועך...** [הושיענינו: שם י: "חשף ה' את זרוע קדשו לעיני כל הגוים וראו כל אפסי ארץ את ישועת אלהינו".

ושעינו: רצה וקבל את תפלתנו, ראה בראשית ד ד: "וישע ה' אל הקבל ואל מנחתו".

11 טסנו: מיהרנו. במקרא מופיע השורש טו"ש פעם יחידה באיוב ט כו: "חלפו עם אגיות אבה כנשר יטוש עלי אכל". פרשני ימי הביניים הבינוהו מלשון תעופה (כך למשל אבן-עזרא: "אין לו ריע במקרא, ופירושו יעוף לפי העניין"), ואף במדרשי חז"ל משמש השורש במשמעות זו. כך מובא למשל בתלמוד הירושלמי תענית ד ו: "חמשים ושנים לא נראה עוף טס בארץ ישראל". בלשון הפייטנים נעשה שימוש בשורש טו"ס במובן מהירות והזדרזות. כך למשל בקדושתא ליניי למעשה פינחס: "טס אל הקובה, על זכר ועל נקבה".

לערוך הגיון: לסדר תפילתנו. ראה תהלים יט טו: "יהי לרצון אמרי פי והגיון לבי לפניך" (אולי בהשראת הצירוף באה כאן צורת נסמך במקום נפרד). בלשון הפייטנים שימשה המילה הגיון במובן אמירה ותפילה. ראה למשל בסדר העבודה "אזכיר גבורות" ליוסי בן יוסי: "משכוה לשן בחוקי עשור... תם הגיונו [=אמירתו] פשט וטבל". וביוצר קלירי לסוכות: "יסכית אל פילולי ויאזין הגיוניי". **טעם... עליון:** על פי תהלים עז יא: "ואמר חלותי היא שנות ימין עליון".

פרשנים וחוקרים התחבטו בהבנת הפסוק. יש שהבינו את הצורה "שנות" כצורת מקור פועלית של שנ"ה בבניין קל, במובן שינוי (כך למשל אצל קדרי, בערכו); יש שהבינו מלשון חזרה בשנית (כך פירש ע' חכם, 'דעת מקרא'), ויש שהבינו שמדובר בצורה שמנית, ריבוי של שָׁנָה. לשני הפירושים סמך בדרשות חז"ל. ונראה להעדיף את עניין ההשתנות – להתפלל על שנשתנתה ידו של עליון – או שתשתנה ידו. וראה פסיקתא דרב כהנא פסקא יז: "ואומר חלתי היא שנות ימין עליון" – אמר ר' שמואל בר נחמן: על שלא חילינו פניך בתשובה ונשתנית הימין".

השימוש הפייטני כאן סובל כמה אפשרויות פירוש. ייתכן לבאר כי מדובר על העיסוק בתורה, שהייתה על פי המדרש נתונה לאורך שנים תחת ידו וימינו של ה' (כך למשל בבראשית רבה פרשה ח: "קדמה היא לברייתו שלעולם אלפים שנה הדא הוא דכתיב 'ואהיה אצלו אמון ואהיה שעשועים יום יום' [משלי ח ל]". ניתן גם להבין שמדובר בצורת מקור של שנ"ה, לשון חזרה בשנית, ושעיור הצלעית הוא: לחזור ולדבר בשבח ימין עליון, והיינו כוחו של הקב"ה (זהו הערך שניתן במילון ההיסטורי).

12 בית העליון: כנראה כינוי למקדש, ראה מלכים ב טו לה: "הוא בָּנָה אֶת שַׁעַר בֵּית ה' הָעֶלְיוֹן". ואולי יש להשלים: "ישמור בית העליון".

13 ילכו נכוח: ילכו בדרך ישרה. על פי ישעיהו נז ב: "יבוא שְׁלוֹם יְנוּחוּ עַל מַשְׁכַּבְתֶּם הַלַּיְלָה נְכֹחוּ", ותרגם יונתן שם את המילים האחרונות: "עבדי אורייתיה". **לנותן ליעיף כוח:** כינוי לה', על פי ישעיהו מ כט: "נִתֵּן לַיַּעֲקֹב כֹּחַ וְלֵאמֹר אֲנִי עֲצָמָה יִרְבֶּה". **ימינך נאדרי בכוח:** על פי שמות טו ו, המובא בשרשרת הפסוקים.

15 באברתך נושא: מגן, על פי דברים לב יא: "יִפְרֹשׁ כַּנְפָיו יִקְחֵהוּ וְשָׂאֵהוּ עַל אֶבְרָתוֹ". המילה הקודמת היא כנראה כינוי לישראל (ייתכן שנכתב חיליק, והיינו אנשי צבאך. ראה למשל יחזקאל כז י: "פָּרַס וְלוּד וּפּוּט הָיוּ בְּחִילָךְ אֲנָשֵׁי מִלְחָמָתְךָ"). **16 חיי:** פנייה לה'. **היה לנו מחסה:** ראה משלי יד כו: "בְּיָרֵאת ה' מִבֶּטַח עַז וְלִבְנָיו יִהְיֶה מְחֹסֶה", ועוד רבים. ובצלעית האחרונה אמור לבוא אזכור של טל ותחייה, בנוסח "חיות בטל כל מעשה".

17 מה... הזה: כינוי למקדש, על פי בראשית כח יז: "מֵה נִזְרָא הַמָּקוֹם הַזֶּה אֵין זֶה פִי אִם בֵּית אֱלֹהִים וְזֶה שַׁעַר הַשָּׁמַיִם", וכנראה בצלעית הראשונה ישנה לשון תפילה לעליית מימין למשמרו במקדש (זולאי העיר על אתר: "היש להסיק מכאן שלפי הדותה ישב משמר מימין בבית אל או בירושלים ולא כמקובל ביודפת?", אך נראה שפשוט יותר לפרש הביטוי על המקדש, שעניין שמירתו חוזר רבות בפיוטים. וראה לעיל בעמ' 32 ואילך את הדיון בעניין מקום מושבם של הכהנים. **18 טהורים עליו תזה:** טהרהו במים טהורים, על פי יחזקאל לו כה: "וְזָרְקְתִי עֲלֵיכֶם מֵיִם טְהוֹרִים וְטָהַרְתֶּם מִכָּל טְמֵאוֹתֵיכֶם".

19 שא ימינך: 'נשיאת יד' נזכרת רבות במקרא, הן בהקשר שבועה והן בהקשר התעוררות לפעולה. כך למשל בתהלים י יב: "קוֹמָה ה' אֵל נִשְׂא יָדָךְ אֶל תִּשְׁכַּח עֲנִיִּים". והשווה לתהלים פט יד: "תַּעֲזֵ יָדְךָ תְּרוֹם יְמִינְךָ". **ימינך וזרועך:** תהלים מד ד. **סלא עמים:** על פי הניקוד

הכוונה לכאורה למילת הקריאה או הפנייה סלה, ושיעורו: לנצח על עמים חשוף זרועך. במילון ההיסטורי ניתן הערך סל"ה בציווי בבניין פיעל, בניגוד לניקוד בכתב היד, על פי הפסוק באיכה א טו: "סלה כל אבירי אדני בקרב קרא עלי מועד לשבר בחורי", ופירושו כאן: שבור והכרת עמים. ניתן גם להבין כי מדובר בציווי בבניין קל, על פי תהלים קיט קיח: "סלית כל שוגים מחקיקי כי שקר תרמיתם". **20 ענות:** לאמור, בענותך. **לא... זרעך:** ישעיהו נט כא: "רוחי אשר עליך ודברי אשר שמתי בפיך לא ימוש ופיך זרעך"

21 פנה למימין אשור: ישר לפניו דרכו וצעדיו, על דרך ישעיהו נז יד: "סלו סלו פנו דרך הרימו ממשול מדרך עמי". **22 צקון לחש תשור:** תפילתו ומנחתו. ראה ישעיהו כו טז: "ה' בצר פקדוך צקון לחש מוסרך למו". הצורה צקון במקרא היא כנראה צורה פועלית בעבר, בדומה לצקו, אך הפייטנים השתמשו בה כשם עצם שעניינו תפילה, הנרדף לשם העצם לחש. ראה למשל ביוצר קלירי לסוכות: "צקון צעקתכם הסכיתי ממעוניי". **תשור:** תשורתו, מתנתו. במקרא מצויה המילה תשורה, והפייטנים גזרו ממנה את צורת הזכר תשור. השווה לקדושתא קלירית ליום הכיפורים: "המוניך יודוך בשיריהם, הכין כמאז תשוריהם" וראה לעיל בעמ' 117.

22 צחות: ראה ישעיהו לב ד: "ולשון עלגים תמהר לדבר צחות", והיינו דברים צחים וברורים. הצירוף שיר חדש לקוח מן תהלים צח א המובא בשרשרת. ייתכן שבצלעית החסרה של האות פ' הייתה פנייה לה' בבקשה שיקבל את תפילתם של ישראל, ושתי הצלעיות הבאות משמשות כתמורה של המושא.

שרשרת הפסוקים: תהלים צח א: "מזמור שירו לה' שיר חדש כי נפלאות עשה הושיעה לו ימינו וזרוע קדשו". תהלים קח ז: "למען יחלצון ידיך הושיעה ימינה ועגני".

24 ופירחה יקום על ימין: הה"א מסומנת בכתב היד כה"א מופקת, ועל פי הניקוד יש להבין אפוא שמדובר בפרח (וזהו הערך שניתן במילון ההיסטורי), אך הלשון כנראה מבוססת על איוב ל יב: "על ימין פרח יקומו". הצורה פרחח יחידאית, ובימי הביניים פירשה על פי ההקשר כשם קיבוצי לבני נוער, בדומה ללשון חז"ל "פרחי כהונה" (משנת יומא א ז ועוד). כך לדוגמה פירש רלב"ג: "על ימיני יקומו הילדים. והנה נקראו הילדים כן להמצא הפרח בתחלת הווית הפרי וכזה אמרו חז"ל פרחי כהונה" (וראה בתרגום הארמי: "על ימינא בחוצפא בניהון יקומו"). בתרגום השבעים מתורגמת המילה פרחח 'נבט', 'שתיל רך' (blastou).

קשה להבין את ההקשר בפיוטנו בשל קיטועו, אך ייתכן שהפייטן הבין את המילה פרחח באיוב כשם עצם חיובי הקשור לפריחה, ולכן שיבץ את קטע הפסוק בפיוט (הפסוק המלא הוא "על ימין פרחח יקומו רגלי שלחו, ויסלו עלי ארחות אידם", וניתן להבין שהם [האנשים שאיוב מגנה, ראו שם פסוק ח: "בני נבל וכו'"] עומדים על ימין פרחח – נאמר, נמצאים במקום פורח ורענן – אך את רגליי הם משלחים משם. הפרק פותח בפסוק: "ועתה שחקו עלי צעירים ממני", וכוולל בעיקר דברי תלונה על התנהגותם כלפיו, נראה שהמילים המפורשות נתנו את משמען למילה הסתומה 'פרחח' וכך נתקבעה ההבנה שמדובר ב'צעירים חצופים').

רס"ג בפיוטיו משתמש במילה פרחח במשמעות קוץ: "מים גבים ישקה אותם, בין פרחח וחרול ירעה עדרם" (ואף החרול נזכר באיוב שם, פסוק ז) – כנראה הבין במשמעות דומה – תחת חרול יסופחו, על ימין פרחח יקומו). אצל יהושע בן כלפה המילה משמשת כשם עצם כללי במשמעות שלילית: "פרחח קמו להצעיר, ונסבו על הבית להגעיר" (בעניין התקהלות אנשי סדום). 25 **ולמשמרו יעלה:** השווה לקדושתא למשמר חזיר: "למשמרו אותו תחזיר"

27 קרב: אולי על פי תהלים סה ה: "אֲשֶׁרִי תִבְחַר וּתְקַרֵב יִשְׁכַּן חֲצֵרֶיךָ".

28 רם: פנייה לה'. ראה ישעיהו נז טו: "כִּי כֹה אָמַר רָם וְנִשְׂא". **הושיעה לך ימינך:** על פי תהלים צח א: "הוֹשִׁיעָה לִּי יְמִינִי וְזָרוּעַ קִדְשׁוֹ"

29 שובינו: ראה תהלים פה ה: "שׁוּבֵנוּ אֱלֹהֵי יִשְׁעֵנוּ וְהִפְרָ פִעֲסָךְ עִמָּנוּ".

30 תושיב מימין שומר: תציבהו על משמרו במקדש. לצירוף 'ישיבה' ו'שמירה' ראה ויקרא ח לה: "וּפָתַח אֱהָל מוֹעֵד תִּשְׁבּוּ יוֹמָם וְלַיְלָה שְׁבַעַת יָמִים וּשְׁמַרְתֶּם אֶת מִשְׁמַרְתִּי הַזֶּה".

כתב היד: מנצ'סטר, אוסף גסטר, 1770.10

הקוץ השביעי

[ח]

80 **ולמשפטי ושלם קץ הבעירה המבו[ערה]**
והביא לי מ[..] לעמדו במערה וניתן לי גבורה
נאדר בק' שרפי קו ד'ה ודום שביעי במי
שבעה [..]ונה ובקולות שבעה
ק'ק'ק' ככ' וקרא

ושלם קץ הבערה: על פי שמות כב ה: "שְׁלֹם יִשְׁלֹם הַמִּבְעֵר אֶת הַבְּעֵרָה", וראה בבלי בבא קמא ס ע"ב: "שלם ישלם המבעיר את הבערה - אמר הקדוש ברוך הוא: עלי לשלם את הבערה שהבערתי, אני הציתי אש בציון... ואני עתיד לבנותה באש". הלשון קץ רומזת למשמר הקוץ.

וניתן לי גבורה: ראה איוב לט יט: "הַתִּתֶּנּוּ לְסוֹס גְּבוּרָה" (ואולי צ"ל: ותתן לי גבורה. לדוגמאות נוספות לטעויות העתקה ראה עמ' 40). **לעמדו במערה:** נראה שכוונתו לאבות. וראה

בקדושתא למשמר בלגה: "קמי במערה", ובביאור שם. ואולי מכוון לאליהו, שנאמר בו "ויהי כשמע אליהו וילט פניו באדרתו ויצא ויעמד פתח המערה" (מל"א יט יג). **ובקולות שבעה:** ראה בירושלמי ברכות פרק ד הלכה ג: "שבע של שבת מניין, אמר רבי יצחק כנגד שבעה קולות שכתוב בהבו לה' בני אלים".

כתב היד: מנצ'סטר, אוסף גסטר, 1770.10

אביה השמיני

[א]

[א..]בזנן. אבליה במשמרו יתכונן
בנים ואב[ות ...]
גורל אבליה [..]בייה. גשת גאול אבייה

הדור ולך קוינו

[...]

מטה עוז

ניר משיח

סיברינו סו[...]

עו[...]. ינו עוזרינו

צבאינו צורפינו

אבות פקוד לידביקים

לגררותינו ענקים

בבטן בודקינו

דרש דמינו

במשמרו יתכונן: יתייצב שנית לעבודת הקודש. **בנים ואבות:** ללשון ראה ירמיהו ו: "אבות וּבְנֵים יִחַדּוּ" (ושם אמור בדברי פורענות). ובמילה אבות כנראה רומז הפייטן למשמר אביה.

לך קוינו: ראה ישעיהו לג ב: "ה' חֲנַנוּ לְךָ קוּיֵנוּ". מטה עוז: על פי תהלים קי ב: "מִטָּה עֲזָרָה יִשְׁלַח ה' מִצִּיּוֹן רִדְהָ בְּקִרְבֵּי אֲבוֹתֶיךָ". ואפשר שביקש לרמוז גם למקום מושבו של המשמר, כפר עוזיאל. ניר משיח: על פי תהלים קלב יז: "שֵׁם אֲצַמִּיחַ קֶרֶן לְדָוִד עֲרֻכְתִּי נֵר לְמִשְׁיחִי".

סיברינו: תקוותנו. ראה תהלים קמו ה: "אֲשֶׁרִי שָׁאֵל יַעֲקֹב בְּעֶזְרוֹ שִׁבְרוּ עַל ה' אֱלֹהֵיוּ". עוזרינו: ראה תהלים עט ט: "עֲזָרְנוּ אֱלֹהֵי יִשְׁעֵנוּ עַל דְּבַר כְּבוֹד שְׁמֶךָ".

אבות פקוד לדבקים: כנראה: זכור את זכות האבות לישראל, הדבקים בך. הפייטן נטל את הלשון "פִּקְדָה עֲוֹן אֲבֹתַי עַל בְּנֵיהֶם" (שמות כ ה), והפכה לחיוב. וראה גם שמות ג טז: "אֱלֹהֵי אֲבוֹתֶיכֶם נִרְאָה אֵלַי אֱלֹהֵי אֲבֹתֶיכֶם יִצְחָק וְיַעֲקֹב לְאֹמֵר פִּקְדָה פִּקְדֹתַי אֶתְכֶם". לגרגרותינו ענקים: על פי משלי א ט: "כִּי לֵוִית חֹן הֵם לְרֹאשׁוֹךְ וְעֲנֻקִים לְגִרְגָּרְתֶּיךָ". וראה בפיוט למשמר יקים: "חורזים חרוזי עשרה ענקים", ובביאור שם.

בבטן בודקינו: ראה תהלים קלט יג: "כִּי אַתָּה קִנִּיתָ כְּלִי־תִי תִסְכְּנִי בְּבֶטֶן אִמִּי". וכן: משלי כ כז: "נֵר ה' נִשְׁמַת אֶדָם חֹפֵשׁ כָּל חֲדָרֵי בֶטֶן".

דרש דמינו: לצירוף ראה למשל תהלים ט יג: "כִּי דִרְשׁ דְּמִים אוֹתָם זָכַר לֹא שָׁכַח צַעֲקֹת עֲנָוִים". וראה בקדושתא למלכיה לקמן, בשם ה': "דרוש אדרוש דמיך".

אלישיב אחד עשר

כתב היד:

ט"ש H16.3, ט"ש ס"ח 249.12, אוקספורד d63.82a

נדפס: קאהלה, מסורות בני המערב, א-ג

[ונ' 'והוא רחום יכפר עוון והרבה להשיב אפו ולא יעיר כל] הַמְתוֹ" (תהלים עח לח)

ונ' "כֹּה אָמַר יְיָ הַנְּנִי שֵׁב שְׁבוֹת אֱהִי יַעֲקֹב וּמִשְׁכְּנוֹתָ [יו ארחם] וּנְיַבְנֶתָה לְעִיר עֵל תִּלְיָה וְאַרְמוֹן עַל מְשַׁטּוֹ יִשָּׁב" (ירמיהו ל יח)

ונ' "יִשָּׁב יִרְ[חמנו יכבש] עוֹנוֹתֵינוּ וְתִשְׁלַיֵךְ בְּיַמְצוֹלוֹת יָם כָּל חַטָּאתָם" (מיכה ז יט)

[א1]

חַטָּאתָם תִּימָחָה לְעַב. הַיִּטִּיב לְאַלְיִשִּׁיב מִדָּל יוֹדְעֵיו

חַטָּא לְקַהֵל [ב.]. הֶדֶר חוֹטֵר מִגֵּן אָב. ב'

[ב]

זֶה שְׁעַר הַתְּשׁוּבָה. זָקוּף לְבַעֲלֵי תְשׁוּבָה.
 10 חֲזוּת לְאֵלֵי־שׁוֹבֵי יִשְׂרָאֵל [בה]. חֲזוּת לְכַבֹּד חֲשׁוּבָה.
 טַעַם שׁוֹבֵי שׁוֹבֵי־טָף מְרַחֵק מִשׁוֹבְבֵי [ים].
 יִלְמַד אֶל־שׁוֹבֵי לְתוֹשְׁבֵי־יָם. יוֹפֵי יִקְרָאֵת שְׂכָר שְׂבִיִּים.
 כּוֹ [הָזָן] קָנָה תְרַחֵם [ם]. לְיִתְרוֹ תְשׁוּבָת לְיִוּוֹלֵית חָן.
 לְיִמּוּדֵי לְכֹהֲנָיו לְיָחִים. לְקַח שׁוֹבָה? וְהִנְחָ [ם].
 כְּ כִי "שׁוֹבָה יִי עַד מָתִי וְהִינַחֵם עַל עֲבֹדֶיךָ" (תהילים צ יג)
 וְנִי "שׁוֹבֵי בְנֵי שׁוֹבְבֵי אֵי? [פה] מִשׁוֹבְבֵיכֶם הִנְנוּ אֶתְאֲנֹ לְךָ כִּי אֵתָה יִי
 אֱלֹהֵינוּ" (ירמיהו ג כב)
 וְנִי "שׁוֹבָה יִי אֵת שְׁבִי? [נו כֹּאפִיקִים בְּנִגְבֵי] (תהילים קכו ד)

[ב1]

15 בְּנִגְבֵי וּבְכָל רוּחַ. בְּשׁוֹבְבֵי יִיטִיב רוּחַ.
 בְּטַל לְהִשְׁבִּיב רוּחַ. בְּטוֹת בְּתַחֲיָה? [וּח]. ב'.

[ג]

מִשׁוֹבְבֵינֵנוּ תִירְפָּא. מִשְׁ... [פ..] ה.
 נִתְוֶן לְאֵלֵי־שׁוֹבֵי בַח? וּפְהָ? נִיזָר לְרֹאשׁ נְחֻפָה.
 [ס.. ... [בִּין]. סֹדֶר חֲטָא? אֲתִינֵנוּ לְהִלְבֵּי? [ין]
 20 עֲצָתְךָ אֶל־שׁוֹבֵי יִבִּין. [ע.. ... [בִּין].
 [פ.. א] לִישִׁיב בַּעֲלֵי־סָךְ? פְּדוּת לְשׁוֹבְבֵי יוֹמְסָךְ.
 צָר וּמְצִי? [יו] חֲסָךְ. צוֹעֲקֵינוּ שׁוֹבֵינוּ [וְהִפֵּר כַּעֲסָךְ]
 כְּ כִי "שׁוֹבְבֵינוּ אֵי יִשְׁעֵינוּ וְהִפֵּר כַּעֲסָךְ עֵימָנוּ" (תהילים פה ה)
 וְנִי "אֲרַפָּא מִשׁוֹבְבֵיכֶם [אוֹהַבֵי] נִדְבָה כִּי שִׁב אֲפִי מִמְּנִי!" (הושע יד ה)
 וְנִי "הִשְׁבִּינֵנוּ יִי אֱלֹהֵיךָ וְנִשׁוּבָה חֲדָשׁ יִמְיָנוּ כְּקֹדֶם" (איכה ה כא)
 וְאֵתָה ק'. אֵל נָא.

[ד]

הִשְׁבִּינֵנוּ אֱלֹהֵיךָ וְנִשׁוּבָה. דְרוֹשׁ עֲדוּת הַחֲשׁוּבָה.
 וְאֵמַרְתָּ שׁוֹבָה? מִשְׁ? [בה]. תְשׁוּבָב בַּת הַשׁוֹבְבָה.

25 האזמרת לכו ונשׁוּבָה. וצדקתה [..בה].
בחסד וברחמים ובתשובה. ואלישיב ישמור בית ישיבה. [קדוש]

[ה]

קראי שׁוּבֵינוּ תְּשִׁיב. קראי קהילות אלישיב. קירילתך [..יב].
רחם שבייה בת ציון. רוצץ אלישיב לשערי ציון. רנן שובה א[... יון].
שׁוּבֵי שׁוּבֵי שׁוּלְמֵי תְּבִשֶׁר. שלח לאלישיב וטוב יבשר. שולחן? טוב? לא
תחסר.

30 תשוב ברחמים לשער הפונה. תבנה עירך ומשם תענ[ה. תשוב] אם עד
שדי תיבנה.

אל נא לע תע' במשמר אלישיב.

[ו]

את שערי תשובה תפתח. את שׁוּבֵי בדתך תפתח.
[ב..] [בגדינו תנתח. בטא אני אחישנה? בעיתה.
[ג..] שׁוּבוּ ונשׁוּבָה אליכם. גאול אני שב שׁוּבוֹת אהליכם.
[ד..] [ח] ליליכם. דיץ לדיץ במלולליכם.

35 [השיבנו א] לך ונשוב. השב שׁוּבוֹת שאר ישוב.
[ו..] ברחמך תשוב. ושׁוּבֵי ישראל לנויהו יהי קשוב.
[ז..] [ח] בכתך תורינו. זכינו ברחץ וטהרנו.

[ח..] [א] חטאת נעורינו. חתום בתשובה פ(י)אירינו.
[ט..] [א] עזר תלמד. טהור כהן קנה תעמד.

40 [י..] [מ] צוד רעים חומד. יועץ לשוב יהי עומד.
[כ..] [ש] בכים [..] צה. כי אתה תשובה רוצה.
[ל ב ח] [י] ירצה. למלך יושב תהילות ותראה.
[ממשון] בת פתאים תצילינו[ו]. משובתך לא תעצילינו.
[נ..] [ב] תשובה? תכין? אצילינו. נהגינו ולא יסור צילינו.

- 45 [ש]כַר תְּשׁוּבוֹת בְּאִישׁ אֶוֹן. סֶלֶק מִקְרַבִּינוּ? לֵב אֲבֹן.
 ?עֲזָרִינוּ מַעֲמַל וְאֲבֹן. עֵטוֹר עַל [.. לֹא] ?הַיְבִיט אֶוֹן.
 [פ]אֲקִדִּינוּ בְּדֶרֶךְ הַטּוֹב. פ. [.. ..] ?טוֹב.
 [צ.]תְּשׁוּבָה בְּלִבְךָ טוֹב. [צ.]תִּמְנַע טוֹב.
 [ק?רַב כֹּהֵן קָנִי? הַלֵּה? [..]. [ק.]טוֹב.
 50 [ר.]?בַּהֲנֵה? מָה טוֹב. רִנֵּן? קִירְבַת אֱלֹהִים לִי טוֹב.
 [שׁו]ב שְׁבוֹת אֱהִי יַעֲקֹב. שֶׁאֲגִינוּ שְׁבוֹת יַעֲקֹב.
 [תֹא]מֵר שֶׁקֵּט וְשֶׁאֲנִן וְשֶׁב יַעֲקֹב. תִּשָּׂא תְהִלָּה בְּקִדּוֹשׁ יַעֲקֹב.
 [ז]
- וּבִכְן.
 [אִי מַה? [ג]ד?לֵה וְעִמְקָה לְמֵאֵד הַמַּחֲשֵׁבָה.
 בְּמַחֲשֵׁבוֹת שְׁלוֹם מִקְדָּם חֲשׁוּבָה.
 55 [ג.]הַ עֵימָם נִחְשָׁבָה.
 דַּת דְּרַבּוּנוֹת חֲכָמוֹת חוֹשֶׁבָה.
 [ה.]רַכּוֹ חֲשָׁבָה.
 וּמִי לְבִין וִידְעַ וְיִגִּיד וְיֵאמֶר מֶה הַמַּחֲשֵׁבָה.
 [ז.]הַדְּבֹר וְהַנִּידְבָר לִישִׁיבָה.
 60 חֲכָמִים מַחֲכָמִים וּמַחֲכָמִים וְנַחֲכָמִים [..] ?ב?ה.
 טָרַב זָרַד וְסָרִיג לְתַכְנֹן לְהַשִּׁיבָה.
 יִפְיִן וְתוֹארוֹ וְהוֹדוֹ [..] לִיתְשׁוּבָה.
 כַּת אֲלִישִׁיב לְבֵית בַּת שׁוֹבִיבָה.
 לֹא תֵאָחֵר לְשׁוֹבֵב [..] לְקִינָה נִפְשָׁה שְׁבָה.
 65 מֵהָרִינוּ לִישְׁאוֹב מִמְעֵינֵי שְׁאֲבָה.
 [ג]הָרִי נִחְלִי בְּפָנֶיךָ לְהַשְׁאִיבָה.
 סִיפִי צִירִי מִזּוֹזוֹת אֲשַׁנְבָה.
 [ע.]נִבְרָא יוֹם יוֹם לְ(י)יִשִּׁיבָה.
 פָּנוּ אֲלֵי וְהִיוֹשְׁעוּ מִפִּיךָ נִקְשִׁיבָה.
 70 [צ.]אֲלִישִׁיב כֹּהֵן קָנָה לְהַתְחַשִּׁיבָה.

קָרָא קוֹל עֲמוּד עַל מְשַׁמַּן... תְּלֵה שִׁיבָה.
רְעִי מְשֻׁמְרֹת וּשְׁבוּתָם שׁוֹבָה.
שׁוֹבִינוּ אֵיל...]

75 [...] [...] ש?כ?ה? ב?שה. עי?י?.. ש?ע?..?ע?ש?..].. שוב לא?ו?..].
ת?י?ט?וֹר ותיקום כנא־מך.

תש?י?ם? את תשיב. וכקדם להש[יב]. מארבע רוח תשיב. צפונית כעת
תשיב.

דרומית לא תנופף? [...] כעת תרופף. צפונית וניסתרופף.

ולבא תשיב? ר?וח ארגסטים [...] שניהם.

ותאמר לצפון תיני. ולתימן אל תיכלאי. להביא בני?יך מ[רחוק] ובנותיך
על צד תאמנה.

80 ואז נראה ונינהר ויפחד וירחב ל?יב[ינו]. בשוֹבך בשוֹבָה ונח?ת?
ובהשקט ובביטחה תהיה בך גב?ור?תינו.

[...] מלך הכבוד יושב תהילות ישראל. ק'ק' ככ' וקרא

7 חטאתם תימחה כעב: כהסתלקות הענן, על פי ישעיהו מד כב: "מחיתי קעב פשעיה וקענן
חטאותיה". **היטיב:** במהדורת קאהלה: "הישיב". ויושם לב לחילוף העיצורים ה"א וחי"ת, וכן
בצלעית האחרונה. **מול יודעיו:** מול אוהביו וקרוביו. השווה לנאמר בסיום איוב (מב יא):
"וַיָּבֹאוּ אֵלָיו כָּל אֶחָיו וְכָל אֶחְיוֹתָיו וְכָל יָדְעָיו לְפָנָיו וַיֹּאכְלוּ עִמּוֹ לֶחֶם בְּבֵיתוֹ". **8 חטא:** טהר. ואולי
יש להשלים: "לקהל רעיו", או "לקהל שומעיו". **הדר:** על פי ההקבלה ליתר הצלעיות, ייתכן
שיש להבין כציווי: תהדרו ותחזירו לתפארתו (במילון ההיסטורי ניתן הערך ציווי בבניין קל, על
פי הניקוד במסירה. במקרא השורש בא רק בבנינים קל, נפעל והתפעל). לחלופין, אפשר
שהכוונה היא לצורה שמנית, המשמשת תמורה לקהל הנזכר בצלעית הקודמת (והשווה
ללשונו בקדושתא למשמר חופה: "הדר למלאת חופתו" ועוד). **חוסר מגן אב:** צאצאי אברהם,
שנאמר בו "אנכי מגן לך" (בראשית טו א). השימוש בחוסר במובן זרע על פי ישעיהו יא א:
"וַיֵּצֵא חֹטֵר מִגִּזְעֵי יִשְׂרָאֵל".

בעקבות מילת השרשור "חטאתם" נפתחות שלוש הצלעיות הראשונות בעיצורים "חט-" (או
"היט-"), ונראה שלכן ננקטה כאן המילה "חוסר" אף שבהעתקה שלפינו היא אינה בפתחת
הצלעית.

9 זה שער: על פי תהלים קיח כ: "זֶה הַשָּׁעַר לֵה' צְדִיקִים יָבֹאוּ בו". **שער התשובה:** השווה איכה רבה (וילנא) פרשה ג: "הים הזה לעולם פתוח, כך שערי תשובה לעולם פתוחין".

זקוף: פתח השער, השווה לנאמר בקדושתא לפתחיה: "זה השער לא יונעל, זקוף פתחיה ביושבי מעל". 10 **חזות... חשובה:** יראו בני משמר אלישיב בישיבתם במקדש, החשוב כחופת כבוד (ראה ישעיהו ד ה: "וּבָרָא ה' עַל כָּל מְכוֹן הַר צִיּוֹן וְעַל מִקְרָאָהּ עֵנָן יוֹמָם וְעָשָׁן וְנִגְהָ אֵשׁ לְהִבֶּה לְיָלֵהּ כִּי עַל כָּל כְּבוֹד חָפָה"). ועל פי ההמשך נראה שכוונתו כאן גם לישיבה כמקום לימוד תורה והרבצתה. ראה ספרי דברים עקב פסקא מח: "שמא תאמר הריני למד תורה בשביל שאיקרא חכם, בשביל שאשב בישיבה". על התפתחות המונחים ראה י' גפני, 'ישיבה ומתיבתא', ציון מג (תשל"ח), עמ' 12-37. וראה בהמשך: "ואלישיב ישמור בית ישיבה"

11 טעם... שבים: את ענין התשובה וגודלה ילמד משמר אלישיב. **שובו שובבים:** על פי ירמיהו יג כב: "שובו בנים שובבים". **טף מרחוק משובבים:** מביאים בניהם מרחוק, על פי ישעיהו מג ו: "הִבִּיֵא בְנֵי מִרְחוֹק". 12 **יופי... שכר שבים:** כנראה: היופי והיקר הם שכרם של השבים. וראה בבלי ברכות לד ב: "אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן: כל הנביאים כולן לא נתנבאו אלא לבעלי תשובה, אבל צדיקים גמורים – 'עין לא ראתה אלהים זולתך'. ופליגא דרבי אבהו, דאמר רבי אבהו: מקום שבעלי תשובה עומדין - צדיקים גמורים אינם עומדין, שנאמר: 'שלום שלום לרחוק ולקרוב', לרחוק ברישא והדר לקרוב". **יקראת:** על פי ישעיהו כח טז: "הִנְנִי יֹסֵד בְּצִיּוֹן אֶבֶן אֶבֶן בְּחֹן פִּנֹת יְקָרָת". לצירוף "יופי יקרת" השווה ללשון יניי בקדושתא לשבועות: "יופי יושר יקרתם", וללשון התחינה "אופל אלמנה תאיר" שמחברה אינו ידוע: "יופי יקרת תיסדה".

13 כוהן קנה: כינויו של משמר אלישיב, ראה לעיל עמ' 58. **כיתרו... חן:** השיבו על ראשיכם את התורה ככתר, על פי משלי א ט: "כִּי לִוְיֵת חָן הֵם לְרֵאשִׁיךָ" (וראה גם שם ד ט). ויושם לב לחריזה בנו"ן במקום במ"ם.

14 ליחים: כנראה: להוליד, להרבות. השווה ללשון הקליר בקדושתא לשבתות הנחמה: "לנחם אום לא נוחמה... בבנים ובבנות להרבות וליחמה". אפשר שבמילה לימודים רומז הפייטן לדברי ישעיהו בנחמות (נד יג): "וְכָל בְּנֵיךָ לְמוֹדֵי ה' וְרַב שְׁלוֹם בְּנֵיךָ", וכוונתו להרבות בניהם ותלמידיהם.

לקח שובה והנחם: כדבר שנאמר "שובה ה' עד מתי והנחם" (בפסוק הפותח את השרשרת). **לקח:** אמירה, והשווה "יערף פמטר לקחי תזל פטל אמרת" (דברים לב ב).

15 ובכל רוח: בכל רוח מרוחות השמים. ראה זכריה ב י, ועוד. **ייטיב רוח:** לצירוף טוב ורוח ראה תהלים קמג י: "לְמַדְנִי לַעֲשׂוֹת רְצוֹנְךָ כִּי אַתָּה אֱלֹהֵי רוּחַ טוֹבָה", וכן נחמיה ט כ: "וְרוּחְךָ הַטּוֹבָה נִתְּנָה לְהַשְׁכִּילֵם". **16 בטל להשיב רוח:** להחיות מתים בטל, על פי ישעיהו כו יט: "יִחְיֶי מִתֵּיךְ נְבִלְתֵי יְקוּמוּן הִקְיִצוּ וְרִנְנוּ שִׁכְנֵי עֵפֶר כִּי טַל אֹרֶת טִלְךָ", וראה בבלי שבת פח ב: "טל שעתיד להחיות בו מתים". בכל פיוטי המשמרות שהגיעו לידינו נזכר הטל במחרוזות הסיום של המחיה (ראה לעיל בעמ' 51). וראה אצל פליישר, תפילות הקבע, עמ' 339, בעניין

הזכרת טל במשך כל השנה בפיוט הקדום. וראו שם בעמ' 379 שם על מנהג הקריאה בתורה המשוער בזמנו וסביבתו של הדותהו (לדבריו, על פי סגנונו המשקף קדמות יש להניח שמדובר בסדר תלת שנתי). יצוין גם כי נוסח תפילת הקבע במנהג ארץ ישראל בקיץ היה "משיב הרוח ומוריד הטל" (ראה ארליך, תפילת העמידה, עמ' 44 ו-53-52. ונראה שרומז כאן הפייטן לשתי המשמעויות של השבת רוח – לשון נשיבה ולשון החזרה. במילון ההיסטורי ניתן הערך מהשורש שו"ב ולא נש"ב. **בטות**: לבטא, על דרך פעלי ל"ה.

17 משובותינו תירפא: על פי הושע יד י: "אֶרְפָּא מְשׁוּבְתֵם אֲהַבֵּם נְדָבָה". **18 נתון לאלישיב בחופה**: תשמחהו כחתן ותביאהו למקדשך, וראה לעיל את הציטוט מישעיהו ד ה. **ניזר לראש נחפה**: תן לו כתר ותפארת תחת היותו אבל וחפוי ראש (כְּסוּי ראש, ראה למשל שמ"ב טו ל: "וְדָוִד עָלָה בְּמַעְלָה הַזֵּיתִים עָלָה וּבֹכָה וְרָאשׁ לֹו חָפוּי"), על דרך האמור בישעיהו סא ג: "לְשׁוֹם לְאַבְלֵי צִיּוֹן לְתַת לָהֶם פָּאֵר תַּחַת אֶפְרַיִם". וכן משמשת המילה נחפה כינוי לישראל על פי תה' סח, יד: "כְּנִפֵי יוֹנָה נְחָפָה בְּכֶסֶף" (וראה בקדושתא למשמר חופה: "לאום נחפה").

19 חטאתינו להלבין: לכפר חטאינו, על פי ישעיהו א יח: "אִם יְהִי חֲטָאֵיכֶם כְּשָׁנִים כְּשֶׁלֶג יִלְבִּינוּ". **20 עצתך אלישיב יבין**: תורתך ילמד, ללשון ראה מיכה ד יב: "וְהִמָּה לֹא יִדְעוּ מִחֻשְׁבוֹת ה' וְלֹא הִבִּינוּ עֲצָתוֹ".

21 בעליסך: בשמחך, בעלצך. במילון ההיסטורי נותחה הצורה כמקור של הפעיל (במקום בהעליסך, עדות ראשונה במאגר לבניין זה), אך נראה פשוט יותר לנתח כמקור של פיעל. השימוש בבניין פיעל בשורש זה בהוראת שמחה ועליצות מקובל בפייטנות הקדומה. ראה בפיוט מעריב קדום: "תעלסינו בשמיני", ואצל יניי: "ציווי מצוות יעלסוך, קינייניך הם יעלסוך". היו"ד יכולה לסמן תנועת e אף אם יש היחטפות, ושמה הגו את המקור הנטוי בתנועת e לא חטופה, כמקור המוחלט. **יומסך**: יימזג, יינתן. ראה ישעיהו יט יד: "ה' מִסַּךְ בְּקֶרְבָּה רוּחַ עֲוֵיִם". **22 יוחסך**: ימעט. **צועקינו**: בצעקתנו (צורת מקור של בניין קל).

23 השיבנו אליך ונשובה: על פי איכה ה כא, המובא כאן. **עדות החשובה**: אולי: כינוי לירושלים ולמקדש, שבם שכן ארון העדות. ראה תהלים קכב ד: "שִׁשְׁשָׁם עָלוּ שְׁבֻטִים שְׁבֻטֵי יְהוּדָה עֲדוֹת יִשְׂרָאֵל לְהַדוֹת לְשֵׁם ה'". **אפשרות אחרת**: עדותך החשובה, היינו הנבואה על ישועת ישראל.

24 שובה משובה: ירמיה ג יב: "שׁוּבָה מְשׁוּבָה יִשְׂרָאֵל נְאֻם ה'". **תשובב**: תשיב. **בת השובבה**: ישראל, על פי ירמיהו לא כא: "עַד מָתִי תִתְחַמְּקִין הַבַּת הַשׁוּבְבָה". **25 לכו ונשובה**: הושע ו א: "לְכוּ וְנִשְׁוֹבָה אֶל ה' כִּי הוּא טָרַף וַיִּרְפָּאנוּ יְהוָה וַיַּחֲבֹשֵׁנוּ". לניקוד חולם במקום שורוק בקדושתאות ראה יהלום, ניקוד, עמ' 41. **בחסד וברחמים**: ראה הושע ב כא: "וְאַרְשִׁתִּיךָ לִי בְּצֶדֶק וּבְמִשְׁפָּט וּבְחֶסֶד וּבְרַחֲמִים". **בית ישיבה**: כנראה כינוי למקדש, בית מושב השכינה. ראה שמואל ב' ז ה-ו: "הֲאֵתָה תִבְנֶה לִי בַיִת לְשִׁבְתִּי. כִּי לֹא יִשְׁבְּתִי בְּבַיִת לְמִיּוֹם הָעֲלִיתִי אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם...". והשווה ללשון הקדושתא למשמר ישבאב: "דרך לעלות לבית ישיבות".

27 שובנו: פתיחת הפסוק בתהלים פה ה: "שׁוֹבְנוּ אֱלֹהֵי יִשְׁעֵנוּ וְהַפֵּר כַּעֲסָךְ עִמָּנוּ". **קרואי** **קהילות אלישיב:** זולאי (לתולדות הפיוט, עמ' 112) פירש שהכוונה היא שנקראים המתפללים כאן בשם 'קהילות אלישיב', אך אולי קרואים כאן הוא תיאור שבח וגדולה, על דרך "קרואי העדה" (במדבר א טז), והכוונה היא לבני המשמר. ואף אם הכוונה לשון קריאה, נראה סביר יותר שבכל קדושתא משמש שם המשמר ככינוי כללי לכהנים ולעם, ולא מתייחס דווקא לבני המשמר עצמו. וראה לעיל בעמ' 32 ואילך.

28 שבייה בת ציון: על פי ישעיהו נב ב: "הַתְּפִתְחִי מוֹסְרֵי צִיּוֹן שְׁבִיָּה בַת צִיּוֹן". **רוצץ:** הרץ, הבא מהרה. **שערי ציון:** לצירוף ראה תהלים פז ב: "אֲהַב ה' שְׁעָרֵי צִיּוֹן מִכָּל מִשְׁכָּנוֹת יַעֲקֹב". **רנן:** שם ירנן ויאמר. וראה ישעיהו נב ח: "קוֹל צִפִּיךָ נְשֹׂאוּ קוֹל יַחְדָּו יִרְנְנוּ כִּי עֵין בְּעֵין יֵרְאוּ בְּשׁוֹב ה' צִיּוֹן". ואולי יש לקרוא בניגוד לניקוד רִנָּן, כצורת מקור. במהדורת קאהלה השלים: "שובה את שיבת ציון", והוא על פי תהלים קכו א: "שִׁיר הַמַּעֲלוֹת בְּשׁוֹב ה' אֶת שִׁיבַת צִיּוֹן הַיְיֹנוּ כְּחֻלְמִים". ושם בפסוק ד: "שׁוֹבָה ה' אֶת שְׁבִיִּתָנוּ".

29 שובי שובי שולמית: שיר השירים ז א: "שׁוֹבֵי שׁוֹבֵי הַשּׁוֹלְמִית שׁוֹבֵי שׁוֹבֵי וְנִחְזֶה בָּךְ", ונדרש הפסוק על ישראל בגלותם. ראה בראשית רבה (תיאודור-אלבק) פרשת תולדות פרשה טו: "ד' פעמים כת' שובי כנגד ד' מלכיות שישראל נכנסין בתוכן בשלום ויוצאין בשלום". **שלח... יבשר:** על פי ישעיהו נב ז: "מִה נָאוּוּ עַל הַהָרִים רִגְלֵי מְבַשֵּׂר מְשֻׁמֵּעַ שְׁלוֹם מִבְּשַׂר טוֹב" (ושיעור הטור: שלח לאלישיב מבשר, וטוב יבשר). **שולחן... תחסר:** ללשון ראה דברים ח ט: "אֶרֶץ אֲשֶׁר לֹא בְּמִסְפָּנֶת תֹּאכַל בָּהּ לֶחֶם, לֹא תִחְסַר כָּל בָּהּ". ובלשון חכמים מופיע רבות השורש חס"ר בהקשר שולחן וסעודה. ראה למשל בלשון ברכת מזון קדומה: "ואל יחסר לנו... ושלחנו ערוך לכל". וכן בספרא בהר פרשה ג: "ואכלתם לשובע" - שלא יהא דבר חסר משולחנו". וראה גם בתהילים כג א-ה: "ה' רַעִי לֹא אֶחְסֶר... תַּעֲרֶךְ לִפְנֵי שְׁלֹחַן נִגְדַת צִרְיִי". ונראה להשלים "שולחן טוב לא תחסר", על פי תהילים לד יא: "כְּפִרִים רָשׁוּ וְרַעֲבוּ וְדָרְשׁוּ ה' לֹא יִחְסְרוּ כָּל טוֹב".

30 תשוב ברחמים: על פי זכריה א טז: "כֹּה אָמַר ה' שְׁבִתִי לִירוּשָׁלַם בְּרַחֲמִים". **שער הפונה:** על פי דברי הימים ב כה כג: "יִפְרֹץ בְּחֹמֹת יְרוּשָׁלַם מִשְׁעַר אֶפְרַיִם עַד שְׁעַר הַפּוֹנֶה" (וראה גם יחזקאל מז ב: "וַיִּסְבְּנִי דָרֶךְ חוּץ אֶל שְׁעַר הַחוּץ דָרֶךְ הַפּוֹנֶה קְדִים"). והשווה לקדושתא למשמר פתחיה: "פתח שער הפונה, תוסיף לשערי עירך תפנה" (ושם מנוקד "הפונה"). **תשוב...** **תיבנה:** על פי איוב כב כג: "אִם תִּשׁוּב עַד שְׁדֵי תִבְנֶה" (השלמנו את המילה תשוב על פי הפסוק. ובמאגרי המילון ההיסטורי חסרה המילה הפותחת באות תי"ו). והסב הפייטן את המילה "תבנה" מהאדם השב אל ה' לירושלים.

31 שערי תשובה תפתח: ראה פסיקתא דרב כהנא פסקא כד: "נמשלה תשובה בים, מה הים הזה לעולם פתוח כך שערי תשובה לעולם פתוחים". לדימוי פתיחת שערי שמים ראה תהלים קיח יט-כ: "פְּתַח לִי שְׁעָרֵי צֶדֶק אֲבֹא בָם אוֹדָה יְהוָה. זֶה הַשְּׁעַר לַה' צְדִיקִים יָבֹאוּ בוֹ". **את שובבים בדתך תפתח:** תתיר את ישראל מאסוריהם בזכות תורתך (ראה תהלים קה כ:

"שָׁלַח מֶלֶךְ וַיְתִירֵהוּ מִשָּׁל עַמִּים וַיִּפְתַּחְהוּ". לחלופין אפשר שהכוונה היא ללימוד התורה, תפתח בפניהם את שערי התורה. וראה לקמן בפיוט לפתחיה: "פתחיה מפתח דתות", ובביאור שם. **32 תנתח:** תכרית. **בטא:** אָמַר. **אני אחישנה בעיתה:** אביא גאולתכם במהרה לכשיגיע זמנה, על פי ישעיהו ס כב: "אֲנִי ה' בְּעֵתָה אֶחֱשָׁנָה". והשווה לקדושתא לבלגה: "רחם תחישנה בעיתה". ויושם לב לחרירה המחליפה בין העיצורים הגרוניים. ושמא החליף הנקדן את שני סימני הניקוד במילה.

33 שובו: כנראה על פי מלאכי ג ז: "שׁוּבוּ אֵלַי וְאֶשׁוּבָה אֲלֵיכֶם". לחלופין, שמא יש כאן רמיזה לאברהם, שאמר לנערו (בראשית כב ה): "שָׁבוּ לָכֶם פֶּה עִם הַחֲמוֹר וְאֲנִי וְהַנֶּעֱר נִלְכָּה עַד כֹּה וְנִשְׁתַּחֲוֶה וְנִשׁוּבָה אֲלֵיכֶם". ויושם לב לניקוד האל"ף במילה אליכם. **גאול:** הושע ואמור. **אני... אהליכם:** על פי ירמיהו ל יח: "כֹּה אָמַר ה' הַנְּבִי שָׁב שְׁבוֹת אֶהְיֶי עֶקֶב". **34 דיץ לדיץ במלוליים:** כנראה המשך הדיבור בשם ה' לישראל: שמוח אשמח בדבריכם. השווה ללשון הקליר בקדושתא לחתן: "דוץ ידוץ ליבם היום", וכן בקדושתא קדומה לשבועות: "דוץ תדוץ בדגלי בית אש". ומקור השימוש כנראה בתרגום יונתן לישעיהו סו י: "שָׁמַח אֶת יְרוּשָׁלַם וְגִילוּ בָּהּ כָּל אֲהֲבֵיהָ שִׂישׁוּ אֶתָּה מְשׁוֹשׂ כָּל הַמְּתַאֲבָלִים עֲלֶיהָ" – "דוצו עמה דיץ כל דהוו מתאבלין עלה". המילה דיץ נותחה כצורת מקור במילון ההיסטורי, אך אצל ינאי משמשת פעמים הרבה המילה דיץ כשם עצם שפירושו שמחה, ונראה שאף כאן מדובר בשם עצם. והשווה לשם העצם הפייטני דיץ המופיע (בכתיב דייץ) בקדושתא למשמר הפיצץ.

35 [השיבנו] אליך ונשוב: על פי איכה ה כא שנזכר לעיל (נוסח הכתיב שם הוא "ונשוב" ולא "ונשובה"). **שאר ישוב:** כינוי לישראל, על פי ישעיהו י כא: "שָׁאֵר יִשׁוּב שָׁאֵר יַעֲקֹב" (השם שאר ישוב נזכר בישעיהו ז ג כשם בנו של ישעיהו, וראה בתרגום יונתן שם שפירש שהכוונה היא לשאר תלמידיו ש"לא חטאו ושבו מחטאם").

36 ברחמיך תשוב: על פי זכריה א טז שצוטט לעיל. **ושובבתי... קשוב:** ישמע ישראל את דברי הנבואה "ושובבתי ישראל לנויהו", על פי ירמיהו נ יט: "וְשׁוּבַבְתִּי אֶת יִשְׂרָאֵל אֶל נְוֵהוּ".

37 אולי יש להשלים: **זבד טובתך תורינו. זכינו ברחץ וטהרנו:** ראה תהלים נא ד: "הָרַב כְּבֹסְנֵי מַעֲוֵי וּמַחֲטָאֵי טְהַרְנֵי". ללשון 'זכה' אצל 'טהר' ראה משלי כ ט: "מִי יֹאמֶר זָכִיתִי לְבִי טְהַרְתִּי מִחֲטָאֵי". וללשון 'רחץ' אצל 'זכה' ראה תהלים עג יג: "אֶךָ רִיק זָכִיתִי לְבָבִי וְאַרְחֵץ בְּנִקְיוֹן כְּפִי". המילה 'רחץ' מתועדת כבר במגילות קומראן. ראה למשל במגילת הסרכים: "ולא יטהר בכל מי רחץ". **38 חטאת נעורינו:** על פי תהלים כה ז: "חַטָּאוֹת נְעוּרַי וּפְשָׁעַי אֶל תִּזְכֹּר". קאהלה השלים: "חטא את חטאת נעורינו".

חתום בתשובה: כנראה: קבל תשובתנו וחתום דיננו לטוב. ראה למשל תנחומא נשא יח: "עשה תשובה עד שלא יתחתם גזר דין - ישא ה' פניו". **פאירינו:** במילון ההיסטורי ניתן הערך השמני פָּאֵר. ניתן להבין שפארנו הוא כינוי לה' (על פי ישעיהו מט ג: "יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר בָּךְ אֶתְפָּאֵר", ולחלופין הוא מושא של הבקשה – חתום בתשובה את פארנו (ואולי על פי דברי ישעיהו סא ג: "לְשׁוֹם לְאֲבְלֵי צִיּוֹן לְתֵת לָהֶם פָּאֵר תַּחַת אֶפְרַי"). ושמא אפשר גם לקרוא כצורת

ציווי, פאר אותנו, על פי ישעיהו נה ה: "לְמַעַן ה' אֱלֹהֶיךָ וְלִקְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל כִּי פֶאֶרְךָ" (וכן תהלים קמט ד: "כִּי רוּצָה ה' בְּעַמּוֹ יִפְאֶר עַנְוִים בִּישׁוּעָה"). ואולי לכן מחק המוחק את הי'.

39 אחד עשר תלמד: ייתכן שכוונתו לאחד עשר הסממנים שמהם הכינו את הקטורת לעבודת המקדש. ראה שיר השירים רבה (וילנא) פרשה א: "בדקו חכמים ומצאו שאין יפה לקטרת אלא אחד עשר סממנים הללו בלבד". וראה בתוספתא יומא (ליברמן) פרק ב: "של בית אבטינס היו פקיעין [=בקיאיין] בפיטום הקטרת במעלה עשן ולא רצו ללמד... אמרו להם חכמים מה ראיתם שלא ללמד אמרו להם יודעין היו בית אבא שבית המקדש עתיד לחרוב ולא רצו ללמד שלא יהו מפטמין לפני עבודה זרה בדרך שמפטמין לפני המקום". וראה בעמ' 53 דוגמאות נוספות לאזכור עבודת הקטורת בפיטום. ואולי יש להשלים טעם בראש הטור. **טהור:** פנייה לה'. **כונה קנה תעמד:** השב למעמדם את בני אלישיב, כוהני קנה (ואולי יש כאן רמז גם לקנה הבושם. ראה למשל שמות ל כג: "וְאַתָּה קַח לָךְ בְּשָׂמִים... וְקָנָה בְשָׂם חֲמִשִּׁים וּמְאַתָּים"). ולשוון העמדת כהן ראה דברי הימים ב לה י: "וַיִּתְּכֹן הָעֶבֶדָה וַיַּעֲמֵדוּ הַכֹּהֲנִים עַל עַמְדָם וְהַלְוִיִּם עַל מַחְלְקוֹתָם כְּמִצְוַת הַמֶּלֶךְ".

40 [..]וד רעים חומד: כנראה נסמך על משלי יב יב: "חֹמֵד רָשָׁע מְצוֹד רָעִים וְשָׂרֵשׁ צְדִיקִים יִתֵּן", ונדרש הפסוק על עשו, ראה בראשית רבה פרשת תולדות פרשה סה: "את בגדי עשו בנה הגדול החמודות, מה שחמד מנמרוד והרגו ונטלן, הה"ד 'חמד רשע מצוד רעים'". ואולי יש להשלים פועל ייחול שלילי בראש הטור, כגון "יכרת מצוד רעים חומד".

יועץ... עומד: על פי ישעיהו א כו: "וְאַשִׁיבָה שְׁפִטָיִךָ כְּבָרָאשָׁנָה וַיַּעֲצִיךָ כְּבַתְחַלָּה".

41 תשובה רוצה: על פי נוסח תפילת הקבע: "ברוך אתה ה' הרוצה בתשובה". **יושב תהילות:** על פי תהלים כב ד: "וְאַתָּה קְדוֹשׁ יוֹשֵׁב תְהִלּוֹת יִשְׂרָאֵל". ודרשו חז"ל (פסיקתא דרב כהנא פסיקא ה): "כל קילוס וקילוס שישראל מקלסין להקב"ה כבודו יושב ביניהם. ומה טעמא, ואתה קדוש יושב תהילות ישראל". וראה בסיום הפיוט לאלישיב: "מלך הכבוד, יושב תהילות ישראל". ולשוון 'מלך יושב' ראה למשל משלי כ ח: "מֶלֶךְ יוֹשֵׁב עַל כֶּסֶף דִּין".

43 [ממשובת] פתאים תצילנו: על פי משלי א לב: "כִּי מְשׁוּבֵת פְּתִיִם תִּהְרַגְם וְשִׁלּוֹת כְּסִילִים תִּאֲבָדֵם". **משובתך:** מלשוב אליך (ובמילון ההיסטורי נותחה הצורה 'משובתך' מלשוון מְשׁוּבָה). **לא תעצילינו:** לא תחלישנו ותרפנו מתשובה אליך. זהו השימוש הראשון המתועד במילון ההיסטורי בבניין הפעיל בשורש זה. אולי יש להשלים: נתיב תשובה תוליד אצילינו. אצילינו כאן עניינו ככל הנראה "חשובינו" (כוהנינו?), על פי שמות כד יא: "וְאַל אֲצִילִי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֹא שְׁלַח יָדוֹ". ותרגם אונקלוס שם: "ולרברבי". ואולי משקף הניקוד את הקריאה "אצלנו", כלומר בסמיכות אלינו? **44 נהגינו:** הובילנו, ראה ישעיהו מט י: "כִּי מְרַחֲמִם יִנְהַגֵּם וְעַל מְבוּעֵי מַיִם יִנְהַלֵּם", וכן תהלים מח טו: "הוא יִנְהַגֵּנוּ עַל מוֹת". **יסור צילנו:** תסור הגנתנו, על פי במדבר יד ט: "אַל תִּירָאוּ אֶת עַם הָאֲרָץ כִּי לְחַמְנוּ הֵם סָר צֵלָם מֵעֲלֵיהֶם".

45 סכר: כנראה סגור, סכור, על פי תהלים סג יב: "יִסְכַּר פִּי דוֹבְרֵי שִׁקְרָה" (במילון ההיסטורי ניתן הערך "שִׁכַּר", וראה לעיל: "יופי יקרת שכר שבים"). **תשובות באיש אוון:** על פי איוב לד

לו: "אָבִי יִבְחַן אִיּוֹב עַד נֶצַח עַל תְּשׁוּבַת בְּאַנְשֵׁי אָנֹכִי". והעניין: סגור פיהם של אנשי האוון המשיבים דברים על ישראל. **לב אבן**: על פי יחזקאל יא יט: "וְהִסְרֹתִי לֵב הָאָבֶן מִבְּשָׂרָם וְנִתְּתִי לָהֶם לֵב בְּשָׂר". **עזרינו**: עזור לנו והושיענו. לשימוש בפועל 'עזר' לפני מילת היחס מ- ראה עזרא ח כב: "כִּי בִשְׁתֵּי לְשָׂאוֹל מִן הַמֶּלֶךְ חִיל וּפְרָשִׁים לְעֲזָרְנוּ מֵאוֹיֵב בְּדֶרֶךְ". ועל פי הניקוד בכתב היד הכוונה היא לכינוי לה', שהוא עזרנו. וראה תהלים ע ו: "עֲזָרִי וּמְפַלְטֵי אֶתְּהָ" (וכן דברים לג כט: "מגן עזרך"). **46 מעמל ואבן**: מרמייה ורשע, ראה תהלים י ז: "אֵלֶּה פִּיהוּ מְלֹא וּמְרָמוֹת וְנֶתַח תַּחַת לְשׁוֹנוֹ עֵמֶל וְאָנֹכִי". ולעניין הכתיב ראה לעיל בעמ' 138. **עטור**: עטר, ראה תהלים ה יג: "כִּצְנֶנָּה רְצוֹן תַּעֲטָרְנוּ", בבניין קל (יתר המופעים במקרא במשמע זה בבניין פיעל). **היביט אוון**: כנראה חלק מכינוי לישראל, על פי במדבר כג כא: "לֹא הִבִּיט אָנֹכִי בְּיַעֲקֹב וְלֹא רָאָה עֵמֶל בְּיִשְׂרָאֵל". ואולי יש להשלים: "עם לא הביט אוון".

47 פוקדינו: שמרנו והוליכנו. **בדרך הטוב**: על פי ירמיהו ו טז: "וְשִׁאֲלוּ לִנְתִיבוֹת עוֹלָם אֵי זֶה דֶּרֶךְ הַטּוֹב וְלִכּוֹ בָּהּ". **48 בלבב טוב**: ראה קהלת ט ז: "לֵךְ אַכֵּל בִּשְׂמִיחָה לְחֻמְךָ וְשִׂתֵּה בְּלֵב טוֹב יֵינְךָ", וכן ראה במשנת אבות ב ט: "אמר להם צאו וראו איזוהי דרך ישרה שידבק בה האדם... רבי אלעזר אומר לב טוב". **תמנע טוב**: יש להניח שלפני כן באה מילת שלילה, כגון "אל תמנע טוב". ויסודו במשלי ג כז: "אַל תִּמְנַע טוֹב מִבְּעֵלֶיךָ".

49 קרב... להר [הטוב]: הבא את כוהני אלישיב שמקומם בקנה להר הבית. **להר [הטוב]**: על פי דברים ג כה: "אֶעֱבְרָה נָא וְאֶרְאֶה אֶת הָאָרֶץ הַטּוֹבָה אֲשֶׁר בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן הֶהָר הַטּוֹב הַזֶּה וְהַלְבֵּן", ומדרשו: "ההר הטוב זו ירושלים והלבנון זה בית המקדש" (מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי פרק יז). **50 בהנה מה טוב**: על פי תהלים קלג א: "שִׁיר הַמַּעֲלוֹת לְדָוִד הִנֵּה מֶה טוֹב וּמֶה נְעִים שְׁבֵת אַחִים גַּם יַחַד". **רנ... טוב**: באמור "וְאֵנִי קִרְבַּת אֱלֹהִים לִי טוֹב" (תהלים עג כח). וראה לעיל, שאולי יש לקרוא רַנֵּן כצורת מקור.

51 שוב... יעקב: על פי ירמיהו ל יח: "כֹּה אָמַר ה' הַנְּנִי שֶׁב שְׁבוֹת אֶהְיֶי יַעֲקֹב וּמִשְׁכַּנְתִּיו אֶרְחֶם". **שאגינו**: כנראה: אמור לנו, השמע בקול, על פי ירמיהו כה ל: "ה' מְמָרוֹם יִשְׂאָג וּמִמַּעוֹן קָדְשׁוֹ יִתֵּן קוֹלוֹ, שְׂאָג יִשְׂאָג עַל נֹהוּ" (הפועל "שאג" בהקשר דומה חוזר בקרובות המשמרות שש פעמים. ראה למשל בקדושתא לפתחיה: "שאוג לשלם תמיד 'ופתחו'").

שבתה שבות יעקב: על פי תהלים פה ב: "רְצִיֵת ה' אֶרְצֶךָ שְׁבֵת שְׁבִית יַעֲקֹב" (נוסח הכתיב במקום הוא "שבות יעקב", וראה גם יחזקאל לט כה: "עֲתָה אָשִׁיב אֶת שְׁבוֹת יַעֲקֹב וְרַחֲמֵתִי כָּל בַּיִת יִשְׂרָאֵל", ונוסח הכתיב שם הוא "שבית"). פסוקית המושא כאן לא מובאת כציטוט ישיר אלא עקיף (לא "שבתי שבות יעקב" אלא "שבתה"), על פי לשון הפסוק. ונראה שיד מאוחרת הוסיפה שורוק טברני המילה שבות. **52 שקט... יעקב**: על פי ירמיהו ל י: "וְשָׁב יַעֲקֹב וְשָׁקֵט וְשָׁאֵן וְאֵין מַחְרִיד". **תשא... יעקב**: על פי ישעיהו מא טז: "וְאֶתְּהָ תְּגִיל בָּהּ בְּקִדּוֹשׁ יִשְׂרָאֵל תִּתְהַלֵּל" (במקום ישראל נקט הפייטן יעקב, על פי הכינוי המופיע בישעיהו כט כג: "וְהִקְדִּישׁוּ אֶת קְדוֹשׁ יַעֲקֹב וְאֶת אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל יַעֲרִיצוּ"). אמנם בפסוק האמירה מופנית לכאורה לישראל, וכאן היא מוסבת כלפי מעלה, וכנראה יש להבינה – תקבל את תהילתם של ישראל, המקדישים שמך.

53 אי: מילת שאלה, עד מה גדלה וכו'. **מה... המחשבה:** על פי תהלים צב ו: "מה גדלו מעשׂיך ה' מאד עמקו מחשבתׂיך". לחלופין ייתכן שנכתב כאן "אימה" (כך ב'מאגרים'), על פי בראשית טו יב: "והנה אימה חשכה גדלה נפלת עליו". **54 במחשבות שלום:** על פי ירמיהו כט יא: "פי אנכי ידעתי את המחשבת אשר אנכי חשב עליכם נאם ה' מחשבות שלום ולא לרעה לתת לכם אחרית ותקוה". **מקדם חשובה:** על פי תהלים עז ו: "חשבתׂי ימים מקדם שנות עולמים". העניין כולו כנראה מיוסד על מאמר חז"ל על הדברים שעלו במחשבה קודם בריאת העולם, ובכללם התשובה, העומדת במרכז הקדושתא, והמקדש שאליו מבקש הפייטן להשיב את משמר אלישיב. ראה בראשית רבה פרשת בראשית פרשה א: "ששה דברים קדמו לבריאת העולם, יש מהן שנבראו ויש מהן שעלו במחשבה להבראות, התורה והכסא הכבוד... האבות וישראל ובית המקדש ושמו של משיח... רבי אהבה ברבי זעירא אמר אף התשובה... ר' הונא ור' ירמיה בשם רבי שמואל בר ר' יצחק אמרו, מחשבתן של ישראל קדמה לכל דבר". **55 עימם נחשבה:** ללשון ראה תהלים פח ה: "נחשבתׂי עם יורדי בור". **56 דת דרבנות חכמות:** כינוי לתורה, על פי קהלת יב יא: "דברי חכמים פדרבנות וכמשפחות נטועים בעלי אספות נתנו מרעה אחד". הכינוי "דת" לתורה יסודו בדברים לג ב: "ה' מפיני בא... מימינו אש דת למו" (על פי נוסח הקרי).

58 ומי... ויאמר: השווה ללשון ירמיהו ט יא: "מי האיש החכם ויבן את זאת ואשר דבר פי ה' אליו ויגדה". ובמילה "ויגיד" נראה כי הוסף תחת הג' חיריק טברני. **59 הדבור:** אולי על פי משלי כה יא: "תפוחי זהב במשפחות כסף דבר דבר על אפניו". **לישיבה:** נראה שכוונתו ליישוב דברי התורה ולסידורם בידי החכמים. ראה אבות דרבי נתן נוסחא ב פרק א: "כל מי שהוא מתון בדין הוא מישב את הדין ומוציאו על אפניו, שנאמר 'תפוחי זהב במשכיות כסף דבר דבור על אפניו'". ואולי נפתחה השורה – האמורה להיפתח באות ז' - במילה זהב. **60 חכמים מחוכמים:** ללשון ראה משלי ל כד: "ארבעה הם קטני ארץ והמה חכמים מחכמים".

61 טרב: עלה, צורה חלופית לטרף. ראה לעיל בעמ' 115. לעניין חילוף העיצורים השפתיים, ראה גם לקמן בפיוט למשמר חזיר: "קטוב מלוח, ככתוב 'הקוטפים מלוח' וכו'". **זרד וסריג:** ענפים ושריגים. נראה שהפייטן נסמך על מדרש חז"ל המופיע בתנחומא לפרשת תרומה: "ארזין ששלח חירם לשלמה, עשאו למלאכה בבית המקדש, הריחו בחיי העולם והטריבו. אמר ר' לוי כיוון שהכניס שלמה את הארון הטריבו העצים ועשו פירות. שתולים בבית ה'". במקורות רבים הנוסח תוקן ובמקום "הטריבו" נמסר "הרטיבו" – אך נראה שזהו הנוסח המקורי. הפייטן ממשיך להישען על פסוקי תהלים מזמור צב: "צדיק פתמו יפרח פארז בלבנון ישגה. שתולים בבית ה' בחצרות אלהינו יפריחו" – ומתפלל שישוב המשמר לפרוח בעבודתו במקדש. לשימוש בזרד בהקשר צמיחה ובקרבה לשריגי הגפן ראה בראשית רבתי פרשת וישב: "והנה גפן לפני. הה"ד גפן ממצרים תסיע (תהלים פ' ט') ואומר כי כרם ה' צבאות בית ישראל (ישעיה ה' ז'). הגפן הזה אדם נוטעו והוא עושה פרחים והפריחים מוציאים כוורתים והכוורתים מוציאים זמורות והזמורות מוציאים זרדין ונמצא הגפן ממלא את הכרם, כך היו ישראל נטיעה אחת וכו'". **לתכנו להשיבה:** להשיבו למתכונתו ולמעמדו.

62 יפיו ותוארו והודו: הדברים מיוסדים כנראה על פסוקי הושע יד (הפוחים 'שובה ישראל', וחוזר בהם השורש שו"ב): "אָהִיָּה כְּטַל לְיִשְׂרָאֵל יִפְרַח כְּשׁוֹשְׁנָה וְיָרֵךְ שְׁרָשָׁיו כְּלִבְנוֹן. יִלְכוּ יִנְקוּתָיו וְיִהְיֶה כְּזֵית הַדּוֹד וְיָרִיחַ לוֹ כְּלִבְנוֹן". וראה מדרש תהלים למזמור מד: "הטריבו מעשיכים כשושנה ומיד אני גואל אתכם". ואולי עומד ברקע גם לשון יחזקאל מז יב: "ועל הנחל יעלה... כל יעץ מאכל לא יבול עלהו ולא יתם פרוי לחדשו יבפר כי מימיו מן המקדש המה יוצאים והיה פרוי למאכל ועלהו לתרופה". תרגום יונתן למילים "לא יבול עלהו" הוא "לא יתרון טרפיה" (וראה לעיל בביאור למילה טרב). בנוסף, ייתכן שדימוי הצומח כאן קשורים לכינוי אלישיב "כהן קנה", לשון קנה. **יפיו ותוארו:** ראה ירמיהו יא טז: "זית רענן יפה פרי תאר קרא ה' שמך".

63 כת אלישיב: משמרת אלישיב (הלשון כת מזכרת בהקשר לעבודת המקדש, ראה למשל משנת פסחים ה ז). **בית בת שוביבה:** המקדש. בת שוביבה היא ישראל, על פי ירמיהו לא כב: "עד מתי תתחמקין הבת השובבה". **64 לשובב:** להביאה. ראה ירמיהו נ יט: "ושבבתי את ישראל אל נהו". **לקינה נפשה שבה:** היא נכספת לשוב למקומה ולקנה, כנראה על פי תהלים פד ג: "נכספה וגם כלתה נפשי לחצרות ה'... גם צפור מצאה בית ודרור קן לה אשר שתה אפרחיה את מזבחתיך". ורומז גם לשם המקום של המשמר, קנה. ואולי יש להשלים "כהן" במילה הקודמת.

65 לישוב ממעיני שאבה: על פי ישעיהו יב ג: "ושאבתם מים בששון ממעיני הישועה". וראה בירושלמי סוכה פרק ה דף נה על שמחת בית השואבה: "אמר רבי יהושע בן לוי: למה נקרא שמה בית שואבה, שמשם שואבים רוח הקודש, על שם 'ושאבתם מים בששון ממעיני הישועה'". וראה לעיל בעמ' 115 התייחסות לצורה המחודשת... **66 נהרי נחלי:** הלשון על פי איוב כ יז: "נהרי נחלי דבש וחקמה". **בפניך להשאיבה:** על פי שמואל א ז ו: "ויקבצו המצפתה וישאבו מים וישפכו לפני ה'". ואולי מכוון גם לניסוך המים שהיה נעשה במקדש בחג הסוכות. **67 סיפי... אשנבה:** פתחי בית המקדש. ראה יחזקאל מג ח: "בתתם ספם את ספי ומזוזתם אצל מזוזתי", וכן שם מא טז: "הספים והחלונים האטמות והאתיקים" (בשני המקומות שבהם מופיעה המילה "אשנב" במקרא היא באה כהקבלה ל"חלון". ראה שופטים ה כח ו-משלי ז ו). **68 נבוא... יום יום:** על פי משלי ח לד: "אשרי אדם שמע לי לשקוד על דלתתי יום יום לשמר מזוזת פתחי". **לישיבה:** לישיב בבית ה'. ראה תהלים כז ד: "אחת שאלתי מאת ה' אותה אבקש שבתתי בבית ה' כל ימי חיי". לשון הישיבה כאן אולי רומזת גם למקום לימוד תורה, על פי מדרש חז"ל על הפסוק הנזכר ממשלי. ראה שמות רבה (וילנא) פרשת בשלח פרשה כה: "אני נתתי לכם את התורה שתהיו עוסקים בה יום יום שנאמר 'אשרי אדם שומע לי לשקוד על דלתותי יום יום'" (וראה בקדושתא למשמר פתחיה התייחסויות רבות ללימוד התורה מפי הכהנים במקדש. כן ראה לעיל: "חזות לאלישיב ישיבה", ובביאור שם).

69 פנו אלי והיושעו: ישעיהו מה כב. והשווה להושענא הקלירית: "קול פנו אלי והוושעו", היום אם בקולו תשמעו". **70 להתחשיבה:** להיעשות חשוב. **קרא קול:** השמע וקרא

לאלישיב. במילון ההיסטורי נותח הפועל כצורת עבר, אך נראה שמדובר בציווי (סימן הקמץ יכול לבוא גם תחת שווא נע טברני). **רעי:** הַבֵּל, הנהג. השווה מיכה ז יד: "רַעַה עִמָּךְ בְּשִׁבְטֶךָ צֵאן נִחְלָתֶךָ" (וראה בצפניה ב ז אזכור רַעִיָה בהקשר שבות יהודה: "וְהָיָה חֶבְלֵךְ לְשִׁאֲרֵי בֵּית יְהוּדָה עֲלֵיהֶם יִרְעוּ... כִּי יִפְקְדֵם ה' אֱלֹהֵיהֶם וְשָׁב שְׁבִיתָם (כתיב: שבותם)").

73 שובינו אל: שמא ציטוט הפסוק מתהילים פה ה: "שׁוּבֵנו אֱלֹהֵי יִשְׁעֵנו".

75 תיטור ותיקום כנאמר: כנראה על פי נחום א ב: "אֵל קִנּוּא וְנִקָּם ה' נִקָּם ה' וְבַעַל חֲמָה נִקָּם ה' לְצַרְיוֹ וְנוֹטֵר הוּא לְאִיְבּוֹ". וראה קהלת רבה (וילנא) פרשה ח: "אמר להון: לישראל לא אטור, דכתיב 'לא לנצח יריב ולא לעולם יטור', אבל לעובדי כוכבים: 'נוקם ה' לצריו ונוטר הוא לאויביו'".

76 תשים את תשיב: אולי: תן אות לכך שתשיב. השווה לתהילים פו יז: "עֲשֵׂה עִמִּי אוֹת לְטוֹבָה" (וללשון 'שים' אצל 'אות' ראה בראשית ד טו ועוד). וקשה להבחין אם מנוקד בכתב היד בצירה או בחולם. **וכקדם להשיב:** על פי איכה ה כא: "הִשְׁיִבֵנו ה' אֱלֹהֵי וְנִשׁוּבָה חֲדָשׁ יִמְיֵנוּ קִדְּמָם". **מארבע רוח תשיב:** כנראה: השב ישראל הפזורים בארבע הרוחות, על פי זכריה ב י: "כִּי כָאֲרַבַּע רוּחוֹת הַשָּׁמַיִם פָּרַשְׁתִּי אֶתְכֶם נְאֻם ה'". אפשרות אחרת: מארבע רוחות השב את הרוח, על פי יחזקאל לז ט: "כֹּה אָמַר אֲדֹנָי ה' מְאָרְבַּע רוּחוֹת בְּאֵי הַרְוּחַ וּפְחֵי בְּהַרְוָגִים הָאֵלֶּה יִחִיו". במאגרים ניתחו מן השורש נש"ב, ופחות נראה לענ"ד. **צפונית כעת תשיב:** תשיב רוח צפונית ותביא עמה את גלויות ישראל מארץ צפון. ראה ויקרא רבה (וילנא) פרשת צו פרשה ט: "עורי צפון, לכשיתעוררו הגליות הנתונות בצפון יבאו ויחנו בדרום שנא' (ירמיה לא) הנני מביא אותם מארץ צפון... מלך המשיח שנתון בצפון יבא ויבנה בית המקדש הנתון בדרום, הדא הוא דכתיב (ישעיה מא) 'העירותי מצפון ויאת ממזרח שמשי'".

77 דרומית לא תנופף: הרוח הדרומית נחשבה רוח קשה ומזיקה, ראה בבלי מסכת תענית כ ע"א: "...אפילו כל הרוחות שבעולם נושבות בו אין מזיזות אותו ממקומו, כיון שנשבה בו רוח דרומית - עוקרתו והופכתו על פניו".

צפונית... מרחוק: ראה בהמשך המדרש שם: "א"ר יוסי בשם רבי בנימין בר לוי: לפי שבעולם הזה בזמן שרוח דרומית מנשבת אין רוח צפונית מנשבת ובזמן שרוח צפונית מנשבת אין רוח דרומית מנשבת אבל לעתיד לבא אמר הקב"ה אני מביא ארגסטט בעולם שמשמשות בו שתי רוחות הה"ד 'אומר לצפון תני ולתימן אל תכלאי הביאי בני מרחוק ובנותי מקצה הארץ'".

79 ותאמר... תיכלאי: על פי ישעיהו מג ו: "אִמֵר לְצַפּוֹן תִּנִּי וּלְתִימָן אֵל תִּכְלָאִי, הִבִּיאִי בְנֵי מִרְחֹק וּבְנוֹתַי מִקְצֵה הָאָרֶץ". **להביא... תאמנה:** ישעיהו ס ד: "בְּנִיךָ מִרְחֹק יָבֹאוּ וּבְנֹתֶיךָ עַל צֵד תֵּאֱמָנָה". וראה שם ט: "לְהִבִּיאֵךְ בְּנִיךָ מִרְחֹק".

80 ואז... ליבינו: על פי ההמשך שם: "אֲז תִּרְאִי וְנִהְרַת וּפְחַד וְרַחַב לְבָבְךָ". **בשובך... גבורתינו:** על פי ישעיהו ל טו: "כִּי כֹה אָמַר אֲדֹנָי ה' קְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל בְּשׁוּבָה וְנַחַת תִּשְׁעֶנּוּ בְּהִשְׁקֵט וּבְבִטְחָה תִּהְיֶה גְבוּרַתְכֶם"

מלך הכבוד: על פי תהלים כד י: "ה' צבאות הוא מלך הכבוד סלה". יושב תהילות ישראל:
תהלים כב ד: "ואתה קדוש יושב תהלות ישראל".

יקים שנים עשר

כתב היד: אוקספורד d63.82-83

נדפס: קאהלה, מסורות בני המערב, ג-ו

יקים שנים עשר

[א]

אימרת עתה אקום. אלוה מפִיך יקום.
במשמר יקים תקום. בניך להושיע בכל יקום.
גוים הקמים עלינו. גיבור קום? גר?ש מעל[ינו].
דברך יקום עלינו. דשנינו וזר לא יבלענו.

5 הדרת קו' הקימי. הכין יקום במקומי.

ותהיה עוזר את יקומי. ותידע שיבתי וקון[מי].

[ככ'] "אתה ידעת שיבתי וקומי בנתה ל?ר?עי מרח?ק" (תהילים קלט ב)

ונ' "קמתי אנני [לפתוח] לדודי וידי נטפו מור ואצבעותי מור עובר על כפות
המנעו[ל]" (שיר השירים ה ה)

[ונ'] "שיבתם וקימתם הביטה אני מנגינתם" (איכה ג סג)

[1א]

מנגינתם תגדע. מגינת לב להם תפרע.

מזג עם לב יקר?ע?. מגן איתן אזרח. ב'.

[ב]

זבול מקומך הקימה. זקוף ליקום קומה.

10 חי למנוחתך קומה. חלוש רמי הקומה.

טף יקים תקומם. טהוריו למשמר יקומם?.

יקים במשמרו תקומם?. יקום בדתך יערימם.

כוהן יקים תקום. כהונת משמרתם להקים.

לעֲנוֹת מִמַּעַמְקִים. לאֲמֹרֵי דָבָר עֵב[דו מִיָּקִים].

[ככ'] "מִיָּקִים דָּבָר עֵבְדוֹ וְעֵצָה מִלְּאֲכִיּוֹ יִשְׁלִים הָאוֹמֵר לִירוּשָׁלַם תוּ[שָׁב וְלַעֲרִי] יִהְיֶה תִּיבְנִי[נ]ה? וְחִזְרִיב? וְתִיָּה אֲקוֹמֵם" (ישעיהו מד כו)
וְנ' "וִיָּקִים יִי אֵת דְּבָרְךָ אֲשֶׁר ז[בַּר וְאֲקִים] תַּחַת דְּוִיד אָבִי וְאֲשָׁב עַל כֶּסֶּא יִשְׂרָאֵל
כִּאֲשֶׁר דָּבָר יִהְיֶה וְאֲבַנְנָה הַבַּיִת] לְשֵׁם יִי אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל" (דברי הימים ב ו י)
וְנ' "מִקְיָמִי מֵעַפָּר דָּל מֵאֲשֵׁפֹת יָרִים אֲ[בִיוֹן]" (תהילים קיג ז)

[ב1]

15 [אביון] תָּקִים מֵאֲשֶׁר פְּתוּת. אֲבִינֹ שְׁלוֹם לְנֹ תִישָׁפֹת.

אֲבֹן בַּעֲלֵי [אסופות]. עֵבֹר? בָּטַל תַּחֲיִיה לְיִישָׁפֹת.

[ג]

[מ.. מ] לְאֲכִיּוֹ. מִקוּם שֶׁא[..] נֹ ל[ח] אֲכִיּוֹ?

?נִתִּיב? יָקִים [..כיו]. [נ..כיו].

[ס..רך]. [ס..רך]

20 [ע..רך]. עֲנוּת קוֹמֵי אוֹרֵי כִי בֵּא אוֹרֵךְ.

פְּקוּד לְהִקִּים פִּישׁ? [..]. [פ.. ...] כִּי דוֹבֵרֵךְ.

צִאצִּאֵי תָקִים כְּדוֹבֵרֵךְ. צוּי כִּי לְעוֹלָם יָקוּם [דוֹבֵרֵךְ].

[ככ'] "יִבֶּשׁ] חֲצִיר נֶבֶל צִיץ וְדָבָר אֵינֹ יָקוּם לְעוֹלָם" (ישעיהו מ ח)

וְנ' "לְעוֹלָם יִי דְבָרֵךְ [נצ] בְּשָׁמַיִם" (תהילים קט פט)

וְאֵתָה ק'. אֵל נֹ.

[ד]

[ה.. קו] מִמֶּה לְמִנְדוּחֵךְ. יִרְגֵּל יָקִים בְּנַחֲוֹתֵךְ.

?וְהִקִּים לְגוֹי קְדוֹשׁ עִם נַחֲלֵתֵךְ. [תש] פוֹךְ עַל קְמִינֹ חֲמֵתֵךְ.

25 הַמִּקוּם פְּעֻלַּתָה תֵּן לְאוֹמֵתֵךְ. וְתִנְחַם עֲלֵי [..]תֵךְ.

וְתָקִים זֹאת נַחֲמֵתֵךְ. וְתוֹשִׁיעַ אִיּוֹמֵתֵךְ. קְדוֹשׁ.

[ה]

[ק..]ם עָלֶיךָ הַדָּבָר אֲלֶיךָ. קוֹמֶם תִּקְיָם אֱהֵאֲלֶיךָ. קִרְאתָהּ לְיָקִים לְשִׁמּוֹר מְפַעֲלֶיךָ.

[רומ]ם וקוֹמֶם שְׁעָרֵי צִיּוֹן. רֵאוֹת לְיָקִים בַּתּוֹךְ בְּנֵי צִיּוֹן. רֹחֵשׁ קוֹמוֹ וְנַעֲלָה צִיּוֹן.

[שא]ג קוֹמֵי שְׁבֵי יְרוּשָׁלַם. שׁוֹמְרֵי לְיָקִים בַּתּוֹךְ יְרוּשָׁלַם. שִׁית וקוֹמֶם הַרְבּוֹת [ירו]שָׁלַם.

30 תְּקוֹם תִּרְחֹם צִיּוֹן בְּרַחֲמִים. תְּקוֹם לְיָקִים בְּשְׁעָרֵי מְרוֹמִים. תֹּאמֶר שְׁבַתִּי לְיְרוּשָׁלַם בְּרַחֲמִים.

אל נא. לע' תע' במשמר יקים.

[1]

[אומ]ר? קוֹמָה הוֹשִׁיעֵינּוּ תִקְיָם. אֲשׁוֹרֶם עַל סֹלַע לְהַקְיָם.

[בקו]מך לַעֲשׂוֹת גִּוִּים נִיתְקָיִם. בִּיטָה בַחֹק דְבָרִים עַתִּיקִים.

[ג..]ל מְקַדֵּשׁ כְּמֵאזּוּ יוֹקֶם. גִּיל וּמְשׁוֹשׁ לְיָקִים יְרוֹקֶם.

[ד..] מַתּוֹךְ הַעֲדָה קֶם. דְלוֹת לְמַעַנּוֹ יוֹם נֶקֶם.

35 [ה..] עַל שְׁנַיִם-עֶשֶׂר בְּקָר. הַקְיָם וְנִפְשׁ לְיָקִים תִּיקָר.

[ו..] ר' אֶל הַבְּקָר. וְעֵטְרִינּוּ שִׁשׁוֹן וִיקָר.

[ז..] הַ לְתִמָּר דּוֹמָה. זֶרַח וקוֹמָה וְהַרְוֹס דּוֹמָה.

[ח..] ק' יִנְיִין קְדוֹמָה. חֲטָאוֹת לְיָקִים מְעַפֵּר אֲדוֹמָה.

[ט..] ק[ו]מָה אֶל מְקוֹמְךָ. טִירַת כֶּסֶף בְּטַהֲרָה בְּרִקְמֶךָ.

40 [י..] מְשַׁמְרֶךָ בְּהַקְיָמְךָ. יִשְׁרַת בְּכַנּוֹ אֶת מְקוֹמְךָ.

[כ..] תְּקִים מֵאֲמֶרְךָ. כַּתוֹר יִשׁוּעָה לְעַם הָאֲמִירְךָ.

[ל..] ק[ומ]ם אֶת עֵינֶיךָ. לְמַעַן נִירְאָה אֹרַח בְּאֹרְךָ.

[מגור] מִסְכִּיב שִׁית מְרִיעִים. מֵאֲדָּ מִי יִקּוֹם לִי עִם מְרִיעִים.

[נ..] הַ מוֹפֶת מוֹרְאִים. נִטַע לְהַקְיָם בְּאֲחִים וְרַעִים.

45 [ס..] בְּשִׁנְאֵיךָ נִקְמִים. סַחִי וּמֵאִוֶּס לְכֹל הַקְמִים.

[ע.. מצ] וְתִיךְ מְקִימִים. עֲנֵף יִשְׁאֹר בְּכֹל יְקוֹמִים.

[פ..] יִיקָרָא מְגוֹר. פֶּשַׁחֹר צִפַּת תְּשׁוּעָה? ח' גוֹר.

[צ..] סְגוֹר. צוֹרֵי וּמֵרְפָא לְנוֹ אֲגוֹר?

[ק..] ל[...]. קוֹמֶם לְמְרוֹם הַלִּיכִינּוּ.

50 [ר.נו]. [ר.נו].
שמור שבועתך להקים. שַׁעֲשַׁעֲנֵנוּ בְּכוֹ צַפְתָּ? [קיים].
תחזק מְשֻׁמְרֵת יָקִים. תִּיתַקַּע יִתְד לְאֵלֵינוּ.
[ז]
ובכן.
אמנה כזכרך זִירוֹתָה שְׁבוּעָה לְהַקִּים.
ברִית כְּרַתְךָ לְנִאֲנֵנוּ?
55 גֹּאֲל הִנְהַגְתָּה דְלוֹת מִמַּעֲמָנוּ.
דָּלַת רֹאשׁ וּדְגָלֶיךָ רֵאשִׁית מְשַׁחֲקִים.
הִיֹּז מִשׁוֹטְטִים וּסוֹבְבִים בְּשׁוֹקִים.
וְהַשְׁכֵּם וְהַעֲרֵב עֲלֶיךָ מִתְרַפְּקִים.
זַעֲתָה וְנִיתְרֹמְמָתָה בַּעֲוֹן מְשַׁחֲקִים.
60 חֹלֶת אֶהְבֶּה חֲלוֹת לִיפְרָקִים.
טוֹבִים שִׁילַחְתָּה מִתְרֹצְצִים כְּבָרְקִים.
יִקְוִשִׁים וְתוֹעִים אֶסֹּר בְּזִיקִים.
כְּבוֹדָה בַּת מֶלֶךְ וְצַבָּה הִיֹּז מִזֹּקְקִים.
לִקְץ יִדוּעַ תִּדַּע מִלְּאִים וְלֹא רִיקִים?
65 מְהֵרָתָה וְלֹא אִיחָרְתָה דְבַר עֲבֹדֶךָ מִיָּקִים.
נְחֹלֹת לְהַנְחִיל שִׁילַלְתָּה לָּהֶם [קיים].
[ס. ...] מְשֻׁפְּטִים וְחֹקִים.
עֲלוֹתְךָ אֹתָם מִבֵּין רִיקִים.
פִּיתָתָה לָּהֶם פִּיתוֹתַי מִתּוֹ[קיים].
70 צְפוֹתְךָ אֹתָם כֹּלֵם צְדִיקִים.
קִבְעָתָה לָּהֶם בְּאַרְבַּעַת חֲקוֹקִים.
רִזִּים חוֹזִים חוֹרְזִים? חֲרוֹזֵי עֲשֵׂרָה עֲנֻקִים.
שׁוֹב וְצַפָּה בָּהּ רַחֲבַת עוֹלָלִים [ויונקים].
תִּאֶסְוֶה חֲסִידֵי מְשֻׁמְרֹת וְסוֹכֶת נִפְלֶת תִּקִּים.

[ח]

- 75 תְּקִים דְּבָרְךָ. תִּיתְּלָה דְּבִירְךָ. תְּרַעָה עֲדָרְךָ. תְּבִיאֵם הַדֶּרֶךְ.
 תְּצַנִּיפֵם הַדֶּרֶךְ[ךָ]. תַּכְפִּירֵם כִּיתָרְךָ. תַּנְחִילֵם מִדֹּרְךָ. תַּעֲטֵם רֹדִידְךָ.
 תִּלְבִּישׁ כֹּהֲנֶיךָ יִשְׁע[ךָ]. הֵם מֵאֲמִינֶיךָ וּמִיִּזְמִינֶיךָ. בְּיַגְבוּרָה מִזְכִּירְךָ. וּבִזְכִּירוֹן
 טוֹב זֹכְרֶיךָ.
 קוֹמָה [...] לְנֹו וְהִנִּיחֶךָ. קִיִּים מֵאֲמָרְךָ מֵאֲזוֹ אֲמָרְךָ. שְׁמוֹר כְּהַתְּחַמְרֶךָ. וּסְלַעֲי
 אֲזַמְרָ? [ךָ].
 כְּקִימֶךָ דְּבַר עֲבָדְךָ. וְעֲצָת מְלֹאכֶיךָ תִּשְׁלִים כְּמִימֵי קֹדֶם.
 80 כִּי אֵת קִיִּים [...]. וּדְבָרְךָ יִקְוֶם לְעוֹלָם. כִּימֵי עוֹלָם נִאֲמִירְךָ. בְּמַלְכוּת שֵׁם
 מַלְכוּתְךָ.
 לְדוֹר [וּדוֹר] וּלְנֶצַח נִצְחִים נִשְׁלֵשׁ לְךָ קְדוּשָׁה מִשׁוֹלֶשֶׁת. קִקְקֵי כַכּוּ וְקִרָא

יקים שנים עשר: בכותרת השיר נוקט הפייטן כאן את שם המספר בלשון זכר, כלשון הכתוב בדברי הימים א כד יב: "ליקים שנים עשר". בפיוט למשמר חופה הכותרת היא "חופה שלוש עשרה", בצורת נקבה, וכן בפיוט למשמר ישבאב: "ישבאב ארבע עשרה". כן ראה בכותרת לפיוט לפתחיה: "פתחיה תשע עשרה". הכותרת למשמר אביה היא "אביה השמיני", כלשון הכתוב בדבה"י.

1. עתה אקום: ישעיהו לג י: "עֲתָה אָקוּם יֹאמֵר ה' עֲתָה אֲרוּמֶם עֲתָה אֲנַשָּׂא". וראה גם תהלים יב ו. **מפיך יקום:** תיאמר אמרה זו מפּיך. ולצירוף אמרה ולשון הקמה ראה תהלים קיט לח: "הֶקֶם לְעַבְדְּךָ אֲמָרְתֶךָ". **2. במשמר יקים:** בזכותו של משמר יקים. **תקום בניך להושיע:** ללשון קימה והושעה ראה למשל תהלים ג ח: "קוֹמָה ה' הוֹשִׁיעֵנִי אֱלֹהִי". **בכל יקום:** בכל מקום. והשווה ללשון יניי בקדושתא לפרשת ויחי: "ותאמר 'עתה אקום', ותטליל תחי לכל יקום" (במילון ההיסטורי ניתנה משום מה צורת פועל, אך סימן הפתח יכול לבוא תחת שווא נע טברני. וראה בהמשך: "ותהיה עוזר את יקומי", "ענף ישאו בכל יקומים"). **3. גויים... מעלינו:** ראה דברים כח ז: "יתן ה' אֵת אִיְבֹיךָ הַקָּמִים עֲלֶיךָ נְגָפִים לְפָנֶיךָ". **4. דברך יקום עלינו:** ראה ירמיה כט י: "וְהִקְמַתִּי עֲלֵיכֶם אֵת דְּבָרֵי הַטּוֹב לְהַשִּׁיב אֶתְכֶם אֶל הַמְּקוֹם הַזֶּה". **דשנינו:** ברכנו ושבענו. **וזר לא יבלעינו:** על פי הושע ח ז: "זָרִים יִבְלַעְהוּ". אמנם, על פי הניקוד יש לקרוא לכאורה יבלעינו, בבנין פיעל, על דרך האמור "וְרַחֲקוּ מִבְּלַעֲיָךְ" (ישעיהו מט יט). **5 הדרת קודש:** כינוי לה', וראה בדברי הימים ב כ כא בהקשר עבודת המקדש: "וַיַּעֲמֵד מִשְׁרָרִים לֵה' וּמְהַלְלִים לְהַדְרַת קֹדֶשׁ". וראה גם איכה רבה פרשה א: "כל הדרה, אלו המשמרות, דכתיב השתחוה לה' בהדרת קדש". **יקום במקומי:** נראה שכוונתו למשמר יקים, על פי תהלים כד ג: "מִי יַעֲלֶה בְּהַר ה' וְיִמִּי יִקְוֶם בְּמִקְוֶם קֹדֶשׁוֹ". **6. ותהיה עוזר:** ראה תהלים ל יא: "ה' הִיָּה עֲזָר לִי". **יקומי:** שם כולל לכל בני העם. ואולי הכוונה לרכוש או לכלל ענייניהם,

על פי דברים יא ו: "וְאֵת כָּל הַיְקוּם אֲשֶׁר בְּרַגְלֵיהֶם". **ותידע שבתי וקומי:** על פי הפסוק הפותח את השרשרת.

7. תגדע: צ"ל תגרע, היינו תמנע ותשבית. תרגום אונקלוס לפועל גר"ע הוא מנ"ע, ראה למשל בשמות כא י: "שְׂאֵרָה כְּסוּתָהּ וְעִנְתָּהּ לֹא יִגְרַע" – "לא ימנע". לשגיאות העתקה נוספות ראה לעיל בעמ' 40. **מגינת... תפרע:** על פי איכה ג סה: "תִּתֵּן לָהֶם מְגִנַת לֵב". וראה בתרגום שם: "תבירות לבא". **8. מוגג:** הפָּרַח, שִׁמַּח. ראה עמוס ט יג: "וְהִטִּיפוּ הַהָרִים עָסִיס וְכָל הַגְּבָעוֹת תִּתְמוּגְגֶנָה" (הפירוש המילולי הוא כנראה מעניין המסה והתפוררות בשל ריבוי הנוזלים). וראה גם: "ברביבים תמוגגנה" (וראה ילון, בעלי מסרת שבמערב, עמ' 190: "רען והשב רוחם של הקורעים לבם לפניך בתשובה"). **עם לב יקרע:** ישראל, ראה יואל ב יב: "וְיִקְרְעוּ לְבַבְכֶם וְאֵל בְּגִדֵיכֶם וְשׁוּבוּ אֵל ה' אֱלֹהֵיכֶם". **איתן אזרח:** כינוי מקובל לאברהם, ראה בבלי בבא בתרא טו ע"א: "אמר רב: איתן האזרחי זה הוא אברהם". ויושם לב לחרזת "רח" ו"רע" (ראה לעיל בעמ' 137).

9. זבול מקומר: כינוי למקדש, ראה בדברי שלמה במלכים א ח יג: "בְּנֵה בְּנִיתִי בֵּית זָבֹל לָךְ מִכּוֹן לְשִׁבְתֶּךָ עוֹלָמִים". **זקוף ליקום קומה:** אפשר שבמקור נכתב ליקים. על פי הניקוד יש להבין כאן מלשון "ליקום", ועניינו כלל העם. וראה יחזקאל יט יא: "וְתִגְבֶּה קוֹמְתוֹ עַל בֵּין עֲבֹתָיִם וַיֵּרָא בְּגָבוֹהוּ". **10. חיי:** כינוי לה'. **למנוחתך קומה:** על פי תהלים קלב ח: "קוֹמָה ה' לְמִנּוּחֶתְךָ אֲתָה וְאַרְוֶן עֵזְרְךָ". **חלוש רמי הקומה:** כרות קומת הגויים והאויבים. על פי שמות יז יג: "וַיִּחַלֵּשׁ יְהוֹשֻׁעַ אֶת עַמְלֶק". **רמי הקומה:** על פי ישעיהו י לג: "הִנֵּה הָאָדוֹן ה' צָבָאוֹת מְסַעֵף פְּאֵרָה בְּמַעֲרָצָה וְרַמֵי הַקוֹמָה גְדוּעִים וְהַגְּבָהִים יִשְׁפְּלוּ".

11. טף יקים: זרע יקים, בני משמר יקים. **למשמר יקים:** יעמידם על משמרתם. ללשון קו"ם אצל שמירה ראה ירמיהו נא יב: "הַחֲזִיקוּ הַמְּשַׁמְרֵי הַקִּימוֹ שְׁמֵרִים הַכִּינוּ הָאֲרָבִים". **12. יקום בדתך יערימם:** ילמד תורתך לעם, ויחכימם. וראה לקמן בפיוט למשמר ישבאב על לימוד התורה על ידי הכהנים ("משוחיו קרא מקרא"), וכן בפיוט למשמר פתחיה. **14. ממעמקים:** לקוראים ממעמקים, על פי תהלים קל א: "שִׁיר הַמַּעֲלוֹת מִמַּעַמְקִים קְרָאתִיךָ ה'". **לאומרי... מקים:** לישראל, המשבחים את ה' באמרם "דבר עבדו מקים" וכו'.

15. אביון תקים מאשפות: על פי שמואל א ב ח (ובדומה בתהלים קיג ז): "מִקִּים מַעְפָּר דָּל מֵאֲשָׁפֹת יָרִים אֲבִיוֹן" (ונקט "תקים" בשל שם המשמר). **שלום לנו תישפות:** על פי ישעיהו כו יב: "ה' תִּשְׁפֹּת שְׁלוֹם לָנוּ". **16. אבן בעלי אסופות:** נראה שכוונתו לירושלים, על פי זכריה יב ג: "וְהָיָה בַיּוֹם הַהוּא אֲשֵׁים אֶת יְרוּשָׁלַם אֶבֶן מַעֲמָסָה לְכָל הָעַמִּים כָּל עֹמְסִיָה שְׂרוּט יִשְׂרָאוֹ וְנֹאֲסָפוּ עָלֶיהָ כָּל גּוֹיֵי הָאָרֶץ". אפשרות אחרת: כינוי לישראל, על פי בראשית מט כד: "מִשֵּׁם רָעָה אֶבֶן יִשְׂרָאֵל". והכינוי בעלי אסופות הוא על פי קהלת יב יא: "דְּבָרֵי חֲכָמִים כְּדָרְבָנוֹת וְכַמְשֻׁמְרוֹת נְטוּעִים בְּעֵלֵי אֲסוֹפוֹת נִתְּנוּ מִרְעָה אֶחָד". ניתן להציע את ההשלמה "עבור", תוך חילוף אל"ף בעי"ן. הפייטן משתמש במילה "עבור" בקדושתא למשמר הפיצץ. **בטל תחייה:** השווה ללשונו בסיום המחיה בקדושתא למשמר חזיר: "יען כי בבוא קצם, יעמוד בטל תחיה

יקיצים". נראה שיש להשלים "לייפות", והשווה לאמור בפסקת החתימה במחיה למשמר חופה: "בצל טלך תייפינו, בצותך להחיות עפעפינו".

אולי חוזר כאן הפייטן לפסוק שהובא לעיל: מקים דבר מלאכיו. ההמשך קשה לקריאה, אך נראה שעניינו תפילה להבאת חוכי ה' (ראה ישעיהו ל יח) למקומם.

20. קומי... אורך: ישעיהו ס א. **21. להקים פי[.]:** אולי יש להשלים "פישרך", במשמע דברך. וראה קהלת ח א. **22. לעולם יקום דברך:** על פי חתימת הפסוק הפותח את השרשרת, והחליף את הפועל בשל שם המשמר. **23. [..]מה למנוחתך:** על פי תהלים קלב ח, ועל פי האקרוסטיכון צריכה המילה לפתוח בה"א. ואולי נכתב "האל קומה". **רגל:** צ"ל דגל: הגבה ורומם. ראה למשל בקדושתא קלירית ליום כיפור: "דיגלה לפני מכון שבת, דרור ישע לעולה במחשבת" (ומוסב על התורה). **בנחותך:** בהנחותך אותו למקומו במקדש. ראה שמות טו יג: "נחית בחסדך עם זו גאלת נהלת בעזך אל נה קדשך". וראה גם תהלים מג ג: "שלח אורך ואמתך המה נחוני ביאוני אל הר קדשך". **24. לגוי קדוש:** על פי שמות יט ו: "ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש". **עם נחלתך:** ראה דברים ד כ: "להיות לו לעם נחלה כיום הזה". **שפור... חמתך:** על פי ירמיהו י כה: "שפך חמתך על הגוים אשר לא ידעוך" (לשימוש בצורה "קמינו" ראה תהלים מד ו). **25. המקום פעלתה:** המקדש שבבית, על פי שמות טו יז: "מכון לשבתך פעלת ה". **ותנחם עליו:** כנראה: שוב ממחשבתך עליו, היינו בנהו מחורבנו. לשימוש דומה ראה תהלים צ יג: "שובה ה' עד מתי והנחם על עבדיך". **26. זאת נחמתך:** על פי תהלים קיט ג: "זאת נחמתי בעניי פי אמרתך חיתני". ושמא נכתב במקור "זאת מנוחתך", על פי תהלים קלב יד: "זאת מנוחתי עדי עד פה אשר פי אותיך", ככינוי למקדש. **איומתך:** כינוי לישראל, על פי שיר השירים ו ד: "אימה כנדגלות".

27. עליך הדבר אליך: ניתן לשער שבמקור נכתב כאן "קראים עליך הדבק אליך", ופירושו – הדבק וקרב אליך את ישראל הקראים בשמך. השווה לקדושתא ליניי: "דביקים בי ולי מקוראים, בשמי קוראים ובשמי קוראים". ראה דברים כח י: "וראו כל עמי הארץ פי שם ה' נקרא עליך וראו ממך", וכן ירמיהו יג יא: "פי כפאשר ידבק האזור אל מתני איש כן הדבקתי אלי את כל בית ישראל ואת כל בית יהודה נאם ה' להיות לי לעם ולשם ולתהלה ולתפארת" (ויש להעיר כי הפייטן נוטה להשתמש באות האקרוסטיכון בטוריו). **קומם תקים אהליך:** תכונן מקדשך, וללשון ראה למשל שמות מ ב: "ביום החדש הראשון באחד לחדש תקים את משכן אהל מועד". מפעליך: המקדש, על פי הפסוק הנזכר: "מכון לשבתך פעלת ה". **28. שערי ציון:** על פי תהלים פז ב: "אהב ה' שערי ציון מפל משכנות יעקב". **ראות... ציון:** הביאנו לראיית יקים קורא: "קומו ונעלה ציון אל ה' אלהינו". (ירמיהו לא ה). **29. שאג:** אמור. **קומי שבי ירושלים:** ישעיה נב ב. **שומרי יקים:** בני משמר יקים. **בתוך ירושלים שית:** יושם לב לפסיחה המעבירה את הנשוא לצלעית השלישית. **וקומם חרבות ירושלים:** על פי ישעיהו ישעיהו מד כה: "האמר לירושלם תושב ולערי יהודה תבנינה וחרבותיה אקומם". **30. תקום תרחם ציון:** תהלים קב יד: "אתה תקום תרחם ציון". **תקום:** אולי צ"ל תקים, ונגרר המעתיק אחק הלשון בפתיחת הטור הקודם, ואולי מדובר בפועל בגוף שלישי נקבה והנושא הוא

משמרת יקים (והשווה: "אכלה ערב תסיק דליקה", בקדושתא למשמר פתחיה). **בשערי מרומים:** כינוי למקדש, אולי על פי האמור בבראשית כח יז: "אין זה פי אם בית אלהים וזה שער השמים". **שבתי לירושלים ברחמים:** זכריה א טז.

31. אומרי קומה הושיענו: ישראל, על פי ירמיהו ב כז: "...ובעת רעתם יאמרו קומה והושיענו" (הפייטן לא נמנע מלכנות כך את ישראל אף שהדברים אמורים במקורם במסגרת תוכחה). **אשורם... להקים:** רגלם להציב על סלע איתן, על פי תהלים מ ג: "ויעלני מבור שאון מטיט היין ויקם על סלע רגלי כונן אשרי". **32. לעשות גוים ניתקים:** להביס ולהכרית את האויבים. ראה ירמיהו יב ג: "התקם קצאן לטבחה והקדשם ליום הרגה" (וראה ביהושע ח טז שימוש בבניין נפעל בהקשר קרב: "וינתקו מן העיר"). במילון ההיסטורי הושלמה המילה בראשית הטור: "בשמך". ונראה פשוט יותר להציע: "בקומך". **ביטה:** הבט. **בחוק דברים עתיקים:** בדברי הנבואה שמסרת לישראל. הלשון "והדברים עתיקים" אמורה בדברי הימים א ד כב, ודרשוה חז"ל בבבלי בבא בתרא צא ע"ב: "והדברים עתיקים - דברים הללו עתיק יומיא אמרן". **33. ג[.ל]:** במהדורת קאהלה ובמילון ההיסטורי הושלם "גבול". ייתכן גם שיש כאן פנייה לה, כדוגמת "גואל", או שמא "גורל". **גיל ומשוש:** על פי ישעיהו סו י: "שמחו את ירושלים וגילו בה כל אהביה שישו אתה משוש כל המתאבלים עליה". **ירוקם:** יעוטף, יימלא. **34. מתוך העדה קם:** כינוי לפינחס הכהן, על פי במדבר כה ז: "וירא פינחס בן אלעזר בן אהרן הפהן ויקם מתוך העדה ויקח רמח בידו". ואולי יש קשר למדרשים המקשרים את פינחס לאלהיו הנביא. ראה למשל במדרש אגדה (בובר) במדבר כה: "אמר ריש לקיש: הוא פינחס הוא אליהו". במהדורת קאהלה הושלם: "דן" בתחילת השורה, אך נראה כי יש למצוא מילה ארוכה יותר. ניתן להציע את ההשלמה "דרוש", והעניין: זכור את פינחס הכהן. **דלות למענו:** הבא, קרב בזכותו. וראה כאן בסמוך: "גואל הנהגתה דלות ממעמקים דלת ראש...". **יום נקם:** ראה ישעיהו לד ח: "כי יום נקם לה' שנת שלומים לרבי ציון".

35. אולי יש להשלים: העומד על **שנים עשר בקר** (או"ה יום על שני עשר בקר). הפייטן נסמך על מלכים א ז כה, שם נאמר לגבי הים שעשה שלמה במקדש: "עמד על שני עשר בקר שלשה פנים צפונה ושלשה פנים ימה ושלשה פנים נגבה ושלשה פנים מזרחה והים עליהם מלמעלה". עניין זה נזכר כאן בשל מספרו הסידורי של משמר יקים, שנים עשר. **ונפש יקים תיקר:** על פי מלכים ב א יד: "ועתה תיקר נפשי בעיניך". **36. אולי יש להשלים:** וזכור רץ אל הבקר. **רץ אל הבקר:** כינוי לאברהם, על פי בראשית יח ז: "ואל הבקר רץ אברהם ויקח בן בקר רך וטוב" (וראה במדרש שני כתובים: אמר הקב"ה: אתה רצתה אל הבקר, שנא' ואל הבקר רץ אברהם, חייך שאני מעמיד מלך, זה שלמה, שהיו עולין על שולחנו בכל יום עשרה בקר בריאים ועשרים...). **ועטרינו:** וברכנו. ראה למשל תהלים ח ו: "וכבוד וקדר תעטרו". **ששון ויקר:** על פי אסתר ח טז.

37. לתמר דומה: כינוי לישראל, על פי שיר השירים ז ח: "זאת קומתך דמתה לתמר". ונראה שפתיחת הטור מיוסדת על פסוק זה, כדוגמת "זאת קומתה לתמר דומה". **זרח:** האר עליה, ראה ישעיהו ס א: "קומי אורי כי בא אורך וכבוד ה' עליך זרח". ואולי כיוון הפייטן לציווי בבניין

פיעל – זָרַח, כלומר הזרח והאר. **והרוס דומה:** והכרת מלכות אדום. והשווה לדבריו בקדושתא למשמר חזיר: "שש לעשות לדומה שריפה, סליף החזיר בסער וסופה" (השם דומה נזכר בין בני ישמעאל בבראשית כה יד, אך חז"ל קישרוהו למלכות עשו על פי האמור בישעיהו כא יא: "מִשָּׂא דוֹמָה אֵלַי קָרָא מְשֻׁעֵר". ראה בירושלמי תענית פ"א ה"א: "בספרו של ר' מאיר מצאו כתוב משא דומה משא רומי". ובעקבותיהם הלכו הפייטנים. ראה למשל אצל ינאי: "ישמע לאדום כשמע מצרים, משא דומה כמשא מצרים").

38. [..]יניין קדומה: במהדורת קאהלה ובמילון ההיסטורי השלימו ביניין קדומה, אך ניתן להציע את ההשלמה קיניין קדומה, ככינוי לישראל על פי הפסוק (תהלים עד ב): "זָכַר עֲדָתְךָ קִנְיַת קָדָם גְּאֻלַּת שְׁבֵט נִחְלָתְךָ הִר צִיּוֹן זֶה שְׁכֵנֶת בּוֹ", או ככינוי לתורה על פי משלי ח כב: "ה' קִנְיַי רֵאשִׁית דְּרָכּוֹ קָדָם מִפְּעֻלּוֹ מֵאֶז". והשווה ללשון ינאי בקדושתא לחנוכה: "קורות קיניין קדומה על קידושה תחנוך" (ככינוי למקדש, על פי דברי חז"ל בבבלי פסחים נד ע"א: "שבעה דברים נבראו קודם שנברא העולם, ואלו הן: תורה, ותשובה, וגן עדן, וגיהנם, וכסא הכבוד, ובית המקדש, ושמו של משיח"). וכן השווה ללשון הקליר בפתיחת קדושתא לשבועות: "אפסי חוג פילצה אימה / בפענחך קיניני אלפים קדומה", ככינוי לתורה. **חטאות:** נראה שיש לקרוא כצורת מקור בבניין פיעל, במשמעות לחטא, לטהר (במילון ההיסטורי ניתן הערך חטאת, ואם אכן כך, אפשר שבתחילת הטור הייתה פנייה לה' כגון חטא). **מעפר אדומה:** מעפר הפרה האדומה המטהר מטומאת המת.

39. קומה אל מקומך: ראה תהלים קלב ח: "קוֹמָה ה' לְמִנְחֹתֶיךָ". במהדורת קאהלה השולמה המילה "טהור" בפתיחת הטור. **טירת כסף:** כינוי למקדש, על פי שיר השירים ח ט: "אִם חוֹמָה הִיא נִבְנָה עָלַי טִירַת כֶּסֶף". וראה מדרשו על המקדש בפסיקתא רבתי (איש שלום) פיסקא לה: "כנגד מי אמר שלמה למקרא הזה, לא אמרו אלא כנגד כנסת ישראל, שבשעה שנבנה הבית האחרון לא שרתה בו שכינה, שכך אמר הקדוש ברוך הוא אם עולים ישראל כולם תשרה שכינה וכו'". וכן פייט בקדושתא למשמר הפיצץ: "טירה דלה בחפצך". והשווה לקינה קלירית לתשעה באב: "הרס טירת כסף חומה מחוזנה". **ברקמך:** בבנותך. ללשון רקמה בהקשר בניית המקדש, ובסמיכות לכסף, ראה דברי הימים א כט ב: "וּכְכַל פְּחֵי הַכִּינּוֹתֵי לְבַיִת אֱלֹהֵי הַזֶּהָב וְהַכֶּסֶף לְכֶסֶף וְהַנְּחָשֶׁת לְנְחָשֶׁת הַבְּרָזָל לְבְרָזָל וְהַעֲצִים לְעֲצִים אֲבָנֵי שֶׁהֵם וּמְלוֹאִים אֲבָנֵי פֹהַר וְרִקְמָה". וראה לעיל: "גיל ומשוש יקים ירוקם". כן ראה בקדושתא שבע לפסח, שהועתקה בכתב ידו של מעתיק פיוטי המשמרות: "עמודיו עשה כסף וזהב ריקומו". **40. ישרת בכנו:** אולי על פי דניאל יא לח: "וְלֹאֲלֵהָ מַעֲזִים עַל פָּנָיו יִכְבֵּד". ונראה שהעניין הוא שישרת משמר יקים עם חזרתו למקומו ולכנו. והשווה ללשון הדותהו בקדושתא לישבאב: "הוא במשמרתו תיישב... על כנו ליישב", וכן בקדושתא לאימר: "תקים אימר על כנו, תוסיף במשמרו להכינו". ללשון 'ישרת את מקומך' ראה יחזקאל מד יא: "וְהָיוּ בְּמִקְדָּשֵׁי מִשְׁרָתֵים פְּקֻדוֹת אֶל שְׁעָרֵי הַבַּיִת וּמִשְׁרָתֵים אֶת הַבַּיִת".

41. כתור ישועה: עטר. השווה ללשונו בקדושתא לישבאב: "כל עם לישעך מצפים / כותרם כנפת צופים" (ואולי יש קשר לדימוי 'כובע ישועה' בישעיהו נט יז: "וְיִלְבַּשׁ צְדָקָה פֶּשְׁרָן וְכוּבַע

ישועה בראשו"). **לעם האמירך:** לישראל, על פי דברים כו יז: "את ה' האמרת היום להיות לך לאלהים". **42. נראה אור באורך:** על פי תהלים לו י: "כי עמך מקור חיים באורך נראה אור". **43. מגור מסביב:** ראה למשל ירמיהו מט כט: "אֶהְלִיֶהֶם וְצִאֲנֶם יִקְחוּ יְרִיעוֹתֵיהֶם וְכָל כְּלֵיהֶם וְגַמְלֵיהֶם יִשְׂאוּ לָהֶם וְקָרְאוּ עֲלֵיהֶם מְגוֹר מְסָבִיב" (ומוסב על קדר וממלכות חצור). ראה בהמשך את ההתייחסות לפשחור שנקרא מגור מסביב, על פי כינויו של משמר יקים. **מי...** **מריעים:** תהלים צד ד. **44. מופת מוראים:** נראה שכוונתו לישראל שראו את מופתי ה', והמילה מוראים היא אפוא בבניין הפעל (במילון ההיסטורי ניתן הערך מורא, ואכן "מוראים" באים במקרא לצד מופתים, ראה דברים ד לד. ללשון הופעל בהקשר זה ראה שם פסוק לה: "אֲתָה הֲרָאֵת לְדַעַת כִּי ה' הוּא הָאֱלֹהִים"). ואולי יש לשחזר את הצלעית כך: נס ומעשה מופת מוראים, על פי דברים ז יט: "הַמִּסּוֹת הַגְּדֹלֹת אֲשֶׁר רָאוּ עֵינֶיךָ וְהָאֲתוֹת וְהַמִּפְתִּים". כן יש להניח שאם היה מדובר במוראים היה מנוקד קמץ או פתח על הרי"ש. **נטע:** כינוי לישראל, על פי ישעיהו ה ז: "כִּי כָרַם ה' צְבָאוֹת בֵּית יִשְׂרָאֵל וְאִישׁ יְהוּדָה נָטַע שִׁעְשׁוּעִיו". וללשון הקמה אצל השורש נט"ע ראה יחזקאל לד כט: "וְהִקְמַתִּי לָהֶם מַטֵּע לֶשֶׁם וְלֹא יִהְיוּ עוֹד אֶסְפִּי רָעַב בְּאֶרֶץ". **באחים ורעים:** כנראה: לישראל. אח ורע באים במקראות רבות בהקבלה ובסמיכות. ראה למשל בתהלים קכב ח: "לְמַעַן אֲחִי וְרַעִי אֲדַבְּרָה נָא שְׁלוֹם בְּךָ".

45. בשנאיך נקמים: עשה נקמות באויבך, ראה דברים לב מא: "אֲשִׁיב נֶקֶם לְצָרִי וְלַמְשַׁנְאֵי אֲשִׁלֵּם" (הצורה נקם אינה באה ברבים במקרא, ובחרה הפייטן כאן לשם החרוזה). **סחי ומאוס:** על פי איכה ג מה: "סָחִי וּמְאֹס תִּשְׁמַנּוּ בְּקֶרֶב הָעַמִּים", וכאן מבקש הפייטן שמצב זה יחול על ראשי האויבים. **46. מצותיך מקימים:** במהדורת קאהלה הושלם "עדת מצותיך", וניתן להציע גם את ההשלמה "עם מצותיך מקימים". ללשון הקמה אצל מצווה ראה ירמיהו לה טז: "כִּי הִקִּימוּ בְנֵי יְהוּדָה בֶּן רֶכֶב אֶת מִצְוֹת אֲבֹתָם". **ענף ישאו:** יזכו לברכה ולשגשוג, ראה יחזקאל יז כג: "בְּהַר מְרוֹם יִשְׂרָאֵל אֲשַׁתְּלַנּוּ וְנָשָׂא עֲנָף וְעָשָׂה פְרִי וְהָיָה לְאֶרֶז אֲדִיר". **בכל יקומים:** בכל מקומותיהם.

47. יקרא מגור: כנראה על פי האמור בירמיהו כ ג: "וַיֹּאמֶר אֱלֹוִי יְרַמְיָהוּ לֹא פִשְׁחוֹר קָרָא ה' שְׁמֶךָ כִּי אִם מְגוֹר מְסָבִיב". נראה שהצלעית הראשונה מכוונת לאויבים, ולעומתה הצלעית השנייה מבקשת ישועה עבור משמר יקים. במהדורת קאהלה השלים "פשחור סביביו". **פשחור צפת:** כינויו ומקומו של משמר יקים. **תשועה חגור:** ראה בתפילת שלמה בדברי הימים ב ו מא: "כִּהְנִיךָ ה' אֱלֹהִים יִלְבָּשׁוּ תְשׁוּעָה וְחִסְדֶּיךָ יִשְׁמְחוּ בְטוֹב" (והשווה לתהלים קלב טז: "כִּהְנִיךָ אֱלֹהִים יִשַׁע וְחִסְדֶּיךָ רַבֵּן יִרְנְנוּ"). **48. צורי ומרפא:** ללשון צרי אצל רפואה ראה למשל ירמיהו ח כב: "הֲצָרִי אֵין בְּגִלְעָד אִם רָפָא אֵין שָׁם". לחילוף בין תנועת O ל-U בניקוד ראה יהלום, ניקוד, עמ' 41. **אגור:** הבא, אָסוּף. ניתן לשער שהציווי "סגור" שבסוף הצלעית הראשונה קשור לפסוקי תהלים לה ב-ג: "הַחֲזֵק מִגֵּן וְצַנָּה וְקוּמָה בְּעֶזְרָתִי. וְהִרְקַחְתִּי וְסָגַרְתִּי, שֶׁכֵּן הַצִּלְעִית הַקּוּדְמַת מִסְתִּימַת בְּצִוּוֵי "חגור" הַמְתִּיחַס דֶּרֶךְ כָּל לְכָלִי מִלְחָמָה. וְשִׁמָּא נִכְתַּב מִשְׁהוּ מַעִין: "צִינָה הַחֲזֵק וְחִנִּית סָגוֹר". **49. אולי:** הוליכנו / תוליכנו? **מרום:** כינוי למקדש, על פי ירמיהו יז יב: "כִּסֵּא כְבוֹד מְרוֹם מִרְאשׁוֹן מְקוֹם מְקַדְּשֵׁנוּ". **הליכינו:** רגלינו, הליכתנו. ראה איוב כט ו: "בְּרַחֵץ הַלֵּיכִי בְחֻמָּה".

51. שמור שבועתך להקים: ראה ירמיהו יא ה: "...למען הקים את השבועה אשר נשבעתי לאבותיכם לתת להם ארץ זבת חלב ודבש". ייתכן שיש לקרוא "בכו צפת", וכו' הוא קיצור "כזה". השווה בקדושתא למשמר אלישיב "טהור כוהן קנה תעמד". **52. תחזק משמרת יקים:** ראה דברי הימים ב פרק לה: "ויעמד הפנהים על משמרותם ויחזקם לעבודת בית ה'". **תיתקע יתד לאליקים:** על פי ישעיהו כב כ: "והיה ביום ההוא וקראתי לעבדי לאליקים בן חלקיהו... ותקעתי יתד במקום נאמן והיה לכסא כבוד לבית אביו", וכאן רומז למשמר יקים.

53. אמנה: ברית, ונסמך כנראה על הכתוב (שמות ב כד): "וישמע אלהים את נאקתם ויזכר אלהים את בריתו את אברהם את יצחק ואת יעקב" (וללשון - אולי נסמך על המשך האמור בירמיהו שם, לאחר שמשמיע ה' באזני הנביא את ההבטחה על הקמת השבועה אם ישמרו ישראל בריתם: "ואען ואמר אמן ה'"). וראה בנחמיה יא כג שימוש במילה אָמְנָה בהקשר לעבודת המקדש). **כזכרך... להקים:** ללשון זכר אצל שבועה ראה שמות לב יג: "זכר לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך אשר נשבעת להם בך". **זירותה:** נראה שצ"ל זירחתה, כלומר מיהרת להקים השבועה. ראה שמות רבה פרשת בא פרשה טו: "אמר ר' יהודה מהו 'מדלג על ההרים', אמר הקדוש ברוך הוא אם אני מסתכל במעשיהם של ישראל אינן נגאלים לעולם אלא למי אני מסתכל לאבותיהם הקדושים שנאמר 'וגם אני שמעתי את נאקת בני ישראל' וגו', בזכות אבותם אני גואלם לכך כתיב 'מדלג על ההרים' ואין הרים אלא אבות". במילון ההיסטורי ניתן הערך שם פעולה של זר"ת בבניין פיעל, כנראה ככינוי לשמים, על פי ישעיהו מ יב: "מי מדד בשעלו מים ושמים בזרת תפן", וכוונת הדברים: כזכרך מן השמים להקים שבועתך, ופחות נראה.

54. לנאנקים: לישראל שנאנקו בצרתם, על פי הלשון 'נאקת בני ישראל' שנזכרה לעיל. וללשון ראה יחזקאל ט ד: "והתוית תו על מצחות האנשים הנאנקים והנאנקים". **55. גואל הנהגתה:** אולי: מינית לה גואל שניהיגה, והכוונה למשה. לחלופין גואל הוא פנייה לה'. **דלות:** להרים ולהגביה את ישראל משפלותם. הפייטן משתמש רבות בשורש דל"ה בהקשר זה. ראה למשל בפיוט למשמר אימר: "דלה מתוגת גוי נבל". **56. דלת ראש:** כינוי לישראל, על פי שיר השירים ז ו: "ראשה עליך כפרמל ודלת ראשה כארגמן" (בפסוק הכוונה היא לקצה השער, אך הפייטנים נטלו את הצירוף ועשוהו כינוי לישראל – וכך המילה דלת מתפרשת גם לשון דלות וכפיפות. ראה למשל בקדושתא לקליר לשבת שקלים: "ואום דלת ראש לפניך תיקוד ראש"). **ודגליך:** מחנות ישראל. **משחקים:** מן השמים. וראה שמות ב כה: "ויקרא אלהים את בני ישראל", ושם כג: "ותעל שועתם".

57. היו... בשווקים: על פי שיר השירים ג ב: "אקומה נא ואסובבה בעיר בשווקים וברחובות אבקשה את שאהבה נפשי", וכן ראה ירמיהו ה א: "שוטטו בחוצות ירושלם וראו נא ודעו ובקשו ברחובותיה" (תרגום יונתן ל"חוצות" – "בשווקי"). **58. מתרפקים:** על פי שיר השירים ח ה: "מי זאת עלה מן המדבר מתרפקת על דודה". **59. בעוזך משחקים:** על פי תהלים סח לה: "על ישראל גאותו ועזו בשחקים". אפשר שהוסף במאוחר דגש טברני בשי"ן, בנוסף לסימן הדגש הארצישראלי. **60. חולת אהבה:** כינוי לישראל, על פי שיר השירים ב ה:

"סִמְכוּנֵי בְּאֲשֵׁישׁוֹת רְפָדוּנִי בְּתַפּוּחִים כִּי חוֹלַת אֶהְבֶּה אֲנִי". **חלות ליפרקים:** לפקוד את ישראל לעתים. ואולי נסמך על הפסוק: "וַתִּפְקְדֵנוּ לְבָקָרִים לְרִגְעִים תִּבְחָנֵנוּ" (איוב ז יח).

העניין כולו מבוסס כנראה על מדרש חז"ל הדורש את פסוקי שיר השירים על יציאת מצרים ועל תקופת המדבר. זו לשון המדרש (שיר השירים רבה וילנא פרשה ג): "על משכבי בלילות, זה לילה של מצרים. בקשתיו את שאהבה נפשי, זה משה. בקשתיו ולא מצאתיו. אקומה נא ואסובבה בעיר בשוקים וברחובות, בכרמים ובמדינות, אבקשה את שאהבה נפשי, זה משה. מצאוני השומרים הסובבים, זה שבטו של לוי. את שאהבה נפשי, זה משה. כמעט שעברתי מהם עד שמצאתי את שאהבה נפשי, זה משה, אחזתיו ולא ארפנו עד שהבאתיו אל בית אמי, זה סיני, ואל חדר הורתי, זה אהל מועד שמשם נתחייבו ישראל בהוריה".

וביתר פירוט מתוארים הדברים בתרגום הארמי (שיר השירים ג ב): "אמרין בית ישראל אלין לאילין נקום וניזיל ונסחר למשכן זמנא דפרסיה משה מברא למשריתא ונתבע אולפן מן-קדם יי ושכינה דאסתלקת מננא, וחזרו בקרוין ובפליטאתא ובסתון ולא אשכחו. אמרת כנשתא דישראל: אשכחו יתי משה ואהרן ולואי נטרי מטרת מימרא דיי במשכן זימנא דמסחרן יתיה חזור-חזור ושאלית להון על-עיסק שכינת יקרא דיי דאסתלקת מניה".

61. טובים: כנראה כינוי למשה ואהרן. ראה קהלת רבה פרשה ד: "טובים השנים", זה משה ואהרן". וללשון שליחה אצל נביאים ראה ירמיהו כט יט: "אֲשֶׁר שְׁלַחְתִּי אֲלֵיהֶם אֶת עֶבְדִּי הַנְּבִאִים הַשְּׂכֵם וְשָׁלַח". **מתרוצצים כברקים:** על פי נחום ב ה: "מְרִאִיהֶן כְּלַפִּידִם כְּבָרְקִים יִרוּצְצוּ" (ודרשוהו חז"ל על הצדיקים, ראה ספרי פרשת דברים פיסקא י: "ר' שמעון בן יוחי אומר: לשבע שמחות פניהם של צדיקים דומים לעתיד לבוא... לברקים, 'כברקים ירוצצו'").

62. יקושים ותועים: כנראה כינויים למצרים. **אסור בזיקים:** כנראה: לאסור בזיקים, על פי תהלים קמט ח: "לְאִסֹר מְלִכֵיהֶם בְּזִקִים וּנְכַבְּדֵיהֶם בְּכִבְלֵי בְרָזָל". וראה גם ישעיהו מה יד: "כֹּה אָמַר ה' יִגְיעַ מִצְרַיִם וְסָחַר פֹּשֵׁשׁ וְסָבְאִים אֲנָשֵׁי מִדֶּה עָלֵיהֶם יַעֲבְרוּ וְלֶךְ יִהְיֶה אַחֲרֵיהֶם יִלְכוּ בְּזִקִים יַעֲבְרוּ", ומדרשו בשיר השירים רבה פרשה ד: "יגיע מצרים זה פרעה" וכו'. ובמילון ההיסטורי

ניתן הערך בינוני פעול על פי הניקוד במסירה. **63. כבודה בת מלך:** כינוי לכנסת ישראל, על פי תהלים מה יד: "כָּל כְּבוֹדָהּ בֵּת מֶלֶךְ פְּנִימָה מִמְּשַׁבְּצוֹת זָהָב לְבוּשָׁה". וראה במדרש במדבר רבה פרשה א, שנדרשו הדברים על משה ואהרן: "כל כבודה בת מלך פנימה ממשבצות זהב לבושה". בת מלך זה משה שנא' 'וסכרתי את מצרים ביד אדונים קשים', אלו הן המכות שבא על מצרים, 'ומלך עז ימשל בהם', זה משה שהיה מלכה של תורה שנקראת עז שנא' 'ה' עוז לעמו יתן', לפיכך כל כבודה בת מלך פנימה. 'ממשבצות זהב לבושה' זה אהרן, שנאמר 'ועשית משבצות זהב'. **וצבה:** ראה ילון, פרקי לשון, עמ' 401, שפירש שהוא צורה פייטנית שמשמעה לבוש (קרוב ל"סות"). ילון נסמך על נוסח כ"ק למשנת כלים טז ז: "אימום של עושי סבות". הוא מפרש כך גם בפיוט לפנחס, הנוקט את המילה צוות, אך ראה אצל אליצור, פיוטי ר' פינחס, עמ' 507, המסתייגת מפירוש זה. **היות מזוקקים:** נראה שנסמך על הכתוב: "וְשָׂאֵלָה אִשָּׁה מִשְׁכַּנְתָּהּ וּמִגֵּרַת בֵּיתָהּ כָּלִי כֶסֶף וְכָלִי זָהָב וְשִׁמְלִית", וכוונתו שיצאו הנשים עמוסות בכלי זהב. ואולי כיוון גם שיצאו ישראל כזהב מזוקק משעבוד מצרים, שנדמה ככור

מבחן. ראה מלכים א ח נא: "כִּי עָמַךְ וְנִחַלְתָּךְ הֵם אֲשֶׁר הוֹצֵאתָ מִמִּצְרַיִם מִתּוֹךְ כּוֹר הַבְּרָזִל". וראה דברי הימים א כח יח: "זָהָב מְזַקֵּק". **64. לקח ידוע תדע:** למילוי המועד שנאמר לאברהם אבינו בברית בין הבתרים (בראשית טו יג-יד): "וַיֹּאמֶר לְאַבְרָם יְדַע תְּדַע כִּי גֵר יִהְיֶה זְרַעְךָ בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם וְעַבְדוּם וְעָנּוּ אֹתָם אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה". **מלאים ולא ריקים:** עמוסים ברכוש ובכלי כסף וזהב, על פי המשך ההבטחה שם "וְאַחֲרֵי כֵן יֵצְאוּ בְּרֶכֶשׁ גָּדוֹל". הלשון מלאים ולא ריקים על פי רות א כא: "אֲנִי מְלֵאָה הֶלְכְּתִי וְרִיקָם הִשִּׁיבֵנִי ה'", וראה שמות ג כא: "וְהָיָה כִּי תִלְכוּן לֹא תִלְכוּ רִיקִים".

65. דבר עבדך מקים: על פי ישעיהו מד כו, שהובא לעיל: "מְקִיָּם דְּבַר עֲבָדוֹ וְעֵצַת מְלֹאכָיו יִשְׁלִים". **66. נחלות להנחיל:** על פי ישעיהו מט ח: "וְאַצְרָךְ וְאַתְנָךְ לְבְרִית עִם לְהַקִּים אֶרֶץ לְהִנְחִיל נְחָלוֹת שְׁמֹמוֹת". נראה שנשמט בהעתקה סוף הטור של האות נ, וייתכן שהנוסח המקורי הוא כעין: "להנחיל נחלות ארץ להקים", ואם כן יש לקרוא את המילה "שיללתה" בש' שמאלית, והיא הפותחת את הטור של האות סמ"ך (ומובנה: מסרת להם, מלשון דרך סלולה). אפשרות אחרת היא ש"שיללתה" פירושו הענקת כש"ל (צורה יחידאית במאגרי המילון ההיסטורי), והמילה נמשכת לנחלות הנזכרות, וחסר אפוא סוף הטור, וכן תחילת הטור הבא. **67. משפטים וחוקים:** מכוון למתן תורה בהר סיני. ראה למשל מלאכי ג כב: "זָכְרוּ תּוֹרַת מֹשֶׁה עֲבָדֵי אֲשֶׁר צִוִּיתִי אוֹתוֹ בְּחָרֵב עַל כָּל יִשְׂרָאֵל חֻקִּים וּמִשְׁפָּטִים". **68. עלותך אותם:** בעת עלותך אותם. **מבין:** נראה שבשגגה נוקד חיריק במקום צירה לאחר הבי"ת. **ריקים:** כינוי למצרים. אולי על פי ישעיהו ל ז: "וּמִצְרַיִם הֶבֶל וְרִיק יַעֲזֹרוּ". **69. פיתתה... מתוקים:** פיזרת להם את פתיתי המן, המתוק כצפיחית בדבש (שמות טז לא). הלשון על פי ויקרא ב ו (בעניין קרבן המנחה): "פְּתוֹת אֹתָהּ פְּתִיִם". **70. צפותך... צדיקים:** בראותך את ישראל כולם כצדיקים, על פי ישעיהו ס כא: "וְעָמַךְ כָּלֵם צְדִיקִים לְעוֹלָם יִרְשׁוּ אֶרֶץ". וראה בילקוט שמעוני במדבר רמז תרצב שנדרש על דור המדבר, שעתידין לירש את הארץ (והלשון צפותך רומזת למקום מושבו של המשמר, צפת). **71. בארבעה חקוקים:** אולי מכוון לשני לוחות הברית הכתובים פנים ואחור. ראה שמות פרק לב טו: "וַיִּפֹּן וַיֵּרֶד מֹשֶׁה מִן הָהָר וַשְּׁנֵי לַחַת הָעֵדוּת בְּיָדוֹ לַחַת פְּתָבִים מִשְׁנֵי עֲבְרֵיהֶם מִזֶּה וּמִזֶּה הֵם פְּתָבִים... וְהַמְּכַתֵּב מְכַתֵּב אֲלֵהֵם הוּא חֲרוֹת עַל הַלַּחַת". וראה בירושלמי שקלים פ"ו ה"א: "כיצד היו הלוחות כתובים, רבי חנניה בן גמליאל אומר חמשה על לוח זה וחמשה על לוח זה... ורבנן אמרין עשרה על לוח זה ועשרה על לוח זה... רבי שמעון בן יוחי אמר עשרים על לוח זה ועשרים על לוח זה... רבי סימאי אמר ארבעים על לוח זה וארבעים על לוח זה". ואפשר שכוונתו ללימוד התורה שנאמרה ארבע פעמים בתהליך מסירתה: ראה בבלי עירובין נד ב: "תנו רבנן, כיצד סדר משנה? משה למד מפי הגבורה, נכנס אהרן ושנה לו משה פירקו. נמצא ביד הכל ארבעה". **72. רזים... ענקים:** מצוות התורה נמשלו לענקי הצוואר במשלי א ט: "כִּי לִיְתֵן חֵן הֵם לְרֹאשׁוֹךְ וְעֵנְקִים לְגַרְגְּרֹתֶיךָ", ונראה שהייתה מסורת מדרשית שדימתה את עשרת הדיברות לעשר טבעות זהב. ראה בפיוט התרגום לשבועות (גולדשמידט פרנקל, מחזור שבועות, עמ' 563): "איתיהב לן עשר עיזקן דהבונין, תלין בהון שית מאון ותליסר מרגנין", והשווה ללשון הקליר בקדושתא לשבועות: "בידיה התאיר נואי צמידים, להתנאות לכולו מחמדים, ובאצבעותיה

כילול טבעות נאגדים, עשרת דברים נחמדים". ונראה שהעניין קשור לדרשה על מתן הצמידים על ידיה של רבקה בבראשית כד כב: "ושני צמידים על ידיה" - כנגד שני לוחות, 'עשרה זהב משקלם' - כנגד עשרת הדברות" (בראשית רבה ס ו). רזים חוזים הם כנראה הנביאים שלהם מגלה ה' את סודו, והם שלימדו את העם את התורה.

73. שוב... ויונקים: במילון ההיסטורי ניתנה למילה רחבה הערך רָחַב בייחוד חניכה, וכנראה פירשו שזהו כינוי לתורה, על פי מדרש חז"ל לאיוב יא ט: "אָרְפָּה מֵאָרֶץ מִדְּבָר וּרְחֵבָה מִיָּם", והכוונה היא ששוב יראה ה' את ישראל עוסקים בתורה מקטנם ועד גדולם, על פי תהלים ח ג: "מִפִּי עוֹלָלִים וַיִּנְקִים יִסְדָּתָ עַז". לחלופין אפשר שחוזר כאן הפייטן, עם סיום קטע הפיוט, לתפילה על קיום דברי הנבואה על ירושלים: "וּרְחֵבֹת הָעִיר יִמְלְאוּ יְלָדִים וַיְלַדוּת מִשְׁחָקִים בְּרַחֲבֹתֶיהָ". והלשון עוללים ויונקים נלקחה מתהלים ח ג. **74. וסוכת נופלת תקים:** על פי עמוס ט יא: "בַּיּוֹם הַהוּא אָקִים אֶת סֹכֶת דָּוִד הַנִּפְלֹת". **75. תקים דברך:** ללשון הקמת דבר ראה למשל דברים ט ה: "וְלִמְעַן הָקִים אֶת הַדְּבָר אֲשֶׁר נִשְׁבַּע ה' לְאַבְרָהָם לְאַחֲזָק וּלְיַעֲקֹב". וכן ישעיהו כד כו שהובא לעיל בשרשרת הפסוקים. **תיתלה דברך:** תרומם ותקים מקדשך. בלשון חכמים ובלשון הפייטנים תלייה ענינה הרמה. ראה למשל בקדושתא ליניי: "מי ידמה לך, מי ישווה לך... מי יתלה ראש, מי ירים עין". ואולי נסמך הפייטן גם על לשון תל על פי האמור בירמיהו ל יח: "וּנְבַנְתָּה עִיר עַל תֵּלָה וְאַרְמוֹן עַל מִשְׁפָּטוֹ יֵשֵׁב". וראה ילון, בעלי מסרת שבמערב, עמ' 190. **תביאם הדרך:** נראה שיש כאן חילוף ה"א בחי"ת, וכוונתו "חדרך", על פי שיר השירים א ד: "הִבְיֵאֲנִי הַמֶּלֶךְ חֲדָרָיו". **76. תצניפם:** תעטרם, תחבוש להם צניף הדר (וראה תהלים ח ו: "וכבוד והדר תעטרהו"). **תכפירם:** נראה לשער שבמקור נכתב תצפירם, ופירושו תעטרם, על פי ישעיהו כח ה: "בַּיּוֹם הַהוּא יִהְיֶה ה' צָכָאוֹת לְעֹטְרֵת צְבִי וְלִצְפִירֵת תְּפָאֲרָה לְשָׂאֵר עַמּוֹ". והשווה לקידוש ירחים לפינחס: "נחם מאליו ותפארה תצפיר". בדוחק אפשר אולי לפרש מלשון כיסוי, ראה בערכו במילון קדרי למשל. וראה ילון, בעלי מסרת שבמערב, עמ' 190. ובהערה שם הציע א"א לתקן: תכתירם, ופחות נראה. **מדורך:** כינוי למקדש, מקומו של ה'. **תעטם רדירך:** תכסם בלבושך (ובישעיהו ג כג באים זה לצד זה הצניף והרדיד: "וְהִצְנִיפוֹת וְהַרְדִּידִים").

77. תלביש כוהניך ישער: על פי תהלים קלב טז: "וְכִהְיֶה אֶלְבִּישׁ יֵשַׁע וְחִסְדֶּיהָ רַגְלֵי יִרְנְנוּ". **ומיומניך:** בחיריך, המיוחדים לך ומזומנים לעבודתך. ראה בבלי הוריות יב א: "והכהן המשיח, שאינו משיח על גביו. מאי משמע? כדאמר רבא: הירך - המיומנת שבירך, הכא נמי המשיח - המיומן שבמשוחים". התואר מיומן גזור משם העצם ימין, ובמובן מורחב הוא המובחר והחזק (רש"י סוטה לד ע"ב: "מיומן - גבור שבהם כמו שיד הימין חשובה מן השמאל"). ואפשר אולי לפרש גם שכוונתו הבחורים בימינך, על פי ישעיהו מא י: "כִּי אֲנִי אֶלְהִיךָ אֲמַצְתִּיךָ אֶף עֲזָרְתִּיךָ אֶף תִּמְכָּתִיךָ בְּיָמֶיךָ צְדָקִי". ובנוסף, בלשון הפייטנים השורש ימ"ן משמש לעתים בהוראת זמ"ן, על פי הלשון "וימן ה' דג גדול" (יונה ב א), תוך השרשת ה', ושמה מצטרף כאן המשמע מזומנים ומוקדשים לך. והשווה לפיוט לגשם מן הגניזה: "גוי מיומנים, מיוחדים לעם". **ביגבורה מזכיריך:** לצירוף גבורה זכירה ראה תהלים עא טז: "אָבוֹא בְּגִבּוֹרֹת אֶת-דָּבִי ה' אֲזַכִּיר

צִדְקָתְךָ לְבִדְךָ". וזוכריך: זוכרים ומשבחים אותך. ראה תהלים קמה ז: "זָכַר רַב טוֹבָךָ וַיִּבְעֵנוּ וַצִּדְקָתְךָ יִרְנְנוּ" (ובפסוק ד שם: דור לדור ישבח מעשיך וגבורותיך יגידו).

78. קומה: אולי יש להשלים: קומה עזרתה לנו (תהלים מד כז: "קוּמָה עֲזַרְתָּה לָנוּ וַיִּפְדֵנוּ לְמַעַן חֲסִדְךָ"). והניחך: כנראה על פי תהלים קלב ח: "קוּמָה ה' לְמִנוּחֶתְךָ אֲתָה וְאַרְוֵן עֲזָרְךָ". ואם כן והניחך, פירושו והנח לך. קיים מאמרך: לצירוף קיום ומאמר (אמנם בצירוף תחבירי שונה) ראה אסתר ט לב: "וּמֵאֲמַר אֶסְתֵּר קָיָם דְּבָרֵי הַפָּרִים הָאֵלֶּה". כהתחמך: אולי: אף בזמן רוגזך וכעסך שְׁמֵרְנוּ, על דרך האמור בחבקוק ג ב: "בְּרִגְזֵךָ רַחֵם תִּזְכּוֹר". וראה תהלים מז ד: "יְהִמוּ יַחְמְרוּ מִיָּמִינוּ יִרְעֲשׂוּ הָרִים בְּגִאֲוַתוֹ סֵלָה". וסלעי אומרך: כנראה: אומר לך "סלעי" ומבטחי. ראה למשל שמואל ב כב ב: "וַיֹּאמֶר ה' סֵלְעֵי וּמִצְדָּתִי וּמִפְלִטֵי לִי", וכן תהלים תהלים מב י: "אוֹמְרָה לְאֵל סֵלְעֵי". **79. כקיימך... תשלים:** על פי ישעיהו מד כו שנזכר לעיל.

80. ודברך יקום לעולם: על פי ישעיהו מ ח: "וּדְבַר אֱלֹהֵינוּ יִקּוּם לְעוֹלָם". ונראה שאף בתחילת הצלעית יש לקרוא: "כי את קיים לעולם". נאמירך: נייחדך, על פי דברים כו יז: "אֵת ה' הָאֱמֶרְתָּ הַיּוֹם לְהִיּוֹת לְךָ לֹא-לֵהִימָּן וְלִלְכֹת בְּדַרְכָּיו וְלִשְׁמֹר חֻקָּיו וּמִצְוֹתָיו וּמִשְׁפָּטָיו וְלִשְׁמַע בְּקוֹלוֹ". במלכות שם מלכותך: כנראה על פי מטבע התפילה "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד". ראה למשל משנת יומא ג ח. לדור ודור: על פי לשון תפילת הקבע, המיוסדת על פסוקי מקרא רבים. ראה למשל תהלים קלה יג.

חופה שלוש עשרה

כתב היד: אוקספורד d63.83-84

נדפס: קאהלה, מסורות בני המערב, ו-ט

חופה שלוש עשרה

[א]

אברתך עלינו תחופיך. על בת ציון ידך תנופיך
בביתך בחרתי הי?סת?ופך]. בבית מעון שירך נתופך
גשנו בצילך לשב. גונננו וחופינו וני?ת?ח?שב
דביר חופתך ת[יי]שב. דת משמר חופה תיחשב
5 היום תרענין כיפת[ו]. הדר למלאת חופתו
ותאסוף חרפתו. ולאיר כיוצא חתן מחופתו

ככ' [והוא] כחתן יוצא מחופתו ישיש כגיבור לרוץ ארה" (תהלים יט ו)

וּנְיָ "מַעֲוֹנָה אֱלֹהֵי קָדוֹם וּמִתְחַתּוֹת זְרוּעוֹת עוֹלָם וַיִּגְרֹשׁ מִפְּנֵיךְ אוֹיֵב וַיֹּאמֶר הִשְׁמַד" (דְּבָרִים לֵג כֵּז)

וּנְיָ וּבָרָא יְיָ עַל כָּל מַכּוֹן הַר צִיּוֹן וְעַל מִיִּקְרָאִיהָ עֲנָן יוֹמָם וְעֶשֶׂן וּנְגָה אֵשׁ לְהַבִּיחַ לַיְלִיָּה [כִּי עַל כָּל כְּבוֹד חִפְּהָ] (יִשְׁעִיָּהוּ ד ה)

[1א]

[חִפְּהָ ...] וּבֵיתְךָ. חוֹפִיָּךְ לַיּוֹשְׁבֵי בֵיתְךָ

חִפּוֹץ לַעֲוֹנוֹ... [חֲתָךְ]. [ח... ..] חֲתָךְ.

[ב'

[ב]

10 [ז... ..] [זב] ד טוֹב אֲבָקָת שָׁמַיִם

הַפִּיחֵי גִזֵּי בַשָּׁמַיִם. [ח... ..] מִיָּמִים

טַפּוֹף לְאוֹם נְחֻפָּה. טְהַרְהָ כִּי הִיא מַחֲוֹפָה

[י... ..] יוֹפֵי עַל כְּבוֹד חוֹפָה

כּוֹנֵן כּוֹהֲנֵי בַיִת מְעוֹן. [כ... ..] אֹן

15 לְהַצִּילֵנוּ מֵאֲנָחַת וּמֵאֹן. לְנוֹ תְהִיָּה לְמַעֲוֹן

כְּכ' [תַּפְלָה ל] מִשָּׁה אִישׁ הָאִיִּם יְיָ מְעוֹן אֲתָה הֵיית לְנוֹ לְדוֹר וְדוֹר (תְּהִלִּים צ א)

וּנְיָ יִי אֶהְבֵּתִי מְעוֹן בֵּיתְךָ וּמִקְוֶם מְשַׁכֵּן כְּבוֹדְךָ (תְּהִלִּים כו ח)

וּנְיָ וַיְהִי בְשָׁלֹם סוֹכּוֹ וּמַעֲוֹנָתוֹ בְּצִיּוֹן (תְּהִלִּים עו ג)

[1ב]

[בְּצִיּוֹן] תְּכוֹנֵן חוֹפֵינּוּ. בְּצִלְעַת תְּאִיר אֶפְיָנוּ

בְּצִלְ טֹלֶךְ תִּיפְיָנוּ. בְּצוּוֹתְךָ לְהַחֲיֹת עַפְעַפְיָנוּ. ב'

[ג]

[מ..]ך תמלא כבוד. מעון כולו אומר כבוד
נתון לחופה נזר כבוד. [נ]עיוות על כל כבוד
20 סגן חופה ישיש. סלסל סוד שוש אשיש
[ע..]ף שמחות להרסיס. עוצם ההרים עסיס
פאר חופה במקדשך. [פ..]ד ושם יקדישך
צא לפדות צאן קדשך. צרח ושאוג ממעון קדשך

ככ' "ואתה תנבא עליהם את כל הדברים האלה ואמרת אליהם יי ממום ישאג וממעון קדשו יתן קולו שאוג ישאג על נוהו הידד כדורכים יענה אל כל יושבי הארץ" (ירמיהו כה ל).

ונ' "השקיפה ממעון קדשך מן השמים וברך את עמך את ישראל ואת האדמה אשר נתת לנו וכאשר נשבעת לאבתנו ארץ זבת חלב ודבש" (דברים כו, טו).

ואתה ק' אל נא

[ד]

[השקי]פה ממעון קדשך. דרוש חופת נוה קדשך
25 ובנה כמו רמים מקדשך. [תשוב?] להיכל קדשך
היראות אל הר קדשך. ותושיע את צאן קדשך
[... חופה במקדשך. להעריצך ולהקדישך קדוש

[ה]

[ק..] בנה את חופך. קומם ממעון את המשופך. קדש חופה במשחת פך
[ר..] את הריסות חופה. רודפיהו במשמר חופה. ריצפת אבן יקרה מיחפה
30 [ש..] את שוממות מעונך. שאוג תשאג ממעונך. שוהם לעטר חופת מעונך
[תמל]א חופתך כבוד. תעטרינו הדר והוד. תושיענו נזרא הוד

אל נא לעו' תע' במשמר חופה

[ו]

[אלוה] בעדינו הסך. אף ועברה אז יחסיך

[בית] מַעוֹן נֶסֶךְ יִנְסֶךְ. בַּגֹּרְלוֹ רְוִיָה יִמְסֶךְ
 35 [ג.. בג]נֹן וְהֶצֶל. גִּזְאֵינֹ פְרוֹס עֲלֵינוּ צֶל
 [ד.. ...] לֹא יִתְעַצֵּב! דוֹרְשִׁיהוּ וְעַדִּי לֹא יִנְצֵל
 [ה.. ...] כִּי? עֲפֹת. הֵדָר חוֹגְרִינוּ תוֹעֲפֹת
 [ו.. ...] הִיזוּ יְפֹת. וְחִזֵּק יְדֵיִם רְפוֹת
 [ז.. ...] סוֹחַ. זֹאת תַּחִּיה [ל.. ..] [וח]
 40 חוֹפֶף בְּצֶדֶק הַלֹּךְ וְנִסְוֵעַ. חֵיל בָּם עֵיזוֹר וּפְסִיחַ
 טַהֲרַת עֲנָנֵי כְבוֹד תִּיפְרוֹס. טִירַת קִמִּיךְ בְּגֵאוֹנֶךְ תַּהֲרוֹס
 יַחַד בְּפִימֹ שִׁינִימֹ הֲרוֹס. יִלְמַד חוֹפֶה סוֹלַת לְרוֹס
 לֹל חוֹפֹת רִשְׁעִים יִפְלוּ. כֹּתֵר חוֹפֶת יִשְׂרָיִם יִכְפְּלוּ
 לַעַם אֲשֶׁר לִפְנֵיךְ יִתְנַפְּלוּ. לַחוֹפִיף לַמַּעַן לֹא יִשְׁפְּלוּ
 45 מִפְּקֹד מַעֲוֹנָה אֱלֹהֵי קֹדֶם. מִתַּחַת זְרוּעוֹת אַחֲזֵר וְקֹדֶם
 נֹא תִיזְכֹּר אֵת הַרְרֵי קֹדֶם. נַצֹּר עֲדַתְךָ קִנִּית קֹדֶם
 שִׁיִּם כִּפֶּךְ עֲלֵינוּ וְרַחֵף. סַגְנִים לְבַל יִלְכוּ יַחֵף
 עֲזֹרֵינוּ נֹתֵן כֹּחַ לִיעֵף. עֲנִדֵינוּ אוֹר זֹרִיחַ וְשׂוֹאֵף
 פְרוֹס עֲלֵינוּ אֲבֵרְתֶךְ. פֹּדֵינוּ וְחֵינֵנוּ כְּאִמְרַתְךָ
 50 צִילֶךְ יִסּוֹכְכֵינוּ כְּדַבִּירְתֶךְ. צֹא לִישְׁעֵינוּ כְּגַבְוֹרְתֶךְ
 קוֹם הִיָּה לָנוּ לְמַסְתוֹר. קִנֵינוּ וְנִישְׁמַע קוֹל הַתּוֹר
 רִנֵן לִפְנֵיךְ נַעֲתוֹר. רִצֵינוּ רִוּמְמוֹתֶיךָ נִיכְתוֹר
 שׁוֹר מִשְׁמֵרַת שְׁלוֹשׁ עֲשָׂרֵה. שְׁעָה הַשְׁתַּחֲוּוּיֹת שְׁלוֹשׁ עֲשָׂרֵה
 תִרְפֵא גִפֶן נְהַפְכֵה לְסוֹרֵי. תוֹצִיא מִמִּסְגֵר אִסּוֹרֵי

[ז]

ובכן

55 אֲבָן אֲשֶׁר קָרְאתָה הִיָּת רֹאשׁ לְכֹל חוֹפֶה
 בְּאִבְנֵי בֹחֵן וְאִקְדַח נִיתִיפֵא
 גִבַע מְלוֹן לָנוּ עַד אֲנֵה לַחֲרֶפֶה
 דִיבֵר וְיִקְרֵא אֶרֶץ מְדַחֲוִפִים דַּחֲוֶפֶה
 הַעִיר רִבְתֵי עִם הֵלִפֶה

60 ושרתי במדינות וגבעת לבנון וראש לכל חופ[ה]

זאת העליזה זיר ומעוז זעופה

חנה חריבה חרבה ולא חופפה

טבור טבעה טכסה טטף לטופפה

ילכו לאורה יבואו לזירה יופי יפ[יפה]

65 כתרה כוננה לארבע תהא כתיפה

למעלה למעלה לאורך ולרוחב טל לה [..פה]

מייקבי המלך ועד ים אחרון מרויפה

נטויות חומותיה ובעננים מנופיפה

סף רעל כסוחה ובאש שרופה

70 עת בלבת אש ואש תמיד בה תהא עודפ[ה]

פינת יקרת פיתחי שעריה מחוזקה ולא רפא

ציון ירכתי עד פנה צופה

קיריית מלך רב שלוש עשרה מוקפה

ראו מלכים כבודה תחת היות רד[ופה]

75 שם תצמיח קרן בן שמן עד סופה

תעלה משמרתה ותהא לה ליתר[ופה]

[ח]

ליתרופה תהפוך מרירתה. ותצלח למלכותה.

ותהפוך ארירתה שאריתה. ותקווה לאחרייתה.

בירייה חדשה ברותה. ליום חירו[תה]... לקראתה. ענן לחופתה בשלוש

עשרה לייפותה. לטהרה בה[.]. מניפי תנפתה ועים שומרי משמרתה.

80 נריע עים בני אלהים ו[... ..] אלוה מעונה קדם ק'ק'ק' ככ' וקרא

1. אברתך עלינו תחופיף: ראה תה' צא, ד: "באברתו יסך לך ותחת פנפיו תחסה", וראה גם דב' לג, יב: "לבנימן אמר ידיד ה' ישכן לבטח עליו חפף עליו כל היום ובין פתפיו שכן", ונדרש הפסוק על בית המקדש – ראה בבלי יומא יב ע"א; על... תנופיף: ראה ישעיהו י, לב: "ינפף ידו הר בת ציון גבעת ירושלים", ושם מוסב על מלך אשור (יושם לב כי האות ע' באה כאן

תחת א'. וראה תופעה דומה בהמשך, בטור האות ח' ובביאור שם. וראה לעיל עמ' 137). 2.

בביתך בחרתי היסתופף: על פי תהילים פד, יא: "כִּי טוֹב יוֹם בְּחֻצְרֶיךָ מֵאֶלֶף בְּחֻרְתֵי הַסְּתוּפֶף בְּבֵית אֱלֹהֵי מְדוּר בְּאֵהְלֵי רָשָׁע". זו הופעתו היחידה של פועל מן השורש ספ"ף במקראות. מפרשי ימי הביניים פירשוהו מלשון סף, פתח. כך לשון רד"ק: "הסתופף – ישיבת סף השער. אבחר שאכנס בסף שער בית אלהים לבד יותר משאדור בדירה שלמה בארצות הגויים";

בבית מעון: כינוי לבית המקדש, ראה למשל תהילים כו, ח: "ה' אֶהְבֵּתִי מְעוֹן בֵּיתְךָ וּמְקוֹם מִשְׁכַּן כְּבוֹדְךָ", והפייטן רומז גם למקום מושבו של משמר חופה; **שירך נתופף:** נגן בתוף. ראה תהילים סח, כו: "קִדְמוּ שָׁרִים אַחַר נְגִינִים בְּתוֹךְ עֲלָמוֹת תּוֹפְפוֹת". 3. **גשנו:** באנו, ניגשנו (השימוש בבניין קל של השורש נג"ש בזמן עבר רוח בלשון הפייטנים. ראה בעניין זה אצל יהלום, שפת השיר, עמ' 77); **בצילך לשב:** על פי שיר השירים ב ג: "כְּתַפּוּחַ בְּעֵצֵי הַיַּעַר כֵּן דוֹדִי בֵּין הַבָּנִים בְּצֵלוֹ חֲמֵדָתִי וַיִּשְׁבָּתִי". וראה גם הושע יד ח. **גוננינו וחופפינו:** ראה ישעיהו לא, ה: "כְּצַפְרִים עֲפוֹת כֵּן יִגֵּן ה' צְבָאוֹת עַל יְרוּשָׁלַם גִּנוֹן וְהִצִּיל פֶּסֶחַ וְהַמְלִיט". ובמבוא לקדושתא הובא שהתרגום הארמי לשורש חפ"ף באונקלוס הוא משורש גנ"; **וניתחשב:** אולי לשון קשר וחיבור, על דרך הפסוק בבמ' כג, ט: "הֵן עִם לְבָדָד יִשְׁכַּן וּבְגוֹיִם לֹא יִתְחַשְׁבֵּ". והשווה לנאמר על אהרן הכהן: "וַיַּחְגֵּר אֹתוֹ בְּחֻשָּׁב הָאֶפֶד" (וי' ח, ז); והשווה 4. **דביר חופתך תישב:** לכינוי דביר לבית המקדש, ובפרט לקודש הקודשים, ראה למשל במל"א ו יט: "וַיְדַבֵּר בְּתוֹךְ הַבַּיִת מִפְּנִימָה הֵכִין לְתֵתָן שֵׁם אֶת אֶרֶון בְּרִית ה'". במדרשים נמשל קודש הקודשים שבו שכנו שני הכרובים לחדר חופתם של הקב"ה וישראל. ראה למשל במדרש שיר השירים רבה פרשה א פסקה ב: "הנך יפה דודי אף נעים... אף ערשנו רעננה – זה בית המקדש". וכן נקט הפייט בסליחה "אופל אלמנה" שלאחר סדר העבודה: "חופת חדרך תחדש"; **דת:** מעמד, סדר; **תיחשב:** תיעשה חשובה. 5. **תרענין כיפתו:** תחדש את צמיחתו של המשמר ותשיבהו לכוחו, על פי איוב טו, לב: "וְכִפְתּוֹ לֹא רַעַנְנָה" (הפייטנים גזרו מן התואר "רענן" שבתנ"ך את הפועל לרענן, בבניין פיעל. ראה בקדושתא משל יניי לפרשת ויקרא: "רימונים ירענינו ריווים"). וראה תהילים צב, יד, העוסק בצדיק הנמשל לתמר ולארז השתולים בחצרות המקדש: "שְׁתוּלִים בְּבֵית ה' בְּחֻצְרוֹת אֱלֹהֵינוּ יִפְרִיחוּ, עוֹד יִנּוּבוּן בְּשִׁיבָה דְשָׁנִים וְרַעַנְנִים יִהְיוּ"; **הדר למלאת חופתו:** המילה הדר נרדפת לכבוד במקרא (לדוגמה בישעיהו לה, ב: "כְּבוֹד הַלְבָנוֹן נָתַן לָהּ הַדָּר הַפְּרָמֶל וְהַשְּׂרוֹן, הִמָּה יִרְאוּ כְבוֹד ה' הַדָּר אֱלֹהֵינוּ"), ורומז כאן הפייטן לפסוק שיובא בסמוך, המסתיים "כי על כל חפה כבוד". והשווה לקמן בתחילת פיוט ג': "[מקדשך] תמלא כבוד", וראה בביאור שם; 6. **ותאסוף חרפתו:** ללשון ראה בר' כ, כג: "וַתֵּהָר וַתֵּלֶד בֵּן וַתֹּאמֶר אֶסֶף אֱלֹהִים אֶת חֲרָפְתִּי", וכן ישעיהו ד, א; **ויאיר... מחופתו:** יפיק אור כשמש, על פי תהילים יט, ה-ו (המובא בשרשרת הפסוקים): "לְשֶׁמֶשׁ שָׁם אֱהָל בָּהֶם. וְהוּא כְּחֵתָן יֵצֵא מִחֻפְתּוֹ".

7. חופיף ליושבי ביתך: השרה שכינתך על עמך. וראה תהילים פד, ה: "אֲשֶׁרִי יוֹשְׁבֵי בֵיתְךָ" (ובפרט מתייחס הביטוי לכהנים. ראה בפירוש רד"ק שם: "הכהנים שהיו יושבים בביתך אז כשבית המקדש קיים, אשריהם"). **9. [זבד] טוב:** חלק טוב, על פי בר' ל, כ: "וְתֹאמַר לְאֵה זָבְדֵי אֱלֹהִים אֲתִי זָבְד טוֹב", ותרגם אונקלוס: "חולק טב"; **אבקת שמים:** במילון ההיסטורי נותח כאבקת סמים, ולכאורה נראה. וראה גם בפיוט קדום לאחר סדר העבודה: "הפיחה גן עדן בשמיה נגדו... כרוקח סמים באבקת רוכל". ולא נראה שכיוון הפייטן לכהנים, מקטירי הקטורת. המילה "אבקה" מופיעה במקרא פעם יחידה בשה"ש ג, ו: "מִי זֹאת עֲלֶה מִן הַמִּדְבָּר כְּתִימָרוֹת עֵשֶׂן מְקַטְרֵת מִזֶּרֶחַ וְלִבְנֵה מִכָּל אֲבָקֵת רֹכֵל", ועקב סמיכותה לפועל "מקטרת", למור וללבונה היא משמשת בפיוטים כינוי לקטורת. אמנם, הפועל שיי"ם בא במקראות ביחס לקטורת (למשל בבמ' יז, יא: "וְשִׁים קְטָרֵת"). ייתכן שבמחצית הטור הקודמת באה בקשה כלשהי, ושיעור הטור כולו הוא בקשה לנתינת זבד טוב לכהנים, מקטירי הקטורת; **10. הפיחי גני בשמים:** על פי שיה"ש ד, טז: "הִפִּיחֵי גִנֵּי יִזְלוּ בְשָׁמִי", ואולי יש כאן ציטוט ובטור החסר יש פועל שמשמעו אמור לנו. ומכאן נראה לתפילה לחידוש עבודת הקטורת. וראה במדרש במדבר רבה פרשה יג: "הפיחי גני – זה אוהל מועד. יזלו בשמיו – זה קטורת הסמים". ויושם לב שהפייטן משתמש במילה הפיחי למילוי האות ח' באקרוסטיכון.

11. טפוף: הזל, הטף. הפייטנים גזרו משם העצם שנתחדש בלשון חז"ל, טפה, את הפועל טפף במשמעות "הזיל טיפה", ובהשאלה אף בלשון דיבור, טפיפת מילים. במקרא משמש במשמעות אלו השורש נט"ף. והשווה בפיוט קדום לגשם: "טיפי עזים למקוה ים טפף" **לאום נחפה:** כינוי לישראל, על פי תהילים סח, יד: "כִּנְפֵי יוֹנָה נִחְפָּה בְּכַסְף", וראה בבלי ברכות נג ע"ב: "מתילא כנסת ישראל ליונה, דכתיב: 'כנפי יונה נחפה בכסף...'; **טהרה:** כנראה משמש מושא לצורת הציווי טפוף, על פי יח' לו, כה: "וְזָרְקֵתִי עֲלֵיכֶם מִיַּם טְהוֹרִים וְטָהַרְתֶּם מִכָּל טְמֵאוֹתֵיכֶם"; **מחופה:** מוגנת וחוסה בצל השכינה. והשווה ללשון ר' פינחס הכהן בשבעתא למשמר חופה: "הושיעה אום בכסף מחופה וסמחינו כחתן בחופה" (אליצור, פיוטי ר' פינחס, עמ' 606); **12. יופי... חופה:** על פי הפסוק מישיעיהו ד, ה שהובא לעיל: "וּבְרָא ה' עַל כָּל מְכוֹן הַר צִיּוֹן וְעַל מְקַרְאָהּ עֵנָן יוֹמָם וְעֶשֶׂן וְנִגְהָ אֵשׁ לְהִבָּה לְיִלָּה כִּי עַל כָּל כְּבוֹד חָפָה"; **13. כונן...** **מעון:** השב כוהני משמר חופה לעבודתם. וראה דהי"ב לה, א-י: "וַיַּעַשׂ יְאֲשֶׁהוּ בִירוּשָׁלַם פֶּסַח לֵה'... וַיַּעֲמֵד הַכֹּהֲנִים עַל מִשְׁמְרוֹתָם וַיַּחֲזִקֵם לְעִבְדוֹת בֵּית ה'. וַיֹּאמְרוּ לְלוֹיִם הַמְבוּנִים [המְבִינִים] לְכָל יִשְׂרָאֵל... וְהִכִּינוּ [וְהִכִּינוּ] לְבֵית אֲבוֹתֵיכֶם כְּמַחְלְקוֹתֵיכֶם בְּכֹתֵב דָּוִד מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל וּבְמַכְתָּב שְׁלֹמֹה בְּנוֹ... וְתַכּוֹן הָעֲבוֹדָה וַיַּעֲמְדוּ הַכֹּהֲנִים עַל עַמְדָם וְהִלִּימוּ עַל מַחְלְקוֹתָם כְּמַצּוֹת הַמֶּלֶךְ".

14. מאנחה: מאנחה (צורת נסמך אף שבאה בנפרד. ראה לעיל בעמ' 104). **ומאון:** מאבל, על פי דב' כו יד: "לֹא אֶכְלֵתִי בְּאֵנִי מִמֶּנּוּ וְלֹא בְּעֶרְתִּי מִמֶּנּוּ בְּטֵמְאָה", ומתרגם אונקלוס "באני" – "באבלי". ואולי עמד ברקע לשון הפסוק המצרף אנחה ועוון: "כִּי כָלוּ בְּיָגוֹן חַיִּי וְשָׁנוֹתֵי בְּאַנְחָה כָּשֶׁל בְּעוֹנֵי כַחֵי וְעֲצָמֵי עֲשָׂשׁוּ" (תהלים לא יא). **לנו תהיה למעון:** על פי הפסוק מתהילים צ, א: "תִּפְלֵה לְמִשָּׁה אִישׁ הָאֱלֹהִים אֲדִנִּי מְעוֹן אֶתָּה הָיִיתָ לָנוּ בְּדֶרֶךְ וְדָר", המובא בסמוך. ויושם לב

לשני שינויים בהעתקת הפסוק: תחת המילה "א-דני" מועתק יי, כרגיל תחת שם הוי"ה; וכן נכתב "לדור ודור" במקום "בדור ודור".

15. בצלע: כנראה כינוי למקדש, על פי המונח 'צלע' הנזכר בהקשר לבניין המשכן והמקדש פעמים הרבה. ראה למשל ביחזקאל מא, ה: "וַיִּמַד קִיר הַבַּיִת שֵׁשׁ אַמּוֹת וְרֹחַב הַצֶּלַע אַרְבַּע אַמּוֹת", וכן בשמ' לו; **תאיר אפינו:** ראה עז' ט, ח: "וְעַתָּה כְּמַעַט רָגַע הַיְתָה תַחֲנֶה מֵאֵת ה' אֱלֹהֵינוּ לְהַשְׁאִיר לָנוּ פְּלִיטָה וְלִתְתּ לָנוּ יִתֵּד בְּמִקּוֹם קִדְשׁוֹ לְהַאִיר עֵינֵינוּ אֱלֹהֵינוּ וְלִתְתָנוּ מַחְיָה מְעַט בְּעַבְדָּתְנוּ". וללשון הארת פנים בהקשר למקדש ראה דנ' ט, יז: "וְהָאֵר פָּנָיךְ עַל מִקְדָּשְׁךָ הַשָּׁמַיִם" (ואמנם שם מוסב על פני ה'); **16. בצל טלך תייפינו:** רומז לטל של תחייה, לקראת חתימת ברכת מחיה המתים, וכן למשמע הארמי של המילה טולא - צל (ראה למשל בתרגום שו' ט, טו: "חֲסוּ בְצִלִי" – "שְׁרוּ בְטוֹלִי"); **תייפינו:** אפשר שרומז להקמת המקדש, המכונה בשם יופי. ראה בתהילים נ, ב: "מִצִּיּוֹן מְכַלֵּל יְפֵי אֱלֹהִים הוֹפִיעַ", ודרשו חז"ל בבבלי יומא נד ע"ב: "ממנו מוכלל יופיו של עולם"; **להחיות עפעפינו:** רומז לעניין תחיית המתים. ויש להעיר שהעפעפיים בלשון המקרא אינם כיסוי המגן של העין, כמקובל בעברית החדשה, אלא העין עצמה. כך משמע למשל מן הפסוק ביר' ט, יז: "וְתִרְדְּנָה עֵינֵינוּ דְמָעָה וְעִפְפֵינוּ יִזְלוּ מֵיָם". וראה בהרחבה: ח' כהן, עוד רעים לא נאמנים, עמ' 173.

17. תמלא כבוד: השרה שכינתך, על פי שמ' מ, לד: "וּכְבוֹד ה' מָלֵא אֶת הַמִּשְׁכָּן", וראה גם במל"א ח, יא. ואולי יש להשלים: מעונך, או מכונך. **כולו אומר כבוד:** על פי תהילים כט, ט: "קוֹל ה' יְחַלֵּל אַיִלוֹת וַיִּחַשֵּׁף יַעֲרוֹת וּבִהִיכְלוּ גֵלוֹ אִמֵּר כְּבוֹד"; **18. ניזר כבוד:** כתר תפארת, ובפרט נתכנה בשם נזר הציץ שהיה מונח בראשו של הכהן הגדול. ראה שמ' כט, ו: "וְנִתְּתָ אֶת נִזְר הַקִּדְּשׁ עַל הַמִּצְנֶפֶת". ולגבי בגדי הכהונה ככלל נאמר: "וְעִשִׂיתָ בְּגָדֵי קִדְּשׁ לְאַהֲרֹן אַחִיךָ לְכְבוֹד וְלִתְפָאֲרֶת" (שמ' כח, ב); **נעימות:** אולי רומז לקולם של הכהנים במקדש. ראה למשל בבבלי קידושין עא ע"א: "אמר ר' טרפון: פעם אחת עליתי אחר אחי אמי לדוכן, והטיתי אזני אצל כהן גדול, ושמעתי שהבליע שם בנעימת אחיו הכהנים". וראה גם בקרובה למשמר ישבאב: "נעימות ישבאב קשור, נגינות להרנין אישור". וראה תהילים טז יא. **19. סגן חופה:** סגן הוא כינוי לראש המשמר (ובהרחבה: למשמר כולו), על פי שם תפקידו של סגן הכהנים. ראה למשל במשנת פסחים פ"ג מ"ו: "ר' חנינא סגן הכהנים אומר...". וראה בהמשך בפיוט ו' בביאור המילה **סגנים; סלסל... אישיש:** כנראה: קיים מהרה את דברי הנבואה 'שוש אישיש'; **סלסל:** ראה מש' ד, ח: "**סִלְסֵלָה** וּתְרוֹמְמָךְ תִּכְבְּדֶךָ כִּי תַחֲבֹקְנָה". זו ההופעה היחידה של פועל משורש סלס"ל במקרא, ומובנו על פי ההקשר לשון קרבה והתקשרות. על פי הצמידות למילה "ותרוממך", משמש הסלסול בלשון הפייטנים במובן עילוי ורוממות. ומובנו כאן: אמור בקול. ראה למשל בקרובה למשמר בלגה: "סלסל סיגני שרי סיומיי...". וללשון סלסול בקרב הכהנים בארץ ישראל ראה ירושלמי ביכורים פ"א ה"ה: "נהגו כהנים סלסול בעצמן", היינו

הקפדה יתרה; **סוד**: כינוי לנבואה, על פי הפסוק בעמ' ג, ז: "כי לא יעשה אדני ה' דבר כי אם גלה סודו אל עבדיו הנביאים"; **שוש אשיש**: על פי ישעיהו סא, י: "שוש אשיש בה' תגל נפשי באלהי... כחתן יכהן פאר וכפלה תעדה כליה" (ואזכור הכלולות מתאים למשמר חופה); **20**.
 [..] **שמחות להרסיס**: נראה להשלים: ערוף, או עורף, ועניינו: השפע עלינו שמחה כטל, על פי דב' לג, כח: "אף שמי יערפו טל"; **להרסיס**: להמטיר, על פי שיה"ש ה, ב: "שראשי נמלא טל קוצותי רסיסי לילה"; **עוצם ההרים עסיס**: תתקיים בתוקפה הנבואה האמורה ביואל ד, יח: "יהיה ביום ההוא יטפו ההרים עסיס והגבעות תלכנה חלב" (ונראה שיש קשר לפסוק המובא בשרשרת הפסוקים על ברכת ארץ זבת חלב ודבש); **21**. **פאר חופה במקדשך**: השב משמר חופה לתפארתו, וראה בהמשך הפסוק הפותח 'שוש אשיש', שהובא לעיל מישעיה סא: "כחתן יכהן פאר"; **ושם יקדישך**: ראה דה"י ב ב, ג, בפי שלמה: "הנה אני בונה בית לשם ה' אלהי להקדיש לו להקטיר לפניו קטרת סמים ומערכת תמיד ועלות לבקר ולערב לשבתות ולחדשים ולמועדי ה' אלהינו לעולם זאת על ישראל". ואולי יש להשלים בתחילת הצלעית: פקוד. **22**. **צא לפדות**: על פי חבקוק ג, יג: "יצאת ליטע עמך ליטע את משיחך"; וללשון יציאה ופדות ראה דברים ט כו: "עמך ונחלתך אשר פדית בגדלך אשר הוצאת ממצרים ביד נזקה". ובמילון ההיסטורי נותחה המילה כצורת מקור, ומסתבר (אמנם, ניתן גם להבין שכוונתו לשם העצם פדות, על דרך לשון הפסוק: יצאת ליטע. וראה יהלום, ניקוד, עמ' 41, בענין חילופי U/O בניקוד. וראה בפיוט ד: "ותושיע את צאן קדשך". **צאן קדשך**: כינוי לישראל, על פי יחזקאל לו, לח: "צאן קדשים כצאן ירושלים במועדיה כן תהינה הערים הרבות מלאות צאן אדם"; **צרח**: על פי ישעיהו מב, יג: "ה' כגבור יצא... יריע אף יצריח"; **ושאוג ממעון קדשך**: העברה לפסוק הראשון בשרשרת. **עליהם**: בנוסח המסורה: אליהם. **וכאשר**: בנוסח המסורה: כאשר.

23. [השקיפה ממעון קדשך: על פי הפסוק החותם את השרשרת; **דרוש... קדשך**: ראה ישעיהו סב, יב: "ולך יקרא דרושה עיר לא נעזבה", וכן יר' ל, יז: "ציון היא דרש אין לה"; **נווה קדשך**: על פי שמ' טו, יג: "נהלת בעזך אל נוה קדשך" (הניקוד מתאים לצורת הנפרד של המילה); **24**. **ובנה... מקדשך**: על פי תהילים עח, סט: "ויבן כמו רמים מקדשו"; **[תשוב] להיכל קדשך**: ראה למשל זכ' ח, ג: "כה אמר ה' שבתתי אל ציון ושכנתי בתוך ירושלים"; **25**. **היראות... קדשך**: ראה בר' כב, יד: "ויקרא אברהם שם המקום ההוא ה' יראה אשר יאמר היום בהר ה' יראה". וכן ראה בנבואת ישעיהו ס, ב: "ועלך יצרח ה' וכבודו עליך יראה"; **ותושיע... קדשך**: ראה בחתימת קטע הפיוט הקודם: "צא לפדות צאן קדשך"; **26**. **להעריצך ולהקדישך**: על פי לשון הקדשה, השאובה מישעיהו כט, כג: "והקדישו את קדוש יעקב ואת אלהי ישראל יעריצו".

27. **בנה את חופך**: נראה להשלים "קום" או "קומה" בתחילת הצלעית. ללשון 'קום ובנה' ראה למשל בדברי הימים א כב יט: "וקומו ובנו את מקדש ה' האלהים", וכן בנחמיה ב יח,

ועוד. **קומם ממעון:** ראה ישעיהו מד, כו: "האמר לירושלם תושב ולערי יהודה תבנינה וחרבותיה אקומם"; **המשופך:** על פי איכה ד, א: "תשתפכנה אבני קדש בראש כל חוצות"; **קדש... פך:** הכשר את כוהני משמר חופה לעבודתם. קידוש הכהנים בזמן חנוכת המשכן נעשה על ידי משיחתם בשמן. ראה שמ' מ, טו: "ומשחת אתם כאשר משחת את אביהם וכהנו לי והיתה להית להם משחתם לכהנת עולם לדרתם". הפך נזכר פעמים מספר לגבי משיחה בשמן. ראה למשל בשמ"א י, א לגבי משיחת דוד לנגיד: "ויקח שמואל את פך השמן ויצק על ראשו וישקהו ויאמר הלא כי משחך ה"; לצורה "במשחת" ניתן במילון ההיסטורי הערך משחה (על משקל ברכה, ומובנו מעין שם הפעולה משיחה), וזהו המופע היחיד במאגרים של ערך זה. ברם, נראה לי סביר יותר שהערך המתאים כאן הוא הערך המקראי משחה (הגדרתו במילון קדרי: "משיחה (שם הפעולה של משח)". וברקע ניצבת גם הצורה הארמית משחא, הבאה בתרגומים תמורת השמן העברי. כך למשל "פך השמן" בפסוק הנזכר משמואל מתורגם "מנא דמשחא"), והצירוף משחת פך פירושו שמן המשחה שבפך. לו אכן התכוון המעתיק לכתוב במשחת פך סביר שהיה נותן יו"ד בין הב' ל-מ'. השווה: "שיר לשורר בימלונה" (קדושתא לבלגה; ואין להביא ראיה לסתור מהצורה "במלאכתו", שכן מדובר בציטוט פסוק. הפניה ליהלום). בנוסף, ייתכן שסימן החירק מתייחס למ'. והשווה לניקוד המילה "במשמר" בשורה העוקבת. כמו כן ייתכן שהנקודה מעל לקמץ אחר השי"ן מסמנת את מחיקתו. **28. הריסות חופה:** על פי עמ' ט, יא: "ביום ההוא אקים את סכת דויד הנפלת... והרסתיו אקים" וסביר להשלים בתחילת הטור "רפא", על פי מלכים א יח ל; **רודפיהו במשמר חופה:** כנראה: בנהו מהרה בזכות משמר חופה. ואולי יש לקרוא ברצף – רודפיהו ריצפת אבן, היינו רצף אותו במהרה בריצפת אבן (ואולי רדוף = בקש ודרוש. ראה בהמשך: דורשיהו); **ריצפת... מיופה:** על פי דה"י ב ג, ו: "ויצף את הבית אבן וקרה לתפארת", וכן יח' מ, יז: "ויביאני אל החצר החיצונה והנה לשכות ורצפה עשוי לחצר סביב סביב". ולעניין ראה נבואת ישעיהו נד, יא-יב: "הנה אנכי מרביץ בפוך אבני ויסדתיך בספירים. ושמתי נדכד שמשתיך ושעריך לאבני אקדח וכל גבולך לאבני חפץ";

29. שוממות מעונך: סביר להשלים: "שור את שוממות מעונך", על פי דניאל ט יח: "פקח עיניך וראה שממתינו והעיר אשר נקרא שמך עליה" **שוהם:** ראה דה"י א כט, ב: "וככל פחי הכינותי לבית אלהי הזהב לזהב והפסף לפסף... אבני שהם ומלואים"; סביר להציע: **תמלא** את חופתך כבוד", על פי חגי ב ז: "ומלאתי את הבית הזה כבוד אמר ה' צבאות" (וכן ראה בתיאור בניית הבית במלכים א ח יא, ובמקומות נוספים במקרא). **30. תעטרינו הדר והוד:** על פי תהילים ח, ו: "ותחפרהו מעט מאלהים וכבוד והדר תעטרהו". **נורא הוד:** כינוי לקב"ה, על פי איוב לז, כב: "מצפון זהב יאטה על אלוה נורא הוד".

32. בעדינו הסך: הגן עלינו, על פי איוב ג, כג: "לגבר אשר דרכו נסתרה ויסך אלוה בעדו" (הפסוק יכול לתמוך בהצעת ההשלמה "אלוה" שהעלה קאהלה. וראה גם בפתיחה לקדושתא

למשמר יקים: "אימרת עתה אקום, אלוה מפיר יקום"; אף... יחסיר: על פי ישעיהו יד, ו: "מִכָּה עַמִּים בְּעֵבֶרָה מִכַּת בְּלִתִּי סָרָה רִדָּה בְּאֶף גּוֹיִם מִרְדֵּף בְּלִי חֶשֶׁךְ" (ומוסבים הדברים שם על מלך בבל); יחסיר: יימנע. וראה איוב טז ו: "אם אֲדַבְּרָה לֹא יִחְשֶׁךְ כְּאִבִּי". ובתרגום שם: "לא יתמנע כבי"; 33. נסך ינסך: יעלה משמר חופה השוכן בבית מעון לגדולה, כנסך הנמשח למלוכה. וראה לעיל: "קדש חופה במשחת פך". לשימוש בבנין נפעל ראה משלי ח כג: "מֵעוֹלָם נִסְכְּתִי מֵרֹאשׁ מִקְדָּמִי אֶרְךְ" (ואולי מלמד הכתיב החסר של צורת המקור נסך כי הניקוד המקורי הוא נִסְךְ וְנִסְךְ, בבנין פיעל, והכוונה היא לתפילה לחזרת המשמר לעבודת ניסוך הנסכים במקדש. והשווה בהמשך כאן: "ילמד חופה סולת לרוס", ועוד. במקרא לפני צורות נפעל בעתיד באות צורות מקור בבנין קל או בנפעל, ולא סבירה צורת פיעל לפני עתיד של נפעל. ברם, ראה בהמשך את ההשוואה לפסוק "דשנת בשמן ראשי", התומכת בניקוד הקיים.); בגורלו: בחלקו, ולשון גורל חוזרת לרוב בפיוטים אלו, על פי לשון הכתוב ברשימת המשמרות בדה"י כד, יג; רוויה: שובע, דשן. וראה יר' לא יג: "וְרִיִּיתִי נֶפֶשׁ הַכֹּהֲנִים דָּשֵׁן וְעָמִי אֶת טוֹבִי יִשְׁבְּעוּ נְאֻם ה'"; ימסך: ימזוג, ייתן. נראה שהטור מיוסד על הפסוק בתהלים כג ה: "דְּשַׁנְתָּ בְשֶׁמֶן רֹאשִׁי כוֹסֵי רִוְיָה". נסוך ינסך עניינו ימשח בשמן ('דשנת בשמן ראשי'), וראה מדרש תהלים מזמור כג: "דשנת בשמן ראשי. במלך המשיח, שמשוח בשמן המשחה". 'וגורלו רוויה ימסך' מקביל ללשון "כוסי רוויה". המילה כוס במקרא מובנה גם חלק, גורל. ראה תהלים טז ה: "ה' מָנַת חֶלְקִי וְכוֹסֵי אֶתֶּה תוֹמִיךְ גּוֹרְלִי" וראה לשון דומה ביחס לכהנים (ירמיהו לא יג): "וְרִיִּיתִי נֶפֶשׁ הַכֹּהֲנִים דָּשֵׁן וְעָמִי אֶת טוֹבִי יִשְׁבְּעוּ". במילון ההיסטורי נותחה המילה ימסך על פי הניקוד כצורת הפעיל, אך נראה שמתאימה כאן יותר צורת נפעל, כשתי צורות הפועל האחרות במחרוזת. 34. [בג]נון והצל: על פי ישעיהו לא, ה: "כְּצִפְרִים עָפוֹת כֵּן יִגַּן ה' צְבָאוֹת עַל יְרוּשָׁלַם גְּנוֹן וְהִצִּיל פֶּסֶחַ וְהִמְלִיט". ב-BHS מובא מקור הגורס "וְהִצִּיל" (וכן: "וְהִמְלִיט"), כצורת מקור של הפעיל, כפי שנקט הפייטן (כמובן, ייתכן גם ששינה מלשון הכתוב בשל החרוז); גואלינו: במילון ההיסטורי נותח כצורת בינוני, כפנייה לה', אך ניתן להבין כציווי. השווה בקדושתא למשמר אימר: גואלינו מיוון ותובל. פרוס עלינו צל: ראה יח' טז, ח: "וְאַפְרָשׁ כְּנָפֵי עֲלֵיךְ", והשווה ללשון תפילת 'השכיבנו' בתפילת הערב: "ופרוס עלינו סוכת שלומך"; 35. לא יתעצב: צ"ל לא יתעצל, ונראה שמכוון הפייטן ללשון המופיעה במשנת תמיד פ"ב מ"ב: "מימיו לא נתעצל כהן מלהוציא את הדשן". ואולי המילה הראשונה בטור היא אמנם דשן, ולפיכך הנוסח הוא מעין: "דשן יוציא [או: ירים] ולא יתעצל"; ועדיו לא ינצל: ועטרתו לא תינטל, על פי שמ' לג ו: "וַיִּתְנַצְלוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת עֲדָיִם מִהָר חוֹרֵב" (במקרא אין שימוש בבנין נפעל בהוראה זו, אלא במובן תשועה, אך בבנין פיעל, בביטוי הפעיל, מופיעות שתי ההוראות: הצלה ("ינצלו נפשם"; יחזקאל יד יד), נטילה, ריקון "ונצלתם את מצרים" (שמות ג כב), ונראה שמבחינה סמנטית המשמעיים נתפסו יחד).

36. כעפות: כנראה מכון לפסוק הנזכר מישיעיהו לא: "כְּצַפְרִים עָפוֹת כֵּן יִגַּן ה' צְבָאוֹת עַל יְרוּשָׁלַם"; **הדר חוגרינו:** הלבישנו בכבוד והדר, על פי תהילים מה ד: "הַגּוֹר חֲרָבָךְ עַל יָרֵךְ גִּבּוֹר הוֹדֵךְ וְהִדְרֵךְ" (וראה פנייה דומה לעיל: "תעטרינו נורא הוד"); **תועפות:** לשון חוזק וריבוי. ראה: "אַל מוֹצִיאוּ מִמְצָרִים כְּתוֹעֵפֹת רָאם לוֹ, יֹאכַל גּוֹיִם צָרִיו וְעֲצַמְתֵיהֶם יִגְרֵם וְחֲצִיו יִמְחָץ" (במ' כד, ח), ומתרגם אונקלוס: "תוקפא". כן ראה איוב כב, כה: "וְהִיָּה שְׂדֵי בְּצָרֶיךָ וְכֹסֶף תוֹעֵפוֹת לָךְ". והשווה בקדושתא להפיצץ: "תועפות להפיצץ תתאיר"; **37. יהיו יפות:** ייתכן שבמקור נכתב "וידיו יהיו יפות". המונח ידיים יפות נזכר בהקשר לאכילת בשר קרבן הפסח, ראה למשל בירושלמי פסחים פ"ח ה"ד: "בני חבורה שהיו ידיו של אחד מהן יפות". המשמעות בלשון חז"ל היא אמנם שלילית, לשון נקייה לגרגרות, אך ייתכן שהפיטן משתמש במטבע הלשון והופכו לטובה, שיהיו ידיו נאות וראויות לעבודה, וכלשון הצלעית הבאה (למשחקי משמע מעין זה השווה: לבל ילכו יחף). **וחזק ידיים רפות:** על פי ישעיהו לה ג: "חֲזִקוּ יְדֵי־ם רְפוֹת וּבְרָכִים כְּשִׁלוֹת אֲמַצּוּ". אפשר שהצלעית מסתיימת במילה פְּסוּחַ, על פי הפסוק שנזכר לעיל מישיעיהו לא: "גָּנוֹן וְהִצִּיל פְּסוּחַ וְהִמְלִיט". **38. זאת:** כנראה כינוי לישראל, על פי שיה"ש ג, ו: "מִי זֹאת עֵלָה מִן הַמַּדְבָּר כְּתִימְרוֹת עֵשֶׂן" ועוד. וראה בהמשך: "זאת העליזה", וכן בקדושתא למשמר יקים: "ותקים זאת נחמתך ותושיע אימתך";

39. חופף: הגן ושמור; **בצדק הלוך ונסוע:** בזכות אברהם, על פי בר' יב ט: "וַיֵּסַע אַבְרָם הַלּוֹךְ וְנֹסֵעַ הַנְּגָבָה". ויושם לב לחילוף בין העיצורים הגרוניים ח' ו-ע'; **חיל:** המון עם; **בם עיור ופסיח:** על פי יר' לא, ז: "הִנְנִי מְבִיא אֹתָם מֵאֶרֶץ צֶפּוֹן וְקִבְצָתִים מִיִּרְכְּתֵי אֶרֶץ בָּם עוֹר וּפְסוּחַ הָרָה וְיִלְדֵת יִחַדוּ קֶהֱל גְדוֹל יָשׁוּבוּ הִנֵּה" (ופסיח – אולי שגגת העתקה תחת "ופסיח"); **40. טהרת ענני כבוד:** הצירוף "ענני כבוד" מופיע רבות בלשון חז"ל, לדוגמה בתוס' סוטה (ליברמן) פ"ד ה"ב: "המקום נתן לבניו שבעה ענני כבוד במדבר". במקראות, הענן והכבוד נזכרים יחד בתיאורי השראת השכינה. כך למשל במל"א ח יא: "וְלֹא יָקְלוּ הַפְּהֲנִים לַעֲמֹד לְשֵׁרֵת מִפְּנֵי הָעֲנָן כִּי מָלֵא כְבוֹד ה' אֶת בַּיִת ה'". הענן הוא אפוא ביטוי לכבוד ה' השורה בבית. לקישור הטהרה לענן השווה לצירוף "בערפלי טוהר" ב'תקיעתא דרב' לראש השנה. למבנה התחבירי של צורת הסמיכות ראה יהלום, שפת השיר, עמ' 97 ואילך: "סמיכות השגב והתואר המופשט"; **טירת קמיר:** ארמון אויבך. ראה במ' לא, י (ביחס למדיין): "וְאֵת כָּל עֲרֵיהֶם בְּמוֹשְׁבֹתָם וְאֵת כָּל טִירָתָם שָׂרְפוּ בְּאֵשׁ", ובאונקלוס שם: "וית כל בית סגדתהון אוקידו בנורא"; **קמיר בגאונך תהרוס:** על פי שמ' טו ז: "וּבְרַב גְּאוֹנְךָ תִּהְרַס קְמִיר"; **41. בפימו שינימו הרוס:** על פי תהילים נח ז: "אֲלֵהִים הִרְסוּ שְׁנֵימוּ בְּפִימוּ"; **סולת לרוס:** כינוי לעבודת המנחות, על פי יח' מו יד: "וּמְנַחָה תַעֲשֶׂה עָלָיו בְּבִקְרָה בְּבִקְרָה שְׁשִׁית הָאֵיפָה וְשֵׁמֶן שְׁלִישִׁית הֵהִין לָרֹס אֶת הַסֶּלֶת".

42. כל... יכפלו: ראה מש' יד, יא: "בֵּית רְשָׁעִים יִשְׁמַד וְאֵהֵל יִשְׁרָיִם יִפְרִיחַ". והשווה לדברי ר' יוחנן המובאים בתלמוד (בבלי בבא בתרא עה ע"א): "עתיד הקב"ה לעשות שבע חופות

לכל צדיק וצדיק... מלמד שכל אחד ואחד עושה לו הקדוש ברוך הוא חופה לפי כבודו"; **43**. **יתנפלו**: יתפללו וישתחוו, ראה עז' י א: "וְכִהְתְּפִלְלָה עֲזָרָא וְכִהְתְּוֹדְתּוּ בְּכָה וּמִתְנַפֵּל לְפָנַי בֵּית הָאֱלֹהִים"; לחופיף: להגן ולפרוס חסותך; **44**. **מפקד**: אולי: כינוי לה', הפוקד וזוכר את עמו ברחמים. ראה בקדושתא למשמר הפיצץ, בפיוט 1א': "מפאריך חייל יעשו, מיפקדם כי בו יחסו"; **מעונה א-י קדם**: על פי דב' לג כז: "מְעֵנָה אֱלֹהֵי קָדָם וּמִתַּחַת זָרְעוֹת עוֹלָם וַיִּגְרֹשׁ מִפְּנֵיךָ אוֹיֵב וַיֹּאמֶר הַשֶּׁמֶד" (ורמוז כאן שם מקומו של המשמר); **אחור וקדם**: תחליף ל"עולם" שבפסוק, על פי תהילים קלט ה: "אֲחֹר וְקָדָם צִרְתָּנִי"; **45**. **הררי קדם**: כינוי לאבות, אברהם יצחק ויעקב. ראה בבלי ראש השנה יא ע"א: "מדלג על ההרים – בזכות אבות. מקפץ על הגבעות – בזכות אמהות". וראה בקדושתת י"ח קלירית להושענא רבה: "היזכר נא הוכב בערבות, זכות הררי קדם שלושת אבות". הלשון הררי קדם מקורה בדב' לג, טו: "וַיִּמְרָאשׁ הַרְרֵי קָדָם וּמִמְגֵד גְּבֻעוֹת עוֹלָם"; **נצור... קדם**: על פי תהילים עד, ב: "זָכַר עֲדַתְךָ קְנִיַת קָדָם גְּאֻלַּת שְׂבָט נִחְלַתְךָ"; **46**. **שיים כפך עלינו**: הגן עלינו, והלשון על פי המשך הפסוק בתהילים קלט שנזכר לעיל: "וַתִּשֶׁת עָלַי כְּפָכָה"; **ורחף**: על פי דב' לב יא: "כִּנְשָׁר יַעִיר קִנּוּ עַל גּוֹזְלָיו יִרְחַף, יִפְרֹשׁ כְּנָפָיו יִקְחֵהוּ יִשְׂאֵהוּ עַל אֶבְרָתוֹ". תרגום אונקלוס למילה ירחף הינו: "מתחופף", היינו חופף ומגן. ומשמעו כאן גם הרם, וראה בהמשך את דרשת חז"ל על ישראל במדבר; **סגנים**: כינוי לכהנים. ראה משנת ביכורים פ"ג מ"ג: "הפחות הסגנים והגזברים יוצאים לקראתם (= לקראת מביאי הביכורים)", וכן מופיע רבות התיאור "סגן הכהנים". ראה גם לעיל "סגן חופה ישיש". ואולי כוונתו לישראל בכלל, שנקראו "ממלכת כהנים"; **לבלי ילכו יחף**: על פי ספרי זוטא פרק י: "ויי הולך לפניהם יומם בעמוד ענן, מלמד שהיה עמהם שבעה ענני כבוד... ואחד על גבי ראשיהם מפני החמה ואחד מתחת רגליהם כדי שלא יהו מהלכין יחפים". הליכת יחף היא גם סימן לאבלות ולמצוקה. כך למשל נאמר בדוד המלך בפרשת מרד אבשלום, בש"ב טו, ל: "וַיִּדּוּד עֲלָה בְּמַעְלָה הַזֵּיתִים עֲלָה וּבֹכָה וְרָאשׁ לּוֹ חָפוּי וְהוּא הֵלֵךְ יִחֵף" (אם אכן התכוון הפייטן לכהנים - הדימוי שנקט הפייטן מעורר עניין, שכן עבודת הקודש של הכהנים במקדש הייתה נעשית דווקא ברגליים יחפות – ויש כאן אפוא משחק משמע. ראה במדבר רבה (וילנא) פרשת במדבר פרשה ה: "שישראל היו מהלכין לבושים סנדלים, אבל שבטו של לוי שהיו טוענין בכלי המשכן היו מהלכין יחפים". וראה שמות רבה (וילנא) פרשת שמות פרשה ב: "וכן הכהנים לא שמשו במקדש אלא יחפים"; **47**. **עזרינו**: על פי הניקוד שבכתב היד אין מדובר בצורת ציווי בבניין קל אלא בשם עצם, כמו בפסוק בתהילים קכד ח: "עֲזָרְנוּ בְּשֵׁם ה' עֲשֵׂה שְׂמִים וְאָרְץ", ועניינו כינוי לה' העוזר לישראל. זהו הערך שניתן במילון ההיסטורי. ברם, נראה שמסתבר יותר להבין כצורת ציווי, כבתהילים עט ט: "עֲזָרְנוּ אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל עַל דְּבַר כְּבוֹד שְׁמֶךָ", וכהקבלה לפנייה ענדינו. והשווה ללשונו בקדושתא למשמר בלגה: "עוזרינו ועוד לא תחרש", וכן בשרידי הקדושתא למשמר אביה: "עוזרינו". **נותן כוח ליעף**: על פי ישעיהו מ כט: "נִתֵּן לַיַּעֲף כֹּחַ וְלַאֲיִן אוֹנִים עֲצָמָה יִרְבֶּה"; **ענדינו**: עטרנו, קשור לנו;

אור זורח ושואף: אור השמש, על פי קה' א ה: "זרח השמש ובא השמש ואל מקומו שואף זרח הוא שם". וראה מלאכי ג כ: "זרחה לכם יראי שמי שמש צדקה ומרפא בכנפיה".

48. פרוס עלינו אברתך: על פי דב' לב יא: "כנשר יעיר קנו על גוזליו ירחף יפרש כנפיו יקחהו ישאהו על אברתו". וראה לעיל בטור "שים כפך עלינו ורחף"; **פדנו וחיינו כאמרתך:** הושיענו כהבטחתך. ואולי צ"ל "פדנו וחננו" על פי תהילים כו יא: "ואני בתמי אלה פדני וחנני"; **49. צילך יסוכיכנו:** ראה תהילים צא א-ד: "ישב בסתר עליון בצל שדי יתלונן... באברתו יסך לך ותחת כנפיו תחסה"; כדברתך: כהבטחתך. ונראה שרומז הפייטן גם לדביר שבמקדש, שבו ניצבו הכרובים הסוכים בכנפיהם על הכפורת, ככתוב: "ויבאו הפהנים את ארון ברית ה' אל מקומו אל דביר הבית אל קדש הקדשים אל תחת כנפי הכרובים. כי הכרובים פרשים כנפים אל מקום הארון ויספו הכרובים על הארון ועל בדיו מלמעלה" (מלא' ח ו-ז); **צא לישענו:** על פי חב' ג יג: "יצאת לישע עמך לישע את משיחך"; **50. היה לנו למסתור:** על פי ישעיהו ד ה-ו: "...פי על כל כבוד חפה. וסכה תהיה לצל יומם מחרב ולמחסה ולמסתור מזרם וממטר"; **קנינו:** פדנו, ראה ישעיהו יא יא: "והיה ביום ההוא יוסיף א-דני שנית ידו לקנות את שאר עמו אשר ישאר מאשור וממצרים..."; **ונשמע קול התור:** על פי שיה"ש ב, יב: "הנצנים נראו בארץ עת הזמיר הגיע וקול התור נשמע בארצנו", ונדרש הכתוב על עידן הגאולה: "וקול התור נשמע בארצנו, איזה זה, זה קולו של מלך המשיח" (שיה"ש רבה, וילנא, פרשה ב); **51. רנן:** חלופה פייטנית לרנה, שעניינה תפילה (השווה לרשות ליוסי בן יוסי: "אפתח שפתי לבורא ניב שפתיים, ברנן אהללנו ברוב תושבחות"). **רוממותך ניכתור:** נכתירך ונעטרך בתשבחות. ראה תהילים קמט, ה-ו: "יעלזו חסידים בכבוד ירננו על משכבותם. רוממות אל בגרונם"; **52. שור:** ראה, ראה איוב לה ה: "הבט שמים וראה, ושור שחקים גבהו ממך"; **משמרת שלוש עשרה:** משמרת חופה, על פי רשימת המשמרות בדה"א, כד: "ויצא הגורל הראשון... לחפה שלשה עשרה"; **השתחויות שלוש עשרה:** על פי משנת מידות פ"ב מ"ג: "ושלש עשרה פרצות היו שם שפרצום מלכי יון חזרו וגדרום וגזרו כנגדם שלש עשרה השתחויות". וראה גם שקלים פ"ו מ"א. הניקוד נעשה על פי כתב היד. **53. גפן נהפכה לסורי:** על פי יר' ב כא: "ואנכי נטעתיה שרק כלה זרע אמת ואיה נהפכת לי סורי הגפן נכריה"; **תוציא ממסגר אסורי:** על פי ישעיהו מב ז: "להוציא ממסגר אסיר מבית כלא ישבי חשך". הצורה "אסור" מופיעה במקרא רק כצורת כתיב, והקרי הוא אסיר. ראה למשל בבר' לט, כ: "ויקח אדני יוסף אתו ויתנהו אל בית הסהר מקום אשר אסורי [אסירי] המלה אסורים". ואולי רומז ללשון "אסירי התקוה" ומציין רק את הנסמך. לשימושו של הפייטן בצורות סמיכות קטועות ראה לעיל בעמ' 132

54. אבן... חופה: על פי תהילים קיח כב: "אבן מאסו הבונים היתה לראש פנה", ומכוון לאבן השתייה, שהייתה ראשונה לנבראים וממנה הושתת העולם (ובהרחבה לירושלים כולה). ראה משנת יומא פ"ה מ"ב: "משניטל הארון אבן היתה שם מימות נביאים ראשונים

ושתיה היתה נקראת", ובתוספתא יומא (ליברמן) פ"ב ה"ד: "ר' יוסה אומר ממנה נשתת
 העולם שנ' מציון מכלל יופי הופיע". ואולי נסמך על המדרש על הכרובים שעל הארון במקום
 האבן: "... ופניהם לבית, שבזכותן ובזכות עושיהן הבית עומד, והן היו ראש לכל מה שהיה
 בביהמ"ק, לפי שהשכינה שרויה עליהם ועל הארון" (אוצר המדרשים (אייזנשטיין) פנחס בן
 יאיר עמוד 476). **55. באבני בוחן:** על פי ישעיהו כח, טז: "לִכֵּן כֹּה אָמַר אֲ-דְנִי ה' הַנְּנִי יְסֹד
 בְּצִיּוֹן אָבֶן אָבֶן בַּחֹן פְּנֵת יְקָרְתִּי" (רש"י ורד"ק שם פירשו שאבן בוחן היא אבן גדולה וחזקה.
 הפייטן כאן סבור כנראה שמדובר באבן חן); **ואקדח:** על פי ישעיהו נד, יב: "וְשִׁמְתִי כְּדָד
 שְׁמִשְׁתִּיךָ וְשַׁעֲרֶיךָ לְאֲבָנֵי אֶקְדַּח וְכָל גְּבוּלְךָ לְאֲבָנֵי חֲפָץ"; **ניתייפא:** נתייפאה. **56. גבע מלון**
לנו: על פי הפסוק בישעיהו י, כט: "עֲבְרוּ מִעֲבָרָה גִבֵּעַ מְלוֹן לָנוּ חֲרָדָה הֲרָמָה גִבְעַת שְׂאֹל
 נָסָה", המדבר במסע אשור במלחמתו על ירושלים. ונראה שכיוון הפייטן כאן לרמוז לחורבנה
 העכשווי של העיר בתקופתו, והשתמש במילות הפסוק ככינוי לעיר. ראה גם זכריה יד "וְיֹסֵב
 כָּל הָאָרֶץ כְּעֲרֵבָה מִגִּבֵּעַ לְרִמּוֹן נֶגֶב יְרוּשָׁלַם וְרִאֲמָה וְיִשְׁבָּה תַחְתֵּיהָ לְמִשְׁעַר בְּנִימָן עַד מְקוֹם
 שַׁעַר הָרָאשׁוֹן עַד שַׁעַר הַפְּנִים וּמִגְדַל הַנְּנָאֵל עַד יְקָבִי הַמְּלָךְ", וראה בהמשך את מדרש הפסוק
 על ירושלים. וכן ראה תוספתא מסכת סוטה (ליברמן) פרק יא: "מה גבע ורמון עתידין להיות
 מישור נגב ירושלם כך כל ארצות עתידות להיות מישור נגב ירושלם". בנוסף, מלון הוא כינוי
 למקדש. ראה בקדושתא למשמר בלגה: "פתוח תפתח מלונה", ובביאור שם. **עד אנה**
לחרפה: ראה זכ"א, יב: "וַיַּעַן מְלֶאכֶה ה' וַיֹּאמֶר ה' צְבָאוֹת **עַד מְתֵי אֲתָה** לֹא תִרְחַם אֶת יְרוּשָׁלַם
 וְאֶת עָרֵי יְהוּדָה אֲשֶׁר זָעַמְתָּה". וללשון עד אנה ראה למשל תהלים יג ב: "עַד אָנֹכָה ה' תִּשְׁכַּחֲנִי
 נִצַּח". והעניין: עד מתי יהא שוכן האויב בארץ. וראה ילון, בעלי מסרת שבמערב, עמ' 191.
לחרפה: ראה יו"ב יז: "בֵּין הָאוּלָם וְלִמְזַבְחִי יִבְכוּ הַכְּהֹנִים מִשְׁרָתֵי ה' וַיֹּאמְרוּ חוּסָה ה' עַל עַמְּךָ
 וְאַל תִּתֵּן נִחְלָתְךָ לְחֲרָפָה לְמִשְׁלַל בָּם גּוֹיִם"; **57. דיבר ויקרא ארץ:** אולי לשון קצרה: המקום
 שבו דיבר ה' ויקרא ארץ, והוא כינוי לציון על פי תהילים נ א-ב: "אֵל אֱלֹהִים ה' דְּבַר וַיִּקְרָא אֶרֶץ
 מִמִּזְרַח שֶׁמֶשׁ עַד מְבֹאוֹ. מִצִּיּוֹן מְכַלֵּל יְפִי אֱלֹהִים הוֹפִיעַ"; **מדחופים דחופה:** שפלה ודחוויה.
 לשימוש הלשון "דחופים" ראה בבלי יבמות מז ע"א: "תנו רבנן: גר שבא להתגייר בזמן הזה
 אומרים לו: מה ראית שבאת להתגייר, אי אתה יודע שישראל בזמן הזה דוויים, דחופים,
 סחופים ומטורפין, ויסורין באין עליהם?". וראה הערת ילון, בעלי מסרת שבמערב, עמ' 191:
 "אין ספק כי בדמיונו [של הפייטן] היתה מרחפת האגדה על מסעות סנחריב בארץ ישראל
 (בבלי סנהדרין צה ע"א: 'אורחא דבעא לסגויי בעשרה יומא סגא בחד יומא, כי מטו לירושלם
 שדי ליה ביסתרקי עד דסליק ויתיב מעילוי שורה, עד דחזויה לכולה ירושלם. כי חזייה איזוטר
 בעיניה, אמר: הלא דא היא קרתא דירושלם דעלה ארגישית כל משיריתי, ועלה כבשית כל
 מדינתא? הלא היא זעירא וחלשא מכל כרכי עממיא דכבשית בתקוף ידי, עלה וקם ומניד
 ברישיה'). ומעתה נפרש כך: האויב כבש לו את גבע (א"י שהיא גבוהה מכל הארצות) למלונה,
 לשבתו, והוא מחרף באוזני ישראל את הארץ החרבה, שהיא דחופה מדחופים, זעירא וחלשא
 מכל כרכי עממיא". **58. העיר רבתי עם:** על פי איכה א, א: "אֵיכָה יִשְׁבָּה בְּדָד הָעִיר רַבְתִּי עִם

הִיְתָה כְּאַלְמָנָה"; **59. ושרתי במדינות:** המשך הפסוק שם: "רַבְתִּי בַגּוֹיִם שְׂרָתִי בַמְּדִינֹת הִיְתָה לְמֹס"; **וגבעת לבנון:** על פי שיה"ש ד, ו: "אַלְךָ לִי אֶל הַר הַמּוֹר וְאֶל גְּבַעַת הַלְּבוֹנָה", וראה תנחומא (ורשא) פרשת וירא סימן ג: "אלך לי אל הר המור זה בית המקדש שהיו מקריבין בו מור, ואל גבעת הלבונה זו ירושלים שהיו מקריבין במנחותיהם לבונה". לבנון הוא כינוי רגיל במדרשות לבית המקדש. כך למשל בספרי דברים פסקא ו: "ואין לבנון אלא בית המקדש". וראש לכל חופה: ראה לעיל.

60. זאת העליזה: כינוי לירושלים, על פי צפ' ב טו: "זאת העיר העליזה היושבת לבטח... אִיךָ הִיְתָה לְשִׁמְהָ מְרַבֵּץ לַחַיָּה כֹּל עוֹבֵר עָלֶיהָ יִשְׂרָק יְנִיעַ יְדוֹ" (ושם מוסב על נינוה). וראה גם שם ג, יד: "רְנִי בַת צִיּוֹן הֲרִיעוּ יִשְׂרָאֵל שְׂמֵחִי וְעֲלִזִי בְּכָל לַב בַּת יְרוּשָׁלַם"; **זיר ומעוז זעופה:** כנראה מכוון לחילול המקדש ולחורבנו. המונח זר נזכר במקראות רק ביחס לכלי המשכן (למשל לגבי ארון הברית: "וְעָשִׂיתָ עָלָיו זָר זָהָב סָבִיב" [שמ' כה, יא]), וכנראה משמש כאן כינוי למקדש ולירושלים. ראה בקרובת י"ח לחנוכה הפותחת "חנוכת אוויית בירת גילתך": "חנוכת זיר חניית טירתך, חדש יה כקדם לכנתך". וכן ראה בקדושתא למשמר פיצץ: "זיר לראש פינה נירבצות". מעוז הוא כינוי למקדש. ראה יח' כד, כה: "וְאַתָּה בֶן אָדָם הֲלוֹא בְּיוֹם קָחְתִּי מֵהֶם אֶת מְעוֹזָם מְשׁוֹשׁ תִּפְאַרְתָּם אֶת מַחְמַד עֵינֵיהֶם וְאֶת מִשְׁאֵם בְּנֵיהֶם וּבְנוֹתֵיהֶם". ובהקשר חילולו ראה דנ' יא, לא: "וְזָרְעִים מִמֶּנּוּ יַעֲמְדוּ וְחָלְלוּ הַמִּקְדָּשׁ הַמְּעוֹז וְהַסִּירוּ הַתְּמִיד וְנָתְנוּ הַשְּׂקוֹץ מִשׁוֹמֵם"; **61. חנה:** כינוי לירושלים, על פי ישעיהו כט א: "הוֹי אֲרִיֶאל אֲרִיֶאל קְרִית חֲנָה דָּוִד". **חריבה... חופפה:** נתונה בחורבנה, ללא בנייה וללא השראת שכינה בה; חופפה – פולל בעבר. במאגרים חרבה לא כפועל אלא כשם, חורבה. **62. טבור טבעה:** הציבה במרכז העולם, ראה מדרש תנחומא פרשת קדושים סימן י: "כשם שהטיבור הזה נתון באמצע האיש, כך ארץ ישראל טיבורה של עולם, שנאמר 'יושבי על טבור הארץ' (יח' לח, יב), ארץ ישראל יושבת באמצעיתו של עולם, וירושלים באמצע ארץ ישראל, ובית המקדש באמצע ירושלים, וההיכל באמצע בית המקדש, והארון באמצע ההיכל, והאבן שתיה לפני ההיכל, שממנה הושתת העולם" (ובתרגום יונתן תורגם הצירוף "טבור הארץ": "תוקפא דארעא". ראה למשל שופטים ט לז). וללשון טבעה ראה איוב לח ו: "עַל מָה אֲדַנְיָה הִטְבְּעוּ אוּ מִי יֵרָה אֲבָן פְּנֵתָה", ודרשו על כך חז"ל בבבלי יומא נד ע"ב: "רבי יצחק אמר: אבן ירה הקדוש ברוך הוא בים, ממנו נשתת העולם". **טכסה:** קישטה; **טטף:** עטרה ותכשיט, על פי "טוטפות" שבמקרא (שמ' יג, טז, ועוד). וכן הוא בלשון המשנה: "ר' ליעזר אומר: יוצאה אשה בעיר של זהב בטוטפת ובסרביטין..." (תוספתא שבת פ"ד ה"ו; וראה בתרגום יונתן לשמואל ב א י, ואצעדה – וטוטפתא); **לטופפה:** במילון ההיסטורי נותח כפועל גזור מן הטוטפת (במקום לטוטפה?), וזהו המופע היחיד של ערך זה. נראה שעדיף להבין מלשון עיטור או הולכה, הבאה (המופע היחיד של השורש טפ"ף במקרא הוא בפסוק העוסק בהתקשטות נשים, אמנם בהקשר

שלילי. "יען פי גְּבֵהוּ בְּנוֹת צִיּוֹן וַתִּלְכְּנָה נְטוּיֹת גְּרוֹן וּמִשְׁקֵרוֹת עֵינַיִם הַלֹּךְ וְטַפֵּף תִּלְכְּנָה וּבְרַגְלֵיהֶם תִּעַכְסְנָה". (ישעיהו ג טז).

63. ילכו... לנרה: על פי ישעיהו ס ג: "וְהָלְכוּ גוֹיִם לְאוֹרָה וּמַלְכִים לְנֶגְהָ זָרְחָה"; **יפי** **יפ[יפה]:** ראה תהילים נ, ב: "מִצִּיּוֹן מְכַלֵּל יְפֵי אֱלֹהִים הוֹפִיעַ", וכן איכה ב, טו: "... וַיִּנְעוּ רֵאשֵׁם עַל בֵּית יְרוּשָׁלַם: הַזֹּאת הָעִיר שְׂיִאמְרוּ כָלִילַת יְפֵי מְשׁוֹשׁ לְכָל הָאָרֶץ". וייתכן שהטור הושלם בצורה יפופה; כבינוני פעול בהשראת הצורה המקראית יפהפיה: "עֲגָלָה יְפָה פִּיהָ מְצָרִים" (ירמיהו מז כ. וראה רד"ק שם: "יפה פיה שתי מלות וענינו מלה אחת... ונכפלו בה העי"ן והלמ"ד לרב היופי"). לחלופין יש כאן צורה מקוצרת של התואר יפהפייה, יפיפה (ולא מצאנו חבר לצורה כזו. הפייטנים חורזים את התואר יפהפייה בקיום ה'י'. ראה למשל אצל ינאי: "גן נעול גפן פוריה, אשר הוסעה מיפהפיה". **64. כתרה כוננה:** בנה אותה על מכונה, פארנה; וייתכן שיש להבין כתרה בבניין קל, ראה יהלום, ניקוד, עמ' 46. **לארבע תהא כתיפה:** תיבנה ותתפרש לארבע רוחותיה. כתף פירושו צד, ראה (בפרשת בנין שלמה, מל"א ז לט): "וַיִּתֵּן אֶת הַמְּכַנּוֹת חִמֵּשׁ עַל כְּתֵף הַבַּיִת מִיָּמִין וְחִמֵּשׁ עַל כְּתֵף הַבַּיִת מִשְׂמָאלוֹ וְאֵת הַיָּם נָתַן מִכְּתֵף הַבַּיִת הַיְּמִינִית קִדְמָה מִמּוֹל נֶגֶב". והטורים מיוסדים על האמור בפסיקתא דרב כהנא פיסקא כ: "ממגדל חננאל עד יקבי המלך" - ר' ברכיה אמר עד אוקיינוס... יקבים שיקבם מלך מלכי המלכים ברוך הוא... עתידה ירושלם להיות מתרחבת ועולה והגליות באות ונינחות תחתיה... לקיים מה שנאמר כי ימין ושמאל תפרוצי (ישעיהו נד ג). הרי לארך, לרוחב מנין, ממגדל חננאל עד יקבי המלך... הרי לאורך ולרוחב, לגובה מנין, ורחבה ונסבה למעלה למעלה לצלעות וג' (יח' מא ז). תני ר' אליעזר בן יעקב: עתידה ירושלם להיות רמה ועולה עד שתהא מגעת לכסא הכבוד... יוסי בר' ירמיה דוסטי בשם ר' לוי ועדיין אין את יודע מה הוא שבחה של ירושלם, אלא מה דכתיב ואני אהיה לה נאם י"י חומת אש סביב ולכבוד אהיה בתוכה, מכאן את יודע שבחה של ירושלם"; והשווה ללשון הקליר בסילוק לתשעה באב: "כי כאורכה כן רחבה... עד למעלה מתחשבת וכו'". **65. למעלה למעלה:** ראה יח' מא: "וְרַחֲבָה וְנִסְבָּה לְמַעְלָה לְמַעְלָה לְצִלְעוֹת כִּי מוֹסֵב הַבַּיִת לְמַעְלָה לְמַעְלָה". **טל לה:** אולי יש להשלים להרעיפה, על פי מש' ג, כ: "בְּדַעְתּוֹ תְּהוֹמוֹת נִבְקְעוּ וְשִׁחֲקִים יִרְעְפוּ טַל". ברם, בכתב היד נראה שחסרה מילה קצרה יותר. ואולי יש להשלים: "להניפה" או "להנפה". **66. מיקבי... אחרון:** על פי הנבואה בזכ' יד, י לגבי ירושלים: "וַיִּשְׁבְּהָ תַחְתֵּיהָ לְמִשְׁעַר בְּנִימָן עַד מְקוֹם שַׁעַר הָרֵאשׁוֹן עַד שַׁעַר הַפְּנִיִם וּמִגְדַל חֲנַנְאֵל עַד יְקָבִי הַמֶּלֶךְ". וראה שם שם ח: "וְהָיָה בַיּוֹם הַהוּא יֵצְאוּ מֵיָם חַיִּים מִירוּשָׁלַם חֲצִיִם אֶל הַיָּם הַקְּדָמוֹנִי וְחֲצִיִם אֶל הַיָּם הָאַחֲרוֹן". על כל פנים, נקט כאן תיאור מופלג לגודלה של ירושלים העתידה. וראה פסיקתא דרב כהנא פיסקא כ: "ממגדל חננאל עד יקבי המלך" - ר' ברכיה אמר עד אוקיינוס... יקבים שיקבם מלך מלכי המלכים ברוך הוא". **מרחיפה:** מתרחבת. נראה שנבחר פועל זה בשל העיסוק בפריצת ירושלים לארבע רוחות השמים, בהשראת הפסוק "וְרוּחַ אֱלֹהִים מְרַחֶפֶת עַל-פְּנֵי הַיָּם" (בר' א, ב), וכן בשל התמונה

של עליית העיר לגבהים. ניקוד המ' בפתח יכול ללמד על הגיית השווא הנע לפני העיצור הגרוני ר'; **67. נטויות חומותיה:** בנויות לגובה, זקופות; **ובעננים מנופיה:** על פי המדרש לעיל: "עתידה ירושלים להיות רמה ועולה עד שתהא מגעת לכסא הכבוד". ויצוין השימוש בשורש נו"ף בבניין פולל כפועל עומד, במשמעות מורמת ונישאה, ולא כפועל יוצא כבמקרא ("ינפף ידו", ישעיהו י לב); **68. סף רעל:** כינוי לירושלים על פי זכ' יב, ב: "הִנֵּה אֲנִי שֹׁם אֶת יְרוּשָׁלַם סָף רַעַל לְכָל הָעַמִּים סְבִיב"; **כסוחה ובאש שרופה:** על פי תהילים פ, טז: "וְכִנְהָ אֲשֶׁר נָטַעָה יְמִינָךְ וְעַל בֵּן אֲמַצְתָּה לָךְ... שָׂרְפָה בְּאֵשׁ כְּסוּחָה". ונראה שכאן כוונתו דווקא לחיוב, כפי שמשמע מהטורים הסמוכים, ולפיכך יש להבין שהתואר כסוחה מכון לגויים שייאספו על ירושלים. לחלופין, הוא מתאר את מצבה העכשווי של ירושלים בחורבנה, ובטור הבא חוזר לעתיד הצפוי לה – כשהאש הופכת מאש חורבן לאש בניין. **69. עת... עודפה:** רומז להמשך הנבואה בזכריה יב שם: "בַּיּוֹם הַהוּא אֶשִׁים אֶת אֲלֹפֵי הַיְהוּדָה כְּכִיּוֹר אֵשׁ בְּעֵצִים וְכִלְפִיד אֵשׁ בְּעֵמִיר וְאָקְלוּ עַל יְמִין וְעַל שְׂמֹאל אֶת כָּל הָעַמִּים סְבִיב וַיִּשְׁבְּהוּ יְרוּשָׁלַם עוֹד תַּחְתֵּיהָ בִּירוּשָׁלַם", וכן לסיום המדרש שהובא לעיל מפסיקתא דרב כהנא: "ועדיין אין את יודע מה הוא שבחה של ירושלים, אלא מה דכתיב ואני אהיה לה נאם י"י חומת אש סביב ולכבוד אהיה בתוכה". הלשון לַבַּת אש שאולה ממראה משה בסנה: "וַיֵּרָא מִלְאָךְ ה' אֵלָיו בְּלַבַּת אֵשׁ מִתּוֹךְ הַסֵּנֶה" (שמ' ג ב). הצירוף אש תמיד מקורו בוי' ו: "אֵשׁ תָּמִיד תּוֹקֵד עַל הַמִּזְבֵּחַ לֹא תִכָּבֵה. תֵּהָא עוֹדְפָה: כְּנֵרָה: בּוֹלְטָה, מִתְרוֹמֶמֶת (וראה שמות כו יב: "וְסָרַח הָעֵדֶף בִּירֵיעַת הָאֵהָל").

71. פינת יקרת: על פי ישעיהו כח, טז: "לֹכֵן כֹּה אָמַר אֲדֹנָי ה' הִנְנִי יֹסֵד בְּצִיּוֹן אֶבֶן אֶבֶן בְּחֵן פִּנֵּת יְקָרָה"; **פתחי שעריה מחוזקה:** על פי תהילים קמז יג: "כִּי חִזַּק בְּרִיחֵי שְׁעָרֶיךָ בְּרֵךְ בְּנֵיךָ בְּקִרְבֶּךָ". ונקט פתחי שעריה, בהתאמה לאות פ' באקרוסטיכון, על פי הפסוק "וּפְתַחוּ שְׁעָרֶיךָ תָּמִיד יוֹמָם וְלַיְלָה לֹא יִסָּגְרוּ" (ישעיהו ס, יא); **ולא רפא:** ולא רפה. רפה הוא הפך החזק, ראה למשל במ' יג, יח (בעת שליחת המרגלים לתור את הארץ): "הַחֲזַק הוּא הַרְפָּה הַמַּעַט הוּא אִם רַב". ולעניין הכתיב ראה לעיל בעמ' 144. **72. ציון ירכתי:** על פי תהילים מח, ג: "יִפֶּה נוֹף מְשׁוֹשׁ כָּל הָאָרֶץ הִר צִיּוֹן יִרְכָתֵי צִפּוֹן קָרְיַת מְלָךְ רַב". ולצורת הסמיכות, ראה לעיל בעמ' 129. **עד פנה צופה:** על פי שיה"ש ז, ה: "אֶפְרָיִם כְּמַגְדָּל הַלְּבָנוֹן צוּפָה פָּנֵי דַמְשֶׁק", ומכון לדברי המדרש בספרי דברים פסקא א: "שערי ירושלים עתידים להיות מגיעים עד דמשק, וכן הוא אומר 'אפך כמגדל הלבנון צופה פני דמשק'"; **73. קיריית מלך רב:** על פי הפסוק בתהילים מח המובא לעיל, המדבר בשבח ירושלים; **שלוש עשרה מוקפה:** שלוש עשרה חופות שיקיפו את ירושלים לעתיד, על פי מדרש תנחומא פרשת תרומה סימן ה: "א"ר יהודה ב"ר סימון אמר הקב"ה לישראל לא תהיו סבורים שאתם גומלים עלי י"ג דברים שהפרשתם לי כנגד י"ג דברים שעשיתי לכם במצרים ואלו הן 'ואלבישך רקמה'... ולעולם הבא אני פורע לכם כנגד י"ג דברים אלו: 'וברא ה' על כל מכון הר ציון ועל מקראיה ענן יומם ועשן ונגה אש להבה לילה כי על כל כבוד חופה וסוכה תהיה לצל יומם מחרב ומחסה ולמסתור מזרם וממטר' (ישעיהו ד,

ה). 73. **ראו מלכים כבודה:** על פי ישעיהו סב, ב: "וראו גוים צדקה וכל מלכים כבודך וקרא לך שם חדש אשר פי ה' יקבנו"; **[רדופה]:** מובסת וכנועה; 74. **שם תצמיח קרן:** על פי תהילים קלב, יז: "שם אצמיח קרן לדוד ערکتני נר למשיחי"; **קרן בן שמן:** על פי משל הכרם בישעיהו ה, א: "קרם ה'ה לידידי בקרן בן שמן", ותרגם יונתן שם: "בטור רם בארע שמינא", היינו בהר גבוה ובארץ שמנה ודשנה. וראה בבבלי סוכה מט ע"א, שם נדרש הפסוק על בניין המקדש; **עד סופה:** למלוא גובהה; 75. **ותהא לה ליתר[ופה]:** על פי יח' מז, יב: "ועל הנחל יעלה על שפתו מזה ומזה כל עץ מאכל... כי מימיו מן המקדש המה יוצאים וה'ה פרוי למאכל ועלהו לתרופה";

76. **ליתרופה תהפוך מרירתה:** על פי הנבואה ביחזקאל שם, החוזה את המתקת מי ים המלח. וכאן מכוון הפייטן לרפואה כללית לכנסת ישראל (ללשון מרירות אצל מים הנרפאים השווה שמות טו); **ותצלח למלכותה:** על פי יח' טז, יג: "ותעדי זָהָב וְכֶסֶף וּמְלִבוּשֵׁךְ שֵׁשׁ וּמְשִׁי וְרִקְמָה סֹלֶת וְדָבֶשׁ וְשֶׁמֶן אֶכְלֶת וְתִיפִי בְּמָאֵד מָאֵד וְתִצְלַחִי לְמְלוּכָה"; **ארירתה:** קללתה. וללשון היפוך בהקשר זה ראה דברים כג ו: "וַיִּהְיֶה ה' אֱלֹהֵיךָ לְךָ אֵת הַקְּלָלָה לְבִרְכָה פִי אֶהְיֶה ה' אֱלֹהֵיךָ" (וכן נחמיה יג ב); **שאריתה:** כינוי רגיל לישראל בנבואות הנחמה. ראה למשל במי' ב, יב: "אֶסֶף אֶאֱסֹף יַעֲקֹב כָּל־ךְ קִבְּץ אֶקְבֹּץ שְׂאֵרֵי יִשְׂרָאֵל יַחַד אֲשִׁימוּ כִצְאָן בְּצִרָה". **ותקווה לאחריתה:** על פי יר' לא טז: "וַיֵּשׁ תִּקְוָה לְאַחֲרֵיתֶךָ נָאִם ה' וְשָׁבוּ בָנִים לְגְבוּלָם", וראה שם בפסוק יב: "וְהִפְכֵתִי אֲבָלָם לְשִׂשׂוֹן וְנַחֲמֵתִים וְשִׂמְחֵתִים מִיְּגוֹנָם"; 77. **ברייה חדשה ברותה:** על פי יר' לא כא: "פִי בְרָא ה' חֲדָשָׁה בְּאַרְץ נִקְבָה תְּסוּבֵב גְּבָר". ברותה היא כנראה צורת מקור בתוספת כינוי לנקבה בכתיב חסר – ברואתה. ולניקוד בשורוק תחת חולם ראה יהלום, ניקוד, עמ' 41; **בשלוש עשרה ליפותה:** על פי המדרש המונה שלושה עשר מיני ייפוי וקישוט בפסוק הנזכר ביחזקאל טז: "וְתַעֲדִי זָהָב וְכֶסֶף וּמְלִבוּשֵׁךְ שֵׁשׁ..."; ראה תנחומא תרומה סימן ה, וכן על פי המשנה במנחות פ"ו מ"ז: "העומר היה מנופה בשלוש עשרה נפה" (ואולי בשל כך נקט בהמשך מניפי תנופתה, בהשראת הנפת העומר, שלגביו נכתב: "והניף את העמר לפני ה'..."; ויק' כג, יא); 78. **מניפי תנופתה:** הכהנים עובדי עבודת המקדש. ראה למשל וי' יד, כד: "וְהִנִּיף אֹתָם הַכֹּהֵן תְּנוּפָה לְפָנַי ה'"; **שומרי משמרתה:** הלויים. ראה למשל במ' לא, ל: "...וְנִתְּתָה אֹתָם לְלוֹיִם שְׁמֵרֵי מִשְׁמֶרֶת מִשְׁכַּן ה'"; 79. **נריע... אליים:** על פי איוב לח, ז: "בְּרֶן יַחַד פּוֹכְבֵי בְקָר וַיִּרְעוּ כָּל בְּנֵי אֱלֹהִים"; **מעונה קדם:** על פי דב' לג, כז: "מְעֹנָה אֱלֹהֵי קֶדֶם וּמִתְחַת זְרַעַת עוֹלָם". ורומז למקום משכנו של משמר חופה בבית מעון.

ישבאב ארבע עשרה

כתב היד: אוקספורד d63.84-85

נדפס: קאהלה, מסורות בני המערב, ט-יא

[א]

[א.. ..] חצפית. אשרו ומשמרו ציפית
 בצדק אב היתייפית. [ב..] לקח מה לפית
 גורל ישבאב נועד. גיל במשמרו יועד
 [ד..] יוכן לעד. דגול בזאת מנוחה עדי עד
 5 הוא במשמרתו תישב. [ה..] על כנו ליישב
 וארמון על משפטו ישב. ואתה לעולם תשב

ככ'

"ואתה יי לעולם תשב וזיכרך לדור ודור" (תהילים קב יג)
 ונ' "ויי לעולם ישב כונן למשפט כסאו" (תהילים ט ח)
 ונ' "ויהודה לעולם תשב וירושלם לדור ודור" (יואל ד כ)

[1א]

[לדור] ודור אמונתך. לדורשי תכונתך
 לדיגלי יונתך. לידרוש בעלי מגינתך ב'

[ב]

[זבו]! לעל משוחים. זרע הצפית שוחין
 10 חניכמו יהיו שלוחים. [ח..] פרס שלוחים
 טהרה ישבאב תקרא. טהורה כאבן יקרה
 [י..] משוחיו קרא מקרא. ישבאב לישראל נחקה
 כונן כל מטעים. [כזה] ניו להיות נטעים
 לתוך משכנות מבטחים. להשריש יושבי נטעים
 ככ' "המה היוצרים ויושבי נטעים וגזרה עם המלך במלאכתו ישבו שם"
 (דברי הימים א ד כג)

ונ' "ישבו יושבי בצילו יחיו דגן ופרחו כגפן זיכרו כיין לבנון" (הושע יד ח)

[1ב]

15 [לבנון ת] שרישינו. לבדד תורישינו
 להרים קרן ראשינו. [לה] חיות בטל עולם לדורשינו ב'

[ג]

[מ.. ת] חוֹן וְתַעֲנֶה. מַחֲצִפִּית שׁוֹחִין מַעֲנֶה
נָא אוֹן לֹא יֵאָנֶה. [נ.. י] בֵּאֵב בְּמַחֲנֶה
סְלוֹל מְשֻׁמְרֵי יֵשׁוּב. שִׁשׁוֹן וְשִׁמְחָה בִּי חֲשׁוּב
20 [ע]ת[יר]תוֹ קְשׁוּב. עֲדַתוֹ כִּי בְּרַחֲמִים תִּשׁוּב
פְּרוֹס הַצִּפִּית שׁוֹחִין לְמִשְׁחָה. [פ.. ו] יַעֲמְדוּ בְּהַר הַמִּשְׁחָה
צִמַּת צְרִים כְּרוֹ שׁוֹחֶה. צֶפֶה אֲמַרְתָּ מְעַפֵּר שָׁחַה
כְּכ' "וּשְׁפֹלַת מְאָרֶץ תִּדְבְּרֵי וּמְעַפֵּר תִּישַׁח אֵימַרְתָּךְ וְהָיָה כְּאוֹב מְאָרֶץ קוֹלֶךְ וּמְעַפֵּר
אֵימַרְתָּךְ תַּצְפֶּצֶף" (ישעיהו כט, ד)
וּנ' "כִּי שָׁחַה לְעַפֵּר נִפְשֵׁינוּ דְבַקָּה לְאֶרֶץ בֵּיטְנִינוּ" (תהילים מד כו).

ו'א ק'

[ד]

[?ה?..] מִי מְצוֹר לֹא נִישָׂאֵב. תִּיפְתַּח לְמִשְׁמֵר יֵשְׁבֵאֵב
הָדָר יִשׁוּעָה לְמַעֲיֵינֵי מִישָׂאֵב. וּמִים בְּשִׁשׁוֹן נִישָׂאֵב
25 דְּפוֹק אֲגַמִּי שָׂאֵב. וַיַּעֲלוּ מִשׁוֹחִיו עִים [אב]
לְשִׁמּוֹר בֵּיתְךָ שׁוֹכֵן עַד וּרְוֹכָב עַב יַעֲרִיצוֹךְ קְדוּשׁ

[ה]

[ק..] אֵב תִּקְנֶה. קְנֵוֹ לִישְׁבֵאֵב קְנֶה. קוֹהֶלךְ לְהַעֲשִׂיר בְּקִינִיין מְקַנֶּה
[ר.. ... מ] רְחוֹק. רַבְתִּי עַל כַּפֶּךָ תְּחוּק. רְצִינֵוֹ כִּיּוֹם לֹדַת חוֹק
[ש.. ... ר] יִצְפֶּה. שׁוֹכֵב צוֹפֶה עוֹמֵד בְּמִצְפֶּה. שִׁיפְעַת חֲצִפִּית שׁוֹחִין מִצְפֶּה
30 [ת.. ... פ]ת. תוֹשִׁיעַ מְקַצֵּף מְשַׁצִּיפֶת. תְּפִיל בְּחֲצִפִּית שׁוֹחִין? כְּכֶה [פ..ת]
[אל נא] לַע' תַּע' בְּמִשְׁמֵר יֵשְׁבֵאֵב

[ו]

אֱהִלֵּי יַעֲקֹב תִּשְׁיֵב שְׁבוֹתֵם. אוֹוִיַּת אֱהִלֵּי אֲדוֹם לְהַשְׁבִּיתֵם
בְּגָד בְּרִגְדִים בְּשׁוֹבְתֵם. כִּטָּח יִשְׁבֹּ כוֹהֲנִים בְּמוֹשְׁבֹתֵם
גִּלְהָ לְחֲצִפִּית שׁוֹחִין תְּשׁוּבוֹת. גִּאִים לְגַדְעַ בְּכָל מוֹשְׁבוֹת
דַּת לְהַבִּין בְּמַחְשְׁבוֹת. דָּרֶךְ לְעֲלוֹת לְבֵית יִשְׁיֵבוֹת

35 הָשֵׁב אֶפֶךָ מִהַמּוֹנִיךָ. הֲכִין לִישְׁבָאֵב מֵעוֹנִיךָ
 וְיִהְיֶה שֵׁם לְבָךְ וְעֵינֶיךָ. וּתְחוֹן אֶת מֵאֲמִינֶיךָ
 זְכוֹר לְנִדְנָה חָרֵב. זַעֲזֵם תְּזַעֲזֵם זְאִיבֵי עָרֵב
 הַצְפִּית שׁוֹחֵן גְּדוֹלוֹת תָּרֵב. חִילֵם לְהַצִּיל מִצִּיּוֹן וּחֹרֵב
 טְפִינּוּ מִרְחוֹק יֵשֵׁב. טַהֲרֵת מִקְדָּשְׁךָ תֵּשֵׁב
 40 יַחְגֹּר יֵשְׁבָאֵב אַפְּדוֹת חֹשֵׁב. יַעֲלֵת חֵן יַעֲרוֹךְ חוֹשֵׁב
 כָּל עַם לִישַׁעֲךָ מִצְּפִים. כּוֹתֵרִם כְּנֹפֶת צוֹפִים
 לְהִבְיֵא יֵשְׁבָאֵב בְּצִבִּים. לְהַכְנִיעַ כּוֹרְעֵי לְאֲצִבִּים
 מִשְׁתַּחֲוִים עַד אַרְבַּעַה עֶשֶׂר תִּשׁוֹר. מִקְדָּשׁ תִּכֵּן לָהֶם אִשׁוֹר
 נְעִימוֹת יֵשְׁבָאֵב קִשׁוֹר. נְגִינּוֹת לְהַרְנִין אִישׁוֹר
 45 שָׂא עוֹד אוֹשִׁיבְךָ בְּאוֹהֲלִים. שׁוֹשׁ לְנִיטִיּוֹ כְּנַחֲלִים
 עֲשֵׂה לִישְׁבָאֵב מַחֲלִים. עַתְרֵת שְׁלוֹם לְהִיּוֹת נְחִילִים
 פְּקוּד לִיִּישִׁיב בָּנִים וְאֲבוֹת. פָּנָה לְגֵרֵשׁ דּוֹרְשֵׁי אֲבוֹת
 צִמַּת מִצְבֵּי כָל תּוֹעֲבוֹת. צֹו לְהַפְּוֹךְ לְאֵהֲבָה אֵיבוֹת
 קְצוֹמִים יֵשֵׁבוּ בְּרַחֲבוֹת עִירְךָ. קְדוֹשֵׁת יֵשְׁבָאֵב כִּי שֵׁם יוֹעֲרֹךְ
 50 רֵץ לְשׁוֹב אֲלֶיךָ יְבוֹרֵךְ. רֵם כִּי יֵרְאֶה אוֹר בְּאוֹרֵךְ
 שׁוֹחֵן וְהַצְפִּית עַל מְשֻׁמְרֵתֶם. שִׁית וְחֹזִיק אֶת מִישַׁעֲנֹתֶם
 תִּמְלֵא לְעַמְּךָ מִישְׁאֲלוֹתֶם. תְּבָרֵךְ טָנָא מִישְׁאֲרוֹתֶם

[ז]

ובכן
 אשׁוֹם אֲשַׁמְנּוּ וּמָה עֲלִינוּ לְהֵשֵׁב
 בְּפָה נְשִׁים יָד כִּי אֵין מָה לְהֵשֵׁב
 55 גָּבַר כְּפַעְלוֹ אִם לֹא תֵשֵׁב
 דְּבָרִים אִם יֵרְבֶה יֵשׁ מָה לְהֵשֵׁב
 הַעוֹלָם לְנִגְדֹךָ וּלְפָנֶיךָ אִם יֵשֵׁב
 וְדָרְב וּדוֹרוֹתָיו בְּמֵאֲמַר תִּישֵׁב
 זֶה הֵיִם גְּדוֹל מוֹקֶף כָּל הַיּוֹשֵׁב

- 60 חוֹל גְדִירְתוֹ וְעַד פֶּה מְתִישֵׁב
טוֹב אִם רַע אָדָם אִם יַחֲשֵׁב
יֹאמֶר וַיֵּדַע אִם יַחֲשִׁיב
כִּלְי חָרָשׁ לַיּוֹצֵרוֹ דְּבַר אִם יִקְשֵׁב
לֹא יוּכַל לְשִׁמוֹעַ הַקְּשֵׁב
- 65 מה [...] יוֹשֵׁב
מְגִידִים בַּתְּרִיהֶם מוֹשֵׁב
[נ..] מְשַׁקֵּל תִּישֵׁב
עֲנֵן בּוֹקֵר חֹסֵד עָלָי[?נו השב?]
[פ..] תהיל[ות ..]תִּישֵׁב
70 צְרִים גְּמוּלָם שִׁי[בעתיים השב]
[ק.. ..] המדתא בלב מִיתַחֲשֵׁב
רַם כִּי הַשִּׁיבֹּ מַה תִּתְחַשֵּׁב
[... ..]יֵנו מִיתִפַּח רַעוּת מִקְשֵׁב
תִּשׁוֹב וְתִשֵּׁב שְׁלוֹם חוֹשֵׁב
- [ח]
- 75 חוֹשֵׁב טוֹבוֹת. לַעַד מְטִיבוֹת
מְטוֹב חֲטוֹבוֹת. כְּבוֹשֵׁם מַחוֹטְבוֹת
?לִיקָר מְשִׁיבוֹת. שְׁלוֹם מַחוֹשְׁבוֹת
וְלִשְׁלוֹם מַחֲשֻׁבוֹת נִפְשׁוֹת מְשִׁיבוֹת
[כ] י אֲבִינוֹ אַתָּה בִּישֵׁב-אֵב רַחֲמֵינוֹ וְכֹאֵב רִמְמֵינוֹ
80 אֵל תִּרְמִימֵנוֹ. [לג]וֹי אַחֵר אֵל תִּדְמֵנוֹ.
אֶפֶךְ הֵשֵׁב וּבְקִירְבֵינוֹ תִישִׁיב מְכַל הַיּוֹשֵׁב
תִּקְדֵשׁ [ות]עֲרִץ צוֹר עוֹלָמִים מֶלֶךְ עוֹלָמִים
מְמַרְוָמִי מַעֲלָה וּמִיִּדְרֵי מְטָה קְדוּשָׁה לֶךְ יִשְׁלִישׁוּ ק'ק'ק' ככ' וקרא

1. אשרו: חֲזָקוּ, בָּרְכוּ. ראה למשל מלאכי ג, יב; "וְאֲשֶׁרוּ אֶתְכֶם כָּל הַגּוֹיִם כִּי תִהְיוּ אֶתָּם אֶרֶץ חֶפְצֵי אֱמֶר ה' צְבָאוֹת", ומפרש רד"ק שם: "ואשרו: ואמרו אשריכם". במאגרים – לשון אושר. והשווה יהלום, ניקוד, עמ' 44.

ציפית: כנראה: המצופה, המיוחל. ואולי חלופה לצֶפֶה, ועניינו ראה והבט, פקוד. ראה נחום ב, ב: "צֶפֶה דֶרֶךְ חֲזַק מְתַנִּים אֲמִץ כַּח מְאֹד"; **2. בצדק אב התייפית:** בזכות אברהם. ראה בראשית רבה פרשה נט, שם נדרש הפסוק בתהילים מה, ג: "יְפִיפִית מִבְּנֵי אָדָם הוֹצֵק חֵן בְּשִׁפְתוֹתַיךָ עַל כֵּן בִּרְכָךְ אֱלֹהִים לְעוֹלָם" על אברהם אבינו: "יְפִיפִית מִבְּנֵי אָדָם" - נתייפית בעליונים שנאמר (ישעיהו לג, ז) 'הן אראלם צעקו חוצה', נתייפית בתחתונים – 'נשיא אלהים אתה בתוכנו' (בר' כג, ו), 'על כן ברכך אלהים לעולם' – 'זה' ברך את אברהם בכל' (בר' כד, א); **לקח:** כינוי לתורה, על פי משלי ד, ב: "כִּי לָקַח טוֹב נִתְּנִי לָכֶם תּוֹרַתִי אֶל תַּעֲזְבוּ"; **מה יפית:** כינוי לישראל, על פי שיה"ש ז, ז: "מֶה יְפִית וְיִמָּה נִעְמַת אֶהְבֶּה בְּתַעֲנוּגִים".

3. גורל ישבאב: על פי הלשון הנזכרת ברשימת המשמרות בדבהי"א כד, ז: "יֵצֵא הַגּוֹרֵל הַרְאֵשׁוֹן לַיהוָי רִיב לִידְעֵיהֶם הַשָּׁנִי..."; **נועד:** זָמַן, עלה בגורל; גיל במשמרו יועד: שמחה תשרה במשמרו, בחלקו. (לצירוף השורש ג"ל והביטוי עדי עד בהקשר בניין ירושלים ראה ישעיהו סה, יח: "כִּי אִם שִׁישׁוּ וְגִילוּ עֲדֵי עַד, אֲשֶׁר אָנֹכִי בּוֹרֵא כִּי הִנְנִי בּוֹרֵא אֶת יְרוּשָׁלַם גִּילָה וְעִמָּה מְשׁוֹשׁ"; **4. אולי יש להשלים בראשית הטור: דגלו,** כלומר משמרו, מעמדו (על פי ההוראה הראשונה של המילה דגל, שפירושה חטיבה גדולה, כבבמד' ב, לד: "וַיַּעֲשׂוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל כְּכֹל אֲשֶׁר צִוָּה ה' אֶת מֹשֶׁה כִּן חָנּוּ לְדַגְלֵיהֶם". או על פי ההוראה המאוחרת, כסימן ואות למשמר. **יוכן לעד:** יעמוד לנצח; **דגול:** כינוי לקב"ה, על פי שיה"ש ה, י: "דוֹדֵי צַח וְאָדוֹם דָּגוּל מִרְבֶּבֶה"; **בזאת... עד:** כינוי לבית המקדש, על פי תהילים קלב, יד: "זאת מְנוּחַתִּי עֲדֵי עַד" (המשך הפסוק, "פֶּה אֲשֵׁב כִּי אֹתִיךָ", מתקשר לטורים הבאים החוזרים בצורות עתיד של השורש יש"ב). **5. על כנו ליישב:** על פי בר' מ יג: "בְּעוֹד שְׁלֶשֶׁת יָמִים... וְהִשְׁיבְךָ עַל כְּנָף". ואולי יש להשלים בראשית הטור: השיבו; **6. וארמון... ישב:** על פי יר' ל, יח: "כֹּה אָמַר ה' הִנְנִי שֹׁב שְׁבוֹת אֶהְלִי יַעֲקֹב וּמְשַׁכְּנֵתִי אֲרַחֵם וְנִבְנְתָה עִיר עַל תְּלָה וְאַרְמוֹן עַל-מִשְׁפָּטוֹ יֵשֵׁב; ואתה לעולם תשב: על פי תהילים קב, יג (המובא בשרשרת הפסוקים), וראה גם איכה ה, יט: "אֶתָּה ה' לְעוֹלָם תֵּשֵׁב כְּסֶאֱךָ לְדֹר וָדֹר".

7. לדור ודור אמונתך: על פי תהילים קיט, צ: "לְדֹר וָדֹר אֲמוֹנְתְךָ כּוֹנֵנֶת אֶרֶץ וְתַעֲמַד"; **לדורשי תכונתך:** כינוי לישראל, המבקשים לדעת את הקב"ה ואת דרכיו ולהתקרב אליהם. וראה איוב כג, ג: "מִי יִתֵּן יַדְעֵתִי וְאֶמְצָאָהּ, אָבֹא עַד תִּכְוֹנֹתוֹ" (ופירש רש"י שם: "תכונתו – מכן כסאו"). ולשון התרגום הארמי: "עד מדור בית מוקדשיה"; **8. לדגלי יונתך:** כינוי למחנות ישראל, על פי שיה"ש ב, יד: "יוֹנְתִי בְּחִגְוֵי הַסֶּלַע", ועוד. וראה בבבלי שבת מט ע"א: "אמתיל כנסת ישראל ליונה"; **לידרוש בעלי מגינתך:** לבקש ולקרב את ישראל, הנתונים להגנתך. בפי הפייטנים רווחת הצורה מגָּנָה כחלופה למגן. ראה למשל בשבעתא "שמעו תוכחת מגולה"

ליניי: "שמעו שמוע מילתי, ואגן עליכם במגינתי". לרוב משמשת המילה מעבר לברכת "מגן אברהם".

9. נראה להשלים: **זבול:** כינוי למקדש, על פי מל"א ח יג: "בְּנֵה בְּנִיתִי בֵּית זָבֹל לָךְ מְכוֹן לְשִׁבְתְּךָ עוֹלָמִים". וראה בקדושתא למשמר יקים במיקום זה: "זבול מקומך הקימה", וכן בקדושתא למשמר אימר: "זבול ישמור בייראתך"; **משוחים:** כינוי לכהנים שהוקדשו לעבודתם במשיחת שמן. ראה שמ' ל, ל: "וְאֶת אֶהֱרֹן וְאֶת בְּנָיו תִּמְשַׁח וְקִדַּשְׁתָּ אֹתָם לַכֹּהֵן לִי". וראה גם לעיל בקדושתא למשמר חופה: "קדש חופה במשחת פך"; **חצפית שוחין:** יושם לב לחילוף החריזה בין מ' ל-נ'; **10. חניכמו:** הכהנים, ובפרט פרחי הכהונה. ראה בר' יד, יד: "וירק את חניכיו", ובתרגום אונקלוס שם: "עולימוהי". לשון חנ"ך מזכר רבות בהקשר לחנוכת המזבח במשכן (במדבר ז), וכן בהקשר לחנוכת המקדש ביד שלמה (מל"א ח). לכינוי חניכים כמכוון לכהנים ראה למשל בסדר העבודה "אתה כוננת עולם ברב חסד" ליוסי בן יוסי: "חניכיו [של הכהן הגדול] הגישו את עולת התמיד"; **שלוחים:** ראה בבלי יומא יט ע"א: "אמר רב הונא בריה דרב יהושע: הני כהני - שלוחי דרחמנא נינהו"; אולי יש להשלים **חתום:** חתום לטוב, רפא וגדור הפרצות. והשווה לנאמר בקדושתא למשמר יקים: "חתום בתשובה פאירינו". **פרדס שלחים:** כינוי לישראל על פי שיה"ש ד יג: "שְׁלַחֲךָ פְּרֻדְסֵי רְמוּנִים עִם פְּרֵי מִגְדִּים". ואפשר שהלשון "חתום" נבחרה בהשראת סוף הפסוק הקודם: "גֵּן נְעוּל אַחֲתֵי כָלָה גַל נְעוּל מַעֲיָן חֲתוּם"; **11. טהרה ישבאב תקרא:** נראה שנבחרה לשון זו כניגוד ללשון הכתוב לגבי מצורע (ויקרא יג, מה): "וְטִמָּא טִמָּא יִקְרָא". וראה גם באיכה רבה פתיחתא, כא: "והצרוע אשר בו הנגע וגו" (ויקרא יג, מה) – והצרוע, זה בית המקדש... בגדיו יהיו פרומים, אלו בגדי כהונה... וטמא טמא יקרא, חורבן ראשון וחורבן שני". והעניין כנראה רומז לדברי הנביא (מלאכי ג ג): "וַיֵּשֶׁב מִצְרַף וּמִטְהַר כֶּסֶף וְטָהַר אֶת בְּנֵי לְוִי וְזָקַק אֹתָם כְּזָהָב וְכִכְסֵּף וְהָיוּ לַה' מְגִישֵׁי מִנְחָה בְּצִדְקָה". **כאבן יקרה:** ללשון ראה דבה"ב ג, ו (בתיאור בניין המקדש ביד שלמה): "וַיִּצַף אֶת הַבַּיִת אֲבָן יִקְרָה לְתַפְאֲרָתוֹ". וראה לעיל בקדושתא למשמר חופה: "ריצפת אבן יקרה מיופה".

12. משוחיו קרא מקרא: כנראה: ילמדו הכהנים את העם תורה. הלשון על פי ישעיהו א, יג: "לא תוסיפו הביא מנחת שוא... חדש ושבֹת קרא מקרא לא אוכל און ועצרה"; אחד מתפקידיהם המסורתיים של הכהנים הוא הרבצת תורה. ראה בברכת יעקב לשבט לוי: "יורו משפטיך ליעקב ותורתך לישראל ישימו קטורה באפך וכליל על מזבחתך" (דב' לג, י); בדברי ירמיהו מן הכהנים (יח יח): "ויאמרו לכו ונחשבה על ירמיהו מחשבות כי לא תאבד תורה מכהן ועצה מחכם ודבר מנביא לכו ונפהו בלשון ואל נקשיבה אל כל דבריו"; בדברי הפורענות שבנבואת יחזקאל הכהן (ז כו): "ושמעה אל שמועה תהיה ובקשו חזון מנביא ותורה תאבד מכהן ועצה מזקנים"; ובדברי הנביא מלאכי (ב א-ז): "ועתה אליכם המצוה הזאת הכהנים... כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו כי מלאך ה' צבאות הוא". וראה ספרי דברים

פיסקא שנא: "יורו משפטיך ליעקב" - מלמד שכל הוריות אינן יוצאות אלא מפיהם". וראה לקמן בפיוט למשמר פתחיה. ואולי יש להשלים בתחילת הטור "בינו" או "ידעו". **נחקה**: אולי: כינוי לתורה, הנלמדת ונחקרת. ראה למשל קה' יב, ט: "ויתר שְהִיָּה קְהֵלַת חֲכָם עוֹד לְמִד דַּעַת אֶת הָעָם וְאַזְן וְחִקְר"; כהשערה רחוקה ניתן להציע שהכוונה היא שיקרא ישבאב לישראל "נחקה", על פי הפסוק "נְחַפְּשֵׁה דְרַכֵּינוּ וְנַחֲקֵרָה וְנִשׁוּבָה עַד ה'". ואולי זהו הפסוק החסר לכאורה בשרשרת הפסוקים במחיה? **13. כון כל מטעים**: בקשה כללית ליישוב הארץ ובניינה, ובפרט לכינון המקדש. ראה שמ' טו יז: "תְּבַאֲמוּ וְתִטְעֲמוּ בְּהַר נְחֻלְתְּךָ מְכוֹן לְשִׁבְתְּךָ פְּעֻלַת ה' מְקַדֵּשׁ אֲדָנִי כֹונְנוּ יְדִיךָ". וכן ראה בפסוק שבשרשרת; **14. משכנות מבטחים**: על פי ישעיהו לב, יח: "וַיֵּשֶׁב עִמִּי בְּנוֹה שְׁלוֹם וּבְמִשְׁכָּנוֹת מִבְּטָחִים וּבְמִנוּחֹת שְׁאֲנָנוֹת". ויושם לב לחריזת – חים ו-עים.

15. לבנון: כינוי למקדש. ראה ספרי דברים פיסקא ו: "ואין לבנון אלא בית המקדש"; **לבדד**: על פי ברכת בלעם (במ' כג, ט): "הֵן עִם לְבַדְד יִשְׁכֵן וּבְגוֹיִם לֹא יִתְחַשֵּׁב". ואולי כינוי לירושלים, על פי איכה א א: "אֵיכָה יִשְׁבָּה בְּדָד הָעִיר רַבַּתִּי עִם הַיְתֵה כְּאַלְמָנָה"; **16. להרים קרן ראשינו**: לצירוף הרמת קרן ראה למשל תהילים צב, יא: "וְתִרְם כְּרָאִים קְרָנֵי". לצירוף הרמת ראש ראה למשל תהילים ג, ד: "וְאַתָּה ה' מִגֵּן בְּעַדִּי כְּבוֹדִי וּמְרִים רֹאשִׁי"; **להחיות בטל עולם**: על פי דרשת חז"ל שלפיה עתיד הקב"ה להחיות המתים בטל. ראה למשל בבלי שבת פח ע"ב: "...הוריד טל שעתיד להחיות בו מתים, והחיה אותם". עולם כאן משמעו לכאורה לנצח, לחיי עולם. וראה תהילים קלג ג: "כִּטַּל חֶרְמוֹן שִׁיֵּרַד עַל הַרְרֵי צִיּוֹן כִּי שָׁם צִוָּה ה' אֶת הַבְּרָכָה חַיִּים עַד הָעוֹלָם". **לדורשינו**: ראה למשל יח' לו, לז: "כֹּה אָמַר אֲדָנִי ה' עוֹד זֹאת אֲדַרְשׁ לְבֵית יִשְׂרָאֵל לַעֲשׂוֹת לָהֶם אֲרָבָה אַתֶּם כִּצְאֵן אָדָם".

17. תחון ותענה: לשונות חנינה וענייה באים רבות בסמיכות במקרא. ראה למשל תהילים כז ז: "שְׁמַע ה' קוֹלִי אֶקְרָא וְחֲנִנִי וְעֲנֵנִי"; **מחוצפית שוחין מענה**: מחוצפית שוחין יקבל משמר ישבאב מענה לתפילתו; **18. און לא יאונה**: על פי מש' יב, כא: "לֹא יֵאָנֶה לְצַדִּיק כָּל אָוֶן"; ואולי יש להשלים את פתיחת הצלעית הבאה: נְבֵא, על פי במד' יא, כו: "וַיִּשְׁאַרוּ שְׁנֵי אֲנָשִׁים בְּמַחְנֶה שָׁם הָאֶחָד אֶלְדָּד וְשֵׁם הַשֵּׁנִי מִיֵּדָד וַתִּנַּח עֲלֵהֶם הָרוּחַ... וַיִּתְנַבְּאוּ בְּמַחְנֶה". במהדורת קאהלה: נְצוֹר; **19. סלול משמרו ישוב**: סלול – דרך. אצל פינחס ניקדה אליצור סילול, אך אצל הדותרו שלוש פעמים ללא י וללא ניקוד תחילי. ללשונות סל"ל ושו"ב הבאים יחד בהקשר הציפיה לישועה ראה יר' לא, כ: "הַצִּיבִי לָךְ צִיָּנִים שְׁמִי לָךְ תִּמְרוֹרִים שְׁתִּי לְבָרָה לְמִסְלָה דְרָרָה הִלְכְתָּ, שׁוּבִי בְּתוֹלַת יִשְׂרָאֵל שְׁבִי אֶל עַרְיָךְ אֱלֹהֵי". וראה בקדושתא למשמר פתחיה: סלול בפתח יושב שוש לפתחייה יחשב. וראה לעיל בעמ' 113. **ששון ושמחה**: על פי ישעיהו נא, יא: "וּפְדוּיֵי ה' יִשׁוּבוּן וּבָאוּ צִיּוֹן בְּרִנָּה וְשִׂמְחַת עוֹלָם עַל רֹאשֵׁם שְׁשׁוֹן וְשִׂמְחָה יִשְׁיִגּוּן נְסוּ יִגּוּן וְאַנְחָה" (ובדומה בישעיהו לה, י); חשוב: ייחשב; עתירתו קשוב: שמע תפילתו, לעתירתו הִיָּה קְשׁוּב; **20. כי ברחמים תשוב**: על פי זכ' א, טז: "לִכֵּן כֹּה אָמַר ה' שְׁבִתִּי

לירושלם ברחמים בִּיתִי יִבְנֶה בָּהּ נָאֵם ה' צְבָאוֹת". וכן הנוסח בברכת בונה ירושלים שבתפילה: "ולירושלים עירך ברחמים תשוב"; ותחזינה עינינו בשובר לציון ברחמים". נראה כי בתחילה כתב הסופר "ברחמיך", ותוקן ל"ברחמים".

21. פרוס... למשחה: השב את בני משמר ישבאב למעמדם ולגדולתם. פרוס פירושו כאן הרם והגבה, כשם שהפורש כפיו מגביהן כלפי מעלה; **למשחה:** ראה שמ' כט, כט: "וּבְגָדֵי הַקֹּדֶשׁ אֲשֶׁר לְאַהֲרֹן יְהִיוּ לְבָנָיו אֲחֵרָיו לְמִשְׁחָה בָּהֶם וּלְמִלֵּא בָּם אֶת יָדָם". ותרגם אונקלוס שם: "למשחה בהם" – "לרבאה בהון", והוא כפירוש רש"י: "למשחה - להתגדל בהם, שיש משיחה שהיא לשון שררה". וייתכן שכיוון הפייטן בנקטו "פרוס" ללבישת בגדי הכהונה (השורש פר"ש נזכר מספר פעמים ביחס לכיסויי הכלים במשכן. ראה למשל במ' ד, ו, לגבי הארון: "וְנִתְּנוּ עָלָיו כְּסוּי עוֹר תַּחַשׁ וּפְרָשׁוֹ בְּגָד כָּלִיל תְּכֵלֶת מְלֻמְעָה"); **יעמדו בהר המשחה:** כנראה על פי זכ' יד ד: "וְעָמְדוּ רַגְלָיו בַּיּוֹם הַהוּא עַל הַר הַזֵּיתִים", ומוסב שם על הקב"ה (במקרא נזכר השם 'הר המשחית', מל"ב כג, יג, ובמשנה השם הרגיל הוא הר המשחה. ראה למשל ראש השנה פ"ב מ"ד); **22. צמת צרים:** הַכָּרַת הָאוֹיְבִים. ראה תהילים קמג, יב: "וּבְחֻסְדְּךָ תַצְמִית אֹיְבֵי וְהֶאֱבַדְתָּ כָּל צָרָי וּנְפֹשֵׁי"; **כרו שוחה:** על פי יר' יח, כ: "הַיְשָׁלֵם תַּחַת טוֹבָה רָעָה כִּי כָרוּ שׁוּחָה לְנַפְשֵׁי", וכן שם כב; צפה: ראה, קבל. אמרת מעפר שחה: על פי הפסוק המובא בראש השרשרת, ונראה שכאן משמש הצירוף "מעפר שחה" ככינוי לישראל, והפייטן מבקש שתתקבל אמרתם, תפילתם (וראה הפסוק השני בשרשרת). **מארץ קולך:** בכתב היד נכתב "מארץ טרפך" ותוקן בצידו: "קולך". הצירוף "מארץ טרפך" לקוח מנחום ב, יד: "והכרתי מארץ טרפך"

23. מי... נישאב: על פי נחום ג, יד: "מִי מְצוֹר שְׂאֲבֵי לֶךְ" (ואמור שם על נינוה). ומבאר רש"י שם: "עיר שבאים לצור עליה אוספים להם בני העיר מים רבים לתוכה בתוך חביות לשתות בימי המצור". ואולי יש להוסיף "הן" בתחילת הצלע לשם האקרוסטיכון, וראה כאן בהמשך. **24. הדר... נישאב:** על פי ישעיהו יב, ג: "וּשְׂאֲבֹתֶם מִים בְּשִׁשׁוֹן מִמַּעֲיְנֵי הַיְשׁוּעָה"; **25. דפוק אגמי שאב:** על פי החזון המופיע בישעיהו לה, ז: "וְהָיָה הַשְּׂרָב לְאָגָם וְצִמְאוֹן לְמַבּוּעֵי מַיִם". בלשון הפייטנים שימש השורש דפ"ק גם בהוראת פעולה מהירה. ראה למשל בקרובה של ר' שמעון ברבי מגס (הטורים עוסקים בפקידת שרה): "גמלתה בפרי היריון דפקתה לעגמותה פדיון"; **ויעלו...** הכהנים. ראה בהמשך הפסוקים בישעיהו שם: "...וְהִלְכוּ גְאוּלַּיִם וּפְדוּיֵי ה' יִשְׁבֹּנוּ וְכָאוּ צִיּוֹן בְּרִנָּה וְשִׂמְחַת עוֹלָם עַל רֵאשִׁים"; **26. לשמור ביתך:** ראה יח' מ', מה: "זֶה הַלְשָׁכָה אֲשֶׁר פָּנְיָהּ דְרָךְ הַדְרוֹם לְכַהֲנֵי שְׁמַרְי מִשְׁמֶרֶת הַבַּיִת"; **שוכן עד:** על פי ישעיהו נז, טו: "כִּי לֹא אָמַר רָם וְנִשְׂאָ שִׁיבָן עַד וְקָדוֹשׁ שְׁמוֹ"; **רוכב עב:** על פי ישעיהו יט א: "הִנֵּה ה' רֹכֵב עַל עֵב קָל".

ככלל, פיוט זה מעורר קושי רב, שכן הוא אינו מקיים את האקרוסטיכון הדותהו כביתר הקדושתאות. ראה מ' זולאי, "פיוטים חדשים לר' חדותא", תרביץ כב (תשי"א), עמ' 29 הע'

4: "בכל מקום שנשתמר פיוט ד' של הקרובה חתום 'הדותה'... פרט למשמר ישבאב שספק נסתרס ספק נשתבש". אפשר שסדר הצלעיות המקורי היה כעין זה:

[הן] מי מצור לא נישאב. דפוק אגמי שאב

ומים בששון נישאב. תיפתח למשמר ישבאב

25 הדר ישועה למעייני מישאב. ויעלו משוחיו עים <...>

לשמור ביתך וכו'

27. תקנה: כנראה: פדה, הבא אליך. ראה ישעיהו יא יא: "וְהָיָה בַיּוֹם הַהוּא יוֹסִיף אֶת-דְּבַר שְׁבִית יְדוֹ לְקִנּוֹת אֶת שְׂאֵר עַמּוֹ אֲשֶׁר יִשְׁאֵר מֵאֲשׁוּר וּמִמִּצְרַיִם". וראה לעיל בקרובה למשמר חופה: "קנינו ונשמע קול התור"; **קנו:** צורת מקור, קנה; **קנה:** כנראה: כינוי לקטורת, על שם קנה הבושם (שמ' ל, כג). ראה ישעיהו מג, כד (בדברי תוכחה לישראל): "לֹא קָנִיתָ לִי בַכֶּסֶף קָנָה וְחֵלֶב זָבָחֶיךָ לֹא הֲרִייתִנִי" (במילון ההיסטורי: ציווי, קנה); **קהלך... מקנה:** ללשון ראה יח' לח, יג: "...הֲלֹבֵז בַּז הַקְהֵלֶתְךָ לְשֵׂאת כֶּסֶף וְזָהָב לְקַחַת מִקְנֵה וְקִנְיָן"; **28. רבתי:** כינוי לכנסת ישראל על פי איכה א, א-ב: "אֵיכָה יִשְׁבָּה בְּדָד הָעִיר רַבָּתִי עִם הָיְתָה כְּאֶלְמֵנָה. רַבָּתִי בְּגוֹיִם שְׂרָתִי בְּמַדִּינֹת הָיְתָה לְמַסִּי"; **על כפך תחוק:** על פי ישעיהו מט, טז: "הֵן עַל כְּפָיִם חֲקִיתֶיךָ, חוֹמֹתֶיךָ נִגְדִי תִמִּיד". וראה בפיוט למשמר הפיצץ: "בכוננך חקוקת כפך"; **כיום לדת חוק:** כנראה: כשרצית אותנו ביום מתן תורה, המכונה חוק. ראה למשל בתהילים צט, ז: "בְּעִמּוּד עֵבֶן יְדַבֵּר אֱלֹהִים שְׁמֵרוּ עֲדֹתַי וְחֻקֵּי נֶתַן לְמוֹ". הלשון על פי צפ' ב, ב: "בְּטָרֶם לָדַת חֻקֵּי מִצְוֵי עֲבַר יוֹם" (ושם הכוונה על פי התרגום ומפרשי ימי הביניים: לפני שתינתן הגזרה).

29. ריצפה: כנראה על פי יחזקאל מ, יז, בתיאור המקדש: "וַיְבִיאֵנִי אֶל הַחֲצַר הַחִיצוֹנָה וְהָיָה לְשָׁכוֹת וְרִצְפָה עֲשׂוּי לְחֲצַר סָבִיב סָבִיב"; **שובב צופה:** השב הצופה, הקם נביא כמקדם, על פי יח' לג ז: "וְאַתָּה בֶן אָדָם צֹפֵה נִתְתִּיךָ לְבֵית יִשְׂרָאֵל"; **עומד במצפה שיפעת:** על פי מל"ב ט יז: "וְהִצְפָה עֹמֵד עַל הַמְּגִדָל בְּיִזְרְעֵאל וַיֵּרָא אֶת שִׁפְעַת יְהוָה בְּבֵאוֹ" (שפעה היא סיעת בני אדם. תרגום יונתן שם: "משריתא דיהוא", מחנה יהוא. פירוש אחר: ענן האבק העולה מהמרכבה. ראה בפירושו של ש' פאול לישעיהו ס, ו בסדרת "מקרא לישראל", ירושלים תשס"ח); **מצפה:** המצפה.

30. אולי יש להשלים: לובשי מצנפת, ככינוי לכהנים. ראה שמ' כח, ד; **מקצף משציפת:** מכעס מלכות הרשעה, המכעיסה את ה' (וראה כאן בהמשך את ההתייחסות לאדום). צורת הבינוני משציפת היא חידוש פייטני דנומינטיבי על פי ישעיהו נד, ח: "בְּשִׁטְפֵי קֶצֶף הִסְתַּרְתִּי פָנַי רָגַע מִיָּךְ". לתיאור הרומים כמכעיסים ראה למשל ספרי דברים פרשת עקב פ'סקא מג: "וכבר היו רבן גמליאל ורבי יהושע ורבי אלעזר בן עזריה ורבי עקיבה נכנסים לרומי... התחילו הם בוכים... שהגוים עובדי עבודה זרה מזבחים לאלילים...אמר להם אף אני לכך צחקתי אם

כך נתן למכעיסיו קל וחומר לעושי רצונו". **תפיל בחצפית שוחין**: אולי יש להשלים את הטור במילה תופת, ומדבר על הנחלת הפורענות לאויבים.

31. אהלי... שבותם: על פי יר' ל יח: "כה אמר ה' הנני שב שבות אהלי יעקוב ומשפנתיו ארחם ונבנתה עיר על תלה וארמון על משפטו ישב" (סוף הפסוק הובא לעיל, בפיוט א); **אוויית**: רצון (חלופה פייטנית לצורה המקראית אַו־נפש, ראה דב' יב, טו ועוד), ושיעור כאן: ברצונך להשבית את אהלי אדום; **אהלי אדום**: על פי תהילים פג, ז: "אהלי אדום וישמעאלים מואב והגרים". המשורר שם נושא תפילה להכרתתם ולתבוסתם; **להשביתם**: להכריתם. ראה למשל תהילים ח ג: "מפי עוללים וינקים יסדת עז למען צורריך להשבית אויב ומתנקם"; **32. בגד בוגדים**: על פי ישעיהו כד, טז: "מכנף הארץ זמרת שמענו צבי לצדיק... בגדים בגדו וכגד בוגדים בגדו"; **בשבותם**: בחטאם. ראה יר' ח ה: "מדוע שובבה העם הזה וישלם משבה נצחת הוזיקו בתרמית מאנו לשוב" (הנביא משתמש כאן בשורש שו"ב בהוראה כפולה – הן לציון החטא והן לציון התשובה). וראה גם בפרק ג' בירמיהו את המשל על "משבה ישראל" לצד "בגדה יהודה"; **בטח ישבו**: הצירוף 'לשבת בטח' רווח במקראות. ראה למשל דב' יב, י: "וישבתם בארץ אשר ה' אלהיכם מנחיל אתכם והניח לכם מקל איביכם מסביב וישבתם בטח"; **כוהנים מושבותם**: ראה דהי"א ו, לט: "ואלה מושבותם לטירותם בגבולם לבני אהרן...". מבנה שני הטורים הוא כיאסטי: אהלי יעקב מול אהלי אדום / בגד הבוגדים מול מושבות הכוהנים; **33. גלה... תשובות**: אולי על פי פסוקי הנחמה ביר' לג ו-ז: "הנני מעלה לה ארצה ומרפא ורפאתים וגליתיה להם עתרת שלום ואמת. והשבתי את שבות יהודה ואת שבות ישראל ובנתים כבראשנה". ויש במשמע "תשובות" גם מענה לתפילות הכוהנים להשבתם למושבם ולמעמדם; **גאים... מושבות**: ראה משלי טו, כה: "בית גאים יסח ה' ויצב גבול אלמנה".

34. דת: כינוי לתורה. ראה מדרש תנאים לדב' לג, ב: "'אש דת' - מה האש ניתנה מן השמים כך תורה ניתנה מן השמים... ואין דת אלא תורה שנאמר (אס' ג, ח) 'ודתיהם שנות מכל עם'" (וייתכן שהמילה דת משמשת כאן כחלופה לחכמה ולדעת ככלל); **להבין במחשבות**: לדעת את דבר ה' ואת רצונו. ואולי אף כאן נסמך הפייטן על דברי הנחמה שבירמיהו כט, יא: "כי אנכי ידעתי את המחשבת אשר אנכי חשב עליכם נאם ה' מחשבות שלום ולא לרעה לתת לכם אחרית ותקוה". וללשון ראה דהי"א כח, ט: "כי כל לבבות דורש ה' וכל יצר מחשבות מבין"; **דרך לעלות**: ללשון ראה דב' א, כב: "...וישב אתנו דבר את הדרך אשר נעלה בה"; **בית ישיבות**: כינוי למקדש, על פי ש"ב ז ה-ו: "כה אמר ה' האתה תבנה לי בית לשבתי". וראה גם שמ' טו, יז: "תבאמו ותטעמו בהר נחלתך מכון לשבתך פעלת ה' מקדש א-דני כוננו ידך"; ואותה לשון חוזרת בדברי שלמה במל"א ח, יג בעת חנוכת המקדש: "בנה בניתי בית זבל לה מכון לשבתך עולמים" (ואף בהמשך מתייחס הפייטן לפרשה זו). ראה גם "בית ישיבה" בקדושתא לאלישיב.

35. השב אפר: הסר כעסך, ראה למשל תהילים עח, לח: "והוא רחום יכפר עון ולא ישחית והרבה להשיב אפו" ועוד רבים; **מהמוניך:** כינוי לישראל. ראה למשל שמ"ב ו, יט: "ויחלק לכל העם לכל המון ישראל..."; **הכין לישבאב מעוניך:** בנה מקדשך. ללשון הכנה בהקשר לבניין המקדש ראה מל"א ו, יט: "ידביר בתוך הבית מפנימה הכין לתתן שם את ארון ברית ה'"; **36. ויהיה... עיניך:** על פי מענה ה' לשלמה במל"א ט, ג: "הקדשתי את הבית הזה אשר בנתה לשום שמי שם עד עולם והיו עיני ולבי שם כל הימים". צורת היחיד "ויהיה" (במקום "ויהיו") מתאימה לדרך לשון המקרא במקרים שבהם הנשוא הפועלי קודם לנושא (כגון בשמ' ז, י: "ויבא משה ואהרן אל פרעה ויעשו כן"); **מאמיניך:** כינוי לישראל. ראה למשל שמ' יד, לא: "וייראו העם את ה' ויאמינו בה' ובמשה עבדו".

37. זכור לנדנה חרב: זכור החזרת החרב לנדנה בעת הקדשת גורן ארנן היבوسی למקום המקדש על ידי דוד (או: זכור את חרבך שהכנסתה לנדנה). על פי דהי"א כא, כו-כז: "ויבן שם דויד מזבח לה' ויעל עלות ושלמים ויקרא אל ה' ויענהו באש מן השמים על מזבח העלה. ויאמר ה' למלאך וישב חרבו אל נדנה"; **זעום תזעום:** הכרת בכעס. ראה ישעיהו סו, יד: "ונודעה יד ה' את עבדיו וזעם את איביו"; **זאבי ערב:** כינוי לאויבי ישראל. ראה חב' א, ח: "יקלו מממרים סוסיו וחדו מזאבי ערב" (ושם מוסב על הכשדים).

38. גדולות תרב: על פי תהילים עא, כא: "תָּרַב גְּדֻלְתִּי וְתִסַּב תְּנַחֲמֵנִי"; **חילם:** המונם, כוחם; **מצייון וחורב:** משממת מדבר וצינה, על פי ישעיהו כה, ה: "כְּחָרָב בְּצִיּוֹן שְׂאוֹן זָרִים תִּכְנֶיעַ"; **39. טפינו מרחוק ישב:** על פי ישעיהו ס, ד: "שְׂאֵי סְבִיב עֵינֶיךָ וְרָאִי כָּלֵם נִקְבְּצוּ בָּאוּ לָךְ בְּנֵיךָ מִרְחוֹק יָבֹאוּ וּבְנוֹתֶיךָ עַל צַד תִּתְאַמְנֶה"; **טהרת מקדשך:** נראה לפרש כסמיכות תיאור הפוכה: מקדשך הטהור.

40. יחגור... אפודת חשב: כינוי לבגדי הכהונה על פי וי' ח, ז (בעת הקדשת אהרן לכהונתו): "ויחגור אתו בחשב האפד ויאפד לו בו". צורת הסמיכות "חשב האפוד" הפכה ביד הפייטן לצורה "אפודת חשב"; **יעלת חן:** כינוי לתורה, על פי משלי ה, יט: "איילת אהבים ויעלת חן". וראה בבלי עירובין נד ע"ב: "ויעלת חן – שמעלת חן על לומדיה"; **יערוך חושב:** ילמד הכהן. ללשון ער"ך בהקשר ללימוד תורה ראה למשל בבלי שבעות מ ע"ב: "תלמוד ערוך הוא בפי ר' יוחנן". חושב הוא הלוּבש את החֶשֶׁב, או החושב מחשבות, בתורה או בכהונה (מעשה חושב). (אפשרות פירוש חלופית: יעלת חן כאן הוא כינוי לישראל, וחושב הוא כינוי לקב"ה, על פי הפסוק "כי אנכי ידעתי את המחשבת אשר אנכי חשב עליכם נאם ה' מחשבות שלום ולא לרעה לתת לכם אחרית ותקוה" (יר' כט, יא). אם אכן כך, יש לומר ש"יערוך" פירושו יסדר וישיב את כנסת ישראל למעמדה. וראה בהמשך כאן: כי שם יוערך. וראה לקמן בקדושתא למשמר חזיר: "יעלת חן תיתפס").

41. עם לישעך מצפים: ראה מי' ז, ז: "ואנני בה' אצפה אוחילה לאלהי ישעיי", וכן בבלי שבת לא ע"א: "אמר רבא: בשעה שמכניסים אדם לדין אומרים לו: נשאת ונתת באמונה..."

צפית לישועה?"; **כותרם**: ברכם, עטרם ככתר (וראה בקדושתא למשמר יקים, לעיל: "כתור ישועה לעם מאמירך", ועוד). **כנופת צופים**: על פי תהילים יט, יא: "הַנְּחַמְדִים מְזַהֵב וּמְפַז רַב וּמְתוּקִים מְדַבֵּשׁ וְנֹפֶת צוֹפִים". ויושם לב לחריזה שאינה מבדילה בין פ' דגושה לרפה; **42**. **להביא ישבאב בצבים**: על פי ישעיהו סו, כ: "וְהֵבִיאוּ אֶת כָּל אֲחֵיכֶם מִכָּל הַגּוֹיִם מִנְּחָה לְהַ' בְּסוּסִים וּבְרֶכֶב וּבְצִבִים וּבְפָרָדִים וּבְכַרְכָּרוֹת עַל הַר קְדֹשֵׁי יְרוּשָׁלַם אָמַר ה'"; **כורעי לאצבים**: עובדי האלילים, הכורעים לעצבים. ללשון ראה מל"א יט, יח: "כָּל הַבְּרָכִים אֲשֶׁר לֹא כָרְעוּ לְבַעַל". ויושם לב לחרז המתחלף: -פִים ו-בִים. לצורת הסמיכות המופסקת ראה בעמ' 131. לכתוב החריג ראה בעמ' 144. לשגיאות העתקה נוספות ראה בעמ' 40. **43**. **משתחויים...** **עשר**: על פי משנת שקלים פ"ו מ"א: "שלש עשרה השתחוויות היו במקדש. של בית רבן גמליאל ושל בית רבי חנניה סגן הכהנים היו משתחווין ארבע עשרה". ורומז למשמר הארבעה עשר. נראה שנקט "**עד** ארבעה עשר" כדי לצאת ידי דעת סתם המשנה, ששלוש עשרה השתחוויות היו (וראה לעיל בקדושתא למשמר חופה: "שעה השתחוויות שלוש עשרה"); **תשור**: תראה. ראה במ' כג ט: "כִּי מֵרֵאשׁ צָרִים אָרְאָנוּ וּמְגַבְעוֹת אֲשׁוּרָנוּ"; **אשור**: סביר יותר: דרך, ושיעורו: למקדש תכין להם הדרך. וראה: "פנה למימין אשורו". ולהביא בהערה את ההמשך - כנראה: עץ התאשור, על פי ישעיהו ס יג: "כְּבוֹד הַלְּבָנוֹן אֵלֶיךָ יְבוֹא בְרוֹשׁ תִּדְהָר וּתְאֲשׁוּר יִתְדוּ לְפָאֵר מְקוֹם מְקֹדֵשׁי וּמְקוֹם רְגְלֵי אֲכַבֵּד". וראה ביח' כז, ו: "אֵלּוּנִים מְבֹשֵׁן עֶשׂוּ מְשׁוּטֵיךָ קָרְשֶׁךָ עֶשׂוּ שֵׁן בֵּת אֲשֵׁרִים מֵאֵי כְתִיִּים", ותרגם יונתן שם: "...דפין דאשכרעין" – כשם שתרגם בישעיהו את המילה **תאשור**. על פי פירושו של ש' פאול לישעיהו מא, יט בסדרת "מקרא לישראל", התאשור הוא העץ הקרוי ברוש בימינו; **44**. **נעימות ישבאב קשור**: אולי: יהא קשור, כלומר יחזור לשורר שירו. תקבל את תפילתו ושירתו של ישבאב (קשור על משקל תשור, אף שהגזרה שונה, והזמנים שונים. לחילוף בין צורת בינוני פעול לציווי ראה גם לעיל: "עתירתו קשוב"). וראה בבלי קידושין עא ע"א: "תניא, אמר רבי טרפון: פעם אחת עליתי אחר אחי אמי לדוכן, והטיתי אזני אצל כהן גדול, ושמעתי שהבליע שם בנעימת אחיו הכהנים", והיינו בקול ברכתם. השורש קש"ר נקשר בלשון הפייטנים לשיר. ראה למשל בפיוט זולת קדום (מתוארך לשנת 500 למנינם באתר המילון ההיסטורי) הפותח "אמת ירושלים בימינו תיבנה": "שירה שמענו מיפי משה תהילה ועוז מפי אהרן / תופים ומחולות קשרה מרים היא ונערותיה על ים סוף". וראה לעיל בפיוט למשמר חופה שורה 18. **נגינות**: ראה ישעיהו לח, כ: "נְגִנֹתַי נִנְגְן כָּל יְמֵי חַיֵּינוּ עַל בֵּית ה'"; **להרנין אישור**: להפנות לירושלמי מגילה: בעשרה לשונות... באישור... המאושר שבכולן. אישור הוא חוזק ותוקף ראה תהילים לב, יא: "שִׁמְחוּ בַה' וְגִילוּ צְדִיקִים וְהֲרִינוּ כָּל יִשְׂרָאֵל ב'". אולי המילה אישור מהווה חלופה לישר הלב המוזכר בפסוק.

45. שא... באוהלים: אמור, הכרז: "עוד אושיבך באוהלים", על פי הו' יב, י: "עד אושיבך באהלים כמי מועד". השורש נש"א בהקשר לאמירה בחוזקה מצטרף במקרא דרך כלל למושא "קול". ראה למשל בשו' ט ז: "ויגדו ליונתם וילך ויעמד בראש הר גרזים וישא קולו ויקרא ויאמר להם..."; שוש: שמח, ראה למשל יר' לב, מא: "וששתי עליהם להטיב אותם ונטעתים בארץ הזאת באמת בכל לבי ובכל נפשי"; **לניטיו כנחלים:** כינוי לישראל על פי ברכת בלעם בבמ' כד, ו: "כנחלים נטיו כגנת עלי נהר פאהלים נטע ה' פארזים עלי מים" (יושם לב לאהלים הנזכרים כאן, שהינם צמחי בושם, וכן לפסוק הקודם: "מה טוב אהלך יעקב משכנתך ישראל" - ואף כאן הסמיך הפייטן כינוי זה לשיבוץ "עוד אושיבך באוהלים"). וכן יצוין לעובדה שבמקום סמ"ך באקרוסטיכון באה כאן שי"ן שמאלית.

46. עשה לי שבאב מחולים: ראה נבואת הנחמה ביר' לא, ג: "עוד אבנה ונבנית בתולת ישראל עוד תעדי תפיה ויצאת במחול משחקים". וללשון עשיית מחול, ראה בבלי תענית לא ע"א: "אמר עולא ביראה אמר רבי אלעזר: עתיד הקדוש ברוך הוא לעשות מחול לצדיקים, והוא יושב ביניהם בגן עדן..."; עתרת שלום: על פי יר' לג ו: "הנני מעלה לה ארכה ומרפא ורפאתים וגליתי להם עתרת שלום ואמת"; **להיות נחילים:** לנחול. ללשון נח"ל בהקשר שלום ראה זכ' ח יב: "כי זרע השלום הגפן תתן פריה והארץ תתן את יבולה והשמים יתנו טלם והנחלתי את שארית העם הזה את כל אלה"; **47. פקוד:** צוה; ליישיב בנים ואבות: פירוק דרשני של השם ישבאב. ואולי נסמך על יח' לז, כה: "וישב על הארץ אשר נתתי לעבדי ליעקב אשר ישבו בה אבותיכם וישבו עליה המה ובניהם ובני בניהם עד עולם ודוד עבדי נשיא להם לעולם"; **דורשי אבות:** הדורשים באוב, כינוי לגויים ולעובדי האלילים (ראה למשל ישעיהו ח, יט: "וכי יאמרו אליכם דרשו אל האבות ואל הידענים"); **48. צמת:** הכרת. ראה לעיל: "צמת צרים"; **מצבי:** כינוי לארץ ישראל, ראה למשל יח' כ, ו: "ביום ההוא נשאתי ידי להם להוציאם מארץ מצרים אל ארץ אשר תרתי להם זבת חלב ודבש, צבי היא לכל הארצות"; **להפוך לאהבה איבות:** הניגוד בין אהבה לאיבה מופיע רבות בפיוטים הקדומים. ראה למשל בקדושתא של ינאי לבמדבר: "הם באו באהבה, והוא בא באיבה...". ראה גם במדרש שיר השירים רבה (וילנא) פרשה ב ד"ה א: "אמר ר' אחא: עם הארץ שקורא לאהבה איבה, כגון ואהבת ואייבת, אמר הקב"ה ודילוגו עלי אהבה".

49. קצומים: על פי זכ' ח ד: "פה אמר ה' צבאות עד ישובו זקנים וזקנות ברחבות ירושלים" (ושמא יש כאן העתקה שגויה של המילה "קשישים"?). ח' ילון בלשוננו כרך א' הציע להגיה ולקרוא "קצובים", על פי שיר השירים רבה (וילנא) פרשה ד: "שניך כעדר הקצובות, מילין קצובין, כ"ד משמרות כהונה וכ"ד משמרות לווייה". ברם, כעבור שנים כתב: "לא נחה דעתי בפירוש זה, שהוא מכוח תיקון בטקסט, והייתי מעיין בתיבה זו וחוזר ומעיין", והציע לפרש על פי נוסח תרגום ארמי נוצרי שנקט "לא תקצומון" תחת "לא תגדדו" (דב' יד, א) ש"קצומים" הוא לשון קיבוץ. ואמנם, ההצעה הראשונה נראית רחוקה מדרכו של פייטננו,

המסתמך דרך כלל על לשונות מקראיים ולא על רמזים במדרשי חז"ל. אפשר שהפייטן אכן נסמך על התרגום ל"לא תתגדדו" אך השתמש במילה קצומים במשמעות אבלים, אבל ציון, ועל דרך הפסוק בישיעיהו סא ג: "לְשׁוֹם לְאַבְלֵי צִיּוֹן לְתֵת לָהֶם פֶּאֶר תַּחַת אֶפְרַיִם". וראה בזכריה שם אזכור של צומות החורבן, וכן "וְהָיָה כְּאִשֶּׁר הָיִיתֶם קָלְלָה בְּגוֹיִם בֵּית יְהוּדָה וּבֵית יִשְׂרָאֵל כִּן אֲוִשִׁיעַ אֶתְכֶם וְהָיִיתֶם בְּרֻכָה", ואפשר אפוא שכיוון הפייטן לאבלים שייהפך מצבם וישבו בירושלים בנחת. וראה עוד לעיל בעמ' 107. **יוערי:** יסודר, יעמד על משמרתו; **50. רץ לשוב אליך:** ראה שיה"ש א, ד: "מִשְׁכְּנֵי אַחֲרֵיךָ נְרוּצָה הִבִּיאֵנִי הַמֶּלֶךְ הַדָּרִי וְנִגְלִיהָ וְנִשְׁמַחָה בָּךְ; **רם:** כינוי לה', ראה ישעיהו נז טו: "כִּי כֹה אָמַר רִם וְנָשָׂא שֶׁכֶן עַד וְקָדוֹשׁ שְׁמוֹ"; **יראה אור באורך:** על פי תהילים לו, י: "כִּי עָמַךְ מְקוֹר חַיִּים בְּאוֹרֶךְ נְרָאָה אֹר"; **51. שוחין... משמרתם:** על פי האמור בחנוכת מקדש שלמה בדה"ב ז ז: "וְהִכְהַנְיִם עַל מִשְׁמְרוֹתָם עֲמָדִים". יצוין כי זו הפעם היחידה בפיוט שבה חצפית ושוחין באים בנפרד; **שית:** שים. ראה ישעיהו כו, א: "בַּיּוֹם הַהוּא יוֹשֵׁר הַשִּׁיר הַזֶּה בְּאֶרֶץ יְהוּדָה עִיר עַז לְנוּ יְשׁוּעָה יְשִׁית חוֹמוֹת וְחַל"; **52. תמלא לעמך משאלותם:** על פי תהילים כ, ו: "יִמְלֵא ה' כָּל מִשְׁאֲלוֹתֶיךָ"; **תברך טנא מישאלותם:** על פי דב' כח ה: "בְּרוּךְ טַנְאָךְ וּמִשְׁאֲרֵתֶךָ". הפייטן יצר צורת סמיכות משני הרכיבים הנפרדים שבפסוק. וראה לעיל בעמ' 131.

53. אשום... להשב: ראה במ' ה, ו: "אִישׁ אוֹ אִשָּׁה כִּי יַעֲשׂוּ מִכָּל חַטָּאת הָאֲדָם לְמַעַל מֵעַל בְּה' וְאִשְׁמָה הַנֶּפֶשׁ הַהוּא וְהַשִּׁיב אֶת אֲשָׁמוֹ בְּרֵאשׁוֹ"; **54. בפה... להשב:** על פי איוב מ, ד: "הֵן קִלְתִּי מֶה אֲשִׁיבָךְ יְדֵי שְׁמֵתִי לְמוֹ פִי". וראה גם עזרא ט, י: "וְעַתָּה מֶה נֹאמֵר אֶלְהֵינוּ אַחֲרֵי זֹאת כִּי עַזְבְּנוּ מִצְוֹתֶיךָ". ואפשר שסומנה נקודה בתוך השי"ן במילה "נשים" מלבד הסימון הרגיל לציון שי"ן שמאלית; **55. גבר... תשב:** הרי אתה משיב לאיש כפעלו. על פי משלי כד, יב: "הֲלֹא תִכֵּן לְבוֹת הוּא יִבִּין וְנִצֵּר נִפְשֶׁךָ הוּא יִדַע וְהַשִּׁיב לְאָדָם כְּפָעִלוֹ"; **57. העולם... ישב:** הלנצח יחיה לפניך. ראה תהילים סא, ז-ח: "יָמִים עַל יָמֵי מֶלֶךְ תּוֹסִיף שְׁנוֹתָיו כְּמוֹ דֶרֶךְ וְדָר. יֵשֵׁב עוֹלָם לְפָנַי אֱלֹהִים". עולם בלשון מקרא הוא נצח הזמן, כבפסוק: "כִּי לֹא לְעוֹלָם אָרִיב וְלֹא לְנִצְחַח אֶקְצוֹף" (ישעיהו נז, טז), ועוד. אפשרות פירוש אחרת: העולם כמובנו בלשון חז"ל, מקום היישוב, תלוי ברצונך בכל עת; **58. ודרב... תיישב:** האנושות כולה מתקיימת בדברך. וראה במשנת אבות פ"ה מ"א: "בעשרה מאמרות נברא העולם". המילה דרב קשה להולמה. אולי יש כאן שיבוש העתקה ובמקור נכתב "ודריו", או "ודור" (המונחים "עולם" ו"דור ודור" באים פעמים רבות במקראות בהקבלה ובסמיכות). וראה לעיל עמ' 105; **59. זה הים גדול:** תהילים קד, כה: "זֶה הַיָּם גָּדוֹל וַיִּרְחַב יְדָיִם"; **מוקף כל היושב:** מקיף את העולם המיושב. ראה ח' ילון, פרקי לשון עמ' 79, שהראה שבלשון ארץ ישראל שימש המונח "יושב" תחת "יישוב". וראה בשורות הסיום של הפיוט: "מכל היושב תקדש ותערץ";

60. חול גדירתו: ראה יר', ה כב: "אֲשֶׁר שְׁמֵתִי חוֹל גְּבוּל לַיָּם חֶק עוֹלָם וְלֹא יַעֲבֹרְנָהוּ"; **ועד פה מתיישב:** על פי איוב לח, ח-יא: "וַיִּסָּךְ בְּדָלְתָיִם יָם... וְאָמַר עַד פֶּה תָּבוֹא וְלֹא תִסִּיף". **61.**

טוב... הקשב: על פי ישעיהו מה ט: "הוי רב את יצרו חרש את חרשי אדמה היאמר חמר ליצרו מה תעשה", והעניין: אפסות האדם מול יוצרו.

66. מגידים בתריהם: על פי האקרוסטיכון דרושה כאן מילה הפותחת ב-נל. ייתכן שבמקור נכתב "נגידים", ושיעור הטור הוא שבח לה' המעמיד מלכים ומושיב נגידים בתפקידם. ראה בירושלמי נזיר פ"ה ה"ג, בציטוט מבן סירא: "סלסליה ותרוממך ובין נגידים תושיבך". ובפיוטים כינו הכהנים נגידים, והכהן הגדול נגיד. ראה למשל בסדר העבודה "אזכיר גבורות" ליוסי בן יוסי: "שר פקיד נגיד מלאכת הקודש / ישלח לקדים צירי אמונה". את המילה בתריהם אולי יש לפרש ככינוי להר, על פי הפסוק "סב דמה לך דודי לצבי או לעפר האילים על הרי בתר" (שיה"ש ב, יז); ואולי יש לקרוא בתוריהם – במקומם או בזמנם, בניגוד לניקוד שבכתב היד. וראה דבה"ב יא, וכן יחזקאל כח ב. **68. ענן בוקר חסד:** כענן בוקר (הושמטה כל השימוש בשל האקרוסטיכון. על פי הו' ו, ד: "וְחִסְדְּכֶם כְּעֶנַן בֹּקֵר וְכַטֵּל מְשָׁכִים הַלֵּךְ" (ושם הכוונה היא לחסד שאין בו ממש, כענן בוקר המתפוגג מהרה). ואולי יש להשלים: "עלינו השב", לשון נשיבת רוח. **69. תהילות מתיישב:** על פי תהילים כב, ד: "וְאַתָּה קְדוֹשׁ יוֹשֵׁב תְּהִלּוֹת יִשְׂרָאֵל"; **70. צרים גמולם:** על פי ישעיהו נט, יח: "כְּעַל גְּמֻלוֹת כְּעַל יִשְׁלָם חֲמָה לְצִרְיָו, גְּמוּל לְאַיְבָיו"; **שי[בעתיים השב]:** על פי תהילים עט, יב: "וְהִשָּׁב לְשִׁכְנֵינוּ שְׁבַעֲתַיִם אֶל חִיקֵם חֲרָפְתֶּם אֲשֶׁר חֲרָפוּךָ אֶ-דָּנִי"; **71. המדתא בלב מיתחשב:** כנראה על פי אס' ח, ה: "וְיִכְתֹּב לְהִשָּׁב אֶת הַסְּפָרִים מִחֲשַׁבְת הַמֶּן בֶּן הַמִּדְתָּא הָאֲגִי"; **73. אולי יש להשלים:** [שמע קול]ינו מתיפיח: על פי יר' ד, לא: "כִּי קוֹל כְּחוֹלָה שְׁמַעְתִּי צָרָה כְּמִכְפִּירָה קוֹל בַּת צִיּוֹן תִּתְיַפֵּחַ תִּפְרֹשׁ תִּפְרֹשׁ כְּפִיָּה"; **רעות מקשב:** לשמע הרעות, והשווה כאן בהמשך: "חושב טובות". **74. תשוב... חושב:** על פי יר' כט, יא-יד: "כִּי אֲנֹכִי יָדַעְתִּי אֶת הַמְחַשְׁבֶּת אֲשֶׁר אֲנֹכִי חָשַׁב עֲלֵיכֶם נָאִם ה' מְחַשְׁבוֹת שְׁלוֹם וְלֹא לְרָעָה לְתֵת לָכֶם אַחֲרֵית וְתִקְוָה... וְנִמְצָאתִי לָכֶם נָאִם ה' וְשָׁבְתִי אֶת שְׁבוֹתְכֶם... וְהִשָּׁבְתִי אֶתְכֶם אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר הִגְלִיתִי אֶתְכֶם מִשָּׁם".

76. חטובות כבושם מחוטבות: על פי מש' ז, טז: "מְרַבְּדִים רַבְּדֹתֵי עֲרָשֵׁי חֲטוֹבוֹת אֲטוֹן מְצָרִים... נִפְתִּי מִשְׁכְּבִי מֵר אֶהְלִים וְקִנְמוֹן". **77. שמא בשגגה סומנה השי"ן במילה "שלום"** כשי"ן שמאלית.

79. אבינו אתה: על פי ישעיהו סד, ז: "וְעַתָּה ה' אֲבִינוּ אֶתָּה אֲנַחְנוּ הַחֲמֵר וְאַתָּה יִצְרָנוּ וּמַעֲשֵׂה יָדָךְ כָּלֵנוּ"; **80. תרמימינו:** כנראה: תשליכנו, כניגוד לבקשה רוממינו. וגזר השורש רמ"ם מן השורש רמ"ה, שעניינו השלכה (ראה שמות טו א: "סוּס וְרָכְבוּ רָמָה בַּיָּם"). ואולי יש כאן צורה חלופית של השורש רמ"ה מלשון רמייה. וראה בהצעת הביאור למילה "יערימם" בקדושתא למשמר יקים. וראה לעיל עמ' 117. **81. ובקירבנו תשב:** הצירוף 'לשבת בקרב' רווח במקראות. ראה למשל בר' כד, ג: "לֹא תִקַּח אִשָּׁה לְבְנֵי מִבְּנוֹת הַכְּנַעֲנִי אֲשֶׁר אֲנֹכִי יוֹשֵׁב בְּקִרְבּוֹ". וראה גם ישעיהו יב, ו: "צִהְלֵי וְרַנִּי יוֹשְׁבֵת צִיּוֹן כִּי גְדוֹל בְּקִרְבָּךְ קְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל"; **מכל היושב:** מכל יושבי תבל. ראה לעיל – "מוקף כל היושב".

בלגה חמש עשרה

[א]

[א] דָר מַעֲלוֹת שִׁיר. אֵז לְבַלְגָה תִקְשִׁיר

בְּפִי דָל וְעֲשִׂיר. בַּעֲבוֹר יוֹשֵׁר שִׁיר

[גו] רָלוֹ יוֹגְרָל. גִּיזְעוּ לֹא יפּוֹגֵל

דִּיגְלוֹ יסוֹגֵל. דְּבִיר דְּפוֹק בַּמַּעֲגֵל

[הו] נוֹ יוֹעֵז. הַדּוֹר עִם נוֹעֵז 5

וְתִכִּיר בּוֹעֵז. וְתַבְלִיג שׁוֹד עַל עֵז

ככ' "הַמְבַלִּיג שׁוֹד עַל עֵז וְשׁוֹד עַל מְבַצֵּר יבּוֹא" (עמוס ה ט)

ונ' "מִשְׁכִּיל לְדוֹיֵד בְּהִיּוֹתוֹ בַּמַּעֲרָה תְּפִילָה" (תהילים קמב א)

ונ' "מְבַלִּיגִיתִי עָלַי לְגוֹן עָלַי לְבִי דוֹי" (ירמיהו ח יח)

[1א]

[דווי] לִיבִינּוֹ עָלַי עִיר. דְּבִירֶךְ עֵת תַּתְּאִיר

דְּבִיר לְנוֹ תְּעִיר. [ד. .] בִּיר בִּימֵי הִיעִיר

ב'

[ב]

[ז. .] לְקַת. זְבוּל דוֹם מַחֲלָקַת

חֲדוֹוֹתֶךְ חוֹבְקַת. חוֹתֶם טוֹב אוֹבְקַת 10

[ט. .] טַהוֹרָה. טַעַם טוֹב עֲטוֹרָה

יִפִּיחַ קַטוֹרָה. יוֹשֵׁר לְנוֹטִירָה

כְּתָר סוֹגָה. כּוֹשֵׁרוֹת הַפּוֹגָה

לְהַסִּיר לְעוֹגָה. לְמַאֲמֵר אֲבַלִּיגָה

ככ' "הִשַׁע מִמְּנֵי וּאֲבִלְיָגָה בְטָרִם אֲלֶיךָ וְאֵינִנִּי" (תהלים לט י)
ונ' "הֲלוֹא מֵעַט יָמַי וַחֲדָל וְשִׁית מִמְּנֵי וּאֲבִלְיָגָה מֵעַט" (איוב י כ)
ונ' "תִּשְׁאַנֵּי אֶל רוּחַ תַּרְכִּיבָי וְתַמְוֹגְגִינִי תוֹשִׁייה" (איוב ל כב)

[ב1]

15 [תוש]ייה תלמדינו. תשועה תענדינו
תטליל בעב(ו)רינו. תחיינו תעמדינו. ב'

[ג]

[מ... ..]אנחת יגון. מבליגות עלי יגון
נא כהפילך דגון. ניצר ניתעב שית ליגון
[ס..] לבלגה ששון. סלול בל יאסון
20 עלות למגדל חסון. עמים שית לרזון
[פ... ..]פ?זרה. פקוד לעקור וצדק הזרה
צבא מערייה הפרה. צור ורוח יערה
[ככ' "עד] יערה עלינו רוח מימרום והיה מדבר לכרמל והכרמל ליער
יחשב" (ישעיהו לב טו)
[וא' ק' אל נא]

[ד]

[ה.. משמ]רת בלגה. דרום ואומרת לרכה וענוגה
והיתה אד[מת יהודה] לחגה. [ת... ..גה]
25 [ת... ..גה. ה]פיח בושם ערוגה. ותבליג צאן ההריגה. וה[... ..]
תוקדש קדוש

[ה]

קומם קרא חזון ונבואה. קומם מזוזות רבועה. קראות לבלגה ט[עעה].

ראה חולקת בדרום. רוצץ בהולך אל דרום. ריבבות נוסע דרום
 שוב [... ..נה]. שומרת תהי חלונה. שיר לשורר בימלונה
 תשור לגאול את יתומה. תע[.]. אז התומה. תהיה חלונה סתומה
 אל נא לע' תע' במשמר בלגה

[1]

את ישיני מערות. אז תעורר בתפארות 30
 בעבור רוח לצרות. בניך להציל ממאירות
 גיל תרגיל לשון עילגים. גרון נצחות להיות הגים
 דבר הפוגות מבליגים. דיגלם להשריש על פלגים
 הוא במשמרו יחלוק. הוא אחר רשעים ידלוק
 ואתם כמים ילוק. וכל המונייהם ימלוק 35
 זאת על דרום יעמוד. זמן צאתו משם ימוד
 חוקת משמרך תחמוד. חופתך לקומם תעמוד
 טבעתה קבועה ונהיה. טומאה כי בה לא יהיה
 יועץ לעובדך הוא יהיה. יען כי אתה ממת ומחיה
 כל החלונות תכוון. כי חלונה אתה תגוןן 40
 לנחם בה כל איש אוןן. למען לא יתאוןן
 מחלקות השומרים תעשה. מחלקת בדרום תנשא
 נא בך נשיג מחסה. נהוג ברכה בכל מעשה
 סידר חלונות אטומות תפרש. סיגלינו פן יורש
 עת תשור כי אני דרש. עוזרינו ועוד לא תחרש 45
 פתוח תפתח מלונה. פקוד כי סתום חלונה
 צל יגביר על אלונה. צמת יצמת את קלונה
 קבועה תהיה טבעתה. קדושת עולם לתתה
 רחם תחישנה בעיתה. רחמיך לא יסור מאיתה
 שית לחמש עשרה מעלות. שיר חדש עליהם להעלות 50
 תוסיף לנהיג עלות. תורישינו אלה הנחלות

[ז]

ובכן

אשיר אום משולש ורבע ארבעתם בפתח ארגה

בהעלותה ב[... ..] במראו?ת? בנתיים בלגה

גועה צועקת מעוקץ ומ(י)חנק בינק[... ..גה]

דלה [...] ומדוללה ממחלחלת דאגה 55

הנחמדים הנאה[בים ...] היום והלילה הוגה

וחודרת וצוחלת ומצפצפת הש[... ..גה]

זוחלת זובדת מינאי זוגות זוגות לזויגה

חודה ומחד[ה ... גה]

טרחה מטרחה מיטרחים נמוגה 60

יושבים חושבים יועצים [...] צים קוצים להרגה

כלה מכולה כלולה ומכוללה ופושטת צוארה [להר]גה

לא שכחה ולא שכחה ולא שיכחה ועליך בכל יום נהרגה

[מ...עז היכירה והזכרה ונימכרה והמכרה ונימכרה ועונגה

נורא ברה ברא [נ?נ?]הרה אור צאן ההריגה 65

סלסל סיגני שר' סיימי סודרי סודר שושנים סוגה

[ע...ר] ערי מקטרי מפטמי פוטמי בושם ערוגה

פתח מערות מערייה [...] עלותיה בם תיתפוגגה

צדק צידקות ובצדקות וציונות ובהצנעות צוגה [ו]מצוגה

קמי במערה העירה המהירה להסרר הסררה לשוערה ועימם נחוגה 70

[רג]לי מבשר רגיל הגל לעגילי חצי המעונגה

שלח שלוח שוליה ומשליח [...]!ד!

תשלח הנני שוליה לישבת ענוגה

[ח]

תארש לך לעולם לימשמרות [...]לם

75 ולימשוררות בכליזלם ולמחלקות בִּפְנֵי הַיְכָלָם.

[ה]יכלינו תייסד לנו למלכינו ולשרינו

לכזהנינו ולנביאינו ולשאייריתינו [ול]משמרותינו

ונשמע את קול שומר אומר אתא אור אתא יום ליום אשר [א]נו מקיים

ויפתחו צירי שערי המערות והמחילות ויקפלו ויבואו האבדים [וה]נזידחים

80 וישתחו לך בהר קדשך ועלינו יצרה רוח ממרוםך ונרוםך

[מלך] מלכים המרום על כל ברכה ותהילה

באשמורת לילה ובאשמורת [יום ב]קידוש שרפיך וגדודיך ומלאכיך

נקדישך ק'ק'ק' ככ' וקרא

1 אדר: בגד, אדרת, ראה מיכה ב ח: "ממול שלמה אדר תפשוטן", וכאן בשימוש מופשט. אפשרות נוספת היא במובן כוח, כגזירת שם מהפועל "אָדֵיר" ודומיו. **מעלות שיר:** היפוך סמיכות על פי "שיר המעלות" (תהלים ק"כ ועוד). משמר בלגה הוא המשמר הט"ו, ולכן מזכיר הפייטן את שירי המעלות, שמנינם כמנין המעלות שעלו מעזרת הנשים שבמקדש לעזרת ישראל (מידות פרק ב משנה ה): "וחמש עשרה מעלות עולות מתוכה לעזרת ישראל כנגד חמש עשרה מעלות שבתהלים שעליהן הלויים אומרים בשיר". **תקשיר:** תחבר, תלביש. ראה ישעיהו מט יח: "כִּי כָל־מַעֲדֵי תִלְבָּשִׁי וְתִקְשְׁרִים כַּפְּלָה". **2 דל ועשיר:** ראה רות ג י ועוד. **בעבור יושר שיר:** על פי ישעיהו כו א: "בַּיּוֹם הַהוּא יוֹשֵׁר הַפֶּיַךְ הַזֶּה בְּאֶרֶץ יְהוּדָה". **3 גורלו יוגרל:** לשון גורל חוזרת פעמים הרבה בפיוטי המשמרות, על פי הנאמר בתחילת רשימת המשמרות בדברי הימים: "וַיֵּצֵא הַגּוֹרֵל הַקָּרָאשׁוֹן לַיהוֹרֵיב לַיְדֵעִיָּה הַשְּׂנִי...". ועל פי החרוז צ"ל יורגל, לשון קירוב והרגל. ראה הושע יא ג: "וְאַנְכִי תִרְגַּלְתִּי לְאֶפְרַיִם קָחֶם עַל זְרוּעֹתַי". וראה בהמשך: גיל תרגיל לשון עלגים. והשווה לשבעתא שיוחסה מספק להדותהו על ידי זולאי. ראה זולאי, א"י ופיוטיה, עמ' 276. **גיזעו לא יפוגל:** לא ימצא פסול בזרעו. וללשון גזע במובן זרע (ובפרט בכהונה) ראה בסדר העבודה "אתה כוננת עולם מראש": "תחת אהרן גזעו יעמוד לשרת לפניך ביום הסליחה". **4 דיגלו יסוגל:** זרעו ייבחר ויקורב, על פי הוראת השם דגל במקרא. הפייטן משתמש ב'דגל' לא פעם בהוראת המשמר זרעו. ראה למשל בפיוט למשמר הפיצץ: "דיגלו במשמרו ירבץ", וכן בשבעתא לשבת: "דגלי יוסף יהיו על בית עשו... דגלי יהודה" וכו'. וראה לעיל בפיוט למשמר חופה: "דגלו יוכן לעד". **דביר דפוק במעגל:** ייתכן שהפועל דפוק הוא צורת מקור ומיחוס למשמר בלגה, והוראת הטור: דיגלו יסוגל לעלות מהרה בדרכו למקדש. זרעו ייבחר לעלות למקדש ולדורשו. 'דפוק' הוראתו גם 'הליכה לקראת', 'דרישה', על פי "קול דודי דופק פתחי לי אחתי רעיתי" (שיה"ש ה ב). וראה גם לעיל: "דפוק אגמי שאב", ומעגל פירוש דרך. והשווה ללשון הקליר בקדושתא לשבתות הנחמה:

"וזקנים זקנות ימלאו רחובותיה, ולגלויותיה יתשרו כל מעגלותיה". 5 **הונו יועז**: כוחו ורכושו רבה ויתחזק. אולי על פי משלי יח יא: "הון עשיר קרית עזו". **הדור**: תהדר ותייפה (במקרא השימוש בפועל הד"ר הוא בבניין קל בלבד, ולא בפיעל). במילון ההיסטורי ניתן הערך בינוני פעול, אך נראה שדרוש כאן פועל. **עם נועז**: על פי ישעיהו לג יט: "את עם נועז לא תראה", ומוסב כאן על ישראל. וראה בבלי ביצה כה ב: "אמר רבי שמעון בן לקיש: שלשה עזין הן: ישראל באומות" וכו'. 6 **ותכיר בועז**: נראה שנסמך על הפסוקים במגילת רות: "ותאמר אליו מדוע מצאתי חן בעיניך להפירני ואנכי נכריה... ותאמר לה חמותה... יהי מכריך ברוך"; ומכנה הפייטן כאן בשם בועז את המקדש, על פי שם אחד העמודים שהציב שלמה בפתח ההיכל: "ויקם את העמוד הימני ויקרא את שמו יעז". **ותבליג... עז**: על פי הפסוק המובא, ופירשוהו מעניין חוזק והתגברות (תרגום יונתן: "דמגבר חלשין על תקיפין").

7. **דווי ליבינו**: על פי איכה ה יז: "על זה הנה דנה לבנו וכו'". **תתאיר**: תבנה. נראה שהשורש תא"ר משמש כאן בשתי משמעויות – תיתן לנו, תביאנו אלינו, מלשון ותאר הגבול, והן לשון תואר ודמות - תקומם, תיפה, תשווה לו תואר ודמות. ראה ישעיהו מד יג: "חַרַשׁ עֲצִים נָטָה קוּ וְתָאָרָהוּ בְשָׂרָד"; וראה בקדושתא למשמר הפיצץ: "תועפות להפיצץ תתאיר". והשווה ללשון הקליר: "בידיה התאיר נואי צמידים" (וראה אליצור, פעלים דנומינטיביים, עמ' 372). 8 **תעיר**: תביא ותחיש. ראה למשל ירמיהו נ: "כי הנה אנכי מעיר ומעלה על בבל קהל גוים גדלים מארץ צפון". ואולי במקור התכוון הפייטן ללשון דיבור. ללשון הערה לצד דיבור ראה ישעיהו נ ד: "אֲדַבְּרֵי ה' נָתַן לִי לְשׁוֹן לְמוֹדִים לְדַעַת לְעוֹת אֶת יַעֲף דְבַר יַעִיר בְּבִקְרָא בְּבִקְרָא יַעִיר לִי אֶזְנוֹ לְשִׁמְעַת פְּלִמוֹדִים", וכן שופטים ה יב: "עוֹרֵי עוֹרֵי דְבוֹרָה עוֹרֵי דְבַרֵי שִׁיר".

בימי העיר: כינוי לאברהם על פי ישעיהו מא ב: "מי העיר ממזרח צדק וקראוהו לרגלו". וראה בראשית רבה (וילנא) פרשת בראשית פרשה ב: "ויאמר אלהים יהי אור זה אברהם, הה"ד מי העיר ממזרח צדק וגו' אל תקרא העיר אלא האיר". במילון ההיסטורי נותחה המילה בימי על פי הניקוד וניתן לה הערך יום, אך נראה שהכוונה כאן היא לאברהם שנאמר בו "מי העיר", שכן מתבקשת כאן העברה לחתימת ברכת מגן אברהם. והשווה ללשון ר' סולימן, למשל: "זכור למי מי העיר ממזרח צדק / חיש נא לגאלם על יד משיח צדק".

9 **אולי יש להשלים**: **מבולקת**: כינוי לכנסת ישראל הסובלת ופגועה, על פי נחום ב יא: "בוקה ומבוקה ומבלקה ולב נמס ופק ברכים". **זבול**: קח למעונך, על דרך בראשית ל כ: "הפעם יזבלני איש". לחלופין, ניתן לפרש שלא לפי הניקוד בכתב היד, במשמע: בזבול, במקדש. **דוום**: במאגרי המילון ההיסטורי ניתן הערך דנה על פי הניקוד במסירה, והציעו לפרש שלא על פי הניקוד כשם עצם, דוון, במובן דווי ועצב (ההיקרות הראשונה במאגר). ברם, נראה שיש כאן שגגת העתקה, ובמקור נכתב "דרום מחלקת", על פי המשנה במסכת סוכה: "בילגה לעולם חולקת בדרום". וראה בהמשך הקדושתא: "ראה חולקת בדרום". 10 **חדוותך**: אולי כינוי לתורה, על פי "פקודי ה' ישירים משמחי לב". זכר לדבר ראה בפירוש בעלי התוספות ביצה דף טז ע"א: "חדות היא תורה, דכתיב פקודי ה' ישירים משמחי לב". **חותם טוב**: אולי

כינוי לתורה החתומה בידי ה'. ראה בבלי מסכת שבת דף נה עמוד א: "אמר רבי חנינא: חותמו של הקדוש ברוך הוא אמת. אמר רבי שמואל בר נחמני: אלו בני אדם שקיימו את התורה כולה מאלף ועד תיו". ודרשו חז"ל "ואין טוב אלא תורה" (בבלי ברכות ה ע"א, ומקבילות). וללשון הצמדה ודבקות ביחס לחותם ראה שיר השירים ח ו, ועוד. ואולי יש להבין: כחותם – טוב אובקת, היינו חובקת את התורה אליה כחותם.

אובקת: חובקת, מצמידה בחוזקה. ראה בפיוט הקליר "ויכון עולם" לתשעה באב: "בימין רוממה להתחבק, עם גדודים ואראלים להיאבק" (ומשמע מההקשר שאין מדובר בלשון מאבק אלא בלשון קרבה). וראה בפירוש רש"י לפסוק "ויאבק איש עמו" (בראשית לב כה): "ויאבק איש - מנחם פירש ויתעפר איש, לשון אבק, שהיו מעלים עפר ברגליהם על ידי נענועם. ולי נראה שהוא לשון ויתקשר, ולשון ארמי הוא, בתר דאביקו ביה, ואבק ליה מ'ב'ק, לשון עניבה, שכן דרך שניים שמתעצמים להפיל איש את רעהו שחובקו ואובקו בזרועותיו". וראה בפיוט אהבה אנונימי ליום הכיפורים: "לחשקם לנשקם לדבקם לאבקם לחבקם".

11 טעם טוב: על פי תהילים קיט פסוק 10: "טוב טעם ודעת למדני כי במצותיך האמנותי"

12 יפיח קטורה: יעלה ריח ניחוח וקטורת. על פי "הפ'יח גני יזלו בשמיו". קטורה היא צורה שירית חלופית לקטורת, ובאה פעם יחידה במקרא: "שימו קטורה באפך וכליל על מזבחתך". **נוטירה:** ישראל, על פי שיה"ש א ו: "שמני נטרה את הכרמים". **13 כתר סוגה:** עטורה ומוקפת בכתר, על פי שיה"ש ז ג: "בטנג ערמת חטים סוגה בשושנים". **כושרות הפוגה:** אולי, משוחררת וחופשייה מכבליה. ראה פירוש רד"ק לתהלים סח ז: "מוציא אסירים בכושרות - הם השלשלאות והכבלים, והכ"ף כענין קו"ף 'קושרות', כי הכ"ף והקו"ף הם ממוצא אחד". המילה הפוגה מופיעה פעם יחידה במקרא במשמע 'הפסקה': "עיני נגרה ולא תדמה מאין הפגות" (איכה ג מט), ובתרגום שם: "מאין הפוגות – מדלית פאיג עקתי וממליל תנחומין על לבי". וראה בהמשך: "דבר הפוגות מבליגים". ואולי יש כאן פסיחה והפועל להסיר שבטור הבא מתייחס לכושרות, שיוסרו מכנסת ישראל המכונה **לעוגה**, בשל לעג הגויים לה (ראה למשל תהלים פ ז: "תשימנו מדון לשכנינו ואיבינו ילעגו למו"). ואולי יש כאן שם עצם חלופי ללעג – לעוג (במילון ההיסטורי מתועדת צורה אחת כזו, משנת 1025, כנראה בשל אילוף החריזה).

15 תושיה: כינוי מקובל לתורה. ראה בבלי סנהדרין כו ע"ב: "אמר רבי חנן: למה נקרא שמה תושיה - מפני שהיא מתשת כחו של אדם. דבר אחר: תושיה - שניתנה בחשאי מפני השטן".

16 תטליל: תרונו בטל של תחייה. ראה למשל בבבלי שבת פח ע"ב: "הוריד טל שעתיד להחיות בו מתים, והחיה אותם". בעבורינו – כהצעה רחוקה: אולי צ"ל בעבדינו (בזכות מעשינו?), ראה קהלת ט א: "הצדיקים והחכמים ועבדיהם ביד האלהים", ובפירוש ראב"ע שם: "הצדיקים והחכמים ומעשיהם".

17 אנחת יגון: על פי ישעיהו לה י: "ששון ושמחה ישיגו ונסו יגון ואנחה", ויצר הפייטן סמיכות נרדפים. **מבליגות עלי יגון:** על פי ירמיהו ח יח, שבשרשרת הפסוקים, ועניינו ניסיון התגברות על העצב. **18 כהפילך דגון:** על פי שמ"א ה ג: "וישכמו אשדודים ממחרת והנה דגון נפל

לְפָנָיו אֲרָצָה לְפָנָי אֶרֶן ה'", והשם דגון משמש כינוי כללי כאן לעבודה זרה ולמאמיניה (והשווה לקינה מאת דוד הנשיא: "כיחשתי בנפלאותיך וניאצתי לרגון, שכחתי נוראותיך והועמדתי לדגון"). **נצר ניתעב**: כינוי לגויים המשעבדים את ישראל, על פי ישעיהו יד יט: "אַתָּה הַשְּׁלֶכֶת מִקְבְּרֶךָ כְּנֹצֶר נִתְעַב". **19 שים לבלגה ששון**: על פי ישעיהו סא ג: "לְשׁוּם לְאַבְלֵי צִיּוֹן לְתֵת לָהֶם פֶּאֶר תַּחַת אֶפֶר שְׁמֶן שֶׁשֶׁן תַּחַת אֶבֶל". **סלול**: צורה פייטנית למסילה, דרך. והשווה בקדושתא למשמר ישבאב: "סלול משמרו ישוב", וכן בקדושתא של ינאי לפרשת במדבר: "סלול מסילה תנו נא הילך". **יאסון**: צורה פועלית ייחודית הגזורה מהשם "אסון" (במאגרי המילון ההיסטורי זוהי העדות היחידה לשימוש בבניין קל בשורש זה. בבניין פיעל יש מופע יחיד, אצל שמואל השלישי). יש להעיר כי צורת העתידי יאסון מזכירה בצלילה גם את הצירוף "יהיה אסון" (שמות כא כב), ואולי הוא העומד ברקע חידוש הצורה. ולצירוף אסון ודרך ראה בראשית מב לח: "וְקָרָאָהּ אֶסּוֹן בַּדֶּרֶךְ אֲשֶׁר תֵּלְכוּ בָּהּ". **20 למגדל חסון**: כנראה על פי הצירוף המקראי "מגדל עז" (משלי יח י ועוד), ומשמש ככינוי למקדש. **עמים שית לרזון**: על פי נבואת ישעיהו המכוונת למלך אשור: "לֵכֶן יִשְׁלַח הָאֱדוֹן ה' צְבָאוֹת בְּמִשְׁמַנֵּי רִזּוֹן". ויושם לב לחריזה "רזון" עם "סון".

21 פורה: כנראה כינוי לגויים על פי דברים כט יז: "פֶּן יֵשׁ בְּכֶם שֶׁרֶשׁ פֶּרֶה רֹאשׁ וְלַעֲנָה". ואולי נכתבה המילה שורש בתחילת הצלעית, ועליו מוסבות המילים "פקוד לעקור". **וצדק הורה**: על פי הושע י יב: "וְעַת לְדְרוֹשׁ אֶת ה' עַד יָבֹא וְיִרְהַ צֶדֶק לְכֶם". **22 חפרה**: כנראה הפירה, מלשון פריון, וכמתואר בפסוק העוקב: "וְהָיָה מִדְּבַר לְפָרְמֶל וְהַפְרָמֶל לִיעֵר יִחְשַׁב" (ישעיהו לב טו).

23 דרום: נראה שיש כאן פסיחה, והצלעית משלימה את קודמתה. (ככלל הפסיחה נדירה בפיוט הקדום, אך בפיוטי הדותהו מזדמנים כמה מקומות כאלו. ראה למשל בפיוט למשמר יקים: "שומרי יקים בתוך ירושלים. שית וקומם חרבות ירושלים". ובמבנה מקביל בפיוט לישבאב: "שוחין וחצפית על משמרתם. שית וחזק את מישענתם". וכן בפיוט לאימר: "האומרים ימהר יחישה. דחה ולעזרינו חושה".

לרכה וענוגה: כנראה כינוי לגויים, על פי ישעיהו מז א: "שְׁבִי לְאֶרֶץ אֵין כְּסָא בֵּת כְּשָׂדִים פִּי לֹא תוֹסִיפִי יְקָרְאוּ לְךָ רִכָּה וְעֵנְיָה". **והיתה אדמת יהודה לחגה**: על פי ישעיהו יט יז: "וְהָיְתָה אֲדָמַת יְהוּדָה לְמִצְרַיִם לְחֶגֶא, כַּל אֲשֶׁר יִזְכִּיר אֶתָּה אֱלֹהֵי יִפְחָד". **הפיח בושם ערוגה**: על פי "הפיחי גני יזלו בשמיו" (שיה"ש ד טז), וכן על פי שיה"ש ו ב: "דודי ירד לגנו לערוגות הבשם", בהיפוך הסמיכות. ודרשו חז"ל צירוף זה ככינוי לישראל (ירושלמי ברכות פ"ב ה"ה): "דודי ירד לגנו לערוגת הבושם... דודי זה הקב"ה, ירד לגנו זה העולם, לערוגת הבושם אילו ישראל". לצורת הסמיכות ההפוכה, ראה לעיל בעמ' 129.

25 ותבליג צאן ההרגה: תחזק ותגביר כוחם של ישראל. הצירוף על פי זכריה פרק יא: "רְעָה אֶת צֹאן הַהֲרָגָה".

26 קומם... ונבואה: אולי: שלח את אליהו הנביא, על פי מלאכי ג כג: "הֲנֵה אֶנְכִי שֹׁלַח לְכֶם אֶת אֱלֹהֵי הַנְּבִיא לְפָנָי בּוֹא יוֹם ה' הַגְּדוֹל וְהַנּוֹרָא". ללשון הקמה בהקשר העמדת נביא ראה

דברים יח יח: "נביא אקים להם מקרב אחיהם כמוך". וראה התייחסות לאלוהו בשבעת המיחסות להדותהו: "קול מבשר נשמע מפי קח אדרתו ויגלום", ואולי אף בקטע הקטן שהתגלה מהקדושתא למשמר הקוץ: "והביא לי... לעמדו במערה". פירוש אחר: הקם את דברי הנבואה, ללשון 'קום' בהקשר קיום דברי נבואה ראה ירמיהו כח ו: "יקם ה' את דבריך אשר נבאת להשיב עלי בית ה'", וכן במקומות רבים. לפי פירוש זה המילה 'קרא' צריכה להיקרא כציווי (הקמץ יכול לסמן גם שווא נע). **מזוזת רבועה**: המקדש, על פי יחזקאל מא כא: "ההיכל מזוזת רבועה ופני הקדש המראה כמראה". אולי יש להשלים: **קראות לבלגה ט[בועה]**, מלשון קביעות ויציבות, על דרך איוב לח ו: "על מה אדנייה הטבעו". וכן רומז לכך שתהיה פתוחה טבעתה, וראה להלן: "קבועה תהיה טבעתה". **27 חולקת בדרום**: כינוי למשמר בלגה על פי משנת סוכה ה ח: "בלגה לעולם חולקת בדרום", כלומר: משמר בלגה חולק את לחם הפנים תמיד בדרום העזרה, שלא כיתר המשמרות שבכניסתם חולקים בצפון ובצאתם בדרום. **רוצץ**: הבא מהרה, הרץ. השווה בקדושתא למשמר אלישיב: "רוצץ אלישיב לשערי ציון". **בהולך אל דרום**: כינוי לרוח, על פי קהלת א ו: "הולך אל דרום וסובב אל צפון סובב סבב הולך הרוח". ואולי רומז לפסוקים האמורים ביחזקאל ח: "ותשא אתי רוח בין הארץ ובין השמים ותבא אתי ורושלה". **רבבות נוסע דרום**: צאצאיו הרבים של אברהם, שנאמר בו (בראשית יב ט): "ויסע אברהם הלוך ונסוע הנגבה". ותרגום אונקלוס שם: "אזיל ונטיל לדרומא". הצורה "רבבות" כנסמך לשם שאובה מהצירוף "רבבות אפרים" (דברים לג יז). **28 שומרת תהי חלונה**: תשוב משמרת בלגה לשמור במקדש. במשנה (סוכה פ"ה מ"ח) נאמר שחלונה של משמרת בלגה סתומה הייתה, וכאן מציין הפייטן את החלון כרמז לעבודת המקדש ככלל. וראה בהמשך את התייחסות לחלונה של בלגה. ואולי יש להשלים בתחילת הטור: **שוב תשוב למעונה. שיר לשורר**: על פי צפניה ב יד: "קול ישורר בחלון" (ההקשר שם הוא קול העופות המקננים בחורבות). **במלונה**: במקום משכנה (ומלון הוא כינוי למקדש, על פי מלכים ב יט כג: "מלון קצה יער כרמלו"). וראה כאן בהמשך: "פתוח תפתח מלונה". **29 תשור... חתומה**: תראה בדידותה ותקננה לך (ואולי רומז ללשון שיר השירים ח ו: "שימיני כחותם על לביך כחותם על זרועך", היינו שתהא מחוברת וקרובה אליך כחותם, כטבעת). **תהיה חלונה סתומה**: הפייטן דורש את דינה של משמרת בלגה, שחלונה במקדש סתומה, תוך היפוך המשמע – יהיו פרצותיה וחלליה גדורים וסתומים (ראה עמוס ט יא: "ביום ההוא אקים את ספת דויד הנפלת וגדרתי את פרציה"). וראה בהמשך: "קבועה תהא טבעתה"

30 ישיני מערות: האבות הקבורים במערת המכפלה, וראה בקדושתא קלירית: "ויקיץ ישיני מערות אפרות להורות". **31 רווח לצרות**: הניגוד בין רווח לצרה רגיל במדרשים ובפיוטים. כך למשל בירושלמי מעשר שני ה טו: "בשעה שישראל בצרה ואומות העולם ברווחה". **ממאירות**: מקללות ופורענויות. **32 גיל... עלגים**: על פי ישעיהו לב ד: "ולשון עלגים תמהר לדבר צחות". הפועל תרגיל במשמעות דיבור שאוב אולי מתהילים טו ג: "לא רגל על לשנו" (ושם המשמעות היא ללכת רכיל. ראה ש"ב יט כח: "וירגל בעבדך"; ללשון קרובה ראה גם תהלים סה יג-יד: "ירעפו נאות מדבר וגיל גבעות תחגרנה... יתרועעו אף ישירו"). **גרון...** **הוגים**: לשורר שיר ושבח. ללשון הגייה בגרון ראה תהילים תהלים קטו ז: "לא יקו בגרונם".

הלשון נצחות כנראה קשורה לפועל 'לנצח' המוזכר בהקשר השירה במקדש. ראה למשל: "בְּכַנְרוֹת עַל הַשְּׁמִינִית לְנֶצַח" (דבה"י א טו כא; כן ראה חבקוק ג יט: "ה' אֲדֹנָי חִילִי וַיִּשֶׁם רַגְלִי כְּאֵילוֹת... לְמִנְצַח בְּנִגְיוֹנֹתַי". וראה בירושלמי מגילה פ"א ה"ט: "בעשרה לשונות של שבח נאמר ספר תילים, באישור, בניצוח, בניגון, בשיר וכו'"), ושמה אף מושפעת מלשון הפסוק שהוזכר לעיל, "לדבר צחות". 33 **דבר הפוגות מבליגים**: דברי נחמה מגבירים ומשמיעים. ראה לעיל: "כושרות הפוגה". **דיגלם... פלגים**: זרעם ישובו למקום מחייתם, על פי תהילים א ג: "וְהָיָה כְּעֵץ שֶׁתוֹלַע עַל פְּלָגֵי מַיִם".

34 הוא במשמרו יחלוק: משמר בלגה יקבל חלקו בין המשמרות, על פי משנת סוכה פרק ה: "הנכנסין חולקין בצפון והיוצאין בדרום בילגה לעולם חולקת בדרום". **אחר רשעים ידלוק**: ראה שמואל א יז נג: "וַיֵּשְׁבוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִדֶּלֶק אַחֲרֵי פְּלִשְׁתִּים". 35 **כמים ילוק**: על פי שופטים ז ה: "וַיֹּאמֶר ה' אֶל גִּדְעוֹן כָּל אֲשֶׁר יֵלֶק בְּלִשְׁוֹנוֹ מִן הַמַּיִם כְּאֲשֶׁר יֵלֶק הַכֶּלֶב". **וכל המוניהם**: ראה למשל יחזקאל ז יד: "כִּי חָרוֹנִי אֶל כָּל הַמוֹנֵה". **ימלוק**: יכרית (במקרא מופיע השורש רק ביחס לעולת העוף, ראה ויקרא א טו; ה ח).

36 זאת... יעמוד: נראה שנסמך על יחזקאל מ מה: "וַיְדַבֵּר אֵלַי זֶה הַלְשָׁכָה אֲשֶׁר פָּנִיהָ דֶרֶךְ הַדְּרוֹם לְכַהֲנִים שְׁמֵרֵי מִשְׁמֶרֶת הַבַּיִת", ועניינו: יעמוד משמר בלגה בלשכת הדרום, המיועדת לכהנים שומרי המקדש וכמובן נסמך אף על לשון המשנה שבלגה חולקת בדרום. **זמן... ימוד**: נראה שנסמך על האמור ביחזקאל מב יג-טו, בנבואה על מידות המקדש: "וַיֹּאמֶר אֵלַי לְשָׁכוֹת הַצָּפוֹן לְשָׁכוֹת הַדְּרוֹם אֲשֶׁר אֶל פְּנֵי הַגְּזֵרָה הִנֵּה לְשָׁכוֹת הַקֶּדֶשׁ... וְהוֹצִיאֲנִי דֶרֶךְ הַשַּׁעַר אֲשֶׁר פְּנִי דֶרֶךְ הַקְּדִים וּמִדְדוּ סָבִיב סָבִיב". **זמן צאתו**: בזמן צאתו, לאחר צאתו.

37 חוקת: עבודתו הקבועה. **חופתך לקומם תעמוד**: כנראה מופנה לה': תעמוד לקומם חופתך.

38 טבעתה קבועה תהיה: הפייטן הופך את עונשו של משמר בלגה שהייתה טבעתו קבועה, בברכה שתעמוד טבעתה איתן, דרך קבע. וכנראה שגג המעתיק וכתב "ונ" תחת "ת". לשגגות העתקה נוספות, ראה בעמ' 40. 39 **יועץ**: שמא נסמך על לשון הנחמה שבישעיהו א כו: "וְאֲשִׁיבָה שְׁפֹטֶיךָ כְּבָרָאשְׁנָה וַיַּעֲצִיךָ כְּבִתְחִלָּה". וללשון יעץ בהקשר שירה לה' ראה דברי הימים ב כ כא. **ממית ומחיה**: על פי שמ"א ב ו: "ה' מְמִית וּמְחִיָּה מוֹרִיד שָׁאוֹל וַיַּעַל". 40 **החלונות תכונן**: דימוי לבניין העיר והמקדש, ראה מל"א ו ד: "וַיַּעַשׂ לְבַיִת חַלּוֹנֵי שְׁקָפִים אֲטָמִים". **חלונה אתה תגונן**: תשמור את פתחה של משמרת בלגה. 41 **לנחם... אונן**: ייתכן שהזכיר הפייטן נחמה מאבל אגב הדימוי של סתימת החלון וגדירת הפרצה, כנוסח הברכה לאבלים בברכת המזון: "גודר פרצות ישראל הוא יגדור את הפרצה הזו לחיים". **לא יתאונן**: ראה איכה ג לט: "מֵה יִתְאוּנֶן אָדָם חַי...".

42 מחלקות השומרים תעשה: את משמרות הכהונה תשיב לתפקידם ולמעשיהם. ראה דהי"ב לא טז: "לְכָל הַבָּא לְבֵית ה' לְדַבֵּר יוֹם בְּיוֹמוֹ לְעַבּוֹדְתֶם בְּמִשְׁמְרוֹתֶם כְּמַחְלְקוֹתֵיהֶם". וראה לעיל בהע' 12 התייחסות לכינוי המשמר. **מחלקת בדרום**: משמר בלגה. במילון ההיסטורי ניתן הערך השמני 'מחלקת', אך לכאורה דרושה כאן צורת פועל ושינה מבניין קל

(חולקת) לצורך האקרוסטיכון. 43 **ברכה בכל מעשה:** ללשון ראה למשל דברים ב ז: "כִּי ה' אֱלֹהֶיךָ בָּרַכְךָ בְּכָל מַעֲשֵׂה יָדְךָ". 44 **סידר... תפרש:** תודיע ותוציא לאור את נבואת יחזקאל על מידות המקדש וסדריו: "וְחַלְנוֹת אֶטְמוֹת אֶל הַתְּאִיִּם..." (יח' מ טז). ומכוון כאן לחלונה הסתום של משמרת בלגה. **סיגלינו:** כנראה: אוצרנו. ראה דברי דוד בדהי"א כט ג: "וְעוֹד בְּרָצוֹתַי בְּבֵית אֱ-לֹהֵי יְשׁ לִי סִגְלָה זָהָב וְכֶסֶף נָתַתִּי לְבֵית אֱ-לֹהֵי". וראה אצל ינאי: "לא תגנוב סגולה לא לך, כי שלך לא לך, ולזאת מה לך". **יורש:** יתבזבז ויידלדל. וראה משנה סוטה ט: "מיום שחרב בית המקדש אין יום שאין בו קללה ולא ירד הטל לברכה וניטל טעם הפירות ר' יוסי אומר אף ניטל שומן הפירות" (ולעניין אוצרות אצל המקדש ראה תלמוד בבלי מסכת בבא בתרא דף כה עמוד ב: "מיום שחרב בית המקדש - אין הגשמים יורדין מאוצר טוב, שנאמר: 'יפתח ה' לך את אוצרו הטוב'").

45 **אני דורש:** נראה שצ"ל אין דורש, על פי מ"ב יד כו: "כִּי רָאָה ה' אֶת עֲנִי יִשְׂרָאֵל מִרְהָ מָאֵד... וְאֵין עֲזָר לְיִשְׂרָאֵל". תחרש: תשקוט, תהא כחירש. ראה תהלים פג ב: "אֱלֹהִים אֵל דְּמִי לָךְ אֵל תַּחֲרֹשׁ וְאֵל תִּשְׁקֹט אֵל", ועוד. וכן ראה איכה ג נו: "קוֹלִי שָׁמַעְתָּ אֵל תַּעֲלֶם אֶזְנְךָ לְרוֹחֹתַי לְשׁוֹעֲתַי" (וראה גם תהלים לט יג).

46 **פתוח תפתח מלונה:** תפילה לבניין מחודש של המקדש, מקום לינתו ושכינתו של הקב"ה. ראה למשל בדברי ישעיהו לחזקיהו על אודות סנחריב (מלכים ב יט כג): "בֵּיַד מְלָאכְיָה חֲרַפְתָּ אֲדָנִי וְתֹאמְרָ... אֲנִי עָלִיתִי מֵרוֹם הָרִים יִרְפְּתִי לְבָנוֹן... וְאֶבֹּאֶה מְלוֹן קֶצֶה יַעַר כְּרַמְלוֹ". ובדברי רד"ק שם: "מה שקראה מלון בעבור בית המקדש שבה שהוא משכן האל ומלונו". וראה תלמוד בבלי מסכת סנהדרין דף צד עמוד ב: "מלון קצו. אמר אותו רשע: בתחלה אחריב דירה של מטה, ואחר כך אחריב דירה של מעלה". ודרשו חז"ל את הפסוק "צָרוֹר הַמֹּר דוֹדֵי לִי בֵּין שְׂדֵי יְלִין" ביחס להשראת שכינתו של ה' במקדשו (תוספתא מסכת יומא פרק ב): "האריכו הבדים והגיעו לפרוכת ודחקו את הפרוכת והיו נראין מתוכה ועליהם מפורש בקבלה 'צרוֹר המור דודי לי בין שדי ילין'". 47 **צל... אלונה:** אולי על פי נבואת ישעיהו: "וְעוֹד בָּהּ עֲשִׂרְיָה וְשִׁבְיָה וְהִיתָה לְבָעֵר כְּאֵלֶּה וְכֵאלוֹן אֲשֶׁר בְּשַׁלְכָת מִצְּבַת בָּם", וביאור הדברים: ישוב האלון ויתכסה בעלים ויתן צל, לאחר תקופת השלכת הארוכה המסמלת את הגלות (אפשרות אחרת היא לפרש שהאלון כאן הוא דימוי כללי לכוח ולתוקף, על פי הפסוק "אֲשֶׁר כְּגִבֵּה אֲרָזִים גְּבֹהוּ וְחֹסֵן הוּא כְּאֵלוֹנִים" (עמוס ב ט). בנוסף, ראויים לציון דברי רש"י על האילים הנזכרים בנבואת יחזקאל על תבנית המקדש: "אילים האמורים בענין הם כמין אילנות עגולין עשוין מאבני גזית ועומדין בפתח אחד מימין ואחד משמאל... וקרוין אילים על שם עגולין כאלה וכאלון". ואולי צ"ל עץ אלונה(?). 49 **תחישנה בעתה:** על פי ישעיהו ס כב: "אֲנִי ה' בְּעֵתָה אֲחִישְׁנָה" (הניקוד אולי מעיד על הצורה "תחישנה?"). והשווה בקדושתא לאלשיבי: "בטא אחישנה בעתה". **רחמיך... מאתה:** ראה ישעיהו נד י: "וְחִסְדֵי מֵאֲתָךְ לֹא יִמוּשׁ וּבְרִית שְׁלוֹמִי לֹא תִמּוּט אֲמַר מֵרַחֲמֶיךָ ה'". יסור: צ"ל: יסורו.

50 **שית... להעלות:** בנה מחדש את חמש עשרה המעלות שבמקדש, ועליהן יושר ויעלה שיר חדש. 51 **לנהג עלות:** להוליך את ישראל, על פי ישעיהו מ יא: "כִּרְעָה עֲדָרוּ יִרְעָה בְּזָרְעוֹ יִקְבֹּץ

טְלָאִים וּבְחִיקוֹ יִשָּׂא עֲלוֹת יְנֵהֶל". **אלה הנחלות:** על פי יהושע יט נא: "אֵלֶּה הַנְּחָלֹת אֲשֶׁר נָחֲלוּ אֶלְעָזָר הַכֹּהֵן וְיְהוֹשֻׁעַ בֶּן נֹון..." (ויושם לב לשיתוף העיצורים חי"ת ועי"ן בחרז).

52 אשיר... ורבע: אפשר שכוונתו לעם המורכב מכהנים, לווים וישראלים (וראה פסיקתא דרב כהנא פיסקא יב: "התורה משולשת, התורה והנביאים וכתובים... וישראל משולשין, כהנים ולוים וישראל"...), ורבע עניינו ארבעת הדגלים שבמחנה ישראל במדבר. ואולי 'משולש' רומז לשלושת האבות, ו'רבע' לארבע האמהות. **ארבעתם:** אולי רומז לארבע רוחות השמים שביניהן נתונה ישראל, או לארבע המלכויות. ראה למשל בויקרא רבה (וילנא) פרשת אחרי מות פרשה כג: "רבי חנינא בריה דר' אבא פתר קריא במלכויות - מה שושנה זו כשהיא נתונה בין החוחים רוח צפונית יוצאת ומטה אותה כלפי דרום והחוח עוקצה, רוח דרומית יוצאה ומטה אותה כלפי צפון והחוח עוקצה, ואעפ"כ לבה מכוון כלפי מעלה - כך הן ישראל אף על פי שהן נגבין אונניות ואנגריות לבן מכוון כלפי אביהם שבשמים". ושם יש קשר ללשון ירמיהו א טו, המזכיר את המלכויות המתקבצות בפתח ירושלים: "כִּי הִנְנִי קֹרֵא לְכָל מְשֻׁפְחוֹת מְמַלְכוֹת צְפוֹנָה נָאֵם ה' וּבָאוּ וְנָתְנוּ אִישׁ כְּסָאוֹ פָּתַח שַׁעֲרֵי יְרוּשָׁלַם"

ואולי ארגה עניינו משל לאמירת השיר, והשווה לפתיחת הקדושתא: "אדר מעלות שיר אז לבלגה תקשיר". ושם קשורה הלשון לדברי חז"ל על הפרוכת שבפתחו של ההיכל, הארוגה מארבעה מינים ומקופלת לארבעה. ראה תוספתא שקלים ג: "פרוכת ארכה ארבעי' אמה ורחבה עשרים אמה והיתה נארגת תכלת וארגמן ותולעת שני ושש משזר מעשה חשב... ר' יהודה או' זו שמוציאין אותה מבפנים היתה מקופלת אחד לשנים ושנים לארבעה היתה פרוסה על פתחו של היכל מבחוץ". הלשון בהמשך הקטע סתומה וקשה להבנה, והבאנו כאן פתחי דברים ומקורות.

54 עוקץ ומחנק: במילון ההיסטורי נותחו שתי המילים כצורות בינוני (בקל ובהפעיל, בהתאמה), ואולי יש להבין כצורות שמניות מלעיליות.

55 ממחלחלת: במילון ההיסטורי נותחה המילה כצורת בינוני של חלחל, במשמעות חדירה לאדמה, וכנראה עניינו דאגה המחלחלת ומפעפעת. ברם, נראה יותר להבינו מלשון חלחלה ופחד, ושיעורו – מדאגה מחלחלת, היינו יוצרת פחד. והשווה ללשון קהלת רבה: "אדם קשה וצרה מחלחלתו". ואצל ינאי: "חילחלתה מדיין וחבריו בצליל לחם בחלום לילה".

55 דלה: נראה שיש לקרוא כתואר, דְּלָה. במילון ההיסטורי נותח כצורת ציווי, וראה שיר השירים רבה (וילנא) פרשה ב: "אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה, אני היא וחביבה אני, שנתונה בעמקי הצרות, וכשידלני הקב"ה מהצרות אני מרטבת מעשים טובים כשושנה ואומרת שירה לפניו".

56 הנחמדים הנאהבים: נראה שכוונתו לתורה, על פי הפסוק "הַנְּחַמְדִים מְזַהֵב וּמְפַז רַב וּמְתוֹקִים מְדַבֵּשׁ וְנֹפֵת צוּפִים" (תהלים יט יא).

היום והלילה הוגה: על פי יהושע א ח: "לא יְמוֹשׁ סֶפֶר הַתּוֹרָה הַזֶּה מִפִּיךָ וְהִגִּיתָ בוֹ יוֹמָם וְלַיְלָה". וראה בשיר השירים רבה (וילנא) פרשה ב, ונראה שעל דרשותיו מיוסדים טורי

הסילוק שלפנינו: "בשעה שאמרו ישראל נעשה ונשמע, אמר הקב"ה בשביל שושנה זו ינצל הפרדס, בזכות התורה ולומדיה ינצל העולם".

ללשון **חודרת** ראה ילקוט שמעוני שיר השירים רמז תתקפב: "הביאני המלך חדריו אלו חדרי תורה". **57 צוחלת**: כנראה: צוהלת, שמחה בדברי התורה (ובתהלים שם ט: "פקודי ה' ישרים משמחי לה"). ללשון צפצופ אצל דברי תורה ראה פסיקתא דרב כהנא פסקא טו: "נכנסו אומות העולם אצל אבנימוס הגרדי, אמרו לו יכולין אנו להזדווג לאומה הזאת, א' להם לכו וחזרו על בתי כנסיות ועל בתי מדרשות שלהם, אם מצאתם שם תינוקות מצפצפים בקולם אין אתם יכולין להיזדווג להם, ואם לאו אתם יכולין להיזדווג להם, שכך היבטיחן אביהן וא' להן, הקול קול יעקב (בראשית כז: כב), כל זמן שקולו של יעקב מצפצף בבתי כנסיות ובבתי מדרשות, אין הידי' ידי עשו".

58: לזווגה: ראה משנה סנהדרין ה ה: "אם מצאו לו זכות פטרוהו ואם לאו מעבירין דינו למחר היו מזדווגין זוגות זוגות וממעטין במאכל ולא היו שותין יין כל היום ונושאים ונותנים כל הלילה ולמחרת משכימין ובאין לבית דין". **59 חודה ומחדה**: שמחה ומשמחת (במאגרים נותחה המילה מחדה כצורת הפעיל, אך לכאורה אפשר בפיעל). **60 טרוחה... נמוגה**: ראה לעיל בעמ' 121 את דברי ילון על לשונות טורח כאן. **61 קוצים**: כנראה מכוון לגויים, המשולים לחוחים ולקוצים. ראה יחזקאל כח כד: "לא יהיה עוד לבית ישראל סלון ממאיר וקוץ מכאב מכל סביבתם". ולעניין 'חושבים יועצים' ראה תהילים פג ו: "כי נועצו לב יחדו עליך בריית יכרתו". וללשון חשיבה ועצה בהקשר מחשבת מלחמה ראה ירמיהו מט ל: "כי יעץ עליכם ובוכדראצר מלך בבל עצה וחסב עליכם מחשבה".

ללשון קוצים להרגה ראה בבלי בבא מציעא פג ע"ב: "אתיוה לרבי אלעזר ברבי שמעון, וקא תפיס גנבי ואזיל. שלח ליה רבי יהושע בן קרחה: חומץ בן יין, עד מתי אתה מוסר עמו של אלהינו להריגה! - שלח ליה: קוצים אני מכלה מן הכרם".

62 מכוללה: מיופה. ראה יחזקאל כז ד: "בניך כללו יפיך". והשווה בפיוט ליניי: "וכהשמיעם לך יבא דודי לגנו המכוללה / הישמעתה לה באתי לגני אחותי כלה הכלולה". **פושטת צוארה להרגה**: ראה שיה"ש רבה א ב: "מה יונה זו פושטת צוארה לשחיטה, כך ישראל, שנאמר (תהלים מ"ד) כי עליך הורגנו כל היום". וראה בהמשך בפיוט ז למשמר אימר דימויים רבים ליונה. **63 לא... שיכחה**: ראה תהלים קיט סא: "חבלי רשעים ענדי תורתך לא שכחתי" (וכן שם פסוקים פג, קט, קמא ועוד).

64 ונימכרה: הצורה מופיעה פעמיים. ואולי כיוון הפייטן לצורה אחת בהפסק ואחת שלא בהפסק, או שכיוון לצורה בבניין נתפעל, ונתמכרה.

65 נורא: כינוי לה'. **ברה**: אולי – ברר אותה, בחרה (כך נותח במילון ההיסטורי). לחלופין: כינוי לישראל, על פי שיר השירים ו י: "ברה כחמה". **נהרה**: אור. הצורה מופיעה פעם יחידה באיוב ג ד: "היום הוא יהי חשך אל ידרששו אלוה ממעל ואל תופע עליו נהרה" (התרגום

הארמי הקבוע ל"אור" באונקלוס וביונתן הוא "נהורא"). **צאן ההרגה**: כינוי לישראל המוסרים נפשם על ה' בגלותם, על פי זכריה יא ד: "כֹּה אָמַר ה' אֱלֹהֵי יִרְעָה אֶת צֶאֱן הַהֲרָגָה"

66 סלסל: הגבה, הרם. והשווה לעיל: סלסל סוד שוש אשיש (ושם נוקד בפתח בתחילה, כלשון ציווי, ונראה שחלה כאן שגגת ניקוד). **שושנים סוגה**: כנראה כינוי לתורה, ראה שיר השירים רבה פרשה ז: "סוגה בשושנים" - אלו דברי תורה שהן רכים כשושנים". והשווה ללשון ר' פינחס: "אנא סלסולך יוודע בבושם ערוגה, סגולך שמח בשושנים סוגה". **סיומי**: כנראה מסיימי, גומרי התורה. **סודרי סודר**: לומדי התורה. הלשון סדר רגילה בלשון חז"ל ביחס לתורה, כנראה בשל חלוקתה לסדרים. ראה למשל במדרש תנחומא בא סימן ב: "צלמות ולא סדרים" (איוב י כב) - כיון שאדם בצילה של מיתה, הוא סודר תלמודו" (המילה סדרים באיוב היא המופע היחיד של השורש סד"ר במקרא. ושמה היא שאולה מארמית. ראה במילון קדרי בערכו).

67 ערי: אולי כוונתו לערי הכהונה, והוא מתפלל להשבת הכהנים למקומם. ללשון ראה למשל: יהושע כא יט: "כָּל עָרֵי בְנֵי אֶהֱרָן הַכֹּהֲנִים שָׁלַשׁ עָשָׂרָה...". **בושם ערוגה**: כינוי לקטורת, שבעניינה נזכרת לשון בושם. ראה למשל שמות כה ו: "בְּשָׂמִים לְשִׁמְן הַמִּשְׁחָה וְלִקְטֹרֶת הַפְּסָלִים". ולחריזה דומה השווה ללשון הקליר: "נאוו לחייך ניצוח בשושנים סוגה / סומך לחייו בבושם ערוגה" (ובשיר השירים נזכרות יחד השושנים והערוגה בשני הפסוקים שבהם נזכרת המילה ערוגה: "לערוגות הבשם לרעות בגנים וללקוט שושנים" / "לחייו כערוגת הבשם שפתותיו שושנים"). **מפטמי פיטומי**: על פי לשון המשנה "המפטם את הקטורת" (מכות ג ב), וכן "מריח פיטום הקטורת" (תמיד ג ח). **68 פתח... תיתפוגגה**: כנראה לשון שעשוע עם ישני חברון שיקומו לתחייה. ראה פסיקתא דרב כהנא פסיקא ט: "לא אתא אלא למתפוגגה עם בנוי". וראה אליצור, פיוטי ר' פינחס, עמ' 399: "זה אלהינו בו נתפוגג, זכי לב מכל שוגג". וראה לעיל בעמ' 126. **69 וציונות ובהצנעות**: ראה בהמשך מדרש שיר השירים רבה שם: "מה יונה זאת מצוינת, כך ישראל מצויינין בתגלחת במילה בציצית, מה יונה זו צנועה, כך ישראל צנועים". **70 קמי... נחוגה**: כנראה: הקם את ישני חברון וישבו להנהיג את ישראל ועימם נחוג. ראה דיון לעיל עמ' 123, וכן ראה בעמ' 164 לשון קרובה. **לשוערה**: לישראל, על פי ישעיהו נד יא: "עֲנִיָּה סֹעֶרָה לֹא נִחְמָה". **71 רגלי**: רגלי מבשר רגיל: שלח מבשר טוב לישראל, על פי ישעיהו נב ז: "מֵה נָאוּוּ עַל הַהָרִים רִגְלֵי מְבַשֵּׂר מְשָׁמִיעַ שְׁלוֹם מְבַשֵּׂר טוֹב מְשָׁמִיעַ יְשׁוּעָה אִמְר לְצִיּוֹן מֶלֶךְ אֱלֹהֶיךָ". **רגיל**: על פי הניקוד רגיל הוא תואר למבשר, אך נראה עדיף לנקד כצורת ציווי בבנין פיעל: רגיל, כלומר הולך, הבא (וישנם לא פעם בכתב היד חילופים בין הסימנים הקרובים חיריק וצירה – ראה כאן: "ועימם נחוגה"). **הגל**: הגלה, הרָאָה, על דרך חסרי ע"ו (כמשקל הָקָם).

71 לעגילי חצי: אולי על פי משנה מידות ב ה, העוסקת בחמש עשרה המעלות שנזכרו לעיל: "וחמש עשרה מעלות עולות מתוכה לעזרת ישראל כנגד חמש עשרה מעלות שבתהלים שעליהן הלויים אומרים בשיר לא היו טרוטות אלא מוקפות כחצי גורן עגולה". וכן במשנה סנהדרין ד ג: "סנהדרין היתה כחצי גורן עגולה, כדי שיהו רואין זה את זה".

מעונגה: על פי ירמיהו ו ב: "הִנֵּה וְהַמְעַנְגָה דְמִיתִי בַת צִיּוֹן".

71 [ד. תשלח:] ייתכן להציע את ההשלמה **ביד תשלח**, על פי שמות ד יג. ברם, ייתכן שיש כאן שגגת העתקה בעלמא שכן דרושה כאן מילה החורזת בשם המשמר בלגה (ונראה שהשתבש כאן הנוסח, שכן אם הטור האחרון בחלק זה מתחיל ב"תארש לך" וכו', וכפי שעולה מן השרשור – היכלם-היכלינו, הרי שהוא אינו חורז עם שאר הפיוט). **72 הנני שולח:** ראה מלאכי ג א: "הֲנִי שֹׁלֵחַ מְלָאכֵי וַפְּנֵה דְרָךְ לְפָנַי", ועוד. **יושבת ענוגה:** כינוי לישראל. ראה דברים כח נו: "הֲרֵפָה בָךְ וְהַעֲנֵגָה". ולעניין ישיבה בהקשר זה ראה בנבואה לבבל בישעיהו מז א: "שְׁבִי לְאַרְצְךָ אֵין כְּפֹא בַת כְּשָׁדִים כִּי לֹא תוֹסִיפִי יִקְרְאוּ לְךָ רֶכֶה וְעֲנֵגָה". ואפשר שרומז גם ללשון החז"לית "יושבת עגונה", ראה איכה רבה פרשה א – "היתה כאלמנה - שהיא יושבת עגונה, ממתנת את בעלה שהניחה והלך לו בדרך רחוק". וראה גם בירושלמי גיטין א א: "קל היקלו עליה שלא תהא יושבת עגונה".

74 תארש לך לעולם: על פי הושע פרק ב כא: "וְאַרְשִׁתִּיךְ לִי לְעוֹלָם". **למישמרות.... היכלם:** ראה דברי הימים ב פרק ח: "יַעֲמֵד כְּמִשְׁפֵּט דָּוִד אָבִיו אֶת מַחְלְקוֹת הַכְּהֻנִּים עַל עֲבֹדָתָם וְהַלְוִיִּם עַל מִשְׁמֹרֹתָם לְהַלֵּל וּלְשַׁרְתׁם נֶגֶד הַכְּהֻנִּים לְדַבֵּר יוֹם בְּיוֹמוֹ וְהַשּׁוֹעֲרִים בְּמַחְלְקוֹתָם לְשַׁעַר וְשַׁעַר כִּי כֵן מִצֻּת דָּוִד אִישׁ הָאֱלֹהִים". **ולישמורות:** נראה שכוונתו לקבוצות המשוררים, ונקט סיומת –ות בהשראת המשמרות והמחלקות. וראה למשל דברי הימים ב ה יב: "וְהַלְוִיִּם הַמְשַׁרְרִים... בְּמִצְלֹתֵימָם וּבְנִבְכָלֵימָם וּכְנֹרֹת עֹמְדִים מְזַרְחִים לְמִזְבֵּחַ וְעֹמְהֵם כְּהֻנִּים...". **ביפני:** שמא יש כאן שגגת ניקוד, תחת בְּפָנַי.

76 היכלינו תייסד: על פי עזרא ג י: "וַיִּסְדּוּ הַבְּנִיִּים אֶת הַיֵּכָל הַזֶּה". **לנו... ולנביאינו:** הלשון על פי נחמיה ט לב: "אֲלֵי יַמְעַט לְפָנֶיךָ אֶת כָּל הַתְּלָאָה אֲשֶׁר מִצָּאָתָנוּ לְמַלְכֵינוּ לְשָׁרֵינוּ וּלְכַהֲנֵינוּ וּלְנְבִיאֵינוּ וּלְאַבְתֵּינוּ וּלְכָל עַמְךָ". **78 קול שומר:** על פי ישעיהו כא יב: "אָמַר שֹׁמֵר אֶתְּהָ בֶקֶר וְגַם לִילָה". **79 ויפתחו... והמחילות:** על פי ישעיהו ב יט: "וּבָאוּ בְּמַעְרֹת צְרִים וּבְמַחְלוֹת עֶפֶר מִפְּנֵי פַחַד ה' וַיִּמְהַדְּרוּ אֹזֶנוֹ בְּקוֹמוֹ לְעֶרֶץ הָאֲרָץ". **צירי שערי:** השווה: "סיפי צירי מזוזות" בקדושתא למשמר לאלישיב. **ויקפלו:** ללשון היקפלות אצל פתיחת דלתות ראה משנת מידות ד א: "וארבע דלתות היו לו... רבי יהודה אומר בתוך הפתח היו עומדות וכמין איצטרמיטה היו ונקפלות לאחוריהן". **ויבואו... קדשך:** "וְהָיָה בַיּוֹם הַהוּא יִתְקַע בְּשׁוֹפָר גָּדוֹל וּבָאוּ הָאֲבָדִים בְּאֲרָץ אֲשׁוּר וְהִנְדָּחִים בְּאֲרָץ מִצְרַיִם וְהִשְׁתַּחֲוּוּ לַה' בְּהַר הַקֹּדֶשׁ בִּירוּשָׁלַיִם" (ישעיהו כז יג). **80 ועלינו... ממרום:** על פי ישעיהו לב טו: "עַד יַעֲרָה עֲלֵינוּ רוּחַ מִמְרוֹם וְהָיָה מְדַבֵּר לְפָרְמָל...". על פי הניקוד בכתב היד יש אולי לקרוא רוּחַ, אך נראה שמדובר ברוח, על פי הפסוק. הכתיב רווח לרוח מוכר גם מכתבי יד קדומים אחרים. ראה אצל מישור, איגרת עברית, הע' 184. **81 [מלך] מלכים:** הלשון על פי יחזקאל כו ז: "הֲנִי מְבִיא אֶל צֶרֶבְבַדְשָׁרְצָר מֶלֶךְ בָּבֶל מִצָּפוֹן מֶלֶךְ מְלָכִים" (ונראה שחז"ל כינו את הקב"ה מלך מלכי המלכים כדי להעלותו על מלכי בבל שכינו עצמם מלך מלכים – ראה גם דניאל ב לז; עזרא ז יב – אך הפייטנים לא נמנעו מלכנות כך כלפי מעלה. ראה אצל ינאי: "מושל מושלים, מלך מלכים, קדוש קדושים", ועוד רבים).

המרומם... ותהלה: על פי נחמיה ט ה: "קומו ברכו את ה' אלהיכם מן העולם עד העולם
ויברכו שם כבודך ומרומם על כל ברכה ותהלה".

אימר שש עשרה

כתב היד: אוקספורד d63.86-87

נדפס: מסורות בני המערב, יד-ז

אימר שש עשרה

[א]

[אמרת] אלוה צרופה. אמת לשומריה תרופה
במשמר אימר רצות תנופה. [ב..]ים שית לחנפה
גוזר אמיר ומציבו. גוי אשר האמירו מצוו
[ד..]ג אימר לשמור חצבו. דרש אימרתו ולא העציבו
5 השוליה אימרתו להורות. [הה]וא אמר ולא יעשה לערות
והוא מראש קורא דורות. ואימרתיו אמרות טהורות
ככ' "אימרות ייי אמרות טהורות כסף צרוף בעליל לארץ מזוקק
שיבעתים" (תהילים יב ז)
וני' "כל אימרת אלוה צרופה מגן הוא לחוסים בו" (משלי ל ה)
וני' "האל תמים דרכו אימרת ייי צרופה מגן הוא לכל החוסים בו"
(שמואל ב כב לא)

[1א]

[בו] ל[ע]ד נחסה. בו חייל נעשה
בוחר באנשי מעשה. בוטח חוק [יראה] לו השנה. ב'

[ב]

[ז.. ...] באימרתך. זבול ישמור בייראתך

10 חי במיקדש לראותך. [ח..ת]ך

טהוֹרִים בְּמִשְׁמֶרֶתָם יַעֲזֹרוּ. טוֹהָר ת(ו)כִּנָּם בַּטְהָרָה יִבְרִירוּ?
 [י.רו]. יוֹנִים בְּשֵׁתָם יַחֲפְרוּ
 כָּתַב אֲמַרְיָךְ יַפְקִיחִי. [כ.חי
 לְהִיתַרְגְּלִי בְּמִגְדְּלוֹת מֶרְקָחִי. לַךְ יַעֲרוֹף כְּמֹטֵר לִיק[חי]
 כְּכ' "יַעֲרוֹף כְּמֹטֵר לִיקָחִי תִיזַל כֹּטֵל אֲיִמְרָתִי כִישְׁעִירִים עָלַי [דשא]
 וְכִרְבִּיבִים עָלַי עֲשׂוּב" (דברים לב ב)
 ונ' "לְחַיֵּיו כְּעֶרְוֹגַת הַבּוֹשֶׂם מְגַדְּלוֹת מֶרְקָחִים שְׁפֹתוֹתָיו שׁוֹשְׁנִים נוֹטְפוֹת
 מוֹר עוֹבְר" (שיר השירים ה יג)
 ונ' "יְהִיוֹ לְרִצּוֹן אֲיִמְרֵי פִי וְה[גיון] לְבִי לְפָנֶיךָ יְיָ צוֹרֵי וּגְאֹלֵי" (תהלים יט
 טו)

[ב]

15 וגוֹאֲלֵי וּפְוֹדֵי. וּגְוֹלָל אֱלֹהֵי נוֹדֵי
 וּגְוֹמֵר לְטוֹב בְּעַדֵי. וּמְטַלִּיל תְּחִי לְהַגְבִּיר הוֹדֵי
 ב'

[ג]

מֵאֲמִירֶיךָ בְּכֹל מֵאֲמֵר. מִלְּכוֹתְךָ בָּם נֵאֲמֵר.
 נְגִינּוֹת אֲיִמֵר יֵאֲמֵר. נַחֲמֹ נַחֲמֹ [תאמר].
 שְׁשִׁים עַל אֲיִמְרֹתְךָ בְּכֹל לָב. סוּמְכֶם וּדְבַר לָהֶם עַל לָב.
 20 עֹדֵת אֲיִמֵר לְהַנִּיק חֶלֶב. עֹטְרָה עֹטִיר שְׁבוֹרֵי לָב.
 פִּקּוּד אֵת מְשֻׁמֵר אֲיִמֵר. פִּינַתְךָ כְּמֵאֵז תִּשְׁמֵר.
 צֹהֲלֵי וּרְוִנֵי תִזְמֵר. צִחּוֹת אֲמִרֵיהָ תִאֲמֵר.
 כְּכ' "בְּרֹאשׁ הַזְּמִינּוֹת תִּקְרָא בְּפִיתַח[י] שְׁעָרִים בְּעִיר אֲמִרֵיהָ תִאֲמֵר" (משלי
 א כא)
 ונ' "לְהַוְדִיעַךְ קִשְׁטֵי אֲיִמְרֵי אֲמֵת לְה[שיב] אֲמִרִים אֲמֵת לְשׁוֹלְחֶיךָ" (משלי
 כב כא)
 ואתה ק'. אל נא.

[ד]

האומרים ימהר יחישה. דחה ולעזרינו חושה.
 ותיגזר אומר ויקם לך נר[חישה]. תלדזת אימר דרושה.
 היות שומר אכן הראשה. ותמחה הטאת חרושה. 25
 ותאמר והיה אדם ירישה. ותשא קדושה. היות במורשה. קדוש.

[ה]

קלע אומרת אני ואפסי. קיניין אמריך בחפסי. קימיני אימרתך בתפש[י].
 רחשי להאמריך. רומם הדורי מאמריך. רומה והושיעינו באמריך.
 שומעי אמריך כי נעימו. שור ושומרי אימר ירמו. שוקדי לישמור [...]
 ירוחמו.
 תקים אימר על כנו. תוסיף במשמרו להכינו. תלפיות כמאמ[ר.. נו]. 30
 אל נא. לע' תע' במשמר אימר.

[ו]

את מכורי לייזנים תיפדה. אימרת מאמריך תעדה
 בני יזנים בייזנית תנא. בני יונה בו ישעך תחדה.
 גואלינו מיוון ותובל. גזעינו נשלח על יובל.
 דרשי אמרות סודך וגובל. דלה מתולגת גוי נבל.
 המון המאמיר תחליץ. הושיעם מכל לץ. 35
 ופלא אימר אמרים לפלץ. ולב דרשי אמריך תעלץ.
 זכור אימרת אנכי מגן. זמירות אמריך אימר ינגן.
 חושקי אימרתך הגן. חננם כי אתה שמש ומגן.
 [טו] עמי אמריך תיטיב. טוב כי אתה שש להיט[יב].

[י..] מילתך תטיף. יטפו עסיס ובד תעט[יג] 40

[כ.. ...] תכביד. כל מאסיהם תא[ביד]

[ל.. ...] ?שזים רב?יד?. לשמור כמאז [יד..]

- [מ.. ..] לבאר. מוֹשְׁעוֹת בְּימָאִירֶךְ תִּפְאָר.
 [ג..] עֵיקֶשׁ מֵהֶם תִּבְעָר. נִיטְעִיהֶם מֵאָרֶץ תִּנְעָר.
 45 [ס..] עֵם בְּאִימֶרְתְּךָ שְׁשִׁים. שְׁשִׁים לָהֶם נָס לְהִיּוֹת מִתְּנוּסָסִים.
 [ע..] אִימָר תַּעֲדִיף רְסִיסִים. עֲשׂוֹת אִימֶרְתְּךָ בְּבֵרִית מִתְּבוּסָסִים.
 [פּוֹת] חֵי לְךָ לְשׁוֹן אִימָרִי אֲמַת. פְּקוּד כִּי בְּפִיהֶם לְשׁוֹב אִימָרִי (אִימָרִי) אֲמַת.
 [צ..] אִימָר חֹסֵד וְאֲמַת. צְנִיף עֲתָרַת שְׁלוֹם וְאֲמַת.
 [קו] רָאָה אֲמָרִיהַּ בְּפִיתְחֵי שְׁעָרִים. קָנָה וּסְלַח לְכָל נִישְׁאָרִים
 50 [רב] בּוֹת אִימָר לְהוֹשִׁיב שְׁעָרִים. רִבְתִּי שׁוֹמְרִים תְּמוֹךְ מֵאֲשׁוּרִים.
 [שי] תִּשְׁעַ לְאִימֶרְתְּךָ אֲמָרִים. שְׁעָה אֲמָרִים בְּעַם לְךָ מֵאֲמִירִים.
 [תו] לְדוֹת אִימָר לְעֲשׂוֹת מִשְׁמֹרִים. תִּלְפִּיֹת בְּמִקְדָּשׁ וּשְׁיֶרֶךְ מִזְמֹרִים.

[ז]

- ובכן.
 [אפ] רִים כִּיֹּנָה פּוֹתָה אַחֲרֶיךָ מִשְׁכַּתָּה
 בְּאֶרֶץ צִיָּה וְצַלְמוֹת אֹתָהּ הִימְשַׁכְתָּה
 55 [ג..] רֹת וּנְוֵרָאוֹת וְאֲמָרִים לִיבָה גְדַשְׁתָּה.
 דִּיבְרוֹת וְאֲמָרֹת טְהוֹרֹת תּוֹכָה חִיבַשְׁתָּה.
 [ה..] וְאַרְגָּמָן וּמְשִׁי עֲדִייהַּ הִילְבַּשְׁתָּה
 וַיֹּנָה תִמָּה בְּשׁוֹבְכָה חִימַשְׁתָּה
 [ז..] לְהַזְכֹּרֹת וּבְהִזְהָרוֹת זִיכְרָה שִׁיעֲשַׁעְתָּה.
 60 חַתּוּמָה וְחֹתֶם אֲמַת כִּי בְּשִׁירָה [ת..] ה.
 טַעֲמִים וּמְסוּרֹת וְכָל יֶקֶר לָהּ חֲשַׁתָּה.
 יוֹנְתִי בְּחֶגְוֵי הַסֶּלַע יִשְׁרַתָּה.
 [כ..] לְרֵאוֹת הַקְּלוֹ הַמִּים הַיָּבֵשְׁתָּה.
 לְכַף רֹגְלִי לֵלֵא מִצַּאתָה כְּפִיהַּ שְׁמַרְתָּה.
 65 [מ.. ..] תְּהָה זְעוֹמִים רוּחַ הַיִּנְשַׁפְתָּה.

נטה ושליחות החזירה ואותה לא נטשתה.

[ס.. לע]ת ערב ומאמרה היכשרתה.

עלה זית (טרף) בפיה שובבתה.

[פ..] וקיבלה למוצא דברה לבל שיניתה.

צוהר עיניה כיונים מבעד השבתה. 70

[ק.. ..]ה מקדם לאפרוחיה שיכללתה.

ריבם כיונים ביניהם שכנתה.

[ש..] ולא הימירה שם בשם אחר חלילה לא שכחתה.

[ת..] איבר כנשר ותעל למדור אשר שאלתה.

[ח]

שאלתה תמה ותמימה. [י..]מם חתומה. ומחוטמה כחמה ואני חומה. 75

חכמה מיום ניתחכמה [י.. ...]מומה מכל אומה לשמש דומה

וברא מדמימה אוהביה מדמה כצאת [י..]דומה.

כיונה לא הימירה ואם הימירה האמירה.

כיונה נאה בהילוכה הולכה.

כיונה מבכרת בכל ראש חודש וחודש. והיא ביכוריה בהדרי קו' 80

[כיונה מכרת] גזליה וחלונה. והיא מישגחת מחרך חלונה.

יונה הביאה שמן זית [י.. ...]עמים ילכו לאורה

תאמר ותאביר איבר כעננים. ות[י..]ה לא[י..]

[י..] שרוף וירקרק. מנהמת מקלסת ומשבחת עים [י..].

[י.. ...]ק?ק?י בכנפיהם ומקדישים. ק'ק'ק' ככ [וקרא] 85

1 [אמרת] אלוה צרופה: על פי הפסוק המובא בשרשרת הפסוקים. **אמת לשומריה:** לצירוף "אמת" ו"שמירה" ראה תהלים קמו ו: "השמר אמת לעולם". **2 תנופה:** כנראה רומז לתנופה שבה התקדשו הכהנים לעבודתם, ראה שמות כט כד: "ושמת הכל על פני אהרן ועל פני בניו והנפת אתם תנופה לפני ה'". לחלופין, תנופה יכולה להתפרש ככינוי כללי לעבודת הכהנים, שבמסגרתה היו מניפים חלקים מן הקרבנות ועוד. [י..] **ים שית לחנפה:** מתבקש כאן כינוי

לגויים (אולי: בוגדים), והפייטן מבקש שהקב"ה ישימם לדיראון ולהשחתה. במילון ההיסטורי ניתן כאן הערך "חנפה", וזו העדות היחידה לערך זה. ברם, ניתן להבין את הצורה כצורת מקור מוארך בבניין פיעל. ושמה אף הכוונה כאן היא למילה להנפה, ונקט המעתיק ח' במקום ה' (והשווה לקדושתא הקודמת: חפרה תחת הפרה, צוחלת תחת צוהלת, ועוד). כך נותח במילון ההיסטורי בקינה קלירית לתשעה באב העוסקת ביהויכין המלך: "שבתה בימיו דת הצרופה, שת אריאל לחנפה". וראה ישעיהו ל כח: "וְרוּחוֹ כְּנַחַל שׁוֹטֵף עַד צְאֹר יִחָצֵה לְהַנְפֵּה גוֹיִם בְּנִפְתַּת שָׁא" – והכוונה היא כניגוד לתנופה החיובית של הכהנים - הנפה שלילית ופיזור של הגויים. וראה לעיל בעמ' 106.

3 גוזר אמיר: על פי איוב כב, כח: "וְתִגְזַר אֹמֶר וַיִּקָּם לָךְ", וכאן מוסב כנראה על הקב"ה, המצווה את ישראל. **מציבו:** מקיימו. **גוי...** מצוו: העם שהגביהו א-לוהיו, על פי דברים כו יח: "וְהָאֱמִירָךְ הַיּוֹם לִהְיוֹת לוֹ לְעַם סֻגְלָה". ... **4 חצבו:** נראה שיש לפרשו: הפקידו, נתנו (כלומר, הפקידו על שמירת הבית. ואולי יש להשלים "דלג" בפתיחת הטור). וללשון חציבה בהוראת בנייה, ייסוד, ראה למשל ישעיהו נא א: "הַבֵּיטוּ אֶל צוּר חֲצֻבְתֶּם וְאֶל מַקְבַּת בּוֹר נִקְרְתֶם", וכן משלי ט א: "חֲכָמוֹת בְּנֵתָה בֵּיתָה חֲצֻבָה עֲמוּדֶיהָ שְׁבָעָה". **דרש אימרתו:** על פי תהלים קיט מה: "פִּקְדֵיךָ דְרָשְׁתִּי", ועוד. **ולא העציבו:** על פי תהלים עח מ: "יִמְרוּהוּ בַמִּדְבָּר, יַעֲצִיבוּהוּ בִישִׁימוֹן".

5 השולח אימרתו להורות: על פי תהלים קמז טו: "הַשְׁלַח אִמְרָתוֹ אֶרְצֵךְ עַד מְהֵרָה יִרוּץ דְבָרוֹ", וכן בראשית מו כח: "וְאֵת יְהוּדָה שְׁלַח לְפָנָיו אֶל יוֹסֵף לְהוֹרֹת לְפָנָיו גִּשְׁנָה". **הוא...** **יעשה:** דברי בלעם בבמדבר כג יט: "הֵהוּא אָמַר וְלֹא יַעֲשֶׂה וְדַבֵּר וְלֹא יִקְיַמְנָה". **לערות:** להחריב, ראה תהלים קלז ז: "זָכַר ה' לִבְנֵי אֲדָוִם אֵת יוֹם יְרוּשָׁלַם הָאֱמִירִים עָרוֹ עָרוֹ עַד הַיּוֹסִיד בָּהּ", ונראה שעניינו כאן 'להפר את דברו'. **6 מראש קורא דורות:** על פי ישעיהו מא ד: "מִי פִעַל וַעֲשֶׂה קִרְא הַדְּרוֹת מִרְאֵשׁ". **ואמרותיו אמרות טהורות:** על פי הפסוק שבשרשור.

7 בו לעד נחסה: ראה תהלים עא א: "בְּךָ ה' חֲסִיתִי אֵל אֲבוֹשָׁה לְעוֹלָם" (והמילים "עד" ו"עולם" מקבילות. ראה למשל תהלים קמח ו: "וַיַּעֲמִידֵם לְעַד לְעוֹלָם").

בו חיל נעשה: על פי תהלים ס יד: "בְּאֵלֵהִים נַעֲשֶׂה חֵיל וְהוּא יְבוֹס צְרִינוֹ". **8 באנשי מעשה:** לצירוף "אנשי מעשה" ראה איוב לז ז: "לְדַעַת כָּל אֲנָשִׁי מַעֲשֵׂהוּ", והוא רווח בלשון חז"ל, למשל בתוספתא סוכה ד ב בהקשר לשמחת בית השואבה במקדש: "חסידיים ואנשי מעשה היו מרקדין לפניהם באבוקות...". וכאן אולי מוסב על אברהם (ובהרחבה על האבות) על פי האמור: "אֵתָה הוּא ה' הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר בְּחַרְתָּ בְּאַבְרָם" (נחמיה ט ז). **בוטח... השה:** מגן אברהם, שאמר "אֱלֹהִים יִרְאֶה לּוֹ הַשָּׂה לְעֵלָה בְּנִי" (בראשית כב ח; וייתכן שהוזכר כאן השה גם בשל תרגומו הארמי – אַמְר). ללשון חוק בהקשר אמירה ראה בהמשך: "חוק להם עימו אנכי בצרה". וללשון ביטחון לצד הגנה ראה תהלים כח ז: "ה' עֲזָי וּמִגְנִי בּוֹ בָטַח לְבִי", וכן תהלים קטו ט (ובשני הפסוקים העוקבים): "יִשְׂרָאֵל בָּטַח בְּה' עֲזָרְם וּמִגְנָם הוּא". ונראה שהשתמש כאן בשל האקרוסטיכון בבניין קל במשמעות הפעיל, גרם לביטחון.

9 זבול: כינוי מקובל למקדש, על פי מלכים א ח: "בְּנֵה בְּנֵי יְהוָה בֵּית זָבַל לְךָ מְכוֹן לְשִׁבְתְּךָ עוֹלָמִים". **ישמור ביראתך:** ימלא משמר אימר את תפקידו במקדש. לשימוש פועלי בשורש שמ"ר בהקשר זה ראה למשל יחזקאל מד: "הֲמָה יָבֹאוּ אֶל מִקְדָּשִׁי וְהֵמָּה יִקְרְבוּ אֶל שַׁלְחָנִי לְשִׁרְתִּי וְשָׁמְרוּ אֶת מִשְׁמְרָתִי". **10 חיי:** כינוי לה'. **במקדש לראותך:** על פי הפסוקים העוסקים במצוות הראייה במקדש, למשל: "שְׁלוֹשׁ פְּעָמִים בַּשָּׁנָה יֵרָאֶה כָּל זְכוּרְךָ אֶת פְּנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחָר" (דברים טז טז). וראה גם בדברי ה' לשלמה עם השלמת בניית הבית: "וְהָיָה עֵינֵי עַלְבֵי שָׁמַיִם כָּל הַיָּמִים" (מל"א ט ג). **11 טוהר... יברירו:** תתברר טהרתם וישבו למתכונתם ולתפקידם. (לצורה תוכנם ראה לעיל – "טרב זרד וסריג לתכנו להשיבה"). והשווה: "כָּל־הַבְּרוּרִים לְשַׁעְרֵים בְּסָפִים מְאֵתִים וְשָׁנִים עֶשְׂרִים..." , בעניין תפקידי הכהנים (דהי"א ט כב). וכנראה מתייחס לבירור ייחוס הכהנים לעתיד לבוא, ככתוב: "וַיֵּשֶׁב מִצְרָף וּמִטְהַר כֶּסֶף וְטָהַר אֶת בְּנֵי לְוִי וְזָקַק אֹתָם כְּזָהָב וּכְכֶסֶף וְהָיָה לֵה' מְגִישֵׁי מִנְחָה בַּצִּדְקָה" (השורש בר"ר בא בבניין פיעל פעם יחידה במקרא בדניאל יא לה: "לְצַרוּף בָּהֶם וּלְבָרַר וּלְלַבֵּן עַד עֵת קֶץ כִּי עוֹד לְמוֹעֵד", בעניין צירוף וטיהור). ואולי אזכור הטהרה רומז גם לעניין חנוכה, שבו טימאו היוונים את המקדש וטיהרוהו הכהנים. **12 יוונים:** כינוי לגויים, הרומז גם לשם מקום המשמר. **בבשתם יחפירו:** יבושו, ראה תהלים לה כו: "יִבְשׁוּ וַיִּחְפְּרוּ יַחְדָּו שְׁמַחֵי רַעְתִּי יִלְבְּשׁוּ בִשֵׁת וְכָל־מָה הַמְּגַדִּילִים עָלָי".

13 כתב אמריך יפקיחי: דברי תורתך יפתחו עיני ויחכמוני. ראה תהלים קיט יח: "גַּל עֵינַי וְאֲבִיטָה נְפִלְאוֹת מִתּוֹרָתְךָ", וכן תהלים יט ט: "מִצְוֹת ה' בָּרָה מְאִירַת עֵינַיִם". **14 להתרגלי במגדלות מרקחי:** לעסוק ברגילות ודרך קבע בתורה. ללשון להתרגל בהקשר זה ראה ספרי במדבר פרשת קרח פ'סקא קיט: "משלמד דוד תורה ונתרגל בה מהו אומר טוב לי תורת פיך מאלפי זהב וכסף", וכן בנוסח ברכת ההשכמה: "יהי רצון... שתרגילני בתורתך" (בבניין הפעיל אמנם). **מגדלות מרקחי:** על פי הפסוק המובא בסמוך, הנדרש על לימוד התורה. ראה שיר השירים רבה (וילנא) פרשה ה: "מגדלות מרקחים", אמר ר' תנחומא: מה מגדלות הרקח הזה יש בו מכל מיני בשמים, כך תלמיד חכם צריך להיות מלא מקרא משנה ותלמוד והלכות ואגדות". **יערוף כמטר לקחי:** על פי הפסוק שבשרשרת הפסוקים.

מעניינת בחירת הפסוק השני בשרשרת, שבניגוד לחבריו אינו כולל את המילים "אמר" או "אמרה", אלא את המילה "מור". נראה אפוא שהפייטן קישר את המור לאמירה, ואולי יש בכך כדי להעיד על התפיסה הדקדוקית שעמדה בתודעתו, שלא חייבה שלושה עיצורי שורש. וראה לעיל עמ' 69. יש גם לשים לב שנטופת המור המוזכרת כאן מתייחסת לשפתיים, ולכן קרוב הדבר לדורשה מלשון אמירה (עוד יש לציין שהשורש נט"ף אכן משמש במקראות במשמעות אמירה. כך למשל ביחזקאל כא ב: "בֶּן אָדָם שִׁים פְּנֵיךָ דָרָךְ תִּימְנָה וְהִטָּף אֶל דָּרוֹם וְהִנְבֵּא אֶל יַעַר הַשָּׂדֶה נִגְב").

15 וגואלי ופודי: ללשון גאולה ופדיון יחד ראה ירמיהו לא יא: "כִּי פָדָה ה' אֶת יַעֲקֹב וּגְאָלוּ מִיַּד חֶזֶק מִמֶּנּוּ" (ויושם לב לכתוב החסר של המילה בציטוטה בשרשרת הפסוקים, לעומת הכתיב המלא בשימוש החופשי). **וגולל אליו נודי:** ודורש את נדודי ואת תלאותי. על פי תהלים נו

ט: "נְדִי סִפְרָתָה אֶתָּה שִׁימָה דְמַעְתִּי בְנֹאדְךָ הֲלֹא בְסִפְרָתְךָ". וראה בבלי שבת קה ע"ב: "כל המוריד דמעות על אדם כשר הקדוש ברוך הוא סופרן ומניחן בבית גזזיו, שנאמר 'נדי ספרתה אתה שימה דמעתי בנאדך הלא בספרתך'".

16 וגומר לטוב בעדי: ראה תהלים קלח ח: "ה' יְגַמֵּר בְּעַדִּי". **ומטליל תחי:** מוריד טל של תחייה. **להגביר הודי:** להרבות כוחי וכבודי. לצירוף גבורה והוד ראה דברי הימים א כט יא: "לך ה' הַגְדִּלָה וְהַגְבִּירָה וְהִתְפַּאֲרַת וְהִנְצַח וְהִהוֹד", וכן תהלים מה ד: "חָגוּר חֲרָבָךָ עַל יָרֵךְ גִּבּוֹר הוֹדְךָ וְהִדְרָךְ".

17 מאמיריך: מייחדיך ומנשאיך, על פי דברים כו יז: "אֶת ה' הֶאֱמַרְתָּ הַיּוֹם לְהִיּוֹת לְךָ לֹא-לֵהִימ". **בכל מאמר:** כנראה: בכל תפילה ואמירה. **מלכותך במ נאמר:** על פי תהלים קמה יא: "כְּבוֹד מְלֻכּוֹתֶיךָ יֵאמְרוּ". **18 נגינות אימר יאמר:** על פי ישעיהו לח כ: "וּנְגִנּוֹתַי נִנְגְנָן כָּל יְמֵי חַיֵּינוּ עַל בֵּית ה'". וראה לעיל בקדושתא לישבאב: "נגינות להרנין אישור". **נחמו נחמו תאמר:** על פי ישעיהו מ א: "נַחֲמוּ נַחֲמוּ עַמִּי יֹאמֶר אֱלֹהֵיכֶם". והשווה כאן בסמוך: "צהלי ורוני תזמר", במבנה מקביל הכולל ציטוט של פתיחת נבואת הנחמה. וכן בהמשך: "ותאמר והיה אדום ירישה". **19 ששים על אימרתך:** על פי תהלים קיט קסב: "שֶׁשׁ אֲנֹכִי עַל אֲמַרְתְּךָ כְּמוֹצֵא שֶׁלֵּל רָב". **בכל לב:** ראה בתהילים קיט קמה: "קָרָאתִי בְּכָל לֵב עֲנִי ה' חֲקִיךָ אֲצַרָה", ועוד. **סמכם:** ראה תהלים קיט קט"ז: "סִמְכֵנִי כְּאֲמַרְתְּךָ וְאָחִיָּה" (סביר להניח כי פסוק זה נבחר על ידי הפייטן בשל שימוש בשורש אמ"ר). **ודבר... לב:** על פי המשך הפסוק מישיעהו: "דְּבָרוּ עַל לֵב יְרוּשָׁלַם וְקִרְאוּ אֵלָיָהּ כִּי מְלֵאָה צָבָאָה כִּי נִרְצָה עֲוֹנָה".

20 להניק חלב: על פי ישעיהו ס טז: "וַיִּנְקֶתָ חֵלֶב גּוֹיִם וְשֵׁד מְלָכִים תִּינְקִי". הפייטן נקט לשם החרוז את צורת הנסמך חלב, כמו בפסוק, אף שכאן השימוש הוא בנפרד. האות חי"ת מנוקדת בסימן הארצישראלי לסגול (שתי נקודות מלכסנות אך בכיוון הפוך מהצירה), ונראה שזו פעם יחידה בכל הפיוטים שבה בא סימן זה, וכנראה ביקש הנקדן לבדל את הצורה חלב מן החלב במשמע שומן. **עטרה... לב:** על פי ישעיהו סא א: "לְחַבֵּשׁ לְנִשְׁבְּרֵי לֵב" (הפועל לחבוש נאמר בהקשר של לבישת מגבעות על הראש, ראה למשל שמ' כט ט, והעטרה שייכת לאותו שדה סמנטי, ראה למשל יח' טז יב).

21 פקוד: זכור והושיע. **פינתך:** כינוי לירושלים, על פי ישעיהו כח טז: "הֲנִי יֹסֵד בְּצִיּוֹן אֲבָן אֲבָן בַּחֵן פִּנֵּת יִקְרָת". והשווה בקדושתא לחנוכה שנכתבה בידי מעתיק פיוטי הדותהו: "פינתך תפאר". ובפיוט של ר' פינחס לחנוכה: "נר פינתך תיטיב בטוב". **22 צהלי ורוני תזמר:** תאמר לישראל: "צהלי ורפי יושבת ציון" (ישעיהו יב ו, וראה שם יב ה: "זָמְרוּ ה' כִּי גֵאוֹת עָשָׂה..."). לחלופין ניתן להבין שהפועל תזמר מוסב על ישראל, ופחות נראה. **צחות:** על פי ישעיהו לב ד: "וְלִשׁוֹן עֲלִיגִים תִּמְהַר לְדַבֵּר צָחוֹת". **אמריה תאמר:** על פי הפסוק הפותח את השרשרת.

23 האומרים ימהר יחישה: מי שאינם מאמינים בנבואת ה', על פי ישעיהו ה יח-יט: "הוֹי מִשְׁכֵּי הָעוֹן בְּחֻבְלֵי הַשָּׂוֵא וְכַעֲבוֹת הָעֵגְלָה חֲטָאָה, הָאֲמָרִים יִמְהַר יְחִישָׁה מַעֲשֵׂהוּ...". **דחה:** הרחק. ויושם לב לפסיחה. **ולעזרינו חושה:** ראה תהלים כב כ: "לְעִזְרָתִי חוֹשָׁה", ועוד. **24 ותיגזר... לך:** על פי איוב כב כח: "וְתִגְזַר אוֹמֵר וַיִּקָּם לְךָ". הפסוק שם מוסב על האדם (איוב)

הפונה לה', אך כאן מפנהו הפייטן כלפי מעלה, בבקשה לה' שיגזור אמרות טובות על ישראל ויקיימן. **נרחישה**: נאמר. בלשון הפייטנים הפועל להרחיש רגיל במשמעות אמירה. ראה בבבלי ברכות יז א: "פיך ידבר חכמות ולשונך ירחיש רננות", וכן בפתיחה לשבעת טל קלירית: "ארש ושפה ולשון ארחיש בדבב לחשון". **תולדות אימר דרושה**: רצה את צאצאי משמר אימר. **25 היות... אבן הראשה**: החזירם לשמור ולשרת במקדש. **אבן הראשה**: על פי זכריה ד ז: "והוציא את האבן הראשה תשאות חן חן לה", וראה גם ישעיהו כח טז: "הגני יסוד בציון אבן אבן בחרן פנת יקרת". **25 חטאת חרושה**: על פי ירמיהו יז א: "חטאת יהודה כתובה בעט ברזל... חרושה על לוח לבם". **26 והיה אדום ירישה**: ציטוט מברכת בלעם, במדבר כד יח, וענינו הורשת האויבים מהארץ. **ותשא קדושה**: אולי: תקבל ותקח את הקדושה שתיאמר. **היות במורשה**: בהיות ישראל בארצם, על פי שמות ו ח: "והבאתי אתכם אל הארץ... ונתתי אתה לכם מורשה".

27 קלע: פגע, נצח, על פי שמואל א פרק כה כח: "ואת נפש איביך יקלענה בתוך כף הקלע". **אומרת אני ואפסי**: כינוי למלכות אדום, על פי ישעיהו מז ח: "שמעתי זאת עדינה היושבת לבטח האמרה בלבבה אני ואפסי עוד" (מוסב על בבל). **קיניין אמריך בחפסי**: אולי: בעת שאקנה את תורתך לכשאחפשנה ואבקשנה, על פי משלי ב ד: "אם תבקשנה ככסף וכמטמונים תחפשנה, אז תבין יראת ה' וידעת אגלהים תמצא". והתורה מכונה קניין, ראה משנת אבות ו י: "חמשה קנינים קנה הקדוש ברוך הוא בעולמו ואלו הן: תורה קנין אחד... דכתיב ה' קנני ראשית דרכו קדם מפעליו מאז". **קימיני אימרתך בתפשי**: אולי: קיימני בעת אתפוס אמרתך ואלמדה. ללשון תפ"ש בהקשר לתורה ראה ירמיהו ב ח: "הפנהים לא אמרו אינה ה' ותפשי התורה לא ידעו". ותרגם יונתן: "ומלפי אוריתא". **28 רוחשי... מאמרך**: את ישראל המתפללים לייחדך ולפארך, ומפוארים כדברך ("הדורי מאמרך"), הגבה והעלה. ולצורת הסמיכות המופסקת ראה לעיל בעמ' 132. **רוחשי**: ראה לעיל "נרחישה". **רומה והושיענו**: ראה ירמיהו ב כז: "קומה והושיענו". **29 שומעי... נעמו**: על פי תהלים קמא ו: "ושמעו אמרי פי נעמו". **שור**: ראה. **ושומרי אימר**: כהני משמר אימר. שמא אפשר להשלים **שוקדי לשמור [דלתיך]**: על פי משלי ח לד: "אשרי אדם שמע לי לשקד על דלתתי יום יום לשמור מזוזת פתחי". וראה בקדושתא למשמר חיזיר: "דלתותיך לשמור יושקד" **30 תקים... כנו**: על פי בראשית מ יג: "ישא פרעה את ראשו וישיבך על פניך", ועוד. **להכינו**: להעמידו. נראה שהניקוד בשורוק תחת חולם הוא שגגה בעלמא. **תלפיות**: כינוי מקובל למקדש, על פי בבלי ברכות ל ע"א: "מאי קראה 'כמגדל דויד צוארך בנוי לתלפיות', תל שכל פיות פונים בו". וראה בהמשך הקדושתא: "תלפיות במקדש ושמן מזמרים". נראה שדרוש כאן פועל בתוספת כינוי חבור, כדוגמת "כמאמרך לכוננו" (ההשלמה שהציע קאהלה, "כמאמרינו", אינה נראית, שכן היא מסיימת בתנועת u, ובנוסף, דרך כלל הפייטן כולל אות שורשית נוספת בחרז).

31 מכורי ליונים: כינוי לישראל בגלותם, על פי יואל ד ו: "ובני יהודה ובני ירושלים מכרתם לבני הינים למען הרחיקם מעל גבולם". לצורת הסמיכות המופסקת ראה לעיל בעמ' 132. **אימרת... תעדה**: התקשט בדברי מפאריך ומנשאיק (וראה דברים כו יז: "את ה' האמרת"). ללשון עדה במשמע מופשט ראה איוב מ י: "עדה נא גאון וגבה יהוד וקדר תלבש". ואפשר

שהפייטן רומז כאן לידו משמעות – אמרה פירושה אמירה, אך הדימוי ללבוש מתאים לאמרה הנזכרת במקורות חז"ל, ועניינה שפת החלוק (ראה למשל ירושלמי יומא א א: "אמרה להן יבא עלי אם ראו קורות ביתי שערות ראשי ואימרת חלוקי").

32 בני יוונים: על פי הפסוק הנזכר מיואל. **ביוונית:** בזכות משמר אימר, שמקומו ביבנית. **תנדא:** תרחיק, ראה ישעיהו סו ה: "שָׁמְעוּ דְבַר ה' הַחֲרָדִים אֶל דְּבָרוֹ אֶמְרוּ אַחֲיֵכֶם שְׁנֵאִיכֶם מִנְדִּיכֶם". **בני יונה:** כינוי לישראל, כניגוד לבני יוונים. הצירוף "בני יונה" עצמו מופיע רבות בהקשר לדיני הקרבנות, ראה למשל ויקרא ה ז. לכינוי ישראל בכינוי זה ראה בפיוט למוסף לסוכות בניקוד ארצישראלי שהועתק על ידי סופר הדותהו: "ברית נכונה וגם בבני יונה", ונראה שהכוונה לישראל שהרי העיסוק בפיוט הוא במוסף היום השישי לסוכות ואין בו קרבן עוף. לקישור בין בני יונה ליוון ראה גם אסתר רבה, פתיחתות: "יונתי ביון, תמתי באדום, שכל ימי יון היה בית המקדש קיים, והיו ישראל מקריבין בו תורים ובני יונה על גבי המזבח". **בו ישער תחדה:** ניתן לשער שבמקור נכתב "ביישער תחדה" (ראה יהלום, פיוט ומציאות, עמ' 114), והשווה: "צא ליישעינו" בפיוט למשמר חופה. **תחדה:** תשמח, ראה תהלים כא ז: "כִּי תִשְׂתַּחֲוּ בְרָכּוֹת לְעַד תִּחְדְּהוּ בְשִׂמְחָה אֶת פְּנֵיךָ". לצירוף ישועה ושמחה ראה למשל ישעיהו כה ט: "זֶה ה' קִיְנוֹ לֹא נְגִילָה וְנִשְׂמַחָה בְּיִשׁוּעָתוֹ". במילון ההיסטורי נותח הפועל כציווי של הפעיל, אך במקרא מתועדים רק הבניינים קל ופיעל, וסימן הפתח בתי"ו יכול לבוא תחת שווא נע.

33 גואלינו: נראה שיש להבין כצורת ציווי, גאלנו (וכך במאגרים). **מיוון ותובל:** כינוי לגויים שאליהם גלו ישראל. ראה למשל ישעיהו סו יט: "מִשְׁכֵּי קִשְׁתַּת תָּבַל וַיִּוֶן". **גזעינו... יובל:** על פי ירמיהו יז ח: "וְהָיָה כְעֵץ שֶׁתּוֹלַע עַל מַיִם וְעַל יוֹבֵל יִשְׁלַח שָׂרְשָׁיו". **34 דלה... נבל:** הוציאם מהסבל והעצב שגורמים להם האויבים. לצירוף תוגה ונבל ראה משלי יז כא: "יֵלֵד כְּסִיל לְתוֹגָה לֹא יִלָּא יִשְׂמַח אָבִי נָבֵל". לשורש יג"ה המיוחס לגויים המציקים לישראל ראה ישעיהו נא כג: "וְשִׂמְחֵתִי בְיַד מוֹגֵיךָ אֲשֶׁר אֶמְרוּ לְנַפְשֶׁךָ שְׂחִי וְנַעֲבְרָה". **גוי נבל:** על פי דברים לב כא: "וְאֲנִי אֶקְיָאֵם בְּלֹא עֵם בְּגוֹי נָבֵל אֲכַעִיסֵם".

סודך: כינוי מקובל לתורה. ראה למשל מדרש תהלים מזמור פג: "על עמך יערימו סוד. באין על עמך בשביל שאינן מקיימים את התורה, שנאמר 'סוד ה' ליראיו ובריתו להודיעם'". **וגובל:** כנראה צורה חלופית לגבול, על פי המסורת הארצישראלית. ראה למשל משנת כלאים ג א בכ"י קאופמן: "היה לה גובל גבוה טפח". נראה שכוונתו כאן לתורה, וכמו נכתב "סודך וגבולך". לא מצאתי דרשה ישירה שממנה עולה שגבול הוא כינוי לתורה, אך ישנם כמה מקורות שיכולים ללמד על כך. כינוי מקובל לתורה הוא "נחלה" (ראה למשל מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי פרק טו: "בהר נחלתך - תורה נקראת נחלה, וממתנה נחליאל וגומ'"), ונחלה וגבול הם מושגים קרובים הבאים יחד רבות במקראות (למשל ביהושע כד ל: "וַיִּקְרְבוּ אֹתוֹ בְּגָבֹל נַחְלָתוֹ", ואין הכוונה לקצה נחלתו אלא לארץ נחלתו). בנוסף, נאמר בתהלים עח נד: "וַיָּבִיֵאֵם אֶל גְּבוּל קְדֻשׁוֹ, הֲרֵזָה קִנְיָתָה יְמִינוֹ", ודרשו על כך חז"ל במכילתא דרבי שמעון בר יוחאי שם: "תורה נקראת קנין... בית המקדש נקרא קנין שנא' ויביאם אל גבול קדשו וגומ'...".

יבואו יש'... ויבנו בית המקדש... בזכות תורה שנקראת קנין". בנוסף דרשו חז"ל על הפסוק "וַיִּקְרָא יַעֲבֹץ לְאֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר אִם בָּרַךְ תְּבָרְכֵנִי וְהִרְבִּיתָ אֶת גְּבוּלֵי וְכוּ'" (דברי הימים א ד י) – "אם ברך תברכני – בתלמוד תורה, והרבית את גבולי – בתלמידים" (מכילתא דרבי שמעאל יתרו, מסכתא דעמלק פרשה ב). ואם כך שמא הוראת הצלעית היא: את חכמי התורה ואת תלמידיהם.

35 המון המאמיר תחליץ: תושיע את ישראל מאמירך מצרותיהם. **לץ:** כינוי לרשע ובהרחבה לגויים המשעבדים. ראה למשל ישעיהו כט כ "כִּי אֶפֶס עָרִיץ וְכָלָה לֵץ וְנִכְרְתוּ כָּל שִׁקְדֵי אָוֶן". **36 ופלוס:** ישר (במאגרים ניתן הערך השמני פֶּלֶס, אך אפשר שסימן הצירה מימין ללמ"ד מתייחס לתנועה שאחריה. קשה לראות בוודאות בכתב היד, אך נראה שאין סימן צירה לאחר הלמ"ד, ובמילים כעין אלו הנקדן מסמן דרך כלל את כל סימני הניקוד. השווה למילה "שמש" בהמשך), ונקט כנראה צורה הקרובה לפועל לפלץ שבסיום הצלעית. **לפלץ:** כנראה: להפיץ ולהרבות, ראה איוב ט ו: "הַמְרַגֵּז אֶרֶץ מִמְקוֹמָהּ וְעִמּוּדֶיהָ יִתְפַּלְצוּן", כלומר ירעדו ויזוזו ממקומם (השימוש בשורש פל"ץ במשמעות חיובית חריג בפיטונות). אפשרות אחרת – יגבר אימר על אמריהם של הלצים ויפלצם, יבטלם (והשווה: תהלים צד ד: "יִתְאַמְרוּ כָּל פְּעֻלֵי אָוֶן". והשווה ללשון הקליר: "יום פילצני כאויב ואשר זמם עשה"). **ולב... תעלץ:** תשמח לומדי תורתך. ללשון עלץ אצל לב ראה שמ"א ב א: "עֲלֹץ לְבִי בְּה' רָמָה קָרְנֵי בַּה'".

37 אמרת אנכי מגן: אמירת "אל תירא אברם אנכי מגן לך שְׁכָרְךָ הַרְבֵּה מְאֹד", בר' טו א. **זמירות... ינגן:** ראה ישעיהו לח כ: "וַיִּנְגְּנוּתִי נִינְגָן כָּל יְמֵי חַיֵּינוּ עַל בַּיִת הַ". **38 שמש ומגן:** על פי תהלים פד יב: "כִּי שָׁמַשׁ וּמִגָּן ה' אֱלֹהִים".

39 טועמי אמריך: לומדי תורתך, ראה תהלים לד ט: "טַעְמוֹ וּרְאוּ כִּי טוֹב ה'". טעם הוא כינוי מקובל לתורה, על פי הפסוק: "טוֹב טַעַם וְדַעַת לְמַדְנֵי כִּי בְּמִצְוֹתֶיךָ הֶאֱמַנְתִּי" (תהלים קיט טו). **שש להיטיב:** על פי ירמיהו לב מא: "וְשִׁשְׁתִּי עָלֵיהֶם לְהִטִּיב אוֹתָם". **40 מילתך תטיף:** תאמר ותקיים את דברך הטובים, על פי איוב כט כב: "אַחֲרַי דְּבָרֵי לֹא יִשְׁנוּ וְעֲלִימוּ תִטְּףוּ מִלְתִּי". **יטפו עסיס:** על פי יואל ד יח: "וְהָיָה בַּיּוֹם הַהוּא יִטְפוּ הַהָרִים עֶסֶסִים", וכאן הנושא הוא כנראה "טועמי אמריך" שנזכרו בטור הקודם, וכמשל להשפעת חכמה ולשגשוג. **ובד תעטיף:** סביר להציע כי נכתב במקור "ובר תעטיף", על פי תהלים סה יד: "לְבָשׁוּ כְרִים הַצֵּאן וְעִמְקִים יַעֲטֹפוּ בָר יִתְרוּעְעוּ אֶף יִשְׁירוּ". ויושם לב לחריזה המתחלפת בין "טיב" ל"טיף".

41 תכביד: סביר להציע את ההשלמה ידך. ללשון כובד יד על האויבים ראה למשל שמואל א ה ו: "ותכבד יד ה' אל האשדודים".

42 שים רביד: תעטרם ותשיבם לתפארתם, על פי בראשית מא מב: "וַיִּשֶׂם רְבֵד הַזָּהָב עַל צְוָארוֹ" (ואולי יש להשלים בתחילה: לצווארם). **לשמור כמאז:** אולי יש להשלים: בבית דוד.

43 מושעות בימאריך לפאר: ללשון ישועה ופאר ראה תהלים קמט ד: "כִּי רוּצָה ה' בְּעֵמֹ וּפְאָר עֲנֻיִם בִּישׁוּעָה". הצורה מושעות מופיעה פעם יחידה בתהלים סח כא: "הָאֵל לָנוּ אֵל לְמוֹשָׁעוֹת". הצורה בימאריך נותחה במילון ההיסטורי כבינוני בבניין הפעיל מהשורש או"ר,

כנראה כתחליף לשם העצם אור (ונקט מילה הפותחת במ' בשל הטור הפותח במ'). ואולי נכתב במקור במאורך. לצירוף אור ותפארת ביחס לישועת ה' ראה ישעיהו ס יט: "וְהָיָה לְךָ ה' לְאוֹר עוֹלָם וְאֵלֶיךָ לְתַפְאֲרֶתְךָ". **44 עיקש מהם תבער:** אולי על פי תהלים קא ד: "לִבְבִי עֲקָשׁ יִסּוֹר מִמֶּנִּי". ועל פי לשון הרבים בצלעית הבאה נראה שבתחילה היה כינוי נוסף לגויים, ושם יש להשלים בתחילה "נבר ו-", על פי שמואל ב כב כז: "עַם נִבְרַתְּבָר וְעַם עֲקָשׁ תִּתְפַּל" (וראה גם תהלים יח כז). לחלופים אפשר שנכתב בתחילה "נא". **ניטעיהם:** של הגויים. **מארץ תנער:** על פי איוב לח יג: "לְאַחַז בְּכַנְפוֹת הָאָרֶץ וַיִּנְעְרוּ רְשָׁעִים מִמֶּנָּה".

45 עם באמרתך ששים: ישראל, על פי תהלים קיט: "שֶׁשׁ אֲנֹכִי עַל אֲמַרְתְּךָ כְּמוֹצֵא שְׁלָל רֵב". ובתחילה היה כנראה פועל כדוגמת "שיש" או "שמח" **שיים... מתנוססים:** על פי תהלים ס ו: "נִתְתָּה לִירְאֵיךָ נֶס לְהִתְנוֹסֵס" (לצירוף הפועל 'שים' עם שם העצם 'נס' שעניינו דגל ראה במדבר כא ח: "עֲשֵׂה לְךָ שָׂרָף וְשִׁים אֹתוֹ עַל נֶס"). **46 אימר:** שמה היה כתוב "עדת אימר". ראה לעיל: "עדת אימר להניק חלב". **תעדיף רסיסים:** נראה שיש לקרוא תעריף, ועניינו השפעת טל, ראה דברים לג כח: "אֵף שָׁמְיוֹ יַעֲרֹפוּ טַל", והשווה לדב' לב ב: "יַעֲרֹף כְּמִטֵּר לִקְחֵי תִזַּל כְּטַל אֲמַרְתִּי". רסיסים הם טל על פי שיר השירים ה ב: "שָׂרְאִשֵׁי נִמְלֵא טַל קְוֹצוֹתֵי רְסִיסֵי לִילָה". וראה בקדושתא קלירית לשבועות: "ועבים הרעיפו רסיסים" (הן רע"ף והן ער"ף באים במקראות בהקשרים זהים). אם מקבלים את הנוסח תעדיף, יש להבין: תן בשפע. **בברית מתבוססים:** על פי יחזקאל טז ו: "וְאָעֲבֹר עֲלֶיךָ וְאֶרְאֶה מִתְבּוֹסֶסֶת בְּדַמִּי... וְאָבּוֹא בְּבְרִית אֲתָךְ". ועניינו כאן: באים בברית, ובפרט מקיימים את מצוות המילה (ולצירוף "ברית" ו"אמרה" ראה דברים לג ט, בברכת שבט לוי: "כִּי שָׁמְרוּ אֲמַרְתְּךָ וּבְרִיתְךָ יִנְצְרוּ"). במדרשי חז"ל נקשר התיאור שביחזקאל לדם ברית המילה. ראה למשל מכילתא דרבי ישמעאל בא מסכתא דפסחא פרשה ה: "נתן להם הקדוש ברוך הוא שתי מצוות, דם פסח ודם מילה, שיתעסקו בהם כדי שיגאלו שנאמר 'ואעבור עליך ואראך מתבוססת בדמך'"

47 פותחי לך לשון: ראה איוב לג ב-ג: "הֲיֵה נָא פְתַחְתִּי פִּי דַבְּרָה לְשׁוֹנִי בְּחַפְזִי. יִשֶׁר לְבִי אֲמָרִי וְכו'". **אימרי... אמת:** על פי משלי כב כא: "לְהוֹדִיעַךָ קִשְׁטֵי אֲמָרֵי אֲמֶת לְהַשִּׁיב אֲמָרִים אֲמֶת לְשִׁלְחִיךָ". ושיעור הטור: פקוד את ישראל הקוראים אליך וחפצים לשוב אליך באמת. **48 חסד ואמת:** צירוף רגיל במקראות. ניתן לשער שהמילה החסרה הינה ציווי, ואולי "צנף" או "צנף". וראה את האמור באהרן (ויקרא טז ד): "וּבְמִצְוַת בְּדִ יִצְנֹף". וללשון חסד ואמת בדימוי לבישה והתעטרות, ראה משלי ג ג: "חֶסֶד וְאֲמֶת אֵל יַעֲזְבֶךָ, קִשְׁרָם עַל גְּרָגְרוֹתֶיךָ". **צניף:** כתר, ראה ישעיהו סב ג: "וְהָיִית עֲטֹרַת תְּפָאֲרֶת בְּיַד ה' וְצִנִּיף מְלוֹכָה בְּכַף אֶלְהֵיךָ". **עתרת שלום ואמת:** ירמיהו לג ו: "וְגִלְתִּי לָהֶם עֲתֵרַת שְׁלוֹם וְאֲמֶת". נראה שהפייטן קישר בין "צניף" ובין "עתרת", שעניינה ריבוי ושפע, בשל הקרבה ל"עטרת".

49 קוראה... שערים: כינוי לישראל, על פי משלי א כא: "בְּרֵאשׁ הַמַּיּוֹת תִּקְרָא בְּפִתְחֵי שְׁעָרִים בְּעִיר אֲמָרִיָּה תֹאמַר". **קנה... נישארים:** פְּדָה, על פי ישעיהו יא יא: "וְהָיָה בַּיּוֹם הַהוּא יוֹסִיף אֶ-דְּנֵי שְׁנֵית יְדוֹ לְקִנּוֹת אֶת שְׂאֵר עַמּוֹ אֲשֶׁר יִשְׁאָר מֵאֲשׁוּר וּמִמִּצְרַיִם...". **וסלח לכל נישארים:** על פי ירמיהו נ כ: "בַּיָּמִים הֵהֵם וּבָעֵת הַהִיא נָאֵם ה' יִבְקֹשׁ אֶת עַוְן יִשְׂרָאֵל וְאִינְנוּ... כִּי אֶסְלַח לְאֲשֶׁר

אָשְׁאִיר". **50 רבבות אימר:** צאצאי אימר, על פי דברים לג יז: "וְהֵם רַבּוֹת אֶפְרַיִם וְהֵם אֶלְפֵי מְנַשֶּׁה". **להושיב שוערים:** שומרי השערים, ראה עזרא ב ע: "וַיִּשְׁבּוּ הַכֹּהֲנִים וְהַלְוִיִּם וּמִן הָעַם וְהַמְשָׁרְרִים וְהַשּׁוֹעֲרִים וְהַנְּתִינִים בְּעָרֵיהֶם". **רבתי:** כינוי לירושלים על פי איכה א א: "אֵיכָה יֵשְׁבָה בְּדָד הָעִיר רַבְּתִי עִם הַיְתֵה כְּאֶלְמֵנָה". **תמוך מאושרים:** על פי משלי ג יח: "עֵץ חַיִּים הִיא לְמַחְזִיקִים בָּהּ וְתַמְכֶיהָ מְאֹשֵׁר"

51 שית... אומרים: הושע את ישראל, לומדי תורתך. על פי תהלים יב ו: "...אֲשִׁית בְּיֵשַׁע יַפִּיחַ לוֹ. אֲמָרוֹת ה' אֲמָרוֹת טְהוֹרוֹת...". **שעה... מאמירים:** קבל תפילת עמך, המאמירים ומשבחים אותך. **52 תולדות... משמרים:** על פי הניקוד שבכתב היד מדובר כאן בבנין פיעל, והכוונה היא תפילה לה' שיביא את צאצאי אימר להיות משמרים במשמרם. ואולי כוונת הפייטן הייתה לצורת רבים של מְשַׁמֵּר, וראה נחמיה יג יד: "וְאֵל תִּמְח חֲסָדֵי אֲשֶׁר עָשִׂיתִי בְּבֵית אֱלֹהֵי וּבְמִשְׁמְרָיו". **תלפיות:** ראה לעיל, ונראה שקישר הפייטן את הכינוי תלפיות לענין התפילה והזמרה על פי דרשת חז"ל שנזכרה לעיל: "תל שכל פיות...". ואולי יש לקרוא בהיפוך כסמיכות - במקדש תלפיות.

53 אפרים... משכנה: על פי הושע ז יא: "וַיְהִי אֶפְרַיִם כִּיּוֹנָה פּוֹתָה אֵין לָב". הפייטן מסב כאן את התיאור בנביא, המגנה את ישראל על הליכתם אחר האומות, לשבח לעם שהלך אחרי ה' במדבר. **אחרך משכנה:** ללשון ראה שיה"ש א ד: "מְשַׁכְנֵי אַחֲרֶיךָ נְרוּצָה". **54 בארץ... המשכנה:** ראה ירמיהו ב ו: "הַמַּעֲלָה אֲתָנוּ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם הַמּוֹלִיךְ אֲתָנוּ בְּמִדְבַּר בְּאֶרֶץ עֲרָבָה וְשׁוֹחָה בְּאֶרֶץ צִיָּה וְצַלְמוֹת".

55 שמא יש להשלים גבורות ונוראות: על פי הצירוף המקראי "גיבור ונורא" (ראה דב' י יז), וכן ראה תהילים קו כא: "עֲשֵׂה גְדֻלוֹת בְּמִצְרַיִם. נִפְלְאוֹת בְּאֶרֶץ חָם נִרְאוֹת עַל יַם סוּף". **ואמורים:** כנראה עניינו אמירות, והכוונה לדבר ה' בהר סיני בקולות וברקים. במילון ההיסטורי ניתן על פי הניקוד הערך "אמור" שעניינו חלקי הקרבנות הפנימיים, וייתכן שאף לפי הניקוד הכוונה היא לדברים הנאמרים, צורה חלופית לאומר, אולי על פי הצורה אמורים שבלשון חז"ל. **ליבה גדשתה:** מילאת (הצירוף 'למלא לב' מופיע במקרא, ראה למשל קהלת ח יא, ונקט כאן את השורש גד"ש בשל מילת החרוז שהוא כולל בה את העיצור שי"ן [התארים מלא וגדוש באים בסמיכות במקורות חז"ל, כך למשל במשנת תמיד ה ד]). ייתכן שיד שנייה הוסיפה ניקוד טברני המורה על צורת פיעל (כך נותח במילון ההיסטורי). וראה לעיל בעמ' 119. **56 ואמרות טהורות:** על פי תהילים יב ז. **תוכה חיבשתה:** ראה יחזקאל טז י: "וְאָחַבְשָׁךְ בְּשֵׁשׁ", ונדרשו הפסוקים על יציאת מצרים כפי שהובא לעיל.

57 עדייה הילבשתה: על פי הפסוקים הסמוכים שם ביחזקאל: "וְאָכַסְךָ מְשִׁי וְאָעֲדָךָ עֲדִי". אפשר שבראש הצלעית נכתב "הוד", או "הדר", על פי הפסוק "עֲדָה נָא גְאוּן וְגִבָּה וְהוֹד וְהִדְדַר תִּלְבָּשׁ" (איוב מ י).

58 ויונה תמה: כינוי לישראל, על פי שיה"ש ה ב: "אֲחֹתִי רַעֲיִתִי יוֹנָתִי תַמְתִּי". **חימשתה:** על פי שמות יג יח: "וְחַמְשִׁים עֶלְזוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם", ונראה שהבין שעניינו הגנה ומחסה. וראה בבבלי שבת קל ע"א: "מה יונה זו כנפיה מגינות עליה, אף ישראל - מצוות מגינות

עליהן". **59** ייתכן שיש להשלים בראשית הטור: זכר כל או זכרה כל. **ובהזרות:** נראה שבשגגה ניקד קמץ תחת חולם מעל הו"ו. כמו כן, נראה שהמעתיק רצה לפתוח את העמודה השמאלית באות ז"ן (במקום באות חי"ת), ולכן שיבש במקצת את חלוקת הטורים. **שיעשעתה:** שימחתה בתורתך ובציוויך, על פי תהילים קיט קעד: "וְתוֹרַתְךָ שְׁעֵשְׂעִי", ועוד. **60 חתומה:** נראה שכוונתו לצניעותן של ישראל, שנותרו במצרים בתומתן על פי המדרש, כינה: "מה יונה זו צנועה, כך ישראל צנועים... מה יונה זו משעה שמכרת בן זוגה עוד אינה ממירה אותו באחר, כך ישראל משעה שהכירו להקב"ה לא המירוהו באחר". וראה מכילתא דרבי ישמעאל בא (מסכתא דפסחא פרשה ה): ומנין שלא נחשדו על העריות... ועליהם מפורש בקבלה גן נעול אחותי כלה, גן נעול אלו הזכרים, גל נעול מעין חתום אלו הנקבות". **חותם אמת:** ראה תלמוד ירושלמי סנהדרין פ"א ה"א: "חותמו של הקב"ה אמת". ואולי יש בטור גם רמז לתורה, וראה גיטין ס ע"א: "רבי שמעון בן לקיש אומר, תורה - חתומה ניתנה".

61 טעמים ומסורות: ראה ירושלמי מגילה פרק ד ה"א: "רבי זעורא בשם רב חננאל: ויקרא בספר תורת זה המקרא, מפורש זה תרגום, ושום שכל אילו הטעמים, ויבינו במקרא זה המסורת". וראה בן חיים, במלחמתה של לשון, עמ' 413. **וכל יקר:** כל כבודך, על פי איוב איוב כח י: "וְכָל יָקָר רֵאֲתָה עֵינֹי" (במילון ההיסטורי ניתן הערך יָקָר, על פי הניקוד, אך נראה להעדיף את הצורה שבפסוק. וראה גם בירמיהו כ ה: "וְאֵת כָּל יְקָרָה" **לה חשתה:** לה נתת (פועל יוצא). **62 יונתי בחגווי הסלע:** כינוי לישראל, על פי שיה"ש ב יד: "יוֹנְתִי בְּחַגְוֵי הַסֶּלַע בְּסֵתֶר הַמְּדַרְגָּה". **ישרתה:** הורית לה דרכים ישרות. לחלופין: אמרת לה (ומוסב על "יונתני"). **63 לראות הקלו המים:** בראשית ח ח: "וַיִּשְׁלַח אֶת הַיּוֹנָה מֵאֶתוֹ לְרֹאוֹת הַקְּלוֹ הַמַּיִם". **הובשתה:** אשר ייבשת, האם יבשו מי המבול. במקרא באה פעמים הרבה צורת הפעיל במשמעות 'ייבש'. ראה למשל יהושע ב י. **64 לכף רגל ללא מצאתה:** אפשר שחל כאן שיבוש בהשפעת החרוז המסיים ויש לקרוא "לכף רגל לא מצאה", והוא כינוי לישראל על פי האמור ביונת נח: "וְלֹא מְצָאָה הַיּוֹנָה מְנוּחַ לְכַף רַגְלָהּ" (בראשית ח ט). ואף בישראל נאמר כך בפרשת הקללות בדברים כח סה: "וּבְגוֹיִם הָהֵם לֹא תִרְגְּעַע וְלֹא יִהְיֶה מְנוּחַ לְכַף רַגְלָהּ". **כפיה שמרתה:** אולי כוונתו לשמירת רגליהם וצעדיהם של ישראל, על פי הפסוק: "רַגְלֵי חֲסִידָיו יִשְׁמְרוּ" (שמואל א ב ט).

65 זעומים: כנראה כינוי לאנשי דור המבול. ללשון זעם בהקשר זה ראה בראשית רבה נח פרשה לג: "רבי לוי אמר: ... דלא טפת ארעא דישראל במבולא, והוא שהקב"ה אומר ליחזקאל: 'ארץ לא מטהרה היא ולא גושמה ביום זעם'". **רוח הינשפתה:** על פי הלשון שבשירת הים: "נִשְׁפָּתָ בְּרוּחָךְ כְּפָמוּ יָם" (שמות טו י). **66 נטה:** נראה שמכוון לנוח שנטה ידו וקיבל את היונה בחזרה משליחותה, על פי בראשית ח ט: "וַיִּשְׁלַח יְדוֹ וַיִּקְחָהּ וַיָּבֵא אֹתָהּ אֵלָיו אֶל הַתְּבֵה" (לשון נטיית יד רגילה במקראות. ראה שמות ז יט ועוד). **ושליחות החזירה:** חזרה משליחותה (לחלופין ניתן להבין שיש לקרוא את המילה "החזירה" בה"א מופקת, והכוונה לשליחתה החוזרת של היונה [שם י]: "וַיִּחַל עוֹד שְׁבַעַת יָמִים אַחֲרַיִם וַיִּסָּף שְׁלַח אֶת הַיּוֹנָה מִן הַתְּבֵה". **67 לעת ערב:** על פי פסוק יא שם: "וַתָּבֵא אֵלָיו הַיּוֹנָה לְעֵת עֶרֶב וַהֲנִה עָלָה זֵית טָרֶף בְּפִיהָ". **ומאמרה היכשרתה:** ושליחותה הצלחת. המילה מאמר מופיעה במקרא

(במגילת אסתר בלבד) בהוראת מצווה, פקודה. ואולי רומז לדברים שנותנים חז"ל בפי היונה (בבלי עירובין יח ע"ב): "אמר רבי ירמיה בן אלעזר: מאי דכתיב והנה עלה זית טרף בפיה - אמרה יונה לפני הקדוש ברוך הוא: רבנו של עולם, יהיו מזונתי מרורין כזית ומסורין בידך, ואל יהיו מתוקין כדבש ותלויין ביד בשר ודם". **68 שובבתה**: זימנת והבאת לה (כבר במקרא הפועל 'שובב' לא משמש רק בהוראת השיב והחזיר, אלא אף בהוראת הסעה והזזה. ראה יחזקאל לט ב: "וְשִׁבְבִיתִיךָ וְשִׁשְׂאֲתִיךָ וְהֶעֱלִיתִיךָ מִיַּרְכְּתֵי צָפוֹן וְהִבֵּאתִיךָ עַל הָרֵי יִשְׂרָאֵל").

69 למוצא... שיניתה: לא הפרת הבטחתך. על פי תהלים פט לה: "לא אֶחְלַל בְּרִיתִי וּמוֹצֵא שִׁפְתַי לֹא אֶשְׁנֶה". **למוצא דברה**: ללשון ראה דנ' ט כה: "וְתִדַּע וְתִשְׁכַּח מִן מִצָּא דְבָר לְהַשִּׁיב וְלִבְנוֹת יְרוּשָׁלַם". **70 צוהר**: במקרא המילה צוהר מופיעה רק בהקשר תיבת נח: "צֹהַר תַּעֲשֶׂה לַתֵּבָה" (בראשית ו טז), ונראה שהפייטן רומז כאן למשל ולנמשל – לחזרת היונה לחלונה של התיבה, וכן לחזרת ישראל לירושלים ולמקדש, שנמשלו לאור. ראה למשל בראשית רבה (וילנא) פרשת חיי שרה פרשה נט: "ירושלים אורו של עולם, שנאמר (ישעיהו ס) 'והלכו גוים לאורך'".

עיניה כיונים מבעד: ישראל, על פי שיה"ש ד א: "הִנֵּה יָפָה רַעֲיַתִּי הִנֵּה יָפָה עֵינֶיהָ יוֹנִים מִבְּעַד לְצַמְתָּךְ". ואולי המילה מבעד משמשת את הפייטן גם כמילת יחס בהוראת 'בתוך', לאמור: הושבתה מבעד לצוהר.

71 לאפרוחיה שכללתה: כנראה מדבר בבניין ירושלים ובקיבוץ ישראל לתוכה. ראה תהלים פד ד: "נִכְסְפָה וְגַם כָּלְתָה נַפְשִׁי לְחֻצְרוֹת ה' לְבִי וּבְשָׁרֵי יִרְגָנוּ אֶל אֵל חַי. גַּם צָפוֹר מִצָּאָה בֵּית וְדָרוֹר קָן לָהּ אֲשֶׁר שָׁתָה אֶפְרָחֶיהָ אֶת מִזְבְּחוֹתֶיךָ ה' צְבָאוֹת מֶלְכִי וְאֵלֶיהִי". ובתרגום הארמי: "לחוד יונתא אשכחת ביתא...". ומסתבר שהמילה קן באה בראש הטור. **שכללתה**: הפועל 'שכלל' נזכר במקרא רק בארמית, ובהקשר לבניין ירושלים וחומותיה. ראה למשל עזרא ה ט: "בֵּיתָא דְנָה לְבָנָא וְאֲשֶׁרְנָא דְנָה לְשִׁכְלָלָה".

72 ריבם... שכנתה: נראה מלשון ריבוי, ריבויים (של האפרוחים) כיונים, וביניהם שכנת. על פי שיר השירים רבה: "מה יונה זו משוגרת רוגליות הרבה וחוזרת לשוכה, כך ישראל, הדא הוא דכתיב (הושע יא) 'יחרדו כצפור ממצרים', זה דור המדבר, 'וכיונה מארץ אשור', אלו עשרת השבטים, אלו ואלו והושבתים על בתיהם נאם ה'". ונראה שאין להבין כצורת פועל בעבר נסתר עם כינוי לגוף שלישי (ריבה אותם), שהרי הטורים פונים לה' בלשון נוכח, אלא כצורת מקור, בהוראת ריבויים. לחלופין, ייתכן שמדובר כאן בשם העצם ריב, בהוראת משפט. ראה דברי הימים ב יט ח: "וְגַם בִּירוּשָׁלַם הָעֵמִיד יְהוֹשֻׁפֵט מִן הַלְוִיִּים וְהַכֹּהֲנִים וּמֵרָאשֵׁי הָאֲבוֹת לְיִשְׂרָאֵל לְמִשְׁפַּט ה' וְלָרִיב וַיָּשְׁבוּ יְרוּשָׁלַם", וראה במדרש שם: "'עיניך יונים', עיניך הן סנהדרין שהם עינים לעדה, הדא הוא דכתיב 'והיה אם מעיני העדה'". והוראת הטור אפוא: שכנת בין שופטיהם, שנמשלו כיונים (ודרשו חז"ל כי שכינת ה' שורה בין הדיינים, על פי תהלים פב א: "אֱלֹהִים נִצַּב בְּעֵדֹת אֵל בְּקִרְבֵּי אֱלֹהִים יִשְׁפֹּט". ראה בבלי סנהדרין ו ע"ב – ז ע"א).

73 ולא... אחר: על פי המדרש שצוטט לעיל: "מה יונה זו משעה שמכרת בן זוגה עוד אינה ממירה אותו באחר, כך ישראל משעה שהכירו להקב"ה לא המירוהו באחר".

74 איבר כנשר: על פי ישעיהו מ לא: "יְקוּלֵּהוּ יְחַלְּפוּ כַח יַעֲלוּ אֲבָר פְּנִשְׁרִים". ואולי יש להשלים: "תאריך איבר", על פי יחזקאל יז ג: "הַנֶּשֶׁר הַגָּדוֹל הַגָּדוֹל הַכְּנָפִים אָרְךָ הָאֲבָר", או "תאבר איבר" על פי איוב לט כו: "הַמְּבִינְתָךְ יֶאֱבָר נָךְ יִפְרֹשׁ כְּנָפָיו לְתִימָן" (וראה שם בהמשך תיאור של קינון הנשר בגובה סלע ומצודה. וראה בהמשך כאן: "תאביר איבר"). **ותעל למדור:** "מדור" הוא התרגום הרגיל באונקלוס וביונתן ל"קן", למשל בפסוק "כי תגביה כנשר קינך" (ישעיהו מט טז) – "ארי תרים כנשרא מדורך". כאן משמש המדור כינוי למקדש, וראה בתרגום יונתן לישעיהו סג טו: "הִבֵּט מְשָׁמִים וַיֵּרָא מִזְבֵּל קִדְשֶׁךָ וְתִפְאֶרְתְּךָ" – "אסתכי מן שמיא ואתגלי ממדור קודשך ותושבחתך". **אשר שאלת:** אשר חפצת בו.

75 שאלתה: כנראה: חפצת, חשקת. **תמה ותמימה:** ראה במדרש: "מה יונה זו תמה – אף ישראל תמימים" (בגרסה הנדפסת מובא: "מה יונה זו תמה – כך ישראל נאים בהילוכן כשהם עולים לפעמי רגלים". אך נראה שיש כאן חוסר, ואיחוד של שתי דרשות. במקור נכתב: "מה יונה זו תמה – אף ישראל תמימים, מה יונה זו נאה בהילוכה – כך ישראל נאים בהילוכן..."). וראה בילקוט שמעוני רמז תתקפה: "מה יונה תמה אף ישראל תמימים להקב"ה... מה היונה הזו נאה בהלכה כך ישראל בשלש רגלים").

חתומה ומחותמה כחמה: ראה לעיל במדרש על צניעותם של ישראל כיונה, וכן נראה שכוונתו צמודה וקרובה לה', באהבה עזה כאש, על פי שיר השירים ח ו: "שִׁימְנֵי כַחוֹתֶם עַל לֶבֶךָ כַחוֹתֶם עַל זְרוּעֶךָ כִּי עֵזָה כְּמוֹת אֶהְבֶּה קֶשֶׁה כְּשֹׂאוֹל קִנְיָה רְשָׁפִיה רְשָׁפִי אֵשׁ שְׁלֵהֲבִתֶּיהָ". **ואני חומה:** שיר השירים ח י. **76 מיום ניתחכמה:** כנראה, קיבלה בסיני את תורתה וחכמתה. **לשמש דומה וברא:** על פי שיה"ש ו י: "יָפָה כְּלָבְנָה בְּרָה כַחמָה" (במילון ההיסטורי ניתן הערך ברא בבניין קל, לשון בריאה, אך נראה שפשוט יותר להסביר שיש כאן חילוף כתיב). **77 מדמימה... דומה:** אולי, משתיקה ומנצחת את אויביה, והיא ואוהביה דומים לשמש היוצאת בגבורתה, על פי הפסוק: "כִּן יֵאבְדוּ כָל אוֹיְבֶיךָ ה', וְאֶהְבִּיו כְּצֹאת הַשֶּׁמֶשׁ בְּגִבְרָתוֹ" (שופטים ה לא); ואולי מדמימה פירושו משתיקה את השאר ביופייה, על דרך דרשת חז"ל (בבלי גיטין פח ע"א: "חֲרָשׁ - שבשעה שפותחין נעשו הכל כחרשין. וראה בלשון הקליר בקדושתא לפרשת פרה: "כל פה ולשון מדמימה". וראה שיר השירים רבה פרשה ו: "ברה כחמה, אי מה חמה זו משמשת ביום ואינה משמשת בלילה, יכול אף ישראל כן ת"ל יפה כלבנה, מה לבנה זו משמשת ביום ובלילה דכתיב בה (בראשית א') ולמשול ביום ובלילה, כך ישראל הן הן בעולם הזה הן הן לעולם הבא, אי מה חמה ולבנה אין להם אימה, יכול אף ישראל כן, ת"ל אימה כנדגלות, כדגלין של מעלן, כגון מיכאל ודגלו גבריאל ודגלו, ומניין שיש להם אימה, שנאמר (יחזקאל א') וגביהן וגבה להם ויראה להם, רבי יהושע אמר אימה שלמטה".

81 כיונה... חלונה: על פי ההשוואות שבין ישראל ליונה במדרש שיר השירים פרשה א: "מה יונה זו משעה שמכרת בן זוגה עוד אינה ממירה אותו באחר, כך ישראל משעה שהכירו

להקב"ה לא המירוהו באחר, מה יונה זו נכנסת לקנה ומכרת את קנה ושובכה וגוזליה ואפרוחיה וחלונותיה, כך הן ג' שורות של תלמידי חכמים כשהן יושבין לפניהם, כל אחד ואחד מכיר את מקומו, מה יונה זו אע"פ שאת נוטל גוזליה מתחתיה אין מנחת שובכה לעולם, כך ישראל אע"פ שחרב בית המקדש לא בטלו שלש רגלים בשנה, מה יונה זו מחדשת בכל חדש וחדש גרן, כך ישראל מחדשין בכל חדש תורה ומעשים טובים".

וכן שם בפרשה ד: "מה יונה זו נכנסת לקנה ומכרת קנה ושובכה וגוזליה ואפרוחיה וחלונותיה, כך הן שלש שורות של תלמידי חכמים כשהן יושבין לפניהם כל אחד ואחד מכיר את מקומו... מה יונה זו מחדשת לה בכל חדש וחדש גרן, כך ישראל מחדשים להם בכל חדש תורה ומצות ומעשים טובים". **מישגחת מחרך חלונה:** על פי שיה"ש ב ט: "מִשְׁגָּחַ מִן הַחֲלֹנוֹת מְצִיץ מִן הַחֲרָכִים".

78 ואם הימירה האמירה: נראה שכוונתו שלא זו בלבד שלא המירה והחליפה את בן זוגה, אלא אף האמירה והגביהה אותו.

82 יונה... לאורה: על פי המשך שם: "מה יונה זו הביאה אורה לעולם, כך ישראל מביאין אורה לעולם שנא' והלכו גוים לאורך. ואימתי הביאה יונה אורה לעולם, בימי נח הה"ד (בראשית ח') ותבא אליו היונה לעת ערב והנה עלה זית טרף בפיה". וייתכן שרומז גם לשמן הזית העומד במרכז עניין טהרת המקדש בחנוכה. וראה לעיל בעמ' 30 דיון בעניין הקשר בין משמר אימר לחנוכה.

83 תאמר... כעננים: תצווה ותעלה ישראל מעלה מעלה. ראה איוב לט כו: "הַמְבִינְתָּךְ יֶאֱבֹר נְיָ... אִם עַל פִּיךָ יִגְבֶּיָה נְשָׂר". לדימוי לענן ראה ישעיהו ס ח: "מִי אֵלֶּה כָּעֵב תְּעוֹפִינָה וְכִיּוֹנִים אֶל אֲרֻבְתֵיהֶם". ואולי תאמר עניינו תגביה, לשון אמיר עץ? **84 וירקרק:** כנראה על פי הפסוק "כְּנִפֵי יוֹנָה נְחֹפָה בְּכֶסֶף וְאֶבְרֻתֵיהָ בִירְקָרֶק חֲרוּץ" (תהלים סח יד. ואולי במקום שרוף נכתב במקור חרוץ?). **מנהמת:** בלשון המקרא היונה הומה (יחזקאל ז טז: "כִּיּוֹנֵי הַגְּאִיּוֹת כָּלֶם הַמּוֹת") אך בלשון חז"ל היא מנהמת. ראה בבלי ברכות ג א: "שמעתי בת קול שמנהמת כיונה ואומרת: אוי לבנים שבעונותיהם החרבתי את ביתי ושרפתי את היכלי והגליתים לבין האומות". וראה גם בלשון הקליר בקדושתא לשבתות הנחמה: "אם הבנים כיונה מנהמת, בלב מתאוננת ובפה מתרעמת". **85 בכנפיהם:** אולי נכתב משיקי בכנפיהם, על פי יחזקאל ג יג: "וְקוֹל כְּנָפֵי הַחַיּוֹת מְשִׁיקוֹת אִשָּׁה אֶל אַחֻתָּהּ וְקוֹל הָאוֹפְנִים לְעַמְתָּם". והשווה ללשון ינאי בסיום קדושתא ליום הכיפורים: "ישיקו לפארו אלה מול אלה".

חיזיר שבע עשרה

כתב היד: אוקספורד d63.88-89

חיזיר ממליח שבע עשרה

[א]

אום משולת חיזיר. אביד במשמר חיזיר.
ברכה לקדקוד נזיר. בחור כאז תחזיר.
גרה לא יעלה. געור ואוכליו כלה.

דיברת משמרות גלה. דביר לשמור חיזיר [יעלה]

החיזיר ומשוליו תבאיש. הארץ לקול נפלדו תרעיש. 5

ותבעירה תחיש. ויבוש ש[וחט] שור ומכה איש.

ככ" שוחט השור מכה איש זבחה השנה עורף כלב מעלה מנח[ה דם] חיזיר
מזכיר לבונה מברך אוון גם המה בחרו בדרכיהם ובשיקוציהם נפשם
[חפצה] (ישעיהו סו ג)

"המיתקדשים והמיטהורים אל הגנות אחר אחת בתוך אוכלי בשר החזיר
והשקץ והעכבר יחדו יסופו נאום יי" (ישעיהו סו ז)

[1א]

יי עומסיו עזור. עדי אבד אויביו מחזיר.
אדום לידליקה מפזיר. אצילי מגן צנה מאזיר. ב'

[ב]

זה משמר ניגש. זבח באדום לעשות ניפגש.

חיזיר ממלח נירגש. חזות לעשות בית קש. 10

טבח גדול יש לו. טיבחה לאדום באש לו.

ישים במשמרו משלו. יהי על החזיר הימשילו.

כלה לעשות נאלחים. כוהני ממליח מלחש נחים.

למען ויראו המלחים. לעד מורה אלהים.

ככ" ויראו המלחים ויזעקו איש אל א-יו ויטילו את הכלים אשר באניה
אל ה[ים] להקל מעליהם ויונה ירד אל ירכתי הספינה וישכב וירדם" (יונה
א ה)

וְנִי וְיִרְדּוּ מְאֲנִיּוֹתֵיהֶם כָּל תּוֹפְשֵׁי מְשׁוּט מַלְחִים כָּל חוֹבְלֵי הַיָּם אֶל הַיָּם אֶרֶץ
יַעֲמֹדוּ” (יחזקאל כז כט)

[ב1]

15 יַעֲמֹדוּ עַל אֲרָצָם. יַעֲבֹדוּ אֶת מַעֲרִיצָם.
יֵעָן כִּי בָבֶא קְיָצָם. יַעֲמֹד בְּטֹל תַּחִּיהַ יִקְיָצָם. ב'.

[ג]

מִמְלִיחַ בְּכַהֲנֹתָו. מֶלֶךְ עוֹלָם כִּנְתָו.
נִתְּוֹשׁ הַחֲזִיר מִמְכֹּנְתָו. נִתְּוֹן נוֹוֶה קוֹדֶשׁ [ת..].
שֵׁשׁ לַעֲשׂוֹת לְדוֹמָה שְׁרִיפָה. סְלִיף הַחֲזִיר בְּסַעַר וּסוֹפָה.
עֲתִירָה הַעֲתָר בְּכָל [פ..]. עֲשׂוֹת זְרוּעַ קוֹדֶשׁ חֲסוֹפָה. 20
פְּנִי יִבְקַע כִּמוֹ פּוֹלִיחַ. פִּילֵל אֶת פְּנֵי סוֹלֵי[ח]
צָפָה בְּמִשְׁמַר מִמְלִיחַ. צוֹעָרִים קְטוֹב מְלוֹחַ.
כְּכִי “הַקּוֹטְפִים מְלוֹחַ עֲלֵי שִׁיחַ וְשׁוֹרֵשׁ רִתְּמִים לְחִמָּם” (איוב ל ד)
וְאֵתָה ק' אֶל נֶא

[ד]

[...] ל[...]?ש[...]? [..] יוֹפְקָד. ד?לְתוֹתִיךְ לְשִׁמּוֹר יוֹשְׁקָד.
וְתַחַת הַחַן [ח..]קד[.]. [ת..]קד[.
25 [ה]כִּיִן הַשׁוֹמְרִים בְּמִיפְקָד. וְתִסִּיר פֶּשַׁע [נשקד].
[...]. [נ]יִשְׁתַּחֲוֶה וְנִיקוֹד לְפָנֶיךָ קְדוֹשׁ.

[ה]

[ק..]ל[..]?א?ם אַרְוֹסָה. קְלַע חֲזִיר ל[.]. [ק..]סה[.
[ר..]ה[חזיר בתבצירה. רח[.]. [ר..]רה[.
[ש.. ... איש?צד?יק ו..].

30 [ת.. ..]ך חומ[.. ..אש]. [ת]שים אות להיזיר בבית אש. תתעב החזיר [...]
ותצית אש.

[ו]

[אוכ]לי בשר החזיר תסיף. אהבת ממליח תכסיף.
[ברי]ת מלח לכהנים תסיף. בעבור לשמחם בחג האסיף.
[גר]ש לץ ויצא מדון. געה והיפיל הר הזדון.
[ד]בר יהיה העם נדון. דעו כי יש לישראל א-דון.
35 [ה]חזיר אשר פרסה מפריס. הרוס שיניו באש תגריס.
[וח]יזיר ממליח יהי כיתריס. וטהור יהיה כמקרין ומפריס.
[זב]ח גדול תתן בבוצרה. זונה להשית כאשה מצירה.
[חי]זיר חמוץ בגדים מבצרה. חוק להם עימו אנכי בצרה.
[טו]מאת כשפיה רבים תחפס. טיבחה כי ברצי כסף תיתרפיס.
40 [י..]ה בחוק יעלת חן תתפיס. יגונה בחיזיר ממליח תכבס.
[כל]ה אוכלי בשר החזיר. כלתו חיזיר ממליח יזיר.
[ל]משמרו אותו תחזיר. להניף כמאז תנופת נזיר.
[מי]נחת קרבן תמלח במלח. מכהנים להיזית להם ב[ר]ית מלח.
[נא?]? כ?אז ילמדו בלישכת המלח. ניוח ערוך ולא תשבית מלח.
45 [ס..]? ל?לוא הומלחה חתולה. ספר-על להיזית שתולה.
[ע..]? מ?חול תשמח בתולה. עשתה בממליח בחור ובתולה.
[פ..]? ת?תנים שם מלח לקרבן. פתח ונקריב מלח על כל קרבן.
[צ..]? מ?מליח עת יתלבן. צואת המונן ילובן.
[ק..]? להם דבר כמאז. קהל ממליח עשות נועז.
50 [ר..]? על לשונם יועז. רומה כי נכון כסאך מאז.
[ש]בעה עשר יעלה וישמור. שיבטי ישורון בעדם יגמור.
[ת]גאול לשמך מקוטרת מור. תיזכור להם ברית צורר המור.

[ז]

ובכן.

[א..] אוכלי רמסים ושקצים.

בתועבות ובמסיכות במ[.]. משתקצים.

55 [ג..] ?ם? לא שערום הם והם ושיקוצים.

דלוקים א[חריצ]ים.

הבל המה ומה בהמה המה ?יקרבו? ל[. .. צים].

[ו..] ובנבילות מטמיאים ובשמונה [שרצים].

[ז..רצים].

60 חזיר מיי?ערי? [... .. צים].

[ט.. ...] ללוא אלהים ?פ?ריצים.

[י.. ...] למנאצים.

[כ.. צים]

ל?אש? [... .. צים].

65 מילה אשר ניתנה לעשרים מחרפים בה ומנאצי[ם].

[נ.. ...] יום בה כל חפיצים.

סוררים ובוחרים וב[. צים].

עוברים (ו) {ע} בירות ועובדים בימערות פריצים.

פזרייה מפחדת ומ[.]. ובפרך לוחצים.

70 צאן אובדות בלא היזת לה רועה מפיצים.

קמה ומלעגת ומחללת סבורה לעי?ברו קיצים.

ראשם מנידים ובר[גלם] ממוללים ועיין לנגדי קורצים.

שלח בם מגל וגרה בם קוצעים.

תביאם לבור שאון ולטיט היווין ובגפרית ובמלח יהוא מיתר[חצים].

[ח]

- 75 מִיתְרַחֲצִים בְּאֵשׁ. יְהוֹא וְתֹאכְלִים אֵשׁ.
 וְלִבְאֹ בְּאֵשׁ. וְתִלְהֲטִים אֵשׁ.
 וְיִשְׁפֹּט[וּ] בְּאֵשׁ. מִזְאֲסִי בְּתוֹרַת אֵשׁ.
 נִתְנָה מִיָּמִין אֵשׁ. וְלִבִּית כּוֹלֹ אֵשׁ. תֹּאִיר בְּעַמּוֹד אֵשׁ.
 וְיִפְלוּ בְּמַכְמוֹרִים. טְמֵאוֹת בְּחָרִם.
 80 בָּם וְהִתְעַמְרָם. מְשֻׁמְרֵת לֹא שְׁמָרִם.
 מַעֲשֵׂה תִיעֲתוֹעִים. וְעִים אֲחֵרֵיהֶם תוֹעִים.
 בְּהַמּוֹנִם מִתְעִים. טוֹב לֹא תוֹבְעִים.
 שִׁקְצִים רַמְסִים מִיתְאֹוִים. עִם בָּם לֹא מִיתְעַרְבִים.
 וְנִתְנָו עַרְבִים. לְקִיִּים עֲלֵיהֶם מְצוּוֹת חוֹקִים וּמִשְׁפָּטִים.
 85 טוֹמֵאָה וְטֵהֲרָה טֵהֲרֵם בְּאִיזוֹב תִּיזְרוֹק עֲלֵיהֶם טֵהוֹרִים.
 וּבִטְהֲרָה וּבִיקְדוֹשָׁה וּבְלֵב טֵהוֹר יִקְדִּישׁוּ שִׁמְךָ טֵהוֹר עֵינָיִם.
 כִּי מְלֵאִים עֵינָיִם יַעֲרִיצוֹךְ. ק' ק' ק' ככ' [וְקִרְא].

1 אום משולת חזיר: כבר במקרא מדומות אומות העולם לחזיר הפוגע בישראל. ראה תהילים פ ט-יד: "גִּפְן מִמְצָרִים תִּפְסִיעַ תִּגְרַשׁ גּוֹיִם וְתִטְעֶנָּה... יְכַרְסֶמְנָה חֲזִיר מִיַּעַר וְזִיז שְׂדֵי יַרְעֶנָּה". ובמדרש ייחדו את המשולה לחזיר למלכות אדום. כך מובא בבראשית רבה: "ר' פינחס ר' חלקיה בשם ר' סימון מכל הנביאים לא פירסמוה אלא שנים, אסף ומשה, אסף יכרסמנה חזיר מיער, ומשה אמר את החזיר כי מפריס פרסה. למה הוא מושלה בחזיר, אלא מה חזיר הזה בשעה שהוא רובץ הוא מיפשט את טלפיו כלומר שאני טהור, כך מלכות הרשעה הזו גוזלת וחומסת נראת כאילו מצעת בימה". ללשון השווה ליניי: "משולת דוב".

2 ברכה לקדקד נזיר: על פי בר' מט כו: "בְּרַכְתָּ אֶבְיָךְ גָּבְרוּ עַל בְּרַכְתָּ הוֹרִי עַד תֵּאָוֹת גָּבְעַת עוֹלָם תִּהְיֶינָה לְרֵאשִׁי יוֹסֵף וְלִקְדָקֵד נְזִיר אֶחָיו". **בחור כאז תחזיר:** את כהני חזיר שנבחרו לעבודתם תחזיר כימי קדם למעמדם ולתפקידם. ללשון בחירה בהקשר לכהנים ראה למשל בדברים כא ה: "וְנִגְשׁוּ הַכֹּהֲנִים בְּנֵי לֵוִי כִּי בָּם בָּחַר ה' אֱלֹהֶיךָ לְשָׁרְתוֹ וּלְבַרְךָ בְּשֵׁם ה'". ייתכן גם לפרש ש"בחור" כאן הוא כינוי למקדש הנקרא בתורה רבות "המקום אשר יבחר ה'" (למשל בדברים יב ה). וראה אבות דרבי נתן פרק מג: "שנים עשר אלו נקראו בחורים ואלו הן... שבט לוי נקרא בחור שנאמר 'ובחור אותו מכל שבטי ישראל'... ירושלם נקראה בחורה שנאמר 'העיר אשר בחר ה'".

3 גרה לא יעלה: ראה ויקרא רבה פרשת שמיני פרשה יג: "את החזיר זה אדום. 'והוא גרה לא יגר', שאינה מקלסת להקב"ה. ולא דיין שאינה מקלסת אלא מחרפת ומגדפת ואומרת 'מי לי בשמים'". **געור:** יושם לב לפסיחה. **ואוכליו כלה:** על פי הפסוק המובא להלן: "אוכלי בשר החזיר והשקץ והעכבר יחדיו יסופו". **4 דיברת משמרות גלה:** כנראה: קיים את דברך והחזר המשמרות לעבודתם.

5 תבאיש: תמאס; **הארץ... תרעיש:** על פי יר' מט כא: "מקול נפלים רעשה הארץ", האמור בנבועת הפורענות על אדום; **6 ותבעירה תחיש:** על פי האמור שם: "והייתה אדום לשמה כל עבר עליה ישם וישרק על כל מפותה. כמהפכת סדם ועמרה ושכניה". וראה בישיעהו סו טו, בין שני הפסוקים המצוטטים כאן בשרשרת: "כי הנה ה' באש יבוא ונסופה מרכבתיו, להשיב בחמה אפו וגערתו בלהבי אש". ויושם לב לחרוזה המחליפה בין העיצורים הגרוניים: "איש", "עיש", "חיש".

נאם יי: יושם לב לניקוד השורוק במילה נאם – דומה שזהו המקום היחיד בקדושתאות שבו בא סימן שורוק ללא וי"ו, כנראה מתוך רצון לשמר את הכתיב במקרא.

7 עומסיו: אפשר שיש כאן שגגת העתקה ויש לקרוא "עמוסיו" ככינוי המקובל לישראל על פי ישעיהו מו ג: "שמעו אלי בית יעקב וכל שארית בית ישראל העמסים מני בטן הנשאים מני רחם" (ואולי נגרמה הטעות מפתיחת המילה העוקבת ב"עו"). לחלופין, ייתכן ש"עומסיו" היינו נושאי עולו ומקיימים דברו (לא מצאתי דמיון לכינוי כזה במאגרי המילון ההיסטורי). **עדי אובד:** על פי במדבר כד כ: "ראשית גוים עמלק ואחריתו עדי אבד". **מחזיר:** מסובב ומביא. על פי הניקוד ניתן לנתח את הפועל בבניין פיעל או בבניין הפעיל (בתנועת e סופית). במילון ההיסטורי נותח כהפעיל, אך העדפתי לקרוא בבניין פיעל בהשוואה לשאר הפעלים במחרוזת, וכן לאור העובדה שבמקומות אחרים שנקט הפייטן בניין הפעיל בשורש זה הסתיים הפועל בחיריק ולא בצירה. **8 אדום לדליקה מפזיר:** ראה עובדיה א יח: "והיה בית יעקב אש ובית יוסף להבה ובית עשו לקש ודלקו בהם ואכלום". **אצילי... מאזיר:** חוגר כלי הגנה לישראל. לעניין ראה תהלים יח לה-מ: "מלמד ידי למלחמה ונחמה קשת נחושה זרועתי. ותתן לי מגן ישעך... ותאזרני חיל למלחמה". "אצילי" הוא כינוי לבני ישראל או בפרט לאבות, על פי שמות כד יא: "ואל אצילי בני ישראל לא שלח ידו", ותרגם אונקלוס: "רברבי". וראה לדוגמה בשבעת גשם קלירית בסיום המגן: "אצילך להגן בשאלם ממך מים". מגן וצנה באים יחד במקראות. ראה למשל תהלים לה ב: "החזק מגן וצנה וקומה בעזרתי". לעניין הניקוד אצילי – ניתן להבין את הצורה כסמיכות מופסקת, כשהקורא אמור להשלים מדעתו את הפסוק "אצילי בני ישראל" (השווה לעיל: "תרפא גפן נהפכה לסורי, תוציא ממסגר אסורי"). לחלופין, אפשר שיש לקרוא בניגוד לניקוד: אצילי (וראה לעיל בקדושתא למשמר אלישיב: "תכין אצילינו").

9 זה משמר: כנראה: משמר זה. **ניגש:** נראה שעניינו כאן יציאה למלחמה. ראה ירמיהו מו ג: "ערכו מגן וצנה, וגשו למלחמה". **זבח באדום:** על פי ישעיהו לד ו: "כי זבח לה' בבצרה וטבח גדול בארץ אדום". **ניפגש:** השורש פג"ש משמש גם בעניין התנגשות ולחימה. ראה הושע יג ח: "אפגשם כדב שכול ואקרע סגור לבם". **10 נירגש:** ממחר. **לעשות בית קש:** על פי הפסוק

המובא לעיל: "ובית עשו לקש" (ושמא במקור נכתב "בית עשו", או שהמילה "לעשות" היא ניסיון תיקון של "לעשו", ונכתב במקור "חזות לעשו בית קש").

11 טבח... באש לו: על פי הפסוק הנזכר בישיעיהו לד, וראה שם בהמשך: "והיתה ארצה לזפת בערה. לילה ויוםם לא תכבה" (לצורת ההפסק טבח ראה שם פסוק ב: "פי קצף לה' על כל הגוים וחמה על כל צבאם החרימם נתנם לטבח"). והשווה לאזכור "טבח גדול" בקדושתאות נוספות. במילון ההיסטורי ניתן למילה "טיבחה" הערך השמני "טבחה", אך ייתכן להבין כאן לשון ציווי מוארך. **12 מושלו:** אפשר להבין שמדובר בצורה שמנית במשמע ממשלו, ראה למשל זכריה ט י: "ומשלו מים עד ים ומנהר עד אפסי ארץ". לחלופין אפשר לפרש כצורת בינוני פועל, ועניינו כינוי למנהיג ישראל. ראה ירמיהו ל יח-כא: "הנני שב שבות אהלי יעקוב... והיה אדירו ממנו ומשלו מקרב יצא והקרבתיו ונגש אלי" (וכך נותח במאגרים). ללשון שימה ומשילה ראה בראשית מה ח: "וישימיני לאב לפרעה ולאדון לכל ביתו ומשל בכל ארץ מצרים". **יהי... הימשילו:** ימשול באדום שנמשל לחזיר. וצורת הפועל הימשילו משמשת בתפקיד מקור, בהוראת ממשלו.

13 כלה לעשות: על פי ירמיהו ל יא: "כי אעשה כלה בכל הגוים אשר הפצותיה שם". **נאלחים:** מאוסים. כינוי לגויים, על פי תהלים יד ג: "הפל סר יחדו נאלחו". **מכחש נחים:** שבים על חטאיהם ומתרחקים מהם. ואולי נסמך על האמור ביונה ג ח: "וישב איש מדרכו הרעה ומן החמס אשר בכפייהם" (ושינה מן המילה חמס למקבילה כחש בשל הטור הפותח באות כ). ושמא יש כאן קשר לסיפור המובא במדרש על אנשי ממלא (= ממליח, בחילוף העיצור הגרוני הסופי): "ר' מאיר אזל לממלא ראה אותן כולן שחורי ראש. אמר להם תאמר ממשפחת בית עלי אתם, דכתיב וכל מרבית ביתך ימותו אנשים, אמרו ליה רבי התפלל עלינו. אמר להם לכו וטפלו בצדקה, ואתם זוכים לזקנה, מה טעמיה, 'עטרת תפארת שיבה', והיכן היא מצויה – 'בדרך צדקה תמצא'"). **14 למען ויראו המלחים:** כנראה משתמש בלשון הפסוק ביונה כדי לרמוז לאנשי ממליח, שיהו יראים מן האלוהים. **מורה א-ים:** מורא אלוהים, על פי הפסוק המובא.

ויראו המלחים: בנוסח המסורה בפסוק המילה נכתבת בשתי יו"דים.

15 יעמדו על ארצם: על פי הפסוק המובא, תוך הפיכת המשמע. בנביא מדובר בנבואת פורענות לספני צור, ואילו כאן הוא תפילה להתיישבות והתבססות בארץ (ייתכן שיש גם קשר ללשון האמורה בחלוקת הארץ ביהושע יח ה: "יהודה יעמד על גבולו מנגב ובית יוסף יעמדו על גבולם מצפון"). **מעריצם:** כינוי לה', על פי ישעיהו ח יג: "את ה' צבאות אתו תקדישו והוא מוראכם והוא מערצכם". **16 בבוא קיצם:** ללשון ראה למשל יחזקאל ז ו: "קץ בא בא הקץ" (ושם בהקשר פורענות. ללשון קץ בהקשר גאולה ראה למשל חבקוק ב ג: "כי עוד חזון למועד ינפח לקץ ולא יכזב").

יעמוד: הקב"ה. **בטל תחיה יקיצם:** על פי ישעיהו כו יט: "יחיו מתיך נבלתי יקומו יקיצו וירגנו שכני עפר פי טל אורת טלך".

17 ממליח... כנתו: כנראה: משמר חזיר בכהונתו הרי הוא כנתו וכן טיפוחיו של מלך העולם. **מלך עולם:** כינוי לה', על פי ירמיהו י': "וה' אלהים אמת הוא אלהים חיים ומלך עולם". **כנתו:** כינוי לישראל, על פי תהלים פ טז: "וְכִנָּה אֲשֶׁר נָטְעָה יְמִינָךְ וְעַל בֶּן אֲמֻצָּתָה לָךְ". כינוי זה רווח אצל ינאי, וראה למשל בקדושתא לחנוכה שנכתבה בידי מעתיק פיוטי המשמרות: "חדש יה כקדם לכנתך". **18 נתוש החזיר ממכונתו:** גרש אדום ממקומו, ומכוון כנראה למקום המקדש. ראה עזרא ג ג: "וַיְכִינוּ הַמִּזְבֵּחַ עַל מְכוֹנָתוֹ". לצורה השרוקה ראה זכריה ה יא: "וְהִינְיָה שֵׁם עַל מְכֻנְתָּהּ". לאחר המילים "נווה קודש" השלים קאהלה "לעדתו", אך סביר יותר שתבוא נו"ן כעיצור נוסף לחרז, כמו למשל במילה "לקנתו", "למקנתו" וכדומה.

19 שש לעשות: מיהר ושמח. **דומה:** כינוי לאדום, על פי ישעיהו כא יא: "מִשָּׂא דוֹמָה אֵלַי קָרָא מִשְׁעִיר". **סליף:** תהומם ותשבש אורחותיהם. **בסער וסופה:** ראה למשל עמוס א יד: "וְהִצַּתִּי אֵשׁ בְּחֻמַּת רֶבֶה וְאָכְלָה אֶרְמֹנֹתֶיהָ, בְּתִרְעָה בְּיוֹם מְלַחְמָה בְּסֶעַר בְּיוֹם סוּפָה". **20 עתירה העתר:** תפילתנו קבל. במאגרים ניתחו על פי הניקוד כבניין הפעיל, אך לכאורה דרוש כאן בניין נפעל, שכן הכוונה כאן היא לקבלת התפילה ביד ה'. **בכל:** אולי יש להשלים "אספה", והיינו תקבל תפילת ישראל בכל מקומותיהם (ורחוקה יותר הצעת קאהלה "תקופה", שאין בה העיצור ס' או ש'). ואולי יש להשלים "מגפה", על פי שמואל ב כד כה: "וַיַּעֲתֶר ה' לְאַרְצָךְ וַתַּעֲצֹר הַמִּגָּפָה מֵעַל יִשְׂרָאֵל". וראה גם ישעיהו יט כב. **עשות:** בעשותך, בהראותך. **זרוע קודש חסופה:** על פי ישעיהו נב י': "חֲשָׁף ה' אֶת זְרוּעֵ קֹדְשׁוֹ לְעֵינֵי כָל הַגּוֹיִם".

21 פניו יבקע: נראה שכוונתו למשמר ממליח (ובהרחבה לישראל בכלל) הסובל מיד אדום (הנזכר כחזיר בטור האות ס'), על פי תהלים קמא ז: "כְּמוֹ פֶלֶח וּבִקְעָה בְּאַרְצָךְ נִפְזָרוּ עֲצָמֵינוּ לְפִי שְׂאוֹל" (מתרגום השבעים ומתרגומים נוספים עולה נוסח הגורס במקרא "יבקע בארץ", ולפי גרסה זו לשון הפיוט קרובה יותר למקור המקראי). לחלופין, ייתכן כי הפייטן מכוון למתפלל המחלה את פני ה', ובמילה פולח הוא רומז למשמע הארמי של המילה, מלשון עבודת אלוהים (ראה למשל דניאל ג יז), ופחות נראה. **פילל את פניו:** המבנה התחבירי כנראה נסמך על הלשון 'לחלות את פני ה' החוזרת רבות במקרא. ראה למשל בסמיכות לשורש פל"ל: "חַל נָא אֶת פְּנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ וְהִתְפַּלֵּל בְּעַדִּי" (מלכים א יג ו). **סוליח:** כינוי לה', ראה תהלים קג ג: "הִסְלַח לְכָל עֹגְבֵי הָרָפָא לְכָל תַּחֲלָאִיכִי" (צורת הבינוני היחידה במקרא).

22 צפה במשמר ממליח: הבט לטובה על משמר ממליח. והשווה ללשונו בפיוט למשמר יקים: "שוב וצפה בה רחבת עוללים ויונקים". **צוערים:** כנראה כינוי לגויים. במילון ההיסטורי ניתן הערך "צערי", היינו תושבי צוער, כנראה בהשראת המלח הנזכר בהפיכת סדום ובנותיה. לחלופין, אפשר שצוערים הוא כינוי כללי לגויים המצערים את ישראל, והפייטן מבקש שישימדם ה'. **קטוב מלוח:** הפייטן נסמך על הפסוק המובא בהמשך, ובו נזכר הלשון "הקטפים מלוח". ניתן להבין את המילה קטוב כחלופה פונטית של הציווי "קטוף", ועניינו קטוף להם לגויים מלוח והאכילם בו (המלח משמש סמל לחורבן. ראה למשל צפניה ב ט: "כִּי

מוֹאֵב כְּסֻדִּים תְּהִיָּה וּבְנֵי עַמּוֹן כְּעַמְרָה מִמֶּשֶׁק חֲרוּל וּמִכְרָה מְלַח וּשְׂמֵמָה עַד עוֹלָם". לחלופין ייתכן שבכוונה תחילה נקט "קטוב" וכיוון לצורת פועל משם העצם המקראי "קטב" שעניינו הרס וכיליון. והשווה ללשון פיוט מעריב קדום לשבת "דברי": "נבואתו קמה וסר מהם טוב, ספרעל חרבה וקטב מרירי במ לקטוב".

אפשרות פירוש אחרת היא שהצלעית מתייחסת כולה לבני משמר ממליח, המצטערים וקוטפים מלוח, כסמל לדוחק (לפי פירוש זה תתפרש המילה קטוב כמקור – צוערים מקטוב מלוח). וראה פסיקתא דרב כהנא פסקא ה - החדש הזה: "...אילו ארבעים וחמשה יום שהמשיח יגלה להם וחוזר ויכסה מהן. לאיכן הוא מוליכם, אית דאמרין למדבר יהוד', ואית דאמרין למדבר סיחון ועוג... מי שהוא מאמין בו אוכל מלוחים ושרשי רתמים וחייה, הד"ה דכת' הקוטפים מלוח עלי שיח ושורש רתמים לחמם" (ואם נסמך הפייטן על מדרש זה, אולי יש להבין את הצורה "קטוב" כציווי – האכל אותם מלוחים). לעניין אכילת מלוחים כסמל לדוחק ראה גם בבלי קידושין 10 ע"א.

יצוין גם שבמקור הפסוק המובא כאן מאיוב (הקוטפים מלוח), הפעולה מיוחסת ל"צעירים ממני": "שִׁחְקוּ עָלַי צְעִירִים מִמֶּנִּי לְיָמִים אֲשֶׁר מָאֲסִיתִי אֲבוֹתָם... הַקְּטִפִּים מִלּוּחַ עָלַי שִׁיח...". ויושם לב לחריזה בעיצור חי"ת ובפתח הגנוב, המלמדת כי הפייטן הגה תנועת עזר זו, ואף שאינה מסומנת בניקוד הארצישראלי שבפיוטים. וראה לעיל הערה 419.

על פי הניקוד ניתן להציע את ההשלמה (סימני הניקוד נותרו מעל לקרע): חִיזִיר לְמִשְׁמְרוֹ יוֹפֵקֵד. **23 דלתותיך לשמור יושקד:** על פי משלי ח לד: "אֲשֶׁרִי אָדָם שָׁמַע לִי לְשִׁקֵּד עַל דְּלֹתַי יוֹם יוֹם לְשִׁמֵּר מְזוּזוֹת פֶּתְחָי". ותחת הח – ניתן להציע על פי הניקוד – ותחת החזיר.

25 אולי יש להשלים: הכין השומרים. **במפקד:** ראה יחזקאל מג כא: "וּשְׂרָפוּ בְּמִפְקֵד הַבַּיִת מִחוּץ לְמִקְדָּשׁ", ותרגם יונתן: "באתר דחזי לביתא". ושמא מפקד הוא צורה חלופית למשמר. ראה בדבה"י ב לא יג, בהקשר לתפקידי הכהנים והלוויים במקדש: "...וְשָׁמְעֵי אַחִיו בְּמִפְקֵד יִחְזַקְיָהוּ הַמֶּלֶךְ וְעֲזַרְיָהוּ נְגִיד בֵּית הָאֱלֹהִים". **ותסיר פשע:** נראה שיש להשלים "נשקד", על פי איכה א יד: "נִשְׁקֵד עַל פְּשָׁעֵי בְּיָדוֹ".

26 וניקוד: נראה שהצורה המקורית שכיוון אליה הפייטן היא וניקד, לשם החריזה.

27 אום ארוסה: ישראל, על פי הושע ב כא: "וְאֶרְשָׁתֶּיךָ לִי לְעוֹלָם". **קלע:** השלך, על פי שמואל א פרק כה כח: "וְאֵת נֶפֶשׁ אִיבִיךָ יִקְלַעְנָה בְּתוֹךְ כָּף הַקְּלַע". וראה לעיל "קלע אומרת אני ואפסי". ואולי יש להשלים: להריסה, או למשיסה (פחות נראה על פי השרידים בכתב היד). **29** שמא נכתב "איש צדיק", ראה בראשית ו ט: "נַח אִישׁ צַדִּיק תָּמִים הִיָּה בְּדַרְתָּיו", וראה גם שמואל ב ד יא. **30 חומת:** כנראה נכתב חומת אש, על פי זכריה ב ט: "וְאֲנִי אֶהְיֶה לָּהּ נֶאֱמַר ה' חוֹמַת אֵשׁ סָבִיב".

תשים אות: תפליא ניסוך, ראה למשל תהלים עח מג: "אֲשֶׁר שָׁם בְּמִצְרַיִם אֶתוֹתָיו וּמוֹפְתָיו בְּשֹׁדֵה צֶעַן" (וללשון לשים אות ל-, ראה בראשית ד טו: "וַיִּשֶׂם ה' לְקַיֵּן אוֹת לְבִלְתִּי הַכּוֹת אֹתוֹ כֹּל מִצְאוֹ"). וראה תהלים פו יז: "עֲשֵׂה עִמִּי אוֹת לְטוֹבָה וַיֵּרְאוּ שִׁנְאֵי וַיִּבְשׂוּ". והשווה ללשון

בפיוט למשמר אלישיב: "תשים את תשיב". **בבית אש**: כינוי למקדש. ראה זכריה ב ט: "ואני אהיה לה נאם ה' חומת אש סביב ולכבוד אהיה בתוכה" (וראה בבלי בבא קמא ס ע"ב: "אמר הקב"ה: עלי לשלם את הבערה שהבערתי, אני הציתי אש בציון, שנאמר: ויצת אש בציון ותאכל יסודותיה, ואני עתיד לבנותה באש, שנאמר: ואני אהיה לה... חומת אש סביב ולכבוד אהיה בתוכה"). וכן ראה בתיאור השראת השכינה במקדש שלמה: דברי הימים ב ז ג: "וכל בני ישראל ראים בְּרֵדֶת הָאֵשׁ וּכְבוֹד ה' עַל הַבַּיִת". וראה בסילוק: "ולבית כולו אש". **תתעב החזיר**: תשנאו ותשקצו, ראה תהלים קו מ: "וַיִּחַר אָף ה' בְּעַמּוֹ וַיִּתְעַב אֶת נַחְלָתוֹ". ואולי יש כאן רמז לאיסור שנאמר בתורה "לא תתעב אדומי כי אחיך הוא" (דברים כג ח), כביכול אומר הפייטן – לנו נאסר לתעב את הפרט האדומי, אך את האומה עצמה המצרה לישראל ומשולה כחזיר – תעב נא. **ותצית אש**: ראה למשל ירמיהו מג יב: "וְהִצַּתִּי אֵשׁ בְּבֵיתִי אֱלֹהֵי מִצְרַיִם".

31 אוכלי... תסיף: על פי ישעיהו סו יז: "אֲכָלִי בֶּשֶׂר הַחֲזִיר וְהִשְׁקַץ וְהִעֲכָר יַחְדָּו יִסְפוּ נְאֻם ה'". **תכסיף**: תקבל, מלשון כיסופים ורצון. והשווה ללשון שמעון בר מגס בקדושתא לבראשית, המשתמש בחרזים זהים: "שנית יד תוסיף, מרעיתך להכסיף, עזים ונלוזים תסיף, ותושיב עמך אסיף". וראה בלשון הספרי לדברים א יג: "אנשים - ותיקים כסופים", והיינו חמודים ורצויים. **32 ברית מלח**: על פי במדבר יח יט: "בְּרִית מְלַח עוֹלָם הוּא לְפָנַי ה' לָךְ וְלִזְרַעְךָ אֲתָךְ" (הדברים נאמרים לאהרן הכהן). **לשמחם בחג האסיף**: בחג הסוכות הודגשה המצווה על שמחת החג, ובפרט במקדש. ראה דברים טז יג-יד: "חַג הַסֹּכֶת תַּעֲשֶׂה לָךְ שִׁבְעַת יָמִים בְּאֶסְפָּה מִגֵּרְךָ וּמִיִּקְבְּךָ. וְשִׂמְחֶתָּ בְּחֻגְךָ... בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה'". נראה שאין כאן רמז לתאריך מסוים שבו הייתה נאמרת הקדושתא שלפנינו, וחג האסיף מצוין כאן בשל היותו פסגת השמחה שבעבודת הכהנים במקדש (ובשל החריזה כמובן).

33 גרש... מדון: משלי כב י: "גֵּרֶשׁ לֶץ וַיֵּצֵא מְדוֹן וַיִּשְׁבֶּת דִּין וְקָלוֹן". **געה**: קרא בקול, שאג. **הר הזדון**: כינוי לאדום. ראה ירמיהו מט טז, בדברים לאדום (ובדומה בעובדיה א ג): "תִּפְלָצְתָּךְ הַשִּׂיא אֲתָךְ זָדוֹן לְבָךְ שִׁכְנִי בְּחֻגֵי הַסֹּלַע תִּפְשֵׁי מְרוֹם גְּבְעָה". נראה שהמבנה 'הר הזדון' נגזר מהכינוי 'הר הגדול' שבזכריה ד ז. **34 דבר**: במילון ההיסטורי הובנה המילה כצורת ציווי פועלית, אך נראה להציע שנכתב כאן דָּבָר, והעניין מתבסס על פסוקי יחזקאל לח כב האמורים במלחמת גוג: "וְנִשְׁפָּטִי אֶתוֹ בְּדָבָר וּבְכֶדֶם וּגְשָׁם שׁוֹטֵף וְאֲבָנֵי אֶלְגָּבִישׁ אֵשׁ וּגְפָרִית אֲמַטִּיר עָלָיו וְעַל אֲגָפָיו וְעַל עַמִּים רַבִּים אֲשֶׁר אֵתוֹ. וְהִתְגַּדַּלְתִּי וְהִתְקַדַּשְׁתִּי וְנִוְדַעְתִּי לְעֵינֵי גוֹיִם רַבִּים וַיִּדְעוּ כִּי אֲנִי ה'". ואף התמונה שבטור הקודם, קריאה והפלה של ההר, מתבססת על פסוקי הנבואה שם: "וְרַעְשׂוּ מִפְּנֵי דְגֵי הַיָּם וְעוֹף הַשָּׁמַיִם... וְנִהְרְסוּ הַהָרִים וְנִפְלוּ הַמְּדַרְגּוֹת... וְקָרָאתִי עָלָיו לְכָל הָרֵי חָרֵב". **דעו... אדון**: על פי האמור ביחזקאל "וידעו כי אני ה'", וכן על פי שמואל א יז מה, בפי דוד: "וַיִּדְעוּ כָּל הָאָרֶץ כִּי יֵשׁ אֱלֹהִים לְיִשְׂרָאֵל".

35 פרסה מפריס: ראה דברים יד ח: "וְאֵת הַחֲזִיר כִּי מִפְרִיס פְּרָסָה הוּא וְלֹא גֵרָה טִמָּא הוּא לָכֶם". וראה גם במדרש חז"ל על החזיר הפושט טלפיו (בראשית רבה פרשת תולדות פרשה סה): "משה אמר 'ואת החזיר כי מפריס פרסה הוא', אסף אמר 'כירסמנה חזיר מיער', למה הוא מושלה בחזיר, אלא מה חזיר הזה בשעה שהוא רובץ הוא מפשיט את טלפיו כלומר

שאני טהור, כך מלכות הזאת הרשעה גוזלת וחומסת נראת כאלו מצעת את הבימה". **הרוס שיניו:** על פי תהילים נח ז: "אַל־הִים הֶרֶס שְׁנֵימוּ בְּפִימוּ". **באש תגריס:** על פי איכה ג טז: "וַיִּגְרַס בְּחֶצֶץ שְׁנֵי הַכְּפִישֵׁנִי בְּאֶפְרַיִם" (ונראה שנקט כאן אש בהשראת האפר הנזכר בפסוק, אף שכנראה בפסוק האפר הוא עפר--ארץ ולא דווקא אפר-אש). **36 כתריס:** כמגן, ראה למשל בלשון משנת אבות ד יא: "תשובה ומעשים טובים כתריס בפני הפורענות". ותלמידי החכמים כונו בעלי תריסין. ראה בבלי ברכות כז ע"ב: "המתן עד שיכנסו בעלי תריסין לבית המדרש". **כמקרין ומפריס:** כשור, על פי תהילים סט לב: "וְתִיטֵב לֵה' מְשׁוֹר פֶּר מִקֶּרֶן מִפְּרִיס". וחז"ל דרשו פסוק זה על קרבן שהקריב אדם הראשון. ראה בראשית רבה (וילנא) פרשת נח פרשה לד: "ר' אלעזר בן יעקב אומר על מזבח הגדול שבירושלים, ששם הקריב אדם הראשון שנאמר (תהלים סט) ותיטב לה' משור פר מקרין מפריס".

37 זבח... בבוצרה: על פי ישעיהו לד ו: "כִּי זָבַח לֵה' בְּבֹצְרָה וְטָבַח גְּדוֹל בְּאֶרֶץ אֲדוֹם". **זונה:** כינוי לאדום (ראה בהמשך, בנבואת נחום). **להשית כאשה מצירה:** על פי ירמיהו מט כב: "וְהָיָה לִב גְּבוּרֵי אֲדוֹם בַּיּוֹם הַהוּא כְּלֵב אִשָּׁה מְצַרָּה". וללשון ראה משלי ז י: "שִׁית זֹנָה וּנְצַרְתָּ לָב" (מקובל לפרש ששית הוא לבוש או מראה. והשתמש הפייטן כאן בפועל קרוב, במובן לשים). **38 חמוץ בגדים מבצרה:** במילון ההיסטורי הושלמה המילה בראשית הטור כשם המשמר חזיר, ופירושו: יילחם חזיר באדום כמי שנאמר בו בישעיהו סג א: "מִי זֶה בָּא מֵאֲדוֹם חֲמוּץ בְּגָדִים מְבֹצְרָה וכו'" (וייתכן ששמר הפייטן על הכתיב המקראי בציטוט זה, ולעומת זאת בבית הקודם כתב באופן חופשי את שם העיר בצרה בכתיב מלא). ועל פי הניקוד נראה יותר שיש כאן ציווי בבניין פיעל, ומשמעו: החזר והבא את שנאמר בו "חמוץ בגדים" וכו', וראה מכילתא דרבי ישמעאל מסכתא דפסחא פרשה יד: "גלו לאדום שכינה עמהם שנ' מי זה בא מאדום חמוץ בגדים מבצרה (ישעיה סג א). וכשעתידין לחזור כביכול שכינה חוזרת עמהן". **חוק להם:** לאמור להם. **עימו אנכי בצרה:** תהילים צא טו. וראה בישעיהו שם, פסוק ט: "בְּכָל צַרְתֶּם לֹא צָר וּמְלֶאכֶה פָּנָיו הוֹשִׁיעֵם", ובמכילתא שצוטטה לעיל נזכר פסוק זה בהקשר השראת השכינה עם העם בגלותם.

39 טומאת כשפיה... תחפס: טומאת כשפיה הרבים תחשוף וייגלה קלונה. ראה נחום ג ד (בנבואה על נינוה): "מֵרֶב זָנוּנֵי זֹנָה טוֹבַת חֵן בְּעֵלֵת כְּשָׁפִים הַמִּכְרֹת גּוֹיִם בְּזָנוּנֵיהָ וּמְשֻׁפְחוֹת בְּכִשְׁפֵיהָ. הִנְנִי אֵלֶיךָ נָאָם ה' צְבָאוֹת וְגִלְתִּי שׁוּלְיֶךָ עַל פְּנֵיךָ וְהִרְאִיתִי גּוֹיִם מְעַרְךָ וּמְמַלְכוֹת קְלוּנְךָ". והשווה לנבואת ירמיהו (מט י) על אדום: "כִּי אֲנִי חֲשַׁפְתִּי אֶת עֵשׂוֹ גִלְתִּי אֶת מִסְתָּרָיו", ובנבואה המקבילה בעובדיה: "אֵיךָ נִחְפְּשׁוּ עֵשׂוֹ נִבְעוּ מִצְּפָנָיו". נחפשו אפוא עניינו נחשפו, נגלו, וכן הוא המשמע בפיוט. והשווה ללשון יניי: "יה מצפוניו תחפס, ו... תרפס". **טיבחה:** שמא יש להבינו כציווי מוארך, טבח אותה. במאגרים ניתן הערך השמני טבח. וראה לעיל: "טיבחה לאדום יש לו". **ברצי כסף תתרפס:** על פי תהלים סח לא: "גָּעַר חֵית קָנָה עֲדַת אֲבִירִים בְּעֵגְלֵי עַמִּים מִתְרַפֵּס בְּרִצֵי כֶסֶף". ודרשו חז"ל את הפסוק על בני עשו המשולים לחזיר. כך בבבלי פסחים קיח ע"ב: "געור חית קנה - שדרה בין הקנים, דכתיב 'יכרסמנה חזיר מיער וזיזי שדי ירענה'. אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן: געור בחיה שכל מעשיה נכתבין בקולמוס אחד. 'עדת אבירים בעגלי עמים' - ששחטו אבירים כעגלים שאין להם

בעלים. 'מתרפס ברצי כסף' - שפושטין יד לקבל ממון, ואין עושין רצון בעלים". **40 יעלת חן:** כנראה כינוי לישראל, על פי משלי ה יט: "אַיִלַת אֶהָבִים וַיַּעֲלַת חֵן". והשווה לרהיטים שיוחסו ליוסי בן יוסי: "טוב שבת טירתך, יעלת חן ישרתך". וראה בקדושתא למשמר ישבאב: "יעלת חן יערוך חושב". לחלופין, ייתכן ש"יעלת חן" הוא כינוי לתורה (ראה למשל בבלי עירובין נד ע"ב: "ויעלת חן" – שמעלת חן על לומדיה"), ו"חוק יעלת חן" הנזכר כאן עניינו לימוד התורה. ברם, מהצלעית הבאה המזכירה כינוי שייכות לישראל (יגונה) נראה שמדובר כאן בכינוי לישראל. **תתפיס:** פועל זה בבניין פיעל מופיע פעם יחידה במקרא במשלי ל כח: "שְׁמַמִּית בְּיָדַיִם תִּתְפֹּשׂ וְהִיא בְּהִיכְלֵי מֶלֶךְ". ודרשו חז"ל פסוק זה על עשו ועל מלכות אדום. ראה למשל מדרש משלי (בובר) פרשה ל: "'שממית בידים תתפש'. זה אדום, שאין בכל השרצים שנאה כמותה, וכן כתיב 'ואת עשו שנאתי'. 'והיא בהיכלי מלך', אדום שהחריב בית המקדש". אם אכן כוונת הפייטן לרמוז למדרש זה, נראה שכוונתו היא פנייה לה' שיתפוס וילכוד את מלכות אדום, בזכות לימוד התורה של ישראל ("בחוק יעלת חן"). יש לציין כי לפי הבנה זו הפועל 'תתפס' נתפס כפועל יוצא ולא כעומד, בניגוד לפסוק. **תכבס:** תנקה ותנחם את כנסת ישראל מיגונה בזכות משמר חזיר ממליח.

41 כלה... החזיר: ראה לעיל "אוכלי בשר החזיר תסיף". **כלתו... יזיר:** כנראה: יקשור לה נזר, יעטרנה. לשון נזר נזכרת בכהנים רבות. ראה למשל ויקרא כא יב: "וּמִן הַמִּקְדָּשׁ לֹא יֵצֵא וְלֹא יַחֲלֵל אֶת מִקְדָּשׁ אֱלֹהֵיוּ כִּי נִזְר שְׂמֹן מִשְׁחַת אֱלֹהֵיוּ עָלָיו". הפועל יזיר נתפס גם כחלופה ל"יקדיש". ראה במדבר ו ה: "עַד מְלֵאת הַיָּמִם אֲשֶׁר יִזִּיר לֵה' קֹדֶשׁ יְהִי" (ומיוחס לנזיר), ולפיכך אולי הכוונה כאן שיקדש חזיר ממליח את כלתו. וללשון הזרה ביחס לבעל ואשתו ראה למשל בירושלמי (וילנא) מסכת נזיר פרק ד: "אם אמר יפה עשית שנזרת וכך הייתי רוצה שתזורי ואילו לא נזרת הייתי מזירך, תני רבי חייה כולהם אינו יכול להפר" (ואולי הביא לצורך החרוז עניין זה כדוגמה ליחסים שבין איש לאשתו, וכהבעת שאיפה לכך שיהא נשוי לכלתו). **42 להניף... נזיר:** על פי במדבר ו כ: "וְהִנִּיף אוֹתָם הַפֶּהָן תְּנוּפָה לְפָנֵי ה'... וְאַחַר יִשְׁתָּה הַנְּזִיר יַיִן", והוא דוגמה לעבודת הכהנים במקדש. וראה לעיל בעמ' 53 דוגמאות נוספות.

43 מינחת... מלח: על פי ויקרא ב יג: "וְכֹל קֶרֶבֶן מִנְחָתְךָ בְּמֶלַח תִּמְלַח וְלֹא תִשָּׁבֵית מֶלַח בְּרִית אֶל־לֵהִיךָ מֵעַל מִנְחָתְךָ". **44 ניחוח ערוך:** לערוך קרבן ניחוח. **ילמדו:** יתרגלו במלאכתם. וראה לעיל בפיוט למשמר אלישיב: "אחד עשר תלמד", וכנראה מוסב על עבודת הקטורת, ראה בביאור שם. **לישכת המלח:** ראה משנה מידות ה ג: "שש לשכות היו בעזרה שלש בצפון ושלוש בדרום. שבצפון לישכת המלח...". וללשון לימוד בקרבת לישכת המלח ראה יומא יט ע"א: "תנא: ללמדו חפינה. אמר רב פפא: שתי לשכות היו לו לכהן גדול... דתנן שש לשכות היו בעזרה, שלש בצפון ושלוש בדרום. שבדרום לישכת המלח, לישכת הפרוה, לישכת המדיחין".

45 ללוא הומלחה חתולה: על פי יחזקאל טז ד: "וְהַמֶּלֶחַ לֹא הִמְלַחְתָּ וְהַחֶתֶל לֹא חִתְּלִיתָ". ונראה שחסר פועל כפנייה לה' בראשית הטור, דוגמת "סמוך", "סעוד" וכדומה. **ספרעל:** כינוי לירושלים, על פי זכריה יב ב: "הֲנֵה אֶנְכִי שָׂם אֶת יְרוּשָׁלַם סָף רַעַל לְכָל הָעַמִּים סָבִיב". והפייטנים רגילים להתייחס לכינוי כמילה אחת. השווה בקדושתא למשמר הפיץ: "ספרעל עלות כמלפנים", והשווה ללשון הקליר בשבעתא לשמיני עצרת: "לשמוח בבנין ספרעל". **להיות שתולה:** להינטע, על פי נבואת יחזקאל יז כג: "בְּהַר מְרוֹם יִשְׂרָאֵל אֲשַׁתְּלֶנּוּ וְנָשָׂא עֲנָף וְעָשָׂה פְרִי".

46 במחול תשמח בתולה: על פי ירמיהו לא יב: "אֲזַ תִּשְׂמַח בְּתוּלָה בְּמַחֹל וּבְחָרִים וּזְקִנִים יִחְדְּוּ". ואולי יש להשלים "עת במחול". **עשתה:** במילון ההיסטורי נותחה הצורה מלשון עשייה, כפנייה לנוכח (במקום עשית), וניתן אולי לפרשה על פי ישעיהו סב ה: "כִּי יִבְעַל בְּחֹר בְּתוּלָה יִבְעֶלְוָהּ בְּנִיָּה וּמְשֹׁשׁ חֶתֶן עַל כָּלָה יִשִּׁשׁ עָלֶיהָ אֱלֹהֶיהָ", והיינו: תשמח בממליח ותרצנו כמעשה בחור ובתולה. אך נראה להציע לנתח שלא על פי הניקוד, על פי יואל ד יא: "עוֹשֵׂה וְבָאוּ כָל הַגּוֹיִם מִסָּבִיב וְנִקְבְּצוּ", ופירושו כינסתה, הבאת מהרה בחור ובתולה בזכות משמר ממליח, או כינוי לירושלים, מקום העבודה של המשמר, על פי האמור בירמיהו שם: "וּבָאוּ וְרָנְנוּ בְּמְרוֹם צִיּוֹן וְנִהְרֹוּ אֶל טוֹב ה'". לשימוש בשורש עו"ש בפייטנות הקדומה ראה אצל יני: "יעושו חיות ואופנים", ואצל הקליר: "וזוה עם זה עשו".

47 נותנים... לקרבן: על פי משנת מידות שנזכרה לעיל: "לשכת המלח - שם היו נותנים מלח לקרבן". ואולי יש להשלים: פתח נותנים שם וכו' **נקריב... קרבן:** על פי ויקרא ב יג: "עַל כָּל קֶרְבַּנְךָ תִּקְרִיב מֶלֶח". **48** אולי: צאן ממליח עת יתלבן. **יתלבן:** יתברר ויתנקה, על פי דניאל יב י: "וְיִתְבָּרְרוּ וְיִתְלַבְּנוּ וְיִצְרְפוּ רַבִּים". **צואת המונו ילובן:** חטאיו יכפרו. ראה ישעיהו ד ד: "אִם רָחַץ אֲדֹנָי אֶת צֵאת בְּנוֹת צִיּוֹן וְאֶת דְּמֵי יְרוּשָׁלַם יְדִיחַ מִקְרָבָהּ". ולשימוש בבניין פועל בשורש לב"ן בסמיכות לשורש צא"ה בהקשר ניקיון ראה בתוספתא חולין פרק י הלכה ה: "כמה נותן לו משקל חמש סלעים... מלובן ולא צאוי".

49 אולי: **קיים להם דבר כמאז,** והיינו מלא הבטחותיך והשיבם לכנם ולקדמותם. וראה לעיל אצל משמר יקים לשונות קיום דבר. (וקאהלה השלים: "[קרא] להם דבר כמאז"). **עשות נועז:** לעשותם עזים ותקיפים. ראה ישעיהו לג יט: "אֶת עַם נוֹעֵז לֹא תִרְאֶה". ותרגם יונתן שם: "עם תקיף". וראה לעיל בפיוט למשמר בלגה: "הדור עם נועז", ואף שם חרז בצורה "יועז". **50** אולי: רננות על לשונם יועז, יגבירו ויעלו לשונם רננות. כך קאהלה. ולשון ורינה באים יחד במקראות (ראה למשל תהלים קכו ב). וניתן גם להציע את ההשלמה רוממות, על פי תהלים קמט ו: "רוממות אל בגרונם וחרב פיפיות בידם", וכן תהלים סו יז: "אֱלִיוּ פִי קָרָאתִי וְרוֹמָם תַּחַת לְשׁוֹנִי". **רומה:** ראה למשל תהלים כא יד: "רוֹמָה ה' בְּעֶזְךָ נִשְׁיָרָה וְנִזְמָרָה גְבוּרַתְךָ". **נכון כסאך מאז:** תהלים צג ב.

51 **שבעה עשר:** מספרו של משמר חזיר. **שיבטי ישורון:** כינוי מקובל לישראל, על פי דברים לג ה: "וַיְהִי בִישְׂרוֹן מֶלֶךְ בְּהִתְאַסֵּף רְאִשֵׁי עַם יַחַד שְׁבִטֵי יִשְׂרָאֵל". ראה למשל בתפילת יום הכיפורים: "כי אתה סלחן לישראל ומחלן לשבטי ישורון". **בעדם יגמור:** על פי תהלים קלח ח:

"ה' יגמר בעדי ה' חסדך לעולם", וענינו כאן יכפר בעדם. **52 מקוורת מור:** ישראל, על פי שיר השירים ג ו: "מקטרת מור ולבונה". **תיזכור להם ברית:** צירוף 'זכירה' ו'ברית' חוזר לרוב במקראות, ובין השאר בנבואת יחזקאל שנזכרה לעיל (טז טז): "וזכרתי אני את בריתי אותך בימי נעוריך". **צרור המור:** כינוי לה', על פי שיר השירים א יג: "צרור המר דודי לי". לחלופין אפשר שאין כאן פנייה לה' אלא סומך למילה ברית, והכוונה לבריתו של אברהם, על פי שיר השירים רבה פרשה א: "מהו צרור המור, ר' עזריה בשם ר' יהודה פתר קרייה באברהם אבינו, מה המור הזה ראש לכל מיני בשמים, כך אברהם ראש לכל הצדיקים".

53 אוכלי רמסים ושקצים: על פי ישעיהו סו יז: "אכלי בשר החזיר והשקץ והעכבר יחדו יספו נאם ה'". **54 בתועבות... משתקצים:** ראה דברים ז כה: "פסילי אלהיהם תשרפון באש... ולא תביא תועבה אל ביתך והיית חרם כמלווה שקץ תשקצנו ותעב תתעבנו כי חרם הוא". ולצירוף מסכה ותועבה ראה דברים כז טו: "ארור האיש אשר יעשה פסל ומסכה תועבת ה'". **במראם משתקצים:** על פי נחום ג ו: "והשלכתי עליך שקצים ונבלתיה ושמתיך כראי". נראה שהפייטן משתמש כאן במראה במובן לכלוך ופסולת, על פי צפניה ג א: "הוי מראה ונגאלה העיר היונה". על פי הניקוד כאן הצורה היא "מראם", ובמילון ההיסטורי אכן ניתן כאן הערך "מראה", אך סביר שהצורה המקורית היא מראם, על פי ויקרא א טז: "והסיר את מראתו בנצתה". וראה בפירוש ראב"ע לנחום שם: "כראי – כטנוף, וכמוהו הוי מראה, והסיר מראתו".

55 לא שערום: על פי דברים לב יז: "יזבחו לשדים לא אלה אלהים לא ידעום חדשים מקרב באו לא שערום אבתיכם". ואולי יש להשלים בתחילת השורה: "גילולים", על פי דברים כט טז: "ותראו את שקוציהם ואת גלליהם עץ ואבן כסף וזהב אשר עמיהם". **הם והם:** אולי הם ואבותיהם. **56 דלוקים אחרי:** כנראה, להוטים אחר העבודה הזרה. לשימוש דומה ראה בראשית רבה פרשת וישלח פרשה פא, בדברים האמורים כלפי השומרונים: "מה אתם דומים, לכלב שהיה להוט אחר הנבלה. כך לפי שאתם יודעים שעבודת כוכבים טמונה תחתיו, דכתיב ויטמן אותם יעקב, לפיכך אתם להוטים אחריו". **57 הבל המה:** על פי ירמיהו י טו: "הבל המה מעשה תעתעים". **ומה בהמה:** ומה יש בהם. וכנראה רומז גם ללשון קהלת ג יח: "על דברת בני האדם לבגורם האלהים ולראות שהם בהמה המה להם". וראה בקהלת רבה פרשה ג: "ולראות שהם בהמה המה להם" - לראות ולהראות לעולם שהרשעים נמשלו כבהמה, מה הבהמה נידונת בהריגה ואינה באה לחיי העולם הבא אף הרשעים כבהמות נידונין בהריגה ואינן באים לחיי העולם הבא". **המה יקרבו:** אולי על פי יחזקאל מד טז, בלשון תמיהה: "המה יבאו אל מקדשי והמה יקרבו אל שלחני לשרתי".

58 ובשמונה שרצים: על פי משנת שבת פרק יד: "שמונה שרצים האמורים בתורה...". רשימת השרצים המטמאים מופיעה בויקרא יא כט-ל. **60 חזיר מיער:** על פי תהלים פ יד: "יכרסמנה חזיר מיער", ומוסבים הדברים על פגיעה בישראל, המשולים לגפן.

61 ללא אליים: לעבודה זרה. ראה למשל ירמיהו טז כ: "היעשה לו אדם אלהים והמה לא אלהים". כן ראה דברים לב יז: "לא אלה", וכן שם פס' כא: "הם קנאוני בלא אל".

65 מילה... לעשרים: על פי בראשית רבה פרשת וירא פרשה מט: "סוד ה' ליראיו ובריתו להודיעם", איזהו סוד ה' - זו מילה שלא גילה אותה מאדם ועד עשרים דור, עד שעמד אברהם ונתנה לו שנאמר 'ואתנה בריתי ביני ובינך'. **מחרפים בה מנאצים:** ללשון חרף ונאץ בסמיכות ראה תהילים עד י: "עד מתי אלהים יחרף צר וינאץ אויב שמך לנצח". ולעניין ראה פסיקתא דרב כהנא פסקא ג: "ר' יהוש' דסכנין ר' לוי בשם ר' יוחנ', מה היו של בית עמלק עושין, היו מחתכין מילותיהן של ישראל ומזרקין אותן כלפי למעלן ואו' בזו בחרתה הילך מה שבחרתה".

67 ובחרים: אולי יש להשלים "ובמושב ליצים", על פי תהלים א א: "אשרי האיש אשר לא הלק בעצת רשעים ובדרך חטאים לא עמד ובמושב ליצים לא ישב".

68 בימערות פריצים: על פי ירמיהו ז יא: "המערות פריצים הנה הבית הזה אשר נקרא שמי עליו בעיניכם".

69 פוריה: כנראה כינוי לישראל, על פי יחזקאל יט י: "אמר כגפן בדמך על מים שתולה פריה". **ובפרך לוחצים:** על פי שמות ג ט: "וגם ראיתי את הלחץ אשר מצרים לחצים אתם", וכן בשמות א יג: "ויעבדו מצרים את בני ישראל בפרך". **70 צאן אובדות:** על פי ירמיהו נ ו: "צאן אבדות היו עמי רעיהם התעומו"; **בלא... מפיצים:** על פי מלכים א כב יז: "ראיתי את כל ישראל נפצים אל ההרים כצאן אשר אין להם רעה", וראה גם ירמיהו כג א: "היו רעים מאבדים ומפצים את צאן מרעיתי נאם ה'" (וכוונת הפייטן לגויים המפיצים את ישראל, המשולים לצאן אובדות ללא רועה, בניגוד לפסוק המאשים את הרועים, היינו את מנהיגי ישראל). **71 ומלעגת ומחללת:** כנראה על פי תהלים מד יד: "תשימנו חרפה לשכנינו לעג וקלס לסביבותינו, תשימנו משל בגוים מנוד ראש בלאמים". והדברים מוסבים על אדום. **סבורה לעברו קיצים:** כנראה: סבורה שכבר עבר קצם של ישראל ואבדה תקוותם. ללשון ראה עמוס ח ב: "ויאמר ה' אלי בא הקץ אל עמי ישראל לא אוסיף עוד עבור לך". וראה במדרש תהלים מזמור עז: "אמר לו: כבר אמרתי את הקץ ועבר, כי עוד חזון למועד; אפילו אמרתי לך את הקץ ועבר, אל תאמר אינו בא, אלא [חכה לו, וכן הוא אומר] אם יתמהמה חכה". וכן ראה ויקרא רבה פרשת מצורע פרשה יט: "ר' יוחנן בשם רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי אומר ומה אם האשה הזו על ידי שפירשה שנים שלשה ימים התורה קורא אותה נדה אנו שפירשנו מבית חיינו ומבית קדשנו ותפארתנו כמה ימים וכמה שנים כמה קיצים וכמה עיבורים על אחת כמה וכמה". ואצל ינאי: "חדשים ושנים עיבורים ושמיטים יבלות וקיצים".

72 ראשם מנידים: ראה בפסוק מתהילים לעיל: "מנוד ראש בלאומים". **וברגלם... קורצים:** על פי משלי ו יג: "קרץ בעינו מלל ברגלו מרה באצבעותיו", וכן בתהילים לה יט: "אל ישמחו לי איבי שקר שנאי חנם יקרצו עין".

73 שלח במ מגל: ראה יואל ד יג: "שְׁלַחוּ מַגֵּל כִּי בָשַׁל קִצִּיר בָּאוּ רָדוּ כִּי מְלֶאָה גַת הַשִּׁיקוּ הַיְקָבִים כִּי רִבָּה רָעַתְם". ותרגם יונתן: "אושטו בהון חרבא". להשוואה בין מגל לחרב, ראה גם בבלי סנהדרין צה ע"ב: "רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי אומר: אמר לו הקדוש ברוך הוא לגבריאלי: מגלך נטושה? אמר לפניו: רבונו של עולם, נטושה ועומדת מששת ימי בראשית, שנאמר 'כִּי מִפְּנֵי חֲרָבוֹת נִדְדוּ מִפְּנֵי חֲרָב נְטוּשָׁה'".

גרה במ קוצעים: קוצעים הם קוטפי התאנים, והדימוי כאן הוא לכיסוח וחיתוך. "גרה" עניינו שסה (השווה: "חייך שאני מגרה בך את הדוב", בראשית רבה פרשה פד), ובתרגום יונתן הוא בא רבות בהקשר לשילוח חרב. ראה למשל בתרגום לירמיהו כד י: "וְשַׁלַּחְתִּי בָם אֶת הַחֶרֶב אֶת הַרְעָב וְאֶת הַדְּבָר" – "ואגרי בהון ית דקטלין בחרבא כפנא ומותא" (ובפסוקים הקודמים נמשלים ישראל לשני דודי תאנים – תאנים טובות וכאלו שלא תאכלנה מרוע). ואולי קישר הפייטן בין המגל לגירוי גם בהשפעת לשון המשנה המונה יחד את המגל והמגרה (חולין א א): "בכל שוחטין חוץ ממגל קציר והמגירה והשינים והציפורן". ויושם לב לחרזת המשתיקה את העיצור הגרוני ע"ן. וראה לעיל בעמ' 143.

74 לבור... היווין: על פי תהלים מ ג: "וַיַּעַלְנִי מִבּוֹר שְׁאוֹן מְטִיט הַיַּיִן". ובגפרית... מתרחצים: על פי יחזקאל לח כב: "וַיִּנְשַׁפְטֵנִי אֶתוֹ בְּדָבָר וּבְדָם וּגְשָׁם שׁוֹטֵף וְאַבְנֵי אֱלֻגְבִּישׁ אֲשֶׁר וּגְפְרִית אֲמַטִּיר עָלָיו" (לצירוף "גפרית ומלח" ראה דברים כט כב). השורש רח"ץ בבניין התפעל מופיע פעם יחידה במקרא באיוב ט ל: "אִם הַתְּרַחֲצֵתִי בְּמֵי שֶׁלֶג וְהַזְכּוֹתִי בְּבַר כְּפִי", והפייטן כאן הופך את הרחצה החיובית שעניינה טהרה לפורענות ולביאה באש.

76 ויבאו באש: הלשון על פי במדבר לא כג: "כָּל דָּבָר אֲשֶׁר יָבֵא בְּאֵשׁ תַּעֲבִירוּ בְּאֵשׁ וְטָהַר".
77 ותלהטם אש: על פי מלאכי ג יט: "כִּי הִנֵּה הַיּוֹם בָּא בְּעַר כְּתָנוֹר וְהָיוּ כָּל יָדָיִם וְכָל עֵשֶׂה רָשָׁעָה קָשׁ וְלֹהֵט אֶתֶם הַיּוֹם הַבֹּא". וישפטו באש: על פי ישעיהו סו טז: "כִּי בְּאֵשׁ ה' נִשְׁפָּט וּבְחֶרֶב אֶת כָּל בָּשָׂר". בתורת אש: ראה ספרי דברים פרשת וזאת הברכה פסקא שמג: "מימינו אש דת למו', מגיד שדברי תורה משולים באש...". **78 נתונה מימין אש:** על פי דברים לג ב: "ה' מְסִינֵי בָּא וְזָרַח מִשְׁעִיר לְמוֹ... מִיְמִינוּ אֲשֶׁר דָּת לְמוֹ". ולבית כולו אש: ראה דבה"י ב ז ב, לאחר תפילת שלמה: "וְלֹא יָכְלוּ הַכֹּהֲנִים לָבוֹא אֶל בֵּית ה' כִּי מְלֹא כְבוֹד ה' אֶת בֵּית ה'... וְכָל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל רְאִים בְּרָדָת הָאֵשׁ וּכְבוֹד ה' עַל הַבַּיִת". וראה לעיל בפיוט ה: "תשים אות לחיזיר בבית אש". לחלופין, אפשר שבית אש כאן הוא כינוי לישראל, על פי עובדיה א יח: "וְהָיָה בֵּית יַעֲקֹב אֲשֶׁר... תֵּאֵר בַּעֲמוּד אֲשֶׁר... וְלִלְיָהּ בְּעַמּוּד אֲשֶׁר לְהָאִיר לָהֶם".

חרזת בלשונות אש קרובות מצאנו גם בשבעתא המיוחסת להדותהו (ראה בעמ' 304): "וְהָיָה בְּסוֹף [דו]רוֹת אֲשֶׁר לְשִׁפּוֹט בְּאֵשׁ. דְּבָרֵי הַיּוֹצֵאִים לְפִיד אֲשֶׁר. דְּגָלֵי יוֹסֵף יְהִיוּ עַל בֵּית עֶשׂוּ [יחד?] לְהַבִּית אֲשֶׁר וכו'". כן בולטת החרזת ב"אש" בקדושתא הקדומה למתן תורה, שאינה מחורזת ברובה: "תוקף שביבי אש, שכינת כולו אש, וכו'" (תשר"ק ואלפא ביתא כסדרו החורזים באש).

79 ויפלו במכמורם: על פי תהלים קמא י: "פלו במכמרוי רשעים". **טמאות בחרם במ:** נראה שעל פי הפסוק מישעיהו סו: "גם המה בחרו בדרכיהם ובשקוציהם נפשם חפצה" (ויושם לב לפסיחה). **80 והתעמרם... שמרם:** אולי: יתעמרו בהם הגויים על שלא שמרו את משמרת. וראה יחזקאל מד ז-ח: "בהביאכם בני נכר ערלי לב וערלי בשר להיות במקדשי... ולא שמרתם משמרת קדשי".

81 מעשה תיעתועים: על פי ירמיהו י טו: "הבל המה מעשה תעתעים". **אחריהם תועים:** ללשון 'תעיה אחר' ראה יחזקאל שם י: "כי אם הלויים אשר רחקו מעלי בתעות ישראל אשר תעו מעלי אחרי גלוייהם ונשאו עונם". **82 טוב לא תובעים:** תבע הוא השורש הארמי המתרגם בקביעות את דרש העברי, ואולי הצירוף שלפנינו הוא תחת "טוב לא דורשים", המתבסס על עמוס ה יד: "דרשו טוב ואל רע למען תחיו". ותרגם יונתן: "תבעו לאיטבא ולא לאבאשא בדיל דתתקיימון". לחילוף בין דרש לתבע בלשון מקרא ובלשון חכמים ראה למשל במכילתא לדברים: "לשכנו תדרשו – מגיד שבחובה עליהם לתבוע בית הבחירה עד שלא נבחר בית העולמים".

83 עם: ישראל, שאינם מתערבים בגויים ולומדים מעשיהם, כניגוד לאמור על ישראל בתהלים קו לה: "ויתערבו בגוים וילמדו מעשיהם". **84 ונתנו ערבים:** התחייבו, ואולי כוונתו לאמור בנחמיה על כריתת האמנה שהובלה על ידי הכהנים, הלויים והשרים: "...באים באלה ובשבועה ללקת בתורת האלהים אשר נתנה ביד משה עבד האלהים ולשמור ולעשות את כל מצות ה' אדנינו ומשפטיו וחקיו. ואשר לא נתן בנתינו לעמי הארץ ואת בנתיהם לא נקח לבנינו" (י ל-לא). וללשון ראה מדרש משלי פרשה ו: "באותה שעה קבלו ישראל את התורה ונתנו בניהם ערבים" (ואולי יסודו בלשון המקרא מעניין נתינת ערבון, ראה בראשית לח יז).

נראה שיש להשלים בסוף הטור: "ומשפטים טובים", וראה בנחמיה ט יג: "ותתן להם משפטים ושרים ותורות אמת חקים ומצות טובים".

85 טהרם באיזוב: על פי תהלים נא ט: "תחטאני באיזוב ואטהר". **תיזרוק... טהורים:** על פי יחזקאל לו כה: "וזרקתי עליכם מים טהורים וטהרתם מכל טמאותיכם ומכל גלוליכם אטהר אתכם". **86 ובלב טהור:** על פי תהלים פרק נא יב: "לב טהור ברא לי אלהים". **87 מלאים עינים:** כינוי למלאכים, על פי יחזקאל י יב: "והאופנים מלאים עינים".

הפיצץ שמונה עשר

כתב היד: פיוטים א-ח: אוקספורד d63.89

פיוטים ח-ט: ט"ש H16.2, והשלמתו: מוסרי, IV 163.1

נדפס: קאהלה, מסורות בני המערב כ-כג, זולאי, לתולדות הפיוט, קטז

הפיצץ שמונה עשר

[א]

אז לך הַפּוֹץ. אִם אֲשֶׁר בַּחֹץ נִפְוֶץ
בְּעֵדֵי קָרָא קִיבוֹץ. בְּבֵיתְךָ עֲשׂוֹתוֹ [..בוץ].
גִּוְרֵל הַפִּיצָץ מִנּוֹפֶץ. גְּדוּל עַד שְׁתַּחֲפֶץ.
דִּיגְלוֹ בְּמִשְׁמֵרוֹ יִרְבֶּץ. דִּיִּץ ו[...בץ].
הַעַם לִקְוֶשֶׁשׁ קֶשׁ נִפְוֶצוֹ. הַעֵת לִישַׁע יַחֲפֹצוֹ.
5 (וְאִזְהַבִּיךָ יִשְׁמַחֻ וְיַעֲלֹצוּ). וְאִזְבִּיךָ יִנּוֹסֻ וְיַפְוֶצוּ.

ככ' "ויהי בנסוע הארון ויאמר משה קומה יי ויפ[וצו אויביך] וינסו
משנאיך מפניך" (במדבר י לה)
ונ' "עלה מפייך על פניך! מצור מצורה צפה [דרך] חזק מתננים אמיץ כוח
מאד" (נחום ב ב)
ונ' "יקום אלהים יפוצו אויביו וינסו משנאי[ו מפניו]" (תהילים פח ב)

[1א]

מפניו שונאיו ינסו. מפלתם מקרבם יכניסו.
מפאריך חייל יעשו. מיפקדם כי בו יחסו. ב'.

[ב]

[זר]ח ו?ח?פץ נחמדים. זרים לעשות נדים.

10 הפיצץ במיפקדים. חיליו היוות מ[...].

טמאים [בה]פיצך. טירה דלה בחפצך.

יִדְקָשִׁים בִּינְפִיצְךָ. יִקָּר הַפִּיצָץ? [..צך].

[...] מִיצַעַד. כֵּן לֹא יִצָר צַעַד.

להקימו מצב לעד. לפו[צץ הררי עד].

[ככ' "עמד] וימודד א?ר?ץ? ר?אה ויתר גוים ויתפוצצו הררי עד [שחו

גבעות עולם הליכות עו]לם ל" (חבקוק ג ו)

ונ' "מפץ אתה לי כלי מלחמה ונפצתי בך? [גוים והשחתי בכ ממלכות]"

(ירמיהו נא כ)

וּנְיָ "לִכֵּן בְּזֹאת יִכּוֹפֵר עִוְוֹן יַעֲקֹב וְזֶה כֹּל פְּרִי הַסִּיר חֲטָאתוֹ בְּשׁוּמוֹ כֹּל
אֲבֵנֵי מִזְבֵּחַ כֹּאֲבֵנֵי גִיר מִנוֹפֶצֶת? לֹא יִקְמוּ אֲשֶׁרִים [וְחֲמָנִים]" (יִשְׁעִיהוּ כֹז
(ט)

[ב1]

15 [וְחֲמָנִים .. לִים. וְח. ..] אֲרִיךְ תַעֲלִים.

וְחֵי אֲדִיר בְּאֵלִים. [וְח. ..] פִּעֲלִים. ב'.

[ג]

[מפ] וְחָרַב וְחָץ? מוֹסִיף? [...] גֹּי לְחָץ.

נִפְצָוֹת אֲשׁוֹב יָד רֹעֵץ. נִצְרַת יִקְבֹּץ [...] .. עֵץ.

שֶׁא לְהַפְיֵץ פְּנִים. סִפְרַעַל עֲלוֹת כִּמְלִפְנִים.

20 עִם נִפְצָיִם בְּכֹל [פִּי]נִים. עֲדִיו בְּקִיבוֹץ פְּוִנִים.

פִּוֶּץ פָּחַד עַל צָרִים. פֶּן לְהוֹשִׁיעַ יִצְוִרִים.

[צ. ..] תִּשָּׁב חֲצִירִים. צַעֲקָ יוֹם וְקָר(ו) אֲוֹ נִצְרִים.

כְּכ' "כִּי יֵשׁ יוֹם קָרָאֵו נִצְרִים בְּהָר אֲפָרִים קוֹמוֹ וְנִעְלָה צִוּוֹן אֵל יְיָ
אֱלֹהֵינוּ" (יִרְמִיהוּ לֹא ו)

וּנְיָ "וַיֵּאמֶר נִקְל מִהֵיֹתְךָ לִי עֲבָד לְהִקִּים אֶת שְׁבֻטֵי יַעֲקֹב וְנִצְוִרֵי יִשְׂרָאֵל
לְהַשִּׁיב וְנִתְתִּיךָ לְאוֹר גֹּיִם לְהֵיֹת יִשׁוּעָתִי עַד קֶצֶה הָאָרֶץ" (יִשְׁעִיהוּ מֵט ו)
וְאֵתָה ק' אֵל נֹא.

[ד]

[ה] פֶּן עֲבֵרוֹת אֲפֶךְ. דְּלָה אֶת דְּלִתוֹת חוֹפֶךְ.

וְכוֹנֵן מִעוֹנֶךָ הַמְשׁוֹפֶךְ. תִּפְיֵץ [...] יִם בְּקִיצֶפְךָ.

25 הַפְּיֵץ תוֹשִׁיב עַל סִיפֶךָ. וְאַבֵּל לְשִׁשׁוֹן יוֹהֶפְךָ.

בְּכוֹנֵנְךָ [ח] קוֹקֶת כֶּפֶךָ. וְנִבְרַךְ נִיִּלְפֶךָ. בְּקִדּוֹשָׁה קִדּוּשׁ.

[ה]

קוֹמָה וּפְצוֹ אֵיִבֶיךָ. קָרַב הַפְּיֵץ לִירְחוֹבֶיךָ. קִבּוֹץ נִפְצָוֹת בְּנֵי אֱהוֹבֶיךָ.

[ר] אֵה וְנִפֶּץ כֹּל רֹעֲצִינוֹ. רֵעוּץ וְהַפְּיֵץ כֹּל לְוַחֲצִינוֹ. רִיבָה רִיב אֶת מִנְאֲצִינוֹ.

[ש] אֲוִג בְּמִשְׁמֵר הַפְּיֵץ. שׁוֹב הָרָרִי עַד תִּפְוֶץ. שְׁפוּט בְּאֲפֶךָ מִתְלוּץ.

30 [תפ]יץ עָנן אֲוֶרֶךְ לְהָאִיר. תּוֹעֲפּוֹת לְהַפְּיֵץ תַּתְּאִיר. תִּלְמִיד וּרְב יַעֲבֹד צַעִיר.
אל נא. לע' תע' במשמר הפיצץ.

[1]

[א.. נפו]צוֹתֵינוּ תִכְנֹס. אֵת מוֹתְנֵי הַפְּיֵץ תִּשְׁנִים.

[ב..] עֲבוֹר יִתְכַנֵּס. בְּעֶדוֹ הָרִים יִשְׂאוּ נֹס.

[ג..] אִז אֵת נַפְצוֹתֵינוּ. גְּדוֹר כָּל פְּרִצוֹתֵינוּ.

[ד..] לְרִצוֹתֵינוּ. דְּרֹכְךָ לְהַזְדַּיֵּק מְרוֹצוֹתֵינוּ.

35 [ה..] דִּים הִמְנוּפְצִים. הֲלֵעַת יְהִי נִיקְבְּצִים.

[ועל] הַהָרִים מִקְפְּצִים. וּבְמַעֲשֵׂיהֶם נַחְפְּצִים.

[ז..] אֲבָנִים מְנוֹפְצוֹת. זִיר לְרֹאשׁ פִּינָה נִירְבְּצוֹת.

[ח..] לְכָל הַפְּרִצוֹת. הַמְסַעֵף פּוֹרָה בְּמַעֲרָצוֹת.

[ט..] לְקָבֶץ נַפְצוֹת יְהוּדָה. טֹעַם יִפְיֵץ נִדְלַע בִּיהוּדָה.

40 [י..] לְלַחֹד חֵידָה. יִסְפָּה פְּלִיטַת בֵּית יְהוּדָה.

[כ..] קַרְאֹ נוֹצְרִים. כְּתוֹר לִימּוֹדִים לְשׁוֹן יִצְוֹ[רִים]

[ל..] מִינִים וְנִצְרִים. לְפּוֹצֵיץ בֵּא? לְצוֹרִים.

[מ..] מְשׁוֹמְרִים מְפִיץ בַּחִימָה.

[נ..] נִצָּה. נִצָּה? תְּפִיל בְּמַהוּמָה?.

45 [ס..] סַח[ים]. סַח[ים] ... [עִים].

עֲמִים תִּנְפֵץ בְּמַכַּת נִגְעִים. עַל הַנִּצְרַת תַּחֲדָשׁ רִגְעִים.

פְּנָה וְהִצִּיל עֲמֶךָ מִיַּפְגַּע. פְּדוֹתֶם תִּשְׁלַח כְּמוֹ רִגְע.

צוֹר אֵהֵלֶם בְּלֹא יִקְרַב נִגְע. [צ..] ... [גַע].

קְמִינוּ יְפּוֹצוּ מִפְּנִיךָ. קִפֵּץ וּקְבֵץ נַפְצוֹת בְּנִיךָ.

50 רִיבְבוֹת הַפְּיֵץ יִשְׁבוּ לְפְנֵיךָ. רֹעֵמָה נִשְׂא עֲלֵינוּ אֲוֶר פְּנֵיךָ.

שׁוֹב וּקְבֵץ נַפְצוֹת מְזוֹרֵינוּ. שְׁעָה שְׁוֹעֵינוּ וְהִיָּה בְּעוֹרֵינוּ.

תִּרְפָּא וְתַחֲבוֹשׁ אֵת מְזוֹרֵינוּ. תּוֹשִׁיעֵינוּ וְעֲלֵינוּ יִצִּיץ נִיזְרֵינוּ.

ובכן.

אוֹר יוֹם הַבַּא אַמְתֵּי יִתְעַרְטִיל וַיִּנִּץ.

בגוֹים יִבְעַר וַיִּבְהַל וַיִּלְהֹט וַתִּנֶּץ.

גַּחְלַת לַהֲבוֹת וְרוּחַ זֵילְעָפוֹת עֲלֵיהֶם יִפֹּץ. 55

דִּיבַרְתֶּם כַּאֲיֵן אֲשֶׁר אֵין בֶּם חֶפְ[ן].

הַעֵת יִשְׁתַּלַּח בָּהֶם שַׁנּוֹן חֵיץ.

וּבָרַק רֹב מִיַּגְעֶרֶת יֵצֵא וּמַרְכַּבוֹתֵם יִפּוֹצִיץ.

זַחְלַת אַף וַחַיִּמָּה עַל רֹאשׁם תִּפּוֹצִיץ.

חֲלוֹת בַּם חֲרוֹן חֲרַבוֹת מְשֹׁמֵר הַפִּיִּץ. 60

טֹבַח גְּדוֹל אֲשַׁכְּלוּתֵימּוֹ תִקְרֶץ.

יוֹם יִפְרָצִים פְּרִיץ עַל פְּנֵי פְּרִיץ.

כִּלִּים בַּחַיִּמָּה וַיִּתְפַּרְדּוּ בַּבּוֹא בֶן פְּרִיץ.

לְשׁוֹנָם תִּנְבִּיל וַחֲכַמְתֶּם תֵּאבֹד וַיִּדְמוּ מ[אֲרִיץ].

מְשֹׁמְרוֹתֵינוּ כִּבְתַחֲלִילָה בִּינְתִיבוֹת שְׁלוֹם נְרִיץ. 65

נִצָּרִים וּמִיִּנִים בִּימַנַת כּוֹסֵם תִּרְבֵּיץ[.].

סַגְנִיךָ שְׁרִיךָ סַנְסַנִיךָ סַבִּיבְךָ תִרְבִּיץ.

עוֹלְלִיךָ עֲמוֹסִיךָ עֲדָרִיךָ עֲמִיד בְּשִׁבְץ.

פְּרַחֲיךָ פְּדוּיִיךָ פְּקוֹדִיךָ פּוֹתַחֲי פַתַּחֲיךָ קְבִיץ.

צוֹעֲדֵי צִבָּא צִיבַאוֹתֶיךָ בְּצִיּוֹנָה? [..]. 70

קְמִיךָ מִקְנִיךָ מִקְנִיֶיךָ קוֹל נֹתְנִים עֲלֵי תִמְרִיץ.

רִיעֶיךָ רֹחַמֶיךָ מִרְחִי[מִיךָ ...] מִרְחִיבֶיךָ תֵאמֶץ.

שׁוֹמְרֵי מְשֹׁמֶרֶת הַקּוֹדֵשׁ בְּשִׁימּוֹר לֵב יִתְעַלֶּץ.

תִּפְאֹרֶת שִׁמְךָ בְּסוֹד קְדוּשִׁימּוֹ יִתְאֲמִיץ.

75 יִתְאַמֵּץ כֹּהֵךְ. בְּמִי[שְׁמֵרוֹת] כֹּהֵנִיךְ.

וַיִּבְרָא וַיִּשְׁתַּחֲוֶה לַפְּנֵיךְ. וְיִכְבַּד? לְשִׁמְךָ?.

בְּקוֹמֶךָ וַיִּפְּצוּ [...] וַיִּנּוֹסוּ מִשְׁנֵאֵיךְ וּפְּרָצוּ

מִשׁוֹשׁ כָּל הָאָרֶץ. תִּזְרִים בְּמִיזְרָה בְּשַׁע[רֵי הָאָרֶץ] וְקִרְוֵאֵי אָרֶץ חֶפְץ.

עֲנֵן אֲוָרִם לְפִיךָ. כִּי כָבֵר נַעֲשֶׂה הַחִיפֶיךָ.

80 וְכִשְׁתַּחֲפֵץ מִ[יָדֶיךָ] הִדִּין מֵאֲלֹהֵי. וְתִבְרָא וְקוֹל תִּפְּצֶיךָ.

מִיִּרְכַּתֵּי הָאָרֶץ נִקְדִּישֶׁךְ מֶלֶךְ כָּל הָאָרֶץ[ךָ]. ... ק'ק'ק' ככ' וקרא].

1 לך חפוצ: על פי ישעיהו סב ד: "פי לך יקרא חפצי בה ולא רצה בעולה פי חפץ ה' בה". **בחוצ נפוצ:** התפזר וגלה, ראה יחזקאל לד כא: "עד אשר הפיצותם אותנה אל החוצה". **2 בעדי קרא קיבוץ:** עבורי הבא מהרה את קיבוץ הגלויות. השורש קב"ץ בבניין פיעל חוזר רבות במקרא, ושם הפעולה קיבוץ רוח בלשון חכמים – פעמים הרבה בצירוף 'קיבוץ גלויות', הן כתיאור האירוע (למשל בבבלי פסחים פח ע"א: "גדול קבוץ גלויות כיום שנבראו בו שמים וארץ"), הן כשם הברכה המבקשת על כך (בבלי מגילה יז ע"ב: "מה ראו לומר קיבוץ גלויות לאחר ברכת השנים"). והשווה בהמשך: "עדין בקיבוץ פונים". במילון ההיסטורי נותח הפועל קרא בזמן עבר, על פי הניקוד, אך נראה פשוט יותר להבין כצורת ציווי, בדומה לפועל חפוצ (ולסימן הקמץ כמקביל לשווא נע טברני – ראה למשל בהמשך: "טירה דלה"). לסוף הטור ניתן להציע את ההשלמה "ריבוץ", על פי ישעיהו נד יא: "הנה אנכי מרביץ בפה אבניך", וכן על פי יחזקאל לד יג-יד: "וקבצתים מן הארצות והביאתים אל אדמתם... ובהרי מרום ישראל יהיה נהם שם תרבצנה בנה טוב". וראה בהמשך: "במשמרו ירבץ", וכן בפיוט ז: "סגניך שריך סנסניך סביבך תרביץ" (אפשרות רחוקה יותר היא ההשלמה "בוץ", על פי דברי הימים ב ג יד, האמור בבניין שלמה: "ויעש את הפרכת תכלת וארגמן וכרמיל ובוץ ויעל עליו קרובים").

3 גורל הפיצץ מנופץ: כנראה, משמר הפיצץ, המפוזר והשבור. **גדול:** כנראה פנייה לה'. **עד שתחפץ:** על פי שיר השירים ב ז: "אם תעירו ואם תעוררו את האהבה עד שתחפץ". נראה שכאן מוסב הפועל אל ה', שלא כבפסוק. וראה בסוף הסילוק לקמן: "וכשתחפץ מידת הדין וכו'". **4 דיגלו:** מחנהו, משמרו. ראה לעיל בפיוט למשמר בלגה: "דיגלו יסוגל", ובביאור שם. **במשמרו ירבץ:** ישוב לעבודת משמרו במקדש, ראה יחזקאל לד טו: "אני ארעה צאני ואני ארביצים". **דייץ:** דיצה, שמחה. ואולי יש להשלים בסוף הצלעית "ישובץ".

5 העם... נפוצו: על פי שמות ה יב: "ויפץ העם בכל ארץ מצרים לקשש קש לתבן", ומשמעו כאן תיאור לפיזור ולצרות הפוקדים את ישראל בגלותם. **העת:** בזמן הזה. **6 ואוהבך ישמחו ויעלצו:** ראה תהלים ה יב: "וישמחו כל חוסי בך לעולם ירננו ותסה עלימו ויעלצו בך אהבי שמך". **ואויבך ינוסו ויפוצו:** על פי הפסוק שבשרשרת.

מצור מצורה: בנוסח המסורה: נצור מצרה.

7 מפלתם... יכניסו: אולי, כישלונם יבוא בידי עצמם, מעין האמור: "וְיָנוּסוּ מִנְּסַת חֶרֶב וְנָפְלוּ וְאִין רִדְף. וְקָשְׁלוּ אִישׁ בְּאֶחָיו כְּמַפְנֵי חֶרֶב וְרִדְף אִין" (ויקרא כו לו, ושם כדברי פורענות לישראל. וראה גם בתהלים לז טו: "חֶרֶבָם תָּבוֹא בְלָבָם"). לצימוד בין מנוסה ומפלה ראה גם במשנת סוטה ח ו: "תחלת ניסה נפילה, שנאמר 'נס ישראל לפני פלשתים וגם מגפה גדולה היתה בעם', ולהלן הוא אומר 'וינוסו ישראל מפני פלשתים ויפלו חללים וגו'". **8 מפאריך חייל יעשו:** ראה במדבר כד יח: "וְהָיָה יְרֵשָׁה שְׁעִיר אֲבִיבֵי וַיִּשְׁרָאֵל עֲשֵׂה חֵיל". **מיפקדם:** אולי: כינוי לה', הפוקד את ישראל. וראה לעיל בפיוט למשמר חופה: "מפקד מעונה אלוהי קדם".

9 זרח... נדים: רצה הקב"ה בישראל והפיץ את הגויים. נראה שנסמך על המדרש: "ה' מסיני בא וגו'", מלמד שחזר הקב"ה את התורה על כל האומות ולא קבלוה, עד שבא אצל ישראל וקבלוה, שנא' 'וזרח משעיר למו', אלו בני עשו שהם בני שעיר, הופיע מהר פארן אלו ישמעאל, שנא' וישב בהר פארן, ואחר 'עמד וימודד ארץ ראה ויתר גוים', כיון שראה שלא רצו לשמוע ולקבל את התורה הקפיצם בגהינם, שנא' לנתר בהם על הארץ" (הפסוק מחבקוק הוא הראשון בשרשרת הפסוקים במחיה). **זרים:** כינוי לגויים. ראה למשל ישעיהו א ז: "אֲדַמְתֶּכֶם לַנְּגַדְכֶם זָרִים אֲכָלִים אֹתָהּ וְשָׁמְמָה כְּמֵהֶפְכֶת זָרִים". עוד יצוין שייתכן שהמילה "חפץ" שנהגתה בדומה ל"הפץ" עומדת ברקע הדרשה על הפצת הגויים והנדתם. וכן אפשר שהכינוי לגויים היה במקור "זדים" (וראה למשל בשבעתא: "זעום יזעום זידי רשעה"). **10 הפיצץ במפקדים:** ייפקד הפיצץ בכלל הנפקדים, ויושם לב לשימוש בה"א תחת חי"ת.

11 טירה דלה בחפצך: קומם ובנה את המקדש ברצונך. וראה תהלים נא כ-כא: "הִיטִיבָה בְּרָצוֹנְךָ אֶת צִיּוֹן תִּבְנֶנָּה חוֹמוֹת יְרוּשָׁלַם. אַז תִּתְחַפֵּץ זְבָחֵי צֶדֶק". והשווה: "טירת כסף בטהרה ברקמך", בקדושתא למשמר יקים (לעתים כינו הפייטנים את ישראל טירה, על פי מדרש חז"ל: "טירת כסף - אלו ישראל, שקראם 'כנפי יונה נחפה בכסף'" [תנחומא פרשת לך לך סימן ב], אך נראה שכאן כוונתו למקדש). ללשון הציווי דלה השווה לנאמר בהמשך, בפיוט ד: "דלה את דלתות חופך". **12 יוקשים בינפיצך:** הקבלה לראשית הטור הקודם: טמאים בהפיצך. במילון ההיסטורי ניתן הערך "נפיץ" על פי הניקוד, ומשמעותו כנראה מקבילה לשם הפעולה הפצה. מלבד המילה שלפנינו, משויכת לערך זה צורה יחידה ומסופקת מלשון הקליר. ייתכן שכוונת הפייטן הייתה לצורת מקור של בניין פיעל, בְּנִפְצָךְ, והדברים מתאימים לפסוק השני שבשרשרת: "ונפצתי בך גויים וכו'". יוקשים הם הגויים הטומנים פח לישראל, על פי תהלים קכד ו: "נִפְשָׁנוּ כְּצִפּוֹר נִמְלֹטָה מִפֶּחַ יוֹקְשִׁים". **יקר:** במילון ההיסטורי ניתן הערך השמני "יקר", וניתן להציע גם את צורת הציווי יִקֵר, שלא כניקוד שבכתב היד.

13 נראה שהמילה הפותחת היא "כונן", ואולי יש להשלים "כונן לפיצץ מיצעד". ראה תהילים לז כג: "מֵה' מִצְעָדֵי גִבּוֹר כּוֹנֵנוּ וְדַרְכּוֹ יִחְפֹּץ". **לא יצר צעד:** משלי ד יב: "בְּלִקְתָּךְ לֹא יִצֵר צֶעֶדְךָ". **14 להקימו מצב:** להקימו לבטח במעמדו. ללשון "מצב" במובן "מעמד" ראה ישעיהו כב יט: "וְהִדְפִתִּיךָ מִמִּצְבֶּךָ וּמִמַּעַמְדְךָ יִהְרָסְךָ". ומעניין השימוש שעושה ינ"י במילה זו, בהביאו אותה

תחת מעמד בהקשר עבודת המקדש (ראה למשל "אנשי משמר ואנשי מעמד", משנת תענית ב ז): "קדוש ממעמד כהנים, קדוש ממשמר לוויים, קדוש ממצב ישראלים".

לפוצץ [הררי עד]: על פי הפסוק שבשרשרת.

15 וחמנים: על פי השרשור. ונראה שאחרי מילה זו באה מילה כדוגמת "ואלילים", "וגיעולים", "ובעלים" (ראה ויקרא כו ל; דברי הימים לד ד). **16 ארץ תעלים:** אולי יש כאן תפילה להכרתה והעלמה של העבודה הזרה, על דרך הפסוק: "וְהָיָה בַיּוֹם הַהוּא נָאֵם ה' צְבָאוֹת אֲכָרִית אֶת שְׁמוֹת הָעֶצְבִּים מִן הָאָרֶץ וְלֹא יִזְכְּרוּ עוֹד וְגַם אֶת הַנְּבִיאִים וְאֶת רוּחַ הַטְּמָאָה אֲעִבִיר מִן הָאָרֶץ" (זכריה יג ב). ואולי יש להשלים: וחטאים מארץ תעלים, על פי תהלים קד לה: "יִתְמוּ חַטָּאִים מִן הָאָרֶץ וְרָשָׁעִים עוֹד אֵינָם". **וחי אדיר באלים:** כינוי לה', על פי שמות טו יא: "מִי כַמֶּכָּה בְּאֵלֶם ה' מִי כַמֶּכָּה נֶאֱדָר בְּקִדְשׁ". וראה בתרגום לפסוק: "לית אילא את אדיר בקודשא". **פעלים:** אולי יש להשלים מפעלים (בהוראת בריות), וההקשר הוא אזכור החייאת המתים בטל. והשווה ללשונו בפיוט ו בקדושתא למשמר פתחיה: "חון יחון כל מפעל / חי מוריד שאול ויעל".

17 מפץ וחרב וחץ: על פי משלי כה יח: "מִפִּיץ וְחָרֵב וְחָץ שָׁנוֹן אִישׁ עֲנֶה בְּרַעְיוֹ עַד שֶׁקָּר". במילון ההיסטורי ניתן הערך מפץ, ונראה שהיו נוסחים במקרא שגרסו מפץ או מפץ. כך למשל עולה מפירוש ראב"ע על אתר. **מוסיף... לוחץ:** ה' מוסיף ומכה באויבים המרעים לישראל (אולי נקט "מוסיף על" בהשראת הפסוק האמור בפורענות שבספר ויקרא כו כא: "וַיִּסְפְּתִי עֲלֵיכֶם מִכָּה שְׁבַע כְּחַטָּאתֵיכֶם"). ואולי יש לפקפק בקריאה. **גוי לוחץ:** על פי עמוס ו יד: "כִּי הִנְנִי מְקִים עֲלֵיכֶם בֵּית יִשְׂרָאֵל נָאֵם ה' אֱלֹהֵי הַצְּבָאוֹת גּוֹי וְלַחֲצוֹ אֶתְכֶם מִלְּבֹאֵ הַקָּמָת עַד נַחַל הָעֲרָבָה". **18 נפוצות אשוב:** על פי ישעיהו יא יב: "וְאֶסֶף נְדָחֵי יִשְׂרָאֵל וְנִפְצוֹת יְהוּדָה יִקְבְּצִי". וללשונו שו"ב ופו"ץ בסמיכות ראה למשל דברים ל ג: "וְשָׁב וְקִבְּצָה מִכָּל הָעַמִּים אֲשֶׁר הִפְצִיָּה ה' אֱלֹהֵיךָ שְׁמָה". **אשוב:** אולי יש להבינו כמו אשיב, על פי הכתיב שבמקרא (ראה ירמיהו לג כו; מט לט; יואל ד א), וראה בדרשת חז"ל בבבלי מגילה כט, א: "ואף כשהן עתידין ליגאל שכינה עמהן, שנאמר: ושב ה' אלהיך את שבותך, והשיב לא נאמר אלא ושב". **יד רועץ:** כנראה: מיד הגויים הרועצים ולוחצים אותם. ראה שופטים י ח: "וַיִּרְעֲצוּ וַיִּרְצְצוּ אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּשָׁנָה הַהִיא" (נראה להבין כך ולא מלשון השבת יד, על דרך תהלים פא טו: "כִּמְעַט אוֹיְבֵיהֶם אֲכַנֶּיֶע וְעַל צָרֵיהֶם אָשִׁיב יְדֵי"). **נצרת:** כינוי למשמר הפיצץ על שם מקומו. **ניאץ:** כינוי לאויבים, וראה ישעיהו ס יד: "וְהִלְכּוּ אֵלֶיךָ שְׁחוֹחַ בְּנֵי מְעַנֶּיךָ וְהִשְׁתַּחֲוּוּ עַל כַּפּוֹת רַגְלֶיךָ כָּל מְנַאֲצֶיךָ".

19 שא להפיצץ פנים: רצה בתפילתם והאר פניך להם ראה למשל במדבר ו כו: "יִשָּׂא ה' פָּנָיו אֵלֶיךָ". **ספרעל:** כינוי לירושלים, על פי זכריה יב ב: "הִנֵּה אֲנֹכִי שֹׁם אֶת יְרוּשָׁלַם סָף רַעַל לְכָל הָעַמִּים סָבִיב". וראה לעיל בקדושתא למשמר חזיר: "ספרעל להיות שתולה". **עלות:** לעלות. **כמלפנים:** כימי קדם. **20 פינים:** צורה חלופית לפינות, ראה זכריה יד י: "עַד מְקוֹם שְׁעַר הָרְאִשׁוֹן עַד שְׁעַר הַפְּנִיִם". ללשון "בכל פינים" ראה דברי הימים ב כח כד: "וַיַּעַשׂ לוֹ מִזְבְּחוֹת

בְּכֹל פְּנֵה בִירוּשָׁלַם". קאהלה השלים בשגגה "דרכים", שלא בהתאם לחרוזה. **עדין בקיבוץ פונים:** פונים יחד אל ה'.

21 פוצץ... צרים: במקרא מופיע מספר פעמים ציור של הפלת פחד על ידי ה'. ראה למשל בירמיהו מט ה, בנבואה על עמון: "הֲנִי מֵבִיא עֲלֶיךָ פֶּחַד נְאֻם אֲדֹנָי ה' צָבָאוֹת מֶמֶל סְבִיבֶיךָ". ניתן להבין את הצורה פוצץ כציווי, הטל אימתך, ולפי זה הצלעית "פץ להושיע יצורים" תתפרש: אתה ה' שהבטחת להושיע את עמך. לחלופין, אם נפרש ש"פץ להושיע יצורים" פירושו "יצאת להושיע", יתפרש אף "פוצץ פחד" כתיאור בעבר. ופחות נראה. **פץ:** אמר, פצה פיו. לחלופין: יצא, מן השורש פו"ץ, על פי חבוקק ג יג: "יִצְאֶתָ לַיִשֵׁעַ עִמָּךְ". ונראה שיש להעדיף את הפירוש הראשון. **22 תשב חצרים:** כנראה על פי ישעיהו מב יא: "יִשְׂאוּ מִדְבָר וְעָרֵי חֲצֵרִים תִּשָּׁב קָדֶר". וראה נחמיה יב כט: "חֲצֵרִים בָּנוּ לָהֶם הַמְּשָׁרְרִים סְבִיבוֹת יְרוּשָׁלַם". וללשון ישיבה בחצרים ראה נחמיה יא כה: "וְאֵל הַחֲצֵרִים בְּשֹׁדְתָם מִבְּנֵי יְהוּדָה יָשְׁבוּ וְכוּ". ואולי כוונתו שתשב ירושלים לבטח ללא חומה, כערי החצרים (ראה ויקרא כה לא), על דרך האמור בזכריה ב ח: "פְּרָזוֹת תִּשָּׁב יְרוּשָׁלַם מֵרֶב אֲדָם וּבְהֵמָה בְּתוֹכָהּ". **צעוק:** הכרז, הודע לנו מהרה. יום וקראו נוצרים: על פי הפסוק שבשרשרת.

23 הפץ עברות אפר: איוב מ יא: "הֲפֶץ עֲבֹרוֹת אֶפְרָה וְרָאָה כָּל גָּאָה וְהִשְׁפִּילָהּ". ונטל הפייטן את דברי ה' לאיוב ונתנם בפי המתפלל הפונה לה'. **דלה... חופר:** העלה וכוון בית מקדשך. **24 המשופך:** החרב, על פי איכה ד א: "תִּשְׁתַּפְּכֶנָּה אֲבֵנֵי קִדְשׁ בְּרֹאשׁ כָּל חוּצוֹת". והשווה ללשונו בקדושתא למשמר חופה: "בנה את חופך, קומם ממעון את המשופך". **בקיפך:** בזעמך, ראה ישעיהו ס י: "כִּי בְקִפְפֵי הַכִּיתִיךָ". ונראה שיש להשלים את המילה הקודמת: "גוים". **25 על סיפך:** על פתח ביתך. ראה יחזקאל מג ח: "בְּתֵתָם סֶפֶם אֶת סִפֵּי וּמְזוֹזֹתָם אֶצֶל מְזוֹזֹתַי" (ושם אמורים הדברים בהקשר גנאי). **ואבל לששון יוהפך:** על פי ירמיהו לא יב: "וְהִפְכֵתִי אֲבָלָם לְשִׁשׁוֹן". **26 חקוקת כפר:** כינוי לישראל, על פי ישעיהו מט טז: "הֵן עַל כַּפַּיִם חֲקַתֶיךָ". וכך נקט גם הקליר: "אספוק כף אל כף על חקוקת כף". **נייפך:** ללשון ייפוי המיוחס כלפי מעלה ראה שיר השירים רבה פרשה ב: "רעיתי יפתי, בתו של יצחק שריעה אותי ויפה אותי על גבי המזבח".

27 לרחוביך: ראה זכריה ח ד: "כֹּה אָמַר ה' צָבָאוֹת עַד יָשְׁבוּ זִקְנִים וְזָקְנוֹת בְּרַחְבוֹת יְרוּשָׁלַם" (וכן בפסוק העוקב). **קבוץ:** קבץ, ושינה הפייטן מבניין פיעל לבניין קל (במקרא בניין קל משמש לאיסוף וקבוץ בכלל [ראה למשל האמור אצל יהואש, דברי הימים ב כד ה: "וַיִּקְבֹּץ אֶת הַכֹּהֲנִים וְהַלְוִיִּם"], אך בהקשר לקיבוץ ישראל מגלותם בא הפועל בבניין פיעל). **בני אהוביך:** זרע אברהם, יצחק ויעקב. ראה דברי הימים ב כ ז: "הֲלֹא אֶתָּה אֱלֹהֵינוּ הוֹרֵשֶׁת אֶת יִשְׂרָאֵל הָאָרֶץ הַזֹּאת... וַתִּתְּנָה לְזֶרַע אַבְרָהָם אֶהְבֶּךָ לְעוֹלָם. וַיָּשְׁבוּ בָּהּ וַיִּבְנוּ לָךְ בָּהּ מִקְדָּשׁ". וראה גם באבות דרבי נתן נוסחא ב פרק מג: "חמשה אלו נקראו אהובים. אברהם נקרא אהוב שנאמר 'זרע אברהם אוהבי', יעקב נקרא אהוב שנאמר 'ואוהב את יעקב', ישראל נקראו אהובים שנאמר 'אהבתי אתכם ה'..."

28 ראה: נראה להציע שיש כאן חילוף א-ע, והכוונה היא לרעה, היינו שבור ונפץ, על פי תהלים ב ט: "תִּרְעַם בְּשִׁבְט בְּרִזְל כְּכֹלִי יוֹצֵר תִּנְפְּצֶם" (והשווה לפתיחת הצלעית הבאה: "רעוץ והפיץ"). **ריבה ריב:** ראה תהלים קיט קנד: "רִיבָה רִיבִי וּגְאֹלֵנִי". **מנאצינו:** אויבינו, על פי ישעיהו ס יד: "וְהִשְׁתַּחֲוּוּ עַל כְּפֹת רַגְלֶיךָ כָּל מְנַאֲצֶיךָ".

29 שאוג: ראה יואל ד טז: "וְהָ מְצִיּוֹן יִשְׁאָג וּמִירוּשָׁלַם יִתֵּן קוֹלוֹ וְרַעְשׁוֹ שְׁמַיִם וְאָרֶץ". **הררי עד:** ראה לעיל. **שפוט באפך מתלוצץ:** דון בכעס את האויבים הלועגים לישראל. ראה יחזקאל ה טו: "בַּעֲשׂוֹתֵי בְךָ שְׁפָטִים בְּאֶף וּבְחֶמָה". וראה גם במשלי יט כט: "נִכְוֹנוּ לְלִצִּים שְׁפָטִים". הפועל להתלוצץ בבניין התפעל מופיע פעם יחידה במקרא בישעיהו כח כב: "וְעַתָּה אֵל תִּתְלוּצְצוּ פֶן יִחְזְקוּ מוֹסְרֵיכֶם", ותרגם שם יונתן: "וכען לא תתרשעו". מתלוצץ הוא אפוא רשע, וייתכן שברקע הדברים עומד אף הפסוק "וְשִׁפְט בְּצַדֵּק דְּלִים... אָרֶץ בְּשִׁבְט פִּי וּבְרוּחַ שְׁפָטֵי יָמֵי תְּשִׁעַ" (ישעיהו יא ד).

30 תפיץ... להאיר: על פי איוב לז יא: "יִפִּיץ עֵנַן אֹרֹחַ". **תועפות להפיץ תתאיר:** שפע ברכה תעניק למשמר הפיץ. ראה איוב כב כה: "הֲיֵה שְׂדֵי בְּצַרְיֶךָ וְכֶסֶף תוֹעֲפוֹת לָךְ". לחלופין, תשלח לו כוח ועוצמה, על פי במדבר כג כב: "אֵל מוֹצִיאֵם מִמִּצְרַיִם כְּתוֹעֲפֹת רָאִם לוֹ", ותרגם אונקלוס את המילה תועפות: "תוקפא". תתאיר עניינו תשפיע, תוביל – על פי "וְתֵאָר הַגְּבוּל" (יהושע טו ט, ועוד). צורת ההפעיל היא מחידושי הפייטנים. והשווה ללשונו בקדושתא לבלגה: "דבירך עת תתאיר". ובלשון יניי: "בידיה התאיר נואי צמידים להתנאות לכולו מחמדים" **תלמיד... צעיר:** על פי בראשית כה כג: "וְרַב יַעֲבֹד צֶעִיר", ותרגם אונקלוס: "ורבא אשתעבד לזעירא", היינו שעשו יעבוד את ישראל. ניתן לפרש שזו הכוונה העיקרית של הפייטן, והוסיף לרב כמשחק לשון את התלמיד, שבלשון חכמים מופיע רבות בצמידות לרב – וכוונתו שיעבוד זרע עשו, על גדוליו וקטניו, את יעקב (לשימוש לשון דומה ראה לשון יניי בשבעתא לשבת 'דברי', ומוסבים הדברים על ירמיהו: "אשר בענתות ובגבול עיר, ביזוהו רב עם צעיר", היינו גדול וקטן). מעניינת העובדה שהמילה יעבד כתובה כאן בכתיב חסר, כבמקרא, ואין בה סימני ניקוד. אפשר שהדבר קשור לדרשת חז"ל (בראשית רבה, תיאודור-אלבק, פרשת תולדות פרשה סג): "ורב יעבד צעיר" – אמר ר' הונא: אם זכה יעבד ואם לאו יעבד". במילון ההיסטורי נותחה הצורה "יעבד" השנייה כבניין נפעל, לאמור: "ולרב ייעבד צעיר", אך אם אנו מעתיקים את הנושא התחבירי מן הרב אל הצעיר ניתן להשאיר את הפועל בבניין ועדיין יישמר כפל המשמעות – או שהרב יעבוד את הצעיר, או שאת הרב יעבוד הצעיר (וראה למשל בדברי רד"ק שם: "לא זכר עמהם מלת את שהיא מורה על הפעול. והנה הדבר מסופק ולא באר מי יעבוד את חברו, הרב את הצעיר או הצעיר את הרב... והיה זה שלא התבאר הענין בנבואה הזאת לפי שפעמים יעבוד רב את הצעיר, כמו שהיה בימי דוד ופעמים יעבוד הצעיר את הרב כמו שהוא היום. ומעט הביאור שיש בנבואה זו, כי רוב הימים הרב יעבוד את הצעיר לפיכך היה הפועל ראשון, וכן יהיה אחר שוב שביתנו". אי לכך נראה שכוונת הדרשה של רב הונא הייתה להציע שתי אפשרויות בפועל יעבד – בבניין קל או בבניין הפעיל (יעביד) – ובשתי האפשרויות הרב, עשו, הוא הנושא התחבירי.

אפשרות אחרת להבין את המשפט כולו היא לפרש שהוא עוסק בעבודת הקודש, על פי הפסוק בדברי הימים א כה ח: "וַיִּפְּלוּ גִוְרָלוֹת מִשְׁמֶרֶת לַעֲמַת פְּקֻטָּן פְּגָדוֹל מִבֵּין עִם תְּלָמִיד" (וזוהו המקום היחיד שבו נזכרה המילה תלמיד בתנ"ך), האמור בעבודת משמרות הלויים במקדש. ייתכן אפוא שנקט הפייטן את המילים "ורב יעבוד צעיר" מברכת יעקב - אך כוונתו: תלמיד ורב יעבדו במקדש, והמילה צעיר חוזרת ומקבילה למילה תלמיד. המונח צעיר משמש בלשון חז"ל בהקשר עבודת המקדש. כך הנוסח המתוקן בכתב יד קאופמן למשנה (ערכין ב ו): "אין קטן נכנס לעזרה לעבודה אלא בשעה שהלויים עומדים בשיר... בארץ היו עומדין וראשיהן מבין רגלי הלויים וצעירי הלויים היו נקראין". וראה גם בלשון יוסי בן יוסי בעבודה: "צעיריו יגישו את תמיד השחר".

31 נפוצותינו תכנס: על פי נוסח תפילת הקבע במועדים: "ונפוצותינו כנס מירכתי ארץ" (ומקורו במקרא בישעיהו יא יב: "וְנָשָׂא נֶס לְגוֹיִם וְאָסַף נְדָחֵי יִשְׂרָאֵל וְנִפְצוֹת יְהוּדָה יִקְבְּצֶה"). וראה כאן בהמשך את אזכור נשיאת הנס). **את... תשנס:** תחגור, ועניינו – תחזק. על פי מלכים א יח מו: "וַיֵּד ה' הִיְתֵה אֶל אֱלֹהָיו וַיִּשְׁנֶס מִתְּנִי". **32 בעדו... נס:** על פי ישעיהו יח ג: "כָּל יִשְׂבֵי תֵבֵל וְשֹׁכְנֵי אֶרֶץ כְּנָעַן נֶס הָרִים תִּרְאוּ וְכִתְקַע שׁוֹפֵר תִּשְׁמְעוּ", והוא דימוי לקיבוץ הגלויות. ראה גם הלשון בישעיהו יא יב: "וְנָשָׂא נֶס לְגוֹיִם וְאָסַף נְדָחֵי יִשְׂרָאֵל".

33 גדור כל פרצותינו: על פי עמוס ט יא: "בַּיּוֹם הַהוּא אֶקִים אֶת סֶכֶת דָּוִד הַנִּפְלֶת וְגִדְרֹתַי אֶת פְּרָצֵיהֶן". ובלשון בקשה ראה בבבלי ברכות יט ע"א: "יהי רצון מלפניך ה' אלהינו שתגדור פרצותינו ופרצות כל עמך בית ישראל ברחמים". **34 לרצותינו:** לקבלנו ברצון. ראה תהלים עז ח: "הֲלֵעוֹלָמִים יִזְנַח אֲדֹנָי וְלֹא יִסִּיף לְרָצוֹת עוֹד". **דרכך להדריך מרוצותינו:** ראה ישעיהו מח יז: "אֲנִי ה' אֱלֹהֶיךָ מִלְמַדְךָ לְהוֹעִיל מִדְרִיכְךָ בְּדֶרֶךְ תֵּלֶךְ".

35 סביר להשלים: "ככדים המנופצים", על פי לשון שופטים ז יט: "וְנִפְוֶץ הַכִּדִּים אֲשֶׁר בְּיָדָם".

36 ועל ההרים מקפצים: על פי שיר השירים ב ח: "מִדְּלַג עַל הַהָרִים מְקַפֵּץ עַל הַגְּבְעוֹת". ודרשוהו חז"ל על גאולת ישראל (ראה שיר השירים רבה פרשה ב). **ובמעשיהם נחפצים:** ראה ישעיהו סב ד: "כִּי לָךְ יִקְרָא חֲפָצֵי בָהּ וְלֹאֲרָצָה בְּעוֹלָה כִּי חֲפֵץ ה' בָּךְ".

37 אבנים מנופצות: כנראה דימוי לישראל שנופצו ונפוצו בגולה. ללשון ראה ישעיהו כז ט: "בְּשׁוֹמוֹ כָּל אֲבָנֵי מִזְבֵּחַ כְּאֲבָנֵי גֵר מְנוֹפְצוֹת". **זיר... לראש פינה נרצות:** תעלם לירושלים ותשבצם שם כאבני חן. על פי ישעיהו נד יא: "הִנֵּה אֲנֹכִי מִרְבִּיץ בְּפוּךְ אֲבָנֶיךָ וְיִסְדַּתִּיךָ בְּסַפִּירִים". וכן ראה תהלים קיח כב: "אֲבָן מֵאֶסוֹ הַבּוֹנִים הִיְתֵה לְרֹאשׁ פִּנָּה". הזר בלשון הפייטנים מקביל לכתר ועטרה (בתרגום הארמי הארצישראלי לתורה (ניאופיטי) בא תחת "זר" העברי השם "כליל", והוא המתרגם גם את המילה "נזר" [אף באונקלוס]), ולכן הוא בא כאן בצמידות לראש. ראה גם אצל ינאי: "כתר זיר שמחת עולם לראש אל עולם ועד עולם". וראה לעיל. **38 המסעף פורה במערצות:** על פי ישעיהו י לג: "הִנֵּה הָאֲדוֹן ה' צָבָאוֹת מְסַעֵף פְּאֶרֶה בְּמַעְרָצָה" (ופירושו כנראה: הכורת את ענפיו בכלי המיועד לכך [רש"י שם: "במשור המקצץ הענפים". ורד"ק וראב"ע פירשו: בכוח, ביד חזקה]). ויושם לב לשימוש בה"א תחת ח"ת.

39 לקבץ נפוצות יהודה: על פי ישעיהו יא יב, ראה לעיל. **טעם...** ביהודה: דברי חכמתו ותורתו ישמיע ה'. לשימוש ב"טעם" ככינוי לדבר ה' ראה למשל בקדושתא משל ינאי לשבועות: "טעמך שמעו עם זה", וכן בלשון הפייטן בקדושתא למשמר אימר: "טעמים ומסורות וכל יקר לה חשתה". **נודע ביהודה:** על פי תהלים עו ב: "נודע ביהודה א-להים בְּיִשְׂרָאֵל גְּדוֹל שְׁמוֹ".

40 לחוד חידה: כנראה לעסוק בחכמה, על דרך משלי א ו: "לְהַבִּין מִשָּׁל וּמְלִיצָה דְּבַרֵי חֲכָמִים וְחִידָתָם". סביר שהמילה הקטועה היא "ישראל". **יספה...** יהודה: מלכים ב יט ל: "וְיִסְפָּה פְּלִיטַת בֵּית יְהוּדָה הַנְּשֹׂאָרָה שְׂרָשׁ לְמִטָּה..." (וכן בישעיהו לז לא).

אולי יש להשלים: "כי יש יום קראו נוצרים", על פי ירמיהו לא ה. **41 כתור...** יצורים: אולי: עטר עמך בתורתך. **לימודים לשון:** אולי היפוך סמיכות של "לשון לימודים", על פי ישעיהו נ: "אֲדַנִּי ה' נָתַן לִי לְשׁוֹן לְמוֹדִים". **42 מינים ונצרים:** על פי הנוסח הקדום של ברכת המינים בתפילה: "הנצרים והמינים כרגע יאבדו" (ראה ארליך, תפילת העמידה, עמ' 166, וכן לוגר, תפילת העמידה, עמ' 138). המעתיק מנקד בקמץ מעל הנו"ן, נצרים, על פי שם העיר נצרת (וראה ילון, מבוא לניקוד המשנה, עמ' 150, הע' 7). **לפוציץ:** להכרית ולהפיץ. **באי בצורים:** עובדי האלילים, על פי ישעיהו ב יח: "וְהֶאֱלִילִים כָּלִיל יִחְלַף, וּבָאוּ בְּמַעְרוֹת צָרִים וּבְמַחְלוֹת עֶפֶר מִפְּנֵי פַחַד ה'". וראה שם י: "בוא בצור והטמן בעפר".

43 משומרים: הנקדן ניקד חיריק תחת המ"ם וחולם על הו"ו, ועל פי זה נותח במילון ההיסטורי כרבים של שומר, אך נראה שבמקור נכתב משומדים. וראה בנוסחי ברכת המינים מהגניזה: "למשומדים אל תהי תקוה" (ראה ארליך שם, לוגר עמ' 135, 137). לחילופי ד/ר נוספים ראה למשל לעיל בפיוט למשמר אימר: "ובד תעטיף". **44 תפיל במהומה:** סביר להשלים בראשית הצלעית: נצרים. **45** אולי יש להשלים: סחי ומאוס, על פי איכה ג מה: "סְחִי וּמְאִוֶּס תְּשִׁימֵנוּ בְּקֶרֶב הָעַמִּים".

46 מכת נגעים: סמיכות הנרדפים. לצירוף לשונות הכאה ונגע ראה ישעיהו נג ד: "אֲכַן חֲלִינּוּ הוּא נֶשֶׂא וּמְכַאֲבֵינוּ סְבָלָם וְאַנְחָנוּ חֲשִׁבְנָהוּ נְגוּעַ מִפֶּה אֱלֹהִים וּמַעֲנָה" (ושמא יש קשר לפסוק זה ולמעמדו בתפיסת הנוצרים?). **הנצרת:** מקום מושבו של משמר הפיצץ (השימוש בה"א הידיעה כנראה כהשוואה לשם המשמר הכולל תמיד את ה"א הידיעה – הפיצץ). **תחדש רגעים:** אולי על פי לשון הפנייה בסיום מגילת איכה: "חדש ימינו כקדם" (ואולי גם עומד כאן ברקע הפסוק בישעיהו כז ג: "אֲנִי ה' נֹצֵרָה לְרַגְעִים אֲשֶׁקֶנָּה", המקשר נצירה ורגע).

47 והציל עמך: ללשון ראה למשל יחזקאל יג כא: "וְהִצַּלְתִּי אֶת עַמִּי מִיַּדְכֶן".

פדותם תשלח: על פי תהילים קיא ט: "פְּדוֹת שְׁלַח לְעַמּוֹ צִוָּה לְעוֹלָם בְּרִיתוֹ". **כמו רגע:** במהירות, על פי איכה ד ו: "הִהְפֹּכָה כְּמוֹ רֶגַע". **48 צור:** שמור. **אהלם...** נגע: שמור אהלם כדברך "לא תאנה אליך רעה ונגע לא יקרב באהלה" (תהלים צא י).

49 קמינו יפוצו מפניך: על פי במדבר י לה: "קוּמָה ה' וַיִּפְצוּ אֲיֹבִיךָ וַיִּנְסוּ מִשַּׁנְאִיךָ מִפְּנֵיךָ". **קפץ:** ניתן להבין מלשון קפיצה ודילוג (שיה"ש ב ח: "מדלג על ההרים, מקפץ על הגבעות"), ועניינו מהר (ראה שיר השירים רבה פרשה ב, 'מדלג על ההרים מקפץ על הגבעות'... בשעה

שבא ואמר לישראל בחדש הזה אתם נגאלין אמרו לו משה רבינו היאך אנו נגאלין וכל מצרים מטונפת מעבודת כוכבים שלנו, אמר להם הואיל והוא חפץ בגאולתכם אינו מביט בעבודת כוכבים שלכם אלא מדלג על ההרים"). וכן אפשר שכוונתו לשון "קפיצת יד" ו"קפיצת הדרך", היינו קמיצה וכיווץ, והמובן דומה ל"קבץ", אָסוף. **50 ישבו לפניך**: ישובו למשמרתם בבית ה', ואולי נסמך על תהלים סא ח: "יִשָּׁב עוֹלָם לִפְנֵי אֱלֹהִים". **רומה**: ראה תהלים נז ו ועוד. **נשא עלינו אור פניך**: תהלים ד ז: "נָסָה עֲלֵינוּ אֹר פְּנֵיךָ ה'".

51 וקבץ נפוצות מזרינו: על פי ירמיהו לא ט: "מְזַרְהוּ יִשְׂרָאֵל יִקְבְּצֵנוּ וְשָׁמְרוּ כְרַעַה עֲדָרוֹ". והיה **בעזרינו**: ראה תהלים קמו ה: "אֲשֶׁר־י שָׁאֵל יַעֲקֹב בְּעֲזָרוֹ". **52 תרפא ותחבוש**: ראה הושע ו א: "לָכֵן וְנִשְׁוֶבָה אֶל ה', כִּי הוּא טָרַף וְיִרְפְּאֵנוּ יְהוָה וְיַחַבְּשֵׁנוּ". **מזורינו**: פצעינו. ראה הושע ה יג: "וַיֵּרָא אֶפְרַיִם אֶת חֲלָיו וַיהוָה אֶת מְזֹרוֹ". **ועלינו יציץ נזרינו**: על פי תהלים קלב יח: "אוֹיְבָיו אֶלְבִּישׁ בְּשֵׁת וְעֲלִיו יִצִּיץ נָזְרוֹ".

53 אור יום הבא: כנראה על פי מלאכי ג יט: "כִּי הִנֵּה הַיּוֹם בָּא בְּעַר פְּתוּחַ וְהָיוּ כָל זָדִים וְכָל עֲשֵׂה רָשָׁעָה קָשׁ וְלֹהֵט אֶתֶם הַיּוֹם הַבֹּא". **יתערטיל**: יתגלה, ייחשף. השווה בבלי נדרים ח ב: "אין גיהנם לעולם הבא, אלא הקב"ה מוציא חמה מנרתיקה, צדיקים מתרפאין בה ורשעים נידונין בה... שנאמר 'הנה היום בא בוער כתנור וגו'". **ויניץ**: ויתנוצץ. ראה גם ישעיהו א לא: "וְהָיָה הַחֹסֵן לַנְּעֻרָת וּפְעֻלוֹ לְנִיצוּץ וּבְעֵרוֹ שְׂנֵיָהֶם יַחֲדוּ וְאֵין מִכְבָּה". **55 ורוח זלעפות**: על פי תהלים יא ו: "יִמְטֵר עַל רָשָׁעִים פָּחִים אֲשֶׁר וּגְפָרִית וְרוּחַ זִלְעָפוֹת מִנֵּת כּוֹסִם". **עליהם יפץ**: ראה ישעיהו מא טז: "תִּזְרַם וְרוּחַ תִּשָּׂאֵם וְסִעָרָה תִּפְיֵץ אוֹתָם". **56 כאיין**: ראה ישעיהו מא יא: "וְהָיוּ כְּאֵין וַיֵּאבְדוּ אֲנָשֵׁי רִיבְךָ". **דיברתם**: דברם, עניינם. **אשר... חפץ**: על פי קהלת יב א: "וְהִגִּיעוּ שָׁנִים אֲשֶׁר תֵּאמַר אֵין לִי בָהֶם חֶפֶץ".

57 העת: עתה, בזו העת. השווה לעיל: "העת יהיו נקבצים". **ישתלח... רב**: ראה תהלים יח טו: "וַיִּשְׁלַח חֲצִיו וַיִּפְיֵצֵם וּבָרְקִים רַב וַיַּהֲמֵם". **שנון חיץ**: היפוך השם והתואר, ראה משלי כה יח: "מִפִּיץ וְחָרַב וְחָץ שָׁנוֹן" (אמנם, ייתכן גם לקרוא שָׁנוֹן חץ, כמבנה סמיכות). **58 מיגערות**: על פי ההמשך בתהילים שם: "וַיֵּרָאוּ אֶפְיָקֵי מַיִם... מִגְעָרְתְּךָ ה'" (מתחביר המשפט עולה האפשרות שהפייטן הבין שהמילה רב משמשת כאן כתואר, ולא כפועל מן השורש רב"ב שעניינו ירייה, כמשמע הפסוק). **ומרכבותם יפוציץ**: כנראה נדרש כאן הפייטן למרכבות האויבים כדרשת הפועל "ויהמם" שבפסוק, על פי המתואר בשמות יד: "וַיַּהֲמֵם אֶת מַחֲנֵה מִצְרַיִם, וַיִּסֶר אֶת אַפְּן מִרְכַּבְתָּיו" (וראה גם בשופטים ד; תיאור נוסף של השמדת מרכבות האויבים בא בחגי ב כב: "וְהִפְכֵתִי כֹסֵא מִמְּלֹכוֹת וְהִשְׁמַדְתִּי חֶזֶק מִמְּלֹכוֹת הַגּוֹיִם וְהִפְכֵתִי מִרְכַּבָּה וְרַכְבֵּיהָ"). **59 זחלת... תפוצץ**: ראה ירמיהו כג יט: "הִנֵּה סִעָרַת ה' חֲמָה יִצָּאָה וְסִעָרַת מִתְחַלֵּל עַל רֹאשׁ רָשָׁעִים יְחוּל". **זחלת**: כנראה לשון אימה, על פי איוב לב ו: "עַל כֵּן זָחַלְתִּי וַאֲרָא". בארמית עתיקה שימש השורש זח"ל במשמעות פחד, ובארמית מאוחרת יותר בא תחתיו השורש דח"ל. וראה בתרגום אונקלוס לדברים ט יט צירוף דח"ל עם אף וחימה: "כִּי יִגְרַתִּי מִפְּנֵי הָאֵף וְהַחֲמָה אֲשֶׁר קָצַף ה' עֲלֵיכֶם לְהַשְׁמִיד אֶתְכֶם" – "ארי דחילית מן קדם רוגזא וחמתא דרגז ה' עליכון לשיצאה יתכון". ועוד יש להוסיף את הנוסח המקביל של הפסוק הנזכר

מירמיהו כג: "הִנֵּה סֵעֶרֶת ה' חֲמָה יִצְאָה סֵעַר מִתְּגוּרָר עַל רֹאשׁ רִשְׁעִים יְחֹל" (ירמיהו ל כג. השינוי היחיד הוא שתחת "וסער מתחולל" נכתב "סער מתגורר"), ואולי הפועל מתגורר התקשר בתודעת הפייטן ללשון "ויגרתי" שעניינה פחד זחל. והשווה ללשון הפייטן לעיל, בפיוט ז למשמר בלגה: "זוחלת זובדת וכו'". כן ראה בפירוש ראב"ע לצירוף "זוחלי עפר" שבדברים לב כד: "זוחלי - מיראה, כי כל רואם ייראם" (ואף שם הנזכרת החמה בסמיכות: "עם חמת זחלי עפר").

60 חלות... הפיצץ: בפקדך עליהם את חורבן המשמר (על פי "יחול" שבפסוק. ראה גם את תרגום יונתן ללשון בירמיהו ז כ: "הנה אפי וחמתי נתכת אל המקום הזה" – "הא רוגזי וחמתי חל באתרא הדין").

61 טבח גדול: על פי ישעיהו לד ו: "זָבַח לַה' בְּבִצְרָה וְטָבַח גְּדוֹל בְּאֶרֶץ אֲדוֹם". **אשכולותיו תקרץ:** תשמידם כבציר ענבים. ראה ירמיהו מז כ: "עֲגֹלָה יִפֶּה פִּיָּה מִצְרִים קָרַץ מִצְפּוֹן בָּא בָּא" (ותרגם יונתן "קרץ" – "קטולין"). ולעניין הדימוי לדריכת ענבים ראה ישעיהו סג ג: "פּוּרָה דְרִכְתִּי לְבִדִּי וּמַעֲמִים אֵין אִישׁ אֶתִּי וְאֶדְרָכֶם בְּאֶפִּי וְאֶרְמָסֶם בְּחֲמָתִי...". וכן עובדיה א ה: "אם בצרים באו לך הלא ישאירו עללות". **62 יפרצים... פרץ:** על פי איוב טז יד: "יִפְרְצֵנִי פֶרֶץ עַל פְּנֵי פֶרֶץ". **63 כלים בחימה:** על פי תהלים נט יד: "כָּלָה בְּחֲמָה כָּלָה וְאֵינָמוּ". **בן פרץ:** משיח בן דוד, ראה לדוגמה בבראשית רבה פרשת בראשית פרשה יב: "אינן חוזרין לתקונן עד שיבא בן פרץ". **64 לשונם תנביל:** כנראה על פי בראשית יא ז: "הָבָה נִרְדָּה וְנִבְלָה שֵׁם שְׁפָתָם", ובתרגום אונקלוס שם: "ונבלבל תמן לישנהו" (על קרבת השורשים בל"ל ונב"ל ראה במילון קדרי בערך נבל). וכן נזכר כאן עניין הפירוד וההפצה, כבפרשת מגדל בבל. והשווה ללשון "ניבול פה" שבלשון חכמים (ראה למשל ויקרא רבה כא ז). **וחכמתם תאבד:** על פי ישעיהו כט יד: "וְאֶבְדָּה חֲכָמַת חֲכָמָיו וְבִינַת נְבִיָּו תִּסְתַּתֵּר". **וידמו מארץ:** ראה משלי ב כב: "וּרְשָׁעִים מֵאֶרֶץ יִכְרְתוּ" (להקבלה בין "נדמו" ל"נכרתו" ראה צפניה א יא: "כִּי נִדְמָה כָּל עַם כְּנַעַן וְנִכְרְתוּ כָּל נְטִילֵי כֶּסֶף"). וראה גם שמואל א ב ט: "ורשעים בחשך ידמו", וכן תהלים לא יח).

65 בינתיבות שלום: ראה משלי ג יז: "דְרִכְיָה דְרִכֵּי נֵעַם וְכָל נְתִיבֹתֶיהָ שְׁלוֹם". **נריץ:** ראה ירמיהו נ מד: "הִנֵּה כְּאֲרִיָּה יַעֲלֶה מִגְּאוֹן הַיַּרְדֵּן אֶל נֹה אֵיתָן כִּי אֲרַגְעָה אֲרוּצִים אֲרִיצִים מֵעֲלִיָּה". **66 בימנת כוסם תרביץ:** תן להם את חלקם, על פי תהלים יא ו: "יִמְטֵר עַל רִשְׁעִים פְּחִים אֲשׁ וּגְפִרִית וְרוּחַ זֶלְעָפוֹת מִנֵּת כּוֹסָם". וללשון רבץ בהקשר עונש ראה דברים כט יט: "כִּי אֲזַ יַעֲשֶׂן אֶף ה' וְקִנְאָתוֹ בְּאִישׁ הָהוּא וְרִבְצָה בּוֹ כָּל הָאֲלֹהִים הַפְּתוּבָה בְּסִפְרֵי הָזֶה". **67 סגניר... תרביץ:** קבץ את ראשי העם וכוהניו סביבך כסנסני התמר. ללשון ראה עזרא ט ב: "וַיֵּד הַשָּׂרִים וְהַסְּגָנִים הַיְתֵה בְּמַעַל הַזֶּה רְאִשׁוֹנָה". וראה גם בבבלי סנהדרין צג א: "אמרתי אעלה בתמר אחזה בסנסנוני, אמרתי אעלה בתמר, אלו ישראל, ועכשיו לא עלה בידי אלא סנסן אחד, של חנניה מישאל ועזריה". וללשון הרבצה בהקשר ישיבת ישראל בירושלים ראה יחזקאל לד יד: "בְּמַרְעָה טוֹב אֲרַעָה אֶתֶם וּבְהָרֵי מְרוֹם יִשְׂרָאֵל יִהְיֶה נֹהֵם שֵׁם תְּרַבְּצָנָה בְּנוֹה טוֹב". **68 עמיד:** העמד. **בשבץ:** כנראה: שבצם במקומם כאבני החן המשובצות בבגדי הכהן (פועל מן השורש

שבץ מופיע פעמיים בלבד במקרא, בהקשר בגדי הכהונה במשכן. ראה שמות כח כ, לט [וכן המונח תשבץ מופיע פעם יחידה בפרשייה זו]. "ואולי קישר הפייטן שורש זה לשורש רבץ שנזכר לעיל, על פי האמור בנחמה בישיעהו נד י: "הִנֵּה אֲנִי מְרַבֵּץ בַּפּוֹךְ אֶבְנֶיךָ וְיִסְדֹּתֶיךָ בַּסְּפִירִים". לאזכור הסגנים והשרים השווה ללשונו בפיוט למשמר בלגה: "סלסל סיגני שרי סיומיי...", וכן למשמר מלכיה, "שרים ושרות סיגני שרי מלך..."

69 פרחיך: כינוי לישראל, ובפרט לכהנים (על פי השם "פרחי כהונה" לכהנים הצעירים. ראה משנת יומא א ז: "בקש להתנמנם פרחי כהונה מכין לפניו באצבע צרדה", ועוד). **פוחתי פתחירך:** כנראה מכוון לפתיחת שערי המקדש שהייתה נעשית בידי הכהנים מדי בוקר. ראה משנת תמיד א א: "בשלשה מקומות הכהנים שומרים בבית המקדש... ומפתחות העזרה בידם", וכן שם ג ז: "הגיע לשער הגדול העביר את הנגר ואת הפותחות ופתחו". ואולי מכוון גם לישראל בכללם, על פי האמור בשיה"ש ה ו: "פְּתַחְתִּי אֲנִי לְדוֹדִי". **70 בציונה:** על פי ירמיהו ד ו: "שָׂאוּ נֶס צִיּוֹנָה" (ושם הה"א משמשת לציון המגמה). **71 קול נותנים עליי:** נראה שהוא על פי ירמיהו ד טז: "הִזְכִּירוּ לְגוֹיִם הִנֵּה הִשְׁמִיעוּ עַל יְרוּשָׁלַם נְצָרִים בְּאִים מֵאֶרֶץ הַמֶּרְחָק וַיִּתְּנוּ עַל עֲרֵי יְהוּדָה קוֹלִים". **תמריץ:** תחליש. שימוש בשורש מר"ץ במשמעות חולשה וחולי (בהקבלה למר"ע הארמי) מוכר כבר במגילות קומראן. ראה למשל במגילת ההודיות: "משברים וחבלי מרץ במולדיהם ופלצות להורותם". וראה ביוצר לשמואל השלישי: "השפיל פצחו במרץ, אנכי הולך בדרך כל הארץ" (ומוסב על יעקב אבינו לפני מיתתו). וראה גם בקרובת י"ח לבנימין לי"ז בתמוז: "הופרצתי פרצה על פרצה... זונחתי והנני נמרצה". וראה לעיל בעמ' 126. **72 רוחמיך:** אוהביך.

73 שומרי משמרת הקודש: במדבר ג כח (ומוסב שם על בני קהת). **לב יתעלץ:** ראה שמואל א ב א: "וַתִּתְפַּלֵּל חַנָּה וַתֹּאמֶר עֲלֵץ לִבִּי בַּה'". **74 תפארת שמך:** ראה דברי הימים א כט יג: "וְעַתָּה אֱלֹהֵינוּ מוֹדִים אֲנַחְנוּ לָךְ וּמְהַלְלִים לְשֵׁם תִּפְאָרְתְּךָ" (בהיפוך הסמיכות). **בסוד קדושימו:** על פי תהלים פט ח: "אֵל נֶעְרַץ בְּסוֹד קְדֹשִׁים רַבָּה". **יתאמיץ:** יתחזק, יתגדל.

75 יתאמיץ כוחך: ראה במדבר יד יז: "וְעַתָּה יִגְדַל נָא כַח אֲדֹנָי כְּאֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ" (וללשון "אמץ כח" ראה נחום ב ב, ועוד). **76 ויבואו... לשמר:** על פי תהלים פו ט: "כָּל גּוֹיִם אֲשֶׁר עָשִׂיתָ יְבוֹאוּ וַיִּשְׁתַּחֲווּ לְפָנֶיךָ אֲדֹנָי וַיִּכְבְּדוּ לְשִׁמְךָ".

77 בקומך... משנאיך: על פי במדבר י לה: "קוֹמָה ה' וַיִּפְצוּ אֹיְבֵיךָ וַיִּנְסוּ מִשְׁנֵאִיךָ מִפְּנֵיךָ", וכן תהלים סח ב: "יְקוּם אֱלֹהִים יִפְצוּ אֹיְבָיו וַיִּנְסוּ מִשְׁנֵאִיו מִפְּנֵיו". וסביר להשלים "ויפוצו אויביך". **ופורצי ופרצו:** שמא חסרה כאו מילה להשלמת הסמיכות. והעניין כנראה: האויבים שפרצו את ירושלים. וללשון ראה למשל נחמיה א ג: "וְחֹמַת יְרוּשָׁלַם מְפֹרָצָת וּשְׁעָרֶיהָ נִצְתוּ בְּאֵשׁ". **78 משוש כל הארץ:** ירושלים, על פי תהלים מח ג: "יָפָה נוֹף מְשׁוּשׁ כָּל הָאָרֶץ"

תיזרים במיזרה: על פי ירמיהו טו ז: "וְאֶזְרַם בְּמִזְרָה בְּשַׁעַר הָאָרֶץ". ואולי יש להשלים המילים החסרות על פי הפסוק. **וקרואי ארץ חפץ:** ישראל, על פי מלאכי ג יב: "כִּי תִהְיוּ אֲתָם אֶרֶץ חֲפָץ". **79 ענן אורם יפץ:** על פי איוב לז יא: "יִפֹּץ עָנַן אֹרֹחַ", וכאן בא בפועל בצורת האיווי לשם החרוז. **נעשה החיפץ:** על פי שיר השירים רבה (וילנא) פרשה ב: "הַשְּׁבַעְתִּי

אֲתֶכֶם בְּנוֹת יְרוּשָׁלַם בְּצַבָּאוֹת אוּ בְאֵילוֹת הַשָּׂדֶה אִם תַּעֲרִירֵי וְאִם תַּעֲוֹרְרוּ אֶת הָאֱהָבָה עַד
שֶׁתִּחַפֵּץ [שִׁיר הַשִּׁירִים ב ז], ר' יודן אמר אהבה שאהב יצחק את עשו, שנאמר 'ויאהב יצחק
את עשו'. מהו עד שתחפץ, עד שנעשה חפצו של זקן". כלומר, עד שהתמלאה סאת האהבה
של יצחק לעשו, שנתנה לו את כוחו. וללשון עשייה אצל חפץ ראה למשל ישעיהו מו י: "אמר
עצתי תקום וכל חפצי אעשה".

80 וכשתחפץ... תפוצץ: ראה שיר השירים רבה פרשה ב: "עד שתחפץ מלכות של מעלן,
לכשתחפץ מדת הדין מאליה אני הוא מביאה בקולי קולות ולא אתעכב". וללשון ראה ירושלמי
שבת פרק ו דף ח טור ד: "עתידה בת קול להיות מפוצצת באהלי צדיקים ואומרת..." (ומיוסד
על לשון המקרא בירמיהו כג כט: "הלא כה דברי פאש נאם ה' וכפטיש יפצץ סלע"). **81**
מירכתי הארץ: ראה ירמיהו לא ז: "וקבצתים מירכתי ארץ". **מלך כל הארץ:** ראו תהלים מז
ז: "זמרו אלהים זמרו זמרו למלכנו זמרו. כי מלך כל הארץ אלהים..."

פתחיה תשע עשרה

כתב היד: ט"ש H16.2, והשלמתו: מוסרי, IV 163.1

נדפס: לתולדות הפיוט, עמ' קטז-קיח

פתחיה תשע עשרה

[א]

אֶפְתַּח עַל שְׁפִיִּים נְהָרוֹת. אוֹת פִּיתְחֵי נִידָה לַהֲרוֹת.

בְּלִי דַיִּי בִרְכָה לַעֲרֹ[וֹת]. בְּהֵם לַחֲשׂוֹף יַעֲרוֹת.

גִּזְרֵל פִּתְחִיהָ גִּבֹּר. גַּם פִּתַּח וּדְבַשׁ דִּבֵּר.

[ד.. בר]. [ד.. ..] אֶת הַיָּטִיב חִבֵּר.

5 הִיפְקִיד עַל פִּתְחֵינוֹ שׁוֹ[מְרִים]. [ה.. רים].

[ו..] פְּנֵי יִשְׂרָאֵל. וְחֹק לָהֶם פִּיתְחוֹ שַׁעֲרֵ[ים].

[ככ' "פתחו שערים ויבא] גוי צדיק שומר אמונים" (ישעיהו כו ב)

וּנְ' [שאו שערים ראשיכם והנשאו פת]חי עולם ויבוא מלך הכבוד

(תהלים כד ז)

וּנְ' "ופיתחו [שעריך] תמיד יומם ולילה לא יסגרו להביא אלייך חיל גוים

ומלכיהם נהוגים" (ישעיהו ס יא)

[1א]

[נהו]גים יבואו מלכים. נתיב שוהה הולכים.
נתון לפתחיה מהלכים. נחלת מגן רדף מלכים. ב.

[ב]

[זה] השער לא יונעל. זקוף פתחיה ביושב מועל.
10 חון יחון כל מיפעל. [חי] מוריד שאול ויעל.
טוב יפתח לנו אוצר. טעם פתחיה לא יועצר.
[יש]או ראש שערי מיבצר. יסיעו כל כלי יוצר.
כפתחך את שערי העיר. [כ]עס וחימה לא תעיר.
לכן פתחיה אונינו יאיר. ללמדינו חוק פתח יאיר.
ככ' "פיתח דבריך יאיר מבין פתאים" (תהילים קיט קל)
ונ' "פיתח את ידיך ומשביע לכל חי רצון" (תהילים קמה טז)
ונ' "ונתתי לה את כרמיה משם ואת עמק עכוור לפתח תיקוה וענתה שמה
כימי נעוריה וכיום עלותה מארץ מצרים" (הושע ב יז)

[ב1]

15 [מ]צרים צאתינו. מודעת יציאתינו.
משוך ציבאותינו. מיתחית טל תשיק עליצותינו. ב'

[ג]

[מ]פוחתים פיתוחי חותם. משוך פתחיה לינחותם.
נתיב ארחותם. [נ.] במישור להורותם.
סלול בפתח יושב. שוש ליפתחיה יחשב.
20 [ע]רכיה בכל לשון חושב. על מי מנוחות יתלישב.
פתחיה מפתיח דתות. [פי]תוחי כל האותות.
צעד תימשוך בעבותות. צלח לישקוד על דלתות.

ככ' "אשרי אדם ששמע לי לישקוד על דלתותי יום יום לשמר מזוזות פתחי" (משלי ח לד)

ונ' "בראש הומיות תקרא בפיתחי שע[רים ב]עיר אמריה תאמר" (משלי א כא)

וא' ק' [אל נא].

[ד]

[ה..] חיה בדברים. דורש מכל עברים.

וידע לשון מובחרים. [ת..] שומר בדברים.

היות מלמד עדרי? ח? בירים. וירונו נשים וגברים. 25

[אין או] מר ואין דברים. בלי נידברים. לפניך קדוש.

[ה]

[קול] ?פתחיה לא יעלם. קראת על פתח האולם. קומו הינשא פייתחי עולם.

[רו]מם כל הפתחים. רבתי להיות פתחים. ראש ישאו לשומר פתים.

[ש]ם מפותחים יפותחו. שמרי פתחיה יפתחו. שאוג לשלם תמיד ופיתחו.

[ת]פתח שער הפונה. תוסיף לשערי עירך תיפנה. תוך וחמס מתוכה תפנה. 30

אל נא. לע' תע' במשמר פתחיה.

[ו]

[אכ]לה ערב תסיק דליקה. אבידה לתת אכלה ומדקה.

[בפ]תחך חוקה לפיתחי עלוקה. בהם תפיל אום החלוקה.

[ג]ם שער הסגורה תיפתח. גובה א... .. [יפתח].

[ד]ת ודין פתחיה יפתח. דע... .. [תח].

[הפ]תח אשר עשוי למבוא. הע... .. [בוא]. 35

[ופת]חלייה לישמור לבוא. ושבע?ע... ..בוא].

1 אפתח... נהרות: על פי ישעיהו מא יח: "אפתח על שפיים נהרות ובתוך בקעות מעינות". פיתחי נידה: ראה משנת אבות ג יח: "רבי אליעזר בן חסמא אומר קינין ופתחי נדה הן הן גופי הלכות". פתחי נידה הם הלכות הנוגעות לזמן ראיית דם הנידה, וכוונתו כאן מורחבת, לעניין טהרת העם ככלל. ראה זכריה יג א: "ביום ההוא יהיה מקור נפתח לבית דוד ולישבי ירושלים לחטאת ולנדה". במשנה במסכת שקלים (ה א) נאמר כי במקדש שם הממונה על הקינין (היינו על קרבנות העוף) היה פתחיה: "אלו הן הממונין שהיו במקדש... פתחיה על הקינין", ואפשר שלשון משנה זו עמדה בתודעתו של הפייטן וזימנה את עניין פיתחי הנידה (הנזכרים בסמיכות לקינין במשנת אבות ג יח) לפתחיה.

2 בלי... לערות: על פי מלאכי ג י: "ובחנוני נא בזאת אמר ה' צבאות אם לא אפתח לכם את ארבות השמים והריקתי לכם ברכה עד בלי די". לשימוש בבניין פיעל של השורש ער"י במובן הורקת כלי ראה בראשית כד כ. **לחשוף יערות:** על פי תהלים כט ט: "קול ה' יחלל אילות ויחשף יערות", והוא ביטוי לכוח ה' וגבורתו.

3 גורל פתחיה גבר: העלה את משמר פתחיה וחזקהו. לשון גורל חוזרת פעמים הרבה בפיוטי המשמרות, על פי לשון הכתוב ביחס למשמרות בדברי הימים א כד, יג. **פתח ודבש דבר:** פתח ודרש בדברי תורה, על פי לשון משנת שקלים שם: "פתחיה זה מרדכי. למה נקרא שמו פתחיה שהיה פותח בדברים ודורשן ויודע שבעים לשון". אם המילה דבש אינה טעות תחת דרש, נראה שהוא כינוי לתורה על פי תהלים יט יא: "הנחמדים מזֶהב ומפז רב ומתוקים מדבש ונפת צופים" ונראה סביר יותר שבמקור נכתב דרש, והכוונה היא לשם העצם דרש.

5 היפקיד... שומרים: על פי ישעיהו סב ו: "על חומתיך ירושלים הפקדתי שמרים כל היום וכל הלילה". וניצבים השומרים בפתח, ככתוב: "ופתח אהל מועד תשבו יומם ולילה שבעת ימים ושמרתם את משמרת ה'" (ויקרא ח לה). **6 ישרים:** כינוי לישראל, ולצירוף ישרים ופנים ראה תהלים קמ יד: "ישבו ישרים את פניך". **וחוק להם:** ואמור להם. לחלופין ניתן להבין כצורה שמנית (וכך ניתן במילון ההיסטורי) במשמע דומה: "ודברך להם".

7 נתיב שוחה הולכים: בדרך נמיכות קומה ובהכנעה, על פי המשך הכתובים שם: "והלכו אליך שחוח בני מעיך" (ישעיהו ס יד). **8 נתון לפתחיה מהלכים:** על פי האמור ליהושע הכהן הגדול בזכריה ג ז: "ונתתי לך מהלכים בין העמדים האלה". **נחלת... מלכים:** תינתן לפתחיה נחלת ה', המכונה "מגן רדף מלכים", היינו מגן אברהם. **רדף מלכים:** כינוי לאברהם, שרדף אחר כדרלעמר והמלכים אשר אתו. ראה בראשית יד טו: "וירדפם עד חובה אשר משמאל לדמשק".

9 זה השער: שערי צדקו של ה', על פי תהלים קיח יט-כ: "פתחו לי שערי צדק אבא בם אוֹדָה יְהוָה. זֶה הַשַּׁעַר לַיהוָה צְדִיקִים יָבֹאוּ בוֹ". **זקוף... מעל:** נראה: הרם קומתו של משמר פתחיה בין היושבים למעלה, והיינו יושבי המקדש. ללשון עלייה בהקשר בית ה' ראה למשל מלכים ב כג

ב: "ויעל המלך בית ה' וכל איש יהודה וכל ישרי ירושלים אתו" (ואולי נסמך הפייטן על לשון הפסוק בישעיהו יד יג: "ואתה אמרת בלבבך השמים אעלה ממעל לכוכבי אל ארים פסאי ואשב בהר מועד בירכתי צפון". הדברים מוסבים שם על מלך בבל). **10 חון יחון:** על פי שמות לג יט: "וחנתי את אשר און". **כל מיפעל:** כל יצור. המילה מפעל מופיעה פעם יחידה במקרא במשלי ח כב: "ה' קנני ראשית דרכו קדם מפעליו מאז". והשווה לתקיעתא דבי רב: "אתה זכור את כל המפעל, וגם כל היצור לא נכחד ממך". **חי... ויעל:** פנייה לה', על פי שמואל א ב ו: "ה' ממית ומחיה מוריד שאול ויעל".

11 טוב... אוצר: על פי דברים כח יב: "יפתח ה' לך את אוצרו הטוב את השמים" (וכאן טוב הוא כינוי לה'). ונראה שכוונתו כאן לתורה, וראה מדרש תנאים לדברים פרק לד: "אוצר זו תורה, שני יראת ה' היא אוצרו", ואין יראה אלא תורה... ואומ' ובעבור תהיה יראתו על פניכם". וטוב הוא גם כינוי לה', על פי תהילים לד ט: "טעמו וראו פי טוב ה'", ועוד. **טעם:** כינוי לתורה, ובקשת הפייטן היא שתורת פתחיה לא תופסק (השימוש בשורש עצ"ר בא בתורה בהקשר לעצירת גשמים, ראה למשל דברים יא יז: "ועצר את השמים", ובהקשר זה בא אף הפסוק לעיל, "יפתח ה' לך את אוצרו", אך כאן מוסעים הפסוקים לעניין לימוד התורה. ואכן נמשלו הגשמים לדברי תורה. ראה למשל קהלת רבה (וילנא) פרשה יא: "אם ימלאו העבים גשם על הארץ יריקו וגו", אם ימלאו תלמידי חכמים תורה על ישראל יריקו"). **12 ישאו... מבצר:** יפתחו שערי המקדש, על פי הפסוק מתהלים כד ז המובא לעיל: "שאו שערי ראשיכם והנשאו פתחי עולם". ודרשוהו חז"ל על השערים במקדש. ראה בבלי שבת ע"א: "כשבנה שלמה את בית המקדש ביקש להכניס ארון לבית קדשי הקדשים, דבקו שערים זה בזה... פתח ואמר 'שאו שערים ראשיכם והנשאו פתחי עולם ויבא מלך הכבוד'". **מבצר:** כינוי למקדש. ראה איכה ב ב: "את כל נאות יעקב הרס בעברתו מבצרי בת יהודה הגיע לארץ". והשווה ללשון הקליר: "ותבנה ותכונן עיר מבצר / אשר החריב נבוכדנצר". **יסיעו... יוצר:** ירחיקו כל כלי אויב. על פי ישעיהו נד יז: "כל פלי יוצר עליך לא יצלח" (וללשון הסעה ראה איוב יט י: "יתצני סביב ואלה יסע קעץ תקונתי". ופירש רש"י שם: "ויסע – לשון עקירה". וכן תרגם יונתן במלכים א ה לא: "ויסעו אבנים" – "ועקרו אבנין". ובמלכים ב ד ד תרגם יונתן את המילים "והמלא תסיעי" – "ומנא דיתמלי תסלקין"). **13 כפתחך... העיר:** על פי הפסוקים הנזכרים לעיל בשרשרת. והלשון פתח שער העיר חוזרת רבות במקרא. ראה למשל יהושע ח כט. **וחימה לא תעיר:** על פי תהלים עח לח: "והרבה להשיב אפו ולא יעיר כל חמתו". לצירוף לשון כעס וחמה ראה למשל מלכים ב כב יז. **14 אזניו יאיר:** על פי ישעיהו נ ד: "יעיר בבקר בבקר יעיר לי און לשמע כלמודים". ויושם לב לחילוף העיצורים (במילון ההיסטורי ניתן הערך מלשון אור, על פי הכתיב. זולאי תיקן מעצמו את הכתיב ל"יעיר"). **חוק:** כפי שנאמר בפסוק המובא.

15 ממצרים... יציאתנו: כנראה: כצאתנו ממצרים כך תהא נודעת יציאתנו לישועה, על דרך נבואת מיכה ז טו: "כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות". ראה ישעיהו יב ה: "זמרו ה' כי גאות עשה מודעת זאת בכל הארץ" (וזוהו המקום היחיד במקרא שבו באה הצורה "מודעת"). **16 משור:** העלה והבא לציון, וללשון משך אצל צבא ראה שופטים ד ז: "ומשכתי אליך אל

נחל קישון את סִסְרָא שֶׁר צָבָא יְבִין וְאֶת רִכְבּוֹ וְאֶת הַמוֹנוֹ". **תשיק:** תמלא, תרווה. ראה יואל ב כד: "וּמְלֵאוּ הַגְּרָנוֹת בַּר וְהִשְׁקוּ הַיְקָבִים תִּירוֹשׁ וַיִּצְהָר" (במהדורת זולאי מנוקד על דרך פועלי פ"נ: תשיק). **עליצותנו:** שמחתנו. הצורה 'עליצות' מופיעה פעם יחידה במקרא בחבקוק ג יד: "עֲלִיצְתֶּם כְּמוֹ לְאָכֵל עֵנִי בַמִּסְתָּר" (וראה בתרגום יונתן שם ש'פירק' דרך דרש את המילה עליצות למילים 'על' ו'עצה', וקישרן לטביעת פרעה וחילו בים סוף על ששעבדו את ישראל).

17 מפותחים פיתוחי חותם: כינוי לישראל, על פי שמות לט ו: "וַיַּעֲשֵׂה אֶת אֲבְנֵי הַשָּׁהֶם מִסֶּבֶת מִשְׁבַּצַּת זָהָב מִפְתַּחַת פְּתוּחֵי חוֹתָם עַל שְׁמוֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל". וראה בהמשך "שם מפותחים יפותחו". **לינחותם:** להנהיגם, ראה שמות יג כא: "וְהָאֵל הַלֵּךְ לִפְנֵיהֶם יוֹמָם בְּעַמֹּד עֲנָן לְנַחֲתָם הַדֶּרֶךְ" (במקרא הפועל נח"ה בבניין קל ובהפעיל בא באותה משמעות. ראה בדברי עבד אברהם בבראשית כד כז: "אֲנֹכִי בַדֶּרֶךְ נֹחֵי ה' בֵּית אַחֵי אֲדֹנָי", ושם מח: "וְאֲבָרַךְ אֶת ה' אֱ-לֹהֵי אֲדֹנָי אֲבָרְכֶם אֲשֶׁר הִנַּחֲנִי בַדֶּרֶךְ אֲמַת"). **18 נתיב... להורותם:** על פי תהלים כז יא: "הוֹרֵנִי ה' דֶּרֶכְךָ וְנִחַנֵּנִי בְּאֵרֶחַ מִישׁוֹר" (המילה נתיב באה במקרא בהקבלה לדרך ובחירה כאן הפייטן בשל האקרוסטיכון. ראה למשל ישעיהו מב טז: "וְהוֹלֵכְתִּי עִוְרִים בַּדֶּרֶךְ לֹא יָדְעוּ בְּנִתִּיבוֹת לֹא יָדְעוּ אֲדָרְכֵיכֶם" [ולצורך העניין אין נפקות אם צורת היחיד היא נתיב או נתיבה]).
אולי פתחה הצלעית בלשון נחיה – נחם.

19 סלול: דרך, מסלול. וראה לעיל עמ' 106. **בפתח יושב:** ייתכן שכוונתו לאברהם, שעליו נאמר "וְהוּא יָשֵׁב פֶּתַח הָאֵהָל כָּחֵם הַיּוֹם" (בראשית יח א). לחלופין, אפשר שכוונתו למרדכי, שעליו נאמר (שלוש פעמים) במגילת אסתר שהוא "יָשֵׁב בְּשַׁעַר הַמְּלָךְ" (ב יט, ועוד), והוא כינוי לפתחיה כמובא במשנת שקלים שם. ואולי ניתן להציע שנכתב בתחילה "סליל", כצורת ציווי. **שוש ליפתחיה יחשב:** אולי: ייחשב לפתחיה כמשוש ושמחה. והשווה לנאמר בקדושתא למשמר ישבאב: "סלול משמרו ישוב / ששון ושמחה בו חשוב". והשווה ללשון פינחס: "סלול ישר ליכין כפר יוחנה" (אליצור, פיוטי ר' פינחס, עמ' 623). ואפשר שכוונתו שדרכי ציון האבלות יהפכו לשמחה וששון לפתחיה. ראה איכה א ד: "דֶּרֶכֶי צִיּוֹן אֲבָלוֹת מְבֻלֵי בָּאֵי מוֹעֵד כָּל שַׁעְרֶיהָ שׁוֹמְמִין כְּהִנֵּה נֶאֱנָחִים"; וכן ישעיהו ס טו: "תַּחַת הַיּוֹתֵךְ עֲזוּבָה וְשִׁנוּאָה וְאֵין עוֹבֵר וְשִׁמְתִּיךְ לְגֵאוֹן עוֹלָם מְשׁוֹשׁ דוֹר וְדוֹר" (וראה שם יא: "ופתחו שעריך תמיד וכו'").

20 ערכיה: סדרה, דברי התורה. והשווה לקדושת שבע לפסח: "כֵּן רְעִיתִי בֵּין הַגּוֹיִים מִשְׁנַנֵּת עֲרִכִים". **בכל לשון:** על פי האמור לעיל במשנת שקלים על מרדכי, שיודע היה שבעים לשון. **על מי מנחות:** על פי תהלים כג ב: "בְּנֵאוֹת דָּשָׁא יִרְבִּיצְנִי עַל מֵי מְנַחוֹת יִנְהַלְנִי". והוראת הטור: בזכות מי שערכיה בכל לשון חשוב – משמר פתחיה יתישב על מי מנחות (ואולי יש כאן תפילה להשבת חכמי הסנהדרין היושבים בשער ובקיאים בשבעים לשון. ראה גם בפסוק שבשרשרת – "בראש הומיות תקרא בפתחי שערים בעיר" – המדבר מעניין החכמה. וראה מדרש חז"ל בספרי דברים פרשת ראה פיסקא פז: "דברי תורה אין נאמרים אלא בפרהסיא, וכן הוא אומר 'חכמות בחוץ תרנה וגו' בראש הומיות תקרא וגו'").

21 מפתח דתות: על פי משנת שקלים: "שהיה פותח בדברים ודורשן". דת היא כינוי מקובל לתורה, על פי הכתוב: "מִיָּמִינוּ אֲשֶׁר דַּת לָמוֹ" (דברים לג ב). **האותות:** אולי כינוי

למצוות, על פי האמור במצוות השבת למשל: "בִּינִי וּבֵין בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אוֹת הוּא לְעֵלָם" (שמות לא ז). דרך אחרת: פיתוחי כל האותות – כפיתוחים וכעיטורים של האותות שציינו את דגלי מחנה ישראל (במדבר ב ב: "אִישׁ עַל דָּגְלוֹ בְּאֹתוֹת לְבַיִת אֲבֹתָם"). **22 צעד תימשוך בעבותות:** תביאהו ותעלהו לעבודתו במקדש. על פי הושע יא ד: "בְּחֶבְלֵי אָדָם אֲמַשְׁכֶּם בְּעֵבְתוֹת אֲהַבָּה". **צלח:** הצליחה, מהר להביאו (ייתכן שניתן להבינו גם כמתייחס לפתחיה, שיצלח ויבוא לשמור במקדש, על דרך השימוש הפייטני בצלח בהוראת 'בא מהרה'. השווה ללשון יוסי בן יוסי בעבודה: "צלח קחת דם ושב למקומו", וכן אצל ינאי: "דומה לכמה דמויות צלח והצליח", וכוונתו לחפזון יציאת מצרים).

הפסקה כולה מיוסדת על דברי המשנה על פתחיה שהיה פותח בדברים ומלמד. **23 תחיה בדברים:** שמא מיוסד על דרשת חז"ל שהחיה ה' את ישראל בדברי תורתו: "בשעה ששמעו ישראל בסיני אנכי פרחו נשמתן... הדא הוא דכתיב 'נפשי יצאה בדברו'... באותה שעה חזר הקב"ה והמתיק להם את הדבור... תני ר' שמעון בן יוחאי תורה שנתן הקב"ה לישראל החזירה להם נפשותיהן". " (סימן הניקוד מעל היו"ד נראה יותר כחיריק, אך אם היה כתוב תחיה, למשל, סביר שהיה הנקדן מסמן גם את הקמץ בסוף). **מכל עברים:** ללשון ראה האמור בשלמה מלכים א ה ד: "וְשָׁלוֹם הָיָה לוֹ מִכָּל עֵבְרָיו מִסְבִּיב" (ואולי רומז לידיעת שבעים הלשונות). **24 לשון מובחרים:** אולי על פי איוב טו ה: "וְתִבְחַר לְשׁוֹן עֲרוֹמִים". וראה בתרגום שם: "לישנא דחכימא". **שומר בדברים:** אולי נכתב בתחילה 'לקרוא כדברים', והוא על פי תהלים קיט ט: "בְּמָה יִזְכֶּה נָעַר אֶת אֲרָחוֹ לְשֹׁמֵר כְּדַבְּרֶךָ". **25 על פי עדרי חברים:** על פי שיר השירים א ז: "שְׁלֹמֶה אֶהְיֶה כְּעֹטֶיָה עַל עֲדְרֵי חֲבֵרֶיךָ", ועניינו כאן כינוי לישראל. **26 אין... נדברים:** על פי תהלים יט ד: "אֵין אֲמַר וְאֵין דְּבָרִים בְּלִי נִשְׁמַע קוֹלָם". ואולי כוונתו כאן על פי האמור בבבלי גיטין פח א על חכמי התורה: "החרש והמסגר אלף", חרש - שבשעה שפותחין נעשו הכל כחרשין, מסגר - כיון שסוגרין שוב אין פותחין". כלומר, אחרי דברי החכם אין עוד דברים מצד שומעי לקחו.

27 קול... יועלים: על פי איכה ג נו: "קוֹלֵי שְׁמַעַתְ אֵל תַּעֲלֶם אֲזַנְךָ לְרוֹחֲתֵי לְשׁוֹעֲתֵי" (ייתכן שכוונתו גם לא "יואלם", יושתק, ויושם לב לחריזה בצלעית הבאה במילה האולם). **קראת... עולם:** על פי מדרש חז"ל (בבלי שבת ל א ומקבילות): "כשבנה שלמה את בית המקדש ביקש להכניס ארון לבית קדשי הקדשים, דבקו שערים זה בזה. אמר שלמה עשרים וארבעה רננות ולא נענה. פתח ואמר: 'שאו שערים ראשיכם והנשאו פתחי עולם ויבא מלך הכבוד'...". ופתחי האולם נזכרים בתיאור חטאי העם בדברי הימים ב כט ז: "גַּם סָגְרוּ דְלֹתוֹת הָאוֹלָם" (ואולי יש להבין בניגוד לניקוד כצורת מקור "קראת").

28 רבתי: כינוי לירושלים, על פי איכה א א: "הָעִיר רַבְתִּי עִם". **להיות פתוחים:** על פי הפסוק המובא לעיל ("ופתחו שערייך..."). **ראש ישאו:** על פי "שאו שערים ראשיכם", הנזכר לעיל. **לשומר פתיים:** לה', על פי תהלים קטז ו: "שֹׁמֵר פִּתְּאִים ה' דְּלֹתַי וְלִי יְהוֹשִׁיעַ" (ולכתיב "פתיים" ראה תהלים קיט קל: "פִּתַח דְּבַרְיָךְ יֵאִיר מִבֵּין פִּתְּיִים"). ולעניין החריזה ראה לעיל בעמ' 143.

29 מפותחים: כנראה כינוי לישראל, ששמותיהם היו מפותחים על אבני השוהם שעל כתפי הכהן הגדול, ראה שמות לט ו: "וַיַּעֲשׂוּ אֶת אַבְנֵי הַשֹּׁהַם מִסִּבַּת מִשְׁבַּצַּת זָהָב מִפְּתַחַת פְּתוּחֵי חוֹתָם עַל שְׁמוֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל". **שמרי פתחיה:** בני משמר פתחיה ישתחררו מבור גלותם וישבו למשמרתם. אך הכתיב החסר "שמרי" אומר דרשני, ואולי צריך היה להיכתב "שערי פתחיה", ונוסח זה מתאים יותר לפועל "יפתחו" המנוקד כצורת נפעל). **לשלם:** לירושלים, ראה תהלים עו ג: "וַיְהִי בְשָׁלֵם סֹכּוֹ וַמְעוֹנָתוֹ בְּצִיּוֹן". ופיתחו: מילת רמיזה לישעיהו ס יא: "וּפְתָחוּ שַׁעְרֵיךָ תָּמִיד יוֹמָם וְלַיְלָה לֹא יִסְגְּרוּ".

30 שער הפונה: על פי דברי הימים ב כה כג: "וַיִּפְרָץ בְּחוֹמַת יְרוּשָׁלַם מִשְׁעַר אֶפְרַיִם עַד שַׁעַר הַפּוֹנֶה". וכן ראה ביחזקאל מו א: "כֹּה אָמַר אֲ-דְנִי ה' שַׁעַר הַחֲצֵר הַפְּנִימִית הַפְּנֶה קָדִים יְהִי סָגוּר שֵׁשֶׁת יָמֵי הַמַּעֲשֶׂה וּבַיּוֹם הַשִּׁבְעִת יִפְתָּח וּבַיּוֹם הַחֲדָשׁ יִפְתָּח" (ולא נמנע הפייטן מקטיעת פסוק באמצעו בצירופים מעין כאלה). **תפנה:** תאיר פניך, ראה ויקרא כו ט: "וּפְנִיתִי אֲלֵיכֶם וְהִפְרִיתִי אֶתְכֶם וְהִרְבִּיתִי אֶתְכֶם". וראה אצל זולאי, עיוני לשון, עמ' ריב. **תוך וחמס:** רמייה וגזל, ראה תהלים עב יד: "מִתּוֹךְ וּמִחֶמֶס יִגָּאֵל נַפְשָׁם". וראה בתהלים נה יב, בדברי דוד ביחס לעירו: "הַזֹּאת בְּקִרְבָּהּ וְלֹא יִמִּישׁ מִרְחֻבָּהּ תֵּךְ וּמְרָמָה". **תפנה:** תסלק, ראה למשל צפניה ג טו: "הַסִּיר ה' מִשְׁפָּטֶיךָ פְּנֵה אֲיִבָּךְ".

31 אכלה ערב: בזכות משמר פתחיה השוכן באכלה ערב (ונדרש כאן השם לעניין אכילת העמים וניצוחם). על פי קליין, ספר היישוב, עמ' 163, אכלה ערב פירושו פרבר הסמוך לערב (וכלשונו שם: "לא בערב העיר התיישבו, אלא מחוצה לה, במקום שקראו לו אולי אָכֵל, על שם שהוא נמצא בתוך תחום העיר ועדיין 'אוכל' מתחומה"). **אבידה:** אולי יש להבין כצורת בינוני פעל, בהוראת אבודה. לחלופין, יש כאן השמטה של מילת יחס והוראת הצלעית: לתת את מלכות אדום לאבדה. **אכלה ומדקה:** מלכות אדום, שלה נמשלה החיה הרביעית בחזון דניאל. ראה דניאל ז ז: "וְשָׁנִין דֵּי פְרָזֵל לֵה רִבְרָבָן אֲכָלָה וּמִדְּקָה וּשְׂאָרָא בְּרָגְלָה רְפְסָה". **32 בפתח חוקה:** נראה שנסמך על האמור בישעיהו ה יד: "לֵכֵן הִרְחִיבָה שְׂאוֹל נַפְשָׁה וּפְעָרָה פִּיהָ לְבָלִי חֹק" (המילה חוק שם משמשת במובן גבול, אך הפייטן מוציאה מהקשרה ומשתמש בה במובן עונש, דין). **לפיתחי עלוקה:** כינוי לגיהנם, על פי משלי ל טו: "לְעֵלּוּקָה שְׁתֵּי בָנוֹת הֵב הֵב", ונדרש בדברי חז"ל על הגיהנום. ראה למשל בבלי עבודה זרה יז ע"א: "לעלוקה שתי בנות הֵב הֵב - מאי הֵב הֵב? אמר מר עוקבא: שתי בנות, שצועקות מגיהנם ואומרות בעולם הזה הבא הבא, ומאן נינהו? מינות והרשות". ובקרובת י"ח קצרה פויט נוסח ברכת המינים: "לעלוקה תוריד כל מנאצריך". והשווה ללשון יוסי בן יוסי בעבודה: "בהבדילו / בין מים למים / הסיק עלוקה / תופת לבלי חוק".

אום החלוקה: כינוי למינים, החלוקים על הקב"ה ועל ישראל. השווה לנוסח קרובת י"ח מן הגניזה: "ואל תתן לחלוקים תאות לבם, ברוך אתה ה' מכניע זדים". וכן בקדושתא ליום הכיפורים ליניי: "הזהומים בזבחי מתים, החלוקים על ציוויך", ובשבעתא קלירית לפרשת פרה מזכרים החלוקים בהקשר לדינם באש: "חלוקים ברשפה להדליק, חלדם באפרה להדיק" (בתודה ושיר, עמ' 80).

אולי יש להשלים: גאון (וראה איוב מ י: "עדה נא גאון וגבה"). **33 שער הסגורה**: על פי חזקאל מו א המובא לעיל, וכן ראה ביחזקאל מד ב: "וַיֹּאמֶר אֵלַי ה' הַשְּׁעַר הַזֶּה סָגוּר יְהִי לֹא יִפְתָּח וְאִישׁ לֹא יָבֹא בּוֹ כִּי ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל בָּא בּוֹ וְהָיָה סָגוּר". את שם התואר הסגורה יש להבין כמתייחס לחצר: "שער החצר הסגורה". **34 דת ודין**: כינוי לדברי התורה, על פי אסתר א יג: "לִפְנֵי כָּל יְדְעֵי דָת וְדִין". וראה לעיל את מדרש שמו של פתחיה הפותח בדברי תורה.

35 הפתח... למבוא: לביאת ה', על פי הפסוק מיחזקאל לעיל. והמבוא נזכר גם בהקשר לשמירת המקדש: "וְשִׁלּוּם בֶּן קוּרָא... עַל מְלֹאכֶת הָעֲבוּדָה שְׁמֵרֵי הַסְּפִים לְאֶהֱל וְאֲבֹתֵיהֶם עַל מַחְנֵה ה' שְׁמֵרֵי הַמְּבֹא" (דברי הימים א ט ט).

שבעתא לשבת

במאמר 'הדותה-הדותהו-חדותא – פולמוס ושברו'⁴⁹¹ פרסם לראשונה פליישר את השבעתא לשבת החתומה "[הד]ותהו חזק", וסמך בה את טענתו ששם הפייטן הוא הדותהו דווקא, ולא כפי שכתבו חוקרים אחרים בבמות שונות (הדותה, חדותא ועוד).

השבעתא נמצאה בגניזה בהעתקה יחידה, בשלושה דפים רצופים הכתובים באותיות גדולות וברורות, אך חסרות שתי חטיבותיה הראשונות. לדברי פליישר שם, "הכתב אינו נראה קדום מאוד, אבל אין הוא מטיפוס הכתבים השכיחים בגניזה".

נראה שכיום יכולים אנו לזהות את הכותב, ואף לקבוע את זמנה של ההעתקה. מתעודות אחרות שנמצאו בגניזה וכתובות באותה כתיבת יד עולה כי מעתיק השבעתא הוא סעדיה החזן בירבי צדקה החזן ממצרים.

בתעודות שונות שנכתבו על ידו (כתובות ועדויות בית דין) נזכרים תאריכים מדויקים. התאריך המוקדם ביותר הוא 1086 למנינם, והמאוחר ביותר הוא 1110 למנינם (1421 לשטרות). בעזרת תוכנת הצירופים של אתר פרידברג לחקר הגניזה הצלחתי לאתר כ-60 דפים הכתובים בכתיבת ידו של סעדיה באוספי הגניזה השונים, אך לא מצאתי השלמה לשבעתא שלפנינו.

בין הפייטנים שסעדיה העתיק מיצירותיהם מנויים: יוסי בן יוסי, ינאי, ר' אלעזר הקליר, ר' פינחס הכהן, יהודה בן בנימין, ר' יוסף אבן אביתור, דוד הנשיא בן חזקיה, ר' יצחק אבן גיאת, ר' סולימן אלסנג'ארי, ר' שמואל בירבי הושענא. כן הועתקו יצירות קדומות ובלתי מחורזות,

⁴⁹¹ ראה לעיל בעמ' 5.

כדוגמת "אשר בגלל אבות בנים גידל" לשמיני עצרת. לאור זאת, בהחלט סביר שאף פיוט קדום משל הדותהו עשה את דרכו אל סעדיה החזן במצרים.

בנספח מופיעה רשימה של כתבי היד שנכתבו בידי סעדיה החזן בירבי צדקה ונמצאו בגניזה.⁴⁹²

כתב היד: ט"ש ס"ח 243.199

נדפס: פליישר, הדותהו, עמ' 77-80

[...]

גְבוּהַ וְנִכּוֹן וְנִישָׂא הַר בֵּית יְיָ

גַּם בַּיּוֹם הַהוּא יִנְדַע לַיְיָ

יְיָ / וּבֵית דִּינּוֹ יִלְחַמוּ בְמַדְיַיְיָ

וּכְרָגַע יֵאבְדוּ כָּל אוֹיְבֵיךָ יְיָ

וְאִזְ יַעֲנוּ גְאוּלֵי יְיָ

5

"אֵן קְדוֹשׁ כִּיִּי" (שמואל א ב ב)

בְּ<רוֹךְ> הָאֵל

וְהִיָּה בְסוֹף / [דו]רוֹת אֲשֶׁב לְשָׁפוֹט בְּאֵשׁ

דְּבָרֵי הַיּוֹצְאִים לְפִיד אֵשׁ

דְּגִלֵי יוֹסֵף יִהְיוּ עַל בֵּית עֲשׂוֹי [י?חד?] לְהַכֹּת אֵשׁ

דְּגִלֵי יְהוּדָה מְסוּיָמִים כִּיּוֹר אֵשׁ

10

אֵשׁ / תְּמִיד תּוֹקֵד עַל מִזְבֵּחַ אֵשׁ

תְּדִיר כָּל הַיּוֹם וְכָל הַלַּיְלָה לֹא תִכְבֶּה אֵשׁ

תִּהְיֶה לָּהּ פְּלִיטָה מִשְׁבוּלַת מַיִם וּמִקִּידַת אֵשׁ.

תַּעֲנֵג מוֹזְהָרִים "לֹא תִבְעֲרוּ אֵשׁ" (שמות לה ג)

בְּ<רוֹךְ> מִקְדָּשׁ

⁴⁹² במחזור ארם צובה נדפס פיוט לסוכות החתום באקרוסטיכון סעדיה בן צדקה, הפותח: "סגולת אל ועדה נאמנה", אך נראה שזהו מחבר מאוחר יותר שהתגורר בארם צובה. ראה בדברי ש' אליצור שם בכרך המבואות, עמ' 114, הע' 293.

15 וְהָיָה בְּסוֹף / הַיָּמִים תִּתְגַּרַּה מֶלֶךְ בַּמֶּלֶךְ

הַסּוֹס יִשְׁקַע בְּדָם כּוֹרְעֵי לַמּוֹלֵךְ

הַדּוֹר הַנּוֹתֵן מֵ[עַ]דְנֵי מֶלֶךְ

הַיּוֹם הַהוּא [יְ]וֹדַע אֵין בְּאֲדוֹם מֶלֶךְ

הַכֹּל יִדְעוּ כִּי הוּא מֶלֶךְ

20 הַנִּשְׁגָּב לְבָדוֹ וְהָיָה יְיָ לְמֶלֶךְ

מֶלֶךְ / הַמְּשִׁיחַ תְּצַמִּיחַ וְהוּא בֶן מֶלֶךְ

הַכֹּל יִשְׁלִימוּ לוֹ לְהִיּוֹת עֲלֵיהֶם מֶלֶךְ

הַנִּכְשָׁל בַּיּוֹם הַהוּא כְּדוֹיד הַמֶּלֶךְ

הַגּוֹת בְּיָרְאָה "מִי לֹא יִרְאֶה מֶלֶךְ" (ירמיהו י ז)

ב>רוך שאותך<

25 וְהָיָה בְּסוֹף / וַיַּעֲוֹד מַלְכֵיּוֹת בְּהַעֲרִימוֹ

וַיִּגְלֶה יְיָ גְּנִיזוֹת עַמּוֹ

וַיֵּאמֶן וַיִּגְדֵּל לְעַד שְׁמוֹ

וַיִּבְקַע הַר הַזֵּיתִים בְּקוֹמוֹ

וְאָז יִחְזוּהוּ זְקֵנֵי עַמּוֹ

30 וַיַּעֲנוּ וַיֵּאמְרוּ הִנֵּה יְיָ יוֹצֵא מִמְּקוֹמוֹ

מִמְּקוֹמוֹ / צֵא וְיִלְחַם בְּאוֹיְבֵי עַמּוֹ

וּכְמֶלֶךְ יִדְמָה אִישׁ צָמַח שְׁמוֹ

וְתִיקִים יַעֲלוּ לְרוֹמְמוֹ

וַיִּשְׁיחוּ וַיֵּאמְרוּ הוֹדוּ לַיְיָ בְּרִכּוֹ שְׁמוֹ

ב>רוך הטוב<

35 וְהָיָה בְּסוֹף / זָעוֹם יִזְעוֹם זֵידֵי רִשְׁעָה

זְכוֹר מִבְּשֵׁר טוֹב שְׁמוֹעָה

זֶה מֹשֶׁה אָתוּי בְּרָאשֵׁי עַם לְהוֹשִׁיעָה

זְמַן הַגִּיעַ וְקֶץ שְׁעָה

זָפִים יֵאמְרוּ לִיֵּי הַיְשׁוּעָה

זְרוּמִים יִקְיִצוּ בְּקוֹל רִינָה וַיְשׁוּעָה 40

וַיְשׁוּעָה / חֲסוֹנִים יַעֲלוּ לְעִיר הַשְּׁלוֹם

זֶה לְרַחֵק וְלִקְרוֹב יִשְׁמִיעַ שְׁלוֹם

קוֹל מְבַשֵּׁר נִשְׁמַע מִפִּי קַח אֲדַרְתּוֹ וַיִּגְלוֹם

בְּמָקוֹם הַזֶּה אָתָּן שְׁלוֹם

יְיָ עַז לְעַמּוֹ יִתֵּן יְיָ יְבָרֵךְ אֶת עַמּוֹ בְּשְׁלוֹם (תהילים כט יא)

בְּ<רוֹף> עוֹשֶׂה הַשָּׁ <לוֹם>

1 גבוה... יי: על פי ישעיה ב א: "וְהָיָה בְּאַחֲרֵית הַיָּמִים נֶכּוֹן יְהִיָּה הַר בֵּית ה' בְּרָאשׁ הַהָרִים וְנִשְׂא מִגְּבֻעוֹת". וללשון גבוה בהקשר להר הבית ראה יחזקאל מ ב: "וַיִּנְחַנִּי אֶל הַר גְּבֻה מְאֹד וְעָלִיו כְּמַבְנֵה עִיר מְנֻגֵב" (וראה בישעיהו נז ז: "עַל הַר גְּבֻה וְנִשְׂא"). **2 ביום...** ליי: על פי זכריה יד ז: "וְהָיָה יוֹם אֶחָד הוּא יוֹדַע לֵה". המעתיק כתב משום מה פעמיים "יודע". ואולי במקור נכתבה פעמיים המילה הוא – "גם ביום ההוא, הוא יודע לה", על פי הפסוק המקדים בזכריה (יד ו): "וְהָיָה בַיּוֹם הַהוּא לֹא יְהִיָּה אֹר וְיִקְרוּת וְקִפְאוֹן". **3 יי ובית דינו:** ראה בראשית רבה פרשה נא: "'וה' המטיר על סדום...' כל מקום שנאמר 'וה' - הוא ובית דינו". **במדייני:** באויבי המידיינים ונלחמים עמי. פליישר ניקד "בְּמִדְיָיִי", אך לכאורה נראה שהכוונה היא מלשון דין ומריבה ולא מלשון שם העם מִדְיָן (וכך נראה גם מפירושו: "באויבי"). במילון ההיסטורי נותחה המילה כצורת בינוני של התפעל מהשורש דיין, ולשיטה זו יש לנקד "בְּמִדְיָיִי", אך נראה להעדיף את הצורה בבניין פיעל, במובן יריב, והשווה ללשון הקליר בקדושתא ליום הכיפורים: "רעוץ כזעמך גוי מְדִיָּיִי" (הניקוד בכתב יד מן הגניזה, ena 2949.7. לשון דין בארמית מתרגמת את לשון ריב במקרא. ראה למשל בתרגום יונתן לשופטים יא כה: "הָרוֹב רַב עִם יִשְׂרָאֵל אִם נִלְחַם נִלְחַם בָּם" – "המדן דן עם ישראל").

4 וכרגע: במהרה, על פי במדבר טז כא: "וְאֶכְלָה אֶתֶם כְּרָגַע" (וראה בקדושתא למשמר הפיצץ: "פדותם תשלח כמו רגע"). **יאבדו...** יי: שופטים ה לא. **5 יענו גאולי יי:** על פי תהלים קז ב: "יֵאמְרוּ גְּאוּלֵי ה' אֲשֶׁר גָּאֵלָם מִיַּד צָר". **6 אין קדוש כיי:** ש"א ב ב. ויש כאן העברה לברכת "האל הקדוש". הפייטן החסיר כאן את האות ו' הבאה ביתר הטורים (ואולי התכוון שיהא זה המשך לטור הקודם ויהיו שלושה טורים בלבד במחרוזת משנה זו. גם במחרוזת המשנה האחרונה יש חריגה מהרצף ושם בא טור אחד נוסף. אמנם, העיר פליישר כי מקובל היה להוסיף טור במחרוזת הסיום של השבעות).

7 אשב לשפוט: על פי יואל ד יב: "יעורו ויעלו הגוים אל עמק יהושפט כי שם אשב לשפט את כל הגוים מסביב". **לשפוט באש:** על פי ישעיהו סו טז: "כי באש ה' נשפט". וראה גם ביחזקאל לח בנבואה על גוג: "באחרית הימים תהיה... ונשפטתי אתו בדבר ובדם ונשם שוטף ואבני אלגביש אש וגפרית אמטיר עליו" (פס' טז-כב). **8 דברי... אש:** בדבריי היוצאים כלפיד אש. על פי ירמיהו כג כט: "הלוא כה דברי כאש נאם ה'", וכן על פי פסוקי זכריה יב המובאים להלן. **לפיד אש:** ראה זכריה יב ו: "ביום ההוא אשים את אלפי יהודה ככור אש בעצים וכלפיד אש בעמיר ואכלו על ימין ועל שמאל את כל העמים סביב". לדימוי האש היוצאת מפי ה' ראה גם ש"ב כב ט: "עלה עשן באפו ואש מפיו תאכל". **9 דגלי... אש:** על פי עובדיה א יח: "והיה בית יעקב אש ובית יוסף להבה ובית עשו לקש ודלקו בהם ואכלום" (ללשון "להבת אש" ראה תהלים כט ז. ולצורת הסמיכות להבת ראה למשל יחזקאל כא ג: "הנני מצית בך אש... לא תקבה להבת שלהבת"). **10 דגלי... אש:** על פי זכריה שם. **מסוימים:** כנראה: מושמים, על פי לשון הפסוק "אשים וכו'" (במילון ההיסטורי זהו המופע היחיד של בניין פועל מהשורש שום, אך נראה שבתודעת הפייטן לא היה חילוק בין סיום לשון גמר וסימון ללשון שימה והנחה. והשווה ללשון הקליר על אסתר בקרובה לפורים: "בראשה סוים זר אשר הופלא" [סדר עבודת ישראל, עמ' 680. וראה בביאור שם: "הושם הכתר הנפלא בראש אסתר"].

11 אש... אש: על פי ויקרא ו ו: "אש תמיד תוקד על המזבח לא תקבה". **12 תדיר:** התרגום הארמי למילה תמיד (הן באונקלוס והן בתרגומים הארצישראלים). כך למשל באונקלוס שם: "אש תמיד" – "אישתא תדירא". **כל היום וכל הלילה:** הלשון על פי ישעיהו סב ו: "כל היום וכל הלילה תמיד לא יחשו". וראה גם ישעיהו לד י: "לילה ויומם לא תקבה" (הדברים מוסבים על ארץ אדום). **תכבה:** פליישר ניקד תקבה בבניין נפעל. במילון ההיסטורי נותחה המילה כפועל בבניין קל. **13 תהיה לה פליטה:** תינצל כנסת ישראל. וכנראה על פי עובדיה א יז: "ובהר ציון תהיה פליטה והיה קדש", הנזכר קודם הפסוק על משפט ה' באש. **משיבולת... אש:** העניין על פי ישעיהו מג ב: "כי תעבר במים אתך אני... כי תלה במו אש לא תקנה". **משיבולת מים:** על פי תהלים סט טז: "אל תשטפני שבלת מים ואל תבלעני מצולה". **ומקידת:** ומיקידת. והשווה ללשון ינני בקדושתא: "טבח גדול בארץ אדום, יקידת אש בשדה אדום". **14 תענג:** לשון העברה לחתימת ברכת מקדש השבת, על פי ישעיהו נח יג-יד: "וקראת לשבת ענג... אז תתענג על ה'".

מעניין לציין כי גם בסילוק למשמר חזיר חורז הדותהו רצף ביטויים המסתיימים ב"אש", וכמה מהם קרובים לחרוזים הנזכרים כאן: "ותאכלם אש ויבואו באש ותלהטם אש וישפטו באש מואסי בתורת אש נתונה מימין אש ולבית כולו אש תאיר בעמוד אש" (ואף בסיום פיוט ה' לחזיר, בטור האות תי"ו, חורז הפייטן במילה אש: "... חומ[ת] אש]. תשים אות לחזיר בבית אש. תתעב החזיר [... ותצית אש").

15 יתגרה מלך במלך: על פי דניאל יא טו-כה: "ויבא מלך הצפון... ומלך הנגב יתגרה למלחמה". **16 הסוס... למולך:** לתיאור שקיעת הסוס בדם ראה בירושלמי תענית פ"ד ה"ה: "והיו הורגין בהם והולכין עד ששקע הסוס בדם עד חוטמו" (בענין נפילת ביתר במרד בר כוכבא). הכאת סוסי האויבים נזכרת גם בנבואת זכריה שנזכרה לעיל: "ביום ההוא נאם ה' אֶפֶה כָּל סוּס בַּתְּמָהוֹן... וְכָל סוּס הָעַמִּים אֶפֶה בְּעֶרְוֹן". **כורעי למולך:** כינוי לגויים. ראה מ"א יט יח: "כָּל הַבְּרָכִים אֲשֶׁר לֹא כָרְעוּ לְבַעַל" (ושם מוסב על עובדי העבודה הזרה בישראל). והשווה ללשון הדותהו בקדושתא למשמר ישבאב: "להכניע כורעי לאצבים (= לעצבים)". אמנם, לשון קרובה מופיעה גם בקדושתא קדומה לשבועות: "טועים באליל, יושבי קברות, כורעי לעצמות", וכן רבות בפיוטי הקליר. לדוגמה, "איך השמיעונו כורעי לבל, על נהר בבל" (והוא על פי ישעיהו מו א). וראה לעיל בעמ' 132. **17 הדור... מלך:** במילון ההיסטורי נותחה המילה כצורת בינוני פעול של הדר, וכן ניקד פליישר. ברם, ייתכן להבין שיש כאן צורת ציווי של בניין קל, הדור. והשווה ללשון הדותהו בקדושתא למשמר אלישיב: "הדר חוטר מגן אב", ופירושו כנראה – הדר ויפה את צאצאי אברהם. אף כאן ניתן להבין ש"הנותן מעדני מלך" הוא כינוי לישראל על פי הברכה לשבט אשר (בראשית מט כ: "מֵאֲשֶׁר שָׁמְנָה לְחֶמּוֹ וְהוּא יִתֵּן מֵעֲדָנֵי מֶלֶךְ"), והפנייה היא לה' שיהדר את ישראל. והשווה לקמן: "מלך המשיח תצמיח", בפנייה לה'. **18 היום ההוא יודע:** על פי זכריה יד ז, ראה לעיל. **אין באדום מלך:** על פי מ"א כב מח: "ומלך אין באדום". **19 הכל... מלך:** ראה למשל ישעיהו מה ו: "למען ידעו ממזרח שמש וממערבה פי אפס בלעדני אני ה' ואין עוד". וכן הוא בלשון תפילת הקבע בראש השנה: "ויאמר כל אשר נשמה באפו ה' אלהי ישראל מלך ומלכותו בכל משלה". **20 הנשגב לבדו:** על פי ישעיהו ב יא: "ונשגב ה' לבדו ביום ההוא". והיה ה' למלך: זכריה יד ט.

21 מלך המשיח תצמיח: על פי זכריה ו יב: "כֹּה אָמַר ה' צְבָאוֹת לֵאמֹר הִנֵּה אִישׁ צֶמַח שְׁמוֹ וּמִתְחַתָּיו יִצְמַח וּבְנֵה אֶת הַיֵּכָל הַזֶּה", ודרשו חז"ל: "הנה איש צמח שמו - זה משיח" (במדבר רבה פרשת קרח פרשה יח). וראה גם ירמיהו כג ה: "הִנֵּה יָמִים בָּאִים נְאֻם ה' וְהִקְמַתִּי לְדָוִד צֶמַח צְדִיק וּמֶלֶךְ מֶלֶךְ וְהִשְׁכִּיל". **והוא בן מלך:** מזרע דוד. ראה תהלים עב א: "לְשִׁלְמָה אֱלֹהִים מִשְׁפָּטֶיךָ לְמֶלֶךְ תָּן וְצַדִּיקְתֶּךָ לְבֵן מֶלֶךְ" (וראה גם ירושלמי שקלים פרק ו הלכה א: "מלך בתחילה טעון משיחה, מלך בן מלך אינו טעון משיחה").

22 ישלימו לו: יהיו עמו בשלום. ללשון 'להשלים אל' ראה יהושע יא יט: "לֹא הִיָּתָה עִיר אֲשֶׁר הִשְׁלִימָה אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּלִתֵּי הַחַיִּים...". **להיות עליהם מלך:** לענין ראה יחזקאל לז כב-כד: "ומלך אחד יהיה לכלם למלך... ועבדי דוד מלך עליהם". **23 הנכשל... המלך:** על פי זכריה יב ח: "בַּיּוֹם הַהוּא יִגַּן ה' בְּעַד יוֹשֵׁב יְרוּשָׁלַם וְהָיָה הַנִּכְשָׁל בָּהֶם בַּיּוֹם הַהוּא כְּדָוִד" (ופירש רד"ק: "החלש שבהם יהיה כדוד שהיה גבור חיל ואיש מלחמה").

24 הגות: ויהגו, ויאמרו (וראה לשון דומה אצל הקליר בסיום סטרופה בקרובת י"ח לפורים: "הכתוב אל במכתב חוקיו, הגות 'שם רשעים ירקב"). **מי... מלך:** אזכור היראה מעביר לחתימת הברכה "שאותך ביראה נעבוד".

25 ויעוד מלכויות: התכנסות מלכויות ועמים, ואולי מכוון לנבואת יחזקאל על מלחמת גוג: "ובאת ממקומך מירכתי צפון אתה ועמים רבים אתך רכבי סוסים כלם קהל גדול וחיל רב. ועלית על עמי ישראל כענן לכסות הארץ באחרית הימים תהיה..." (לח טו-טז). וראה גם בנבואת ישעיהו יג ד-ה: "קול המון בהרים דמות עם רב קול שאון ממלכות גוים נאספים ה' צבאות מפקד צבא מלחמה. באים מארץ מרחק מקצה השמים ה' וכלי זעמו לחבל כל הארץ" (והשווה לעיל – ה' ובית דינו יילחמו במדייני"). וראה גם זכריה יד ב. ונלשונו ויעוד בהקשר מלוכה ראה לעיל בקדושתא למשמר מלכיה: "ומלך לא ימ[...]. ויעודיך", וכן ביהושע יא ה: "ויעדו כל המלכים האלה ויבאו ויחנו ויחדו אל מי מרום להלחם עם ישראל". **בהערימו:** במילון ההיסטורי נותח מלשון ערמה, והכוונה היא שיביא אותם יחד בערמה על מנת להיפרע מהם. ואולי יש להבין מלשון ערמה, והכוונה כינסם וקיבצם יחד. וראה תהלים פג ג-ד: "כי הנה אויביך יהמיון ומשנאיך נשאו ראש. על עמך יערימו סוד ויתיעצו על צפוניך" (ובהמשך שם נזכרים עמים רבים המתאספים יחד למלחמה עם ישראל). **26 ויגלה... עמו:** ייתכן להבין שהכוונה היא ישיב ויקבץ את עמו הגנוז. ראה למשל בסיום נבואת יחזקאל הנזכרת: "וקבצתי אתם מארצות אביהם ונקדשתי בם לעיני הגוים רבים... וכנסתים על אדמתם ולא אותיר עוד מהם שם" (לט כז-כח). וכן: "והביאו את כל אחיכם מכל הגוים מנחה לה' בסוסים וברכב ובצבים ובפרדים ובפרפרות על הר קדשי ירושלים" (ישעיהו סו כ).

ואולי רומז לאמור בנבואת ישעיהו: "לך עמי בא בחדריך וסגר דלתך בעדך חבי כמעט רגע עד יעבר זעם. כי הנה ה' יצא ממקומו לפקד עון ישב הארץ עליו" (כו כ-כא). והכוונה היא שלאחר שייפרע ה' מן האויבים יוציא הוא את עמו ממחבואיו וישבחוהו, כבהמשך המחרוזת. וללשונו ראה גם בתרגום יונתן לירמיהו נ כה: "פתח ה' את אוצרו ויוצא את כלי זעמו" – "גלא ה' ית בית גנזיה..." (ואולי יש לנקד כאן "גניזת עמו", והכוונה היא לכלי המלחמה הגנוזים באוצרותיו?). וראה גם בתרגום לישעיהו כב ח: "וגלי ה' ית מטמורית בית יהודה... על בית גנזי מקדשא". והשווה ללשון הקליר: "חדש גניזת שער הנשים, אל נערץ בסוד קדושים". **27 ויאמן... שמו:** על פי דברי דוד בדבה"י א יז כד: "ויאמן ויגדל שמך עד עולם". **28 ויבקע בקומו:** על פי זכריה יד ד: "ועמדו רגליו ביום ההוא על הר הזיתים אשר על פני ירושלים מקדם ונבקע הר הזיתים מחציו מזרחה וימה".

29 ואז... עמו: אולי על פי ישעיהו כה ט: "ואמר ביום ההוא הנה אלהינו זה קוינו לו ויושיענו זה ה' קוינו לו". וראה מדרש תנחומא פרשת עקב סימן ו: "אמר הקב"ה: בעולם הזה הכוכבים נלחמו בשבילכם, אבל לעולם הבא יוצא ה' ונלחם בגוים ההם וגו' ועמדו רגליו (זכריה שם)... והיו הכל מראין אותו באצבע, שנאמר 'ואמר ביום ההוא הנה אלהינו זה קוינו לו ויושיענו זה ה' קוינו לו נגילה ונשמחה בישועתו". ללשונו "זקני עמו" ראה ישעיהו ג יד. **30 הנה... ממקומו:** ישעיהו כו כא, מיכה א ג. **31 וילחם באויבי עמו:** ללשונו ראה דברי הימים ב כ כט: "ויהי פחד אלהים על כל ממלכות הארצות בשמעם כי נלחם ה' עם אויבי ישראל". **32 וכמלאך... שמו:** על פי זכריה יב ח: "בית דוד כאלהים כמלאך ה' לפניהם" (תחילת הפסוק, "הנכשל בהם

ביום ההוא כדויד", הובאה לעיל). וראה גם ש"ב יד יז, ש"ב יט כח, וכן שמ"א כט ט. **איש צמח שמו:** זכריה ו יב.

33 ותיקים: כינוי מקובל לישראל. השווה ללשון יניי "כי ויעודך בוותיקים, כי הדרך בהדורים". **יעלו לרוממו:** ראה למשל תהלים צט ה: "רוממו ה' אלהינו והשתחוּוּ להדם רגליו". ופליישר פירש שמוסב על המשיח, והכוונה שיקבלו מרותו עליהם. **34 הודו... שמו:** על פי ישעיהו יב ד: "ואמרתם ביום ההוא הודו לה' קראו בשמו". הלשון "ברכו שמו" מופיעה בתהלים ק ד: "הודו לו ברכו שמו" וכן בתהלים צו ב. ייתכן שבשגגה נכתב כאן "ברכו שמו", אך אולי נעשה הדבר במכוון כדי לכלול לשון ברכה מלבד לשון הודאה בטור המעביר לברכת ההודאה (וביאר פליישר שכיוון הפייטן לפסוק "הודו לו ברכו שמו" ושינה ל"לה" כדי שלא יפורש על המשיח).

35 זעום... רשעה: ראה ישעיהו סו יד: "ונודעה יד ה' את עבדיו וזעם את אִבְיָיו". וכן: "כי הנה היום בא בער פתנור והיו כל ידים וכל עשה רשעה קש ולהט אתם היום הבא" (מלאכי ג יט). וללשון זעם אצל רשעה ראה מלאכי א ד: "כי תאמר אדום... הִמָּה יִבְנוּ וְאֲנִי אֶהְרֹס וְקָרָא לָהֶם גְּבוּל רִשְׁעָה וְהָעַם אֲשֶׁר זָעַם ה' עַד עוֹלָם". **36 זכור:** בזכרו. **מבשר טוב שמועה:** על פי ישעיהו נב ז: "משמיע שלום מבשר טוב משמיע ישועה אמר לציון מלך אלהיך". **37 זה משה:** על פי שמות לב א: "זה משה האיש אשר העלנו מארץ מצרים". ואולי יש כאן מעין דרשה שמקשרת בין המילים "מבשר טוב" למשה, על פי דרשת חז"ל: "טוב - זה משה, דכתיב: 'ותרא אותו כי טוב הוא'" (בבלי מנחות נג ע"ב), והרי משה הוא שבישר לישראל את דבר הגאולה ממצרים. **אתוי בראשי עם:** על פי דברים לג כא: "ויתא ראשי עם צדקת ה' עשה ומשפטיו עם ישקאל", ונדרשו הדברים על משה לעתיד לבוא: "אמר לו הקב"ה למשה אם נקבר אתה אצלם במדבר הן באים בזכותך ואת בא בראשם שנאמר 'וירא ראשית לו וגו' ויתא ראשי עם" (דברים רבה פרשת ואתחנן פרשה ב). וללשון אתוי על פי פסוק זה השווה לדברי הקליר: "וחלקת אתוי בראשינו הציתוה רופשינו".

38 זמן הגיע: ראה שיר השירים רבה פרשה ב: "'עת הזמיר הגיע', הגיע זמן של ישראל להגאל... הגיע זמן בית המקדש שיבנה". ולעניין הודעת הבשורה על הגעת הזמן ראה פסיקתא רבתי פסקא לו: "בשעה שמלך המשיח נגלה בא ועומד על הגג של בית המקדש, והוא משמיע להם לישראל ואומר להם ענוים הגיע זמן גאולתכם". **וקץ שעה:** שעת הקץ, ראה למשל דניאל יב ט: "עד עת קץ".

39 זכים: ישראל הטהורים. **לה' הישועה:** תהלים ג ט. **40 זרומים... וישועה:** המתים ישובו לתחייה וירננו, על פי ישעיהו כו יט: "יחיו מתים נבלתי יקומו הקיצו ורננו שכני עפר כי טל אורת טלך". **זרומים:** מתים. ראה מדרש תהלים מזמור צ: "'זרמתם שנה יהיו' - אלו תשע מאות ושבעים וארבעה דורות שהיו קודם לבריאת עולם ונשטפו כהרף עין בשביל שהיו רעים... ומה זרמתם, ר' יוחנן אמר: זרו תמו, ר' שמעון בן לקיש אמר זרו מתורתך רימה נגעה בהם". ובילקוט שמעוני תהלים רמז תתמ"א מובאת גרסה בדרשת ר' יוחנן: "זרו מתו תמו". ועל פי זה כינו הפייטנים את המתים זרומים, ראה למשל אצל יניי: "רעף טל תחי לזרומי

שינה". **בקול רנה וישועה:** על פי תהלים קיח טו (וראה תרגום תהלים לפסוק הנזכר לעיל, המזכיר את ענין תחיית המתים: "זרמתם שנה יהיו בבקר כחציר יחלף": "תיתי עליהן מותא היך דמכין יהון ולעלמא דאתי היך עסבא דמיתפרכא יתחלפון").

41 וישועה חסונים: כנראה כינוי לישראל החסונים בישועה, היינו מחוזקים בישועת ה', על פי ישעיהו לג ו: "וְהָיָה אֲמוֹנֵת עֲתִיךָ חֶסֶן יְשׁוּעַת חֲכָמַת וְדַעַת". הכינוי חסונים לישראל מקובל בפייטנות. ראה בלשון הקליר: "זינב והיקרא בדרך, חסונים יוצאי מפרך" (שבעתא לשבת זכור). וראה שימוש בתואר זה אף בקדוּתא למשמר בלגה: "שים לבלגה ששון... עלות למגדל חסון" (אמנם, שם כנראה חסון הוא תואר למגדל, ככינוי למקדש).

לעיר השלום: ירושלים. ראה ישעיהו לב יח: "וַיָּשֶׁב עִמִּי בְּנֵה שְׁלוֹם". ודרשו חז"ל (אבות דרבי נתן נוסחא ב פרק לט): "עשרה שמות נקראת ירושלים לשם שבת: עיר, קריה... שלום". **42** זה: כינוי לה', על פי ישעיהו כה ט: "הִנֵּה אֶלְהִינוּ זֶה קִיְנוּ לוֹ וַיּוֹשִׁיעֵנוּ זֶה ה' קִיְנוּ לוֹ". **לרחוק... שלום:** על פי ישעיהו נז יט: "בּוֹרָא נִיב שְׁפָתַיִם שְׁלוֹם שְׁלוֹם לְרַחוּק וְלִקְרוֹב אָמַר ה' וַרְפְּאֵתִיו". והלשון ישמיע שלום על פי ישעיהו נב ז שנזכר לעיל. **43 קול מבשר:** על פי ישעיהו שם (ולצירוף הקול והבשורה ראה גם ישעיהו מ ט: "עַל הַר גְּבֵהַ עָלִי לָךְ מִבְּשָׂרְתָּ צִיּוֹן הַרְיָמִי בְּכַח קוֹלְךָ מִבְּשָׂרְתָּ יְרוּשָׁלַם"). **נשמע:** במילון ההיסטורי נותח הפועל כצורת עבר נפעל בגוף שלישי, אך נראה לכאורה שיש להבין כצורת עתיד של מדברים בבניין קל. **קח אדרתו ויגלום:** כינוי לאלהיו, על פי מל"ב ב ח: "וַיִּקַּח אֶלְיָהוּ אֶת אֲדָרְתוֹ וַיִּגְלֵם". לשימוש בכינוי במבנה כזה השווה לקדוּשתא לפתחיה: "מגן רדף מלכים". **44 במקום... שלום:** חגי ב ט: "גְּדוֹל יְהוָה כְּבוֹד הַבַּיִת הַזֶּה הָאֲחֵרוֹן מִן הָרִאשׁוֹן אָמַר ה' צְבָאוֹת וּבְמָקוֹם הַזֶּה אֶתֵּן שְׁלוֹם".

ביבליוגרפיה

- אבי יונה, כתובת – מ' אבי יונה, כתובת מקיסריה על כ"ד משמרות הכהנים, ארץ ישראל ז', עמ' 24-28
- אבישור, סמיכויות הנרדפים - י' אבישור, סמיכויות הנרדפים במליצה המקראית, ירושלים תשל"ז
- י' אבן שמואל, מדרשי גאולה, ירושלים 1968
- ש' אברמסון, 'קרובות לחתן', תרביץ ט"ו (תש"ד), עמ' 50-62
- אברמסון, רב נסים גאון - ש' אברמסון, רב נסים גאון, חמשה ספרים, ירושלים תשכ"ה
- אורבך, משמרות - א"א אורבך, משמרות ומעמדות, תרביץ מב (תשל"ג), עמ' 304-327
- אליצור, אלעזר בירבי קילר - ש' אליצור, פיוטי ר' אלעזר בירבי קילר, ירושלים תשמ"ח
- אליצור, הקליר לראש השנה – ש' אליצור ומ' רנד, פיוטי ר' אלעזר בירבי קילר לראש השנה, ירושלים תשע"ד
- אליצור, חנוכה – ש' אליצור, 'פיוטי החנוכה: סמל מול ריאליה', בתוך: ימי בית חשמונאי – סדרת עידן 19, בעריכת ד' עמית וח' אשל, ירושלים תשנ"ו, עמ' 303-310
- אליצור, חריזה והגייה – ש' אליצור, חריזת הפיוטים ודרכי ההגייה של בני צרפת ואשכנז הקדומים, לשוננו נח (תשנ"ה), עמ' 323-334
- אליצור, יהושע בר כלפה - ש' אליצור, פייטן בעידן של מפנה, ר' יהושע בר כלפה ופיוטיו, ירושלים תשנ"ד
- אליצור, פיוטי ר' פינחס - ש' אליצור, פיוטי רבי פינחס הכהן, ירושלים תשס"ד
- אליצור, פעלים דנומינטיביים - ש' אליצור, 'פעלים דנומינטיביים: מן הפיוט הקדום לשירה העברית בספרד', ישראל - מחקרים בלשון לזכרו של ישראל ייבין, ירושלים תשע"א, עמ' 365-406
- אליצור, שמות מקומות – י' אליצור, שמות מקומות קדומים בארץ ישראל, השתמרותם וגלגוליהם, ירושלים תשע"ב
- אפשטיין, חדותא – י"נ אפשטיין, 'תשובות והערות, חדותא', תרביץ יב (תש"א), עמ' 78
- ארליך, תפילת העמידה – א' ארליך, תפילת העמידה של ימות החול: נוסחי הסידורים בגניזה הקהירית - שורשיהם ותולדותיהם, ירושלים תשע"ג
- ח' אשל, 'שבר כתובת של כ"ד משמרות הכהנים מנצרת?', תרביץ סא (תשנ"ב), עמ' 159-162
- בלאו ויהלום, טיפולוגיה – י' בלאו ויי יהלום, 'טיפולוגיה של כתבי יד בניקוד ארץ-ישראלי', מחקרים בלשון יז-יח, ירושלים תשע"ז (עומד לראות אור)
- א' בנדויד, לשון מקרא ולשון חכמים, תל אביב תשמ"ח

בן-חיים, מחקרים במסורות -

Z. Ben-Hayyim, Studies in the traditions of the Hebrew language, Madrid, 1954

ז' בן חיים, במלחמתה של לשון, ירושלים תשנ"ב

ברויאר, העברית בבבלי – י' ברויאר, העברית בתלמוד הבבלי לפי כתבי היד של מסכת פסחים, ירושלים תשס"ב

גולדשמידט, ימים נוראים - גולדשמידט, מחזור לימים הנוראים, א-ב, ירושלים תש"ל
גולדשמידט-פרנקל, מחזור סוכות - ד' גולדשמידט וי' פרנקל, מחזור סוכות שמיני
עצרת ושמחת תורה לפי מנהגי בני אשכנז לכל ענפיהם, ירושלים תשמ"א
גולדשמידט, קינות – ד' גולדשמידט, סדר הקינות לתשעה באב, ירושלים תשכ"ח
גומפרץ, מבטאי שפתנו – י' גומפרץ, מבטאי שפתנו: מחקרים פוניטיים היסטוריים,
ירושלים תשי"ג

מ' גושן וח' שירון, המקרא בתרגום סורי ארצישראלי, א, ירושלים תשל"ג
גינצבורג, שרידי הירושלמי – ל' גינצבורג, שרידי הירושלמי מן הגניזה אשר במצרים,
ניו יורק תרס"ט

י' גפני, 'ישיבה ומתיבתא', ציון מג (תשל"ח), עמ' 12-37

דוידוביץ, גניזה –

G. Dawidowicz, Liturgische Dichtungen der Juden: Geniza-Fragmente aus Babylonien, Berlin 1938

ר' דיגן, 'כתובת מתימן על כ"ד משמרות הכוהנים', תרביץ מ"ב (תשל"ג), עמ' 302-303
א"מ הברמן, 'ברכות מעין שלוש ומעין ארבע', ידיעות המכון לחקר השירה העברית ה,
ירושלים תרצ"ט

הברמן, עתרת רננים - א"מ הברמן, עתרת רננים, ירושלים תשכ"ז

הברמן, פיוטי ר' שמעון ב"ר יצחק – א"מ הברמן, פיוטי רבי שמעון ב"ר יצחק,

ירושלים תרצ"ח

הרושובסקי, חריזה - ב' הרושובסקי, 'השיטות הראשיות של החרוז העברי מן הפיוט
ועד ימינו', הספרות ב (תשל"א), עמ' 721-749

ויקרא רבה - ויקרא רבה, מהדורת מ' מרגליות, ירושלים תשי"ד-תש"ך

זולאי, לתולדות הפיוט – מ' זולאי, 'לתולדות הפיוט בארץ ישראל', ידיעות המכון

לחקר השירה העברית, כרך ה, ירושלים תרצ"ט עמ' קט-קפ [= מ' זולאי, ארץ ישראל

ופיוטיה, בעריכת א' חזן, ירושלים תשנ"ו, עמ' 128-197]

זולאי, מחקרי ניני - מ' זולאי, 'מחקרי ניני', ידיעות המכון לחקר השירה העברית ו

(תש"ו), עמ' ריג-שצא

זולאי, מפי פייטנים - מ' זולאי, מפי פייטנים ושופכי שיח, בעריכת ש' אליצור,
ירושלים תשס"ה

זולאי, פיוטי ינאי – מ' זולאי, פיוטי ינאי, ברלין תרצ"ח

טל, התרגומים - א' טל, 'התרגומים כאבני בניין בספרות הארמית של ימי הביניים',
שערי לשון כרך א', ירושלים תשס"ח, עמ' 162-187

טלמון וקנוהל, קומראן – ש' טלמון וי' קנוהל, 'קטעים של מגילת לוח מקומראן :
משמרות Ba (4Q321)', תרביץ ס (תשנ"א), 505-521

טלשיר ד', 'תתערוך' בפשיטתא – התרגומים והמדרשים לדברים יד א וזיקתם
לפרשת קורח', תרביץ מט (תש"ס), עמ' 81-101

טריפון, המשמרות - ד' טריפון, 'האם עברו משמרות הכוהנים מיהודה לגליל אחרי
מרד בר-כוכבא?', תרביץ נט (תש"ן), עמ' 77-93

יהלום, בחזרה למחזור – י' יהלום, 'בחזרה למחזור ארץ ישראל: קודקס הגניזה',
קרית ספר סג (תש"ן), עמ' 189-206

יהלום, הניקוד הארצישראלי – י' יהלום, 'הניקוד הארץ-ישראלי – המחקר והישגיו',
לשונו נב (תשמ"ח), עמ' 112-143

יהלום, הניקוד כמשקף מסורת – י' יהלום, 'הניקוד הארץ-ישראלי כמשקף מסורת בין
מסורות הלשון העברית', לשוננו עה (תשע"ג), עמ' 425-433

יהלום, חילופי מלכויות – י' יהלום, 'חילופי מלכויות בארץ ישראל על פי תפיסתם של
פייטנים ודרשנים', שלם ו, ירושלים תשנ"ב, עמ' 1-22

יהלום, כוחם של מקראות – י' יהלום, 'אהבות: כוחם המעצב של מקראות בעולמה של
תפילה', בתוך: התפילה בישראל, היבטים חדשים, עורך א' ארליך, באר שבע תשע"ו, עמ'
143-154

יהלום, מחזור ארץ ישראל – י' יהלום, מחזור ארץ ישראל: קודקס הגניזה, ירושלים
תשמ"ז

יהלום, מחזורי ארץ ישראל –

J. Yahalom, Eretz-Israel "mahzorim" in the Genizah: from palaeography to
liturgy, *From a Sacred Source*, Leiden, 2010, pp. 357-375

יהלום, מתקבולת לחרוז – י' יהלום, מתקבולת לחרוז בפיוט של שלהי הזמן העתיק,
לשונו סא (תשנ"ח), עמ' 277-309

יהלום, ניקוד - י' יהלום, 'הניקוד הארץ-ישראלי בקדושתות הדותה למשמרות
ותופעות הלשון העולות ממנו', לשוננו לד (תש"ל), עמ' 25-60

יהלום, פיוט ומציאות - י' יהלום, פיוט ומציאות בשלהי הזמן העתיק, תל אביב תש"ס
יהלום, קטלוג –

J. Yahalom, Palestinian vocalised piyyut manuscripts in the Cambridge Genizah collections, Cambridge 1997

יהלום, שמעון בר מגס - יי יהלום, פיוטי שמעון בר מגס, ירושלים תשמ"ד
יהלום, שפת השיר - יי יהלום, שפת השיר של הפיוט הארץ ישראלי הקדום, ירושלים
תשמ"ה

יהלום, תיאוריה ומעשה - יי יהלום, 'תיאוריה ומעשה בחריזה שבפיוט הקדום',
הספרות ב (תשל"א), עמ' 766-762

ייבין, חילופי גזרות - יי ייבין, 'חילופי גזרות בלשון חכמים ובלשון הפיוט', מחקרים
בלשון ד (תש"ן), עמ' 204-161

ייבין, לשון הפיוט - יי ייבין, 'אופייה של לשון הפיוט', מחקרים בלשון העברית
ובלשונות היהודים מוגשים לשלמה מורג, בעריכת מ' בר-אשר, ירושלים תשנ"ו, עמ' 105-
118.

ייבין, מלשון חכמים - יי ייבין, 'מלשון חכמים ומלשון הפיוט', בלשונות עברית 33-35
(תשנ"ב), עמ' 64-53

ילון, בעלי מסרת שבמערב - ח' ילון, בעלי מסרת שבמערב, לשוננו א (תרפ"ט), עמ'
185-191.

ילון, מבוא - ח' ילון, מבוא לניקוד המשנה, ירושלים תשכ"ד

ילון, מגילות - ח' ילון, מגילות מדבר יהודה, דברי לשון, ירושלים תשכ"ז

ילון, פרקי לשון - ח' ילון, פרקי לשון, ירושלים תשל"א

ח' כהן, 'עוד רעים לא נאמנים, משמעיים רגילים של מילים בעברית בת זמננו שנולדו
מתוך טעות', מחקרים בלשון יא-יב (תשס"ט), עמ' 197-173

כהנא, הכהנים - ט' כהנא, 'הכהנים למשמרותיהם ולמקומות התיישבותם', תרביץ
מח (תשל"ט), עמ' 9-29.

לוגר, העמידה - יי לוגר, תפילת העמידה לחול על פי הגניזה הקהירית, ירושלים
תשס"א

ליבנר, ההיסטוריה היישובית - ע' ליבנר, ההיסטוריה היישובית של הגליל המזרחי
בתקופות ההלניסטית, הרומית והביזנטית, לאור ממצאי סקר ארכיאולוגי, אוניברסיטת
בר אילן תשס"ד
וראה גם -

U. Leibner, Settlement and History in Hellenistic, Roman, and Byzantine
Galilee: An Archaeological Survey of the Eastern Galilee, Texts and Studies in
Ancient Judaism Series. 2009

ליבנר, יישובי המשמרות - ע' ליבנר, יישובי משמרות הכהונה בגליל (הרצאה),
ירושלים תשס"ח

ליור, הכהונה – יי ליור, פרקים בתולדות הכהונה והלוויה, ירושלים תשכ"ט
מבחר השבעים – מבחר השבעים, במלאות לשלמה זלמן שוקן שבעים שנה, תל אביב
תש"ח

מחברת מנחם – מחברת מנחם לאבן סרוק, מהדורת פילפאווסקי, לונדון תרי"ד
מחזור ארם צובה – סידור תפילות כפי מנהג ק"ק של ארם צובה, ירושלים תשס"ז
מילון בן יהודה - א' בן-יהודה (ואחרים), מילון הלשון העברית הישנה והחדשה,
ירושלים ותל-אביב, תרס"ט-תשי"ט

מינץ-מנור, נוצרים ונצרות בפיוט - א' מינץ-מנור, 'נוצרים ונצרות בספרות הפיוט : בין
ייצוגים טיפולוגיים לייצוגים מפורשים', מכאן י"א (תשע"ב), עמ' 43-56

מירסקי, הפיוט - א' מירסקי, הפיוט, התפתחותו בארץ ישראל ובגולה, ירושלים תש"ן
מירסקי, יוסי בן יוסי - א' מירסקי, פיוטי יוסי בן יוסי, ירושלים תשנ"א
מירסקי, כתיבות - א' מירסקי, כתיבות, ירושלים 2014

מירסקי, משמעות החרוז בשירת ספרד, לשוננו לג (תשכ"ט) עמ' 150-195

מירקין, הבחינה הדקדוקית - ר' מירקין, 'הבחינה הדקדוקית והסגנונית באוצר
המלים של יניי', דברי הקונגרס העולמי הרביעי למדעי היהדות, תשכ"ט, עמ' 437-442

מישור, איגרת עברית – מ' מישור, 'איגרת עברית אוקספורד D.69', לשוננו נג
(תשמ"ט), עמ' 215-264

מכלול – ספר מכלול לר' דוד קמחי, ליק תרכ"ב

מקבים ב' - שוורץ ד', ספר מקבים ב', ירושלים תשס"ה

משורר, מטבעות – יי משורר, אוצר מטבעות היהודים מימי שלטון פרס ועד מרד בר
כוכבא, ירושלים תשנ"ח
נאה, מסורת ופרשנות -

ש' נאה, 'מסורת ופרשנות במשנת ארבעה חותמות ובתלמוד שעליה', תרביץ פא
(תשע"ג), עמ' 5-23

נוביק, קדושתאות -

Tzvi Novick, Praying with the Bible: Speech Situation in the Qedushta'ot of
Yannai and Bar Megas, Piyyut in Tradition 4, Ramat-Gan 2008, 7-39

נוה, על פסיפס ואבן – יי נוה, על פסיפס ואבן : הכתובות הארמיות והעבריות מבתי
הכנסת העתיקים, תל אביב תשל"ח

סדר עבודת ישראל – סדר עבודת ישראל, בעריכת ז' בער, רדלהיים 1901

סוקולוף, העברית – מ' סוקולוף, 'העברית של בראשית רבה לפי כ"י ואטיקן 30',
לשוננו לג (תשכ"ט), עמ' 25-42

- א"ל סוקניק, 'שלש כתובות יהודיות עתיקות מארץ ישראל', מאסף ציון א (תרפ"ו), עמ' 17-16
- סידור רס"ג - סידור רב סעדיה גאון, מהד' י' דוידזון, ש' אסף וי' יואל, ירושלים תש"א
 ספראי, הכהנים לגליל - ז' ספראי, 'מתי עברו הכהנים לגליל', תרביץ סב (תשנ"ג), עמ' 292-287
- פוקס, שמחת בית השואבה – מ"צ פוקס, שמחת בית השואבה, תרביץ נה (תשמ"ו), עמ' 216-173
- פליישר, דרכי השקילה - ע' פליישר, 'עיונים בדרכי השקילה של שירת הקודש הקדומה', הספרות ו (תשל"ז), עמ' 83-70
- פליישר, הדותהו - ע' פליישר, 'הדותה-הדותהו-חדותה – פולמוס ושרבו', תרביץ נג (תשמ"ד), עמ' 96-71
- פליישר, היוצרות - ע' פליישר, היוצרות בהתהוותם והתפתחותם, ירושלים תשמ"ד
 פליישר, העיצוב התבניתי - ע' פליישר, 'עיונים בתהליכי עיצובם התבניתי של סוגי הפיוט הקדום', תרביץ לט (תשל"ל), עמ' 267-248.
- פליישר, חדשות – ע' פליישר, חדשות בנושא המשמרות בפיוטים, ספר דב סדן ירושלים תשל"ז, עמ' 284-256
- פליישר, לעניין המשמרות – ע' פליישר, 'לעניין המשמרות בפיוטים', סיני סב (תשכ"ח), עמ' יג-מ
- פליישר, לפתרון שאלת זמנו – ע' פליישר, 'לפתרון שאלת זמנו ומקום פעילותו של ר' אלעזר בירבי קליר', תרביץ נד (תשמ"ה), עמ' 428-383
- פליישר, פיוט ותפילה – ע' פליישר, 'פיוט ותפילה בימחזור ארץ ישראל – קודקס הגניזה', קרית ספר סג (תש"ן), עמ' 262-207
- פליישר, שבעתות חדשות – ע' פליישר, 'שבעתות חדשות על משמרות הכהונה לפייטן ר' פינחס', סיני סא (תשכ"ז), עמ' ל-נו
- פליישר, רב האי – ע' פליישר, 'ציונים לנחלתו הפייטנית של רב האי גאון, מחקרי ירושלים בספרות עברית י-יא, ב, עמ' 681-661
- פליישר, שירת הקודש - ע' פליישר, שירת הקודש העברית בימי הביניים, ירושלים תשל"ה
- פליישר, תפילות הקבע - ע' פליישר, תפילות הקבע בישראל בהתהוותן ובהתגבשותן, בעריכת ש' אליצור וט' בארי, ירושלים תשע"ב
- צרפתי, ניתוח אוצר המילים – גב"ע צרפתי, 'ניתוח אוצר המילים של העברית החדשה לפי הרבדים ההיסטוריים של הלשון', שי לחיים רבין, ירושלים תשנ"א, עמ' 336-311
- P. Kahle, Masoreten des Westens, Hildesheim, - קאהלה, מסורות בני המערב - 1967

- קדרי, מילון – מ"צ קדרי, מילון העברית המקראית: אוצר לשון המקרא מאל"ף עד תי"ו, רמת גן, 2006
- קדרי, קטעי גניזה – ת' קדרי, 'שני קטעי גניזה למדרש שיר השירים רבה', קובץ על יד כ, ירושלים 2010, עמ' 1-47
- קוטשר, הארמית הגלילית - י' קוטשר, 'מחקרים בארמית הגלילית', בתוך: י' קוטשר, מחקרים בעברית ובארמית, בעריכת ז' בן-חיים, אהרן דותן, גב"ע צרפתי, הביא לדפוס מ' בר-אשר, ירושלים תשל"ז, עמ' קסט-רכו
- י' קוטשר, 'כתב יד קאופמן – אב טקסט', ספר חנוך ילון, ירושלים תשכ"ג, עמ' 280-251
- קוטשר, מגילת ישעיהו – י' קוטשר, הלשון והרקע הלשוני של מגילת ישעיהו השלמה ממגילות ים המלח, ירושלים תשי"ט
- קליין, ארץ הגליל - ש' קליין, ארץ הגליל, מימי העלייה מבבל עד חתימת התלמוד (עורך: יהודה אליצור [הרשקוביץ]), ירושלים 1967
- קליין, ספר היישוב – ש' קליין, ספר הישוב, ירושלים תרצ"ט
- קליין, גיאוגרפיה של הגליל –
- S. Klein, Beitrage zur Geographie und Geschichte Galilaeas, Leipzig 1909
- קצומטה, פיוטי נחמיה –
- N. Katsumata, The liturgical poetry of Nehemiah ben Shelomoh ben Heiman ha-Nasi: a critical edition, Leiden 2002
- רבינוביץ, יניי - צ"מ רבינוביץ, מחזור פיוטי רבי יניי לתורה ולמועדים, א-ב, ירושלים ותל אביב תשמ"ו-תשמ"ז
- רוול, ניקוד ארצישראלי –
- E.J. Ravel, Hebrew texts with Palestinian vocalization, Toronto 1970
- רוזנסון, פרחי אימר - י' רוזנסון, 'פרחי אימר ומסרבי מירון: עדות הפיוט על זיכרון של שני משמרות כהונה בגליל', מסורת הפיוט ד (תשס"ח), עמ' 103-125
- א' ריינר, בין יהושע לישוע – מסיפור מקראי למיתוס מקומי (פרק בעולמו הדתי של היהודי הגלילי), ציון ס"א (תשנ"ו), עמ' 281-317
- רנד, דקדוק הפיוט -
- M. Rand, Introduction to the Grammar of Hebrew Poetry in Byzantine Palestine, Piscataway 2006
- רשף, הזמר העברי – י' רשף, הזמר העברי בראשיתו, ירושלים 2004
- שי"ר, תולדות – שי"ר רפפורט, תולדות ... , ורשה תרע"ג
- שירמן, תולדות השירה בספרד - ח' שירמן, תולדות השירה העברית בספרד המוסלמית, ערך, השלים וליווה בהערות ע' פליישר, ירושלים תשנ"ו

שמידמן, ברכות המזון – א' שמידמן, ברכות המזון המפויטות מן הגניזה הקהירית,
רמת גן 2009

A. Voobus, The Pentateuch in the version of Syrohexapla, louvain 1975

נספח: העתקות בכתב ידו של סעדיה החזן בירבי צדקה –

קמברידג', טיילור שכטר

1. 8J4.19 – שטר עדות בערבית יהודית, מתוארך לשנת 1103
2. 10J3.1 – רהט ליחזקאל הכהן בן עלי זצל: יש לי בן הבנים (הפתיחה מופיעה גם בקטלוג מוסרי). בצד שני: גט בעיר זיפתא, 1417 לשטרות, שנת 1106
3. T-S 12.258 – המשך שטר העדות, 1103
4. T-S 12.494 – כתובה, 1421 לשטרות (1110 למנינם), בנאת גרושתא ברת צדקה, ישועה חתנא. מצד שני – הספד לחשוב, איכה נשבר מטה עוז מקל תפארה, ועוד סוף פיוט הספד, אפטאראת
5. H4.7 – קרובה לי"ז בתמוז – חתומה: סעדיה החזן יזכיהו לראות בנין בית המקדש ויהפוך זה האבל לששון ולשמחה ויראה ביאת הגואל וקיבוץ ישראל בירבי צדקה החזן תנצבה ע ז כ שלצ בגן עדן (מקושר למספר 18 ברשימה זו)
6. H8.59 – פיוטי תקיעה ליוסי בן יוסי (אפחד במעשיי, ועוד)
7. H10.235 – שמואל בירבי הושענא – חדר הורתי
8. K11.11 – חתימת מסמך, 4846 לבריאת העולם (1086), סמוך לצוען מצרים, הנילוס; צד שני סוף קרובת יח, גשמים
9. Misc.20.57 – יוצר מילה, הפותח: אילפתה (אין במאגרים)

סדרה חדשה

10. NS 71.97 – סוף יוצר לנח, יהודה בן בנימין
11. NS 101.98 – מתוך קדושתא קלירית לראש השנה – אאפיד נזר איום, וכן "אלהי הצבאות עושה נפלאות" (כנראה לא ב'מאגרים')
12. NS 106.78 – פסוקי קרבנות סוכות
13. NS 108.135 – פיוט חורז ב"חות", מסתיים כנראה ב"משפחות"
14. NS 112.62 – המשך גשם
15. NS 114.72 – יוצר לשמואל בירבי הושענא לדברים, איומה בשם כנויה
16. NS 118.39 – אשר בגלל אבות, לשמיני עצרת (מקושר למספר 50 ברשימה זו)
17. NS 133.74 – בשמך רחמנא שב? (לכיפור?)
18. NS 136.3 – תחילת הקרובה לי"ז בתמוז – בשמך רחמנא, אתחיל מהיום באנק אנחות (מיוחס לקלירי)
19. NS 138.45 – המשך אסירי התקוה. פותח: מחנותם לתור להם וכו' (מקושר למספר 37 ברשימה זו)

20. NS 147.2d – סוף זולת ליו"כ – תכונן מקום עין ולב ונשיר לך שיר חדש אל בורא כליות ולב (גם ב-4088? ENA) / בשמך רחמנא יוצר לשובה
21. NS 152.124-125 – הגדה של פסח (מקושר למס' 23 ברשימה זו)
22. NS 154.193 – פואסיק (=פסוקים) לסוכה
23. NS 157.48 – הגדה של פסח
24. NS 159.19 – ברכת היום לעמידה ולמוסף לפסח, כולל הבדלה עם הוראות בערבית יהודית
25. NS 167.32 – כתובה מתוארכת לשנת 1094 (ביום פלוני במקום פלוני, בסוף: אני סעדיה החזן... לעזוז כלתא)
26. NS 198.97 – "אתה מיללתה אותנו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד. נביא וכהן נשחטו ביום אחד. אתה שהדותך שומע תפילה. ענן איך סכותה מעבור תפילה וכו'. ובהמשך תפילת שמונה עשרה מורחבת – שמח ועלז לבי והשיש משמחי לב הגדילי במ לגיל ולשיש. וכן: "אמרתי בסיני... והמה בציון". פותח: "אתה אומר ועושה ואין מי יאמר לך מה תעשה". וכן רפרין: "חטאנו באלה ולקיננו בכל אלה".
27. NS 205.79 – יוצרות לשמואל השלישי לפרשת ראה
28. NS 207.20 – תפילות גשם. יפתח ה' לך אוצר אוסם וכו'
29. NS 207.48 – לתשעה באב
30. NS 207.89 – יוצרות לתשעה באב
31. NS 235.159 – קדושת ראש שנה ושבת לאלעזר
32. NS 235.181 – יוצרות לסולימן, אוהל משכן אדני
33. NS 236.55 – סידרא אנכי ה' אלהיך (לסולימן), פותח: אנכי אמרתי להקדים. מצד שני: פסוקי נחמה
34. NS 236.60 – סביב הפטרות הנחמה
35. NS 243.199 – שבעת הדותהו
36. NS 272.31 – פיוטים לשבועות (פורמט רחב, אולי כמו פיוטי יוסי בן יוסי לעיל): (סוף: ארוממך בהקדישי (בחג השבועות?) אלהים הנחיל עץ חיים (במאגרים: שכניה החזן) צד שני – נראה כסוף סילוק לראש השנה
37. NS 277.182 – אסירי התקוה עצורי הסבר, לדוד בן חזקיה הנשיא
38. NS 278.48 מעריב שבת – ה' אמיץ בגדלו (לשאלו במפעל) בצד שני: הרחבות לשמונה עשרה - ביום צרה קרב גאולה לעדת נדגלה
39. NS 313.4 – כתובה נוספת
40. NS 325.210d – פיוט לסוכות – עוזה אלהים בעוז וממשלת. מסתיים: רגלי מבשר (לברר במפעל)

דדרה נוספת

41. AS 111.404 – המשך פיוט ר' פינחס לשמיני עצרת

42. AS 112.61 – קטע מפיוט על פסח? כבושים כתושים כושים כילה
בחמתו
43. AS 112.179 – פיוט לשמיני עצרת לר' פינחס.
44. AS 112.255 – קטע, אולי משל סולימן (לשונות דומות – בבית
אולמי, גד למו חוזה למשל)
45. AS 113.183 – איום ונורא משפט יום בוערה (תוכחה ליו"כ.
במאגרים)
46. AS 117.296 – קרע (אולי במפעל?)
47. AS 127.101 – סליחה לאבן אביתור, הפותחת אשיחה עם לבבי
48. AS 129.119 – קרע (באמצע: עון ריבעים?)
49. AS 136.79 – סוף פיוט לשיר המעלות – לעבדך בדוכניי / שיר
המעלות הנה ברכו את ה'. ואח"כ דרשתיך קראתיך בכל לב ה' בוחן
כליות ולב / ואני עני וכואב

ערבית

50. AR 37.206 – המשך אשר בגלל אבות

אוסף אדלר

51. ENA 2702.11 - לשונות מעניינות – ייחדנוך ייחלנוכה וכו'
52. ENA 2741.6 – הספד חתום, פותח הצור תמים פעלו
53. ENA 2929.3 – סילוק קלירי לראש השנה: ואתם מה תרבו
54. ENA 3088.1-4 – זולת ליום הכיפורים (אזנך קשובה), את עמי
טובות אבשר

לונדון

55. OR 5557F.35 – קרובת י"ח למברך השנים ולמקבץ – יעץ
להבדילי וכו'
56. OR 6197.3 – זו אלשבעה לרב ינאי ז"ל (סביב שיר השירים)
(הוסף פיוט בכ"י אחר – שופכי דם מילה)

פריס

3088 ENA - כנראה המשך של IV.C 408 .57

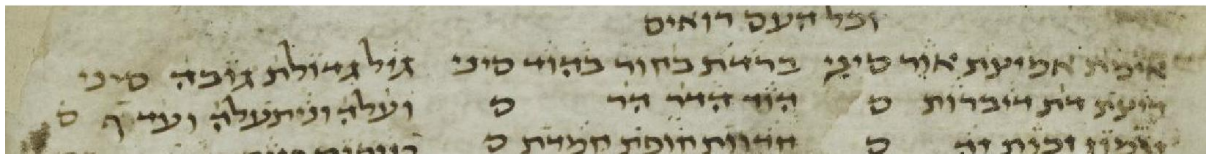
מוסרי

.58 || 298.1 – המשך פסוקי קרבנות סוכות, ופיוט, "עלי יתגדל ליצחק
בן גיאת ז"ל הפותח: לך יום וליל כל הנשמה תהלל

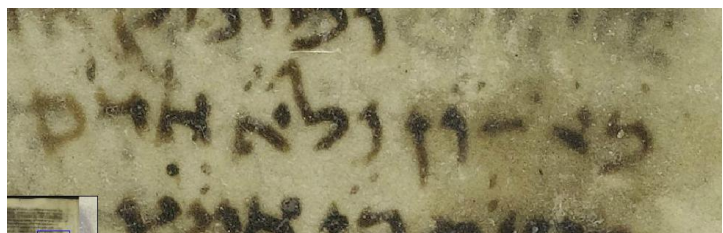

תמונת החותם שנמצא סמוך להר הבית (ראה בעמ' 8, הערה 15)
צילום: אתר רשות העתיקות

דוגמאות מכתיבת ידו של מעתיק קדושתאות הדותרו

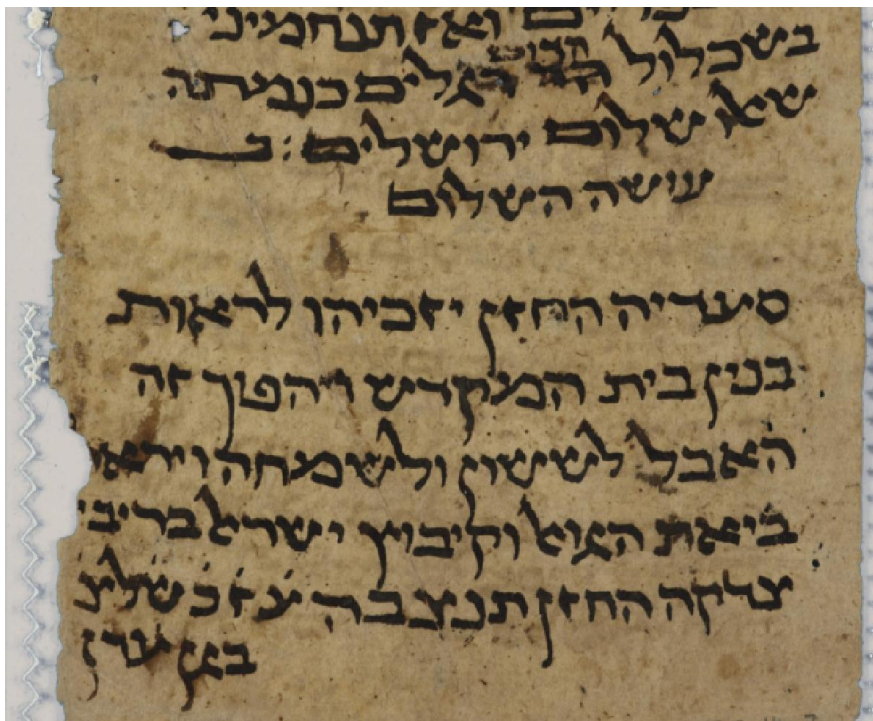
ראה בעמ' 37

ראה הערה 123, עמוד 38

קטע מהקדושתא למשמר ישבאב (ראה בעמ' 215)

צילום כתב ידו של סעדיה החזן בירבי צדקה, מעתיק השבעתא להדותהו. ראה בעמ' 301 (כ"י ט"ז ש"ש H4.7)

Abstract

In 1927, in his book *Masoreten Des Westens*, Paul Kahle published fragments from a large collection of liturgical poems dedicated to the 24 Priestly Divisions (*mishmarot*), vocalized with Palestinian vocalization.

The poems were published on the basis of a single, beautiful manuscript, written on parchment, discovered in the Cairo Geniza. Today, most of this manuscript's folios are kept in the Oxford University Library, a few in the Cambridge University Library, and fragments of certain folios have ended up in the Mosseri Collection and the University of Manchester.

Of the 24 poems that were originally contained in the collection, Kahle published fragments of the nine that were preserved in the manuscript at his disposal – from the poem dedicated to the Division of Elyashiv, the eleventh in the list of Priestly Divisions in I Chronicles 24, through the poem dedicated to Priestly Division of Petahya, the nineteenth in the list.

In addition to facsimiles of the fragments, Kahle also included a Hebrew transcription and a German translation, accompanied by explanatory notes. In a review of Kahle's book, scholars noted that the poet's signature was identifiable in a certain section of a poem; the resulting acrostic was "Hadutahu", H-D-W-T-H-W.

During that time, another poem was found in the Geniza, signed Hedveta [H-D-W-T-'], and many people identified Hedveta with "Hadutahu" who wrote the poems about the Priestly Divisions, relying on the interchanges of guttural consonants in the language of early liturgical poets. Thus, for example, Y. N. Epstein wrote: "There is no doubt that Haduta (H-D-W-T-H) and Hedveta (H-D-W-T-') are one and the same; the H merely takes the place of H for the purpose of the alphabetical acrostic, because the pronunciation of the two letters was identical."

In 1939, M. Zulai, in his article "On the History of Liturgical Poetry in the Land of Israel", published new fragments of that manuscript, which had been discovered; they contained fragments of *qerovot* for the Division of Malkiya (the fifth in the list), and the Division of Miyamin (the sixth in the list), and further passages completing the *qerova* for the Division of Petahya. In his publication, Zulai distinguished between Hedveta and Hadutahu, and establishes, beyond all doubt, that these are two different poets.

An additional fragment of the manuscript, completing a folio available to Kahle, has been discovered by J. Yahalom in the New Series of the Taylor-Schechter Collection in Cambridge, and contains a poem for the Division of Elyashiv; it has yet to be published in print. The most recent identification of a piece of this manuscript took place approximately half a year ago, in the library of the University of Manchester. All that we have at this stage is one photograph of two attached folios, which contain the end of the poem for the Division of Aviya (the eighth), and the beginning of the poem for the Division of Hakoẓ (the seventh); but only a few words are readable. A request has been directed to the library to obtain further photographs of the manuscript, in better quality, but as of now, no substantial response has been received.

In 1984, E. Fleischer began delving into this topic, and published an extensive article, “Haduta – Hadutahu – Chedweta: Solving an Old Riddle” (*Tarbiz* 53, 1984, pp. 71–96). In his article, he surveys what has been written so far on the topic, and decides, quite decidedly, in accordance with Zulay’s position, that Hadutahu and Hedveta must be distinct; he brings support from a new poem that he has found, a *shiv’ata* for the Sabbath [poem recited in the seven blessings of the ‘*amida* prayer], signed “..uthu” (The first two stanzas, which would have been recited in the first two blessings of the ‘*amida* prayer, are missing in the manuscript.) According to him, there is no doubt that the author of this poem is Hadutahu; therefore, it supports the thesis that Hadutahu and Hedveta are two different poets, and that the author of the poems on the Priestly Divisions is the same as the author of this *shiv’ata*.

Aside from the poems on the Priestly Divisions, and the *shiv’ata*, no other compositions are known with the signature “Hadutahu”. (Regarding the meaning of the name, it is possible that it is derived from the word *hedva*, “joy”, with the interchange of the guttural consonants *het* and *he*.)

Fleischer establishes that Hadutahu’s work must be situated in the generation of the poems of R. Simeon b. Megas – after Yannai, and before Eleazar the Kalir, in the early days of Classical liturgical poetry. One must add to this hypothesis that the manuscript in which the *qerovot* of the Priestly Divisions are copied, which is vocalized in rich Palestinian vocalization, has been dated by Zulay to the eighth or ninth century, which would make it one of the earliest manuscripts found in the Genizah. It must be noted further that the copyist of Hadutahu’s poems copied poems also by Yannai and Yose b. Yose, and we do not find that he ever copies poems by the Qallir (though sometimes these have been added in a later hand in the margins of the pages).

R. Eleazar b. Kalir was active, as far as we can tell, in the first half of the seventh century CE. According to Fleischer, he seems to have been born around 570 CE, and died shortly after the Arab conquest, perhaps in the year 640.

Hadutahu also does not mention the Arabs in his poems; when he discusses Israel's enemies, he directs his words against the Kingdom of Edom, which, in liturgical poetry, is identifiable as the Byzantine Christian Empire. (See, specifically, the poems for the Division of Hezir and the Division of Happitzetz).

On the basis of old liturgical poems and various hints in Talmudic literature, past scholars have supposed the existence of an early *baraita* [rabbinic prose teaching, external to the Mishna] in which the names of the 24 Priestly Divisions were listed alongside a list of villages in the Galilee. This supposition is supported also by archeological findings: in several early synagogues, fragments of inscriptions have been found, in which the list of Priestly Divisions appears. These inscriptions are indicative that the memory of the Priestly Divisions was retained, and perhaps they were even mentioned as a fixed part of the liturgy.

In a fragment preserved in the Cairo Genizah, dated to the year 1034, there is a direct testimony to the mention of the Divisions each Sabbath; each week was associated with one of the Priestly Divisions. It seems that Hadutahu's poems were designated to be recited on Sabbaths, perhaps following a schedule similar to what appears in the Genizah fragment.

Scholars are divided about the question of the value of the list of the Divisions and the villages. Some attribute a high level of historical reliability to it, and believe that the village that is mentioned alongside each Division is the village where the associate family of priests lived; whereas others believe that we are dealing with an artificial attachment of two lists that each contain 24 items, and thus, that there is no real connection between the Division and the village that is listed alongside it.

In any event, there is no doubt that Hadutahu's poems are constructed on the basis of that list. Each poem is dedicated to a specific Priestly Division, and the language of the poem comes back, again and again, to wordplays around the name of the Division, the name of the village associated with it, and sometimes around its number in the list of Divisions.

The main content of the poems is a constantly repeated prayer addressed to God, that He should restore the Division to its service in the Temple, and, more generally, a prayer for

victory over the enemies, the rebuilding of Jerusalem, and complete redemption. The poet relies a great amount on Biblical verses; and in the later sections of the poems, where the writing is freer, also on midrashim from the Talmudic sages; but all this is situated inside the general context of prayer for redemption and building of the Temple.

In this work, the poems about the Priestly Divisions have been edited, and supplied with a commentary; and the *shiv'ata* attributed to Hadutahu is included, as well. In the introduction to the work, I attempt to deal with the structure of the poems, in relation to the known structure of similar compositions from the same period, with the contents of each poem, and with the poet's language. Similarly, I discuss the historical value of the specific linguistic features of the poems, and essentially strive to show that the poet makes use of many metonymies and linguistic allusions. Therefore, in many cases, a literary explanation of the words is preferable to a factual interpretation, which would attempt to uncover historical testimonies in their words.

A linguistic tendency that is special in Hadutahu's poems is a high incidence of exchange between the guttural consonants, in the poems' rhymes. Although he observes strict principles of rhyme throughout almost all sections of the poems, he does not refrain from rhyming consonants such as *het* and *'ayin*, such as, for example, in the following quotation from the poem for the Division of Yaqim:

Bring gladness to the people who [repent, and thus their] hearts [they] tear (*yiqra'*),
O protector of Ethan the Ezraite (*ezrah*).

Exchanges of consonants in rhymes are familiar to us also in the compositions of other poets, but Hadutahu has such exchanges even in the acrostic – a phenomenon that is hardly found in early liturgical poetry.

Thus, for example, in the poem for the Division of Elyashiv:

May their sin (*hattatam*) be wiped away like a cloud,
Bring goodness (*hetiv*) to Elyashiv, in the presence of his acquaintances.

The first line begins with the letter *het*, and the second line should, as well, according to the poem's structure – but the poem uses a word that begins with the letter *he*, apparently because of the fact that the two consonants were pronounced sufficiently similarly to him. (Additionally, there is a graphic similarity between the two letters.)

In my work, I have strived to survey these types of exchanges in the poems, to describe them, and to characterize them.

A second linguistic fact that we can learn from the poems in front of us deals with the pronunciation of the furtive *patah*. In the Palestinian vocalization that appears in the poems, there is no symbol anywhere for the furtive *patah*; some have considered this evidence that the helping vowel was not pronounced in the period when the poems were composed. (This is familiar to us from other traditions of the Hebrew language, such as those of some Yemenite communities.) However, from the rhymes in the poems about the Priestly Divisions, we can learn that although the *patah* is not indicated, it was indeed pronounced by the author of the poems.

For example, this is how we should explain the following passage, from the poem for the Division of Huppah. (The meaning of the line is: “Protect Israel, who are redeemed in the merit of Abraham.”)

Hover in the merit of the one who travelled progressively (*ve-nasoa*'),
The nation that includes blind and lame (*u-fiseah*).

Even if we ignore the interchange of the consonants *het* and *'ayin*, the poet could not have rhymed these words together if he had not pronounced the helping vowel before the final consonant.

In the field of vocabulary, the work surveys the new forms that the poet uses, not used by his predecessors. There are instances where the poet uses a certain verb in a new conjugation, which use is never attested earlier; and there are instances where the poet invents a new form. Thus, for example, in the poem for the Division of Elyashiv, this line appears:

To restore the *terev*, the branch, and the twig to its measure.

According to the databases of the Historical Dictionary of the Hebrew Language Academy, the word *terev* is not attested in any other source; this is the only instance of it in the databases. Apparently, the word means “leaf”, and we are dealing with an alternate form of the word *teref*, with the consonant exchanged for another. Other words that are attested for the first time in Hadutahu’s language are: *zahala*, *ye'eson*, *oveket*, *ketzumim*, *tarmimenu*, *teshur*, *shevetz*, and others.

In this research, I have tried to explain these words, and to locate their sources.

An additional linguistic feature that is prominent in the poems is the use of construct (*semikhut*) forms. The poets frequently use a syntactical construction called “inverted construct”, in which the two elements of the construct switch their positions in the pair of

words. Thus, for example, in the poem for the Division of Bilga, the poet uses the pair *bosem 'aruga*, “spice of the flowerpot”, which is based on Song of Songs 5:13, “his cheeks are like flowerpot of spices (*'arugat ha-bosem*)”. In order to rhyme with the name of the Division, Bilga, the poet switches the order of the components in the construct pair. In the work, I suggest that the poets gave themselves license to use this construction because the Bible contains many construct pairs in which the two components are synonyms, such as “boulder of the rock” (*halmish tzur*). In such pairs, of course, one may switch the order of the components, and indeed we find the reverse construction, “rock of the boulder” (*tzur ha-halamish*), in the Bible. It is possible that because of these reversals of constructs, the poets expanded this method, and created reverse construct pairs even when the elements were not synonyms.

The language of the poems is sometimes difficult to understand; I hope that at least in some of the instances, I have successfully understood the poet’s intention, and thus joined in his prayer.

**The *Piyyutim* of Hadutahu
about 24 Priestly Divisions, and Their Language**

**Thesis submitted in partial fulfillment
of the requirements for the degree of
“DOCTOR OF PHILOSOPHY”**

by

Ya'aqov Etsion

**Submitted to the Senate of Ben-Gurion University
of the Negev**

1.3.17

Beer-Sheva

**The *Piyyutim* of Hadutahu
about 24 Priestly Divisions, and Their Language**

**Thesis submitted in partial fulfillment
of the requirements for the degree of
“DOCTOR OF PHILOSOPHY”**

by

Ya'aqov Etsion

**Submitted to the Senate of Ben-Gurion University
of the Negev**

Approved by the advisor

Approved by the Dean of the Kreitman School of Advanced Graduate Studies

Beer-Sheva

This work was carried out under the supervision of

Prof. Joseph Yahalom

Prof. Daniel Sivan

In the Department of Hebrew Language

Faculty of Humanities and Social Sciences

Research-Student's Affidavit when Submitting the Doctoral Thesis for Judgment

I Ya'aqov Etsion, whose signature appears below, hereby declare that
(Please mark the appropriate statements):

√ I have written this Thesis by myself, except for the help and guidance offered by my Thesis Advisors.

√ The scientific materials included in this Thesis are products of my own research, culled from the period during which I was a research student.

Date: 2.3.17 Student's name: Ya'aqov Etsion

Signature: _____

